

B. A. L. P42

UNIVERSITATEA DIN CLUJ

ANUARUL
INSTITUTULUI DE [REDACTED] NAȚIONALĂ

PUBLICAT

DE

ALEX. LAPEDATU

ȘI

IOAN LUPAȘ

Profesori de Istoria Românilor la Universitate
Membri ai Academiei Române

I

1921—1922

CLUJ

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL”

1922

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

BCU Cluj / 1921/22 niversity Library Cluj

B. A. L.
P. 42

UNIVERSITATEA DIN CLUJ

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

PUBLICAT

DE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ALEX. LAPEDATU și **IOAN LUPAȘ**

Profesori de Istoria Românilor la Universitate
Membri ai Academiei Române

I

1921—1922

CLUJ

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL“

1922

AUGUSTULUI

FUNDATOR ȘI PATRON

AL INSTITUTULUI

M. S. REGELUI FERDINAND

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ÎNCHINĂ,

CU CEL MAI PROFUND RESPECT,

ÎNȚĂIA LOR SILINȚĂ ÎNTRU REALIZAREA ,

NOBILULUI ȘI PATRIOTICULUI SĂU GÂND

EDITORII.

Institutul al cărui prim Anuar îl constituie publicația de față, e fundat, se știe, de M. S. Regele Ferdinand, cu prilejul inaugurării Universității din Cluj (1 Februarie 1920). Scopul său, după înalta voință a augustului Fundator, este: „studiul istoriei române, atât de vitreg tratată sub stăpânirea trecută”. Iar mijloacele prin cari se va putea ajunge acest scop, sunt, după modesta socotință a actualilor conducători ai Institutului, următoarele:

Alcătuirea unei biblioteci de specialitate, pe cât cu putință mai completă, în care studenții și cei ce se vor dedica studiilor de istorie națională să găsească, în lucrarea lor, instrumentul de căpetenie fără de care astfel de studii nu sunt posibile de cât foarte cu greu, acum, aci, la Cluj, în Capitala culturală a României de dincoace de munți.

Întocmirea unei bibliografii istorice române, prin care aceiași cercetători să fie înlesniți și ajutați în studiile lor, — bibliografie, care, alcătuită și redactată după normele și metodele cele mai nouă ale acestui soi de lucrări, să poată fi apoi publicată și pusă la îndemâna tuturor celor ce-i simțesc atât de mult lipsa.

Editarea unui Anuar, eventual și altor publicațiuni ale Institutului, în cari tinerii ce se vor pregăti și vor lucra aci să poată aduce, prin cercetări și studii, originale și meritorii, partea lor de contribuție la progresul istoriografiei naționale, îndeosebi al celei privitoare la Românii din fosta Ungarie și la chestiunile ce-i pot interesa pe dânsii în particular.

Stimularea cercetărilor istorice și a interesului public pentru ele prin acordarea de premii cu subiecte date și prin recompensarea, morală și materială, a scrierilor remarcabile de specialitate. În acelaș timp: cultivarea și răspândirea simțului istoric prin organizarea de serbări comemorative, vizitări de monumente străbune, cercetări de localități istorice și patronare de societăți, cu caracter mai special ori mai general, în legătură cu programul de activitate al Institutului.

În acești primi doi ani de existență ai Institutului, silințele conducătorilor săi s'au îndreptat spre organizarea și începerea lucrărilor în tusaltru aceste direcțiuni. Și anume:

S'a orânduit biblioteca în sălile puse la dispoziția Institutului în localul Universității. — Cu donațiunile Academiei Române, Casei Școalelor, Societății de Geografie, fostei Case a Bisericii și ale unor particulari (între cari d. Vintilă Brătianu cu colecția, întreagă, a Scriitorilor bizantini, ed. de Bonn), cu scrierile primite de la unii din autorii cărora ne-am adresat pentru sprijinirea năzuințelor noastre și cu cea ce am putut procura, prin cumpărare, de pe la anticvari, — Institutul posedă deja un început de bibliotecă de istorie națională, în care studenții cel puțin pot lucra cu destul folos. Căci ea numără până în prezent (1 Septemvrie 1922): 4813 volume și broșuri (fără dublete) și 718 volume colecții de reviste și ziare (în mare parte însă necomplete). Un catalog alfabetic, pe fișe, stă la dispoziția cercetătorilor acestei biblioteci, condusă — în ce privește modul de funcționare și de întrebuințare — după Regulamentul bibliotecilor de Seminarii întocmit de Consiliul Facultății noastre de Litere și Filosofie.

S'a început adunarea materialului necesar pentru întocmirea bibliografiei istorice române, cu înregistrarea pe fișe a studiilor, articolelor, documentelor, recensiunilor și notițelor, cu un cuvânt a întregului material istoric împrăștiat prin periodicele mai importante. Lucrarea merge însă greu și încet, față de importanța și întinderea ei. Și aceasta din cauza, în primul loc, a lipsei materialului de cercetat, întru cât biblioteca Institutului și nici celelalte biblioteci din Cluj (a Universității și a Muzeului limbii române), nu posedă, până acum, de cât puține colecții complete din revistele și ziarele noastre și, în al doilea loc, din cauza lipsei unui personal pregătit pentru o asemenea meticuloasă și obositoare lucrare, întru cât tinerii studenți angajați pentru îndeplinirea ei nu sunt încă familiarizați cu literatura noastră istorică și, pe lângă aceasta, nu pot da din timpul lor de cât cel mult două ore de lucru pe zi. Pe măsură ce însă aceia dintre ei cari manifestă vădită predilecție pentru studiile istorice se vor introduce în aceste studii și pe măsură ce Institutul va câștiga mijloacele necesare ca să-i poată angaja ca colaboratori statornici, nădăjduim că lucrarea pentru întocmirea bibliografiei istorice române se va face și va progresa din ce în ce mai bine și mai mulțumitor.

S'a obținut dela Ministerul Cultelor și Artelor suma de Lei 6000, spre a fi acordată, prin direcțiunea Institutului, ca premii pentru lucrări istorice cu subiecte date, — sumă din care jumătate a fost destinată pentru o monografie asupra lui Avram Iancu (dela nașterea căruia se împlinește, peste doi ani, tocmai un secol), iar cealaltă jumătate pentru o încercare de bibliografie istorică română transilvană. — S'a organizat, la 2/15 Fevruarie 1921, cu prilejul centenarului morții lui Petru Maior, o festivitate comemorativă în aula Universității, cu cuvântări omagiale despre viața și opera, istorică și filologică, a marelui scriitor, — cuvântări publicate în acest Anuar și extrase, separat, într'o broșură ocazională. — S'a participat la serbarea aranjată de Universitate (10 Octomvrie 1921) din incidentul așezării în aula a marelui tablou istoric, reprezentând execuția lui Horia, lucrat și dăruit de pictorul Gh. Popovici din Iași, — serbare la care d. I. Lupaș a ținut o conferință despre Revoluția lui Horia. Tot așa, am luat parte la serbarea comemorării a patru veacuri dela moartea lui Neagoe-Vodă Basarab (2 Decemvrie 1921), cu care prilej, d. Alex. Lapedatu a rostit o cuvântare istorică asupra piosului și învățatului Voivod.

S'a tipărit, în fine, publicația prezentă, despre care asemenea trebuie să dăm câteva lămuriri, după ce vom expune însă mai întâiu în puține cuvinte condițiile materiale în care se găsește și e nevoit să lucreze Institutul.

*

Ministerul Instrucțiunii a înscris, la recomandarea Facultății de Litere și Filosofie, anual, în bugetul său, diferite sume pe seama Institutului nostru. Sumele aceste s'au dovedit însă insuficiente pentru satisfacerea trebuințelor — atât de mari la început și de costisitoare azi — de înzestrare a bibliotecii și de tipărire a publicațiilor, așa că ne-am văzut nevoiți să facem, din capul locului, apel la sprijinul binevoitor și înțelegător al particularilor.

Cel dintâiu care a răspuns apelului nostru a fost — o remarcăm cu plăcere și mulțumire — mărinimosul donator al mai tuturor inițiativelor de acțiuni culturale și naționale, d-l senator Ing. Mircea, mare comerciant din București. Într'o vreme când nu puteam încă dispune de mijloace din alte părți, cele 20.000 coroane dăruite de d-sa au fost cât se poate de bine venite ca să acopere primele cheltuieli reclamate de lucrările de instalare a Institutului în actualul său local.

Cum însă Institutul nu se poate răzîma în viitor numai pe resursele variabile și puțin sigure ale bugetului oficial și pe ajutoarele benevole și 'ntâmplătoare ale eventualilor donatori, conducătorii săi s'au gândit că e mai bine să caute a augmenta fondul dăruit de M. S. Regele până la o sumă din al cărei venit să se poată îndestula trebuințele Institutului, fără să mai fie nevoie, dacă se va putea, să se apeleze la ajutorul Statului și la generositatea particularilor.

Apelul ce l-am adresat în acest scop mai întâiu către marile instituțiuni financiare, cari todeauna au ajutat operele serioase de cultură, a avut un rezultat de natură să ne facă a nădăjdui că năzuința noastră va putea deveni, cu timpul, o realitate. Căci la suma oferită de M. S. Regele, cu prilejul inaugurării Universității, pentru crearea Institutului nostru, de —

Lei 400.000 s'au mai adaus:

Lei 100.000 dela Banca Națională a României,

Lei 50.000 dela Banca Marmorosch-Blanc *),

Lei 50 000 dela Banca Românească,

Lei 10.000 dela Banca generală a Țării-Românești,

Lei 10.000 dela Soc. întreprinderilor Bragadiru,

Lei 2.000 dela Soc. de asigurări „Agricola” și

Lei 2.000 dela Banca Viticolă.

În total așa dar Lei 624.000, sumă dată în păstrarea și administrarea Universității și de al cărei venit (până acum peste 60.000 Lei) Institutul poate să dispună pentru acoperirea cheltuielilor sale viitoare, după cum vor socoti conducătorii săi.

Exprimând aci cele mai vii și recunoscătoare ale noastre mulțumiri conducătorilor Instituțiunilor mai sus menționate pentru donațiunile făcute, cum și tuturor celor ce au binevoit a interveni, la timpul său, în favoarea inițiativei noastre, nu ne îndoim că, concomitent cu lucrările de întregire a organizării Institutului nostru, va crește, prin nouă donațiuni, și fondul său inalienabil, până la suma necesară, cum am zis, spre a-i asigura existența independentă și bunul său mers, când, atuncea, vom avea grijă să rugăm pe cei

*) Pe lângă donațiunea făcută pentru fondul inalienabil, Banca Marmorosch-Blanc a binevoit a ne mai acorda și o subvenție anuală de Lei 6000 pentru cheltuielile curente ale Institutului, sumă afectată, anul acesta, întregă, pentru tipărirea acestui Anuar.

în drept să desăvârșească această asigurare prin o lege specială pentru organizarea și funcționarea Institutului.

*

Cu aceste informațiuni asupra stării materiale a Institutului, ne putem întoarce la Anuarul de față, spre a arăta că, din cauza unor greutăți peste puterile noastre de înlăturat actualmente, n'am ajuns a realiza, în publicarea lui, tot ceea ce ne propusesem. Căci dacă, în ce privește partea consacrată studiilor și cercetărilor, am izbutit să prezentăm publicului cărturar, grație concursului ce ni-au dat mai toți colegii noștri de specialitate, o serie de contribuții de istorie politică și literară și de studii „între filologie și istorie“, cum le-a numit eruditul lor autor, a căror valoare și însemnătate nu ne îndoiim că va fi relevată și apreciată de critica serioasă și obiectivă, — în ce privește partea din publicație consacrată dărilor de seamă și recenziilor nu am putut da de cât prea puțin din ceea ce ar fi trebuit.

În adevăr, scopul nostru este să facem din acest Anuar o oglindă cât mai fidelă a activității istorice indigene: prin întocmirea unui repertoriu bibliografic a întregii producțiuni istoriografice române și prin publicarea de dări de seamă și recenzii critice competente asupra tuturor scrierilor mai importante din acest domeniu. Din nenorocire, cum se va vedea, n'am putut realiza anul acesta nici una nici alta. Căci la Cluj nu avem încă publicațiile, revistele și ziarele din cari să se fi putut întocmi repertoriul de care vorbim, biblioteca Universității ne primind încă în mod obligatoriu, tipăriturile din țară, ca bibliotecile din vechiul Regat. Pe de altă parte, numărul colaboratorilor de specialitate adunați până acum în jurul publicațiunii noastre e prea restrâns și ocupațiile lor de tot felul prea încărcate ca să le fi putut solicita dările de seamă și recenziunile necesare pentru ajungerea măcar în parte a scopului propus. A trebuit dar să ne mulțumim cu puținul ce ni s'a oferit, în chip dispart. Ne vom strădui însă ca pe viitor — și anume începând chiar cu Anuarul următor — să corectăm aceste neajunsuri, publicând un repertoriu bibliografic al scrierilor istorice pe 1921 și 1922, repertoriu pe care un colaborator al nostru îl va alcătui în Biblioteca Academiei Române.

Dar nu numai sub acest raport ne-am lovit de dificultăți pe cari ne facem o chestie de conștiință științifică să le relevăm înșine, ci și sub raportul formal, tehnic. Tipografiile românești

din Cluj, acum în formație, nu dispun încă de personalul și de materialul tipografiilor mari și vechi din Capitală. Urmările se vor putea observa cu înlesnire de toți cei cunoscători ai tehnicii tipografice. În sfârșit, din aceeași cauză, împreună și cu imposibilitatea editorilor de a supraveghia totdeauna direct tiparul, ortografia și punctuația nu este peste tot locul uniformă. Ținând seama însă de împrejurările și de elementele cu cari am avut a lucra, sperăm că cetitorii vor trece cu vederea toate aceste scăderi și vor primi cu bunăvoință, chiar în această formă mai defectuoasă, cea ce am putut da în întâia publicație a Institutului de Istorie Națională de la noua Universitate românească a Daciei Superioare.

Cluj, 1 Septemvrie 1922.

Editorii.

Cuprinsul.

	Pag.
Nouă împrejurări de dezvoltare ale istoriografiei naționale, de <i>Alex. Lapedatu</i>	1
Factorii istorici ai vieții naționale românești, de <i>I. Lupaș</i>	19
Mihnea-cel-Rău și Ungurii (1508—1510), de <i>Alex. Lapedatu</i>	46
La Centenarul morții lui Petru Maior:	77
Petru Maior în cadrul vieții naționale și culturale a epocii sale, de <i>Alex. Lapedatu</i>	79
Scrierile istorice ale lui Petru Maior, de <i>I. Lupaș</i>	87
Părerile lui Petru Maior despre limba română, de <i>Sextil Pușcariu</i>	109
Cea mai veche revistă literară românească, de <i>I. Lupaș</i>	120
Cele mai vechi știri bizantine asupra Românilor dela Du- nărea-de-Jos, de <i>N. Bănescu</i>	138
Cea mai veche carte rákóczyană, de <i>N. Drăganu</i> :	161
I. Cea dintâiu carte românească tipărită în tipografia din Alba- luia a lui Gh. Rákóczy I.	161
II. Descrierea cărții	165
III. Textele pe cari le cuprinde	166
IV. Importanța textelor și data tipăririi lor	168
1. Păscălia slovenească	168
2. Paraclisul	171
3. Gromovnicul	175
4. Trepetnicul	183
5. Celelalte texte românești și slavo-românești	187
V. Ortografia și transcrierea textelor	192
VI. Particularitățile de limbă ale textelor	196
A. Fonetice	196
B. Morfologice	208
C. Sintactice	211
D. Lexice	223
a) Elemente latinești	223
b) Elemente slavone	227
c) Elemente maghiare, grecești și turcești	231
d) Înțelesuri greșite; cuvinte nouă	234
Textele	244
Indice și glosar	264
Epilog	276
Errata	277
Vlahii din Serbia în sec. XII—XV, de <i>Silviu Dragomir</i>	279
Legenda lui Dragoș, de <i>Romul Vuia</i>	300

	Pag.
Pasagii obscure din Miron Costin, de <i>V. Bogrea</i>	310
Între filologie și istorie, de <i>V. Bogrea</i> :	318
1. Avgar (Advare)	318
2. Burlinc	326
3. Navis Olch	327
„Dobrișan, fratele Mircei-Vodă“, de <i>V. Bogrea</i>	328
Mențiuni humaniste despre noi, de <i>V. Bogrea</i>	333
Despre Morlachi, de <i>V. Bogrea</i>	334
Varia, de <i>V. Bogrea</i>	336
Din corespondența lui Șaguna cu Filaret Scriban, de <i>I. L.</i>	337
Câteva date biografice relative la Doctorul Ioan Molnár Pi- uarius din Sadu, de <i>I. L.</i>	342
Dări de seamă :	343
Silviu Dragomir: Istoria dezrobirii religioase a Românilor din Ardeal în sec. XVIII, de <i>I. Lupaș</i>	343
Critica științifică în filologia noastră actuală, de <i>N. Drăganu</i>	363
Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale (1922, n-os 1—3), de <i>V. Bogrea</i>	379
Bulletin dela Section historique de l'Académie roumaine (V—VIII, n-o 1), de <i>V. Bogrea</i>	380
Titus Hotnog: „Bezereban“ din cronica persană a lui Fazl Ullah-Raschid, de <i>V. Bogrea</i>	382
Iorgu Iordan: Nume de localități românești provenite dela nume de popoare, de <i>V. Bogrea</i>	384
I. Lupaș: Nicolae Popea și Ioan M. Moldovanu, discurs de re- cepție în Academie Română, de <i>E. Stoica</i>	392
Șefan Meteș: Activitatea istorică a lui Nicolae Iorga, de <i>I. L.</i>	394
Friedrich Müller: Lehrbuch der vaterländischen Geschichte, für Unterricht... in Grossromänien, de <i>I. Lupaș</i>	394
Mărunțișuri :	401
Cum se numia tatăl lui Gh. Baritiu?, de <i>I. L.</i>	401
Un amănunt relativ la Vasile Aron, de <i>I. L.</i>	401
Un portret al lui Mihai Viteazul în Muzeul din Avignon, de <i>G. Oprescu</i>	402
Necrolog: Dr. Ion Sârbu, de <i>I. Lupaș</i>	403
Adaus, de <i>V. Bogrea</i>	407
Addenda-Corrigenda	409
Tabla numelor	411

NOUĂ ÎMPREJURĂRI DE DESVOLTARE ALE ISTORIOGRAFIEI NAȚIONALE.

— Lecțiune de deschidere a cursului de *Istorie veche a Românilor*,
ținută la Universitatea din Cluj în ziua de 6 Noembrie 1919 —

de

ALEX. LĂPĂDATU.

Onorat Auditoriu,

Prin noua ordine politică stabilită în Europa centrală și răsăriteană pe urna marelui războiu mondial de curând încheiat, neamul românesc dela Nordul Dunării a ajuns în aproape deplina posesiune a teritoriului său național. După o mie de ani de vitregă stăpânire streină, Dacia Superioară e azi parte integrantă și nedespărțibilă a vechiului nostru Regat, iar poporul român din Transilvania și Ungaria înlocuește, cu drepturile pe cari i le dă prioritatea sa istorică, superioritatea sa etnică și importanța sa politică, în totul și în toate, suveranitatea și autoritatea, pe care, prin uzurpare și împilare, a exercitat-o până acum în aceste părți Statul unguresc.

Prin această legitimă înlocuire, Românii transilvăneni au intrat și în stăpânirea Universității în care ne aflăm și în care ei, autohtonii, ca să zicem așa, ai acestei frumoase patrii, pot, în fine, deschide un curs de istorie națională... Evenimentul acesta va conta, să nădăjduim, ca un moment de seamă în dezvoltarea viitoare a istoriografiei române de dincoace de Carpați. Așa fiind, e bine, credem, să încercăm a expune și a aprecia, cu această ocazie, împrejurările în care el se produce. Și aceasta,

după socotința noastră, nu se va putea face mai nimerit de cât întorcându-ne privirea cercetătoare cu trei pătrare de secol în urmă, ca să vedem împrejurările în cari s'a deschis cel dintău curs academic de istorie națională la Români. Căci din compararea acestora cu cele de acum se vor putea reliefa și aprecia mai bine aceste din urmă.

I.

Cel dintău curs de istorie națională la Români s'a deschis, precum bine o știți, la Academia Mihăileană din Iași, de marele Mihail Kogălniceanu, în 24 Noemvrie 1843. Puțini vor fi, desigur, acei dintre Dv. cari să nu fi citit clasicul „Cuvânt“ pe care această strălucită personalitate culturală și politică a neamului românesc l-a pronunțat cu acea ocazie înaintea ascultătorilor săi din vechea capitală a Moldovei. Și încă mai puțini aceia cari să-l fi cetit și să nu aibă vie în memoria lor, ori de câte ori li se amintește de el, adânc simțitele și bine cugetatele pasagii prin cari tânărul publicist și istoric — era numai de 26 de ani! — punea în evidență interesul pe care istoria națională trebuie să-l aibă, sub raport sufletesc, pentru Români, necesitatea, din punct de vedere politic, a cunoașterii trecutului nostru, caracterul mai larg, universal chiar, al acestui trecut și concepția — tradițională, putem zice, în istoriografia noastră națională — a desfășurării vieții istorice, unitare, a întreg neamului românesc.

„Ce interes mare trebuie să aibă istoria națională pentru noi, îmi place a crede — zicea Kogălniceanu — că și Dv. o înțelegeți ca și mine. Ea ne arată întâmplările, faptele strămoșilor noștri, care prin moștenire sunt și ale noastre. Inima mi se bate când aud rostind numele lui Alexandru-cel-Bun, lui Ștefan-cel-Mare, lui Mihai Viteazul. Da, domnilor mei! Și nu mă rușinez a vă zice că acești bărbați pentru mine sunt mai mult de cât Alexandru-cel-Mare, de cât Anibal, de cât Cesar. Aceștia sunt eroii lumii, în loc că cei dintăi sunt eroii patriei mele. Pentru mine bătălia dela Războieni are mai mare interes de cât lupta de la Termopile, și izbânzile de la Răcova și Călugăreni îmi par mai strălucite de cât cele de la Maraton și Salamina, pentru că sunt

câștigate de către Români! Chiar locurile patriei mele îmi par mai plăcute, mai frumoase de cât locurile cele mai clasice. Suceava și Târgoviște sunt pentru mine mai mult de cât Sparta și Atena! Baia, un sat ca toate satele pentru streini, pentru Români are mai mult preț de cât Corintul, pentru că în Baia, avanul Rigă al Ungariei, Matei Corvinul, Viteazul Vitejilor, Craiul Crailor, cum îi zicea Sixt al IV-lea, rănit de sabia moldovană, fu pus pe fugă și uită drumul patriei noastre!“

Apoi, îndată după aceasta: „Trebuința istoriei patriei ne este neapărată chiar și pentru ocrotirea drepturilor noastre împotriva națiilor streine. Neavând istorie, fiecare popor dușman ne-ar putea zice cuvintele d-lui Aaron: Inceputul ce ai este necunoscut, numele ce porți nu este al tău, nici pământul pe care locuiești. Soarta ta așa au fost, ca să fii tot după cum ești: leapădă-te de începutul tău, schimbă-ți numele sau primește pe acesta ce ți-l dau eu, ridică-te și du-te de pe pământul pe care locuiești, căci nu este al tău și nu te mai munci în zadar, căci nu poți fi mai bine de cum ești. Și în adevăr, toate aceste cuvinte ni s'au zis de către streini: începutul ni s'a tăgăduit, numele ni s'au prefăcut, pământul ni s'au sfâșiat, drepturile ni s'au călcat, numai pentru că n'am avut pe ce să ne întemeiem și să ne apărăm dreptățile“.

Iar după ce trecea în revistă principalele evenimente istorice de caracter mai general petrecute pe pământul românesc, de la expediția lui Darius Hystaspes până la ultimele războaie dintre Ruși și Turci, Kogălniceanu încheia: „Nimeni, dar, nu poate tăgădui interesul universal al unei istorii care ne înfățișează niște întâmplări așa de importante, niște bărbați așa de străluciți, niște nații așa de numeroase și deosebite, cari toate pe pământul patriei noastre au lăsat urme în trecerea lor, monumente de existența ce au avut, bine-cuvântări sau blăstămuri, unele și altele meritate prin facerile de bine sau prin răutățile ce ni-au lăsat“.

În fine, arătând extensiunea cursului său, el afirma unitatea de dezvoltare istorică a neamului românesc prin următoarele cuvinte: „Eu privesc ca patrie a mea toată acea întindere de loc unde se vorbește românește și ca istorie națională istoria Moldovei întregi, înainte de sfâșierea ei, a Valachiei și a fraților din Transilvania. Această istorie e obiectul cursului meu: întinzându-mă, cum se înțelege dela sine, mai mult asupra întâmplări-

lor Moldovei, nu voi trece sub tăcere faptele vrednice de însemnat a' celorlalte părți a' Daciei, mai ales a' Românilor din Vlachia, cu cari suntem frați—și de cruce, și de sânge, și de limbă, și de lege“.

II.

Spre a putea cuprinde, în toată însemnătatea lor — morală, politică și națională — aceste cuvinte ale lui Kogălniceanu trebuie să cunoaștem împrejurările în cari se afla cel ce le pronunța, el și patria sa. Imprejurările acestea, Onorat Auditoriu, erau din cele mai grele. Căci, deși ajunse, pe urma păcii dela Adrianopol (1828), a avea o administrație autonomă, deși intrate sub cârmuirea Domnilor naționali, aleși, după vechiul obicei al țării, pe viață, și deși supuse controlului unei Adunări obștești cu putere legislativă, — Principatele Române, Moldova și Țara-Românească, se găseau sub așa zisul *protectorat* rusesc, mai oneros și mai periculos de cât suzeranitatea turcească, nominală, sub care aceste Principate trăiau, politicește, de câte-va secole.

Intr'adevăr, protectoratul rusesc degenerase — după chiar expresia din alt loc a lui Kogălniceanu — în adevărat *pro-consulat*, sub care „Domnii țării nu mai erau de cât niște locotenenți ai consulilor Țarului și orice simțământ de naționalitate și libertate interzis și înăbușit“. Școlile superioare (Academia Mihăileană), pe cari priceputul și energicul Mihai-Vodă Sturza se grăbi a le înființa potrivit dispozițiunilor din Regulamentul Organic, fură supuse controlului direct al reprezentanților Impăratului moscovit, ca unele în cari avea să se formeze spiritul și sufletul nouăi generații. Asemenea presa și puținele publicații ce apăreau erau supuse celei mai riguroase censuri, pentru ca ideile de libertate politică, de dreptate socială și independență națională ce începuseră a frământa din nou popoarele mai înaintate ale Europei să nu pătrundă și în mijlocul poporului românesc.

Mai bine de cât oricare altul, Kogălniceanu știa aceasta. De aceia, ca să dea cât mai puțin motiv de intervenție consulului rusesc din Iași, ținea să declare la sfârșitul cuvântării sale că: „în înfățișarea întâmplărilor cari sunt aproape de noi și pe

care sau noi sau părinții noștri le-au văzut, voi fi cu cea mai neadormită priveghere, mărginindu-mă a vă arăta numai faptele împlinite, fără a vă descoperi — notați bine! — și țelurile ascunse“, cari erau, vădit pentru toată lumea chiar atuncea, anexarea Principatelor Române la Rusia. „In epoca dela 1822 și până la 1834“, zicea el mai departe, „voi fi mai ales cât se va putea mai scurt și mai obșteșc, înfățișându-vă numai întâmplările publice și acele cari au avut o înrăurire simțitoare asupra țării“. Chiar și pentru întâmplările mai depărtate, din trecutul de secole al Țărilor Române, Kogălniceanu ținea să prevină pe ascultătorii săi, că se va sili să spună totdeauna adevărul, caracterul principal al istoriei, iar când nu-l va putea spune, va tăcea — „și Dv. veți înțelege pentru ce“, adăoga el.

Cu toate aceste rezerve și asigurări însă, era evident că un curs ca acel ce începea tânărul profesor moldovean, curs în care se exalta, așa de vibrător, interesul istoriei naționale, se accentua, așa de hotărât, folosul, sub raport politic, al cunoașterii trecutului și importanța, ades universală, a acestui trecut și se propaga, sub forma conștiinței desvoltării noastre istorice împreună, ideia unității morale și naționale a tuturor Românilor, nu putea fi îngăduit. Și într'adevăr, câteva săptămâni în urmă, consulul rusesc din Iași, considerând ca periculos intereselor și scopurilor politice ale Puterii protectoare acest curs, la care, după mărturia lui Ion Ghica, amfiteatrul Academiei Mihăilene era totdeauna plin, ceru Domnului, iar acesta trebui să aprobe, închiderea lui.

Aceasta fu, așa dar, soarta celui dintâiu curs de istorie națională la Români, deschis într'o vreme când autoritatea Domnilor noștri era subordonată aceleia a reprezentanților Țarului, când autonomia administrativă a Principatelor Române și puterea legislativă a Adunărilor lor obștești era ca și anulată prin amestecul direct și insolit al consulilor ruși în afacerile din lăuntru ale țărilor și prin noile dispozițiuni pe cari Puterea protectoare le introduse în Regulamentul Organic, când propagarea ori cărei idei de libertate politică, de dreptate socială și de independență națională era — cum am zis — considerată ca primejdioasă intereselor Curții proteguitoare și când, în fine, libertatea cuvântului și a scrisului erau controlate, țărnuite și înăbușite prin mijlocirea spionajului celui mai odios și a censurei celei mai riguroase.

Dar, dacă cursul lui Kogălniceanu fu închis, rolul său de mare dascăl al istoriei noastre naționale n'a putut fi împiedecat. Căci, prin activitatea sa publicistică, în deosebi cu „Arhiva Românească“ și cu editarea izvoarelor de căpetenie ale trecutului moldovenesc, el puse bază întregii istoriografii moderne românești, al cărei progres avea să fie tot mai mult favorizat de condițiile desvoltării politice a poporului român în cele trei pătrare de secol ce s'au scurs de atunci încoace — timp în care o serie întreagă de însemnate evenimente, precipitate c'o iuțeală neașteptată, aduse — cu lucrarea neobosită și plină de jertfă a două generații de mari și luminați patrioți — Țările Române dela situația, nespus de grea, în care ele se găseau înainte de 1848, la aceea, neasămănat de bună, în care ele se găsesc astăzi.

III.

Intr'adevăr, Onorat Auditoriu, ce minunată schimbare a lucrurilor! Revoluția din 1848, care aduse la libertate și viață politică proprie poporul român, hilot de câteva veacuri, al Transilvaniei, zdrobi Regulamentul Organic, care dăduse Principatele Dunărene pe mâna „cele mai egoiste oligarhii sociale și politice“. Câți-va ani în urmă, înfrângerea Rușilor în Crimeea, mântui aceste Principate de anexarea sigură ce li era pregătită de Împăratul Nicolae Pavlovici, scoțându-le de sub protectoratul rusesc și puindu-le sub acel, liberal și bine-voitor, al marilor Puteri europene și aduse, ca un corolar firesc, unirea Țărilor Române sub un singur Domnitor. În scurtă dar bogată în fapte mari ocârmuire a lui Alexandru Ioan Cuza, noua situație a Principatelor-Unite se consolidează prin recunoașterea de cătră Turcia, ca Putere suverană, a actului politic înfăptuit la 24 Ianuarie 1859, prin desființarea șerbiei și împrăștierea clăcașilor, prin secularizarea averilor mănăstirești, prin întemeierea Universităților din Iași și București, prin progresul organizației administrative și prin creșterea puterii armate a țerii. În fine, sub îndelungată și așezată domnie, de aproape o jumătate de veac, a Regelui Carol I, Intemeietorul, prin participarea la războiul ruso-turc dela 1877—78 și prin proclamarea Regatului dela 1881, țara

câştigă completa ei neatârnaire, iar fostul ei Domnitor, Coroana de oţel, desăvârşindu-se, sub toate raporturile, organizarea şi consolidarea noului şi prosperului Regat dela Dunărea de jos, ajuns a fi, acum, în pragul secolului prezent, cel mai de seamă şi de vază factor politic, cultural şi economic din Sud-estul Eur

În acest timp apoi, prin entusiasta şi conştiinţa colaborare a tuturor puterilor intelectuale ale ţărilor române, până la o vreme chiar şi ale Basarabiei, se produse acea intensă mişcare culturală, care crescă tot mai mult conştiinţa unităţii noastre naţionale şi a solidarităţii noastre politice, susţinând în acelaş timp lupta din ce în ce mai grea pe care Românii din afara Regatului trebuiră s'o poarte, cu deosebire în ultimele decenii, împotriva foştilor stăpânitori, ce năzuiau a distruge fiinţa lor etnică, prin oprinare politică şi maghiarizare forţată în Transilvania, prin completă izolare şi crasă ignoranţă în Basarabia, prin mixtiune etnică şi disoluţie morală în Bucovina. Căci e de neţăgăduit că, dacă în această grea luptă pentru conservare etnică, vechiul Regat român, dat fiind poziţia-i geografică şi legăturile-i politice impuse de ingratitudea rusească, nu putu da atâta vreme ajutor efectiv, pentru desrobire, connaţionalilor săi de peste hotare, el le dădu cel mai eficace mijloc de rezistenţă — cultura naţională pe care o revărsă din belşug peste toate laturile sale: peste Carpaţi, peste Molna şi, până la un timp, chiar şi peste Prut.

Conştiinţa unităţii naţionale şi a solidarităţii politice e caracteristica vieţii româneşti dela începutul secolului prezent, — starea de spirit putem zice generală în care ne găsi războiul ce avea să rezolve grava problemă a naţionalităţilor în Europa, prin distrugerea Statelor polietnice, întemeiate prin cucerire şi menţinute prin silă, şi înlocuirea lor cu State naţionale, întemeiate pe libera dispoziţie a popoarelor şi menţinute prin deplina lor libertate de guvernare. Conştiient de rolul pe care trebuia să-l îndeplinească în acest războiu, Regatul român puse în cumpănă, în vederea realizării actualei ordine politice, însăşi existenţa sa, răzimată pe o viaţă de Stat de şase ori seculară. Prin sacrificii şi suferinţe pe cari puşine dintre neamurile beligerante au mai fost în stare să le facă, poporul român din întreaga Dacie a răscumpărat apoi, în decursul acestui îndelung şi extrem de

greu războiu, completa sa libertate politică și unitate națională, realizând astfel idealul pe care l-au coborît în pământ, după ce l-au purtat o viață întreagă în sufletul lor, toți bunii și marii fii ai neamului nostru.

În aceste nouă și fericite împrejurări ale vieții noastre naționale și politice se deschide așa dar, aci, la Cluj, întâiul curs de istorie națională la Românii din Dacia Superioară. Cât de departe sunt ele de acele despre care amintiam adineaori, de acum trei pătrare de secol! Atunci însemnătatea istoriei naționale trebuia exaltată, chiar și pentru Români, în cuvinte ca acele pe cari Kogălniceanu le rostia în fața ascultătorilor săi din Iași, la 1843; azi, de mult, această însemnătate zace în conștiințele și în sufletele tuturor Românilor culți. Atunci se putea afirma, cum am văzut, că din cauza necunoașterii trecutului nostru, începuturile ni s'au tăgăduit, pământul ni s'a sfâșiat și drepturile ni s'au încălcat; azi putem afirma, dimpotrivă, că, grație cunoștinței acestui trecut, începuturile nu ni se mai tăgăduesc, decât din interese de rivalitate politică, pământurile răpite ni s'au redat și drepturile încălcate ni s'au recunoscut. Atunci importanța rolului pe care Românii l-au avut în istoria generală a popoarelor din Sud-estul Europei abia era pusă în lumină de istoriografia indigenă; azi acest rol ne este recunoscut, atât sub raport politic-militar, cât și sub raport social-cultural, chiar și de istoriografia streină. Atunci studiul desfășurării istorice, unitare, a întreg neamului românesc se impunea ca un postulat al viitoarei noastre unități politice; azi acest studiu se impune ca o necesitate a însăși acestei unități, care, dintr'o problemă a viitorului, s'a prefăcut într'o realitate a prezentului. Atunci, în fine, libertatea cuvântului și a scrisului era ținută și cenzurată; azi, împotriva acestor două mari bunuri ale societăților înaintate, nu stă, cel puțin de pe această catedră, de cât responsabilitatea conștiinței noastre științifice și morale...

IV.

Afară de aceasta, mai este însă, Onorat Auditoriu, o deosebire tot așa de mare, dacă nu chiar mai mare, în ce privește mijloacele de investigare și de învățământ ale istoriei noastre

naționale, — mijloace, atunci, foarte modeste și restrânse, azi, dimpotrivă, extrem de bogate și de întinse. E destul să consultăm scrierile istorice de pe acea vreme ale lui Kogălniceanu și Bălcescu, cei dintâi istorici moderni la Români, în comparație cu scrierile istoricilor noștri de azi, ca să ne convingem ce mare distanță e între unii și alții, sub raportul cunoașterii și utilizării izvoarelor și literaturii istorice. Căci, pe când la cei dintâi repertoriul bibliografic abia cuprinde câteva zeci de titluri, la cești din urmă aceste titluri se numără cu sutele. Singură bibliografia scrierilor celui mai mare istoric român al vremurilor noastre — o personalitate, e drept, excepțională, — numără sute de lucrări și studii mai întinse și, desigur nu exagerez când adaog: mii de articole, de specialitate, mai mărunte.

Dar să lăsăm pe Kogălniceanu însuși să ne arate care era starea studiilor și a mijloacelor de investigație istorică pe vremea sa. „O singură istorie completă și sistematică nu avem încă despre Români, zicea el. Șirul Domnilor nu este încă clasificat și statornicit prin făclia unei critici sănătoase. Documenturile oficiale și acturile publice, cari sunt cea mai întâiu și mai puternică dovadă a adevărurilor istorice, ne lipsesc cu totul; din pricina deselor revoluții cari în atâtea rânduri ne-au pustiit patria, sunt pierdute pentru totdeauna sau împrăștiate prin țări streine, pe la particulari, sau în bibliotecile Ungariei, Poloniei, Transilvaniei, a Moscovei, Petersburgului, Vienei, și chiar Stockholmului. Așa dar în lipsa acestor izvoare de căpetenie, noi nu avem de cât Letopisețile țării și istoriile Ungariei, Poloniei și Turciei, cu cari patria noastră au stătut în relații; dar și aceste izvoare sunt încă departe de a fi desăvârșite. Cronografurile românești, în ce ating mai ales de întâiele timpuri ale Principatelor, nu se potrivesc măcar între dănsule. Istoricii vechi, unguri, poloni și turci, nu cuprind, precum se înțelege dela sine, de cât fragmenturi despre istoria noastră și aceste încă adesea întunecate prin duhul partidei și al urei. Ne mai rămân încă istoriile, observațiile istorice, călătoriile, publicate despre țările noastre de deosebiți streini în deosebite limbi. Acestea sunt ajutorul de căpetenie pentru compunerea analelor noastre naționale și mai ales scrierile lui Gebhardi și Engel, cari prin ostenitoarele lor lucrări au bine meritat dela Români“.

Çât de departe suntem și de aceste vremuri! Çăci prin opera

istorică a lui Kogălniceanu însuși, a lui Nicolae Bălcescu, Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Alexandru Papiu-Ilarian, Eudoxiu Hurmuzaki, Alexandru Odobescu, Grigorie Tocilescu, Alexandru Xenopol, Dimitre Onciul, Ioan Bogdan, Nicolae Iorga și a tuturor celor ce au mai lucrat și lucrează pe terenul istoriografiei naționale alături de acești protagoniști, s'au dat la iveală mai toate izvoarele istorice indigene și — în colecții adesea monumentale — o mare parte din bogatul material documentar semnalat de Kogălniceanu ascultătorilor săi. Pe de altă parte, Istoria Valahiei și a Moldovei a lui Engel — sursa de căpetenie a celor dintâi expuneri generale de istorie a Românilor, ale lui Florian Aaron și August Treboniu Laurian, și a istoricilor streini mai vechi cari în cercetările și studiile lor au fost aduși să se orienteze asupra trecutului românesc — Istoria aceasta, foarte meritorie de altfel, a fost, zic, de mult, de acum 30 de ani, înlocuită de marea și cunoscuta operă de sintesă — cu o ediție prescurtată franceză — a venerabilului nostru istoric, membru al Institutului Franței, d-l Alexandru Xenopol, și de fundamentala și renovatoarea Istorie a Românilor, publicată, la 1905, în limba germană, de d-l Nicolae Iorga. În jurul acestor capitale scrieri s'au produs apoi o nesfârșită serie de studii și monografii din toate domeniile vieții — publice și private, materiale și spirituale — a poporului român, — studii și monografii pe cari o viitoare bibliografie istorică română — de absolută necesitate — e chemată să le semnaleze nouălor generații de cercetători prin o metodică și sistematică rânduire și clasare.

Dar și calitativ, istoriografia română a făcut progrese însemnate, așa că azi ea poate sta, sub acest raport, în rând cu istoriografiile streine. Ediții de texte și de documente — cum sunt bună-oară acele ale mult regretatului profesor și academician Ioan Bogdan — nu sunt întru nimic mai prejos de publicațiile similare ale popoarelor celor mai înaintate în ce privește studiile istorice. Metodele nouă apoi, strict științifice, ale cercetătorilor apuseni sunt familiare azi nu numai celor dintre ai noștri cari și-au însușit pregătirea lor istorică direct la școlile streine, ci și acelor ce și-au făcut această pregătire la Universitățile din Regat, unde, în deosebi la școala profesorului Onciul, s'au format aproape toți cei ce și-au asigurat, prin scrisul lor, un loc onorabil în istoriografia română mai nouă. Cu înalta sa cultură

generală, cu imensa-i erudiție specială, cu geniala sa intuiție istorică, cu fenomenala sa putere de lucru și cu marea-i autoritate științifică, d-l Nicolae Iorga a dat, în fine, studiilor istorice la Români, o amploare și o valoare cu totul deosebită, introducând în istoriografia noastră națională întrebuintarea de izvoare și de publicațiuni necunoscute acesteia până la dânsul. În acelaș timp, prin marile sale opere de istorie generală și specială, tipărite în limbile de cultură apusene, d-sa a făcut cunoscut istoriografiei streine izvoarele și literatura istorică română, așa că astăzi istoriografia noastră națională nu numai că se găsește, cum am spus, la nivelul celor streine, ci și în directă legătură cu ele.

Chiar și aci, în Transilvania, unde condițiile de desvoltare ale studiilor istorice române au fost mult mai puțin favorabile ca în vechiul Regat, — studiile acestea au făcut mari progrese. Operele lui Gheorghe Baritju, Nicolae Popea, Ioan Pușcariu, Augustin Bunea, Teodor Păcățianu, George Popovici, Ion Sârbu și în deosebi acele ale valoroșilor tineri ce în timpul din urmă s'au afirmat la noi ca istorici cu serioasă pregătire și cu real talent, sunt cea mai vie dovadă de progresul pe care l-au îndeplinit, în istoriografia română transilvană, urmașii lui Samuil Clain, lui Gheorghe Șincai și lui Petru Maior. Și nu mă sfiesc a afirma că, dacă istoricii români din Transilvania ar fi putut lucra în condițiile și cu mijloacele cu cari au lucrat istoricii popoarelor până eri privilegiate — privilegiate chiar și sub raport științific — ale acestei patrii, pentru reconstituirea trecutului lor național, ei ne-ar fi dat o operă istorică, care, sub toate raporturile, ar fi fost la înălțimea aceleia ce au dat-o Sașii și Ungurii, cum se va dovedi aceasta, sunt absolut încredințat, în nouăle împrejurări în cari suntem chemați a trăi și lucra de aci înainte, noi, stăpânii, nu numai de drept, ci și de fapt, azi, ai acestor țări.

În cursul special de istoriografie română pe care l-am anunțat la această Universitate și pe care-mi propun să-l duc dela anonimii analiști de pe vremea lui Alexandru-cel-Bun până la istoricii zilelor noastre, voiu avea ocazia să arăt, în chip amănunțit și documentat, tot ceiace s'a produs pe acest teren; iar tinerii ce vor simți îndemnul a mă asculta vor avea, la rândul lor, ocazia să vadă ce operă remarcabilă s'a putut îndeplini în acest ram al culturii noastre naționale. Vor vedea că, alături de

studiile filologice, cele istorice alcătuiesc opera culturală cea mai de seamă ce s'a elaborat la poporul român până la intrarea și participarea sa la viața culturii moderne și vor înțelege atunci de ce aceste studii — filologice și istorice — au avut totdeauna o mare preponderanță și de ce, chiar față de afirmarea disciplinelor științifice ale noiei culturi moderne la Români, ele-și păstrează încă această preponderanță. Iar, după ce vor cunoaște și vor înțelege toate acestea, se vor întreba, precum se întreabă cel ce le vorbește acum: dacă în împrejurările cunoscute și cu mijloacele arătate s'a lucrat atâta pe terenul istoriografiei naționale, ce se așteaptă dela cei chemați a lucra pe acelaș teren în nouăle împrejurări și cu nouăle mijloace — incomparabil mai bune și mai bogate de cât acele ale predecesorilor?...

V.

Căci, Onorat Auditoriu, cu toată opera însemnată a acestora, mai e mult, foarte mult, de lucrat — atât pentru culegerea și publicarea izvoarelor, cât și pentru completarea și refacerea cunoștințelor noastre istorice pe baza acestor nouă izvoare. Acum vre-o șaisprezece ani, într'o publicație omagială, închinată bătrânului Dimitrie A. Sturdza, din a cărui inițiativă și sub a cărui purtare de grijă s'au făcut cele mai mari colecții documentare, publicate sau patronate de Academia Română, — cel mai bun cunoscător al surselor noastre istorice inedite și cel mai neobosit strângător și editor al lor, d-l Nicolae Iorga, arăta, în amănunt, ce lucrare însemnată mai e de făcut pentru culegerea și publicarea izvoarelor istoriei române — la noi și în străinătate. Cu excepția unei mici părți a acestor izvoare, de proveniență transilvană, publicate între timp de editori sași, unguri și chiar români, aproape întreaga lucrare preconisată de d-l Iorga rămâne de făcut. Adăogând la aceasta cercetarea arhivelor ce întră, acum, de drept, în posesiunea noastră și cari, până aci, aparținând fostului Stat ungar, ne erau greu accesibile, putem vedea ce operă mare — de câteva generațiuni — mai e de îndeplinit numai pentru culegerea și publicarea izvoarelor inedite ale trecutului nostru,

Tot aşa pentru completarea şi refacerea cunoştinţelor noastre asupra acestui trecut. Mai întâiu în ce priveşte istoria politică a Țărilor Române. Căci, cu toate că această istorie e bine şi amănunţit cunoscută, totuşi, din bogatul material documentar ce s'a publicat şi aşteaptă a mai fi publicat, se pot şi se vor putea stabili şi preciza nu numai faptele şi evenimentele necesare expunerii sale pragmatice, ci şi anumite aspecte ale ei, puse în lumină cu deosebire în timpul din urmă. Într'adevăr, cu cât s'a pătruns mai adânc în cunoaşterea trecutului Țărilor Române, cu atât s'a văzut mai bine că viaţa lor politică a avut, în istoria Orientului european, o însemnătate cu mult mai mare de cât se credea. — Şi anume: ca unele ce, singure în acest Orient, şi-au putut păstra, *neîntrerupt*, de la întemeiere până azi, cu toate adversităţile prin care au trecut, organizaţiile de Stat; ca unele ce, de la sfârşitul sec. XIV, dela sfârâmarea Țaratelor bulgare şi sârbeşti, până la începutul sec. XVIII, la ridicarea puterii ruseşti sub Petru-cel-Mare, au fost cele mai importante State creştine în Orientul european, exceptând, fireşte, Ungaria şi Polonia, cari, ca viaţă politică şi, mai ales, ca orientare culturală, aparţin Europei centrale; ca unele ce, în fine, având această importanţă, au putut fi privite, mult timp, secole întregi, de creştinii supuşi efectiv dominaţiunii otomane, ca continuatoare ale tradiţiilor culturale şi chiar politice ale fostului Imperiu bizantin.

Pe lângă aceasta, chestiuni nouă şi interesante se pun mereu în istoriografia română, făcând ca trecutul nostru politic să rămână cel mai însemnat tărâm de studii spre care trebuie să se îndrepteze preocupările noastre şi ale cercetătorilor viitori. Astfel bunăoară, ca să nu dau decât un exemplu dintr'atâtea, e afirmarea — pe cale de a trece din domeniul ipotezelor în acel al adevărilor — că istoria politică a Țărilor Române cuprinde, în începuturile sale, baza de drept istoric a noului Stat român, chiar şi pentru teritoriile sale de dincoace de munţi. Căci extensiunea geografică şi politică a Țării Româneşti, se afirmă şi se susţine, nu se opria, la originile sale, la Carpaţi, ci cuprindea şi regiunile locuite atunci exclusiv de Români, cel puţin jumătatea de Sud a Transilvaniei. Numai pe măsură ce Ungurii au luat efectiv în stăpânire întreagă această provincie, la sfârşitul sec. al XII-lea, Țara Românească şi-a restrâns, treptat, graniţele între cari o găsim în prima jumătate a sec. următor, înainte de năvălirea

Tătarilor — la teritoriile de dincolo de Carpați, *transalpine*, cum le-au numit înlocuitorii stăpânirii românești în Transilvania. Legitimitatea actualei dominațiuni române în aceste părți capătă prin aceasta și o bază de drept istoric pe lângă aceea de drept etnic și politic, ceea ce trebuie pus în deplină evidență, pentru că în acest caz istoria Transilvaniei, din punct de vedere românesc, nu mai poate fi privită independent, ci, ca și cea a Basarabiei și Bucovinei, în legătură organică, inițială, cu aceea a Țărilor Române.

Ca și cu istoria politică, la fel stau lucrurile cu istoria culturală, de asemenea bine și amănunțit cunoscută. Căci și în acest domeniu, cu cât s'a pătruns mai adânc în cunoașterea lui, cu atât s'a văzut că, în ce privește în deosebi manifestările literare și artistice, diferitele influențe culturale streine ce s'au succedat la poporul nostru — slavo-bizantine la început, ungaro-polone mai apoi, neo-grecești și modern-apusene la urmă — s'au transformat, sub înrăurirea spiritului și sufletului românesc, așa fel că au produs forme nouă, de-o originalitate care dă un caracter cu totul distinct vechei noastre culturi, pe care chiar streinii înțelegători l-au recunoscut și l-au apreciat ca atare. De însemnătatea acestei culturi, specific românești, ca aport la istoria culturii în genere, și de valoarea ei, ca patrimoniu național, sunt pătrunși toți cunoscătorii. Trebuie însă ca importanța și valoarea de care vorbim să fie răspândite în cercuri cât mai largi, mai ales aci, în Transilvania, unde unii, durere, nici nu știu, iar alții nici nu cred în existența vechii culturi românești. Aceasta, și pentru ca noua ordine culturală ce suntem chemați să stabilim acum să aibă la bază această cultură și, ca și dânsa, să-și păstreze caracterul deosebit pe care i-l va putea imprima puterea de adaptare și transformare de care a dat dovadă că e capabil, în materie de cultură, sufletul și spiritul poporului român. Lucrul nu se va putea face de cât prin nouă și stăruitoare studii în această direcție. De aceia preocupările cercetătorilor, actuali și viitori, trebuie, cu necesitate, să se îndrepteze cât mai mult spre trecutul nostru cultural, unde ei vor găsi un material de studii tot așa de bogat și vor afla un îndemn la lucru tot așa de mare ca și în domeniul istoriei politice.

Mai mult decât în aceste două domenii — politic și cultural — e de lucrat în domeniul vechilor noastre instituțiuni

privitoare la organizarea administrativă, judiciară și militară, împărțirea, caracterizarea și îndeletnicirile claselor sociale, la felurile, normele și raporturile de proprietate și așa mai departe — pentru că aceste instituțiuni sunt prea puțin studiate până acum, atât în sine, cât și în legăturile și influențele lor reciproce, și pentru că, — fie c'au fost adoptate pe cale de împrumut, fie c'au fost răsărite din nevoile însăși ale mediului în care s'au produs — ele au căpătat în desvoltarea lor — ca și elementele culturale — un caracter propriu românesc, ce trebuie evidențiat și pus în valoare. Și aceasta, pentru acelaș cuvânt mai sus exprimat, că ele constituiesc tot atâtea forme, nouă, diferențiate, alcătuitoare deci de progres, ale vieții românești. O lucrare mare, plină de răbdare și de stăruință, e deci absolut necesară pe acest teren. Rezultatele ce se pot obține pe urma unei asemenea lucrări, sunt de natură să rescumpere — cum s'a dovedit prin cele câteva studii temeinice ce s'au făcut în timpul din urmă — munca și străduința cercetătorilor în această direcție.

Ce privește istoria Românilor din Transilvania, — luată fiind această numire, nu în înțeles geografic și nici chiar istoric, ci'n înțeles politic-actual, cuprinzând adecă întreg teritoriul românesc de dincoace de Carpați, — preocupările, cel puțin în legătură cu acest curs, trebuie să se îndrepteze, nu asupra vieții politice, de Stat, a vechii Ungarii și a marelui Principat transilvan, întru cât, dela jumătatea sec. XV până la 1848, poporul român din aceste părți a fost exclus dela viața politică de Stat a foștilor săi stăpânitori; ci ele trebuie să se îndrepteze cu deosebire asupra vieții proprii românești, atâta câtă a fost și a putut fi — în condițiile în care s'a desvoltat — această viață. Trebuie mai întâiu să se studieze, temeinic, organizațiile politice-naționale pe cari Românii transilvăneni le-au avut pe vremea Ungurilor și pe cari ei și le-au păstrat, în forme juridice-administrative, până în sec. XV. Trebuie apoi să se studieze, în toate amănunțele, relațiile de tot soiul ce au existat în cursul timpului între Ungaria și Transilvania de o parte, Moldova și Țara-Românească de alta, și influențele culturale pe cari locuitorii acestor țeri le-au exercitat asupra fraților lor din Transilvania. Trebuie, în fine, studiată fundamental viața socială și economică a poporului român din aceste părți, pentru că din rodul muncii grele și stăruitoare a acestui popor, totdeauna, ca și astăzi, cel mai numeros,

s'au tras forțele pe cari feudalii și oligarchii stăpânitori și-au clădit și menținut viața politică și culturală a Statului lor dominator și asupritor.

VI.

Aceste sunt, Onorat Auditoriu, problemele de căpetenie ale istoriografiei române actuale și viitoare, pe cari am crezut necesar să le schițez în această lecție de deschidere a cursului meu și pe cari generația tânără trebuie să-și facă o datorie de onoare, culturală și națională, a le îndeplini, în măsura posibilităților, nu zic cât mai repede, ci cât mai bine. — Lucrarea nu e atât de grea, pe cât de mare, și pentru ducerea ei la capăt trebuiesc pregătiți lucrători pricepuți, serioși, harnici și devotați, ceea ce cade în sarcina Universităților noastre. Căci, ori cât aceste Universități ar fi chemate, acum — în fața imperioaselor necesități de organizare a noului învățământ național — să pregătească profesori secundari, ele nu pot pierde din vedere menirea ce au de-a lucra pentru progresul științei însăși — pure, înalte, ideale. De aceea, pe lângă apostolii pentru răspândirea culturii, ele trebuiesc să deie și învățați pentru progresul științei. Și nu mă îndoiesc că, alături de tinerii cu vocație înăscută pentru cariera de profesor, vom avea și de aceea cu aptitudini științifice, în cazul nostru special, pentru studiile istorice. Lucrând cu aceiași dragoste și cu același interes pentru unii ca și pentru alții, vom da totuși cestor din urmă, printr'o chibzuită și armonică colaborare cu colegii altor specialități, mijloacele trebuitoare și îndrumările de nevoie pentru a-și însuși cultura istorică și pregătirea științifică necesară, spre a putea intra în rândul cercetătorilor chemați a continua marea operă istoriografică despre care v'am vorbit, a predecesorilor noștri.

Imi dau seamă de oare cari greutăți ce vom întâmpina, acum, la început, pentru ajungerea acestui scop. Știu că, în împrejurările vitrege în cari cea mai mare parte a tinerimei noastre universitare de aci a fost silită să-și urmeze învățăturile secundare, nu și-a putut însuși cunoștința necesară, adesea nici chiar elementară, a trecutului românesc, pe băncile școalelor la cari

a învățat, — școli în care acest trecut nu era numai sistematic ignorat, ci și intenționat batjocorit. Și mai știu, că, chiar și acei ce-ar fi voit, din îndemn propriu, să-și însușească, pe cale particulară, cultura istorică națională trebuitoare, au fost mult împiedecați de la aceasta prin interzicerea mai tuturor manualelor și scrierilor istorice mai deosebite ce se publicau în vechiul Regat, — interzicere prin care se urmăria nu numai a lipsi un popor întreg de hrana lui intelectuală și sufletească cea mai necesară, ci chiar — himeric lucru! — năbușirea adevărului istoric însuși.

Cu toate acestea sunt încredințat că, chiar și numai cu mijloacele de cari dispunem acuma, vom îndepărta, destul de curând, dificultățile pe cari urmările asuprirei politice și culturale, la cari am fost supuși atâta mar' de vreme, le-au lăsat în cale lucrării noastre. Garanția pentru aceasta 'mi este: capacitatea de cultură de care poporul român — ca toate neamurile latine — a dat dovadă, priceperea și stăruința la învățătură, care n'a lipsit nici o dată fiilor acestui popor, râvna și entuziasmul pe care ei le-au manifestat totdeauna pentru lucrările și operele de cultură și de știință și, în sfârșit, aplecarea particulară, ași putea zice vocația, Românilor transilvani pentru studiile istorice și filologice, vocație pe care ei au vădit-o, înscriind în Panteonul culturii naționale o serie întreagă de nume de scriitori ce s'au ilustrat în domeniul acestor studii.

* * *

Cu afirmarea acestei credințe ași putea încheia aci lecția de deschidere a primului curs de istorie națională la Românii din Dacia Superioară. Totuși, Onorat Auditoriu, nu vreau să părăsesc aceasta catedră, fără a face profesie publică de atitudine științifică și națională ce voiu observa în activitatea mea față de popoarele eterogene, pe cari soarta le-a așezat în mijlocul nostru. Această profesie se impune, cred, prin împrejurarea că în Universitatea pe care am luat-o în stăpânire, știința s'a pus, cele mai adesea, în serviciul politicei, iar politica, totdeauna, în serviciul utopiceii idei de Stat unitar național maghiar, adecă a desnaționalizării. Atitudinea științifică de care vorbesc nu poate

fi de cât una — aceea ce decurge din respectul absolut pentru adevărul istoric, ori care și ori cum ar fi el. Ce privește atitudinea națională, țin să declar că, departe de-a vedea în aceste popoare niște dușmani, cum am fost noi priviți, mai mult sau mai puțin, de ele, le vom considera ca menite, prin destinul lor istoric, să trăiască și să se desvolte, cu individualitatea lor etnică și culturală, alături și împreună cu noi pe acest pământ prin excelență românesc. Departe apoi de-a le ignora sau deprecia trecutul, cum am fost noi ignorați și depreciați în trecutul nostru, vom studia și aprecia acest trecut — potrivit rolului cultural și civilizator ce fie care din ele l-au avut și potrivit facerilor de bine, cum zicea Kogălniceanu, pe care ele le-au lăsat în cursul vremii pământului și oamenilor acestor țări.

Un lucru însă vom face — și-l vom face cu toată iubirea și graba pe cari le reclamă repararea unei mari și strigătoare nedreptăți: vom căuta să reabilităm, istoricește, poporul român din Transilvania și Ungaria, scoțând în evidență întregul aport pe care, în toate privințele, el l-a adus, timp de aproape o mie de ani, pentru susținerea celei mai vitrege patrii pe care a putut-o avea vreodată un popor... Aceasta n'o vom face însă în detrimentul moral-național al nimănui. Nu, pentru că azi știm prea bine ce rol am avut în trecut și care a fost importanța noastră istorică, ca să mai simțim nevoia de a crește însemnătatea acestui trecut, coborînd pe acel al neamurilor cu cari am trăit împreună sau am venit în atingere; pentru că cunoaștem admirabilele forțe de regenerare ce zac în sufletul poporului român, ca să nu ne îndoim că'n nouăle condiții de viață, vom îndeplini în curând tot ceia ce opresorii ne-au împiedecat să facem la timpul său; pentru că, în sfârșit, oricât de însemnat ar fi rolul pe care acești opresori l-au avut în trecut, el nu va putea fi asemănat cu acel ce ni e dat nouă să-l avem, potrivit misiunii istorice ce ne-a fost încredințată prin opera de colonizare și romanizare a Daciei și pe care numai acum, după o mie opt sute de ani, suntem puși în poziție a o putea împlini: de a fi, aci, la Dunărea de jos, reprezentanții cei mai deplini și mai autorizați ai culturii și civilizațiunii latine

FACTORII ISTORICI AI VIEȚII NAȚIONALE ROMÂNEȘTI.

Lecțiune inaugurală, ținută la Universitatea din Cluj în ziua de 11 Noemvrie 1919, cu prilejul deschiderii cursului de *Istorie a Transilvaniei*

de

I. LUPAȘ

I.

Onorat Auditoriu, *Central University Library Cluj*

Cel dintâi cuvânt, pe care simt că trebuie să-l rostesc dela locul acesta, e un cuvânt de adâncă și cucernică mulțămire Atotputernicului Dumnezeu, care în milostivirea sa cea fără de margini ne-a învrednicit să ajungem aceste zile mari, când în cetatea tuturor nedreptăților, batjocurilor, durerilor și suspinelor neamului nostru s'a înfipt triumfător steagul științei și al culturii românești.

Cu credință neclintită în biruința acestui steag de luptă și de progres au venit din toate părțile pământului strămoșesc preoții științei. Ei s'au simțit datori să aducă jertfa cea mai curată la altarul acestui templu, spre a o împărtăși cu dărnicie comilitonilor, ostașilor tineri, înflăcărați de vechia dorință de a se înregimenta și ei sub flamura cerească a mântuirii *prin credință, știință și cultură națională.*

*

Al doilea cuvânt se cuvine să fie o pomenire pioasă a tuturor eroilor fără de moarte, cari prin jertfa lor supremă ne-au desrobîț și prin sângele lor, vărsat cu atâta îmbelșugare, au făcut

să se înalțe și adevărul nostru din pământ, cum s'a înălțat odinioară trupul Mântuitorului din mormântul pecetluit cu lespede grea.

Ori cât de grea a fost lespede, pe care protivnicii adevărului, dușmanii luminii căutau cu orice prilej să o prăvălească asupra mormântului, în care se amăgiau a crede, că vor reuși să închidă pe veci viața sufletului nostru, — iată că „adevărul din pământ a răsărit și dreptatea din cer s'a pogorât“.

Anul 1919 va rămânea o dată memorabilă în istoria culturii române și a învățământului nostru superior. Anul acesta ne-a dat prilej să asistăm la înmormântarea unui vechiu sistem de rătăcirii, de luptă îndârjită împotriva adevărului, de îngâmfare și intoleranță, care nu s'a sfiit a degrada adeseori și știința în serviciul unor scopuri cu totul străine de rosturile ei puritane.

Războiul, care e acum pe sfârșite, n'a fost numai un războiu al armatelor oțelite din creștet până în tălpi, ci mai ales un războiu al principiilor, al concepțiilor de viață și de organizare...

Față de principiul feudal al tiraniei teritoriale, războiul mondial a pus în lumină importanța, mărimea și forța dinamică a principiului național. Cu prețul unor sacrificii nespuse de mari, ca rezultat al unui lung și dureros proces istoric, a ajuns principiul acesta la biruința de mult dorită, care a dat popoarelor încătușate puțința de a se desrobi și a deveni stăpâne asupra sorții lor.

Biruința acestui principiu a pus crucea și pe mormântul fostei Universități ungurești din Cluj și a făcut să răsără în locul ei Universitatea noastră românească din Dacia superioară.

Cu adevărat: „Mari și minunate sunt lucrurile Tale Doamne și nici un cuvânt nu este de-ajuns spre lauda minunilor Tale!“

* * *

Și acum toate celelalte cuvinte, câte voi avea de împărțit dela locul acesta, se vor îndrepta către iubiții mei elevi, cărora le aduc din slujba sfântului altar creștinesc, de sub poala muntelui, o inimă sinceră de frate, o dragoste curată de părinte. Chemați a propovedui cuvântul științei românești dela o catedră de istorie națională, ne dăm seama și de importanța momentului și de mărimea răspunderii și de greutatea lucrului, care ne așteaptă.

Nu numai în viața singuraticului, ci și în viața națiunii noastre este de importanță unică momentul când cultul, plin de iubire și evlavie, al trecutului românesc începe a fi propagat dela catedra unei școale înalte, care în ultimele decenii fusese numai isvor de ură și dispreț față de orice amintire a acestui trecut. Ceice au vestit dela locul acesta, înainte de noi, cuvântul neînduplecatei Clio, au dat adeseori uitării cerința și condiția de căpetenie, pe care ea o pune tuturor slujitorilor săi: seninătatea și curățenia gândului. Nu și-au scuturat încălțăminte de pulberea drumurilor, nu și-au curățit în deajuns gândul și n'au căutat a-și însenina inima, ci îmboldiți de ghimpele urei naționale și de rassă au intrat în sanctuarul științei cercând să dovedească unui auditor docil, că națiunea noastră ar fi fost pe acest pământ strămoșesc o simplă adunătură de venetici, un popor fără istorie, un neam fără trecut și fără viitor. Nu găseau colori destul de întunecate, spre a le arunca cu vădită predilecție asupra tabloului, în care se căsniau să prezinte viața poporului nostru din orice timp. N'a fost notiță injurioasă aruncată pe hârtie sau eternizată în tipar prin vre-unul din numeroșii dușmani ai neamului nostru, pe care să nu fi încercat a o valorifica în pretențioasele lor expuneri, sub cuvânt că voesc să descopere purul adevăr, să înfățișeze însași realitatea nudă, înlăturând — cum se zice — vâlul zeiței din Sais. De fapt era însă o poftă nepotolită de ponegrire, care îi îndemna să folosească această metodă atât de puțin științifică. E știut doar, că nu există popor în lume, despre care să nu se fi păstrat, pe lângă cele elogioase, și însemnări mai puțin favorabile. Dar oricine caută să le adune numai pe acestea din urmă, nu face operă de știință, ci caută mijloace de ponegrire. Și nu s'au gândit măcar un singur moment, că dreptatea imanentă a istoriei va da, mai curând sau mai târziu, o înfricoșată desmințire acestor învățături tendențioase, spulberând întreagă țesătura lor meșteșugită deodată cu prăbușirea trufașei lor alcătuirii de Stat, clădite pe temelia de nisip a nedreptăților milenare.

Această prăbușire a făcut să străbată și în părțile noastre raza luminei, să ne putem bucura și noi de libertate deplină sub scutul ocrotitor al patriei adevărate.

Pe lângă importanța acestui moment, aducător de lumină și de libertate, simțim și mărimea răspunderii, ce ne apasă în pragul acestei răspântii a vremilor istorice. Dacă în trecut multe din neajunsurile, scăderile și imperfecțiunile noastre naționale erau ușor scuzabile prin faptul, că nu puteam dispune în libertate de soarta noastră, că atâtea din izvoarele luminii erau zăvorâte pentru noi și în calea pornirilor noastre spre progres creșteau cât munții piedecile, — de acum înainte astfel de scuze nu se vor mai putea invoca. Ci numai noi înșine vom purta întreagă povara răspunderii pentru felul cum vom ști să îndrumăm viitorul poporului nostru, făcându-l să-și înțeleagă menirea sa istorică și să contribuie prin toți fiii săi destoinici la progresul cultural-științific, ale cărui porți abia acum i se deschid.

Între cei mai destoinici și mai devotați fii ai poporului nostru trebuie să fiți și d-v. studenții Universității din Cluj. Ne credem în drept a presupune, că nu veți face parte dintre acei studenți, cari învață numai atâta, cât le este neapărat de trebuință pentru un biet examen, nici dintre cei ce învață numai dintr'un fel de ambiție deșartă, ca să știe ei și numai ei mai mult decât alții. Ci în alergarea dv. spre acest izvor de lumină și în toată munca sânguincioasă, pe care o veți săvârși aci împreună cu profesorii, credem, că veți fi povățuiți de dorința nestrămutată de a învăța și a vă pregăti cât mai bine, ca să deveniți cât mai multora folositori prin cunoștințele, pe cari veți izbuti a le câștiga aici în cursul anilor de studii universitare.

Când vă vedem înaintea noastră, ne gândim la rolul mare și însemnat, care vă așteaptă în viață. Este plină patria noastră română de mulțimea orașelor copleșite de elemente streine și de mulțimea și mai mare a satelor, în care străbate atât de anevoe o rază de știință. Și ne aducem aminte de cuvântul biblic: „se prăpădește poporul în lipsă de știință“... Dreptul poporului la conducerea Statului, prin nimic nu poate fi mai greu primejduit decât prin lipsa de știință. De aceea trebuie să înțelegeți, că este una din cerințele de căpetenie ale timpului nostru, ca știința să nu mai rămână nepăsătoare și rece față de întunecimile adânci, în care se sbate mulțimea. Chemarea ei nu poate fi să rămână patrimoniul exclusiv al unui număr restrâns de privilegiați, ci trebuie coborâtă în toate sbuciumările traiului zilnic și împărțită tuturor celor capabili de a o înțelege și a se folosi de

binefacerile ei. Cu știința e acelaș lucru ca și cu dreptatea: împărțită cât mai des și între cât mai mulți, nu scade, nu se împuținează, ci cu atât mai mult sporește valoarea și puterea ei. Știința istoriei, care ne îndrumă să cercetăm trecutul nostru, este și instructivă și necesară, fiind ea o datorință față de noi înșine, față de trecutul și de însăși ființa neamului nostru. Trecutul unui neam este ca un altar ocrotitor al focului sacru și împrejmuit de raza idealului. Aceasta se pierde uneori în taina vremii, dar pentru cei înțelegători ea poate învia și poate arunca lumina sa nu numai asupra timpurilor apuse, ci și asupra prezentului și viitorului. Munca prezentului numai atunci este spornică și aducătoare de rezultate sigure, dacă se întemeiază pe trecut, valorificând cu înțelepciune experiențele lui și neîngăduind să lipsească nici o verigă din înlanțuirea firească a continuității indispensabile oricărei evoluțiuni, fie de ordin moral fie material.

Iată pentru ce este atât de considerabilă valoarea educativă a istoriei și în deosebi a istoriei naționale. În considerațiunile sale asupra educației neamului omenesc (*Erziehung des Menschengeschlechts*) Lessing spune că „tocmai calea, pe care a ajuns neamul omenesc la perfecțiunea sa, trebuie s'o percurgă fiecare om singuratec“. Iar H. Spencer adaugă: „trebuie să conducem spiritul individului pe calea, pe care a urmat spiritul rasei. Iată cuvântul pentru care educația trebuie să reproducă în mic istoria civilizațiunii“.

*

Dacă nu putem aștepta, ca toți elevii noștri să devină oameni de știință în sensul sever al acestui cuvânt, suntem în drept a pretinde, ca ei să se pregătească cu seriozitate pentru chemarea, ce îi așteaptă în viața neamului nostru, de a fi cei mai buni educatori tocmai prin răspândirea științei, prin respectul și interesul viu, pe care trebuie să-l poarte față de progresele ei, nu numai câtă vreme sunt cetățeni în această „Alma Mater“, ci totdeauna și pretutindeni.

De aceea scopul învățământului nu poate fi numai împărțirea cunoștințelor, ci mai ales trezirea unui interes multilateral luminat și statornic. Căci chiar dintre cunoștințele împărțite metodic multe se pierd în noianul uitării. Dar interesul pentru

ştiinţa, pe care o îmbrăţişaţi cu înţelegere şi cu pasiune în tinereţe, trebuie să rămână ca un tovarăş credincios, care nu vă părăseşte până la adânci bătrâneţe. Acest interes va fi apoi stimulenta valoros, care nu va da nici unuia dintre dv. răgaz „să odihnească şi să ruginească“, ci va îndemna pe tot insul la activitate necontenită, la neîntrerupte cercetări, la un control sever al celor învăţate şi la continua înnoire a cunoştinţelor, care înnoire, mai ales în domeniul istoriei, este de neapărată trebuinţă.

Ceice vor pleca dela Universitate înarmaţi cu acest interes puternic pentru ramura de ştiinţă aleasă de dânsii, suntem siguri, că nu vor putea să rătăcească în drumul lor.

Nu vor putea fi abătuţi prin nimic dela calea luminei şi a progresului, oricât de numeroase ispite, mărunte şi mari, ar pândi cărările lor de viaţă şi de muncă. Ei nu vor cădea nici odată în greşala de a crede, că ştiinţa e un lucru de prisos în viaţă, cum a crezut seminaristul, despre care ne spune Bariţiu, că după terminarea cursurilor de seminar s'a grăbit să arunce în Târnava cartea sa de teologie morală. Ei vor înţelege, că ştiinţa nu este un lucru mort, ci e în continuă creştere şi dezvoltare, ca un pom roditor, care primăvara ne desfătează cu frumuseţea florilor, iar toamna ne înveseleşte cu dulceaţa roadelor sale. De aceea îşi vor da toată silinţa, să rămână în contact neîntrerupt măcar cu o particică din roadele ştiinţei, care poate să le fructifice cugetarea şi să le înnoiască viaţa sufletească cum „se înnoesc tinereţele vulturului“.

Dacă bunul Dumnezeu ne va ajuta să putem trezi prin cuvintele noastre în sufletul studenţilor acest interes luminat şi statornic, ne vom socoti răsplătită cu îmbelşugare toată osteneala noastră, prin mângâierea pe care o poate da în lumea aceasta conştiinţa datoriei împlinite.

*

Am spus, Onorat Auditoriu, că ne dăm seama şi de greutatea lucrului, care ne-aşteaptă pe toţi, pe profesori şi studenţi deopotrivă sau poate chiar mai mult pe cei dintâi decât pe cei din urmă.

Suntem chemaţi a despica o brazdă nouă în ogorul ştiinţei şi al culturii noastre naţionale. Dar ne lipsesc multe dintre mijloacele necesare pentru o desţelenire cât mai grabnică a acestui ogor binecuvântat.

Sunt adevărate constatările făcute deunăzi, tot dela locul acesta, din partea colegului meu A. Lapedatu cu privire la progresele istoriografiei române în deceniile din urmă. Dar aici vom întâmpina cu toate acestea, acum la început, mari dificultăți în lipsa unei biblioteci, care să cuprindă toate produsele tiparelor românești, în lipsa unei arhive centrale și în lipsa unui institut de istorie națională, în care să se poată concentra toate mijloacele potrivite a înlesni munca profesorilor și a o împintena pe a studenților. Lipsa unei bibliografii istorice și a unor colecțiuni complete din revistele și publicațiunile române, în cari s'au risipit în cursul timpului un număr însemnat de documente și studii istorice, formează de asemenea o greutate, de care ne vom isbi la tot pasul.

Ceice am muncit și până acum pe terenul istoriografiei ardeleni, cunoaștem de-aproape toate greutateile acestea. Dar nu ne speriem de ele. Căci precum ne-am putut lupta cu ele în trecut, când munciam izolați, în împrejurările vieții patriarhale dela sate, — atât de puțin prielnice activității științifice, — și eram avizați numai la smeritele noastre puteri, cu atât mai ușor le vom putea înlătura în viitor din cale cu ajutorul colegilor, cari au avut norocul de a fi putut munci și până acum în împrejurări mai prielnice decât noi, Ardelenii. Nădărdim apoi, că ne va ajuta să înlăturăm greutateile amintite și Statul nostru românesc, care nu va lipsi a da Universității noastre din Cluj tot sprijinul *pentru înființarea unui Institut de Istorie Națională*, prețuind după cuviință însemnatele servicii, pe cari le poate aștepta dela o istoriografie la nivelul cerințelor din zilele noastre.

Greutățile amintite se vor putea înlătura de aci înainte mai cu ușurință, căci piedeca de căpetenie a dispărut ori e pe cale să dispară.

Miron Costin spunea cu multă dreptate că a studia trecutul este o „iscusită zăbavă“, pentru care mai ales „gând slobod și fără valuri trebuiește“. Ceeace a lipsit în cea mai mare măsură istoricilor nostri ardeleni, a fost tocmai gândul acesta „slobod și fără valuri“. Gheorghe Șincai n'a putut să-l aibă, fiindcă era învăluit cu treburile școlare, apoi cu suferințele din temnița Aiudului și în sfârșit cu durerile pribegiei printre străini. Cu el s'a adeverit întocmai cuvântul evangheliei că „vulpile au vizuini și paserile cerului au cuiburi“..., iar istoricul român nu avea unde

să-și plece capul între ai săi. Petru Maior și Samuil Micu nu s'au putut împărtăși nici ei de slobozenia gândului fără valuri, fiindcă au avut atâta de furcă cu întunecatul Ioan Bob. Dintre cei ce au urmat după dâșii, nici Damaschin Bojâncă, nici Ioan Trifu (Maiorescu), nici Barițiu, nici Papiu-Ilarianu, nici Ioan Pușcariu, nici Șaguna, nici Tincu-Velia, nici Popea, nici Cipariu, nici Moldovănuț, nici Bunea, nici Păcățianu, nici Marienescu, nici Ioan Crișianu nici G. Popovici, nici I. Sârbu n'au putut avea gândul slobod și fără valuri. Căci lupta religioasă, culturală și politică a neamului nostru i-a înregimentat pe toți sub steag, i-a purtat chiar și prin temnițe ori i-a alungat în surghiun și nu le-a dat decât prea puțin răgaz pentru cercetări și scrieri istorice. Unul dintre ei (I. Pușcariu) descoperind în arhiva muzeului Bruckenthal din Sibiu câteva documente istorice dela sfârșitul secolului XVII, le-a publicat într-o broșură cu acest titlu liric, atât de impropriu: „*In oarele libere*».

Oricât de impropriu e titlul acesta la o publicațiune de documente, el exprimă o dureroasă realitate. Numai în *oarele libere* a putut istoricul ardelean — ori care ar fi fost el — să se îndeletnicească cu studiul trecutului. Și fiindcă conducătorii unui popor asuprit nu puteau să aibă decât *foarte puține oare libere*, este firesc că oricine voește să judece cu dreptate rezultatele muncii lor pe terenul istoriografiei, trebuie să țină seamă de împrejurările atât de puțin prielnice unei activități științifice și de greutățile atât de numeroase, cu cari au avut ei să lupte.

Deaceea cele 3 postulate ale metodei istorice, care sunt: *precisiunea* în amănunte, *penetrațiunea* în rostul adevărat al evenimentelor și *expunerea* clară, liberă de ori ce considerațiuni lăaturalnice, sigură și atrăgătoare, — așa numita „regulă de trei“ a istoriografiei moderne nu se va putea aplica cu prea multă severitate față de lucrările lor. Adeseori au fost siliți să suprimе părți întregi din scrierile lor. Și ori care dintre ei ar fi fost în drept să rostească cu *Tacitus*: „am fi pierdut și memoria dimpreună cu vocea, dacă uitarea ar fi fost în stăpânirea noastră, cum a fost tăcerea“.*)

Chiar înlăturând toate greutățile indicate până aci, mai rămâne una esențială, care rezultă din însăși firea lucrurilor, din

*) «Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci, quam tacere» (Agricola II, 12).

felul deosebit al studiilor istorice. Căci, după cum spune cu multă dreptate cercetătorul instituțiilor politice din vechea Franță, Fustel de Coulanges: „Istoria nu este o știință ușoară, obiectul, pe care-l studiază, e nesfârșit de complex... O îndelungată și scrupuloasă observațiune a amănuntelor este singura cale, care să ne poată conduce la vre-o privire generală (de total). *Pentru o zi de sinteză trebuiesc ani de analiză.* În cercetări, cari reclamă totodată atâta răbdare și atâta silință, atâta prudență și atâta îndrăzneală, puțințele de greșală sunt nenumărate și nimenea nu se poate lăuda, că scapă de ele“.*)

Să nu ne lipsească nici răbdarea, nici silința, nici prudența, nici îndrăzneala! Căci numai cu ajutorul lor vom putea birui toate greutățile și vom face, ca istoria națională să devină una din pârgھیile de înălțare a poporului nostru spre conștiința valorii, a demnității și menirii sale. Astfel va ajunge ea să constituie una din laturile triumghiului sfânt, despre care vorbește Herder, când face amintire de cele mai importante izvoare ale educației, pe care le stabilește în această trinitate: *religia, poesia și istoria.*

II.

Premițând acestea, fie-mi îngăduit, ca înainte de a intra în materie, să caut a înlătura un prejudiciu, pe care școala străină a reușit, prin îndelungate stăruințe, a-l strecura în cugetul multora dintre adepții săi.

În cursul luptelor noastre din trecut atât de adeseori ne-a fost contestat nouă, Românilor din Transilvania, dreptul la o viață națională proprie, liberă și deplină. Când conducătorii poporului nostru aduceau în sprijinul dreptelor noastre postulate naționale, pe lângă alte argumente, și argumentul istoric, erau izbiți în față de apostrofarea cinică a celor ce nici nu voiau să audă, că și Românii ardeleni ar fi avut o istorie națională, deosebită de a stăpânitorilor și asupritorilor noștri, o istorie urzită în războiul durerii, țesută în lacrimi și suferințe, continuată nu-

*) Fustel de Coulanges: «Histoire des Institutions Politiques de l'ancienne France». Paris 1891. p. XIII.

mai cu ajutorul unei îndelungate răbdări mucenicești și a nădejdi neclintite în biruința dreptății, prin care se înalță neamurile cele vrednice și se prăbușesc cele învechite în fărâdelegi.

Vom arunca deci o scurtă privire asupra factorilor istorici ai vieții noastre naționale, ca să vedem, cum și întru cât s'a putut înfiripa din lucrarea lor complexă istoria noastră națională aici pe pământul Daciei Traiane.

În lecțiunea de deschidere rostită la universitatea din Turin (1851) — „Della nazionalità come fondamento del diritto delle genti“, italianul *Mancini* a enumerat următoarele elemente ca factori istorici constitutivi ai naționalității: 1. elementul *geografic*: țara, teritoriul; 2. elementul *etnografic*: rasa; 3. elementul *religios*: credința, confesiunea; 4. elementul *rațional*: limba; 5. elementul *tradițional*: datinile, obiceiurile, amintirile istorice; 6. elementul *iuridic*: legile și instituțiunile sociale; 7. deasupra tuturor acestora a pus elementul *moral*: conștiința națională, fără de care sunt slabe și nesigure toate celelalte elemente. Mancini accentuează, că fără conștiința națională — care este un fel de „*cogito, ergo sum*“ al filosofiei cartesiene cu aplicare la națiune — toate celelalte elemente (teritoriul, rasa, religiunea, limba, comunitatea istorică și de obiceiuri, legile comune) rămân fără putere de a constitui națiunea“. Deși sociologii nu o acceptează întru toate, teoria lui Mancini a rămas până în ziua de azi predominantă, servind ca bază teoretică a revendicărilor de ordin național-politic*)

Să privim deci acțiunea acestor factori istorici în procesul de dezvoltare a neamului nostru.

*

1. *Factorul geografic*. Teritoriul, în marginile căruia s'a format în cursul veacurilor și pe care îl stăpânește astăzi neamul românesc, cuprinde exact aceleași regiuni, unde trăiseră odinioară Traco-Romanii. Continuitatea neîntreruptă a elementelor autohtone și contopirea lor succesivă cu cele romane sau romanizate este mai presus de orice îndoială. Căci Dacia cucerită de Traian a

*) cf. D. Gusti: „Problema națiunii“ în „Archiva pentru știința și reforma socială“ 1919, pag. 547—577.

fost supusă unei dominațiuni pacinice, unei colonizări pricepute, iar nici decum unei desnaționalizări forțate.

Nu există nici un text vrednic de credință, nici o inscripțiune, care să dovedească exodul acestei populațiuni sau nimicirea ei după retragerea legiunilor romane la Sudul Dunării, în Dacia Aureliană. Față de orice invaziune populațiunea traco-romană nu putea să-și părăsească definitiv pământul și să se îndepărteze cu totul din așezările sale străvechi. Căci această populațiune, cel puțin în partea ei de agricultori, a avut și are neîntrerupt tendințe de stabilitate. Numai partea, care se ocupă cu păstoritul, își schimbă după anotimpuri așezarea urcându-se primăvara cu turmele la munte și coborînd toamna pentru iernatec la șes. Dar nici aceasta nu iese din cuprinsul teritoriului strămoșesc. „O populație băstinașe de plugari, dar și de ciobani nu se strămută ușor“ *).

Acest teritoriu, binecuvântat de Dumnezeu cu toate darurile, cu o climă variată, cu o floră și o faună bogată, cu mine și substanțe minerale de tot soiul și cu glie roditoare din belșug, formează o unitate geografică desăvârșită. Din munții Maramureșului se întinde spre Miază-zi până dincolo de Dunăre, pe coastele Balcanilor și în ținutul Pindului, iar în Apus din preajma râului Tisa și până la apa de graniță răsăriteană a Nistrului e tot pământ strămoșesc. Așa de mare este întinderea țării noastre (peste 300.000 Km. pătrați), pe care o încinge Dunărea și o adăpostește cununa de munți a Carpaților. Sub influența climaterică și telurică a diferitelor ținuturi din acest vast teritor național putem întâlni în cuprinsul lui și tipul locuitorilor dela șes, molateci și visători, dar răbdători la muncă, și pe al muntenilor sprinteni, aprigi și războinici, ca și pe al oamenilor întreprinzători din ținuturile mai puțin fertile, unde traiul zilnic reclamă o încordare statornică nu numai a brațelor de muncă, ci și a cugetării, prevederii și cumpânirii înțelepte. Această împrejurare arată și importanța factorului *economic* în desvoltarea poporului nostru, ale cărui îndeletniciri sunt pretutindeni în cea mai strânsă legătură cu însușirile factorului geografic, a cărui înrăurire hotărâtoare asupra desvoltării poporului nostru este mai presus de orice îndoială, știut fiind că *«istoria este geografie pusă în mișcare»*.

*) N. Iorga: Istoria Românilor Ardeleni, I. 1915 p. 17.

De-o-parte bogăția acestui teritoriu, de alta situația lui geografică tocmai în drumul dintre Orient și Occident, ca un fel de „bulevard al Imperiului roman“, l-a expus la foarte dese încălcări și devastări din partea năvălitorilor din diferite timpuri.

Poporul autohton s'a ferit din calea primejdiei, care băntuia mai rău la șes decât la munte. Dar faptul, că primejdiile războaielor au fost atât de numeroase, încât abia dacă s'a putut strecura vre-o generație întreagă de oameni în pace și liniște, este pricina de căpetenie, că așezarea și orânduirea statornică a Principatelor Române se înfățișează ca un fenomen așa de întârziat în desvoltarea neamului nostru. Chiar și după înființarea Principatelor au fost neconținute atacurile și năvălirile necruțătoare, încât arareori se întâmpla ca țările acestea să aibă timpuri mai îndelungate de pace. Când se iveau asemenea timpuri — cum spune cronicarul — „toți oamenii pământului se bucurau, scăpând de robii, de prăzi, de fugi prin mușți și de toate groazele și călcăturile oștilor și toți da laudă lui Dumnezeu“*).

Istoria luptelor pentru apărarea pământului strămoșesc ne reamintește pe credinciosul Nabot, despre care ne spune „Cartea împăraților“, că avea și el o sfiorică de moșie părintească. Și împăratul Ahab lăcomi să i-o răpească, spre a-și spori averile sale cu dânsa. Dar Nabot se împotrivi zicând: să mă ferească Dumnezeu de a înstrăina moșia mea părintească. Ahab întârâtat de această împotrivire, ucise pe credinciosul Nabot și îi răpi moșia, fără a țineă seamă de cuvântul proorocului Ilie, care îl amenință: „unde ai vărsat sângele acestui nevinovat, acolo vor linge câinii și sângele tău“.

Dela Atila „biciul lui Dumnezeu“, dela Asparuch Bulgarul, dela Tuhutum Maghiarul și până la Wilhelm Teutonul este mare numărul Ahabilor de toate neamurile, cari au lăcomit asupra moșiei noastre strămoșești, cercând să ne despoaie de dânsa în diferite chipuri: uneori prin sabie și foc, alteori pe cale pacinică, prin diferite uneltiri viclene, prin penetrațiunea lentă în mijlocul populațiunii autohtone a diferitelor elemente aduse din alte părți. Dar toate încercările de a răpi acestui teritoriu caracterul străvechiu de «*țară românească*» s'au frânt de vitalitatea extraordinară a neamului nostru, care a îndurat timp de 18 secole

*) Magazin istoric pentru Dacia, I. p. 240.

toate stăpânirile silnice și toate asupririle grele, păzindu-și glia străbună, și în vijeliile cele mai cumplite, fără a-și pierde credința și nădejdea în ziua cea mare a dreptății. Par'că ar fi înțeles în mod instinctiv, că pentru un popor în continuă luptă nu poate fi o nenorocire mai mare decât atunci, când își pierde credința în Dumnezeu și nădejdea în viitorul său.

E adevărat, că nici în timpul de față nu sunt toți Românii cu-prinși laolaltă, în granițele patriei întregite. Au mai rămas și dincolo de Nistru și dincolo de Tisa și dincolo de linia demarcațională care sfâșie Banatul, și dincolo de Dunăre, considerabile pâlcuri de Români, osândiți a vieții sub cârmuiri străine. Dar cu cât se va consolida Statul român mai mult, cu atât mai suportabilă va deveni și soarta acestor frați ai noștri. Pe lângă imediata vecinătate a patriei mame ei vor fi ocrotiți și de duhul luminat al vremii, care nu mai îngăduie asuprirea și desnaționalizarea nici unei frânturi de popor capabil de viață proprie. Trezindu-se acum și în ei conștiința dreptului la viață națională, vor fi ne-contentinți încurajați în năzuințele lor de nădejdea, că mai curând sau mai târziu se va împlini și față de dânșii prorocia Scripturii: „vă voi da o inimă nouă și voi pune în voi duh nou, voi depărta din corpul vostru inima cea de piatră... și veți stăpâni pământul, pe care l-am dat părinților voștri“ (Iezechiel c. 36 v. 26-8).

*

2. *Factorul etnografic.* În ce privește rasa românească, este atât de ușor a o distinge de rasa celorlalte popoare, cu cari trăim împreună. N'ai decât să cercetezi cu luare aminte un sat cu populațiune mixtă. Nu numai felul de îmbrăcăminte și graiul arată, cât de mult se deosebește Românul de Sas sau de Maghiar, ci întreagă înfățișarea, fizionomia, mișcarea și purtarea lui. Se observă numai decât tipul daco-roman, care și-a păstrat nu numai portul dac, după cum îl înfățișează figurile de pe columna lui Traian, și graiul în prevalență latin, ci și anumite trăsături antropologice, a căror permanență și continuitate de-a lungul veacurilor este o dovadă atât de strălucită despre tenacitatea rasei românești. Un istoric german (Albrecht Wirth) spunea la 1901, că neamul românesc este cel mai tenace neam de oameni de pe fața pământului și că acest neam se poate asemăna cu unele părae din munții Iura și din Carst, cari curg mile întregi pe sub pământ, pentru ca să reapară și

să nu mai dispară niciodată. Astfel până în veacul al XIII-lea acest neam a fost ca și șters de pe fața pământului, când deodată reapărură și — de astă dată *pentru totdeauna*“.

Factorii etnici, cari au contribuit la crearea individualității deosebite a neamului nostru, sunt:

a) Tulpina pelasgică*), preistorică, considerată ca primul fond comun tuturor popoarelor carpato-dunărene și balcanice-adriatice.

b) Tulpina ariană sau indo-europeană a popoarelor cari au locuit Dacia înainte de cucerirea romană (Agatirși,**) Sciți***) absorbiți de Traco-Geți și de Daci, Traco-Eleni și Iliri).

c) Pe această tulpină daco-scitică au fost sădite elementele latine romanizate (greco — iliriene — italice și mediteraneene) aduse de cucerirea și colonizarea romană. Trăsăturile antropologice ale Dacilor s'au continuat pe cale de afinitate cu trăsăturile caracteristice ale Latinilor și astfel au constituit împreună rasa daco-romană sau românească.

d) Acest amalgam al Dacilor și Romanilor a fost supus, pe timpul năvălirilor, unei singure influențe reale mai puternice, aceea a Slavilor, al căror contact secular, chiar cu religia, cultura și cu sângele, nu a putut să șteargă trăsăturile latine predominante, dobândite în mod definitiv de Daco-Romani, în sânul cărora înșiși Slavii au dispărut complect.****) Aceste deslușiri ni-le poate da cu privire la geneza rasei noastre daco-romane antropologia și etnografia, cari în desvoltarea lor viitoare vor contribui,

*) Probabil că *Pelasgii* și *Tracii* erau popoare înrudite, cf. I. Andrieșcu: «Contribuție la Dacia înainte de Romani», Iași 1912, pag. 121.

**) Agatirșii erau de sigur Traci (Ibidem, p. 116).

***) «Scythii sunt elementul trecător-reprezentativ în etnografia carpato-balcanică nord-dunăreană, Thracii ca și la sudul Dunării, elementul străvechiu, băstinaș, persistent. Tradiția eponimică, după care Agathysos, Gelon și Scythus ar fi fost frați (Scythus-cel mai puternic, dar și cel mai mic — Herodot IV, 9, 10) ar reflecta o situație târzie dela invazia Scythilor (sec. VIII d. Chr.) când, dupăcum arată și puținele nume, contactul îndelung între Scythi și băstinași stabilise apropiere... Herodot arată pe Traci ca cea mai mare nație de pe lume după Indieni; *de-ar avea un rege, zice, și-ar fi uniți, nu i-ar înfrânge nimeni și ar fi cei mai puternici dintre toate neamurile* (V. 3). Cf. Andrieșcu, o. c. p. 119.

****) Cf. Alex. Sturza: «*Rasa românească*», în «*Revista pentru istorie arheologie și filologie*» din 1913.

fără îndoială, cu mai multe raze de lumină la lămurirea părții celei mai întunecate din trecutul neamului nostru. — Tot astfel se așteaptă prețioase lămuriri dela arheologia preistorică, ai cărei cultivatori afirmă că „dacă originea poporului român e legată de teritoriul colonizării romane, cultura lui nu începe dela August și dela Traian“, ci din timpuri cu mult mai vechi, problema locuitorilor băștinași ai Daciei formând începutul istoriei românești. — „Cultura Daciei înainte de Romani înfățișează nu trecerea bruscă dela o stare de sălbătăcie la alta de lumină puternică și limpede, ci mai sigur dezvoltarea liniștită și continuă, după împrejurări și locuri, *pe un adânc fond de cultură populară*, mai puternic decât ele, — o succedare de epoci cu un caracter *de tenacitate excepțională*. Ce poate fi mai descoperitor de orizonturi noi decât faptul că, în timp ce pentru vremea romană, cultura dela Dunărea de jos se concentrează în colțul sud-vestic al Daciei, înainte cu mult de această vreme, o cultură de o însemnătate neobicinuită se desfășura în regiunile ei estice, Moldova-mare până către Dnipru, identică cu cultura regiunilor transilvane, până către Dunărea de mijloc și sud-dunărene până la Marea Egee?“*)

*

3. *Factorul religios.* În privința *factorului religios* cercetările filologice ne-au lămurit deplin asupra adevărului, că Românii au primit creștinismul într'un timp, când limba lor era încă cea latină. Toate cuvintele, cari exprimă noțiuni fundamentale ale credinței creștine, sunt de origine latină. Numai când încep într'o epocă mai târzie lucrările de organizare bisericească și când se fixează diferențele slujbe și ceremonii religioase, se ivesc și cuvinte de altă origine, răsărite pe urmele influenței grecești și slavone. Dar, firește, că și la încreștinarea poporului nostru s'a întâmplat același lucru ca și la încreștinarea altor popoare: primirea evangheliei lui Hristos n'a însemnat o abandonare totală a vechilor datine și deprinderi religioase, moștenite dela Traco-Romani. Dimpotrivă unele din aceste datine le-a păstrat și le păstrează poporul nostru

*) Ioan G. Andrieșescu: *Contribuție la Dacia înainte de Romani* Iași 1912, p. VIII.

cu deosebită stăruință până în ziua de astăzi, fiind ele niște forme externe, cari ating mai mult înfățișarea, decât esența sau sâmburele credinței creștinești. Ar fi o problemă deosebit de importantă, pentru o cunoaștere mai pătrunzătoare a vieții noastre sufletești, analiza amănunțită a elementelor creștinești și a rămășițelor traco-romane în mulțimea datinilor și deprinderilor religioase ale poporului nostru. Academia Română a publicat la 1884 lucrarea lui Atanasie Marienescu: *Cultul păgân și creștin*, cuprinzând sărbătorile și datinile romane vechi. Dar autorul, deși a trăit încă 31 de ani după publicarea acestei lucrări, n'a ajuns să resolve problema destul de grea, ce-și fixase, aceea de a dovedi, „ce e curat creștin și, în unele datine, ce element roman vechiu s'a încreștinat și ce element creștin s'a împăgănit?” Se vor ivi — să nădăjduim — alții, cari să poată da o deslegare corăspunzătoare acestei probleme.

Dar însuș faptul permanenței și continuității elementelor religioase traco-romane în credința poporului nostru este suficient spre a dovedi, că acest popor a fost în stare să-și păstreze prin toate urgiile veacurilor, ca o moștenire străbună, nu numai trăsăturile speciale anatomice, morfologice și fiziologice ale făpturii sale trupești, ci și pe cele psihologice, ale făpturii sufletești. După ce sub ocrotirea bisericii ortodoxe a Răsăritului, care a fost totdeauna deosebit de îngăduitoare față de manifestarea particularităților naționale ale diferitelor popoare, strămoșii nostri și-au putut afla un teren prielnic pentru deprinderile lor religioase, s'au alipit cu totul de această biserică. Deaceea întâmpinăm și în trecutul și în prezentul vieții noastre naționale ca o trăsătură importantă acea puternică legătură sufletească între popor și biserică sa străbună, care i-a dat din cele mai vechi timpuri dreptul esențial — pe care potestatea Statului i l-a refuzat cu îndărătnicie atâta timp, — acela de a se cârmui pe sine duhovnicește prin *aleșii săi*. Acest drept i-a fost recunoscut poporului nostru chiar de patriarhia din Constantinopol. Căci iată ce citim în hrisovul patriarhului Antoniu II, prin care numește pe egumenul Pahomie la 13 August 1391 stareț, cu drepturi episcopoești, al mănăstirii din Peri (Maramurăș): „Și dacă s'ar întâmpla, ca să moară egumenul (precum toți suntem muritori), atunci toți frații duhovnicești și Baliță și Drag Meșter, cu toți oamenii mici și mari din numitele finuturi ale mănăstirii, să se adune și așa

adunați să *aleagă un egumen*, cu autoritatea și binecuvântarea noastră“*).

Și dela normele ei de credință nu i-au mai putut abate nici violențele propagandei catolice din timpul regilor maghiari „apostolici“, cari puneau jurământ pe sfânta evanghelie, că-i vor sili pe Valahii „șismatici“ să treacă la biserica apuseană ori îi vor stărpi din cuprinsul țării lor, nici silințele de ordin cultural și politic ale principilor ardeleni calvini, nici infatigabilele stăruinți ale Habsburgilor, cari — după cuvântul nimerit al lui Eminescu — trăiau în convingerea, că cel mai bun razim al stăpânirii lor îl vor găsi în ceata „beamterilor“ nemți și a preoților catolici. De aci tendința lor de a germaniza și catoliciza pretutindeni. Ori cât de mult au încercat și unii și alții să înfăptuiască a avea principiul „cuius regio, eius religio“ față de Românii ardeleni, n’au reușit decât în prea puține cazuri și atunci numai la aparență și în mod trecător. Acest lucru l-au observat cu mirare toți cei ce au avut prilej să cunoască mai de aproape felul de traiu și obiceiurile religioase ale poporului nostru. Astfel iesuitul *Antonio Possevino*, care în jumătatea a II-a a secolului XVI. a umblat prin Ardeal și cunoștea bine împrejurările de aici, își exprimă mirarea, că împotriva tuturor amenințărilor și primejdiilor, Românii au putut să rămână atât de statornici în legea lor și în ritul grecesc**).

În cursul veacurilor XVI și XVII celor mai mulți dintre episcopii și protopopii români ardeleni li se impunea din partea regimului politic îndatorirea de a se folosi de orice mijloc, ca să-i abată pe credincioșii lor dela anumite ceremonii religioase. Însă toate poruncile principilor calvini au rămas ca glasul celui ce strigă în pustie. Este deosebit de instructiv, să cunoaștem și motivul acestei totale lipse de rezultat a unor încercări atât de stăruitoare. Ni-l comunică superintendentul calvin Geleji Katona István, care într-o scrisoare a sa din 24 Septembrie 1640 aduce la cunoștința lui Gheorghe Rákoczi I, că nu se găsește între

*) Magazin istoric pentru Dacia, tom. III, p. 176—7 și I. Mihali: Diplome Maramurășene — pag. 109—111.

**) Et con tutto cio e maraviglia, quanto sieno stati Valachi fin hora tenaci del loro scisma et rito greco — A. Veress: *Fontes Rerum Transsilvanicarum*, III, p. 64.

preoţii români şi între candidaţii la vîldicie nici unul, care să poată fi înduplecat a-şi schimba credinţa strămoşască în lucrurile fundamentale, căci *se tem...* pe un astfel de preot sau episcop *poporul nu l-ar primi* şi cine ştie, ce i s'ar întâmpla, dacă ar cuteza să meargă între Români“.

Dar se va întreba cineva, cum de acelaş popor, care la 1640 n'ar fi primit în mijlocul său pe un preot sau vîldică ră-tăcit dela credinţa străbună, a putut îngădui fără murmur schimbarea dela 1700? Adevărul e, că n'a îngăduit-o decât atîta timp, cât n'a aflat despre ea, cât s'au petrecut lucrurile în mod tainic între vîldica şi sfetnicii săi. Indată ce a prins şi poporul de veste, s'a împotrivit şi s'a revoltat în toate părţile. Iar Atanasie şi urmaşii săi n'au prea cutezat a umbla mult prin mijlocul poporului. Şi când au cutezat, au fost întâmpinaţi cum meritau nişte păstori, cari au fost în stare să înceapă o târguială atît de puţin onorabilă cu sufletul şi credinţa turmei lor cuvântătoare. Chiar şi un episcop de vrednicia lui Inochentie Micu-Klein a fost împiedecat de popor de a sluji liturgia în biserica românească din Braşov,*) şi întâmpinat de Sălişteni cu strigăte de revoltă la adresa teologului catolic, care-l însoţia: „Ce caută acest popă latin în biserica noastră“? **).

Iar când i-a venit împăratului Iosif II. în minte, să ceară episcopului Grigorie Maior dovezi, că credincioşii săi sunt în adevăr catolici sau uniţi, energicul vîldică în lipsa altor dovezi, s'a apucat să traducă la repezeală nişte molitve în limba latină şi să aranjeze prin biserici anume ingenuncheri speciale, spre a trece poporul pe neobservate dela o lege la alta. Dar toate au fost zadarnice. Oricine va vrea să privească în faţă realitatea şi să zică adevărului pe nume, va trebui să constate, că între Românii ardeleni nici azi nu poate să fie vorba decât de o *singură confesiune*, fiindcă toţi cred şi mărturisesc la fel. Nimic din cele 4 puncte dela 1700 nu s'a putut strecura în taina sufletului românesc: nici filioque, nici azima, nici purgatorul, nici „sfântul scaun“. Cel mult din punct de vedere administrativ şi constituţional-bisericesc ar putea fi vorba

*) „Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, IV. q. 186.

**) G. Bariţiu: Părţi alese din istoria Transilvaniei, I. Sibiu 1889, p. 426.

de oarecare deosebire între Românii ardeleni, întrucât „unii aparțin episcopului Petru, iar alții episcopului Pavel“**)

Atât de important a fost elementul religios în păstrarea naționalității noastre, încât a dat poporului tărie să poarte contra unei împărății puternice lupte seculare cu deplină isbândă, neavând nici o armă decât „sabia duhului“, care este *cuvântul lui Dumnezeu*. Poporul românesc din Ardeal „și-a trăit — alături de partea de viață pe care a dat-o străinului — viața sa proprie în formele religioase, prin care în locul Voevodului a răsărit Vlădica, în locul cneazului sau judei protopopul, în locul ostașului preotul. Astfel la dânzii viața aceasta bisericească este nesfârșit superioară ca valoare, fiindcă în singura formă, pe care ei o aveau la îndemână, au concentrat toate necesitățile lor de manifestare pe toate terenurile. *E ca un copac rămas singur dintr'o pădure tăiată*. Toate forțele pământului, care trebuiau să se răspândească în arborii tăiați, se adună într'însul, și atunci este o splendoare de desăvârșire în ramurile lui, o putere de viață în fiecare frunză, ce nu se întâlnesc la nici unul dintre cei mai zdraveni copaci în împrejurările obișnuite“**).

*

4. *Factorul rațional*. Pe cât de important a fost rolul factorului religios în constituirea și păstrarea națiunii noastre, tot atât de valoros a fost și continuă a fi factorul rațional: limba. Ea ne-a păstrat de o parte icoana vie a originii noastre, de alta ne-a fost, ca și religia, un mijloc puternic de neîntreruptă legătură a unității și a frăției între toate pâlcurile neamului nostru, sfâșiat în atâtea țări, sub atâtea cărmuiri străine.

Precum legea românească a fost mereu încălcată din partea altor confesiuni, tot astfel a trebuit să poarte și limba românească un războiu neîntrerupt contra diferitelor influențe străine cutropitoare. Slavonismul și grecismul au isbutit într'un timp s'o alunge dela sfântul altar, din strană și de pe amvon, precum

*) »...clarum est unitos a non unitis in eo tantum ab invicem distingui, quod hi episcopo Petro, illi episcopo Paulo adhaereant» scria pretorul Mihail Pap din Beiuș într'un memoriu adresat la 10 Iulie 1786 împăratului Iosif II. în interesul unificării bisericești a Românilor ardeleni.

**) N. Iorga: Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria, I. 1915. p. 13.

și din școli și din dregătoriile Statului. Dar ea și-a găsit un bun adăpost în coliba ciobanului și în bordeiul plugarului. A continuat a trăi și a se desvolta în doinele tânguitoare și în poveștile pline de farmec ale poporului, până când schimbarea vremilor, puternica mișcare de reformă religioasă i-a deschis din nou calea spre amvon și spre altar, spre școală și spre viața de Stat. Dar când era să-și înceapă mai cu însuflețire avântul, s'a pornit curentul de rusificare în Basarabia, de germanizare în Bucovina și de maghiarizare aici la noi. După nenorocitul principiu religios: «*cuius regio, eius religio*» din veacul XVI s'a orientat intoleranța națională și culturală a secolului XIX cu lozinca tot atât de absurdă «*cuius regio, eius lingua*». Și astfel în viața publică ardeleană, când se silia dieta din Cluj la 1842, să introducă în locul limbei latine limba maghiară ca limbă oficială, voind să ia măsuri ca în timp de 10 ani în toate școalele și în toate dregătoriile publice să stăpânească exclusiv limba maghiară, s'a pornit cu tot dinadinsul războiul limbilor. Atunci spunea preotul și eroul-mucenic al Sașilor, Ștefan Ludwig Roth din Mediaș: zadarnic se silesc domnii din Cluj să dea Ardealului o limbă oficială, o limbă a tuturor. Zadarnic aduc legi și se bucură amăgindu-se, că ar fi făcut un lucru bun. Căci neînțelepțește au lucrat. Ardealul nu are trebuință de o astfel de limbă, impusă de dieta din Cluj. Ardealul are, după cum a avut și în trecut, o limbă, pe care o înțeleg toți locuitorii acestei țări. Nu este limba ungurească, nici cea nemțească. E limba română, pe care o știu toți, fără s'o fi învățat. Pentru învățarea altei limbi, îți trebuie ani de osteneală prin școli. Limba română o înveți aproape fără să vrei, din contactul zilnic, de pe stradă. Dintr'odată observi că știi vorbi românește. Și chiar dacă n'ai dori s'o vorbești, o înmiiată trebuință a vieții de toate zilele impune cunoștința ei*).... Ceeace a spus înainte cu aproape 80 de ani St. L. Roth, are deplină valoare atât pentru viața obștească din trecut a Ardealului, cât și pentru cea din viitor a României întregite.

Cum și-a exprimat Antonio Possevino mirarea, că Românii și-au putut păstra neștirbită credința, tot astfel și-o exprimase, la sfârșitul secolului XV și Bonfini, istoricul regelui Matei Cor-

*) Ștefan L. Roth (Doctor und Magister): «Der Sprachkampf in Siebenbürgen», Brașov 1842, pag. 47—48.

vinul: Dacă va socoti cineva bine neconținutele incursiuni ale Sarmatilor și Goților, apoi invasiunile Hunilor, ale Vandalilor și Gepizilor, ale Germanilor și Longobarzilor, cum nu se va mira foarte, că s'au păstrat până acum între Daci și Geți urmele limbei romane? Astfel s'au luptat Românii, încât par a se fi rășboit mai mult pentru păstrarea limbei, decât pentru viață^{*)}.

În vârtejul vâlmășelilor din cursul războiului recent purtat de limba noastră cu deplină biruință contra limbilor streine, a crescut în mod însemnat dragostea poporului întreg pentru limba sonoră și graiul armonios al străbunilor săi.

Românul a învățat și învață bucuros și alte limbi, dacă simte că-i sunt de folos ori are trebuință de ele. Și e bine să învețe tot insul. Împăratul Carol Quintul spunea că te naști iarăș și redevii om, de câte ori înveți o limbă nouă.

Dar limbile străine, în privința educației, nu pot fi decât instrumente pentru a înțelege și mai bine, pentru a iubi și mai mult limba maternă. Și nicidecum nu este îngăduit a degrada limba maternă la rolul de slujnică a unei limbi străine, cum s'a încercat aceasta în vechiul sistem școlar al Ungurilor, cari admiteau limba maternă a elevilor începători în 2 clase primare, dar numai în scop de a le înlesni însușirea mai repede a limbei maghiare.

*

5. *Factorul tradițional.* Factorul tradițional sau comunitatea istorică de obiceiuri, datini și amintiri este de asemenea un factor de importanță netăgăduită în viața noastră națională. Fiindcă poporul nostru este alcătuit din aceleași elemente etnice, are pretutindeni același fond sufletesc, aceleași datini și obiceiuri, păstrează amintirea istorică a vieții trăite împreună și se entuziasmează pentru un viitor, care să aducă binele și fericirea tuturor fiilor săi de-opotrivă. Aceleași deprinderi religioase, aceleași sărbători, aceleași datine și obiceiuri la botez, la nuntă, la înmormântare le vom găsi la Români pretutindeni cu unele deosebiri neesențiale, după singuraticile ținuturi și după influențele rezultate din amestecul cu alte neamuri. S'au făcut numeroase încercări spre

^{*)} «Ita reluctantur Valachi, ut non tantum pro vitae, quantum pro linguae incolumitate certasse videantur». Ant. Bonfinius: *Rerum Hungaricarum Decad.* II. libr. 4.

a-i abate dela unele datine și obiceiuri învechite. Dar încercările acestea n'au putut avea rezultatul dorit din motivul, pe care îl arată istoricul ardelean Iosif Benkő (sec. XVIII), când scrie că ar fi mai ușor a smulge ghioaga din mâna lui Hercule, decât a abate iute și degrabă pe Români dela vechile lor datini *).

*

6. *Factorul juridic.* Legile și instituțiunile sociale, deși au fost atât de diferite în singuraticile țări locuite de Români, n'au putut nimici unitatea sufletească dintre dânșii. Ceice au făcut legile, ceice au dat poruncile în aceste țări, au putut să porceadă, cum au aflat de bine. Nimic din toate aceste legi și nici una dintre instituțiunile sociale străine n'au putut să schimbe ființa și făptura sufletească a poporului nostru. El a lăsat pe stăpânitori să facă legi, după bun placul lor, și să dea porunci câte vor vrea. Când n'au avut încăt, le-au dus la îndeplinire și-atât. Dar nu legea scrisă cârmuește viața unui neam, ci o cârmuesc forțele lui spirituale, o cârmuește mai mult legea cea vie, care trăește în conștiința tuturor: obiceiul. Puterea obiceiului este de o potrivă, uneori chiar mai mare decât puterea legii. Unul dintre vestiții scriitori și legiuitori bisericești, Sf. Vasile cel Mare, spune lămurit, că *obiceiul are puterea legii*.

Două sunt isvoarele, din care pornește și se revarsă dreptul: de o parte *obiceiul*, de alta *legea scrisă*. În viața popoarelor s'a dovedit mai trainic obiceiul, decât legile scrise, care pretutindeni apar târziu și pătrund anevoe în cunoștința poporului.

*) «Facilius foret clavam Herculi extorquere quam Valachos cito unoque momento ab inveteratis abstrahere consuetudinibus». Ios. Benkő: «Transilvania sive Magnus Transilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea dictus orbi nondum cognitus». t. II. Claudiopoli 1833. pag. 238.

Tenacitatea, cu care și-a păstrat poporul român de-alungul veacurilor toate obiceiurile străbune, reamintește ceea ce spune Herodot despre Scii, cari erau în stare să pedepsească cu moarte pe oricine dintre ai lor ar fi adoptat credințe sau obiceiuri străine. Pe regele Scilas l-a omorât însuși fratele său îndată ce a ieșit la iveală, că a rătăcit dela credința neamului său și a început a profesa în taină credința elină închinându-se lui Bachus. «Octamasada — scrie Herodot — tăia pe loc capul lui Scilas. Astfel își observă Scii (riguros) datinele și astfel este pedeapsa, ce o aplică acelor cari adoptă obiceiuri străine». D. I. Ghica: «Istoriile lui Erodot» vol. IV, București 1902. Cartea IV, c. 80.

Această împrejurare arată, că o continuitate a dreptului roman în cuprinsul Daciei în felul, cum și-o imaginau istoricii, cari voiau să înfățișeze poporul nostru ca păstrător al *tuturor* așezămintelor romane, — nu se poate admite. — Întâi, fiindcă dreptul roman introdus în aceste părți cu prilejul colonizării Daciei era prea complicat și astfel nu s'a putut întipări de-ajuns în memoria poporului. Al doilea, fiindcă clasa conducătoare, fără intervenția căreia masele populare nu pot ajunge la cunoștința legilor, a părăsit Dacia, de odată cu retragerea legiunilor romane. A lipsit deci elementul capabil a susține și perpetua dominațiunea dreptului roman în aceste părți.

Cu toate acestea poporul însuș a putut păstra unele elemente de drept roman în forma tradițională, simplă a obiceiurilor juridice, care fiind creațiuni populare, deprinderi și ceremonii cunoscute și respectate de toți, nu s'au putut șterge din mintea poporului nici în veacurile cele mai înviforate. Când au început a se închea din nou formele vieții publice românești, e lucru de sine înțeles, că întocmirile și așezămintele vechiului drept românesc au fost înrăurite și de contactul cu alte neamuri, în deosebi cu Slavii.

Deaceea ar fi greșit a crede, că toate așezămintele administrative și întocmirile juridice, a căror amintire s'a păstrat în vechiul drept românesc, ar fi moșteniri directe dela Romani sau exclusiv plăsmuiri originale ale minții poporului nostru. Originea străină a multora din ele nu poate fi trasă la îndoială. Dar meritul poporului nostru, puterea lui de creațiune și în această privință se vedește prin faptul, că orice împrumut iuridic dela vre-unul din popoarele vecine l-a știut adopta cu desăvârșire trebuințelor sale, transformându-l și dându-i o înfățișare adesea originală.

În Transilvania se pot constata documentar cele dintâi urme ale unor întocmiri și obiceiuri juridice românești, pe cari documentele oficiale — latine le cuprind la oaltă sub numele de „*ius valachicum*“ (*«dreptul românesc»*). Acest „*ius valachicum*“, care era dreptul consuetudinar sau obicinuelnic, n'a avut trebuință de nici un fel de codificare, ca să poată fi răspândit pe întreagă întinderea teritoriului românesc. Când se adunau voievozii și cnezii la sfat să judece și să facă dreptate, nu se gândiau la nici un paragraf sucit, ci ascultau numai glasul minții lor creștinești și

al bunului simț, care poate să dea o judecată dreaptă mai curând decât zeci de articole încalcite și zăpăcite de mulțimea teoriilor, cari adeseori întunecă cugetarea cea simplă și dreaptă, în loc să o lumineze. Și astăzi, când se adună jurații și bătrânii satului să pună obștea la cale, tot după aceleași îndrumări ale legii celei vii, ale dreptului obicinuelnic se orientează cum se orientau și în trecut. Iar când se iviau cazuri mai grele de păcate, pe cari nu le mai puteau îndrepta bătrânii satului, se făcea, iarăș după obiceiul cel vechiu, apel la blestemele din psaltire, cari erau arme atât de înfricoșate în mâna preoților, încât legislația ardeleană în repetite rânduri s'a văzut îndemnată a lua hotărâri, ca preoții români să nu mai afurisească pe nimeni („az oláh papok ne afuriszáljanak“).

Obiceiurile juridice românești, constatate documentar mai întâi în Transilvania, s'au păstrat și au viețuit la fel și în Principatele Române veacuri de-arândul. E cunoscut textul înfricoșat al unui blestem, ce s'a rostit pe timpul lui Mateiu Basarab (la 1652) din partea mitropolitului Ștefan și a întregului sobor vlădicesc asupra vistierilor Stroe, Radu Fărcaș și Tudor Cămărașul, cari nu și-au putut da seama „de biruri și de haraciuri și de banii cei trimeși la Țarigrad“. De aceea Vlădicii au cetit asupra lor blestemul „înaintea adunării a toată țara în sfinte odăjdii îmbrăcați și cu făcliile aprinse în mână; înfricoșat și groaznic făcutu-l-am — scriu vlădicii — și blestemând, stânsu-s'au făcliile, cum este legea blestemului. Care blestem într'această carte a noastră arătăm: cum pre om ca acela să-l bată Dumnezeu și în trup și în suflet, să-i vie cursa, care nu o știe și într'această cursă să cază, să-i fie curtea lui pustie, să se șteargă numele lui din cărțile vieții, să nu se scrie cu dreptii... când se va judeca, să fie osândit... și să fie zilele lui puține și dregătoria lui să o ia altul, să fie feciorii lui rămași săraci și muerea lui văduvă și să fie goniți din casele lor, să jăcuiască străinii osteneala lor, să fie feciorii lui de peire, într'un neam să se măture pomana lui... și să gonească vrășmașul său sufletul lui, să-l ajungă și să-l calce în pământ și vestea lui în țărână să o pue... și la sfârșanie să iasă cu păgânii și la ziua de înfricoșată judecată să nu vază slava lui Dumnezeu; foc, spuză, vânt și vifor să fie partea paharului lui, împreună

cu Iuda și cu Arie și aceasta să i se întâmpleze lui a le nemeri în valea matcei focului cu de 3 ori anatema și de 318 Sfinți Părinți și Soborul Nikei“*)...

* * *

Factorul moral. Mai sus menționatele elemente constitutive ale vieții naționale, adevărat, că nu au lipsit niciodată în lungul și sbuciumatul trecut al poporului nostru. Dar perpetua lor acțiune istorică a fost lipsită de acel suflu de viață și de lumină, pe care nu-l poate da decât conștiința națională a tuturor fiilor unui popor.

Aceasta a lipsit timp îndelungat din cauza vitregiei împrejurărilor, din cauza nesfârșitelor desbinări între frați, din cauza multelor intrigi străine, precum și nu mai puțin din cauza întunerecului greu, care se întinsese timp de aproape un mileniu peste întreg cuprinsul pământului strămoșesc. Între Români din diferitele ținuturi era în timpurile cele mai îndepărtate o legătură foarte slabă din cauza lipsei mijloacelor de comunicație. Fiind organizați după văi și după ținuturi (Crișeni, Olteni, Murășeni etc.) „fiecare vale reprezenta o viață politică deosebită, sub un Voevod“ **).

Prea puțini știau câtă întindere are pământul românesc și cei din marginea răsăriteană nici nu aveau putința să-și dea seama de soarta fraților din cealaltă margine dela Apus ori dela Miază-noapte ori dela Miază-zi.

Chiar și între cei ce locuiau în aceleași ținuturi carpatice, între Români din Principate și între cei din Ardeal, cari comunicau neîntrerupt unii cu alții, legăturile de solidaritate și frăție s'au păstrat și perpetuat, atâtea secole, prin o singură instituțiune: prin biserică.

La 1600, când cele trei țări române au ajuns sub sceptrul politic al lui Mihai Viteazul, tocmai *lipsa conștiinței naționale* a fost un motiv de căpetenie al scurtimii acestei domnii românești. Ea a lipsit tuturora de sus până jos. Nici cei din Scaunul domnesc al Moldovei, nici boierii din Țara Românească nu și-au putut da seama de fapta săvârșită de eroul dela Călugăreni și dela Șelimbăr. Căci, dacă ar fi putut înțelege după cuviință însemnătatea unității naționale, nu s'ar fi pus Movileștii și în slujba

*) Magazin istoric pentru Dacia, I. 126-130.

**) N. Iorga: Istoria Românilor ardeleni, I. p. 24.

lui Zamoyski polonul şi în a nestatornicului Sigismund Báthory, numai ca să-l surpe pe Mihai, nici boierii munteni n'ar fi pus la cale complotul împotriva lui (1596), când urca spre culmea gloriei. Iar când au fost trimişi din partea Domnului lor în solie strălucită la Alba Iulia, ca să încheie tratatul de alianţă, dacă ar fi fost pătrunşi de conştiinţa naţională, s'ar fi gândit mai mult la soarta ţării şi la binele neamului, decât la boieria lor, pe care s'au străduit să o ridice la aceeaş treaptă cu a nobililor unguri, fără a ţine seama de faptul, că această ridicare a lor aducea umilirea cea mai grea şi mai dureroasă asupra ţării.

Lipsind conştiinţa şi solidaritatea naţională, nici Mihai n'a putut proceda în scurta sa domnie ardeleană altfel, decum a procedat cruţând vechile privilegii ale nobililor străini, care numai în schimbul acestei cruţări şi recunoaşteri i-au prestat jurământul de supunere şi de credinţă, jurământ pe care nerăbdători aşteptau prilejul cel mai apropiat spre a-l călca în picioare.

Abia i-a putut îndupleca să-şi dea învoirea la două hotărâri dietale, menite a uşura încâtva soarta preoţilor români, pe cari îi scotia din rândul iobagilor, şi pe a ţăranilor, pe seama cărora mijloci unele îmbunătăţiri în privinţa dreptului de păşunat.

Pentru ca unitatea naţională să se poată înfăptui avea după războaiele glorioase, atât de bogate în peripecii dramatice şi după căderea tragică a lui Mihai Voevod, a trebuit să urmeze îndelungatul războiu al condeielor, al muncitorilor cu tiparul, al cronicarilor şi preoţilor cărturari, al poezilor şi predicatorilor, cari timp de peste 300 de ani au frământat necontenit sufletul neamului, l-au trezit, l-au lămurit prin scrisul lor, l-au înălţat şi l-au întărit prin descoperirea amintirilor unui trecut de glorie, accentuând cu neîntreruptă stăruinţă, că Moldovenii şi Muntenii şi Ardelenii, fiind de aceeaş origine, formează un singur neam. Prin activitatea culturală, morală şi patriotică a bisericii, a şcoalei, a armatei, a presei, a literaturii conştiinţa naţională s'a răspândit succesiv în toate ținuturile locuite de Români, până în cele mai largi straturi ale poporului nostru. Şi, întrucât au mai rămas unele părţi doşite, în cari n'a putut străbate nici glasul propovăduitorilor de pe amvon, nici al dascălilor dela catedră, nici slova ziarelor şi a cărţilor româneşti, războiul mondial prin evenimentele zguduitoare, cari l-au însoţit, a contribuit în mod însemnat la trezirea poporului nostru de pretutindeni.

Toată amorțeala și pâcla întunerecului să fie alungată acum! În sufletul oricărui Român să se trezească conștiința națională, făcându-i pe toți să înțeleagă, că avem aceleași amintiri ale trecutului, aceleași probleme ale prezentului și aceleași aspirațiuni ale viitorului. De aci urmează, că simțul de solidaritate indestructibilă cu toți cei ce au trăit înainte de noi sau trăesc astăzi în oricare parte a României întregite, trebuie să ne stăpânească din zi în zi tot mai mult. Acest simț și această conștiință națională să fie făclia, care povățuește pașii națiunii noastre în prezent și îi luminează cărările în viitor. Prin ea să fie chemate la viață nouă și la duh nou toate elementele constitutive ale națiunii noastre. Această lumină binefăcătoare vom cerca să o punem acum în sfeșnicul cel mai înalt, în sfeșnicul *Universității*, ca să lumineze tuturor!

BCU Cluj / Central University Library Cluj

MIHNEA-CEL-RĂU ȘI UNGURII.

1508 — 1510

— *Memoriu citit Academiei Române în ședința dela 21 Maiu 1920.* —

de

Alex. Lăpădatu.

Prin cumintea sa politică de echilibru între Turci și Unguri, Radul-cel-Mare (1495—1508) asigură Țerii-Românești epoca de liniște și pace la adăpostul căreia întreprinse și îndeplini opera de organizare și de cultură ce-i câștigă, din partea vechilor analiști ai țerii, epitetul pe care, în alt înțeles și cuprins moral, îl avu, între toți Domnii noștri, singur marele său contemporan moldovean — gloriosul Ștefan¹⁾.

Rezultatele acestei politici — de supunere, prin plata regulată a tributului, față de Turci, și de apropiere, prin recunoașterea benevolă a suzeranității, față de Unguri — fură atât de mult prețuite de urmași, în cât mulți ani după aceia Domnii ce se perindară pe tronul Țerii-Românești căutară s'o urmeze. Și-o urmară, cu mai mult sau mai puțin succes, după împrejurările din lăuntru și după priceperea și dibăcia celor ce-o conduceau.

Cel dintăiu Domn care căută ca printr'o politică asemenea celei a lui Radul-cel-Mare să-și asigure domnia și liniștea țerii, fu succesorul său nemijlocit — Mihnea-cel-Rău. Lipsit însă de înțelepciunea și autoritatea morală a aceluia, el căzu victimă însăși acestei politici, în niște împrejurări cari fac din domnia și sfârșitul său o adevărată tragedie — una din acele multe tragedii

¹⁾ Cf. studiul meu: *Politica lui Radul-cel-Mare (1495—1508)*, în *Lui Ioan Bianu — amintire*, București 1916, pp. 191—223.

pe care le închide între paginile sale istoria română, din cele mai vechi timpuri până mai în zilele noastre.

Urmărirea acestei politici, în toate peripecțiile ei, este scopul comunicării ce am cerut voie a face astăzi înaintea Domniilor voastre.

1.

Neputința Ungurilor de a împiedeca ajungerea la domnie a lui Mihnea-Vodă și pierderea situației dobândite de ei în Țara-Românească ca rezultat al politicei lui Radul-cel-Mare.

Recunoașterea suzeranității ungare, în felul în care o făcuse Radul-cel-Mare ¹⁾, fu pentru Ungaria un câștig politic prea însemnat, pentru ca Regele ei să nu fi căutat a și-l păstra, integral, și pe viitor. De aceea când Domnul român fu chemat pentru ultima oară la Poartă, la începutul anului 1508 ²⁾, Vladislav II, temându-se ca nu cumva satisfacerea poruncii Sultanului să altereze legătura politică de curând încheiată cu Țara-Românească, rugă pe Regele Poloniei, fratele său, să trimită Voivodului transalpin un sol, care, prin toate mijloacele, să-l înduplece a nu merge la Constantinopol, întru cât Suzerânul său nu-l va părăsi, ci-l va apăra la nevoie cu toate puterile Regatului ³⁾. Iar când, prin boala grea a Domnului considerat ca vasal, se ivi posibilitatea unei schimbări în domnia Țerii-Românești (Martie-Aprilie 1508), același Vladislav II manifestă deosebite griji pentru păstrarea acestei țeri în clientela politică a Ungariei ⁴⁾, luând în-

¹⁾ *Ibidem*, 203 sq.

²⁾ A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (vol. IV din *Fontes rerum Transylvanicarum*), Budapest 1914, 96—7. — Scrisoarea (publicată după o copie) e bine datată de editor, căci, adresată fiind Regelui Sigismund al Poloniei, ea trebuie să fie posterioară a. 1506 (când acesta ocupă tronul) și, întru cât Regele Ungariei numește în ea pe Radul-cel-Mare „Waywoda noster transalpinus“, trebuie să fie posterioară și actului omagial de vasalitate dela sfârșitul a. 1507 (cf. studiul meu citat, *ibidem*, 208) — din 1508 deci.

³⁾ Veress, *op. cit.*, I. c.

⁴⁾ Cf. scris. Regelui Vladislav către Sașii din Transilvania, din 12 Martie 1508 (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—1, 180): „Qua re (boala Domnului) sic stante, nullo modo a nobis negligendum est quin de statu et conservacione... regni nostri transalpinensis provideamus...“ Și „ne partes ille per aliquam negligentiam a Sacra Corona huius regni... distrahantur“.

tinse măsuri împotriva ajungerii în Scaun a unui Domn dela Turci¹⁾.

Porunci mai întâiu — la 12 Martie — lui Jozsa Som, Comitele Timișoarei și Căpitanul general al părților de jos ale țării, ca, de îndată ce va primi veste de moartea lui Radul, să treacă cu oastea în Țara-Românească, spre a împiedeca intrarea Turcilor²⁾. Scrise apoi, în aceeași zi, Sașilor din Transilvania, să sprijine, cu contingentele lor, acțiunea lui Som³⁾. Iar când, la 6 Aprilie, primi dela acesta vestea — prematură — că Voivodul român a murit, că Turcii sunt gata să treacă, cu mari forțe, Dunărea și că boerii, cu țara întreagă, păstrează statornică credință Coroanei ungare și Regelui său, dorind Domn pe fiul lui Țepeluș (Danciul)⁴⁾, — Vladislav II porunci din nou Comitelui său timișorean să intre cu toate puterile în Țara-Românească, spre a împiedeca pe Turci să pună Domn în Scaun de la ei și se adreseze potentatilor și comitatelor dela marginea Transilvaniei⁵⁾, ba chiar lui Bogdan-Vodă al Moldovei⁶⁾, să secundeze, cu oștile lor, întreprinderea militară poruncită lui Som. În același timp scrise lui Ioan Zapolya, comitele de Zips, la care se găsea Danciul, fiul lui Țepeluș, să trimită pe pretendentul agreat de partizanii de peste munți ai Ungurilor, cât posibil mai în grabă, la sine, spre a-l expedia, imediat, cu toate oștile, în Țara-Românească⁷⁾.

Niciodată ca atunci, Statul ungar nu ținuse să intervină cu atâta hotărâre și nu făcuse pregătiri atât de întinse pentru păstrarea Țerii-Românești în clientela politică a Regatului, prin ridicarea în domnie a unui Voevod credincios Coroanei. Cu toate

¹⁾ Scris. de la nota precedentă: „Nam, si Wayvodam ipsum (Radul) emori continget, Turcique terram illam pervenient, Wayvodamque aliquem erigent, que et quanta mala ex hoc emergi poterunt, facile est cuique animo completi“.

²⁾ Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II—2, 572—3 și scris. de la notele precedente.

³⁾ Scrisoarea din urmă.

⁴⁾ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—1, 181: scris. Regelui Vladislav către Emeric Czobor (în trad. la Șincai, *Chronica Românilor*, ed. 2-a, II, 180). — Pentru Danciul, fiul lui Țepeluș (i. e. Basarab-cel-Tânăr: 1477—82) cf. N. Iorga, Pretendenți domnești în sec. XVI, în *Analele Academiei Române*, mem. ist., XIX (1896—7), 206—8.

⁵⁻⁶⁾ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—1, 181.

⁷⁾ *Ibidem*, 181.

acestea, nu se trecu dela pregătiri la fapte. Căci, deși la 3 Maiu, când vestea, acum sigură, a morții lui Radul, ajunsese la Curtea din Buda¹⁾, Vladislav porunci Sașilor ca 'n lipsa Voivodului Transilvaniei, reținut în alte părți, să se pună, fără nici o zăbavă, sub ordinele lui Jozsa Som, pentru ca Turcii să nu ocupe Țara-Românească²⁾, totuși oștile ungurești, adunate în țara Bârsei³⁾, nu trecură munții, spre a susține, cu puterea armelor, pretențiunile de suzeranitate și interesele politice ale Coroanei ungare. Acesta cu toate că — scria Regele Ungariei Regelui Poloniei la 21 Iulie 1508. — boerii toți, legați fiind, pre pilda predecesorilor, prin credință și fidelitate, de el și de Regatul său, erau decise să nu sufere în mijlocul lor un Domn ales fără consimțământul și voința sa, a lui Vladislav⁴⁾. Astfel, cu ajutor dela Pașii dunăreni, la cari se dusesse după ce pierduse orice nădejde de sprijin în Ungaria⁵⁾, Mihnea-Vodă putu intra și înainta fără

1) *Ibidem*, 182: scris. lui Vladislav către Sibieni, în care Regele spune că i s'a comunicat chiar ziua și ora morții lui Radul („eciam diem et horam mortis ipsius nobis prescripserunt“), care decedase în ultimele zile ale lui Aprilie („după Paști“, scrie Ureche — Kogălniceanu, *Letopiseștele Moldaviei și Valachiei*, ed. 2-a, I, 181 — care avea știrea, desigur, din partea din urmă, pierdută, a Letopiseșului de la Bistrița. Cum vestea morții lui Radul a ajuns la Buda în 3 Maiu, cum Paștile au căzut în 1508 la 23 Aprilie și cum drumul din Transilvania ori Banat (unde se va fi aflat transmitătorul veștii — Jozsa de Som) până la Buda se făcea atunci în 6—7 zile, e de admis că Radul a decedat la 26 sau 27 Aprilie. — Știrea morții lui Radul era comunicată, din Buda, la Veneția numai la 19 Iunie: Sanuto, *Diarii*, VII (1882), col. 553.

2) Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—1, 182.

3) Breve Chronicon Daciae, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV, 4 și 99, iar pentru contingentele Sașilor, ale lui Ioan Lulay: *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt*, 496.

4) Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II—2, 574: „omnes bojarones, instar predecessorum suorum, essent nobis et huic regno astricti fide et fidelitate et presertim quod nullum Vojevodam istihic in medio ipsorum tolerarent, nisi qui sit de consensu et voluntate nostra electus“.

5) Candidatul susținut de Unguri la tronul Terii-Românești pentru cazul morții lui Radul fiind, cum am văzut, Danciul Țepeluș, agreeatul boerilor partizani ai Coroanei ungare, — Mihnea, care, la începutul lui Ianuarie 1508, apăruse în Transilvania (*Rechnungen* I, 494—95: mai multe știri din cari reese venirea între 6 și 10 Ianuarie prin Turnu-Roș și Tâlmăciu la Sibiiu și primirea cu cinste acolo a Doamnei lui Mihnea-Vodă), fu nevoit să plece și să caute sprijin, prin boerii partizani ai Turcilor, la Pașii dunăreni ai acestora.

împotrivire în țară, supunând pe boeri și ocupând Scaunul domnesc al decedatului Voivod¹⁾. Pe la sfârșitul lui Maiu, Ioan Lulay, judele Sibiiului și comandantul contingentelor săsești în tabăra lui Som, vestea compatrioților săi, din Râșnov, că noul Domn, după ce a cuprins cetatea Poenarilor, s'a așezat în Scaunul de la Târgoviște²⁾, iar la începutul lunii viitoare (5 Iunie), Mihnea însuși scria acelorași, din Argeș, că, cu voia lui Dumnezeu și a boerilor, a pus stăpânire pe cetăți și a luat domnia³⁾.

2.

Inercările noului Domn român de a se apropia de Unguri și motivele rezervei ce aceștia manifestară față de dânsul.

Dintr'o singură lovitură așa dar, Ungaria pierdu întreaga situație din Țara-Românească. Dar ceia ce Regele n'a fost în stare să impună pe calea armelor, a câștigat pe cale de înțelegere, după îndelungate și nesincere tratative, pe cari împrejurările le impuneau de ambele părți. Căci, socotindu-se mai amenințat de cât era în realitate de oștile strânse în Transilvania împotriva-i și având înaintea pilda predecesorului său, care, prin politica-i de echilibru între Turci și Unguri, izbutise a-și păstra neturburat domnia până la sfârșitul vieții, — Mihnea-Vodă crezu că, pentru a-și putea asigura și el stăpânirea, atât de îndelung râvnită și atât de greu obținută, e necesar să câștige de partea sa și pe Unguri. În acest scop el adresa oferte de pace și de prietenie mai întâiu vecinilor săi — Brașovenilor⁴⁾ (înainte de

¹⁾ Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II—2, 574 — scris. citată a Regelui Ungariei către Regele Poloniei, din 21 Iunie: „illi (bojarones) qui circa littus et ripam Danubii dominia habent, territi subito adventu Turcorum, qui cum... Michne... praeter omnium opinionem supervenerant, coacti sunt illi adherere. Et Turci locato huiusmodi Michne in ipso vojevodatu decesserunt. Ad quem iam successive etiam ceteri adherere inceperunt“.

²⁾ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—1, 183. Data documentului: 30 Maiu (feria tercia proxima post festum Bonifacii papae).

³⁾ *Ibidem*, 183—4.

⁴⁾ I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țerii-Românești cu Brașovul și Ungaria în sec. XV și XVI*, București 1902, 138—40 — scris. lui Mihnea către Brașoveni din care reese existența unei scrisori anterioare către aceiași.

30 Maiu)¹⁾ și Sibiiienilor (la 5 Iunie)²⁾, cărora, amintindu-le că a servit totdeauna cu credință Regelui și mai marilor săi (pe vremea pribegiei), le scria că, nevoind a fi ingrât față de binefacerile ce le-a avut în Ungaria, le oferă prietenia, ca supușii lor și ai săi să trăiască în pace și bună vecinătate, neavând, ei, Sibiiienii, din partea sa, nici o teamă despre Turci³⁾.

Dar aceste oferte de pace, adresate de Mihnea-Vodă vecinilor săi, rămaseră fără răspuns. Cunoșcând împrejurările în cari el apucase domnia și dispozițiile Curtii față de dânsul, nici Brașovenii, nici Sibiiienii nu se încumetară, potrivit instrucțiunilor ce aveau, de a răspunde mai înainte de a fi luat avizul mai marilor — dacă Regele va tolera sau nu pe Mihnea-Vodă în domnie⁴⁾. Mai mult chiar. Incurajați, negreșit, de prezența în apropierea lor a oștilor lui Jozsa Som, Brașovenii închiseră drumurile dinspre Țara-Românească, neîngăduind supușilor noului Domn, nici o afacere în ținuturile lor⁵⁾, ceea ce făcea pe Mihnea-Vodă să le adreseze o nouă scrisoare, în care, reamintindu-le de timpul petrecut în tinerețile sale în mijlocul lor, le reproșează că pe când de la alți vecini (?) a primit vorbe bune, de prietenie, de la ei n'a primit astfel de vorbe, că la dorința sa de a trăi în pace și bună vecinătate, au răspuns prin a-i închide drumurile și că țin între ei pe vrășmașii și neprieteni săi⁶⁾.

¹⁾ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—1, 183 — scris. citată a lui Ioan Lulay din 30 Maiu 1508, în care se spune că a arătat și cetit lui Jozsa de Som „litteras Michne Waivode transalpinensis et suorum boyarorum“ trimise lui de Sibiieni. Cf. și scris. Domnului din 10 Noemvrie (*ibidem*, 188) către aceștia: „priusquam in regnum nostrum intravimus, vestris circumspectionibus scripsimus et nunciavimus“.

²⁻³⁾ *Ibidem*, 183—4.

⁴⁾ *Ibidem*, 183 — Ioan Lulay către Sibiieni: „Commisit Sua Magnificencia (Jozsa de Som) Dominacionibus vestris scribere ne eedem sine scitu et informatione Sue Magnificencie quemquam ad ipsum Wayvodam mittant, sed prius a Sua Magnificencia expectent. Et hoc, meo iudicio, ob hanc causam quia adhuc nec Sua Magnificencia a Regia Maiestate sufficientem... habet informacionem... si Regia Maiestas... de ipso Michna contenta scribit et ipsum in Wayvodatu relinquet“. Și, tot acolo: „Dominaciones vestre nullo modo ad ipsum Michna interim mittant, quin prius a Regia Maiestate eedem informacionem cupiant“.

⁵⁾ I. Bogdan, *Documente și registre*, 139 — scris. citată a lui Mihnea.

⁶⁾ Ar putea fi vorba de Danciul Tepeleș, pe care Regele îl chemase, cum am văzut, de la Ioan Zapolya, spre a-l trimite cu oștile pregătite în Țara-Românească.

Observând apoi că „ceia ce începe cu rău, cu rău se sfârșește”, Mihnea-Vodă rugă pe Brașoveni „să se lase de ce a fost până acum” și să trăiască cu el în pace și prietenie. Ori, dacă nu, să-i trimită cel puțin vorbă lămurită și adevărată despre oști: ce au de gând să facă? Iar despre Jozsa Som și Voivodul Ardealului: unde sunt? „Căci vreau — zice Domnul român la sfârșitul scrisorii sale — să-mi trimit oamenii mei la dâșii”¹⁾.

Dacă Mihnea-Vodă a trimis solii săi la Jozsa Som și la Voivodul Transilvaniei nu avem mărturii directe. Totuși e neîndoios că el a cerut și acestora recunoașterea în domnie. Lui Som, ca unuia ce i-a fost, pe timpul încercărilor sale de a apuca domnia Țerii-Românești, între 1894—97, protectorul la care a căutat și a găsit adăpost și sprijin ori de câte ori acest adăpost și sprijin i-a fost refuzat de Ardeleni²⁾. La Voivodul Transilvaniei, ca unuia ce avea, cum vom vedea îndată, să mijlocească apropierea sa de Rege, căruia se adresase de altfel dela început în taină, rugându-l să nu-l scoată din Scaun, deoarece, deși ridicat în domnie de Turci, îi va fi credincios și devotat mai mult chiar de cât predecesorii săi, servind interesele Creștinilor³⁾. Faptul s'a relatat la Veneția⁴⁾ și în Polonia, invocându-se, în acest din urmă loc, ca motiv al tolerării lui Mihnea în domnie „cu toate că — scria Vladislav II fratelui său Sigismund — eram hotărât să nu-l tolerez în nici un chip, având în acest scop o armată pregătită în Transilvania”⁵⁾.

1) I. Bogdan, *ibidem*, 139—40.

2) A. Lapedatu, *Politica lui Radul-cel-Mare, I. c.*, 203 și, în special, n. 4.

3) Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II—2, 574 — scris. lui Vladislav către Regele Poloniei din 21 Iulie 1508: „Autem vojevoda novus assidu supplicat. Nam licet sit scismaticus, tamen magis videtur christianis faveret et in secreto nobis se obtulit: velle omnia facere et majora etiam et strictius esse obligatus quam etiam sui predecessores, dummodo ipsum non ejiciamus“.

4) Sanuto, *Diarii*, VII, 591 — știri sosite din Buda în Veneția la 25 Iulie „Voyvoda transalpino, che fu fato per il Turco, à mandato a dir al re, vo esser bon christiano e aidar la fede; e ben che il Turco l'habi posto a ch' stato, tamen vol esser amico di soa maestà e di la fede“.

5) Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II—2, 574: scris. de mai sus n. 3: „Nos habemus in Transilvania paratum exercitum nostrum et nulli pacto statuimus his conditionibus prefatum vojevodam ibi tolerare“.

3.

Recunoașterea, nevoită, de Unguri a situației create în Țara-Românească prin ridicarea în domnie a lui Mihnea-Vodă și acțiunea lor tainică spre a-l aduce la supunere față de Coroana ungară, măcar și aparent.

Ofertele de pace și de conlucrare tainică cu Creștinii, pe cari noul Domn al Țării-Românești le făcu Regelui ungar, fură primite cu multă neîncredere acolo unde ele fură comunicate mai întâiu — la Veneția¹⁾ și în Polonia. De aci se exprima chiar temerea ca nu cumva, sub pretextul amicitiei și fidelității, Mihnea-Vodă să uneltească împotriva Creștinilor²⁾. Se știa doar în toate părțile că domnia lui se sprijină pe oștile turcești rămase în juru-i și pe violenta supunere a boerilor partizani ai Ungurilor³⁾. Se cunoștea apoi, foarte probabil, faptul că noul Domn își avea un fiu ostatec la Poartă⁴⁾. Se svonise chiar că el are de gând să introducă legile și obiceiurile turcești în țară⁵⁾. Cu toate

1) Sanuto *Diarii*, VII, 613 — știri sosite din Buda la Veneția la 18 August: „Come il vayvoda transalpino, qual con favor dil Turco si à fato, tien Turchi a la soa guardia; et il re, dubitando che quella parte non vadi sotto il Turco, che saria la mina di Hongaria, à terminà far zente et veder di placar, quella parte e redurla come prima e perhò fa certa dieta questo effeto il di di san Lorenzo (10 August)“.

2) Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, 575 — scris. Regelui Poloniei către Vladislav II din 1 August: „Timemus tamen, ne sub pretextu amicitie et fidelitatis, quam de se promittit novus ille vojevoda transalpinus aliquid rerum novarum molitur. Nam si vera sunt, que significata sunt nobis ab exploratoribus nostris, non caret idem magna suspitione...“

3) Relațiunile din notele precedente. Apoi: Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II—2, 578 și 580 — scris. papei Iuliu II către Regele Ungariei din 26 Septemvrie („cum novum tyrannum transalpine Valachorum provincie, Turchorum ductu atque auxilio immissum, crudeliter in christianos procres crassatum esse, dominiumque ibidem usurpasse cognovimus“) și din 27 Septemvrie („fideles valachi proprias sedes relinquere et in alias migrare coacti fuerint“).

4) Despre care, A. Lapedatu, *Miloș fiul lui Mihnea-cel-Rău*, în *Convorbiri literare*, 1916, 73 sq.

5) Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, 575 — scris. citată a Regelui Poloniei către Vladislav II din 1 August: „Nunciatum enim est nobis, quod paratum habet apud se ex Turcia armatum militem legeque et ritus turcicos in terra illa inducere conatur“.

acestea, situația era de așa fel că Ungaria, care, cum am văzut, nu putuse împiedeca ajungerea în domnie a lui Mihnea-Vodă, cu atât mai puțin ar fi putut zădărnici acum această domnie, prin îndepărtarea din Scaun a noului Voivod. Și aceasta, de teamă, cum mărturisește Regele însuși, de a nu provoca pe Turci ¹⁾ și pentru că, între timp, stăpânirea lui Mihnea se consolidase întru câtva în lăuntru prin înțelegerea — de altfel aparentă și temporară — făcută de el cu boerii cei mai puternici ai țării, cu Craioveștii ²⁾. Pe lângă aceasta, nercunoașterea domniei lui Mihnea provoacă un început de răsvrătire printre boeri partizani ai săi din Făgăraș, cu scop de a trage această țară în stăpânirea noului Domn transalpin ³⁾.

În astfel de împrejurări era o chestiune de necesitate și de prestigiu pentru Coroana ungară recunoașterea lui Mihnea. De necesitate, să nu se distrugă cu totul partidul politic unguresc de dincoace de munți, să nu se sporească mai mult nemulțumirile de dincolo și să se garanteze, pe cât s'ar putea, prin apropierea Domnului nou, siguranța Ardealului dinspre Turci. De prestigiu, să nu se descopere, față de adversari ca și față de prietini, slăbiciunea Regatului, de a nu fi putut restabili statul quo ante — suzeranitatea Coroanei ungare — în Țara-Românească. Pacea se preferă deci armelor. În acest scop, dieta convocată pe ziua Sf. Lorenzo (10 August) ⁴⁾ în afacerea Voivodului transalpin, întru cât acesta dădu nouă asigurări de intențiile sale de-a servi, în taină, cauza creștină și Coroana ungară, sfârși prin un aranjament pacific în vederea încheierii

¹⁾ Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II—2, 574-5 — scris. citata a lui Vladislav II către Regele Poloniei: „Nunc ergo arbitramur, caesarem Turcorum vereri, ne nos deturbemus et expellamus istum suum vojevodam... in hoc casu vellet ipsum juvare“.

²⁾ Vezi mai jos, p. 62, n. 4.

³⁾ I. Pușcariu, *Două documente privitoare la revolta boerilor din țara Făgărașului în favoarea lui Mihnea-Vodă numit cel Rău*, în *Analele Academiei Române*, mem. ist., XXXIII, 61 sq. — „Quin anno Domini 1508... regnum illud transalpinum manibus Michnae vaivodae devenisse, mox ex ista terra Fogaras nonnulli boiarones et valachi furtim ceperunt discedere ad ipsum vajvodam, ut hanc terram ac castrum et populum manibus suis traderent et proderent“: *ibidem*, 66.

⁴⁾ Relația dela n. 1, pag. precedentă.

unei înțelegeri cu Domnul român¹⁾. Astfel, în timp ce papa Iuliu II îndemna pe Vladislav să resolve pe calea armelor conflictul transalpin²⁾, Regele căuta mijlocul de a-l aplana prin aducerea de bună voie, fie măcar aparentă, a lui Mihnea la supunere față de Coroana ungară. Lucrul reese limpede dintr'o scrisoare cu caracter confidențial a lui Vladislav II către Voivodul Ardealului, scrisoare pe care, dat fiind importanța ei deosebită pentru chestiunea ce ne preocupă, e necesar să o analizăm mai de aproape³⁾.

Din această scrisoare, dela 26 Septemvrie 1508, se vede că Mihnea-Vodă comunicase Voivodului Transilvaniei dorința sa de a trimite soli la Buda. Faptul fiind adus la cunoștința Regelui, acesta adresează înaltului său dregător ardelean scrisoarea de care vorbim, cerându-i ca, deoarece Mihnea e gata să slujească, cum toată lumea vorbește, Coroanei ungare, cu credință și statornicie, după exemplul predecesorilor săi, să-l înduplece a trimite, cu consimțământul boerilor și sfetnicilor țerii, soli, investiți cu depline puteri, spre a solicita dela Rege recunoașterea sa în domnia Țerii-Românești. Să procedeze însă în așa fel, ca nici Mihnea, nici boerii săi să nu știe că din îndemnul său, al Regelui, s'a hotărât lucrul. Pentru aceasta — scria Vladislav Voivodului transilvan — să încredințezi pe Mihnea că după cererea lui ai intervenit, din îndemn propriu, pe lângă Majestatea noastră, pentru ca dânsul să poată fi, cu învoirea și întărirea regală, drept, adevărat și legitim Domn al părților noastre transalpine. Și mai departe: că, întru cât am înțeles că e gata să facă, cu boerii și întreaga lui țară, tot ceia ce am dori și să jure că va ține toate, nestrămutat, nu-l vom îndepărta dela noi, ci vom da ascultare rugămintelor sale. Să-l înduplece deci — mai adăoga Vladislav — să trimită în acest scop soli la Buda, iar dacă, între timp, acești soli vor sosi în Ardeal, să nu-i reție acolo și nici să hotărască ceva cu ei, ci, nezăbovit, să-i tri-

¹⁾ Sanuto, *Diarii*, VII, 640 — știri sosite din Buda la Venetia în 22 Septemvrie: „che hanno fato dieta per le cosse d'il vayvoda transalpino tien col Turcho; et vedendo chi lui à scritto vol esser bon christian et col regno di Hongaria hanno terminà, più presto pacifice aquietur le cosse, che con le arme, et tratano questo acordo“.

²⁾ Scris. citate mai sus, alé papei Iuliu II, pag. 53, nota 3.

³⁾ Veress, *Acta et epistolae*, 94—96. Publicată încă de la 1837 de Pray, în *Commentarii historici*, Buda 1837, 184—93.

mită la Curte, unde Regele, după ce va lua și avizul lui Czobor, trimisul său în Țara-Românească, va vedea ce-i rămâne de făcut...

4.

Tratatul angajat, prin necesitatea împrejurărilor, de ambele părți, de Unguri și Români, pentru recunoașterea stăpânirii lui Mihnea-Vodă. Decursul și rezultatul lor.

Aci dar ajunsese acțiunea lui Mihnea-Vodă de apropiere către Ungaria, ca Regele însuși să ceară, grație necesităților arătate, ca solii Domnului român să vină la dânsul, ceea ce s'a și întâmplat. Dar nu atunci îndată, ci numai după ce relațiile dintre cele două țeri se mai îmbunătățiră. Căci la data când Regele adresa scrisoarea analizată mai sus Voivodului său din Ardeal, drumurile dinspre Țara-Românească erau tot închise ¹⁾, iar relațiile lui Mihnea-Vodă cu vecinii săi aproape inexistente, intru cât Sibilenii și Brașovenii se fereau să întrețină legături directe cu dânsul ²⁾. Abia în Septemvrie, când începură și tratativele dintre Domnul Țerii-Românești și Regele Ungariei, prin intermediul Voivodului Transilvaniei, Sibilenii trimiseră un om al lor la Mihnea-Vodă ³⁾ și numai după ce, din ordinul Regelui, drumurile fură deschise ⁴⁾, încep a se constata legături mai pronunțate de ambele părți.

Intr'adevăr, în Noemvrie, printr'un alt trimis al Sibilenilor, Mihnea-Vodă arată vecinilor săi că, voind să aibă cu ei prietenie și bună vecinătate, le va comunica, cât va fi în viață, orice vești adevărate va avea cu privire la Turci ⁵⁾. Totuși Sibilenii

¹⁾ Veress, 95—6 — scrisoarea citată.

²⁾ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV-1, 196—7 — scris. Regelui Vladislav și Tesaurarului Ungariei către Sibieni (7 Septemvrie).

³⁾ *Ibidem*, 187 — scris. lui Mihnea către Sibieni (13 Septemvrie).

⁴⁾ Veress, 96 — scris. citată.

⁵⁾ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—1, 188. — Mihnea mai comunică Sibilenilor vești despre Turci la 12 Martie prin casnicul său Lațcu, vești pe cari ei le transmit, în același zi, și Voivodului Transilvaniei, la Cluj: *Rechnungen*, 510. Cu Lațcu, Sibilenii trimit în Țara-Românească — ad petitem eiusdem vaivodae — și un om al lor „ut videret: an recta nuntiaverit vel ne“: *ibidem*, 510. Tot pe Lațcu îl mai găsim la Sibiiu, ca trimis al lui Mihnea, în Aprilie: *ibidem*, 534.

nu aveau încredere în Domnul român. Căci în afară de oamenii lor, mânați în țară după vești despre Turci¹⁾, ei trimitea alții, cu însărcinarea de a verifica relațiunile Domnului și de a spiona mișcările lui²⁾. Tot așa procedară față de dânsul, desigur, și Brașovenii. Aceasta cu atât mai mult, cu cât au fost cu el în relațiuni încordate. Dovadă sunt conflictele de vamă³⁾ și felurite alte neînțelegeri⁴⁾ ce se cunosc din acest timp între Mihnea-Vodă și Brașoveni, cu toată convenția verbală ce ni se arată că se încheiașe între dâșii cu privire la judecarea supușilor de o parte și de alta⁵⁾. Voivodul Ardealului numește pe Mihnea chiar „publicus Sacrae Coronae hostis“⁶⁾, deoarece se svonise (în Aprilie 1508) că adunase mulțime de oști turcești și românești cu scop de a invada peste munți, prădând ținuturile Brașovului și Făgărașului⁷⁾.

1) În Martie (la Barbul Banul): *Rechnungen*, 510; în Aprilie (la Cozia) *ibidem*, 512; în Maiu (tot la Cozia): *ibidem*, 515; în Iunie („ad explorandum rumorem Turcorum et habitudinem Michnae vaivodae“): *ibidem*, 517.

2) În Ianuarie (ad explorandum habitudinem eius (i. e. Michnea) et pro sciscitandis novis rumoribus): *Rechnungen*, 507; în Aprilie (ut habitudinem eius (Michnae) exploraret et deinde, cis Danubium ad eius filium, ut de Thurcis experiat): *ibidem*, 511; în Iunie (să cerceteze despre Turci și să spioneze pe Mihnea): *ibidem*, 517.

3-4) În Ianuarie — conflict între Brașoveni și Părcălabul Poenarilor pentru Mehmed, ginerile lui Petru doctorul: Hurmuzachi-Iorga, *Documente*, XV—1, 190—1; în Februarie — conflict cu aceiași pentru doi supuși ai lor, Johann Sermer și Coste: *ibidem*, 191; în Maiu — conflict cu Paul Thomory, castelanul de Făgăraș, pentru niște cai ai acestuia, furați de oameni din Tara-Românească: *ibidem* 193; în Iunie — plângeri ale lui Mihnea către Brașoveni, ca oamenii săi să fie tratați și judecați la Brașov, cum sunt tratați și judecați oamenii lor în țara sa: *ibidem*, 194.

5) Hurmuzachi-Iorga, *Documente*, XV—1, 193 — scris. lui Mihnea către Brașoveni din 26 Maiu 1509: „Constat eciam Vestris Circumspeccionibus, quomodo cum oratoribus vestris locuti sumus, quod, si aliqui ex nostris iobagionibus domini [regis] excesserint, ex tunc veniant ad nos, et nos ex parte quorumlibet iusticiam administrabimus; e converso, iobagiones domini nostri regis iobagionibus nostris quitquam molestie inferitur, ad Vestras Circumspecciones transmittimus, uti conscienciose eosdem iudicetis“.

6) *Ibidem*, 192 — scris. către Bistrițeni din 8 Aprilie: „Stupenda quedam novitas auribus nostris insonuit, ut videlicet dominus ille Myhnye Wayvoda transalpinus coadunatis et associatis sibi Theurcorum et Volachorum copiis et exercitibus, partes istas transsilvanas invadere territoriaque brassoviensia et Fogaras cursitando vastare“.

7) În legătură cu răscoala boerilor făgărășeni. Mai sus, p. 53, n. 3.

Aceste relațiuni, oricât de rele și încordate, nu împiedecă însă continuarea tratativelor cu Regele și Voivodul Ardealului pentru recunoașterea lui Mihnea. În Ianuarie 1509, un trimis al acestuia — Ștefan Pitarul — se întorcea, prin Sibiiu, dela Buda, unde fusese în misiune¹⁾. La sfârșitul lui Aprilie, Albul Vistierul era trimis în solie la Voivodul Transilvaniei, tot în Sibiiu, unde acesta sosise²⁾. Iar în Maiu³⁾, Emeric Czobor, solul Regelui Vladislav la Domnul Țerii-Românești, ajungea în aceiași cetate, pentru ca, trecând munții, în Iunie, să-și îndeplinească misiunea ce-i fusese încredințată, misiune de al cărei rezultat vesti pe Regele său prin scrisori speciale pe la sfârșitul lui Iunie. Care anume a fost obiectul acestei misiuni, nu e greu de presupus: chestiunea soliei speciale cerută a fi trimisă, pentru recunoașterea lui Mihnea, de Vladislav, în Septembrie 1509, la Curtea regală din Buda.

5.

Actul omagial de supunere făcut Coroanei ungare, în Iulie 1509, de solii „Voivodului transalpin“ și recunoașterea acestuia în domnia Țerii-Românești.

Asupra acestei solii nu avem de cât o singură mărturie: că a fost condusă de Maxim, Mitropolitul țerii,⁴⁾ care, zice biograful său, persecutat fiind de Domn, ceru anume să fie trimis la Curtea lui Vladislav, pentru ca, odată misiunea terminată, să se poată reîntoarce printre Sărbii săi⁵⁾. Imprejurarea că'n frun-

¹⁾ *Rechnungen*, 533.

²⁾ *Ibidem*, 534. — Albul stă la Sibiiu dela 23 Aprilie până la 5 Maiu. Sibilenii îi fac daruri „in complacentiam domini sui“: *ibidem*, 536.

³⁾ La 23 Maiu, Emeric Czobor sosia la Sibiiu, cu noutatea încoronării lui Ludovic, fiul lui Vladislav II, cu Rege al Bohemiei: *Rechnungen*, 534. În aceiași zi Sibilenii vestesc pe Mihnea de sosirea „oratoris regii“, *ibidem*, 515. Iar la 26 Maiu îi trimet înșiși scrisorile acestuia: *ibidem*, 515. Czobor pleacă prin Făgăraș, până unde îl însoțește un trimis al Sibilenilor: *ibidem*, 516. La 20 Iunie aceștia trimit un om al lor la Buda cu scrisorile primite din Țara-Românească, de la Czobor; *ibidem*, 517. Curând în urmă se întoarce și acesta de la Mihnea: *ibidem*, 517.

⁴⁾ Despre acest Mitropolit, Iorga, *Istoria Bisericii române*, I, 121—4

⁵⁾ Hasdeu, *Arhiva istorică*, II, 65 și I. Bogdan, *Vechile cronicе moldovenesti*, București 1891, 269—70 (după *Glasnicul sârbesc*). Cf. și Engel *Geschichte der Moldau und Valachey*, Halle 1804, I, 192—3.

tea soliei se afla un personaj așa de însemnat și atât de bine cunoscut la Buda (de pe vremea când îndeplinise, în mirenii, slujba de Despot al Sârbilor din Ungaria: 1485—95) ¹⁾, arată că ea a trebuit să fie alcătuită în chip mai deosebit și cu consimțământul boerilor și sfetnicilor țerii, adică așa cum ceruse Vladislav II prin Voivodul său transilvan. Misiunea ei, recunoașterea suzeranității ungare, cu obligațiile ce decurgeau pentru Mihnea ca vasal și angajamentele ce-și lua Regele ca suzeran, fură înscrise — atestă același biograf al Mitropolitului Maxim — într-o diplomă pe care acesta o trimise Domnului român, deoarece el nu se mai întoarse în țară. Diploma nu ne e cunoscută, dar obligațiile Domnului român trebuie să fi fost cele obișnuite — credință, devotament și asigurări despre Turci. Ce privește angajamentele Regelui ungar, ele se dovedesc, din alte izvoare, a fi fost, pe lângă recunoașterea domniei, adăpost Domnului și credincioșilor lui în țerile Coroanei pentru caz de primejdie ²⁾ și netolerare de pretendenți turburători în Ardeal ³⁾.

Timpul când trimișii lui Mihnea au obținut recunoașterea domniei acestuia și s'a dat diploma de care vorbim a fost, foarte probabil, în Iulie, după solia lui Emeric Czobor în Țara-Românească (Iunie) și înainte de constatarea anumitor fapte, vădind o totală schimbare a raporturilor lui Mihnea-Vodă cu Ardelenii (August). Și anume: pe la sfârșitul lui Iulie, Domnul român merse în persoană la Brașov, spre a-și tocmi oare cari lucrări de argintărie la niște meșteri de acolo ⁴⁾, ceea ce arată că neînțelegerile de până atunci cu acest oraș se aplanaseră; la în-

¹⁾ Pentru rolul lui Maxim (în mirenii: Grigorie Brancovici), ca șef politic al Sârbilor emigrați în Ungaria: Iovan Radonici, *Histoire des Serbes de Hongrie*, Paris 1919, 49—51, după scrierea aceluiaș autor, în sârbește *Grof Grigorie Brancovici*, Belgrad 1911 (p. 34 sq.), analizată pe larg în *Neamul românesc literar* din acelaș an, de d-l Silviu Dragomir.

²⁾ Mai jos, pag. 68 și n. 3.

³⁾ Mai jos, pag. 60 și n. 1.

⁴⁾ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, I, 190, înseamnă, la 24 Iulie: Spectabilis et magnificus Myhne waywoda transalpinensis dedit dominis civibus in praetorio aspros pro marcis 127 piseta 7. Și anume 70 mărci, minus 15 piseta lui Antoniu Aurifaber, 57 mărci, plus 22 piseta lui Cristofor Aurifaber. — Aceleași socoteli înseamnă cheltueli făcute la Bran „quom Myhne waywoda transalpinus venerat ad Brassoviam“ (*ibidem*, I, 144) și „eo tempore quo Myhne waywoda transalpinus hic Brassoviae fuit“ (*ibidem*, I, 145).

ceputul lui August Sibiiienii trimiseră un om al lor, la Deva, la Voivodul Transilvaniei, cu rugămintea să nu aducă pe Țepeluș (Danciul) în părțile lor „ob iram Vaivodae transalpini“¹⁾, ceea ce arată că vecinii lui Mihnea observau acum a nu se mai ridica pretendenți asupra lui; în fine, pe la jumătatea lui August, trimișii Sibiiienilor, Petru Wolff, judele cetății, și Petru Hoch, veniră în Țara-Românească, la Mihnea-Vodă, spre a-l vizita și a lega prietenie în numele Universității săsești, aducând, cu această ocazie, în dar: — Domnului o cupă de aur, fiului său Mircea o liră-balistă cu tolă și săgeți, iar boerilor săi diferite cuțite²⁾. Ceva cu totul deosebit trebuie să se fi petrecut, între timp, pentru ca Sașii să se fi dedat la astfel de manifestații față de Domnul român: negreșit recunoașterea, de curând îndeplinită, a domniei lui de Coroana ungară, recunoaștere care aduse cu sine raporturi de bună vecinătate între Țara-Românească și Transilvania și, poate, chiar, un tratat regulator al acestor raporturi, similar aceluia încheiat cu Sașii de Radul-cel-Mare la 1507, ceea ce ar explica venirea celor doi trimiși mai sus menționați ai Sibiiienilor la Mihnea, „ut amicitiam firmarent“³⁾.

Intr'adevăr, dela venirea acestei solii în Țara-Românească, Mihnea-Vodă se găsește, până la sfârșitul domniei sale, în relații destul de bune cu vecinii săi⁴⁾. Sibiiienii îi trimit scrisori, îi fac servicii prietenești, îi duc daruri, îi cer știri despre Turci și-i conduc în țară soli ai Voivodului lor din Ardeal și ai Regelui Poloniei⁵⁾. La rândul său Mihnea vinde vecinilor săi bucate în

1) *Rechnungen*, 522: „ut Czypelysz vaivodam non adduceret huc ad partes, ob iram vaivodae transalpini“.

2) *Ibidem*, 523, 496, 537.

3) *Ibidem*, 523: judele Sibiiului, Petru Wolff, chemat „ad partes transalpinas, ad Michne vaivodam, ut eum visitaret et sibi nomine septem sedium congratularentur et amicitiam firmarent“.

4) Din acest timp pare a fi scris, lui Mihnea către Brașoveni (fără dată), prin care le arată că pot afla ceară câtă vor voi la Câmpulung: Bogdan, *Documente și regeste*, 140.

5) În Maiu-Iunie, Sibiiienii plătesc pe Mihail Copas „pro duabus resis quas ad vaivodam transalpinensem fecit“: *Rechnungen*, 516. — În Iulie, trimiși ai acelorași, unul cu un casnic al lui Mihnea (521) și un altul „ut exidium de Karansebes hoc clarius exploraret“ (511) — În August, Petru Hoch merge la Brașov „ad petitum vaivodae transalpinensis in facto Iohannis Benckner“: 524. În Septemvrie, trimiși ai Sibiiienilor, unii „ad partes transalpinas, ad iussum vaivodae“ (325), alții „cum oratore regis Poloniae“ (527). Pentru dusul și

țimp de lipsă și le trimite solii, atât pentru ei cât și pentru Voivodul Transilvaniei¹⁾, pe care-l numește odată „pater noster” și căruia îi comunică, tot prin mijlocirea lor, informațiile primite de la Miloș-Vodă, fiul său, despre dezastrul cauzat la Constantinopol și împrejurimi de marele cutremur întâmplat acolo în Octomvrie 1509²⁾. Vice-voivodul Transilvaniei, Leonard Barnabasy, vine însuși în Țara-Românească³⁾, iar Comitele Timișoarei, trimite la Mihnea pe Gaspar Bekes, devotatul său⁴⁾...

6.

Compromiterea poziției interne a lui Mihnea-Vodă prin teroarea cu care domina pe boieri, prin pribegia Craioveștilor la Turci și prin supunerea lui față de Unguri. Izgonirea sa din Scaunul de domnie.

Dar dacă recunoașterea de cătră Regele Ungariei a domniei lui Mihnea, ca urmare a actului de supunere pe care solii săi îl făcură la Curtea din Buda în Iulie 1509, aduse stabilirea de bune raporturi cu Transilvania, ea compromise, în schimb, poziția Domnului în țară. Și iată cum. Spre a-și menține domnia

intersul acestui sol în și din Țara-Românească, *ibidem*, 535. Pe la sfârșitul aceleași luni, Sibilenii trimit din nou după vești peste munți: 526. — In Octomvrie ei întovărășesc pe omul Voivodului Transilvaniei, venit întru întâmpinarea Polonilor, din Țara-Românească: 528. — In Noemvrie cumpără și trimet lui Mihnea „una tuba”: 530. Tot atunci caută noutăți în țară (530) și trimit scrisori lui Mihnea în afacerea lui Bogdan Armeanul și Ștefan Literatul: 533.

1) In August, Sibilenii trimit Voivodului transilvan scrisori de la Mihnea „aliqua nova continentibus”: *Rechnungen*, 524, iar Valentin Pitarul, solul Domnului transalpin, venia la Sibiiu: 535. In Octomvrie, acelaș sol revine la Sibiiu, spre a merge la Voivodul transilvan: 535. — In Noemvrie, trimis al lui Mihnea cu scrisori la Sibiiu (530), iar Petru Hoch merge în Țara-Românească „pro comparando tritico quo caristia amoveri possit”: 332 și 545. Din acelaș timp, scrisorile de la St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, 12 și 15—6 și de la Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—1, 188 și 193.

2) Cf. articolul meu citat: Miloș fiul lui Mihnea-cel-Rău, în *Convorbiri Literare*, 1916, 72—76.

3) Cheltueli la Bran făcute cu ocazia intrării lui în Țara-Românească: *Quellen*, I, 139—40.

4) *Rechnungen*, 535.

împotriva rivalilor, al căror număr creștea tot mereu, Mihnea-Vodă recurse la ultimul mijloc al violenței — la suprimarea vrășmașilor săi. Întâiul măcel mai mare printre aceștia fu făptuit la sfârșitul anului 1508¹⁾, când țara întreagă se umplu de groază²⁾. Toți cei ce puteau ajunge sub acuzația sau măcar sub bănuiala cumplitelui Domn își luară măsuri de apărare, cari nu puteau fi de cât acele ale pribegiei³⁾. Craioveștii chiar făcură aceasta. Nu însă atunci, îndată, căci, ca unii ce reprezentau cea mai puternică boerime a țării, fură mai cruțați de cât alții⁴⁾. Aceasta și pentru că avură prudența să nu-și manifesteze sentimentele lor de nemulțumire și să nu-și descopere planul ascuns de-a ridica nou Domn în Scaun, de cât atunci când situația politică le păru mai favorabilă, când Mihnea-Vodă se apropiase fățiș de Unguri — în Iulie 1509⁵⁾.

Intr'adevăr, curând după aceasta, Craioveștii începură a se mișca. Drept răspuns, Mihnea puse la cale suprimarea lor⁶⁾. Ei prinseră însă știre din vreme și se mântuiră trecând, cu mulți dintre partizanii lor, pela sfârșitul lui Septemvrie, Dunărea, la Turci⁷⁾. Mânios că i-au scăpat din mâni, Domnul se răzbună,

¹⁾ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV-I, 189: scris. Sibliienilor către Ioan Lulay, judele lor regesc, din 1 Ianuarie 1509, prin care-i comunică, după vești adase de peste munți, „quod Mihne illos boyarones de quibus domini Brasovienses scripserant, ad frustra secare fecisset“. Analele sârbești (N. Iorga, *Studii și Documente*, III, XLIII) dau, pentru uciderea boerilor, același an 1503 (7017). Izvorul nostru indigen (*Viața și traiul părintelui nostru Nifon*, ed. Ios. Naniescu, București 1888, 59—61), intrat și în *Cronica țării (Magazin istoric*, IV, 243 sq.), relatează faptul, evident cu exagerări, fără însă a-l fixa în timp. Iar Urechie (Kogălniceanu, I, 131), desigur după Letopisețul contemporan de la Bistrița: „În anul 7016 (1508)... au statut la domnie Mihnea-Vodă, carele au tăiat boerii“.

²⁾ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV-I, pag. 189 (scris. citată): „Tota provincia in timore staret“.

³⁾ I. Bogdan, *Documente și registre*, 223—4: scris. boerilor cari cer de la Brașoveni „sălaş și lăcaș“ în virtutea tratatului din 3 Dec. 1507 al lui Radul-cel-Mare cu ei. Cf. art. mea *Politica lui Radul-cel-Mare*, I, c., 211—2.

⁴⁾ *Viața lui Nifon*, 61: Băsarabeștilor Mihnea „le făcu cărți de jurământ și de afurisanie, că nu-i va omori, nici le va face vre-o nevoie“.

⁵⁾ Mai sus, pag. 59.

⁶⁾ *Viața lui Nifon*, 61—63.

⁷⁾ *Ibidem*, 63. — La 1 Octomvrie Sibliienii trimeteau un om al lor cu scrisori la Voivodul transalpin, în pricina unui Bogdan Armeanul și Ștefan Literatul, cu însărcinarea de a cerceta „quorsan Banus et ceteri boyarones affuge-

prădându-le curțile și ctitoriile¹⁾. Bistrița îndeosebi, vestita mănăstire, recent întemeiată (1494), a lui Barbul Banul și fraților săi, avu să pătimească depe urma mâniei lui Mihnea-Vodă²⁾. Tunuri chiar fură îndreptate împotriva zidurilor ei³⁾. Dar păgâneasca faptă, care nu fu singură de acest fel⁴⁾, departe de-a impune prin strășnicia ei, zdruncină și mai mult poziția și altminteri destul de dificilă a Domnului, privit și vrășmășit acum nu numai ca tiran ucigaș al boerilor, ci și ca nelegiuit lepădat de vechea-i credință⁵⁾.

Cu pribegia Craioveștilor situația lui Mihnea-Vodă devenise foarte grea. Căci, rămas fără sprijin serios în lăuntru, el avea în contra-i, din afară, pe influenții boeri, cari-l pârîră Sultanului pentru toate răutățile câte făcuse și câte i se mai atribuiău⁶⁾ și, negreșit, pentru faptul, că se dovedise necredincioasă raia, ca unul ce trecuse de partea Ungurilor. Astfel pribegii obținură de la Impărăție înlocuirea lui Mihnea-Vodă prin Vlad-Vodă, zis și Vlăduță, fratele lui Radul-cel-Mare⁷⁾. O expedițiune

rant" (*Rechnungen*, 527), iar la 3 Octomvrie ei vesteau pe Palatinul și Tesaurarul Ungariei „quod Banus et ceteri boyarones affugerunt“, *ibidem*, 527. În fine, la 13 ale aceleiași luni trimiteau cercetași în Țara-Românească „ut exploraret... qualiter profugi boyarones starent“: *ibidem*, 529. Vestea conflictului dintre boeri și Mihnea ajunsese la Veneția, din Buda, tot în Octomvrie: *Sanuto Diarii*, IX, 338.

¹⁾ *Viața lui Nifon*, 63.

²⁾ *Ibidem*, 65.

³⁾ Inscricția bisericii, la N. Iorga, *Inscripții din Bisericele României*, I, 194. — Mențiunea din doc. lui Vlad-Vodă Vintilă de la 12 Fevruarie 1533 pentru Bistrița (St. Nicolescu, *Documente slavo-române*, pag. 263) despre jaful mănăstirii „de Unguri“, nu se referă la acțiunea de răsbunare a lui Mihnea-cel-Rău, ci la incursia hōțească a lui Sigismund, zis și Sasul, din Noemvrie 1526, despre care, cf. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XI, 850 și XV—I, 291.

⁴⁾ *Viața lui Nifon*, 65: „și biserica Sfinților Apostoli, care o zidise Neagoe..., o au sfărâmat“.

⁵⁾ Cronica mănăstirii catolice din Targoviște, în *Archiva Istorică*, I-2, 47: „ob cedes bojerorum omnibus o.liosis factus est et etiam propter religionem mutatam“. Că Mihnea trecuse la catolicism. (*Viața lui Nifon*, 71) e de admis, dat fiind îndelungata sa petrecere printre poporația catolică din Ungaria și Ardeal.

⁶⁾ *Viața lui Nifon*, pag. 67.

⁷⁾ *Ibidem*, I. c.

fu poruncită în acest scop lui Mehemmed beg, paşa de Nicopole¹⁾. În Noemvrie se ştia 'n Ardeal că Turcii au de gând să vină asupra Țerii-Româneşti²⁾. Totuşi numai în Decemvrie sau chiar în Ianuarie expediţia se organizează³⁾, Domnul fiind în acest răstimp încă în Scaun⁴⁾, iar trupele sale în recunoaştere pe malul stâng al Dunării⁵⁾. Pe la începutul lui Fevruarie 1510, Craioveştii cu Mehemmed beg şi cu Vlăduţă-Vodă intrară în ţară⁶⁾. Mihnea Vodă, neputându-li-se împotrivi, fugi, căutând adăpost în Ardeal⁷⁾. Numai fiul său Mircea cercă oarecare rezistenţă în Argeş, la Cotmeana. Dar fără folos. Puţinele-i trupe fură împrăştiate, iar

¹⁾ *Ibidem*, I. c.

²⁾ La 21 Noemvrie Sibienii trimiteau un om al lor la Mihnea, „ut exploraret, quoniam ferebatur Thurcos contra eundem venturos“: *Rechnungen*, I, 531. Variantă: *ibidem*, nota — quoniam ferebatur Thurcos adversus eundem Myhne cum boyaronibus venire velle“.

³⁾ Faptul reese din următoarele ştiri trimise din Adrianopol la Veneţia: la 23 Decemvrie „(Turchi) sonno implicati zercha il Valacho transalpino che molesta pur, e il Signor li ha mandato contra 7 sanzachi“ (Sanuto, *Diarii*, X, col. 21), la 30 Decemvrie „el Signor è ocupà contra questo Vlach“ (*Ibidem*, col. 22) şi la 16 Ianuarie „Al presente erano occupati in far hoste contra il Ulacho transalpino che molestava i confini dil Signor et era con gente sopra il Danubio. Adeo, con effeto mandavano 5 sanzachi contra li con gran numero di zente“. (*Ibidem*, col. 546).

⁴⁾ La 16 Decemvrie Sibienii trimiteau scrisori „Voivodului transalpin“: *Rechnungen*, I, 533.

⁵⁾ Ştirea cu data de 16 Ianuarie, mai sus, nota 2.

⁶⁾ *Viaţa lui Nifon*, 67—9. La 21 Fevruarie se raporta de la Adrianopol la Veneţia că „le zente del Signor turchi havevano passato il Danubio con el novo Voyvoda de Valachia et molti altri di quelli principali“: Hurmuzaki, *Documente*, VIII, 41.

⁷⁾ *Viaţa lui Nifon*, 69—71. — La 7 Martie Bailul din Constantinopol raporta la Veneţia: „Turchi esser intrati în Valachia e posto il fradello di quel Radul in stato in Transalpina, et che quello Vayvoda era fuzito in Transylvania“: Sanuto, X, col. 138. Aceiaşi veste se dedea Veneţienilor a doua zi, 8 Martie, dela Buda: Hurmuzaki, *Documente*, VIII, 41—2. — Se pare că faima de om crud a lui Mihnea făcuse ca 'njurul expediţiei pentru înlocuirea sa să se răspândească în Orient tot felul de basme, ca acel înregistrat de Sanuto (X, col. 207—8), în care se spune că Turcii au fost complet bătuţi la Dunăre şi că din 7 sangiaci, 6 au fost traşi în țeapă, iar al 7-lea ars de viu şi pus, spre mai mare batjocură, pe calul său, mort, ca să fie văzut de cea parte a Dunării.

el nevoit să se mântue, ca și tatăl său, cu fuga¹⁾, peste munți, la Sibiiu, unde se găsea deja Mihnea cu toți ai săi²⁾.

7.

Causele neintervenției Ungurilor pentru susținerea lui Mihnea-Vodă și a neputinței lui de a reclama feudul pe care-l avuse dela Coroana ungară Radul-cel-Mare — domeniul Geoagiuului.

Toate aceste întâmplări din Țara-Românească fură îndată și bine cunoscute în Transilvania și la Curtea din Buda, unde ele se transmiteau cu toată graba posibilă. Regele era deci în curent cu situația tot mai critică și mai amenințată a „Voivodului său transalpin“. Totuși el nu interveni în favoarea sa. Și aceasta din trei motive. Întâiu, se știa bine că numai silit de împrejurări și nu de bună voie Mihnea-Vodă se apropiase de Coroana ungară, cerând și obținând recunoașterea sa în domnia Terii-Românești. Sinceritatea politicei sale era deci — și cu drept cuvânt — suspectată la Buda³⁾. Al doilea, cu boerii ce se ridicaseră împotriva lui Mihnea, Ardelenii avuseseră vechi și bune raporturi, de încredere și de reciproce servicii⁴⁾. Mai mult, Se pare chiar că ei alcătuiau partidul boerilor partizani ai Ungurilor în Țara-Românească. Pe lângă aceasta, noul lor Domn, ca frate al lui Radul-cel-Mare, trebuia să fie socotit mai sincer față de Ungaria de cât Mihnea. Al treilea, situația Regatului era așa de slabă atunci, că, chiar fără împrejurările de mai sus, el n'ar fi putut interveni pentru Mihnea, întru cât prin aceasta ar fi intrat în conflict cu Turcii, ceia ce Regele ținea să evite — la 1510, ca și la 1508, când Mihnea-Vodă fusese adus și pus în domnie de

1) *Viața lui Nifon*, 69. — Vestea rezistenței lui Mircea trecuse și în Ungaria. Un sol venețian o raporta, la 21 Aprilie, din Agram, astfel: „Turchi sonno in Transilvania (recte: Transalpina) e hanno amazato quel Vajvoda, benchè el fiol suo viva e tegna ancor molte forteze nel paese“: Sanuto, X, col. 268.

2) „Cum uxore, et Mirtze filio ac filia... confugit“: Nic. Olahi, *[Hungaria et Atila]* (operă scrisă la 1536), Viena 1763, 57.

3) Mai sus, pag. 53.

4) Mai sus, pag. 57, n. 1 și pag. 62, n. 7.

Poartă împotriva candidatului agreat de Unguri și dorit de țară (Danciul Tepeluș).

Abandonat, pentru aceste motive, de Unguri, lipsit de sprijin în lăuntru și amenințat cum era de pribegii din afară, situațiunea lui Mihnea-Vodă era astfel că nu putea cere și nici nu i se putea acorda feudul pe care predecesorul său îl obținuse de la Unguri, ca urmare a actului omagial de vasalitate pe care el îl făcuse Regelui Vladislav II — domeniul Geoagiului ¹⁾. După moartea lui Radul, când veștile despre răsturnarea situației politice în Țara-Românească ajunseră în Ungaria, — Geoagiul, rămas și ținut cât va timp vacant, neputând fi, prin firea lucrurilor, acordat lui Mihnea, fu solicitat (la 1508), cu drept de moștenire, de Catalina, soția lui Lorincz Ujlaki, fiica lui Ioan Pongracz, unul din foștii posesori ²⁾, iar, cu drept de donațiune (la 1509), de Comitele Petru de Szent-György, Voivodul Ardealului ³⁾. Vladislav nu-l conferi însă nici unuia din solicitanți, ci-l păstră mai departe, ca posesiune regală, până la 1 Ianuarie 1510, când îl dădu lui Ioan Podmaniczki ⁴⁾ pentru suma de 7000 florini, pe cari Regele îi plătise lui Ioan Tarczai, Comitele Săcuilor, în 1507, când luase de la el domeniul, spre a-l dăru, ca feud, lui Radul-cel-Mare ⁵⁾.

Diploma de donație a Geoagiului către Ioan Podmaniczki, Cămăraș regal, arată că, după moartea lui Radul, în lipsă de descendenți ai acestuia, domeniul a revenit, de drept, Coroanei regale. Urmașii lui Radul, cărora, după diploma de donație a Geo-

¹⁾ A. Lapedatu, *Politică lui Radul-cel-Mare*, l. c., 216 sq., unde am expus împrejurările în care acesta a primit Geoagiul ca feud și condițiile în care el i s'a donat. Acolo am arătat că domeniul acesta nu era Geoagiul de lângă Ștremț, din comitatul Albe!-de-Jos, cum a crezut răposatul Bunea și, după el, noi toți, ci Geoagiul celalalt, din comitatul Hunedoarei — târg „desul de mare și vestit” — satis frequens et celebre — cum îl arată Istvánfi și de care ținea mai toate localitățile — două zeci la număr — de pe valea Borșei, dela izvoarele sale până la vărsarea în Mureș, pe o lungime de peste 25 km. și o lățime de peste 15 km.

²⁾ Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak Korában* — Geografia istorică a Ungariei în epoca Huniadeștilor, V (Budapest, 1913), 55.

³⁾ Idem, *ibidem*.

⁴⁾ Veress, *op. cit.* 100 (no. 76).

⁵⁾ A. Lapedatu, *stadul citat*, 207 și Csánki, *op. cit.*, l. c.

giului către acesta, li s'ar fi cuvenit domeniul erau: Anca, fiica Domnului, și Vlad-Vodă, fratele său. Ori, la Curtea din Buda se știa foarte bine că cel puțin acesta din urmă trăiește și că e candidatul la domnie al boerilor răzvrățiți împotriva lui Mihnea, a cărui situație, la data când se dădea Geoagiul lui Podmaniczki, era definitiv pierdută. Dacă totuși se trecea peste Vlad-Vodă și se dădea domeniul unui altuia, e pentru că el fusese nu o posesiune personală a Domnului, ci un feud al domniei și pentru că, precum Mihnea, din motivele mai sus arătate, cât și noul Domn Vlad-Vodă, dat fiind împrejurările în cari veni la domnie, nu se considerau și nici puteau fi considerați ca făcând sincer parte din clientela politică a Coroanei ungare. Așa se și explică pentru ce, la 29 Noemvrie 1910, când Podmaniczki e introdus în posesiunea efectivă a Geoagiului ¹⁾, Vlad-Vodă — acum Domn — nu apăru ca contradictor al acestei posesiuni.

8.

Refugiul lui Mihnea-Vodă la Sibiiu și măsurile luate de Sibieni pentru ocrotirea lui de dușmanii ce se găseau acolo.

Dar să ne întoarcem la Mihnea.

Sibienii în mijlocul cărora venise el să sălășluească după pierderea tronului, erau vechi cunostințe ale Domnului ajuns acum din nou în pribegie. Căci, când apăru mai întâiu în Ardeal, ca pretendent (1494), la dâșii găsi el adăpost și sprijin ²⁾. E drept că în urmă, în 1495, 96 și 97, îi fură vădit ostili ³⁾. Dar

¹⁾ Veress, *op. cit.*, 101 (no. 76).

²⁾ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV-I, 141: scris. lui Vlad Călugărul către Sibieni din 1 Iulie 1494. Cf. și *Rechnungen*, I, 173.

³⁾ În 1495 (August), când Mihnea se găsea în Banat, la Jozsa de Som, umblând să intre în Țara-Românească prin acele părți, Sibienii vestiră pe Vlad Călugărul de intențiile lui: *Rechnungen*, I, 190. În 1496, când veni din nou între Sași, ei luară o serie de măsuri împotriva-i: cerură dela Rege îndepărtarea lui din ținuturile lor, cea ce comunicară și Domnului Țării-Românești (*ibidem*, 193—4) și scriseră Scaunelor superioare și Făgărășenilor să nu-l găzduiască (*ibid.*, 194), iar Scaunelor inferioare să se ridice în contra lui (*ibid.*, 194). — Pentru atitudinea Sașilor față de Mihnea în 1497, cf. *Politica lui Radul-cel-Mare*, I. c., 192—6.

când calea domniei i se deschise sigur înaintea (ianuarie 1508), familia sa găsi bună primire la dâșii ¹⁾. Și după ce lua domnia și ajunsese la încheia cu Regele Ungariei apropierea de care-am vorbit, Sibiinii îi manifestară, cum văzurăm, sentimentele cele mai bune ²⁾. Așa fiind, e de înțeles de ce, pierzând domnia, Mihnea-Vodă căută cu încredere azil între zidurile cetății Sibiului. Totuși o anumită împrejurare îl făcu, spre mai bună siguranță a sa, să ceară găzduitorilor un salv-conduct de liberă și neturburată petrecere în mijlocul lor, salv-conduct pe care ei se grăbiră a i-l da ³⁾, ca unuia ce avea o atare îngăduire și garanție dela Regele însuși ⁴⁾.

Împrejurarea ce-l făcu pe Mihnea-Vodă să ceară Sibiienilor salv-conductul de care fu vorba, era prezența în cetatea lor a unor neîmpăcați vrăjmași ai săi. Într'adevăr, de mulți ani se așezase și trăia între acești vecini ai Terii-Românești sau măcar în intime relațiuni cu ei o însemnată familie sireină, de origine sârbă, cu întinse proprietăți în Ungaria, prin părțile Cenadului, și în Ardeal, prin părțile Cojocnei ⁵⁾, — familia Iacșicilor, frații Dimitrie și Petru ⁶⁾, cu o soră a lor, căsătorită, în

¹⁾ *Rechnungen*, I, 494—95. Mai multe știri din cari reese venirea, între 6 și 10 ianuarie, prin Turnu-Roș și Tâlmăciu, la Sibiu, și primirea cu cinste acolo a Doamnei lui Mihnea-Vodă.

²⁾ Mai sus, pag. 60—1.

³⁾ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—I, 198: „sequenter nostrum salvum conductum eidem ac uxori et liberis suis per nos (Cibinienses) concessum“.

⁴⁾ Idem, *ibidem*, I. c.: „juxta confederationes illas fidemque domini nostri regis“, în acelaș document. — A. Veress, *Acta et epistolae*, 10: „fidem et promissionem, quam nos (Vladislaus rex) fidei nostri... Mihnae... dededimus“. — Nic. Olahus, *op. cit.*, pag. 57: „data ei per regem Wladislaum... publica fide“.

⁵⁾ A. Veress, *op. cit.*, 10.

⁶⁾ Idem, *ibidem*: „totalem... illam partem... quae egregium condam Demetrium laxyth fratrem carnalem ipsius Petri... tangebatur“. Diploma prin care regele Vladislav dăruiește posesiunile lui Dimitrie Iacșici, din cauza uciderii lui Mihnea, fratelui său Petru, fiind numai în formular, nu arată cari sunt anume acele „castris, castellis, possessionibus, portionibusque“ date lui Dimitrie Iacșici. Intru cât purta însă atributul de Nagylak (Nădlac — Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—I, 172), e de admis că domeniile sale erau în comitatul Cenadului. Asupra lor sunt studii speciale, în sârbește și ungurește, de Ivic (*Istoria Sârbilor din Ungaria*) și Borowszky (*Istoria domeniului din Nădlac*).

1504, cu Părvul, nepotul lui Radul-cel-Mare ¹⁾. Prin căsătoria aceasta, cei doi frați — Dimitrie în deosebi — ajunseră 'n strânse legături cu familia domnitoare a Terii-Românești ²⁾, împotriva căreia uneltise (sub Vlad Călugărul și Radul-cel-Mare) și venia acum să uneltească din nou (sub Vlăduță) Mihnea-cel-Rău. De aici nebiruita ură pe care avea s'o arate în curând, prin crimă, acestui uzurpator al tronului neamului domnesc, cu ale cărui interese și sentimente se vede a se fi identificat în totul. Osebit de Dimitrie Iacșici, Mihnea găsi în Sibiiu încă doi vrăjmași — pe vechiul său rival Danciul Țepeluș ³⁾ și pe unul din foștii săi boeri, care 'ndeplinse, în ultimele două decenii, un însemnat rol pentru stabilirea bunelor relații politice dintre Țara-Românească și Ungaria și care nu știm în ce împrejurări și din ce motive își părăsise stăpânul — pe Albul Vistierul ⁴⁾.

Prezența 'n cetatea lor a acestor oaspeți puse pe griji pe Sibiieni, cari, temându-se de provocări și conflicte cu urmări compromițătoare pentru ei, în caz de violare a ospitalității ce acordaseră și garantaseră lui Mihnea-Vodă, familiei sale și credincioșilor ce mai avea pe lângă dânsul, — cerură, atât de la Dimitrie Iacșici, cât și de la Danciul Țepeluș, asigurări de bună purtare, pe cari ei, firește, le dădură ⁵⁾. Dar cu aceasta nu se evită conflictul ce fatal avea să urmeze. Fazele de desvoltare ale acestui conflict, în lipsă de mărturii suficiente, ne sunt și ne vor rămânea, probabil, necunoscute. Știm doar atât că, scurt timp după venirea lui Mihnea la Sibiiu, un complot fu urzit de vrășmașii săi pentru asasinarea lui, — complot în care rolul de căpitanie i se dădu lui Iacșici și al cărui sfârșit fu tragedia

¹⁾ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—1, 164—5: invitația lui Radul-cel-Mare către Sibiieni pentru nuntă (15 August). Mireasa fu adusă (de la Sibiiu) în Iulie: *Rechnungen*, I, 415—6, iar Sibiiinii — Ioan Rapolth și Petru Wolff — plecară la 10 August: *Ibidem*, 417.

²⁾ Cunoaștem două călătorii ale sale în Țara-Românească: una în Septemvrie 1505, ca sol al Regelui Vladislav: Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—1, 172—173, alta în Ianuarie 1506: *Rechnungen*, I, 437.

³⁾ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV-1, 198.

⁴⁾ Asupra soliilor ce acest boer îndeplini sub Radul-cel-Mare și Mihnea-cel-Rău, studiul meu citat (211) și mai sus, pag. 58.

⁵⁾ Doc. de la nota penultimă: „fidem eiusdem sue proprie persone quam nobis (Cibiniensibus) fecerat“.

petrecută la 12 Martie 1510 în piața cea mică a Sibiiului; în următoarele împrejurări ¹⁾.

9.

Complotul vrășmașilor pentru uciderea lui Mihnea-Vodă, împrejurările asasinării lui și pedeapsa cu moarte a ucigașilor de Sibilenii indignați și revoltați.

La 11 Martie, în ajunul sărbătorii catolice a Sf. Grigorie Papa, Voivodul Ardealului, Petru comite de St.-Görgy, care se afla la Sibiiu, părăsia, sub seară, această cetate, spre a se duce în Săcuime, unde avea să reguleze, la Târgul Mureșului, oare cari afaceri ale înaltei sale dregătorii. În suita Voivodului era și Mihnea, cu Mișea, fiul său, și alți credincioși mai de seamă ai lor. Fostul Domn însoți pe Voivod numai până între viile orașului. Aci își luă rămas bun de la dânsul și se întoarse acasă. Fiul său merse însă mai departe, până la Slimnic (Nagy-Zelen-degh) ²⁾, unde înnoptă Comitele Petru.

De lipsa aceasta din cetate a tânărului Mircea și a oamenilor săi căutară să profite conspiratorii, spre a-și pune planul în executare. În dimineața zilei de 12 Martie, când cea mai mare parte a orașenilor erau în sfintele lăcașuri, ei se adunară într'ascuns în preajma bisericii cei mari din cetate, a Predicatorilor, unde venise și Mihnea. Planul era ca el să fie atacat și răpus la eșirea de la sfânta slujbă. Într'adevăr, coborînd treptele bisericii, abia apucă fostul Domn drumul spre casă, mergând fără nici o grijă pentru sine — relația neoficială a omorului spune: stipulatis manibus, ce-ar putea însemna: cu mâinile la spate — în

¹⁾ După cercetarea și judecata făcută de Voivodul Ardealului, în 14 Martie 1510, la Sibiiu, cu privire la asasinarea lui Mihnea, relație oare cum oficială, în Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV-1, 197—9 (în trad. Ia Șincai, *Cronica*, ed. 2-a, II, 196—8), după raportul, făcut sub impresia celor petrecute la Sibiiu, în 15 Martie 1510, de un Ștefan din Galați (Transilvania) Bistrițenilor, *ibidem*, 199—200 și după relația lui Nic. Olahul — *op. cit.*, 56—7 — care cunoștea întâmplarea de la tatăl său. Cf. pag. următoare, nota 1. — Celelalte izvoare, despre cari va fi vorba în urma, conțin mărturii de a doua mână.

²⁾ În comitatul Sibiiu, cercul Sibiiu. Ung. Szelinek, sas. Stolzenburg.

tovărășia lui Ștefan Olahul, judele de Orăștie ¹⁾, a lui Ioan Horvath de Vingard ²⁾ și a altor câțiva amici și credincioși ai săi, când, deodată, fără veste, fu atacat și lovit de Dinitrie Iacșici c'o întreagă ceată de slujitori armați ³⁾. Sub loviturile de spadă ale ucigașilor, nefericitul Voivod căzu la pământ, dându-și sufletul în brațele tovarășilor săi ⁴⁾, cari, surprinși și îngroziți, nu putură opune nici o împotrivire. De altfel nici unul nu avea arme la sine. Aceasta din porunca lui Mihnea însuși — pentru a vâdi Sibienilor încrederea ce avea în siguranța ospitalității lor.

Profitând de spaima și turburarea ce cuprinsese pe toți cei de față și pe cei ce luară mai întâiu cunoștință de crimă, asasinii se putură refugia neatinși pela gazdele lor. Îndată însă ce lumea-și reveni în fire, porțile cetății fură închise, ca cei vino-vați să nu se poată mântui prin fugă. Apoi, revoltați de cutezanța celor ce violaseră astfel legile ospitalității garantate și cuprinși de compătimire pentru Mihnea, Sibienii se luară pe urmele ucigașilor și, descoperindu-i, îi uciseră pe toți. În luptă câțiva dintre Sași și dintre slujitorii Voivodului asasinat fură răniți. — După versiunea neoficială a omorului, pedeapsa ucigașilor veni dela Mircea-Vodă însuși, care, întors în cetate, îndată după asasinarea tatălui său, aflând cele întâmplate, alergă în grabă cu oamenii săi armați la fața locului. Ieșindu-i în cale, Danciul Tepeluș se aruncă asupra-i. Fu însă despicat în două c'o lovi-

1) Jude regesc în Orăștie: *Rechnungen*, I, 439, 44, 51, 59 și 82. După mărturia fiului său, Nic. Olahul, arhiepiscopul și primatele de mai târziu ai Ungariei, era de aproape înrudit cu Mihnea: *op. cit.*, I, c.

2) Cf. pentru el, Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV-1, 203.

3) După raportul venețianului Vincenzo Gaidato din Buda — Sanuto, X, col. 130-1 — Iacșici avea cu sine 32 slujitori: „fanti“.

4) Mihnea a fost ucis în piața cea mică a Sibiiului (azi Huetplaz). Așa reese din mărturiile principale indicate mai sus, cari arată că asasinatul s'a făcut după ce, coborînd treptele bisericii, Domnul luă drumul spre casă. „Su la piazza“, zice și raportul citat la nota precedentă, iar Sieglerus — în *Cronologia sa* (ed. lui Matthias Bel, în *Adparatus ad historiam Hungariae sive Collectio miscella*, Presburg, 1735, p. 64. — „sub arcu, iuxta mytropoliū urbis“. Cronica țării — în varianta trad. de Filstich (Șincai, II, 196) și în varianta dată de d. N. Iorga în *Cronicele muntene — Analele Academiei Române*, XXI, 309 — spune că Mihnea a fost ucis chiar „pe treptele bisericii“, iar *Istoriile Domnilor Terii-Românești* (ed. N. Iorga, București 1902, 33) „intr'o ulicioară strămtă și întunecată, care ese despre biserica cea mare sasească“.

tură de paloș, plătind astfel cel dintâiu crima făptuită. În urmă Iacșici cu toți ai săi fură și ei uciși, cu ajutorul Sibiienilor, în frunte cu judele lor¹⁾. Oricum, fie de la cetățenii revoltati, fie de la Mircea-Vodă și ciracii săi, ucigași-și primiră pedeapsa. Spre seară, când groaza celor întâmplare se risipi, când liniștea se restabili și pacea nopții se lăsă peste cetate, — teatrul uneia, poate chiar a celei mai cumplite tragedii din vremurile noastre bătrâne — neîmpăcații vrășmași ai lui Mihnea-Vodă: Danciul, Iacșici și Albul Vistierul, cu tovarășii lor, zăceau și ei fără suflare la pământ.

10.

Ancheta Voivodului Transilvaniei asupra așasinării lui Mihnea-Vodă, justificarea suprimării ucigașilor și îngroparea cu cinste a Voivodului asasinat.

Vestit de cele petrecute la Sibiiu. Voivodul Ardealului reveni a doua zi dimineață, 13 Martie, în cetate. Fusesse chemat să i se relateze faptele și să judece pe cei ce luaseră asupra lor pedepsirea ucigașilor. Ioan Agota (Agnethler), fruntaș al cetății²⁾, ca plenipotent al județului și mai marilor orașului, se prezentă înaintea Comitelui Petru, expunându-i amănunțit împrejurările în cari Mihnea-Vodă fusese asasinat și cerându-i să se pronunțe dacă „după lege au ba“ — juridice au ne — s'a făcut pedepsirea ucigașilor. Douăzeci și unul de cetățeni, mărturisind, sub prestare de jurământ, că Mihnea, cu „cugetată răutate“ — preconceputa malicia — s'au omorit, violându-se ospitalitatea ce Regele și Sibiienii i-au acordat și garantat și călcându-se cuvântul de bună purtare ce însuși ucigașii au dat, Voivodul Ar-

¹⁾ E de însemnat chipul, firește inventat, în care una din variantele Cronicei țerii — aceea dată de d. N. Iorga în *Cronicele muntene*, I. c. — arată a fi fost ucis Iacșici: „Iar Dumitru a lui Iacșiciu au alergat tare, de s'au suît în turn și au strigat tare zicând: tot omul se știe că au înjunghiat pe Mihnea-Vodă cu porunca lui Matieș Craiul (sic!); iar un pușcaș de-ai Mihnei-Voda au pus pușca pe crăcane și l-au lovit între sprânceni și făcu moarte pentru moarte“.

²⁾ În Septemvrie 1510 era jude (Bürgermeister) al Sibiului, după Jacobus Mydwescher, care îndeplinea această funcție în Martie: Fr. Zimmermann, *Chronologische Tafel der Hermannstädter Plebane, Oberbeamten und Notare in den Jahren 1500 bis 1884*, Hermannstadt 1884.

dealului judecă că Dimitrie Iacșici, Danciul Țepeluș și Albul Vistierul cu ceilalți tovarăși ai lor „pre lege și cu cale” — juste atque digne — s’au omorât.

Ușurați astfel de răspundere, Sibiiienii raportară mai întâiu Regelui cele petrecute ¹⁾, apoi îngropară cu toată cinstea trupul lui Mihnea-Vodă în lăuntru bisericii în care el se rugase pentru ultima oară ²⁾, acoperindu-i în urmă mormântul c’o lespede de marmoră pe care și azi — după patru sute de ani — vizitatorul poate citi următoarea inscripție: *Sepultura Mag[n]ific[i] Do[m]ini Michaelis Way[fw]odae Tran[s]alpi[n]i, hic Cibi[n]ij, in (!) die beati Gregorij, per lakschit dolose interfecti. A. D. 1510* ³⁾. Curând după aceea, la 24 Martie, Regele Vladislav, aflând cele întâmplate, luă sub crăiasca sa ocrotire pe membrii familiei lui Mihnea și pe credincioșii ei, poruncind Sibiiienilor să-i țină în mijlocul lor cu cinste și apărați de orice rele ⁴⁾. În acelaș timp, potrivit legilor și obiceiurilor, confiscă, ca bunuri regale, proprietățile lui Dimitrie Iacșici, conferindu-le fratelui său Petru, ca unuia ce avea mai mult drept asupra lor, stăpânindu-le deja pe jumătate, și ca unuia ce-și câștigase merite față de Coroană în luptele cu Turcii pentru apărarea părților de jos ale țerii (croato-bosniace) ⁵⁾.

Imprejurările tragice în cari Mihnea-Vodă își pierdu viața atenuară mult judecata contemporanilor asupra faptelor sale. Căci, afară de Cronica țerii ⁶⁾, scrisă cu vădită pornire împotriva-i, puținele izvoare istorice ce ne-au mai rămas și cunoaștem asupra domniei nefericitului Voivod, când nu înregistrează, pur și simplu, moartea sa, cu Analele Brașovene ⁷⁾, explică strășnicia

¹⁾ După raportul sosit la Buda, se comunica, la 25 Martie, Venețienilor următoarele asupra uciderii lui Mihnea (Sanuto, X, col. 130-1): „Dracola vayvoda era venuto di Transalpina in Transilvania et era venuto in Sibino, dove era domino Demetrio Iaxichi, qual scontrò inimici su la piazza, e dito Iaxichi tojă a pezi dito Dracola, unde quelli di Sibino prese dito Iaxichi con 32 fanti e lo volevano far morir”.

²⁾ „Michne in templo S. Crucis Fratrum Praedicatorum honorifice tumulatur”: Sieglerus, *Chronologia*, I. c., 64.

³⁾ Ap. Lud. Reissenberger, *Die evangelische Pfarrkirche A. B. in Hermannstadt*, (1884), 44. și Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XI, 843 nota.

⁴⁾ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV-1, 200.

⁵⁾ A. Veress, *op. cit.*, 101.

⁶⁾ *Viața lui Nifon*, 59 și urm.

⁷⁾ *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV (1903), 5.

cu care el a domnit, ca având de scop în primul loc stabilirea liniștei și ordinei în țară și numai în al doilea rând asigurarea domniei. Astfel Sieglernus ¹⁾ și tot astfel Ioan Salius în versurile alcătuite pentru epitaful său ²⁾, epitaf care în traducerea, în versuri și în metrul original, a distinsului și învățatului meu coleg, d. Vasile Bogrea, sună:

*Vai, de ce fir subfired atârână umane rosturi
Și cu ce pas aripat fug ale noastre măriri!
Odinioară domniam de cinste 'ncărcat și de slavă 'n
Scaunul meu părintesc, schiptru purtând lucitor;
Faima mea de ostaș mergea, până unde Apollo
Stelele 'ntunecă și Ursa pășește pe pol.
Fața mea când vedeau, tremurau de groază supuși-mi,
Frică de mine avea și megieșul Ținut.
Lotrilor domolitor și furilor biciu fuu de moarte,
Vajnic dreptatea păzind cu al meu paloș viteaz.
Cu al Creștinilor steag vruiu flamura mea să se 'mbine
Și la războiu să pornim, spre Vizetleanii păgâni.
Brațele nu mi-au lipsit, nici aurul galben, grămadă,
Nici din atâtea, nimic, câte-s la Curtea de Domn.
Dară un ceas fu de-ajuns, să năruie toate acestea,
Toate, precum în vârtej ușoarele paie se spulber,
Când neamul meu, hainit, din Tron isgonitu-și-a Domnul,*

¹⁾ Loc. cit., 64. — Schesaeus (*Ruinae Pannonicae, Wittenbergae* 1571, lib. 1., vers. 364—5) dă ca motiv al răzbunării lui Iacșici o faptă infamantă a lui Mihnea: „ob decus ereptum germanae illustre pudoris“. Dat fiindcă și Cronica țerii acuză pe Mihnea că „se culca cu jupănesele și cu fetele [boerilor]“, ar putea fi vorba aci de sora lui Iacșici, măritată cu Părvul, nepotul lui Radul-cel-Mare. Cf. mai sus, pag. 63-9 și n. 1.

²⁾ La Matthias Bel, *op. cit.*, 64—65.

*Heu, res humanae fragili quam stamine pendent!
Quam ruit aligero gloria nostra gradu!
Regnabam nuper multo cumulatius honore,
Sede parentali splendida scepra gerens.
Militia notus, qua Cynthius astra subumbrat,
Quaque terit gelidum Parrhasis ursa polum.
Ante meam faciem provincia nostra tremebat,
Me quoque finitimae pertinere plagae.
Praedonum fueram domitor, furumque flagellum,
Iustitiam rigide fortiter ense colens.*

Cu ajutorul unei cete imense de Turci.
 M'am refugiat la Sibiiu; dar, când mă primblam prin cetate,
 Fără de arme, crezând toate că-s sigure-acum,
 Dete năvală cumplit vrăjmașul, încins de tovarăși,
 Și cu-a lui spadă, furiș, viața el crunt îmi răpi.
 Naște-se larmă, norodul grăbit pune mâna pe arme,
 Săbii străpung pe ai groaznicei crime făptași.
 Plânse cu bocet poporul năpraznica mea pristăvire,
 Dar să-mi redea nu putu dulcea lumină de zi.
 Astfel, cât ai clipi, se și prăbușiră 'n ruină:
 Cinste, Domnie, măriri, forță, avere și tot.
 Trupul s'astrucă 'n mormânt, iar sufletul intră 'n văzduhuri:
 Numele cel prea-vestit viu e pe 'ntregul pământ.

*

Așa dar sfârși domnia și viața Mihnea-Vodă, căruia, pentru faptele cele crude și nelegiuite, contemporanii și, după ei, urmași, i-au zis *cel Rău*.

Tragicul său sfârșit e, cum am spus-o de la început, consecință a politicei sale puțin reale și dibace. Căci, ajuns în

Christigenis volui sociata iungere signa,
 Inque Byzantinos arma movere lares.
 Iam mihi non vires, auri neque copia fulvi
 Defuit, aut quiquid principis aula tenet.
 At brevis hora gravi mea subruit omnia casu,
 Omnia, ceu paleas disicit aura leves,
 Dum mea gens patrio pepulit me perfida regno,
 Turcarum immensa concomitata manu.
 Cibinium fugi; insignem dum incedo per urbem
 Sepositis armis omnia tuta putans,
 Irruit hostis atrox, multoque satellite cinctus,
 Vitam furtivo surripit ense meam.
 Exoritur clamor, vulgus cita corripit arma;
 Horrendique reos criminis ense ferit.
 Flebat luctifico populus mea funera planctu;
 Sed nequit ad dulcem me revocare diem.
 Sic quasi momento volucris cecidere ruina:
 Noster honos, regnum, gloria, robur, opes,
 Corpus humo tegitur, pius aethera spiritus intrat:
 Et clarum toto nomen in orbe manet.

domnie cu concursul Turcilor, el socoti, că pentru a-și putea păstra cât mai mult și mai sigur această domnie, e nevoie să se apropie, ca și predecesorul său, de Unguri, recunoscând pretențiunile de suzeranitate ale acestora. Necuprinzând însă ade-vărata valoare a factorilor politici și militari pe cari avea să se sprijine și neavând nici autoritatea morală a lui Radul-cel-Mare, în lăuntru față de supuși, în afară față de amici și de dușmani, — Mihnea-Vodă nu fu în stare, ca și acesta, să se apropie de Unguri, fără a se depărta, în acelaș timp, de Turci. Dimpotrivă, pe măsură ce se apropie de cei dintâi, se depărta de cei din urmă. Astfel abandonează o forță reală, cea a Pașilor dunăreni, pentru una ilusorie, cea a Coroanei ungare, fără chiar s'o fi putut câștiga cu totul pe cea din urmă.

Această greșeală politică îi fu, cum constatarăm, fatală, intru cât, în momentul când conflictul cu dușmanii din lăuntru s'a declarat, — dușmani ce găsiseră mijlocul de-a câștiga de partea lor pe Turci, fără a pierde pe Unguri, — Mihnea-cel-Rău, rămas absolut izolat, trebui să-și părăsească Scaunul domnesc fără serioasă împotrivire și să se refugieze la niște vecini în mijlocul cărora nu putu găsi nici măcar mântuire proprie. Căderea aceasta, ca rezultat al politicei sale, e pentru istoric așa de evidentă, în cât el poate afirma, cu certitudine, că, dacă nenorocitul fiu al lui Vlad Țepeș și-ar fi sprijinit domnia numai pe Turci, acțiunea rivalilor din lăuntru ar fi fost mult mai slabă, necesitatea dominării lor prin teroare mult mai mică, iar primejdia unei răsturnări din Ungaria cu desăvârșire exclusă. Și în astfel de condiții, negreșit, Mihnea-Vodă și-ar fi putut menține mai mult și mai bine domnia...

LA CENTENARIUL MORȚII LUI PETRU MAIOR.

Din inițiativa Institutului de Istorie Națională, Universitatea din Cluj a aranjat, cu prilejul centenariului morții lui Petru Maior, o înălțătoare serbare comemorativă, care a avut loc în ziua „Întâmpinării Domnului” (2/15 Februarie) 1921, în aula Universității și la care — în afară de profesori, în frunte cu Rectorul și membrii Senatului, și de studenți, — au participat reprezentanți ai tuturor autorităților bisericești, administrative, militare, școlare și culturale din Cluj, cum și un numeros și ales public românesc din localitate.

Rectorul Universității, d. Vasile Dimitriu, a deschis serbarea, arătând, în cuvinte inimoase și avântate, însemnătatea ei, apoi d-nii profesori Alex. Lapedatu, Ioan Lupaș și Sextil Pușcariu au rostit cuvântările comemorative ce se publică în paginile ce urmează: întâiul despre „Rolul lui Petru Maior în viața națională și culturală a epocii sale”, al doilea despre „Scrierile istorice ale lui Petru Maior”, iar al treilea despre „Părerile lui Petru Maior despre limba română”.

Adăugăm că, după buna noastră tradiție, serbarea aceasta comemorativă de la Universitate a fost precedată de un parastas oficial în biserica română gr.-cat. din Cluj de păr. protopop dr. E. Dăianu, după săvârșirea sf. liturghii. Un cor improvizat din studenți universitari, membri ai Societății „Petru Maior”, au dat, frumos și armonios, răspunsurile la serviciul divin, la care a participat foarte multă lume, umplând biserica. Delegația Universității, compusă din d-nii V. Dimitriu, rector, I. Lupaș și Alex. Lapedatu, profesori de istorie națională la Facultatea de Litere și Filosofie, Al. Borzea și alții, a ocupat loc lângă altar.

După cetirea sf. evanghelii, pâr. protopop Dăianu, care acum zece ani încă a avut buna inspirație de a retipări cu litere latine toate Predicile lui Petru Maior, urcă amvonul și ține o potrivită cuvântare ocazională ce face o solemnă impresie (publicată în ziarul din localitate „Infrățirea“ dela 25 Fevruarie 1921). Apoi se continuă sfânta slujbă. Crezul îl rostește d. prof. dr. I. Lupaș, protopop gr.-or. La eșirea cu sfintele daruri, pâr. Dăianu pomeneste și pe „răposat robul lui Dumnezeu protoiereul Petru...“, iar după aceia îndată pe... „întemeietorul acestei sfinte biserici, răposatul episcop Ioan Bob“. Astfel, după o sută de ani, au ajuns iar alături, în mica biserică din Cluj, cei doi mari antagoniști, mulțumiți amândoi de-a se regăsi pomeniți împreună în lumea cea nouă a României întregite și necunosătoare.

Petru Maior în cadrul vieții naționale și culturale a epocii sale.

DE

ALEX. LĂPĂDATU.

Eri s'au împlinit o sută de ani tocmai de la moartea, în suburbia sârbească din Buda (Ráczváros), a unuia din cei mai străluciți reprezentanți ai istoriografiei noastre naționale și, în acelaș timp, a celui mai însemnat membru al triadei marilor scriitori întemeietori ai școalei istorice și filologice române transilvane, de erudiție și critică, de la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea, — a lui Petru Maior.

Institutul de Istorie Națională, fondat pe lângă Universitatea noastră, din largă munificență și din înalta preocupare patriotică a M. S. Regelui, având în programul său, între altele, și comemorarea datelor mari ale trecutului nostru, n'a putut lăsa să treacă acest centenar fără să aducă, din acest prilej, partea sa de prinos la recunoștința și admirația pe care poporul românesc le datorește memoriei și operei nemuritorului autor al *«Istoriei pentru începutul Românilor în Dacia»*.

Și a crezut că n'ar putea face mai bine aceasta — pentru lumea universitară în mijlocul căreia ne aflăm — de cât relevând, în lumina lor de acum o sută de ani și de astăzi, însemnătatea și valoarea operei, istorice și filologice, a lui Petru Maior, prin scurte cuvântări ocazionale, între cari acea a vorbitorului ce binevoia, a asculta are de scop să evidențieze *rolul* pe care marele nostru scriitor l-a avut în cadrul vieții naționale și culturale a epocii sale.

Pentru aceasta e necesar însă să înfățișăm mai întâiu, în câteva cuvinte, starea de conștiință moral-națională la care ajunsese poporul românesc de dincoace de Carpați în vremea activității istorice și literare a lui Petru Maior.

Marile evenimente, religioase, politice și revoluționare, petrecute în viața acestui popor în sec. XVIII, nu aduseră, precum se nădăjduse, nici o schimbare esențială a situațiunii sale — economice, sociale și politice. Unirea cu Biserica Romei nu dădu, sub toate aceste raporturi, rezultatele pe cari cei ce-o înfăptuiră și cei ce o urmară timp de trei generațiuni le așteptase. Cu excepția progresului cultural, starea clerului și poporului unit era, la sfârșitul secolului, aceeași ca și la începutul lui. Nici o 'nnoire, de ordin general firește, nu se 'nregistrează în această privință în suta de ani scursă dela separațiune. — Greaua luptă, politică și națională, a lui Ioan Inocențiu Clain, pentru drepturile clerului și poporului său, nu duse nici ea, cum se știe, la alt rezultat, de cât doar la exilul și sfârșitul dureros, tragic, al neînfrântului luptător, mucenic pe altarul bisericii și națiunii sale. — Iar mișcarea revoluționară a lui Horia și tovarășilor săi, mișcare la care *inteligenta* română, atâta câtă și cum era, nu participase, nu aduse, prin ea însăși, pe seama poporului, terorizat prin martiragiul șefilor săi, de cât prea puține și neînsemnate rezultate vădite în lumea realităților trăite.

Totuși, pe urma acestor evenimente, poporul român din Transilvania și părțile ungurene căpătă conștiința rolului însemnat pe care îl avea în susținerea vitrizei sale patrii și a forței pe care ar putea-o reprezenta prin restaurarea anticilor sale drepturi politice și naționale, răpite și abolite, în cursul veacurilor trecute, prin violență și înșelare, de națiunile dominante și privilegiate, — lui, celui mai vechiu și mai numeros, dar și celui mai nedreptățit și asuprit neam al teritoriului ancestral. Conștiința acestei însemnătăți și puteri fu considerabil crescută: în primul loc, prin cunoașterea, din ce în ce mai sigură și mai întinsă, a origini și trecutului său, pe care o aducea și răspândia contactul, direct și indirect, al cărturarilor, tot mai numeroși, cu școlile și lumea Apusului și, în al doilea loc, reformele liberare pe care nobilul și bunul împărat Iosif le acordă popoarelor sale — reforme sub al căror regim, de scurtă dar impresionantă durată, Românii putură înțelege, realmente, marea schimbare ce

s'ar produce în situațiunea lor și a țerii, când, prin retrocedarea vechilor lor drepturi, vor fi puși pe picior de egalitate, ca națiune politică, cu celelalte popoare ale patriei.

Această stare, de superioară conștiință moral-națională a poporului român cis-carpatic, care se oglindește, în modul cel mai expresiv, în memorabilele acte istorice din 1791/2, provoacă o adevărată alarmă printre neamurile dominante și privilegiate, împotriva cărora se îndreaptă acțiunea politică română dela sfârșitul sec. al XVIII-lea. Numărul cel covârșitor al Românilor și, negreșit, calitățile ce ei afirmară, în ultimul timp, pe tărâmurile unde propășirea nu le putea fi cu totul țărmurită, trebuiau să fie serioase motive de îngrijorare pentru aceste neamuri, în cazul când postulatele politice naționale române, de egală îndreptățire la viața publică a țerii, ar fi fost satisfăcute sau impuse. De aci tenacea și îndelungata lor rezistență, întru apărarea poziției amenințate. Și fiindcă în spiritul vremilor ce se anunțau, de abolire a privilegiilor și de instituire a drepturilor naturale, postulatele române nu puteau fi atacate cu succes în basă lor legală, ele trebuiau distruse în baza lor istorică, pe cale politică, dar și științifică. Originea romană a „Valahilor“ și continuitatea vieții lor în Dacia trebuiau nu numai contestate, ci și infirmate, dacă se putea, cu solide, irefutabile, mărturii și argumente istorice, — Românii având a fi înfățișați ca un popor de obârșie nelămurită și dubioasă, alcătuit în alte părți de cât ale patriei actuale și venit aci abia în sec. XI și XIII, spre a cuprinde și usurpa, prin mărinimoasă toleranță a celorlalte neamuri, loc în dauna lor, cu alte cuvinte fără îndreptățire istorică a reclama și mai ales a obține situație politică egală acestora.

*

Cel dintâiu care dădu expresie științifică acestei necesități politice fu un German originar din Elveția, trăit multă vreme în Țara-Românească și în Transilvania, ca slujbaş (juris-consult) al Principelui Ipsilanti și ca auditor-căpitan al armatei chesaro-crăești, care, trebuie s'o mărturisim, și-a dat multă și lăudabilă ostenală să cunoască starea poporului român și trecutul său, dar care, cum se constată din scrisul său și cum ne spune Petru Maior însuși, era condus, din nefericire, în investigațiile sale, de idei preconcepute și, pe lângă aceasta, se găsea, laja de Români

— pentru exagerate ambiții personale nesatisfăcute și pentru sensibil amor propriu jignit — în comunitate de sentimente politice cu compatrioții noștri Sași, din al căror neam îi era și soția. Elvețianul acesta, Franz Joseph Sulzer, sub influența părerii emise mai înainte de renumitul lingvist dela Halle Johann Thunmann (*Untersuchungen über die Geschichte des östlichen europäischen Völker*, Leipzig 1774), că Daco-românii și Macedo-românii sunt urmașii Tracilor romanizați și amestecați apoi cu tot felul de alte neamuri și sub influența preocupărilor politice ale mediului cu care se identificase, concepu și formulă, primul, în opera sa, foarte prețioasă de altfel (*Geschichte des Transalpinischen Daciens*, Wien 1781—2), teoria după care Românii s'ar fi format ca popor la Sudul Dunării, în Peninsula balcanică, de unde ar fi imigrat la Nordul fluviului, în actualele lor locuințe, numai în sec. XII și XIII, — teorie în totală opoziție cu întreaga tradiție istorică de până atunci, scrisă și orală, indigenă și streină, care considera pe Români ca descendenți ai coloniștilor lui Traian și trăitori, neîntrerupt, în Dacia (D. Onciul, *Românii în Dacia traiană*, București 1902 și *Tradiția istorică în chestiunea originilor române*, București 1907).

Noua teorie, pe care autorul ei se nevoi a o înfățișa în lumina dovezilor istorice solide și în haina argumentării critice obiective, fu primită, cum e ușor de înțeles, cu deosebit interes mai ales în Transilvania, în lumea cărturarilor și conducătorilor politici ai celor două națiuni dominante de aci. La cea dintâiu ocazie, în 1791, când *Suplica română* înaintată Împăratului Leopold II fu cunoscută, ea a fost pusă în serviciul luptelor politice militante de către eruditul istoric transilvan al vremii, Iosif Carl Eder, în notele critice cu cari acesta însoți și comentă retipărirea textului numitei Suplice (*Supplex libellus Valachorum cum notis historico-criticis*, Cluj 1791). Și aceasta cu o pasiune ce nu se poate explica decât prin starea de enervare ce cuprinse națiunea ungurească și săsească față de cererile române și prin ura personală — contemporanii indică și motivele — a autorului pentru concetățenii săi români. Curând după aceasta, teoria sulzeriană, adoptată fiind, cu modificări ce privește epoca transmigrării, de Johann Christian Engel (*Commentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium et origine Valachorum*, Viena 1794 și *Geschichte der Moldau und Walachei*, Halle

1804), pătrunde, prin reputația acestui valoros istoric și prin creditul de care se bucurau scrierile sale, și în lumea învățată, streină, apuseană.

*

Față de această serioasă ofensivă politică-literară, era, pentru învățații români ai epocii, o datorie de imperioasă necesitate națională și de onoare științifică să ia hotărîtă atitudine, întru apărarea vechei tradiții istorice a autchtoniei. Și între acești învățați se găseau, din norocire, atunci, câțiva foarte bine pregătiți și înarmați ca să răstoarne, pe cale de polemică științifică, noua teorie, a transmigrațiunii: protagoniștii școalei istorice și filologice române transilvane — Clain, Șincai și Maior. Fiecare o făcu, se știe, în felul și cu mijloacele sale. Pe când însă scrierile celor dintâiu n'au putut fi publicate la timpul lor și, cele mai multe, nici după aceea, — scrierile consacrate chestiunii române, ca să-i zicem cu termenul generalizat astăzi, ale celui din urmă — *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia* [Buda 1812], *Istoria bisericii Românilor* [Buda 1813], *Broșurile polemice cu Kopitar* — văzură lumina tiparului la timp, spre a servi cauza națională și culturală a neamului.

Dar dacă întâmplarea, legată desigur de împrejurări, însă și de voința hotărîtă a unui om, a făcut din acesta, din Petru Maior, singurul exponent cunoscut al lumii învățate române din acea vreme în marea luptă politică-literară cu adversarii mai sus numiți: Sulzer, Eder și Engel, — cea ce a dat acestui exponent înalta autoritate morală și științifică pe care el a avut-o la contemporanii și cu osebire la urmașii săi, a fost valoarea scrierilor sale, mult superioare acelorora pe cari le-au dat ori le-ar fi putut da — azi o putem spune — ceilalți tovarăși ai marelui nostru istoric. Și aceasta nu atât prin erudiția pe care o aveau, în aceeași măsură, ba poate chiar mai mare, Șincai și, mai ales, Clain, cât prin profunda cunoaștere, pătrundere și înțelegere a problemelor istorice și filologice puse în discuție, ca rezultat al unor îndelungate studii și meditații asupra lor, prin simțul său critic superior, prin temperamentul său polemic așa de viu, prin pasiunea de-a urmări și apăra adevărul, prin râvna neogoită de a-și sluji neamul și, peste toate, prin acel dar minunat, care dă puțință spiritelor alese să suplinească, în studiul trecutului, lipsa izvoarelor sau insuficiența

lor, printr'o remarcabilă intuiție istorică, — dar pe care Petru Maior l-a posedat, ca toți marii istorici, în pronunțat grad.

*

Nu stă în căderea mea, să dovedesc toate acestea, acum și aci, prin analiza și aprecierea scrierilor de cari am vorbit ale lui Petru Maior. Lucrul îl vor face, cu specială competență, onorații mei colegi — d-l Lupaș pentru lature istorică și d-l Pușcariu pentru cea filologică a acestor scrieri. Ceiace am eu a face, am spus-o la început, este să evidențiez rolul pe care scriitorul ce comemorăm astăzi l-a avut în cadrul vieții naționale și culturale a epocii sale, determinând împrejurările ce i l-au impus și relevând calitățile prin cari el l-a ilustrat. Rolul acesta este de a fi fost, în momentul când importanta controversă istorică a originii Românilor și a continuității vieții lor în Dacia fu pusă, din motive politice, în discuție științifică, de a fi fost, zic, în acel moment, exponentul cel mai autorizat, mai competent, mai înfocat și mai militant al autohtoniei noastre și de a fi rămas, timp de un secol, cât adecă controversa a fost discutată, izvorul nesecat și bogat dela care s'a adăpat istoriografia noastră națională întru susținerea mai departe a secularului ei proces istoric.

Intr'adevăr, construcția științifică a operei lui Petru Maior, sub raport istoric ca și sub raport lingvistic, e atât de solidă, ca informație, ca argumentare și ca interpretare, cât ea se menține, în elementele ei organice, întreagă, până astăzi. Ceiace timpul a irosit, e numai accesoriul — exagerări explicabile pentru vremea aceia, teorii dovedite în urmă ca eronate, păreri prea personale și fără actualitate acum. Esențialul a rămas și a intrat în circulația istorică — mai întâiu prin scrierile polemice ale urmașilor imediați: Bojincă, Murgu, Aaron și ceilalți, apoi, după ce discuțiunea a fost reluată, cu aparatul criticei istorice și filologice moderne, de Roesler și alții, prin scrierile istoricilor români contemporani, ale lui Xenopol în special. Fructul spiritual al minții superioare a lui Maior trăește astfel ca bun comun, fără a se mai ști, adesea, dela cine purcede, în întreaga noastră literatură istorică actuală. Și cetitorii de astăzi ai operei marelui istoric rămân nu puțin surprinși, constatând cum tot ce e esențial, cum am zis, în această operă, ca informație, ca argument și ca interpretare, se regăsește în paginile mai tu-

turor scrierilor noastre, istorice și lingvistice, tratând originea și viața poporului român în Evul mediu. Aceasta chiar și în operele mai nouă, rezultate din cea mai largă și erudită revizuire a izvoarelor vechi și scrutare a celor descoperite de atunci încoace, scrieri făcute în mod cu totul independent de cele ale predecesorilor, deci și ale lui Maior.

Constatările aceste sunt, desigur, cel mai frumos omagiu ce se poate aduce memoriei lui Petru Maior cu prilejul serbării centenarului morții sale. Căci ce alta poate fi spus mai mult spre lauda unui scriitor, decât că fructele operei sale spirituale au răzbit prin vremuri, s'au răspândit în mijlocul alor săi și au devenit bunuri generale ale unei culturi naționale! Și despre cari alții dintre scriitorii noștri, în domeniul istoric și filologic, se mai poate spune aceasta cu mai bun și drept cuvânt ca despre Petru Maior? Iată de ce, privită în perspectiva ei istorică de după o sută de ani, personalitatea lui apare ca una din cele mai strălucite ale trecutului nostru cultural și ca cea mai măreață a epocii sale, dominând, cu opera spiritului său, așa cum e recunoscută și aprefuită de urmași, întreagă această epocă, una din cele mai de seamă din toată istoria cugetării românești, cum se exprimă d. N. Iorga.

*

Încheind această scurtă cuvântare comemorativă, țin să relev, în legătură cu cele spuse mai înainte, că marele proces al drepturilor noastre istorice, pe care dușmanii ni l-au deschis acum o sută de ani, din motive politice, și a cărui desbatere a ținut, din aceleași motive, un veac întreg, e încheiat astăzi prin radicalele prefaceri politice din ultimii doi ani — cu reintregarea noastră deplină în stăpânirea teritoriului național contestat. Și aceasta pe baza drepturilor de prioritate istorică, de superioritate etnică și de importanță politică, așa cum susțineau și pretindeau, începând cu Petru Maior, toți cei ce au pledat, de partea noastră, acest proces în decursul timpului. Dreptatea cauzei noastre a învins. Ea nu va mai fi discutată. Adevărul istoric, ne mai fiind întunecat de interese politice, va triumfa chiar și asupra acelor ce, deși-l vedeau, nu voiau să-l recunoască. Iar teoria imigrării Românilor în străvechia lor patrie în sec. XII și XIII va rămâne numai un titlu de curiositate științifică pentru una din cele

mai mari erezii istorice ce s'au emis și susținut, cu atâta pasiune și stăruință deșeartă, vreodată.

Faptul acesta mare, al închiderii secolarului proces istoric de care vorbesc, pe urma recentelor evenimente politice, s'a îndeplinit prin forța nebiruită și totdeauna triumfătoare — ori cât de târziu — a dreptății și adevărului și printr'un concurs norocos de împrejurări, dar, negreșit, și prin manifestarea conștiinței și solidarității noastre naționale. Iar dacă această manifestare a fost atât de deplină în toate actele vieții noastre politice din ultimul timp, ea este a se datori în primul loc culturii și educațiunii naționale, al căroro unul din principalii agenți au fost mai ales ideile de care ne ocupăm ale lui Petru Maior. Un cuvânt mai mult deci, spre a îndrepta simțimentele noastre de pioasă recunoștință și de înaltă admirațiune pentru memoria marelui scriitor, al cărui nobil suflet părăsia, acum o sută de ani, într'o modestă chilie din Buda, departe de toți ai săi, trupul lui, nu atât îmbătrânit de ani, cât istovit de muncă și secătuit de boală, spre a trece din lumea temporară, a materiei, în cea veșnică, a spiritului.

SCRIERILE ISTORICE ALE LUI PETRU MAIOR

DE

I. LUPAȘ.

I.

Ca valoare științifică și națională partea cea mai însemnată din activitatea literară a lui Petru Maior o formează scrierile sale istorice. Atât „Istoria pentru începutul Românilor în Dacia“ (1812), cât și „Istoria bisericii Românilor“ (1813) ni-l înfățișează pe protopopul Maior ca pe un scriitor preocupat în mod statornic de problemele istoriografiei române din timpul său și ca pe unul, care era stăpânit de iubirea adevărului atât de mult, încât începând a scrie istoria neamului său și a bisericii străbune, ia ca punct de mănecare aceste cuvinte caracteristice: „cu anevoie iaste a nu grăi adevărul“... Decât iubirea de adevăr, un singur sentiment era mai puternic în sufletul lui Maior: iubirea de neam, care l-a stăpânit în mod covârșitor în toate actele vieții sale, deci și în scrisul său.

El însuș mărturisește „dorul cel nestâmpărat“ care l-a avut din tinerețe pentru istoria Românilor, îndemnându-l „a culege ori unde afla vr'o hârtiuță“ cu însemnări istorice și a o păstra ca pe „un lucru sfânt“. Dar împrejurările traiului său abia la bătrânețe i-au putut îngădui răgazul și liniștea necesară spre a valorifica, în cărți durabile, cunoștințele câștigate și rezultatele stăruitoarelor sale cercetări istorice. Anii cei petrecuți în Roma (1774—79) îi închinase studiilor filosofice și teologice, apoi un an la Viena s'a ocupat cu studiul dreptului canonic, timp de 4 ani ca profesor în Blaj (1780—84) a împărtășit elevilor săi cunoștințe de logică, metafizică și dreptul natural „cu atâta

nevointă“, încât la bătrânețe se mângăia văzând că dintre acești elevi au răsărit bărbați în stare să facă cinste Românilor. Iar, după ce a ajuns la Reghin ca paroh și protopop (1784), atâtea îndatoriri grele îl chemau să-și cheltuiască toată puterea de muncă scriind predici, îndemnând preoții să cuvânteze, alergând însuș din sat în sat, umblând vara pe câmpuri și prin păduri, adunând pruncii cari pășteau vitele, ca pe toți să-i învețe, să-i lumineze, să-i facă mai buni creștini, fiindcă — după cum mărturisește însuș într'un „Răspuns“, pe care l-a dat cârtitorilor săi — „nu numai s'a răcit dragostea, ci cu totul e(ra) înghețată și inima lor ca stâlpu, întru carele se prefăcù muicerea lui Lot pentru neascultare“.

De aceea cu drept cuvânt se tânguește Maior în prefața Istoriei bisericești, că împrejurările traiului său din tinerețe l-au împiedecat a munci în ogorul istoriografiei române, pentru care simția o adevărată chemare și un „dor nestâmpărat“ în sînfetul său. „Mă durea inima — zice el — că mai toate neamurile cele cătuș de cât polite începutul, creșterea, schimbările și celelalte ale bisericilor sale prin necurmata nevoie a celor învățați ai săi le au scoase dintru întunerec la lumină, și prin dărnicia celor avuți date la tipariu; iară biserica Românilor... este lipsită de această prea aleasă înfrumusețare. Eu în tinerețe, care sunt de lipsă spre a ceti și scrie mult, am fost așezat la loc ca acela, unde toamna de mi-ar fi suferit slujba parohiei și împrejurările deregătoriei protopopești a ceti cărți străine, din care să pot culege ceva cunoștințe spre treaba istoriei bisericeii Românilor, — nu se aflu biblioteci. Acum la aceste bătrânețe din mila împărăției sînt în stare ca aceea, unde biblioteci sînt bogate. Drept aceea încât mă lasă lucrurile deregătoriei mele și schimbarea sîntății, care adeseori mă zăhărește întru această climă, bucuos celesc cărțile acele, care nu am avut norocire în tinerețe a le căpăta“.

Pe Maior nu-l preocupă precizarea amănunțelor sau succesiunea cronologică a evenimentelor în aceeaș măsură ca pe Samuil Micu ori pe Gheorghe Șincai, a căruia năzuință era să adune în cronica sa tot ce-i puteau oferi izvoarele istorice cunoscute până atunci, relativ la istoria poporului nostru și „a mai multor neamuri“ învecinate cu dănsul. Strămtorat de timp și împiedecat de împrejurări, Maior se văzu constrâns la bătrânețe

sale a renunța la gândul de „a țese întreagă istoria Românilor“ și a se mulțami să dea, după un plan preconceput, numai o expunere istorică despre „începutul lor în Dacia, ca văzând Romanii din ce viță strălucită sânt prăsiți, toți să se îndemne strămoșilor săi întru omenie și în bună cuvînță a le urma... și pe sine întru toate puterile sufletului cu nevoînță să se deplinească (perfecționeze), cât, precum dela buna maică firea au împărtășit talent bun, așa toți să se facă cetățeni patriei folositori“. Așadar' un scop practic, acela al educației creștinești — patriotice povățuia în primul rând condeiful protopopului Petru Maior la scrierea „Istoriei pentru începutul Românilor în Dacia“. Dar scopul acesta știa, că nu-l va putea ajunge, decât răsfrângând părerile istoricilor străini, care se obicinuiseră din vechime „a vomî cu condeiful asupra Românilor..., a împrumuta unii dela alții defăimările — precum măgar pe măgar scarpină“, — a micșora pe Români și „cu volnicie a-i batjocori“.

Cu aceeaș revoltă sufletească prinse deci Maior condeiful spre a răsfrânge toate batjocurile și defăimările scriitorilor dușmani neamului nostru, care îi îndemnase și pe Miron Costin în sec. XVII a se război împotriva continuatorilor lui Ureche și ceva mai târziu, în acelaș secol, pe Constantin Stolnicul Cantacuzino să sbiciuiască pe scriitorii „străini și voitori de rău“, cari făcând amintire despre țara noastră „nu adevărul scriu, ci-i micșorează lucrurile și pe lăcuiitorii ei rău defaimă și multe hule le găsesc... pentru că în ștepenea, ce astăzi se află..., în care ticăloasă și jalnică este, cine cum îi este voia, poate și zice și scrie, căci că nu este nimeni, nici cu condeiful, nici cu palma a-i sta împotriva și a-i răspunde“ *).

După cum nu au rămas datori cu răspunsul nici scriitorii moldoveni, nici cei munteni dela sfârșitul secolului XVII, tot astfel aveau să se achite și scriitorii din școala istorică și filologică-ardeleană în mod strălucit de datoria lor de a spulbera țesătura de neadevăruri și defăimări iscodite de către scriitorii străini. Evident, că în această năzuință a lor iubirea de neam i-a împins uneori la afirmațiuni exagerate, cari nu puteau rezista în fața criticei științifice, chemate a cerceta cu cea mai deplină imparțialitate și seninătate adevărul.

*) N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București 1901, pag. 69.

Dar și prin exagerările și greșelile lor au devenit folosi-
tori acești scriitori ardeleni, întrucât au contribuit la trezirea
simțului de mândrie și demnitate națională în sufletul unui po-
por nedreptățit, desconsiderat și deprins — în urma suferințe-
lor seculare — să rabde în tăcere toate umilirile și defăimările,
cari i se aruncau în față astfel, încât adeseori se îndeplinea cu
poporul nostru cuvântul Psalmistului, tradus de vestitul metro-
polit Dosofteiu al Moldovei în versuri ca acestea:

„Obrazul ni roșu de-atâta ocară

Ce ne arde'n față din zori până'n sară“...

Dupăce s'a văzut însă, că și între fiii poporului nostru se
găsesc oameni învățați, cari îndrăznesc să răsfrângă născocirile
clevetitorilor străini, simțul de încredere în puterile proprii a
contribuit la reculegerea și înălțarea sufletească a celor adân-
ciți în trecut prea mult în noianul tuturor umilinelor.

Arme de luptă triumfătoare erau în mâna scriitorilor arde-
leni: și istoria, prin care se sileau să dovedească originea stră-
lucită a neamului nostru, și filologia, cu ajutorul căreia au reu-
șit să lămurească latinitatea, atât de mult și de nedrept con-
testată, a limbei noastre.

II.

Cel mai tipic reprezentant al școalei ardelenene a fost pro-
topopul Petru Maior, avocatul întrepid al descendenței noastre
pur romane, al continuității („zăbovirii“) neîntrerupte pe pămân-
tul Daciei Traiane și al desvoltării firești a limbei române din
graiul latin popular. Scrierile lui, cari pot fi considerate ca
niște puncte de culminațiune în timpul celei dintâi înfloriri a
școalei ardelenene, constituiau în momentul apariției lor o ple-
doarie deplin reușită a cauzei naționale românești.

Adevărat, că ideile pentru care s'a dat lupta cu atâta in-
verșunată stăruință, nu erau nouă în literatura română. Și des-
cendența romană și exagerarea cu puritatea sângelui roman și
latinitatea limbei noastre fuseseră accentuate în chip lămurit de
cătră scriitorii moldoveni și munteni ai secolului XVII. Chiar și
stăruința de a introduce alfabetul latin în locul celui chirilic a
avut un precedent în secolul XVI: cu 210 ani înainte de apa-
riția gramaticii lui Micu-Șincai la Viena (1780) s'a tipărit, — pe
impul episcopului ardelean Pavel din Turdaș [1569—1576] —

o psaltire românească cu litere latine... Nou era însă felul de luptă ofensivă neînduplecată *împotriva oricui ar* fi rostit un cuvânt de micșorare a virtuților neamului nostru; nou era avântul impulsiv și iresistibil al acestor fii de preoți și țărani ardeleni; nouă era îndrăzneala lor de a trage numai decât toate concluziunile de ordin practic, politic-social din concepțiile lor științifice privitoare la originea neamului și a limbei noastre, coborîndu-le din înălțimea senină și rece a teoriilor în arena luptelor de revendicare a drepturilor naționale-politice.

Aceste concluziuni erau de natură de a surpa întreg sistemul constituțional-politic al Transilvaniei, unde se formase în cursul secolului XV o coaliție a națiilor privilegiate, monopolizând toate drepturile și osândind la robie vecinică (mera et perpetua servitute) pe autohtonii acestei țări. Școala istorică ardeleană a reușit să strecoare surprinzător de repede în sufletul Românilor luminați convingerea, că stăpânitorii de pe atunci ai Transilvaniei nu erau decât niște usurpatori vremelnici și că mai curând sau mai târziu dreptatea cauzei naționale românești va triumfa; restituind poporul nostru în vechia și deplina stăpânire a pământului său strămoșesc.

Când postulatele politice ale Românilor au fost formulate în acest sens și înaintate dietei din Cluj, toți privilegiații Ardealului s'au cutremurat de spaimă. Contemporanul sas, care ne-a lăsat o amănunțită descriere a ședinței din 21 Iunie 1791, ne asigură că toți cei prezenți în dietă au fost cuprinși de consternare, că s'a auzit în acel moment clopotul anunțând izbucnirea unui incendiu într-o mahala a Clujului, că deputații au voit să alerge să vadă, unde arde, însă baronul Wesselényi le-a spus, să rămână, căci în dieta țării s'a aprins *un foc destul de mare**) prin această petiție a Românilor. În clipa aceea

*) „Sowohl während Verlesung der Rescripte als auch dieser Bittschrift war eine allgemeine Stille und eine grosse Bestürzung in allen Gesichtern zu lesen; inzwischen hatte man die Glocke gestürmt und die Stände wollten das Landhaus verlassen, als man die Nachricht brachte, dass in der Vorstadt Feuer ausgebrochen sey, worauf die Stände sitzen blieben und baron Wesselényi machte noch die Bemerkung, man sollte nicht davon lauffen, denn im Landhause seye grosses Feuer genug“ (cf. I. Lupăș, *Contribuțiuni la istoria Românilor ardeleni: 1780—1792*, în *Analele Acad. Române*, București 1915, p. 701).

Wesselényi a avut cu siguranță o presimțire sinistră: dangătul clopotului a pătruns în urechile lui ca un cântec de prohodire a vechilor și nedreptelor privilegii ardeleni, iar în țesătura memoriului scris într'un ton atât de energic, hotărât și plin de conștiința demnității naționale, în care erau înfățișate postulatele politice ale Românilor ardeleni, a întrezărit scânteia, din care avea să se aprindă în cursul secolului XIX acel „foc destul de mare“, merit a curăți constituția Ardealului de „cele 7 păcate“ (3 națiuni și 4 religii privilegiate) și a reîntrona dreptatea istorică immanentă pe pământul Daciei superioare, de unde fusese isgonită în mod volnic, dar fără a i se fi putut stârpi cu desăvârșire sămânța.

Efectul ideilor răspândite cu atâta stăruință și entuziasm de către școala istorică ardeleană a fost ca al apelor, cari pătrund pe neobservate sub scoarța pământului, scobind cu timpul întinderi mari de loc și producând *cutremurul de surpături*. Un astfel de cutremur s'a produs în zilele noastre surpându-se în adânc scoarța vieții politice ardeleni, suprafața aparențelor înșelătoare, cari nu s'au putut sprijini niciodată pe straturile adânci și sănătoase ale populațiunii autohtone, dupăcum nădăduim că se va putea sprijini în mod folositor și durabil o stăpânire românească înțeleaptă.

Armele științifice pentru începutul acestei lupte naționale politice le-au dat Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și, în parte, vestitul polihistor al școalei istorice ardeleni, oculistul Ioan Molnár-Piuariu, care aprecia atât de mult efectul educativ al scrierilor istorice, încât în prefața *Istoriei universale*, traduse și publicate de dânsul la 1800, scria că „scaunul învățaturii istoricești este școala adevărului, a simțirii și a înțelepciunii“...

*

Petru Maior a fost încătva mai norocos decât tovarășii săi de luptă și de principii. Pe când din scrierile istorice ale lui Samuil Micu și din cronica lui Șincai n'a apărut, până au fost autorii în viață, decât o parte cu totul redusă, cartea de căpetenie a lui Maior: „Istoria pentru începutul Românilor în Dacia“ s'a răspândit destul de repede nu numai la Românii ardeleni, ci și la cei din principate. Când își scria Petru Maior testa-

mentul (la sfârșitul anului 1820 sau la începutul anului 1821)*), numai 365 exemplare mai erau nevândute. Dar până la 1834 s'au desfăcut și aceste exemplare. Iordachi de Mălinescu „secretariul Arhivei Statului a Principatului Moldovei“ s'a simțit atunci îndemnat a publica o nouă ediție a acestei cărți, motivând în modul următor importanța și necesitatea ei: „Dela eșirea acestei Istorie, Românul, carele mai nainte zăcea aruncat în adâncul întunerecului, a învățat a-și cunoaște trupina și ființa sa; s'a deșteptat într'însul iubirea de nație și de patrie; s'a desvălit dragostea cătră compatrioți și cătră stăpânire; cu un cuvânt această Istorie este, care a dat laudă și mărire și a urzit epoca nației românești. Autorul ei se vede a fi fost într'adevăr ales de Pronia Dumnezească, spre scoaterea nației sale din cumplitul întunec; acest bărbat a fost credincioasă slugă Domnului său, n'a îngropat talantul cel dat lui, ci înzecit l-a întors. Vrednicia acestei Istorie se poate încă și de acolo prețui, că deși o însemnată mulțime de exemplare s'au fost tipărit: totuș întru atât s'au apucat, îndată după eșirea ei din tipariu, încât acum cu anevoe se poate găsi, și se simte pipăit lipsa și trebuința ei“. La această a 2-a ediție sunt alăturate și polemiile purtate de Maior cu recensentul din Viena, slavistul Kopitar în limba latină și pe cari le-a „tălmăcit românește“ Damaschin Bojâncă „iuriconsultul Prințipatului Moldaviei“. În sfârșit această carte a apărut din inițiativa societății studențești „Petru Maior“ din Budapesta și în a treia ediție (1883) — un noroc, de care puține cărți de știință s'au împărtășit până acum în literatura noastră“.

III.

Iată, cum se înfățișează originea și trecutul mai îndepărtat al poporului nostru în lumina concepției istorice a lui Petru Maior:

„Românii nu numai cei dincoace de Dunăre, ci și cei dincolo sânt *Romani adevărați din Romani adevărați*“. Spre a dovedi aceasta, Maior înfățișează războaiele lui Traian contra Dacilor ca niște războaie de exterminare, riscând afirmațiunea că îndată după cucerirea Daciei, Romanii ar fi trimis „în toate părțile turme de

*) Cipariu, *Archiv*, p. 390—3.

ostași asupra rămășițelor Dacilor, ca cu totul să concenească și să șteargă de pe fața pământului sămânța dăcească“. Prin analogii istorice caută să arate, că Romanii aveau datina de a stârpi „pe potrivnicii cei neodihniți“. Așa au făcut cu Cartagina, cu Corintul, cu Ierusalimul „cât nu rămase piatră pe piatră, după cum porocise Hristos (Luca, c. 19, stih 44)“.

Polemizând cu Engel, care pismuind „strălucita viță a Românilor“ susținea că noi am fi niște „corcitură din bărbați romani și din mueri dace“, — Maior afirmă că „nici mueri, nici prunci nu au mai rămas în Dacia“. Romanii colonizați de Traian în Dacia erau oameni însurați. Cine crede că ei s'ar fi amestecat cu femeile Dacilor, nu știe ce este „căsătornica societate“ (p. 17). Simțind însuș, că argumentarea aceasta nu este suficientă, cearcă s'o întărească prin una culeasă din experiențele sale duhovnicești și care nu era mai puțin fragilă: până în ziua de azi foarte rar se întâmplă, ca un „Român să-și ia muere de altă limbă. Ba și când își mărturisesc păcatele, după legea creștinească, ... de s'a întâmplat să cadă în păcat trupesc cu vr'o muere de alt neam, ca o stare împrejur *prea grea* anume spun, că muerea aceea nu e *Română*“ (17). Iată dar că „pânză de paianjen țesu Dumnealui Engel atunci când puse acel răsuflet ipotis, ca ... să scoată din cremene apă“. Maior nu se poate destul mira „cum Engel și-a putut năluci, acei Romani de Traian trimiși în Dacia să fi avut lipsă de mestecare cu muerile dace“. Argumentarea aceasta forțată o încheie totuș cu o mică concesiune: „tocma de s'ar fi și căsătorit sau mestecat unii dintr'ânșii cu mueri dace, totuș Romani ar fi rămas, iară nu alt neam s'ar fi făcut cu aceia“.

La concesiunea aceasta l-a îndemnat probabil faptul, că în limba română, pe lângă mulțimea cuvintelor de origine latină, sunt și cuvinte de proveniență străină. Dar pentru aceasta se mângăie numai decât constatând că „precum limba cea românească fu supusă *acestei nenorociri*, așa și surorile ei limbi, adecă cea italie-nească, cea francească și spaniolească, din însoțirea cu năvălitoarele varvare ginte nu mai puțină schimbare avură a suferi care într'un chip, care într'alt chip după osebirea gintelor, de care fură năpădite“.

În legătură cu părăsirea Daciei de către împăratul Aurelian, dă Petru Maior o amănunțită descriere a împrejurărilor din

sudul și din nordul Dunării polemizând iarăși cu Engel și arătând, că cea mai mare parte a populațiunii romane a trebuit să rămână în Dacia Traiană, fiindcă era cu *neputință* „a face să iasă atâta mulțime de țărani romani din Dacia, unde erau înrădăcinați cu lăcașul“, stăpâneau această „țară desfătăță“ și „țineau grasele sale moșii“ (38). Popoarele năvălitoare, neobișnuite cu viața așezată, aveau lipsă de munca acestor țărani, dela care primiau cele necesare pentru hrană. De aceea chiar „de le-ar fi făcut Aurelian Romanilor de o parte cale, ca să iasă din Dacia, i-ar fi împiedecat Goții de celelalte părți, cât ieșirea tuturor Romanilor din Dacia nu s'ar fi putut împlini“; de unde rezultă că partea cea mai mare a Romanilor a rămas aci și n'a trecut în sudul Dunării, unde necazurile erau și mai mari, locurile de adăpost și mai puține decât la nord.

Deși aceste argumente logice sunt destul de plausible, Maior simte că este dator să aducă și dovezi istorice. Spicuește deci din cronicarul ungar Turoczi (l. c. 17) o informație, care spune, că de groaza Hunilor au fugit toți locuitorii Panoniei, numai Românii au rămas de bună voie în Panonia („solis Valachis... sponte in Panonia remanentibus“). — Este interesant și acceptabil felul cum tâlmăcește Maior apropierea dintre Români și popoarele barbare, câte au trecut pe aici în epoca năvălirilor. Ei au avut prilej, în timpurile viforoase, a se cunoaște și a se chema „pe nume unii pe alții“. Românii lucrau pământul și o parte din roadă o dădeau pentru hrana barbarilor; nu erau deci adăpostiți numai în munți, ci locuiau și la șes. Apoi „fiind oameni vânoși și inimoși“, *adeseori își vor fi împreunat armele cu ale barbarilor* (42). Prin o comparație de proveniență rustică cearcă Maior să facă și mai plausibil traiul Românilor împreună cu neamurile năvălitoare, scriind: „Au nu și tâlharii pre aceia, la care de multe ori au a se abate în drumurile sale, de sunt primiți cu arătare de dragoste și cu mâncare, îi cruță și sunt bucuroși să nu fugă dinaintea lor?“.

Dar întregă această argumentare vedea că poate fi atacată de ceea ce a scris Flavius Vopiscus în biografia împăratului Aurelian, precizând că acesta a părăsit Dacia Traiană *după ce a ridicat de acolo armata și pe provinciali* („Daciam a Traiano constitutam, sublato exercitu et provincialibus reliquit...“). Aici face Maior o pătrunzătoare critică de izvoare și de texte, arătând cum fusese Vopiscus îndemnat de Iulius Tiberianus, o

rudenie a lui Aurelian, să scrie biografia acestuia, căci chiar de va minți, străluciți tovarăși va avea în minciună: pe Livius, Salustius, Tacitus ș. a. Concluzia lui Maior este că Vopiscus nu merită crezământ, fiind „om ca acela, căruia nu-i era greață a minți“ (49).

Dar nu se poate mulțami numai cu această constatare. Cercetând textul lui Vopiscus și la alți autori, află că în cartea Ardeleanului Laurentius Toppeltinus (*Origines et occasus Transsilvanorum*, c. 6) este reprodus astfel: „Daciam... sublato exercitu provincialibus reliquit“, ceea ce înseamnă că împăratul Aurelian, retrăgându-și armata în sudul Dunării, a lăsat Dacia în grija provincialilor (locuitorilor). Particula *et* care „nu știu — zice Petru Maior — din greșală au din răutate fu vârâtă, schimbă tot înțelesul“ (p. 51). Chiar admitând, că a scos Aurelian din Dacia și pe provinciali, sub aceștia nu se pot înțelege la nici un caz țărani, ci dregătorii și servitorii lor, eventual și unii dintre coloniștii mai recenti, neînrădăcinați încă de ajuns în pământul Daciei Traiane.

Dupăce desleagă Maior, în modul arătat mai sus, cele două probleme importante: a descendenței pur romane și a continuității neîntrerupte, schițează întâmplările Romanilor din Dacia Traiană din zilele lui Aurelian până la intrarea Ungurilor în Panonia. Arată că succesorul lui Aurelian, împăratul Probus, a așezat în Tracia 100,000 Bastarni — gintă tragică! — și aceștia au trăit după legile Romanilor. Iar împăratul Constantin cel Mare a învins pe Goți (323), cari atunci au început a se creștina. Vorbind despre Huni, reproduce descrierea retorului Priscus (din Pray, *Annales Hunnorum*, I. 3, p. 1), care arată ce glume se făceau la curtea lui Attila în diferite limbi „cât toți crepau de râs“, numai Attila stătea încruntat. Intre limbile diferite e amintită și limba „*ausonică*“, despre care Maior afirmă, că nu putea fi alta decât cea românească. În această afirmațiune a sa se sprijină și pe părerea unui scriitor ungar: „per Ausoniorum linguam intelligo Valachicam, quasi corruptam Latinam“ (Otrocoius, *Origines Hungarorum*, p. IV, p. 4).

După cum spune Paulus Diaconus (*De gestis Longobardorum*, lib. 2, c. 7), în primăvara anului 568 au trecut Longobarzii, sub conducerea lui Alboin, din Panonia în Italia, iar locul lor l-au ocupat Avarii, cari au ieșit din Dacia. Astfel, deta stărușul secolului VI până la venirea Ungurilor (stărușul secolului IX) „Românii au avut pace adâncă pretutindenea și au putut trai în

libertate („volnicie“). Dar Engel se îndoește că Românii „întru atâta spurc de ginte pribege, umblătoare în sus și în jos, să fi stat ca ginte osebită, să nu se fi mestecat cu altă gintă prin căsătorii“. Engel afirmă un lucru nou, pe care ar fi dator să-l dovedească, iar nu să aștepte dovezi dela alții. Deși nu este dator, Maior răspunde totuș accentuând din nou „că Românii sau Românii, peste tot grăind, pururea până astăzi s'au îngrețoșat a se căsători cu mieri de alt neam“... Apoi face următoarea analogie: „Au împărățesc acum Românii în Dacia supt stăpânirea Austriei? și totuși mai mulți ostași sunt în Dacia dintre Români decât dintre alte ginte sub steagurile bunului împărat al Austriei. Așa este a crede că se făcea și în vremile varvarilor“.

Ajunșând la „descălecarea Ungurilor în Ardeal“, mai întâi examinează valoarea singurului izvor istoric unguresc mai bogat în informațiuni privitoare la acest eveniment: cronica Notarului anonim al regelui Bela. Despre acest scriitor constată că „atâta fu îmbătat de dragostea Ungurilor, cât fără cumpăt mărește laudele lor și micșorează virtutea altor neamuri... fieștecarele poate vedea că după *canoanele critice* întru acelea ce scrie Notariul, spre mare lauda Ungurilor sau spre micșorarea altor neamuri, nu poate să i se creadă“ (p. 85).

În deosebi era supărat Maior că acest Notar anonim vrea să-i înfățișeze pe Români ca pe cei mai „apuși“ oameni din lume („viliores homines totius mundi“). Îl combate însă cu propriile cuvinte ale Notarului, care în alt loc spune că lupta între Gelu și Tuhutum a fost înverșunată (pugnatum est inter eos acriter). „Poate și aceea a adaus ura Notarului asupra Românilor, că el era episcop papistășesc în Ardeal și Românii erau de legea grecească, precum și astăzi sunt“ (97). Greșește deci Engel, când pe baza informațiilor lui Anonymus, — pe care îl consideră vrednic de credință în tot ce privește descălecarea Ungurilor (85 n.) — afirmă despre Gelu, că a fost „om becnic“. Maior întreabă: oare e lucru cuviincios „să se zică om becnic“ cel-ce și-a apărat țara până la ultima picătură de sânge și a căzut ca un erou „acoperit de săgețile Ungurilor“? „Oștindu-se vitejește căzu Gelu“*).

*) Maior bănuiește și nu fără temei, că în afară de Gelu a mai fost în Ardeal „anume între munții cei de cătră țara muntenească, vre-un crăișor, ai căruia supuși erau Români“ (p. 158).

În legătură cu aceasta face Maior o lungă digresiune (de 20 pagini) vorbind despre „bărbăția Românilor” și citând o serie întreagă de dovezi istorice despre eroismul lor în lupte. Arată că în lupta dela Posada (1330) Ungurii au fost învinși de oamenii lui Basarab Voevod, tot astfel Românii au învins și pe Ludovic cel Mare și pe Sigismund. În focul discuției lunecă Maior la o exagerare prea evidentă, făcându-l și pe Miron Costin părtaș, fără nici o vină, la greșala sa. „Ce să zic de Ștefan cel Mare, Voda din Moldova, carele când avu răboiul cel dintâi cu Turcii, cum scrie Miron Logofătul, o sută de mii de Turci într-o zi cu ostașii săi omoria. Acesta fiind Domnul Românilor în Moldova 40 de ani, pe toți câți se sculară asupra lui, pe Turci, pe Leși și pe alții i-au bătut, până pe urmă muri acasă de podagră (pag. 105—106). Român a fost și voivodul Ardealului și guvernatorul Ungariei Ioan Corvinul de Huniad „de a căruia bărbăție și viteze fapte toată lumea s'a mirat”. Maior se răboește cu scriitori străini, cari cearcă „să răpească Românilor, pe un așa om minunat”, afirmând că ar fi născut „din pat neglegiuit” ca fiu al unei Românce și al împăratului Sigismund. Citând pe Gheorghe Pray, însă, arată că Sigismund s'a născut aproape în același timp cu Ioan Corvinul; deci nu putea să-i fie tată. Iar fabula cu inelul o reduce la adevărata ei valoare spunând că nu are nici un temei istoric, în afară de „semnul de nemeșug” al familiei Huniadeștilor.

Cu Tuhutum nu s'au putut strecura mulți Unguri în Ardeal, fiindcă Arpad avea trebuință de ei în luptele contra lui Menmarot, Zalan și Glad. Căzând Gelu în luptă, Românii l-au ales de bună voie (dextram dantes) pe Tuhutum, despre care nu se îndoește Maior că „a știut limba românească, deoarece locuise în Moldova între Români” (125). Dar și după această alegere „Românii au ținut împărăția sa în Ardeal până la a XI-a sută dela Hristos și înainte de a XI-a sută nu este a crede că au fost Unguri locuitori în Ardeal” (124). Nu corăspunde adevărului ceea ce afirmă Engel, că regele Ștefan I al Ungurilor ar fi prigonit pe Români, fiindcă erau de legea grecească. Doar însuși Ștefan a fost de lege grecească sau cel puțin sprijinitor al acestei legi. Dovadă mănăstirea grecească, pe care el o înființase la Veszprém „pentru spășenia sufletului său”. Prigonirile religioase au început târziu, după anul 1054, iar „Ștefan, Craiul Ungurilor, întru

nimica nu a smintit credințele Românilor nici în Ardeal, nici aiurea“ Tot astfel combate Maior și pe *Eder*, care susținea că Românii nu ar fi fost admiși a participa la dietele ardelene. Adevărul e că nemeșii români totdeauna au fost chemați. Aici se avântă Maior la următoarea exagerațiune de colorit patriotic-unguresc, explicabil încâtva prin situația sa oficială în capitala Ungariei: „Neamul românesc, precum niciodată nu a pățimit nici o nedreptate de către neamul unguresc, așa cu acelaș mărit neam unguresc trebuie pururea adâncă pace, după constituția patriei, cu cucerie să țină și în liniște, dela care atârnă fericirea, să custe, supunându-se fieștecarele cu credincioasă ascultare domnilor și mai marilor săi“ (pag. 141). Este evidentă contrazicerea între această afirmațiune și între cele povestite de Maior cu prilejul luptelor dintre Români și Unguri.

Numele lui Menmarot, conducătorul Crișanei. Anonymus îl derivă prin o etimologizare naivă dela ungurescul mén [armă-sar]. Maior însă îl înfățișează în formă latinească: „Mauritius minor“, iar despre supușii lui: Cazarii, afirmă că ar fi fost o colonie romană adusă din Cosa [Calabria]. Din „Cosani“ a rezultat numirea de Cozari, fiind „domestic lucru Românilor a schimba pe *n* al cuvintelor latinești sau italienești în *r* și pe *ș* în *z*“. Ostașii lui Menmarot împiedecară pe Unguri a trece Crișul. „e... semn — zice Maior — măcar o tace Notariul [anonim] că a fost bătălie cumplită acolo la Criș între Unguri și între urmașii lui Menmarot și că bine pișcați de ostașii lui Menmarot se întoarse de acolo Ungurii“. Dar în războiul al 2-lea, care a durat 12 zile, Ungurii au învins după ce le veniră și Secuii toți în ajutor. Menmorut a avut o fată, pe care o luă fiul lui Arpad, Zoltan, de soție și astfel Românii se încuscriă cu Ungurii. Interesant că aci admite Maior un amestec sau o încuscrire cu elemente străine, pe când în alte cazuri combătuse cu strășnicie orice amestec. Cu moartea lui Menmorut Românii, „văzura sfârșitul împărăției sale cei dela Criș“.

Tot astfel fu învins Glad „cel din Vidin a Dakiei Ripense“, însă succesorul lui de mai târziu, Ahtum, „principele Banatului“, era tot Român, căci până în secolul XI „au împărățit Românii în Banat“.

Fiindcă în lupta contra Românilor dela Criș sunt amintiți de Anonymus Secuii, Maior examinează și părerile privitoare la

originea lor. Afirmățiunea cronicarului Turóczi, că ei ar fi descendenți ai celor 3000 de Huni rămași în Panonia, o consideră neacceptabilă din motiv că toate neamurile Europei erau întărite asupra Hunilor, încât dacă ar fi rămas aci așa de puțini, i-ar fi «*dumicat pe toți*». Engel „mult asudă, ca să arate cumcă Secuii sunt Unguri. Dar e nestatornică gâcitura lui (160—1). „Rumegând bine“ cele scrise la Anonymus, Maior ajunge la concluzia că Secuii „au fost înșiși Slavii cei dintru împărăția lui Gelu, Domnul Vlahilor“. Că și-au însușit mai târziu limba ungurească, nu e mirare; Petru Catantsich spune doar că limba Ungurilor constă aproape $\frac{1}{3}$ din cuvinte slave („idioma Hungarorum tertia pene sui parte Slavicis constat vocabulis“).

Cercetând apoi originea Sașilor ardeleni Maior arată că atât fabula cu șoarecii din orașul Hamleisilor și cu pruncii aduși de Satana pe supt pământ, cum și părerea lui Toppeltin că Sașii ar fi strănepoții Dacilor, — sunt „răsuri“. Ei au venit în secolul XII din Flandria (de aci numirea populară: floandă de Sas); cei dela Bistrița sunt de altă origine, au venit din Scepus și numai într'un târziu se împreună cu ceilalți Sași ardeleni (168—9).

Despre Pecenegi și Cumani afirmă Petru Maior, cu multă certitudine, că erau și ei Români. Explicația forțată, prin o greșeală de transcriere, care în loc de Rumanii ar fi dat Kumani și etimologizarea exagerată a tuturor numirilor de căpetenii ale Pecenegilor, amintiți de împăratul bizantin Constantin Porfirogenitul în scrierea sa „De administrando imperio“, — este desigur partea cea mai slabă și mai criticabilă din această carte a lui Maior (203—4 și 208). Adevărat, că și pentru aceste afirmațiuni ale sale caută să aducă, pe lângă dovezile filologice de valoare atât de problematică, și unele dovezi istorice din scriitorii bizantini. Astfel citează pe Ana Comnena care spune că Cumanii aveau conducători români („Comani ducibus usi Blachis“ 208). Regele Cumanilor, sub conducerea căruia s'au așezat ei în Ungaria înainte de năvălirea Tatarilor, purta în adevăr numele de Cuten (Cutean), care sună atât de românește. Deci „apă cu ciuru cară Prai“ când se silește a dovedi că Cumanii ar fi fost Unguri.

Ajunând la fabula lui Sulzer, care susținea că Românii ar fi venit numai în secolul XIII din sudul Dunării, Maior îl în-

fățișează pe acesta ca pe un om ignorant „cuprins de prejudecăți... și fără putere spre adevărarea celor ce și-au băgat odată în cap și spre a-și răsfuga patima sa“... multe din cele ce a scris el despre limba românească „dela muerea sa — o Sască, născută în Brașov — le-a împrumutat (247). Sulzer își sprijinea teoria pe diplomele regilor ungurești, cari fac relativ târziu amintire de Românii ardeleni. Maior invocă încă mărturia lui Engel, care arată „că acel maghicesc înțeles, cumcă Românii se socotesc întru acele diplome *ca venetici*, măcar cât le vei ceti și proceti, nici cum nu se află“ (248). Iar față de obiecțiunea lui Carol Eder că, dacă ar fi fost Românii în Ardeal înainte de pătrunderea Ungurilor și așezarea Sașilor, limba română ar trebui să fie „încuscrită“ cu limba acestor popoare, Maior răspunde că „limba ungurească fiind limbă de Asia nici cum nu se lovește cu limba cea românească, care e limbă de Europa și *soră decât toate mai aproape* limbei cei italienești, care e cea mai dulce între toate limbile Europei“... Tot astfel susține Maior, că nici un sunet nu este „urechilor Românului așa aspru și neplăcut, precum limba cea săsească din Ardeal“ (250—51).

Românilor din sudul Dunării încă le dă Maior deosebită atențiune exprimând părerea că „și preavestitul împărat Iustinian dela Țarigrad dintre Românii cei preste Dunăre au fost, născut în Dacia mediteranea“ (261). Cu ajutorul informațiilor culese dela scriitorul bizantin Nichita Akomínatos (Honiates) dă o amănunțită descriere a luptelor, pe cari le-au purtat Români din Balcani, sub conducerea fraților Petru și Asan, contra împăratului Isac Angelos, care se căsătorise cu fiica de 10 ani a regelui ungar Bela III. Stăruind asupra imperiului româno-bulgar, dă seria conducătorilor acestui imperiu, înfățișează lupta lor contra Latinilor din Constantinopol în oasele cărora „mare frică băgară“ și termină cu invazia Turcilor, cari „năvălind la anul 1453 cu putere mare, stricară împărăția aceasta, precum și a Grecilor și ale altora“.

Când era „să scape cartea de sub teasc“, Maior a crezut că e potrivit să mai adauge două disertații: una despre începutul limbei românești, iar cealaltă despre literatura cea veche a Românilor. Totodată anunță că are de cuget și „istoria bisericască a Românilor a o aduna din risipiri“ (325).

IV.

Această promisiune și-o îndeplini în curând. La 1813 era tipărită și Istoria bisericească, pe care Maior o scrisese „cu ajutorul nopților celor lungi” foarte repede: *în 11 săptămâni*. El însuș a putut să-și dea perfect seama că într'un timp atât de scurt era greu să scrie o lucrare deplin reușită. De aceea accentuează în prefață că „a purces pe o cale necum de alții bătută, ci până acuma nici ispitită de cineva” și în timpul cel scurt cât a lucrat la această istorie, nu poate zice „că o a iscusit, ci că o a grămădit”. E mulțumit însă de a fi putut arunca măcar sămânța făcând ceva gătire, ca altul mai harnic „carele s'ar apuca mai de cu bună vreme a vârstei sale a face un lucru așa frumos, precum este Istoria bisericeii Românilor, să nu se ostenească a căuta și acelea, pe care el le-a însemnat sau le-a descris în cartea aceasta”. O mulțime de documente sunt aci pentru întâiaș dată publicate în întregime și tălmăcite de Petru Maior cu multă pătrundere. Cartea este desmembrată în două părți, tratând cea dintâi despre încreștinarea Românilor iar a doua despre ierarhia lor.

Maior nu se îndoiește, cum că „foarte de mult și mai de la începutul propoveduirii evangheliei lui Hristos prin apostoli făcută e primită între Români credința cea creștinească: că nici un scriitor nu se află, carele să fi însemnat începutul întoarcerii Românilor la credința lui Hristos”. Scriitorul bisericesc Tertulian spune apriat că pe la sfârșitul secolului II Dacii erau creștini. Engel însă trage la îndoială afirmațiunea lui Tertulian, la ceea ce răspunde Maior, că severitatea caracterului acestui scriitor bisericesc „nu ne suferă să avem prepus” că el ar fi mințit. Chiar admitând, că Tertulian ar fi „dat ceva loc ritoriceștilor figuri” — când numește apriat pe Daci într'o carte îndreptată contra Jidovilor, dacă nu ar fi spus adevărul, aceștia l-ar fi putut face numai decât de minciună „nici nu ar fi așteptat ca după atâtea veacuri Engel să le apere cauza lor” (p. 8).

Popoarele barbare nu au împiedecat „slujbele lui Hristos, fiind grija lor numai să răpească averea noroadelor”. Relativ la Huni aduce mărturia scriitorului *Orosius*, care afirmă că o parte din ei se încreștinaseră și învățau psaltirea (Huni discut psalterium). Intemeiat pe această informație nesigură, alt istoric

ardelean din secolul XVIII, Iosif Benkö, scrie că episcopia de Milcov, a Cumanilor, ar fi fost înființată la sfârșitul secolului IV de Sf. Nichita din Remesiana „pentru Hunii cei de curând întorși la credința lui Hristos“. Maior crede însă, că episcopia aceasta a fost înființată pentru Românii din nordul Dunării, căci Hunii încreștinați n'au fost în Dacia veche, ci dincolo de Dunăre, în imperiul roman. De altă parte trage la îndoială că Sf. Nichita ar fi contribuit la încreștinarea Românilor din sudul Dunării, fiind mai aplicat a crede „că Românii cei de peste Dunăre... toți înainte de apostolia Sf. Nichita au fost creștini“. Analizând alegerile episcopului Paulinus din Nola către Nichita, Maior conchide că Românii din amândouă Daciile (ripensis și mediterranea) erau creștini de mai nainte; numai așa se poate admite că alergau („et Getae *currunt* et uterque Dacus“) spre Nichita, ca fiii spre un părinte „ca să audă învățătura lui, precum și astăzi creștinii bucueroși aud învățăturile cele pentru mântuirea sufletului“ (p. 113—14).

Terminând cu analiza celor mai vechi urme istorice despre începuturile creștinismului la Români, Maior constată că „biserica Românilor totdeauna a fost de legea grecească“, fiind supusă patriarhului din Constantinopol. „Nice nu se arată nicăiri urmă, de unde măcar cât de mică găcitură să se poată stoarce, că doară biserica Românilor cândva a fost de legea (ritul) lătimească“ (p. 25). Maior arată că s'au făcut încercări în secolul XIV atât în Muntenia cât și în Moldova pentru introducerea legii latinești. Dar rezultatele au fost slabe, ca și ale papei Inocențiu III la începutul secolului XIII față de Românii din sudul Dunării, deoarece nici preoții, nici arhieriei nu știau latinește, iar „mulțimei care legea o măsură cu vechimea și cu îmbătrânitele obiceiuri, foarte îi erau neplăcute“ încercările de a introduce vre-o schimbare în legea grecească. Despre Vlaicu Vodă spune Maior, că prin silința lui nu s'a făcut „nici o adăugere către unirea catolică“, iar „să fi avut ceva plecare Alexandru Bojorad (!) Vodă spre unire cu biserica Romei, nu se poate crede, deoarece cronica Ungurilor îl numește „șismatic“. De unde este a crede, că Doamna Clara, văduva lui Alexandru Bojorad, după moartea bărbatului ei s'a făcut unită“ (56). În Moldova a fost unirea ceva mai cu spor, înființându-se episcopia la Siret și mai multe parohii catolice „închegate din Secuiei, cari în deosebite vremi au fugit acolo din Ardeal“.

Românii din Ardeal au fost toți de legea grecească. Acestei legi aparțineau și Secuii, cu deosebirea însă că ei erau uniți cu biserica Romei. Dar în secolul XVII preoții lor erau însurați și Secuii țineau postul de Mercurea atât de mult, încât un preot al lor a predicat zadarnic contra acestui obicei, argumentând că și sfințitul papa mănă Mercurea carne. Atunci un Secuiu bătrân a răspuns: „elég nagy disznó ő Keme is, ha eszik“ (69).

Epoca reformațiunii o înfățișează Maior în colori cam întunecate, spunând că din porunca principelui Rákoczi s'a tipărit „un catehism foarte blestemat în limba românească“. În polemiile purtate cu Kopitar exclamă însă: „Vecinică mulțămire lui Gheorghe Rakoczi I, cel ce a scos cu tărie limba slovenească din bisericile Românilor, poruncind ca să fie de-apururea surghiunită!“ (Reflecții, p. 34).

În punctul acesta cercetările mai recente au dovedit că limba slavonă a fost izgonită din biserica ardeleană cu cel puțin 70 de ani înainte de apariția catehismului calvin tipărit din porunca lui Rákoczi și anume: prin hotărîrea unanimă a sinodului ținut la Aiud în 1569 sub conducerea episcopului Pavel din Turdaș. Vorbește apoi despre încercările făcute în Ardeal pentru unirea cu biserica Romei, exprimând părerea, că toți Românii ardeleni s'ar fi unit — părere, pe care cercetările ulterioare o clătinară cu desăvârșire. De altfel însuș Maior arată că „nu puțini erau între Români, cari aveau greață de făcută unire cu biserica Romei“, temându-se că strămoșeasca lege și tocmeală bisericească, de care până astăzi foarte sunt alipiți cu inima Românilor, așa încât și de umbră în treaba aceasta încă se spărie, se va schimba în lege și în tocmeală lătimească sau popistăsească“. — Scrie cu simpatie despre episcopul *Inochentie Micu*, care „a fulgerat afurisanie“ asupra teologului iezuit, — și adaugă: „Nu e de mirare că teologii s'au ispitit a schimba tocmelele Românilor și a le face lătimești“... din care cauză nu numai puțin rod a putut aduce propoveduirea uniților bărbați spre întărirea unirei, ci pe urmă partea cea mai mare a Românilor cu totul se lăsară de unire“ (pg. 102). Episcopul Petru Paul Aron este înfățișat în colori mai întunecate. Tot astfel Atanasie Rednic, despre care spune că era „om închis, netocmit spre a îmblânzi și atrage norodul către sine; pe neuniți cu cătane și silia să se adune a auzi propoveduirea lui...“. Dimpotrivă episcopul Grigorie Maior era

„om din fire tocmît a trage pe toți, cum trage magnetul fierul către sine“ (116) și în alt loc: „era tot afară de scaun, pururea ămbla prin țară, ca să unească oamenii“ (228).

Partea I o termină Maior arătând câteva din nedreptățile și asupririle, pe cari le îndurau Românii ardeleni, cari n'au voit să primească „unirea“. Dar constată cu satisfacție că „fără osebite se ispovedesc uniții mireni la preoții neuniți și neuniții la preoții uniți; ba și înșiși preoții fac aceeaș. Pre multe locuri nice nu mai auzi acum vorbă de unire și de neunire“. Acelaș lucru îl confirmă și mai târziu accentuând că legea grecească și „uniții întreagă întreguță o țin... nici la aceea n'au fost niciodată siliți, ca să adauge la simbolul credinței: și *dela fiul purcede*, nici să pomenească pe Papa la liturghie; ci fiește carele preot singur pe arhiereul Eparhiei, întru care este, îl pomenește“ (p. 141).

În partea II (Despre ierarhia Românilor) cercetează mai întâi împrejurările istorice, în cari s'au înființat vechile episcopii românești din Muntenia, Moldova și Ardeal. Insistă spre a dovedi cu o serie întreagă de date istorice vechimea arhiepiscopiei și mitropoliei Românilor din Ardeal. În deosebi interpretarea (p. 155—6) pe care o dă actelor istorice din 1479 și 1494 resistă, în mare parte, și hipercriticismului modern, care adeseori răstoarnă adevăruri vechi, fără îndreptățire suficientă și fără a putea pune altceva în loc.

Tot atât de valoroase sunt și cele 12 capitole, în cari Maior vorbește despre episcopiile Românilor din sudul Dunării, arătând, în lumina concepției sale istorice panromânești, că episcopiile din Abrittus, Novae, Nicopolis, Odessus, Appiaria, Comea, Durostorum, Marcianopolis și în genere toate episcopiile creștine din Dacia cea de mijloc au fost ale Românilor. La fiecare episcopie dă și câte o serie de nume a episcopilor, câți se puteau afla în izvoarele cunoscute pe atunci. Observăm că aceste serii de episcopi puțin s'au sporit prin cercetările ulterioare.

Despre Iustiniana Prima scrie Maior că deoarece „lăcuitoarii Daciei de mijloc au fost Români, ba și însuș Iustinian împărat, începătorul exarhiei acesteia a fost Român, — nu poate fi îndoială, că și exarhia aceasta a fost românească... anume pentru Românii cei dincolo de Dunăre făcută“ (187). Tot astfel românească a fost și primația sau patriarhia din Târnova, înființată pe timpul lui Ioanichie, împăratul Bulgarilor și Românilor.

Jurisdicția acestui patriarh târnovean nu s'a extins nici odată și asupra Românilor din nordul Dunării. Vrednicia cea mare și puterea lui s'a sfârșit, după ce se stinsese împărăția Bulgariei și Vlahia fu împărțită între mulți principii.

Dupăce termină cu această expunere, revine din nou asupra stărilor bisericești de pe timpul episcopului Ioan Bob, cu care se vede că avea multe de răfuit protopopul Petru Maior. Deaceea anunțase în prefața cărții că, deși „de obște obicei este istoricilor a nu scrie faptele cele scâlciate ale celor puternici până sânt în viață aceștia, pentru ca să nu fie surupați întru nenorocire de puterea lor, — eu totuș pentru *dragostea adevărului*, cu care îmi este învăpăiată inima, mai bucuros am fost să sufăr primejdia, de va fi așa voia celui înalt, decât să las sau a' se înșela cei viitori cu strălucirile cele nălucite, sau a nu ști cauza schimbărilor celor în veacul meu întâmplare: căci fiind cunoscută cauza acelora, mai lesne apoi la vremea sa se vor putea aduce iarăși la statul lor cel dintâi cele acum rău strămutate; și gata sânt, de voi fi poftit spre aceea, deosebit a le adevveri“.

Despre Bob spune că îndată ce a ocupat scaunul episcopesc din Blaj „se umplu curtea vlădicească de rudele lui“. Protopopul Alexandru Fiscuți l-a făcut atent, că prin aceasta o să provoace nemulțumirea clerului. Dar Bob a răspuns: „*fumigo clerum*“. Invinuirile, pe cari i le aducea Maior lui Bob, erau mai ales acestea: nerespectarea vechilor rânduieli constituționale bisericești, tendința spre absolutism, prigonirea oamenilor învățați și lăcomia de bani „Ce gând au avut să facă cu banii, nu știu, că aceea nu pot să zic de dânsul, că doar acea fire și acea alipire către bani a avut, cât precum scrie Svetonius despre Caligula, în pielea goală, pentru desfătare, să se fi tăvălit pe grămezile cele de bani“ (234).

Evident, că episcopul Bob, care fusese atacat și în „Istoria pentru începutul Românilor în Dacia“, nu privia bucuros răspândirea cărților lui Maior între preoții de sub conducerea sa. A intervenit chiar la guvern, ca să fie oprită desfacerea acestor cărți. Cea dintâi n'a putut s'o împiedece; a doua însă, Istoria bisericească, a devenit o victimă a pornirii de răsbunare din partea lui Bob, neputând să vadă lumina zilei decât târziu, după moartea lui Maior, trecând astfel și peste termenul stabilit de

Horaș pentru autorii de versuri: „nonum prematur in annum“.

Deși cartea începuse Maior a o tipări la 1813, la moartea lui, întâmplată în 1821, încă nu era terminată, guvernul interzicând autorului continuarea și tipărirea ei. După moartea autorului 1000 de exemplare au fost aduse la Cluj. La 15 Noemvrie 1825 episcopul Bob făcu din nou arătate, că Istoria bisericească a lui Maior s'ar fi tipărit cu ocolirea censurei. De crăiescul guvern atârnă — zicea Bob — ca această carte, care dela 1813 stă pitulată și e plină de calomnii urite, să fie scoasă la iveală ori să fie arsă? Episcopul nădăjduia, că tot ceeace a scris autorul rău despre el, publicul care-l cunoaște, va considera ca defăimare vicleană. În cele din urmă un exemplar s'a trimis spre cercetare protopopului gr. catolic din Cluj, Teodor Băldi. Acesta raportează, la 28 Maiu 1826, că n'a aflat în cartea lui Maior nimic împotriva religiei, a statului sau a tronului, ci în afară de atacurile contra lui Bob cartea e vrednică de laudă; înțelepciunea comisiei de censurare va putea să judece urmările, ce le-ar avea răspândirea unei cărți, care atacă onoarea unui om atât de mare. La 1828, deci după 15 ani dela tipărirea cărții, încă nu era o decisiune limpede privitoare la vânzarea ei *).

În schimb „Istoria pentru începutul Românilor în Dacia“ se răspândise, cum s'a arătat mai sus, destul de repede. Tinerii români, cari studiau la școalele înalte din Cluj, aveau pe la 1830 în Dr. Simion Ramonțiai un mecenat atât de bun și milostiv, care se îngrijia să-i ajute nu numai cu bani pentru hrana lor trupească, ci și cu cărți pentru cea sufletească. Barițiu ne spune că acest binefăcător al tinerimii le dăruise și Istoria lui Petru Maior și celelalte scrieri ale lui. Atunci el s'a apucat s'o traducă în limba maghiară, iar tinerii „ceilalți se înfăbântau de cele ce li se descoperia din acea carte ca dintr'un oracol despre originea și trecutul națiunei române“ **).

*

Iată soarta, importanța, tendința și cuprinsul scrierilor istorice ale lui Petru Maior.

Autorul lor — persecutat de ai săi, cari nu l-au înțeles, — s'a stins între streini. E dureros, că nu-i cunoaștem nici mormântul, să-i așezăm o cruce și să-i aprindem o candelă de recu-

* Jakab Elek, *Kolozsvár Története*, III, Bpest 1883, p. 815—816.

***) Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, I, Sibiu 1889, pag. 614.

noștință creștinească și națională măcar acum, când se împlinesc 100 de ani dela moartea lui și toate patimile, cari l-au isgonit din Ardeal spre capitala Ungariei, au dispărut. Dar prin paginile luminoase, muncite strădalnic și scrise viguros, va trăi în analele literaturii române și va străluci neîncetat numele *protopopului Petru Maior*.

PĂRERILE LUI PETRU MAIOR DESPRE LIMBA ROMÂNĂ

DE

SEXTIL PUȘCARIU.

Dintre cei trei bărbați, al căror nume se rostește de obicei împreună când vorbim de începutul epocii nouă în literatura română, Samuil Clain, Gheorghe Șincai și Petru Maior, de sigur că cel din urmă a contribuit mai mult la renașterea noastră culturală. Iorga a avut dreptate, în *Istoria literaturii* sale, numind timpul de la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea „epoca lui Petru Maior“.

Protagonistul e Samuil Clain. În nenumăratele scrieri ale acestui neobosit cercetător găsim, răsfirate, aproape toate ideile nouă și mai toate îndemnurile inovatoare. Dar acest călugăr blând și iertător, chiar și cu adversarii și dușmanii săi, nu avea temperamentul să apese asupra unui îndemn și nici talentul sacru să dea formularea precisă unei idei nouă; bătrânesc în vorbă, domolit de la fire, el rămâne cu rădăcinile adânc prinse în tradiție.

Tocmai din potrivă, Gheorghe Șincai, pasionat, necruțător cu toți cei ce nu-i împărtășesc crezul și gata să se învrăjbească chiar cu tovarășii săi de credință pe o chestiune de amănunt, puternic și aproape trivial în expresii, a avut prea mult firea unui *bohème* științific, decât să poată deveni apostolul noilor idei. Conștient de comoara ce o purtă în dășagi, el eră atât de nemlădios în contactul cu oamenii, încât nu ajunse să publice în viață decât lucrări mărunte; iar când, mai târziu, *Hronicul* său văzu lumina tiparului, el n'a putut produce efectul așteptat de autor, care crezuse că multele dovezi istorice, adunate de el o viață întreagă, pot să vorbească singure, fără ca să fie ne-

voie de cadrul expunerii personale, care singur e în stare să dea viață unui document.

Petru Maior e mai puțin omul izvoarelor și mai mult al argumentelor izvorite dintr'o minte genială. El e apostolul care găsește formula fermecată pentru ca ideile nouă să prindă rădăcină. Spirit critic și creator în același timp, el vede drumuri nouă, pe care pășește hotărît. Verva cuceritoare a expunerii clare dă o pulsație vie cărților sale, pe cari e nerăbdător să le răspândească prin tipar, turnate dintr'una, fără pretenții de perfecție. Dacă une-ori naționalistul înfocat iese în drumul omului de știință, silindu-l să tragă concluzii tendențioase, — nu trebuie să-i facem un cap de acuzație prea grav: Orice idee nouă pătrunde mai ușor în masele mari, când e exagerată la început.

De fapt scrierile sale, și în deosebi *Istoria pentru începutul Românilor*, devin evaghelia tinerei generații. Un student în drept din Pesta, Ion Teodorovici Nica, eră atât de însuflețit după citirea acestei cărți, încât tipări, în 1813, la Buda, o *Cântare despre începutul... Românilor*¹⁾. Un alt student, Damaschin Bojincă, îndată ce află că la Halle apăruse, în 1823, o scriere *Erweis, dass die Valachen nicht römischer Abkunft sind*, luă cartea lui Maior spre a răspunde, pe baza ei, autorului german. „Pe la anul 1831, Dr. Romonțai o da tinerilor studenți din Cluj să o citească; entuziasmați, ei o traduceau chiar și în ungurește; tinerii se înfierbântau, spune Barițiu, de cele ce li se descopereă din acea carte ca dintr'un oracol despre originea și de tot trecutul națiunii române”²⁾. Cartea a trecut munții și știm, din amintirile lui Costachi Negruzzi, că *Istoria* lui Petru Maior, aflată în biblioteca tatâne-său, a fost adevăratul dascăl de la care marele prozator moldovean a învățat românește.

Acum, când se implinesc o sută de ani de la moartea lui Maior (14 Februarie 1821), se cuvine să dedicăm câteva cuvinte amintitoare memoriei lui.

Din activitatea sa multilaterală scriitor bisericesc, pedagog, istoric, filolog — vom cercetă pe scurt părerile sale despre limba română.

¹⁾ *Bibliografia veche românească*, II, 82. Reprodușă de O. Densusianu în *Revista critică-literară*, II 81.

²⁾ G. Bogdan-Duică, *Petru Maior*, p. 466.

Petru Maior a avut partea leului la cea mai importantă lucrare a „școalei latiniste“, la marea operă lexicografică apărută în 1825, *Lexiconul budan*. Istoria acestui lexicon, la care a lucrat o generație întreagă de entuziaști apărători ai latinității noastre, o cunoaștem astăzi¹⁾. Începutul se datorește lui Samuil Clain. În mintea lui se ivise ideea de a scrie un dicționar cu îndoitul scop, de a da Românilor puțința să-și cunoască tezaurul lexical și de a demonstra streinilor originea strălucită a limbii noastre. Munca istovitoare de puteri și răpitoare de timp a străngerii materialului — cu atât mai greu, cu cât lipseau orice lucrări pregătitoare — și a traducerii în alte limbi — căci cuvintele românești erau traduse în latinește, nemțește și ungurește — se datorește în cea mai mare parte harnicului călugăr și datează mai ales din timpul funcțiunei sale ca censor la Buda. Se pare că manuscrisul eră aproape gata și Clain se gândea să-l dea la tipar, când, la 1806, moartea îi curmă firul vieții.

Tipografia din Buda, căutând o altă persoană care să tipărească dicționarul, se adresează preotului Vasile Coloși, care pe la 1805 scria și el un dicționar. Coloși cumpără cu 180 fl. manuscrisul lui Clain și, contopindu-l cu al său, începă să-l tipărească în 1809.

Atunci interveni Maior, care tocmai în anul acesta își ocupă locul de censor la Buda. Lucrarea tânărului și neexperimentatului preot i se părea grăbită; ea nu eră nici în consonanță cu părerile sale despre ortografie, nici cu principiile sale lexicografice. El încercă să convingă pe Coloși despre necesitatea unei revizuiri, iar după moartea acestuia intră în legătură cu Corneli, cu care întrețină o corespondență vie, înainte de a ajunge la o înțelegere. Nemulțumit, pe cât se pare, și de munca acestuia, Maior se hotărî să ia el lucrarea în mână și la sfârșitul anului 1819 făcu un raport către guvern, în urma căruia i se dădu însărcinarea oficială de a revizui dicționarul.

Dacă *Lexiconul de Buda* a devenit opera de o valoare științifică indiscutabilă, cu care avem dreptul a ne fâli, aceasta se datorește lui Petru Maior. Căci valoarea unui dicționar nu stă numai în bogăția, totdeauna relativă, a materialului și în preciziunea cu care se face traducerea cuvintelor, aproximativă în

¹⁾ Ar. Densusianu, *Din Istoria Lexiconului de Buda*, în *Revistă critică-literară*, IV, 161 ș. u. N. Iorga *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, vol. II.

majoritatea cazurilor, ci în discernerea acestui material, plin de zgură, care trebuie înlăturată, și în aranjarea lui într'un sistem lexicografic, din care cuvintele să apară clare, vii și lămurite. De aceea un dicționar mic ne aduce adesea mai multe servicii decât unul mare, de aceea pentru a scrie un dicționar se cere, pe lângă putere de muncă, o privire ageră, un simț de limbă pe care nu-l are ori și cine. Aceste calități le avea Petru Maior și de aceea *Lexiconul budan* a devenit lucrarea care a stat și stă încă la baza tuturor lucrărilor ulterioare lexicografice ale noastre, în care se reproduc din el adesea până și greșeli de tipar și lecturi greșite.

Dacă asemănăm bunăoară foaia păstrată din *Dicționarul lui Coloși* cu foia corespunzătoare din *Lexiconul de Buda*, vedem că Maior a scos chiar de pe pagina 1 cuvântul prea dialectal *abătuș* (= abătătoare) și ungurismul *acar* (= măcar), căci el nu permitea ca într'un dicționar al limbei române să se strecoare „cuvinte din cele mai corupte, din dialectul mărginaș cu Ungaria, [pe] care (la) ceilalți Români... nu le înțeleg“. În schimb el primește în dicționarul său vorbe întrebuințate în Moldova și Țara-Românească, necunoscute în Ardeal, întâmplându-i-se, adăvărat, une-ori să le dea o explicare greșită, nefiindu-i familiare; ca bunăoară la cuvântul *gălăgie*, pe care-l traduce prin „magnanimitas, virtus heroica, die Grossmuth, Heldenmuth“.

O chestiune formală, dar de mare importanță pentru un dicționar, eră cea a ortografiei. Dacă toți contemporanii lui Maior erau de părere că semnele chirilice trebuie înlocuite prin literile latine, care aveau să apropie și în forma exterioară cuvintele române de prototipul lor latin, asupra modului de transcriere existau opinii diferite și discuții inflăcărâte. Acest lucru nu ne va miră, dacă ne dăm seama că limba română conține sunete necunoscute de Latini, pentru care deci în alfabetul latin nu se găseau semne corespunzătoare. Tendința etimologistă, care în mod firesc stăpâneă spiritele, înmulțeă posibilitățile de discuție, care de altfel nici azi, după o sută de ani, nu au încetat la noi și nu ne-au dat încă tipul uniform de ortografie. Înainte de a se apuca de revizia dicționarului și după o corespondență vie cu Budai-Deleanu și Corneli, Petru Maior stabilește principiile ortografice pe care le expune în *Orthographia romana sive latino-valachica*, tipărită la 1819. Unele din semnele propuse de Maior

în această scriere, precum *ē* și *ō* pentru diftongii *ea* și *oa* (pronunțați de ei în cele mai multe cazuri ca *e* și *o* deschis) știm că au rămas până la sfârșitul veacului trecut în ortografia oficială. Următorul pasaj din introducerea la *Lexiconul* budan — caracteristic și pentru stilul colorat și subiectiv al lui Petru Maior — arată mai clar părerile lui asupra alfabetului chirilic: „Până vor scrie Românii cu slove chirilicești..., care cu acea viclenie sânt băgate între Români, ca cu tot să se stângă limba română; nici odată nu vor fi vederoase cuvintele latine în limba română; cu atâta funingine au acoperit boiereasca lor față și ca într-o neagră capsă fără speranță (nădejde) de scăpare amar le țin închise! De câte ori mi s'a întâmplat mie, de îndoindu-mă de vreun cuvânt, oare latinesc este, cât l-am scris cu slove sau litere latine, îndată cu strălucire i se văzu latina lui față și părea că râde asupra mea de bucurie că l-am scăpat din sclăvie și caliceștile cirilicești petece” (p. 74).

Introducerea aceasta, în formă de *Dialog între nepot și unchiu pentru începutul limbei române*, cuprinde, expuse, mai pe larg decât în *Disertațiile* adăugate la *Istoria pentru începutul Românilor în Dachia*, părerile lui P. Maior asupra limbei noastre. Ele sunt dintre cele mai remarcabile. Dacă concluziile nu sunt totdeauna lipsite de tendințe streine științei obiective, expunerile lui conțin adevăruri acceptate astăzi de cei mai mulți filologi. Este uimitor cum, la începutul veacului trecut, când o filologie romanică nu există încă și filologia, nedisciplinată încă științificește, eră terenul tuturor rătăcirilor și un câmp neîngrădit pentru zburdarea fantaziei, Petru Maior, care se adăpase din scrierile unui Muratori — ale cărui opere complete apăreau tocmai pe vremea lui — a putut întrezări cu atâta claritate raporturile între limba română și cea latină.

Înainte de toate Maior constată că la Latini existau două limbi „cea gramaticească sau a învățaților” și „cea de obște sau a poporului” (*Ist.* 293; *Lex.* 64): „La Romanii cei de demult două limbi au fost, una care o grăia poporul — și aceasta o sugea împreună cu laptele de la mamele sale, adică o învățau pruncii din auzit — alta care o învățau la școală, cu ajutorul gramaticii” (*Lex.* 55). El observă foarte just, că dintre cele două, cea mai veche e cea populară, din care s'a dezvoltat și cea clasică: „Limba latină cea din cărți e născută din limba latină poporănă...”

precum orice limbă cultivată din limba poporului au luat începutul său". Cu timpul însă, între limba populară și cea literară se ivesc deosebiri din ce în ce mai mari. Una din cauzele lor principale este influența literaturii și culturii grecești asupra celei latine: „Latinii... au prins a urmă Grecilor, a se dare după științe..., au început după forma limbei cei elină..., din care scoteau învățăturile, a preface limba sa; aceasta o făceau mai ales cu întoarcerea cărților de pe grece pe latine" (*Lex.* 80).

Dintre cele două limbi — cea clasică și populară — cea din urmă trebuie pusă la temelie limbilor romanice. Iată un adevar, care azi trece de dogmă în filologia romanică și care nu mi-e cunoscut să-l fi exprimat cineva cu atâta claritate înaintea lui Petru Maior. Dovada o dă comparația limbilor romanice: „Limba română, nu numai în multe cuvinte cari sau nici cum nu sânt în limba latină, sau cu altă față se află, ci și în țesătura ei cea din lăuntru se lovește cu limba spaniolă, cu a Frâncilor și mai vârtos cu limba italiană. Deci, dacă limbile acum zise, împreună cu cea română, precum întră sine în multe se lovesc [se aseamănă! așa întru aceleși se deschilinesc de cea latină; pretinsa scdere sau stricare la limbilor romanice față de cea latină] nu în Dacia s'a întâmplat, ci pricina nelovirii sau neasemănării limbilor acestora cu cea latină, acolo trebuie să se cerce, de unde au porit aceste limbi care acum se cheamă română, italiană, spaniolă și frâncă, adică la Roma, în Italia" (*Lex.* 56-57).

Și iată-l pe Maior, continuând argumentațiile sale, exprimând o idee care stă la baza teoriei cronologice în împărțirea limbilor romanice, enunțată de savantul german Gustav Gröber: »Acea se știe, că mulțimea cea nemărginită a Romanilor, a căroră rămășiță sânt Românii, pe la începutul sutei a doua de la Hristos, în zilele împăratului Traian, a venit din Italia în Dacia; și a venit cu acea limbă latinească care în timpul acela stăpânea în Italia, așa dară limba latinească comună, care pe la începutul sutei a doua eră în gura Romanilor și a tuturor Italienilor" (*Ist.* 296-297). Nu e locul aici să discutăm această teorie, voim însă să relevăm că Petru Maior își dădea seamă și despre aceea că „limba latinească comună", precum o numește el atât de nimerit, nu putea fi, nici chiar în epoca aceasta, absolut unitară și lipsită de dialecte: „fiindcă coloniile

acestea din toate părțile Italiei au fost adunate, urmează că mai multe dialecte au adus cu sine" (*Ist.* p. 297). O urmă de pronunțare dialectată în limba română vede el în prefacerea lui *qu* în *p* (în cuvinte ca *apă*, *iapă*), pe care o consideră de proveniență oscă: „una ex proprietatibus dialectorum vetustissimae linguae romanae“, susținând dar o teză pe care cu 80 de ani mai târziu avea s'o expună un Mohl și Bartoli.

Plecând dela faptul că limba poporului e mai veche decât cea literară, apoi de la constatarea că Românii continuă limba poporului, și anume în stadiul ei din veacul II după Hristos, era firesc ca, în orgoliul său, Petru Maior să tragă concluziile greșite că limba română e mai veche chiar decât cea latină și păstrează o formă mai curată decât celelalte limbi romanice: „De oare ce, dacă limba latinească cea comună, după timpul ieșirii Românilor din Italia la Dachia, cumplete schimbări a mai suferit în Italia: urmează că limba românească e mai curată limba latinească a poporului roman celui vechiu decât limba italienească cea de acum; și mai cu cădere aste a judecă din limba cea românească cum a fost limba Romanilor celor vechi, decât din limba italienească cea de acum" (*Ist.* 217).

Dacă totuși limbile surori au o înfățișare mai apropiată de limba latină decât limba română, cauza este, după Petru Maior, numărul cel mare de neologisme, intrate din latina clasică în cursul evului de mijloc pe cale cărturărească: „În limba italiană și în celelalte cu adevărat se află unele cuvinte care la Români nu se aud. Ci trebuie să-ți aduci aminte că Italienii, Spaniolii și Frâncii, de când au îmbrățișat credința creștină, totdeauna au fost supuși Patriarhului de la Roma; în bisericele lor totdeauna s'au ținut limba latină cea gramaticească..., avea școale latine..., ba mai sus de o mie de ani, întră popoarele aceste nu se scria cărți, fără numai în limba latină cea gramaticească. Ce mirare este dacă în zisele limbi se află cuvinte latine, cu zisul prilej vârâte, care în limba română nu se aud?" Cât de clar a întrezărit el un adevăr care abia mai târziu, după Friedrich Diez, avea să fie recunoscut de romaniști: că neologismele intrate pe cale cărturărească trebuie deosebite de cuvintele care alcătuiesc patrimoniu vechiu al limbilor romanice! Și iarăși nu-i vom lua în nume de rău, dacă concluziunea e exagerată: „Toate aceste cuvinte din zisele limbi, care nu se aud în limba română, sânt din

limba latină cea gramaticască" (*Lex.* 68 -69). E totuși adevărată a doua concluziune pe care o face, recunoscând importanța limbii române ca mijloc de control pentru romaniști: „cel care vrea să judece drept despre limba cea de demult a poporului roman, trebuie să ceară ajutor de la limba română. Mulți bărbați învățați, dintru acea scădere că n'au știut limba română, strâmbă judecată au făcut despre limba cea veche a poporului roman.”

Cât despre influența limbilor streine asupra celei românești mai ales a limbilor slave, el n'o tăgăduiește, dar observă foarte just, că înrăurirea aceasta n'a putut altera structura internă a limbei noastre, rămasă latină: „Măcar că aceea nu putem nega că în limba românească sânt vârâte cuvinte de ale barbarelor ginți, anume ale Sloveanilor, cu cari am petrecut împreună; însă Sloveanii de țăsătura limbii românești cea din lontru nici cum nu s'au atins, ci aceea a rămas întreagă, precum erau când întâiu au venit Romanii, strămoșii Românilor, în Dachja. Ci și cuvintele cari sânt de la Sloveani vârâte în limba românească prea lesne se cunosc și ușor ar fi, de s'ar învoi Românii spre aceea, a le scoate și a face curată limba românească“ (*Ist.* 297).

Partea finală a acestei citațiuni cuprinde ideea purificării, care pentru Maior se desprindea în mod logic din constatările anterioare. Ideea era oarecum în atmosferă; la Unguri se începuse „reînnoirea limbei” prin contemporanul său Francisc Kazincy, la Greci era în floare reîntronarea elinei clasice, Rușii și Sârbii introduceau în limba lor cuvinte paleoslave: „Până acum în limba românească numai de lucruri de casă, de lucruri de jos, de care grăesc toate moașele (babele), au fost deprinși (oamenii) a vorbi și cu alții și între sine. Unde între științele cele înalte nu ne-ar ajunge unele cuvinte, precum Grecilor le este slobod în lipsele sale a se imprumută din limba elinească, și Sârbilor și Rușilor de la limba slovenească cea din cărți, așa și noi toată cădinta avem a ne ajuta cu limba latinească cea corectă, ba și surorile limbei noastre, cu cea italienească, cu cea francească și cu cea spaniolească”.

Necesitatea introducerii neologismelor într'o limbă săracă în termeni abstracți e evidentă. Ideea de a le lua din limba latină și din limbile romanice este iarăși cât se poate de firească. Totul depinde însă de măsura în care se fac aceste împrumu-

turi. Știm că în privința aceasta, generațiile ce au urmat lui Petru Maior, stăpânite mai mult de dorul de a purifica limba decât de a o îmbogăți, au dus la exagerările lui Cipariu și la aberațiile dicționarului academic de Laurian și Massimu. Petru Maior, deși purist, este totuși cumpătat. Cuvintele nouă, de origine latină, nu se introduc cu duiumul, ci treptat, iar cetitorului i se dă posibilitatea să le înțeleagă imediat prin aceea că i se arată și echivalentul de origine streină. În citațiunile făcute până acum am văzut că Maior vorbește de „slove sau *litere*“, introducând pe *speranță* el pune în paranteze pe „nădejde“, etc. Precum doctorul prescrie medicamentul cu lingurița, pentru ca organismul pacientului să-l poată asimila, tot astfel introducea Petru Maior și cei din generația sa, neologismele cu măsură. Rezultatul este că aproape toate cuvintele nouă introduse de ei au prins rădăcini și sunt astăzi bun comun al nostru, și *litera* și *speranța* și atâtea alte cuvinte de felul lor.

Dar Petru Maior nu se îndreptă totdeauna la Latini sau la popoarele romanice, când un cuvânt îi lipseă. El căută mai întâiu în graiul popular un termen apropiat, căruia, prin împerecheri potrivite cu alte cuvinte, izbutea să-i lărgescă înțelesul. Limba veche de asemenea i se părea că cuprinde unele cuvinte și expresii care ar putea fi reînviată. Astfel pentru a exprima noțiunea „proprietate“, scriitori bisericești ca Antim și Dosofteiu întrebuințau un substantiv „al-său“ (d. ex. Intre celelalte idiomata, adevă al-săuri ce are luna, are și aceasta: când este plină, se scoală asupra-i câinii. *Dicționarul Academiei*). Cuvântul îl întrebuințează și Petru Maior (*Lex.* 64). Tot dintr'o tendință arhaizătoare se explică infinitivele lungi ce le găsim la el (d. ex. voesc a cuvântare, *Lex.* 55, etc.)

Mai mult ne bate însă la ochi, numărul destul de considerabil de aromânisme în scrierile sale. El stătea desigur în legătură cu Roja, Boiagi, poate și cu Ucuta, care tocmai în vremea aceasta scriau cărțile lor despre limba Românilor din Macedonia. Descoperind în dialectul aromânesc cuvinte de origine latină reală sau presupusă --- pierdute la noi, sau forme mai apropiate de prototipul latin, Maior le primește în limba literară, care nu trebuia, în concepția sa, să se mărginească la dialectul daco-român, ci să cuprindă și graiul Românilor din Peninsula Balcanică. Astfel, în locul lui *iubi*, de origine slavă, văzând că

Aromânii întrebuințează verbal *vrea*, el scrie *vruta patrie* (*Ist.* 34), în loc de *dară* introduce pe *ma* (*Lex.* 54), care-i aminteă pe *ma* al Italianilor; tot așa *etă* al Italianilor, pe care-l regăseă la Aromâni, îl face să scrie „*eta sau veacul*“ (*Lex.* 77). Aromânisme sunt și *atânt* (*Lex.* 65 etc.) *atât*, *geană adecă deal* (*Ist.* 79), *apus* (*Ist.* 60) — scăzut, *asparge* (*Ist.* 84) *sparge*, etc. Une-ori el nu-și mai dă seama, dacă un cuvânt care i se pare că ar trebui introdus în limba literară este aromânism sau o reminiscență din vechile scrieri bisericești cetite. Astfel întâlnim pe *op* lipsă (*Lex.* 60), despre care ajurea (*Ist.* 298) scrie „Macedonenii zic“. Și provincialisme ca *custă* *trăi* (*Ist.* 39, întrebuințat și de Șincai), *câștigă sau griță* (*Lex.* 59), urme de cuvinte latine pierdute din graiul celor mai mulți Români, sunt întrebuințate cu predilecție în scrierile sale.

Să mai amintim, în sfârșit, că Maior își dădea seama de cele mai multe transformări fonetice ale limbei române, precum se vede din etimologiile date în *Lexiconul budan*, unde adesea cetim observații ca „l mut. in r more solito“. Cunoștințele sale fonologice l-au făcut ca, une-ori, cuvintelor latine primite în limba română să le dea forma românească, așa cum ele ar fi trebuit să apară în urma transformărilor fonetice. Maior deci, cu forme ca *destimpt* (*osebit*) (*Lex.* 56) etc., în loc de *distinct*, este precedesorul fonetiștilor de mai târziu, în frunte cu A. Pumnul.

Din această scurtă privire asupra ideilor lui Petru Maior despre limba românească, vedem că el a fost și ca lingvist, un tăietor de drumuri nouă. Precum în *Istoria pentru începutul Românilor* sânt expuse toate argumentele și date aproape toate dovezile cu cari istoricii noștri de o sută de ani încoace susțin continuitatea poporului român în Dacia, tot astfel, cu agerimea minții sale geniale, el a stabilit adevăruri lingvistice care abia mai târziu și după multe și îndelungate rătăcirii au fost recunoscute de romaniști.

Înainte de a încheia este locul să ne punem o întrebare. Cum a fost posibil ca din activitatea aceasta a lui Petru Maior și a tovarășilor săi de muncă, istorici, filologi și popularizatori științifici, să se nască renașterea *literară* a poporului românesc? Răspunsul îl vom afla dacă ne dăm seama de sufletul pe care ei îl aduceau în scrierile lor și de credința nouă care se

degajă din ele. Lucrările lor științifice nu erau opere izvorite din mintea rece scrutătoare a savantului care se adresează unui cerc îngust de specialiști, ci pagini calde care vorbeau Românilor subjugăți și disprețuiți despre originea lor strălucită, de drepturile lor istorice și de misiunea lor culturală. Ele răpeau masele, umpleau inimele de mândrie națională, dădeau încrederea în sine celor umili și le atătau dorul de a fi vrednici de strămoșii lor străluciți. Scrierile lui Petru Maior și ale tovarășilor săi au desțelenit dar ogorul pe care aveă de acum înainte să crească mândre florile talentului literar.

CEA MAI VECHIE REVISTĂ LITERARĂ ROMÂNEASCĂ.

Comunicare citită în ședința publică a Academiei Române la 19 Maiu 1919

DE

I. LUPAȘ

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE.

I.

Primele încercări de a întemeia un ziar pentru Românii din Transilvania și Ungaria le-a făcut fiul preotului Ioan Piuariu din Sadu („Popa Tunsu“), vestitul „doftor de legi și profesor de tămăduirea ochilor“: *Ioan Piuariu* (Molnár de Müllersheim), care între anii 1789—1795 se pregătise în trei rânduri a publica o foaie populară în limba română. Dar bunele lui intențiuni au fost zădărnice de o parte prin vitregia timpurilor grele, de alta prin răutatea cârmuitorilor dela Cluj și din Viena.

La 1793—1794 Ardeleanul *Piuariu* s'a întovărășit cu Bănățeanul *Paul Iorgovici* — autorul broșurei „Observații de limba românească“, pe atunci revisor al tipografiei ilirice din Viena, — și a încercat să publice în colaborare cu el un ziar românesc în Viena, spre a-l trimite de acolo în părțile locuite de Români.

Se răspândise în cercurile guvernului unguresc din Cluj vestea, că ar fi apărut acest ziar și s'ar fi aflat câteva exemplare la episcopul ortodox Gherasim Adamovici din Sibiu.

Guvernatorul ardelean, contele Gheorghe Bánffy, interveni numai decât la Viena, spre a împiedeca și zădărnici acțiunea lui *Piuariu* și *Iorgovici*.

„Auzindu-se că proiectatul ziar valah se tipărește de cătră un anumit *Paul Iorgovici* la Viena și că s'au trimis câteva exemplare lui *Gherasim Adamovici*..., guvernul a notificat starea lucrurilor cancelariei imperiale, făcând în acelaș timp pro-

punerea să se interzică profesorului Molnár publicarea ziarului, căci nu are nici o încuviințare și anume din motiv că astăzi, când lucrurile se agravează din zi în zi, răspândirea de ziare e mai neadmisibilă decât ori și când, căci periculoasele idei de libertate ale Francezilor se propagă cu mare iuteală, încât oricând apare în ziar, ușor s'ar putea răstălmăci, iar opiniile pot produce sguduirea liniștei publice". Exprimă deci guvernatorul Bánffy în raportul său către cancelarul curții din Viena (24 Aprilie 1794) părerea că mai multe cauze importante fac să fie de dorit mai curând a micșora, decât a spori numărul acestei categorii de ziariști *).

Este în această intervenție a guvernatorului Bánffy manifestarea cugetării reacționare, de care era stăpânită întreagă aristocrația maghiară în aceeaș măsură ca și purtătorul coroanei habsburgice din acel timp: Francisc II. Dar ea desvălește totodată și conștiința neliniștită a cărmușitorilor ardeleni, cari se cutremurau de groază, presimțind că ideile de libertate ar putea să pătrundă, cu ajutorul unei modeste gazete românești, și la poporul din Transilvania, surpând pe nesimțite temelii seculare a stăpânirii lor de usurpatori. Această presimțire sinistă, trebuie să mărturisim, era deplin motivată. Poporul nostru spune, în înțelepciunea proverbului său: „de ce te temi, nu te trece **).

*) Ideo Excellentiam Vestram officiosissime requirendam esse duxi, quatenus rem hanc eo agere dignetur, ut non solum praenominato Professore ad Suam M-tem Ssmam eatenus nefors recursuro *petitu vulgandorum Novalium Valachicorum licentia simpliciter negetur*; sed etiam mentionato Pauli Iorgovits impressio ejusdem Novorum, praesertim si facultatem desuper nondum obtinuisset, *haud admittatur*, admissa vero, si adhuc modus est, *omni ratione et tanto magis impediatur*, cum modernae admodum criticae temporum circumstantiae, rerumque conversiones in diem gravescentes talium novorum divulgationem, si quando, nunc profecto *vel maxime dissuadeant*, ea potissimum etiam ex consideratione, quod passim et observetur et luculenter comprobetur, *perniciosissima Gallicanae Licentiae principia incantis legentium animis ex ipsa similium Novorum lectione praecipue instillari* ac per improbas eorundem narrationes sinistrasque explicationes propagari... ut adeo *sonticis ex causis diminutio potius, quam multiplicatio eiusmodi Novalistarum exoptanda esset*" (nr. 1981 din 24 April 1794, în Arhiva cancelariei aulice din Viena).

**) Cf. și Jakab Elek, *Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig* — Budapest 1882, pag. 28. H. Chendi, *Inceputurile ziaristiceii noastre*, Orăștie 1900, pag. 23 și I. Lupaș, *Un capitol din istoria ziaristiceii românești ardeleni*, în revista „Transilvania” din Sibiu (1906).

II.

Fără rezultatul dorit a rămas și încercarea din 1795, făcută de „Societatea filosofească a Neamului românesc în mare Principatul Ardealului“ de a tipări la Sibiu *«Vestiri filosoficești și moralești»*, în care inițiatorii promiteau că nu vor uita „întâmplările politicești adevărate ale Epocei aceștia; cu cât mai vârtos întâmplările cele de acum în Theatrumul Războiului, cu osebăită lucrare de grijă le vom face cunoscute pre lângă cele de noi făgăduite științe“ *).

La 1817 un oarecare *Alexie Lazaru* promite a tipări în „crâiasca tipografie“ a universității din Buda „*novele*“ românești, când va fi înștiințat „despre vrerea Românilor în treaba aceasta“. Dar vrerea aceasta nu s'a manifestat nici la 1814, nici la 1817, când începuse *Zaharia Karkaleki* a *aduna bani pentru o gazetă românească* **).

Translatorul guvernului galițian din Lemberg, *Teodor Racoce* ceru în acelaș timp dela curtea din Viena permisiunea de a publica „*novele sau gazete românești*“. Prin decretul din 25 *Februarie* 1817 i s'a și dat din partea curții imperiale ceruta „*pozvolenie*“ (învoire), în urma căreia el a tipărit la 8 *Martie* 1817 o „*înștiințare pentru gazetele românești*“, arătând însemnătatea ziarelor, prin cari s'a făcut „începutul politicirii“ și s'a răspândit cultura la toate neamurile din Europa. Fiind ziarele „*istorie împreună viețuitoare cu noi*“, *Teodor Racoce* afirmă că a sosit timpul, ca și *Românii* cari „*socotiți de împreună fac o nație de mai multe milioane*“, să aibă un ziar potrivit, prin care „*să poată primi toate acele procopsiri, de care au avut parte alte noroade*“... Cu ajutorul unor „*oameni învățați și iubitori de neam*“ promite a publica în ziarul proiectat nu numai vestiri despre întâmplările din diferite țări, ci și „*toate învățăturile tălmăcite pe românie, începând dela gramatică până la teologie*“ ***).

*) N. Hodoș și Al. Sadi Ionescu *Publicațiunile periodice românești*, București 1913, p. XII.

**) *Ibidem*, p. XVII—XVIII.

***) „Înștiințarea“ lui *Racoce* se află publicată în întregime în nr. 4 din biblioteca *Semădătorul* (Arad) „*Din trecutul ziaristiceii românești*“ de Dr. I. Lupaș — Arad 1916, p. 69—75.

Pentru ca această întreprindere („apucare de obște folositoare“) să aibă rezultat, Racoce nu întârzie a solicita și sprijinul consistorului din Sibiiu, pe care-l roagă să aducă la cunoștința „iubitorilor de neam românesc“ înștiințarea despre proiectata gazetă.

Episcopul Vasilie Moga însă, cunoscând felul de cugetare al guvernatorului ardelean Bánffy, care pretindea ca fără știrea și prealabila lui încuviințare consistoriile să nu facă nici un pas, află de cuviință a face întrebare la guvernul din Cluj, oare i s'ar putea îngădui să îndeplinească cererea lui Racoce din Lemberg și să aducă la cunoștința credincioșilor din diecesa transilvană intențiunea acestuia de a tipări ziare în limba română?

Guvernatorul Bánffy nu permite însă episcopului Moga să publice în diecesa sa înștiințarea lui Racoce pentru motivul, că preoții români mai cualificați, cunoscând limbi străine, pot să cetească — dupăcum și au obiceiul — ziare străine, iar pentru preoții mai puțin învățați din anume „*considerațiuni politice*“ nu este consult să cetească ziare, fiindcă s'ar putea întâmpla să interpreteze și să răspândească în *mod sinistru* lucrurile cetite *).

Această atitudine ostilă a guvernatorului ardelean a fost, evident, dictată de aceeaș teamă, pe care o exprimase și la 1793 4 față de încercarea lui Pinariu și Iorgovici.

Ziarul proiectat de Teodor Racoce la 1817 n'a apărut **).

În biblioteca Academiei Române se păstrează însă un volumaș de 195 pagini, tipărit la 1820 în Cernăuț, cu următorul titlu: „*Khrestomatikul românescu* sau adunare a tot feliul de istorii și alte făptorii dipe osebite Limbi pe anul 1820. Partea

*) „ex considerationibus politicis non omnimode consultum sit, illis legendarum ephemeridum, quas sinistre interpretari et hoc sensu divulgare possent, copiam facere: hinc R. Vestrae in nexu Repraesentationis suae sub 4-ta mensis et anni labentium in substrato horsum exaratae hisce rescribi, ut a publicatione nuncii, quoad ephemerides valachicas, quas Theodorus Rakotse in Regno Galliciae edere intendit, accepti, tanto magis supersedeat, quoniam a parte R. Gubernii Galliciensis nulla intuitu harum ephemeridum ad Regium hocce Gubernium pertigerit insinuatio. Claudiopoli 29-a Aprilis 1817 (Arhiva guvernului transilvan, no. 3743 din 1817) cf. I. Lupaș, l. c, pag. 78.

**) cf. *Revista Istorică* din 1916, p. 21—2.

întâia. S'au tălmăcit de către *Teodor Racoce*, K. K. Tălmăciu a Gubernii de Galiciia. *Cernăuț*. S'au tipărit și se află la *Petru Ekart* Tipograf Kraislui Bucovinei“.*)

Racoe dă în acest „Crestomatic românească“ diferite mărunțișuri spicuite la întâmplare, fără vre-un sistem și fără vre-^o legătură cu viața poporului nostru sau cu trebuințele lui sulețești.

III.

Cu totul altfel se înfățișează cea dintâi revistă literară românească, apărută la 1821 „la Buda, în crâiasca tipografie“, purtând titlul: „*Bibliotecă Românească* întocmită în 12 părți după numărul celor 12 luni, întâia oară tipărită pentru națiea românească — prin *Zaharie Karkaleki*, ferlegeru de cărți a creștiii și mai marei tipografii din Buda a Universității Ungariei“.

Chiar la început publică chipul lui *Romulus*, „strămoșul Românilor“. Partea I e închinată „de bun neam născutului și onoratului *Boeriu George Oprian*“, despre care aflăm, la pagina 170, că este „adevărat patron cultivirii românești, căci au binevoit din tot venitul Dumnealui pe an a da *un leu dela sută* pentru tipărirea cărților românești“.

Pe lângă alte povestiri și anecdote istorice chiar din partea I se începe *istoria Romanilor*, a cărei publicare o motivează editorul revistei în modul următor: „De vreme ce dovedit lucru este că Românii sunt viță de a Romanilor vechi, prea vrednic lucru este, ca Românii să aibă cunoștință despre acei preastrăluciți ai săi strămoși și să știe minunatele lor fapte, începutul și lășirea împărăției lor. Intru aceasta eu vreau să slujesc neamului meu și să dau la lumină *istoria Romanilor* cea veche pe limba românească dela facerea Romei. Și fiindcă Roma e făcută în țara ce s'au zis *Lațium*, înainte de a ajunge cu voroava la facerea Romei, voiu să grăesc despre *Lațium*, intru care voiu urma isvodul *istoriei* lui *Eutropius* cel în *Veneția* la anul dela intruparea Domnului *Hristos* 1521 prin *Aldus* tipărit“. Intrerupând

*) cf. și Dr. I. Nistor, *Un capitol din viața culturală a Românilor din Bucovina 1774—1857*, București 1915, p. 35—36 și *Sbiera. Mișcări literate la Românii din Bucovina*, Cernăuți 1890, pag. 6.

în partea primă publicația cu sfârșitul vieții lui Romulus, promite a continua: „De voi pricepe că Românii noștri au voit, după cum se cade să aibă, și sunt bucuroși a ceti Istoria Romanilor celor vechi, strămoșilor săi, voi mână înainte această Istorie, arătând cumplitele lor războaie și biruințe asupra altor neamuri, până ce aujunseră a stăpâni preste toată lumea, și alte a lor minunate fapte. Fraților! Toate neamurile, cât de mici să fie acelea și apuse, însetează a ceti și a ști faptele strămoșilor săi, măcar că puțin vestiți au fost aceia; cu cât mai vârtos se cuvine, ca voi faptele Romanilor celor vechi, a strămoșilor voștri celor străluciți, să le cetiți și să le cunoașteți și împreună să fiți cu mulțămire asupra aceloră cari nu lipsesc a vi le împărtăși în limba voastră”. — Dragostea sa pentru istoria Romanilor și pentru istoria națională o accentuează foarte des editorul Karkaleki și înțelegând valoarea ei educativă caută cu deosebită străduință a o pune în serviciul neamului său. „Cetind istorii — scrie el mai târziu *) — spre care dela fire am mare plecare, m'am învins și m'am încredințat despre aceea ce încă părinții mei fie că ei în științe nu sânt umblați — m'au învățat, adecă cum că eu sânt *Roman* și toți Românii *Romani*. Deci înainte am început a-mi cerceta nația mea mai de aproape și a o asemăna cu altele și am aflat — vorbind drept — între Români: minți agere, talenturi ascuțite, însușiri, cu un cuvânt, întocmite spre orice măestrie”.

IV.

Despre acest harnic tipograf și răspânditor al cărții românești, știm numai atâta, că era Macedo-român de origine și pe la începutul secolului XIX se afla în capitala Ungariei, unde venise din *Bressovo* (Sârbia). În matricula bisericii macedo-române din Budapesta se găsește următoarea însemnare scrisă grecește: *1812. 16 Septembrie s'a cununat Zaharie Karkaleki din Bressovo în I-a căsătorie cu fecioara Anastasia Pufke prin preotul Teodor Georgevici*“.

După ce intrerupse încă din 1821 publicarea revistei, care avea 451 cetitori, la 1825 el tipări în Buda o „*Carte de mână*”.

*) *Biblioteca Românească*, partea IX din 1834, p. 55—56.

pentru *Nația Românească*“, publicând la pagina 104—112 o „*înștiințare pentru Biblioteca Românească către Românii din Prințipaturile Valuchiei și Moldaviei*“.

În această înștiințare vorbește în cuvinte însuflețite despre folosul cărților și deplânge faptul că „de mai multe sute de mil de lei au cumpărat Românii cărți grecești și franțuzești, dar cărțile românești numai unii patrioți le cumpără. Spune mie: nu este tot fiul cel bun dator a cinsti pe tatăl său; așa și *tot Românul este dator a cinsti și a îmbogăți limba sa*. Prea vrednicul de pomenire, răposatul *Înăchită Văcărescu* începuse prin prealuminata Gramatică Românească, ce tipărise, a lumina neamul: ci moartea cea nesățioasă ne-au răpit pe acest prea vrednic *Bărbat*, pe carele toți Evropienii cei învățați îl laudă și în veci îl va pomeni: că în toate bibliotecile împărătești și crăești se află această Gramatică, ca un *semn de laudă a neamului românesc*....“

„Eu scrie mai departe Karkaleki — încă în anul 1821 începusem a da în tipărire o *Bibliotecă Românească*, ci pentru nenorocirea ce s'au întâmplat în Prințipatul Valahiei și al Moldaviei cu neodihna și fuga, *n'am putut a o tipări*; iară acum supț stăpânirea acestor prea buni Prințipi și Domni Stăpânitori, care sânt patrioți adevărați, cum și de mărit neam născuți boieri și patrioți adevărați, *nu stau la îndoială că nu va fi această Bibliotecă primită și prețuită*, fiindcă crăjasca Tipografie din Buda acum din nou îmbogățită cu tot felul de litere (slope) românești, latinești, nemțești, slovenești și grecești... cum și cu 24 de *teascuri de tipărire*...: așa într-o Tipografie ca aceasta, ce lucră pe toată ziua peste o sută de oameni și care are și crăești Tenzori în toate limbile, cu mare lesnire poate omul orice carte tipări. Fiind eu cu totul și în toată viața mea hotărît a sluji neamului meu în tipărirea cărților, am hotărît a și da o *Bibliotecă* în tipărire în forma acestei cărți*). care va fi împărțită în 12 părți și fiește care parte va fi de 7 coale de mare și cu o icoană. Toate 12 părți vor fi de 84 de coale, împărțite în 12 materii. În 1 parte *Istoria pe scurt a Romanilor*, năravurile, religia, legile politicești, îmbrăcăminte, mâncările, ținuturile și îngropăciunea lor; în a 2-a din *Istoria Ardealului, Țeara Românească și Moldova*; în a 3-a pentru *Literatură Românească*, arătând care au fost lucrat

*) *Curtea de mână* din 1825 e tipărită în 8° mic. Tot asemenea și *Biblioteca Românească* din 1821, iar dela 1829 înainte revista apăru în 4° mare.

și care lucră și acum pentru Literatura Românească; în a 4-a din *Iconomia de câmp* și a tot felul de lucruri; în a 5-a pentru toate minunile ce s'au întâmplat în lume, dela facerea lumii până acum; în a 6-a din *Istoria lumii*; în a 7-a tot felul de povești; în a 8-a istorii minunate; în a 9-a pentru creșterea pruncilor; în a 10-a fiarele cele sălbatice și mai minunate, și buruenile cele folositoare și florile cele minunate; în a 11-a starea lumii supt câte stăpâniri stă și câte neamuri și religii sânt în lume; a 12-a întâmplările Țării Românești și a Moldovei, arătând care au fost patrioții țării cei adevărați. Prețul acestor 12 cărți în 84 de coale cu 12 icoane legate va fi cu 4 florinți și 48 de craițari în bani de argint... Această Bibliotecă va urma necurmat pe tot anul câte 12 părți. Acum nu lipsește alta decât a binevoi neamul a o primi... și a face o sigurație măcar numai de 300 de prenumerați, cum făcuse în Moldavia Mărirea Sa Ioan Alexandru Kalimah un hrisov, ca să se dea din Vistieria țării pe tot anul 600 de lei Grecului, ce tipăria în Viena (*Logios Ermis*)... Toate neamurile Evropiei au făcut fundații pentru tipărirea cărților. Ce bunătate, ce norocire ar fi, de ar da toți Prea sfințiții Episcopi, Arhimandriți, Egumeni, cum și măriții Boiari, fiește care pe tot anul numai câte 5 lei, ba și cinstiții Preoți, dacă s'ar face o rânduială, câte un leu pentru tipărirea cărților românești, câte cărți folositoare s'ar putea tipări neamului, și dintracestea cărți a se împărți pruncilor celor săraci, iară celelalte a se vinde cu un cuviincios preț, ca să poată toți deobște cumpăra cărți și să avem, ca alte neamuri, biblioteci de cărți folositoare. Aceasta este bunătatea, ce poate face neamului norocire, ca să trăiască în odihnă, ca să fie creștini buni și credincioși subpuși Împăratului și Domnului Stăpânitoriu; ca țăranii mai bine să poată lucra pământul și să fie mai buni și mai chivernisiți, ca să împodobească Patria. Acum știu, că mulți vor zice, că noi nu avem astădată bani de a da pe cărți, că am fost în fugă și în nevoie. Rogu-vă a scoate din cheltuelile cele de prisos, care numai înzadar se fac și în adevăr va eși o sumă mare de bani de a se putea tipări pe tot anul mai multe cărți folositoare.

Rămân preasupus în slujba neamului meu

Zaharia Karkaleki“.

Firește, că era cu mult mai ușor a înfiripa un program,

decât a traduce în fapte numeroasele puncte, fixate într'insul. Deși Karkaleki era — dupăcum spune însuși — cu totul hotărât a sluji neamului în toată viața sa, se va fi convins curând, că înfăptuirea acestui vast program enciclopedic trece peste puterile lui și ale puținilor oameni de carte, pe care putea să-i cîntige ca tovarăși sau colaboratori la întreprinderea sa literară. Este totuș vrednic de relevat faptul, că la fixarea acestui program pentru cea dintâi revistă literară românească s'a ținut seamă de trebuințele tuturor categoriilor de cetitori din orice clasă socială, începând dela principi și vlădici până la țărani și „bine chivernisiți”. De altă parte din înșirarea punctelor de program rezultă, că deși revista era proiectată să aibă caracter enciclopedic, preocupățiunea de căpetenie a editorului o formau totuș chestiunile istorice și literare, menite a sădi în sufletul cetitorilor simțul mândriei și demnității naționale, precum și dorința vie a unui progres literar și cultural mai învederat.

Dela anunțarea programului până la încercarea de a-l realiza au mai trecut încă 3 ani de zile.

Censorul cărților românești din tipografia Universității, preotul Ioan Teodoroviçi, dupăce a revăzut în vara anului 1828 materialul, care avea să formeze cuprinsul părții I din *Biblioteca Românească*, la 28 August 1828 și-a dat învoirea pentru tipărire.

V.

Astfel apărură la începutul anului 1829 întâia parte a revistei *Biblioteca Românească* însă nu în format mic de 8°, cum anunțase Karkaleki la 1825, ci în format mare de 4°. La început publică editorul o frumoasă dedicație la adresa mitropolitului *Dionisie Lupu*, pe care îl laudă pentru sentimentele sale naționale, pentru introducerea limbii române în toate bisericile și școalele din mitropolia Ungrovlahiei, precum și pentru năzuința de a ridica nivelul cultural-moral al preoției și al poporului drept-credincios. Adresează apoi câteva cuvinte „cătră cetitori”, cărora le spune, între altele, că „nu numai frumos și desfătat lucru este a citi cărți, ci și de lipsă celui ce nu vrea să rămână întru neștiință. Deci, iacă Grecii, ha și Sărbii bărbătește tipăresc cărți, și neamul atâr cel grecesc precum și cel sârbesc, nu numai cu bucurie le primesc, ci și cu mulțămire le cetesc. Singuri noi Românii sântem de această scumpă visticierie mai lipsiți, măcar

că ne tragem vița dela cel mai vestit neam în lume, adecă dela *Romani*. Pentru aceea mi s'au învăpăiat inima, a mă apuca cu toate puterile a sluji neamului meu, numai și numai cu tipărirea cărților; și văzând, că toate neamurile au și tipăresc biblioteci, m'am învoit cu prea învățatul și învăpăiatul de luminarea neamului nostru, *Domnul Damaschin T. Bojâncă* și cu alți aleși scriitori, ca să tipăresc Biblioteca aceasta în 12 părți...

Urmează numai decăt „*prefața la istoria Romanilor*” scrisă de *Damaschin Bojâncă* anume pentru „Biblioteca Românească”.

Reproducem în întregime această prefață, care vădește în mod clar tendința de educație națională a Bibliotecii Românești.

„Din oara ce s'au desvălit în mine — scrie D. Bojâncă — judecarea, carea la privirea spre nația românească și cumpănirea stării ei, atâta în inima mea un foc neastâmpărat de a cerca vița, sângele, mărimea, virtutea și toate stările împrejur ale neamului meu; s'au desvălit și cu tari rădăcini s'au întrarmat în pieptul meu și iubirea, zelul (râvna) și dreapta dorire de a cerca și cu sânguință a întrebuința toate mijlocirile, prin care pot folosi și spori Nației și Patriei. Vazând pre neamul meu lipsit a fi, între altele, de Istoria strămoșilor noștri, a mult vestiților *Romani*, lipsit zic de o vistierie, din care toată lumea cea luminată se adapă și se vederează, n'am întârziat a tălmăci această prea frumoasă și mult folositoare știință, cernând și cercând toate istoriile vestite, care se află în crâiasca bibliotecă din Pesta, pentruca cu atâta mai luminat să grăesc adevărul. Deci m'am învoit cu Dumnealui Zaharie Karkaleki, cu a căruia neostenită sânguință pentru bunul neamului se dă Biblioteca Românească la lumină, a o tipări punând în toată partea Bibliotecii la început câte 3 au mai multe coale; ca așa oricine se va prenumera la această Bibliotecă, afară de alte lucruri folositoare, ce se cuprind într'însa, să poată avea și Istoria Romanilor întreagă spre cetire.

Lipsa și folosul Istoriei Romanilor atâta e de mare, cât toate neamurile au preîntors-o pe limba sa; tot omul dară, cel ce are minte sănătoasă, prea lesne poate judeca și înțelege, cu cât mai vârtos se cuvine nouă *Românilor, strănepoților Romanilor*, să avem așa plasă de istorie în limba națională tălmăcită; cu atâta mai tare, fiindcă Istoria Romanilor așa e de înzelată și legată cu faptele și întâmplările altor ginte (neamuri), ba a tuturor

oamenilor, cât fără cunoștința ei nu se pot deplin și lămurit cunoaște facerile și lucrurile neamurilor celor vechi. Istoria Cartagenienilor, a Persilor, a Grecilor și a altor oarecând fostelor puternice împărății, va rămânea întunecoasă, de nu se va lumina cu lumina Istoriei Romane. De aci de sine singur se înțelege, cu câtă sânguință, cu câtă sete și cât de timpuriu lipsește a cetii și a învăța Istoria Romanilor, de vrca oricine curat și lămurit să cunoască lucrurile și întâmplările cele minunate din lume.

Afară de Istoria Romanilor n'am cruțat osteneala și alte lucruri folositoare și de lipsă pentru luminarea neamului a alcătui, a tălmăci și prin mijlocirea *Bibliotecii* a le arăta la lumină“.

„Eu cea mai mare bucurie și mai hrănitoare mângăiere voiu avea, de va ceti tot cetitorii Istoria și celelalte materii cu bună luare aminte, și de va întrebuința supta dintr'însele învățatură spre fericirea și folosul neamului românesc, încredințându-se, că atunci va avea deapaurarea lucrătorii și spre tot binele rîvnitorii

pre Autorul

BCU Cluj / Central University of
Damaschin T. Bojâncă
la Înalta Tablă Crăiască a
Ungariei Jurat Notarius“.

Istoria Romanilor o începe Bojâncă cu „Craiul I. Romulus“ și o continuă până la „Octavian ca moștenitor al lui Caesar“ (partea V. din Bibl. Rom. anul 1830). De aci înainte *istoria Romanilor* este tălmăcită de *Grigorie Cuciuran din Moldavia*, pe care Karkaleki îl recomandă cetitorilor astfel: „Acest tinăr este fiul Domniei Sale Boierului Ioan Cuciuran din Botoșani, pentru care spre bucuria Patriei, spre lauda Neamului datoriu sânt a face cunoscut patrioților talenturile, ce are acest tinăr; în toate învățăturile este unul din cei întâiu eminenți, și toate ceasurile, ce are slobode de școală, le petrece în cetirea și tălmăcirea cărților celor mai alese și folositoare neamului; spre dovadă vedeți, această istorie de sine singur tălmăcită și fără nici un ajutor de vre-un Lexicon, ci numai singură experiența sa și înferbințeala sa, ce are spre luminarea neamului l-au povățuit: cui sântem datori a mulțami pentru un așa ales tinăr? Patriei, că scoase astfel de fiu. Vrednicului său de cinste Părinte, că s'au îngrijat și se îngrijește pentru creșterea cea bună a fiilor săi și n'au cruțat nici o cheltuială cu aleși dascăli a-i învăța;

câtă bucurie și laudă pricinuește părintelui său și familiei?... Dea Dumnezeu la toți tinerii așa îndrumare spre învățături și folosuri patrioticești, precum acestuia. Eu acestea nu le *votresc* pentru vre-un interes, ci numai pentru dreptul neamului, căci simțesc de datorință de a face cunoscut patriei sale bucuria și nădejdea, ce poate avea spre tinărul acesta. Purtarea sa cea morală trebuie să o adevărim toți care îl cunoaștem. Izvoditoriul Bibliotecii“.

În partea a VI-a și a VII-a *Istoria Romanilor* e tradusă de Constantin Leca pictorul, iar dela partea VIII înainte este „lucră de D. Ioan Triffu teolog în al 4-lea an“, care în partea a IX-a la pagina 24 dă câteva deslușiri asupra felului său de a lucra, publicând următoarea „*Luare aminte!* Dându-mi-se mie aceasta provincie a lucra Biblioteca Românească, foarte voios am primit-o, ca un lucru foarte plăcut și mie de mult dorit; nu din ceva privat interes, — mărturie-mi este cunoștința sufletului, ci *numai din acel nestâmpărat amor către Nația mea*, cu care îmi arde inima din a 15 ani a vieții mele; drept aceea mă voiu și săli a lucra pe plăcerea cititorului public român: făcând, și din voința preacinstului D. Zah. Karkaleki, următoarele însemnări:

I. Dela metoda după care fu dată până acum Biblioteca trebuie să rătăcim: dând Istoriei Romanilor coale mai multe de trei, ca să poată eși mai *cumplită*; fiindcă întâmplările mai marilor noștri tocmai dela Traian sânt cele mai interesate pentru noi; așa dară de lipsă este mai mare lățime.

II. Eu istoria o lucru din *Isvoare*, adică din *Autorii* cei *Clasici Romani*; drept aceea, pentru ceice voiesc a avea mai largi cunoașteri despre lucrurile *Isvoarelor* din care am tras, am voit să pui *Note*; însă fiindcă aceste foarte mult loc cuprind, am fost silit a le lăsa afară, ci totuș voiu însemna la începutul fieștecărui tractat numele *Isvoarelor* din care am lucrat. Până acum am lucrat din C. C. Tacitus, T. Svetonius, S. A. Victor Eutropius, Iosefus Flavius și Dio Cassius.

III. Lumina îmi este *adevărul*, îndemnul *amorul*, iară scopul fericirea poporului român. Autorul *Ioan Triffu*.“ *)

*) Cf. și N. Bănescu și V. Mihăilescu: *Ioan Maiorescu, scriere comemorativă cu prilejul centenarului nașterii lui*, București 1912, pag. 5.

Acest Ioan Triffu, după cum se știe, avea să treacă nu peste mult în Țara Românească, unde și-a schimbat numele în *Maiorescu* și a devenit un factor important în viața școlară, literară și politică a neamului nostru. Tot astfel trecu ceva mai 'nainte Damaschin Bojâncă în Moldova, unde i s'a oferit funcția de rector al seminarului Veniamin și mai târziu profesor la Academia Mihăileană.

Pe lângă istoria Romanilor, continuată cu laudabilă stăruință și îngrijire în fiecare parte a „Bibliotecii Românești“ s'au publicat în coloanele acestei reviste și numeroase tratate din istoria principatelor române, precum: „Viața prințipului Dimitrie Cantemir“ (p. I), „Istoria lui Radu Șerban, prințipului Țării Românești, carele au domnit dela anul 1602 până la 1610“ pe scurt dedusă de *Dam. Bojâncă* (p. II), „*Vestitele fapte și perirea lui Mihai Viteazul* prințipului Țării Românești“, pe scurt deduse de *Dam. Bojâncă* (p. III și IV). „*Dragoș întâiul prințip al Moldaviei*“, apoi „*Viața prințipului și eroului Moldaviei Ștefan cel mare*“ culeasă de Constantin Leca (în partea a VI-a).

În fruntea fiecărei părți este reprodus chipul câte unui voevod român, trezind astfel în sufletul cetitorilor un interes mai viu pentru conducătorii din trecut ai poporului nostru. După fiecare chip urmează câte un lung cuvânt de închinare către diferiți patroni și mecenai ai literaturii și culturii române. În termeni elogioși preamărește Karkaleki pe mitropoliții Dionisie Lupu și Veniamin Costachi, pe principii Alexandru Dimitrie Ghica și Mihail Grigorie Sturza, pe boerii Grigorie Băleanu și Alexandru Filipescu, iar la începutul părții IX din 1834 fumul din cădelnița tămâierilor sale neobosite se îndreaptă spre contele *Ștefan Seceni*, «a mai multor mărite comitaturi în Ungaria asesor și a prea învățatei Academiei Ungariei Vițe-president», care probabil îi va fi oferit vre-un ajutor bănesc pentru tipărirea revistei.

VI.

Din toate punctele fixate de Karkaleki în programul publicat la 1825, mai ales cele două dintâi, — privitoare la istoria Romanilor și a principatelor române — au rămas ca niște stele călăuzitoare ale «Bibliotecii Românești» în tot cursul apariției sale. Celelate puncte, de sigur, din cauza lipsei de colaboratori, a fost silit Karkaleki a le lăsa pe planul al doilea sau a le omite

cu totul. Punctului privitor la aprecierea literaturii românești și la răspândirea ei cu ajutorul acestei reviste, a căutat să-i dea oarecare atențiune.

În partea a V-a a «Bibliotecii» la pag. 53—4 se publică următoarele informațiuni sub titlul *Despre literatură*: «Produc-tul minții și a învățăturilor unei Nații se numește *Literatură* și părțile ei sunt Poezia, Filosofia, Istoria și Retorica; aceste învățături se numesc cu drept încă și humanitate, căci prin ele omul câștigă cugetări de moral, simțiri delicate... *Literatura tuturor națiilor s'a început cu Poezia*, pentru că aceasta este fiica simțirei, ce în inima omului mai timpuriu se deșteaptă, decât judecata minții sale. Aceasta o vedem și la Români, cari arată mai mare plecare pentru versuri, decât pentru alte compoziții (alcătuiuri). De însemnat este, că armonia versurilor românești se aseamănă cu ale Poeziei Italiane, carea și întru aceasta este cea întâie între cele noue. Între multe ramuri a Poeziei acele carele țânțește mai mult către folos, este fabula (basna). Scoposul acestei Poezii didactice este prin zugrăvele alegorice și satirice a da învățătură de Moral; acei întâi scriitori de fabule sânt: Locman Indianul, Esop Frigianul, Fedru Latinul și Lafonten Francezul, iară acum toate națiile au a lor fabulografi, carii toți unul dela altul au împrumutat ideile. Asemenea și D. Aga *Asachi* au făcut în limba românească oarecare cercări, din carele se alcătui-se o culegere de fabule, însă focul din 1827 au înghițit osteneala de 12 ani a alcătuito-ului, carele au pierdut în acea zi Manuscrisurile Tragediilor: *Alzira*, *Săul* și una originală numită *Mihail Domnul și Iroul Românilor*, o *Istorie a Impărăției Romei*, *Versuri Lirice*, *Cursul de Matematică* și o culegere de fabule. Din aceste pe cât s'au păstrat în ținerea de minte și pe aiurea, se vor împărtași uneori aice Ecstracturi*)...

Iar la pag. 55—57 publicând versurile întitulate „*Ruinele Târgoviștei* compuse de *Domnul Vasilie Cârlova*“, le însoțește cu următoarele aprecieri:

„Se arată, că vârsta acestui tânăr plin de talent este de 20 ani și că geniul său cel poetic făgăduiește mult pentru Limba Românească, cea atâta de frumoasă sub pana lui cea povățuită

*) Începutul îl face imediat reproducând fabula: *Guzganul de cetate și cel de câmp*.

de o Muză voitoare de bine acestei adevărate surori a Italianei, Francezei şi Ispaniolei. Imaginaţia şi Sentimentul său va da mai multe la lumină“.

Planul de a tipări în fiecare lună câte o parte a „Bibliotecii“ nu s'a putut duce la îndeplinire. Fiind extensiunea câte unei părţi atât de considerabilă, abia a putut tipări câte 2 părţi (volume) într'un an, continuând astfel până la 1834.

După bunul obicei din vechime Karkaleki tipăreşte la sfârşitul părţii I, II şi IV numele tuturor abonaţilor (prenume-
ranţilor) dându-ne astfel posibilitatea de a cunoaşte pe cei ce se interesau în prima jumătate a secolului trecut de soarta literaturii şi a ziaristiceii româneşti. În *Ţara Românească* avea revista lui Karkaleki la 1829 numai 126 de abonaţi, cari se repartizau astfel: în Bucureşti: 100, în Craiova: 20, în Cerneşti: 5, în Slatina: 1, iar în *Transilvania şi Ungaria* avea 318 şi anume în Lugoj: 72, în Arad: 45, în Caransebeş: 40, în Pesta: 38, în Braşov: 30, în Lipova: 30, în Mehadia: 13, în Făget: 11, în Buda: 8, în Orşova: 5, în Verşet: 5, în Sibiu: 4, în Făgăraş: 2, în Haţeg: 6, în Trestia: 2, în Oradea mare: 1, în Cernăuţ: 1, în Uzdin: 1, în Sasreghin: 1, în Ținţari, Vad, Ohaba câte 1, apoi în centrele mari europene: 7 şi anume: în Viena: 5, în Paris: 1, în Londra: 1. Laolaltă revista avea cu totul la sfârşitul anului 1829, ca şi la 1821, considerabilul număr de 451 abonaţi.

VII.

Totuş era de aşteptat, ca principatele române să dea un număr mai însemnat de abonaţi pentru o revistă, care împărtăşia de atenţiune mai ales istoria şi viaţa literară a principalilor.

De această părere era şi tânărul avocat român din Pesta *Emanuil Gojdu*, care fiind totdeauna povăţuit de pornirea nobilă de a sprijini orice întreprindere salutară, n'a întârziat a veni în ajutor şi străduitorului Zaharie Karkaleki, publicând în partea III. (pag. 31—36) a „Bibliotecii Româneşti“ un călduros apel către „strălucii boeri ai Ţării Româneşti şi ai Moldovei“, pe care îi roagă, să sprijinească literatura şi să iubească limba naţională.

„Numai acesta e — scrie Gojdu — cel mai de căpetenie al meu scop, iubită Naţie! a atâta în voi vrednicilor strănepoţi

ai vestițiilor Romani, carii pe fiutoarele în multe sute de ani ticăloase necazuri iroicește le-ai învins, a deștepta — zic — o îmboldire de bine aducătoare și un foc sfânt patrioticesc către limba noastră cea mumească! O! dulce nădejde! Acesta e numai unicul meu scop de căpetenie. Rabdă-mă dară a vieții cu mareața acea laudă și cu fericita acea mângăere, ca să pot ajunge cu drept doritul scop național! — În toate părțile geme sufletul neamului nostru într'un întunec înfiorător; tristă dormitare sau somn au cutropit înaltele Românești talente... Ci numai acum, acum începe groaznica noapte a se despica, înfiorata a oarbeștiințe întunecime a se risipi, și cu sburătoare săgeți se arată printre raze lucitoare săpatul mormânt al Neamului. — Acolo, acolo în acea groapă, pe care prin negrijirea cultivării de limba sa și-au gătit-o, acolo dimpreună cu limba va putrezi sufletul și estimea (ființa) Neamului, dacă acum, când se poate, nu se va încunjura lenevirea... Voi dreptelor Stălpări Românești, voi adevăraților strănepoți a multvestițiilor Romani ai înfrânt pe vrăjmașii, cari vă amenințau deapaură stingere; ai învins pe popoarele cele mai varvare; ai surpat pe de multe veacuri apăsătoarele primejdii; ai păstrat averile voastre în proprietate nemărginită; totdeauna ai ținut în vioroasă floare pe vrednica de dulce pizmuire libertate a persoanelor voastre; aveți țări, aveți două prințipaturi binecuvântate de Dumnezeu; aveți din însuș sinul Nației voastre două căpetenii stăpânitoare; aveți Patrii fericite, care cu însuș pământul Hanaan se pot bărbări (asemăna); aveți o limbă națională dulce și prea plăcută, care e cea mai credincioasă și cea mai de aproape fiică a vechi limbi romane; deci cu înăscuta voastră generositate veți învinge și pe acele greutăți, care sunt înzelate (împreunate) cu cultivarea limbei voastre, numai să o iubiți pe dânsa, că cu laptele de Amazon Roman ai supto și toată picătura de sânge, ce bate în vinele voastre, se trage din marele acel neam, a căruia și cel mai mic cetățean cu învăpăiată inimă și-au jertfit viața și toate averile pentru binele Patriei și pentru lauda neamului său... se cere, ca voi vrednicilor Patrioți Boeri! de după credincioasa către dânsa (limba națională) fiasca iubire, să faceți o micuță jertfă, care dulcele voastre mame, adecă Nației din marile (voastre) averi a da puteți; încă și aceea cu dreptul se poștește, ca arătându-vă fii mulțămitori Naționalei voastre limbi,

cu care toată lumea vă laudă, să ajutați scrierea și tipărirea cărților în limba patrioticească, să le cetiți cu bucurie și să le faceți cunoscute dulcei voastre Nație; pre învățații Neamului să-i patroniți, și favorisindu-i să-i scutiți, întinzându-le mână de ajutoriu și dându-le ocazie (prilej), ca plăcutele a sudorilor sale fructuri, să le dea spre folositoare gustare neamului său.

«Așa va înflori Nația noastră, așa își va câștiga loc între celelalte neamuri înfloritoare sau cultivate.

„...Aceasta e cea mai învăpăiată a mea națională dorire, aceasta cea mai înaltă și mai apăsătoare a vieții noastre simțire și-a tuturor cugetare, și de voi putea ajunge aceasta în cât de mică parte, sau încăi în atâta, cât prin descoperirea cugetelor mele acestora să pot în unii Patrioți, mai vârtos în aceia, dela cari nu puțin atârână viața și înflorirea limbii Naționale, cât de mică îmboldire și învăpăiere ațâța, și a le deștepta inima spre pornirea cătră fericirea de obște, norocos mă voiu ținea, iară mângăerea mea în lume păreche nu va avea. Pentru că *nu este mai mare mângăere, mai adevărată îndestulare, decât simțirea fericirii și a mării neamului*“.

Astfel simția Emanuil Gojdu încă din tinerețe importanța limbei și literaturii naționale. În cuvinte atât de pătrunzătoare știa să îndemne pe boerii din principate, să se trezească la simțire națională și să-și îndeplinească datoria față de cultura neamului. Cuvintele lui izvorâte din inimă curată și cuget înalt n'au răsunat înzadar. La sfârșitul anului 1830 „Biblioteca Românească“ avea aproape cu 400 cetitori mai mulți decât în anul 1821 și 1829. Nu știm, cum va fi sporit acest număr în anii următori, precum nu am putut afla nici cauzele, cari au făcut să încezeze această revistă condusă atât de bine și pornită cu atâta însuflețire.

Probabil, că îndepărtarea lui Bojâncă și Triffu-Maiorescu,^{*)} cari erau stâlpii de căpetenie între colaboratorii acestei reviste, și trecerea lor peste munți, unde i-au așteptat alte îndatoriri, va fi fost un motiv de căpetenie pentru încetarea acestei publicațiuni

^{*)} Maiorescu trecuse în Țara Românească, unde ajunsese profesor la Cerneți, iar de aci fu transferat în 1837 la Craiova ca profesor „de stilul scrierii și istorie, în clas al 3-a și al 4-a“ (cf. N. Bănescu și V. Mihăilescu o. c. p. 20 și I. C. Filitti, *Domniile Române sub Regulamentul organic 1834—48*. București 1915, pag. 229), iar *Damaschin Bojâncă* ajunsese la 1834 conducătorul *Seminarului Veniamin*, fondat în Sept. 1803 (*ibidem*, pag. 604)

folositoare tocmai într'un timp, când părea a promite mai mult.

Aşa, cum se înfăţişează «Biblioteca Românească» din anii 1821 şi 1829—1834, este — multămită îndeosebi colaborării valoroase a lui Damaschin Bojăncă, Ioan Triffu-Maioreescu şi Emanuil Gojdu, — o contribuţiune serioasă la dezvoltarea ziaristiceii române din prima jumătate a secolului trecut.

Dupăce vestiţii istorici ardeleni dela începutul secolului al XIX-lea s'au stâns între străini, iar operele lor au fost împiedecate în partea cea mai mare de a putea să străbată în cercurile mai largi ale Românilor, pentru a căror înălţare morală şi naţională ele erau menite, — modestul editor tipograf originar din Bressovo a luat asupra sa sarcina de a răspândi, cu ajutorul «*Bibliotecii Româneşti*» cunoştinţele istorice şi amintirile înălţătoare ale gloriei străbune, căutând ca în chipul acesta să trezească şi să alimenteze conştiinţa naţională a tuturor «iubitorilor de neamul românesc».

Este deci vrednică de atenţiune opera de educaţie naţională şi culturală îndeplinită de editorul şi colaboratorii celei mai vechi reviste literare româneşti în împrejurări puţin prielnice direcţiei naţionale, în serviciul căreia a fost pusă chiar dela început această revistă.

CELE MAI VECHI ȘTIRI BIZANTINE ASUPRA ROMÂNILOR DELA DUNĂREA-DE-JOS.

Comunicare citită la Academia Română, în ședința publică dela 7 Iunie 1921

de

N. BĂNESCU.

Intr'o comunicare făcută d'inaintea D-niilor voastre, în 1919, d. N. Iorga, interpretând un pasagiu din vestita scriitoare bizantină Ana Comnena, — pasagiu peste care se trecuse adesea prea repede, — a aruncat o lumină neașteptată asupra celor dintâi începuturi ale vieții politice a Românilor ¹⁾.

Se știe că, în timpul grelelor lupte purtate, între anii 1086 — 1091, de Alexios Comnenul cu Pecenegii, la frontiera Dunării, în regiunea amintită adesea la scriitorii bizantini sub numele de *Paristrion*, se pomenesc despre câteva căpetenii — *ἑκκρίτοι* — ale populației din acel loc: *Tatòs*, *Chalīs*, *Sesthlav* și *Satzàs*. Unul dintr'înșii stăpâna la Dristra (Silistra de azi), altul la Vitzina, ceilalți în alte locuri, în părțile Dobrogii de azi.

În *Alexiàs* (ed. de Bonn)²⁾, I, 323, 6 urm., cetim :

Γένος τι Σκυθικὸν παρὰ τῶν Σαυροματῶν καὶ ἑκάστην σκυλευόμενοι, ἀπάραντες τῶν οἴκοι καταῆλθον πρὸς τὸν Δάνουβιν. ὥς δὲ πρὸς ἀνάγκης ἦν αὐτοῖς μετὰ τῶν κατὰ τὸν Δάνουβιν οἰκούντων σπεισθαι, τούτου συνδῶξαντος πᾶσιν, εἰς ὁμιλίαν ἦλθον μετὰ τῶν ἑκκρίτων, τοῦ τε Τατοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου καὶ τοῦ Σεσθλάβου καὶ τοῦ Σατζᾶ....

¹⁾ „*Les premières cristallisations d'État des Roumains*“, în „*Bulletin de la section historique de l'Ac. Roum.*“, 5—8-e année, 1 (Janvier 1920), pp. 33—46 și în „*Revista Istorică*“, V, 6—7 (Iunie—Iulie, 1919).

²⁾ N'am putut avea în Cluj ed. Teubner.

Prin urmare un *neam scitic*, oprimat de Sauromați (aici: Cumani), se coborî la Dunăre și, având nevoie a se înțelege cu cei ce locuiau lângă acest fluviu, intrară în tratative cu căpeteniile etc.

Ceia ce reține d. Iorga din acest pasagiu e faptul că populația de lângă Dunăre, la care vin Sciții, nu este identificată cu aceștia.

Când Alexios cuprinde apoi Dristra (în toamna anului 1087¹⁾, el nu poate pune mâna pe cele două cetăți ale orașului (αἱ δύο ἀκροπόλεις), apărate cu îndărătnicie de rudele lui Tatos (παρὰ τῶν συγγενῶν τοῦ καλομένου Τατοῦ). Acesta trecuse fluviul, ca să aducă Sciților ajutor de la Cumani (ἐφ' ᾧ ἐπεμβόσασθαι Κομάνους καὶ ἐπαναστρέψαι εἰς ἀρωγὴν τῶν Σκυθῶν)²⁾.

Supunând unei interpretări critice aceste pasagii ale printesei scriitoare, d. N. Iorga se întreabă: *ce caracter politic și mai ales național au putut avea aceste formațiuni, în regiunea dunăreană menționată sub numele de „Paristrion“, care se vede a fi, în această vreme, nu o indicație geografică oare-care, ci un termen administrativ și militar?*

Nomenclatura etnică a Anei Comnena e neprecisă, și aceasta creiază dificultăți când trebuie să deosebești rasa popoarelor amintite de dânsa. Bulgarii îi sunt totuși cunoscuți cu numele lor; Sârbii, Pecenegii de asemenea. Românii balcanici încă îi sunt cunoscuți.

Dar, cum s'a văzut din primul citat al scriitoarei, populația aceasta paristriană nu e confundată cu „Sciții“, cari vin la dânsa după alianță. Bulgare nu puteau fi aceste formațiuni politice — susține d. Iorga, — fiind-că Bulgarii au avut în totdeauna tendințe spre țarat. Bizantine de asemenea nu erau, căci, în acest cas, zice d-sa, ele ni s'ar fi înfățișat ca răsvrătite în potrivea imperiului. Că șefii acestei populații nu erau barbari, o arată starea de atunci a Silistrei, măsurile luate pentru apărarea ei, caracterul de civilizație așezată a oamenilor acestei cetăți. Culturile de meiu și de grâu, menționate în acele părți, nu le puteau face Pecenegii; ele sunt multă vreme caracteristice Românilor.

¹⁾ V. F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis I-er Comnène*, Paris 1900, p. 118, n. 3.

²⁾ Ana Comnena, ed. Bonn., I, 341. Istoricii și croniștii bizantini citați în acest studiu sunt din ediția de Bonn, când nu se dau alte indicații.

Pentru toate aceste motive, d. Iorga socotește că singurul caracter ce trebuie dat acestor așezări politice e cel românesc. În numele șefilor amintiți d-sa recunoaște formele românești: *Tatōs*, „de și accentuat grecește“, e *Tatul*; *Sesthlav* e *Seslav*, care amintește atât de bine pe Seneslav, Voevodul de Argeș; *Satzās* e *Sacea*.

În favoarea părerii sale ar pleda și numele de *Vlașca*, adică „Țara-Românească“, pe care-l păstrează până azi unul din județele noastre dunărene, nume pe care Sărbii îl întrebuințează și azi pentru România și o parte a Torontalului.

Astfel — încheie învățatul nostru istoric — împrejurări identice cu cele care au dus la formarea Principatelor românești, în veacul XIII, dau naștere, la Dunăre, prin imitația ducatelor de graniță bizantine, acestor prime organizații politice românești, la sfârșitul veacului XI.

Concluziile d-lui N. Iorga sunt foarte plausibile. Confruntate cu informația pe care o scoatem din alte izvoare bizantine, ele se verifică pe deplin.

Pentru a le susține, aducem aici următoarele întregiri.

I.

„*Paristrion*“ era un ținut de la Dunăre, ce corespundea cu Dobrogea actuală. El începea cu mult mai la Apus de Silistra și mergea până către gurile Dunării, pentru a fi statornic amintit ca unitate administrativă „a orașelor și ținuturilor de la Dunăre“ și a avea de reședință a Cărmuitorului bizantin cetatea Silistrei (Dristra, Dorostolon).

Paristrion, ducat de graniță al imperiului, s'a creiat, după toate probabilitățile, în urma distrugerii țaratului bulgar al lui Samuel. Când cel de pe urmă apărător al neatarnării bulgare, acel Sermon, care-și avea reședința la Sirmium¹⁾, cade sub loviturile de pumnal ale lui Constantin Diogenes, comandantul bizantin din părțile acelea (τῶν ἐκεῖσε μερῶν ἄρχων), acesta fu așe-

¹⁾ Σέρμων ὁ στρατηλάτης e legenda pe monetele de aur de imitație bizantină păstrate dela dânsul și descrise de G. Schlumberger (*Monnaies d'or d'un chef bulgare du XI-e siècle*, Extrait de la *Revue Archéologique*)

zat de Basilios II Bulgaroctonul ca guvernator al ținutului cucerit, acolo la Sirmium (καὶ ὁ Διογένης ἄρχειν ἐν Ἀλφειῇ τῆς νεοκτῆ-
του χώρας¹⁾).

Ceva mai târziu, la începutul domniei lui Constantin VIII (1026—7), când Pecenegii trec Dunărea în Bulgaria, devastând greu ținutul, omorînd și târînd în captivitate mulțime de soldați și șefi militari, împăratul, spre a asigura liniștea în aceste locuri primejduite, creiază pe Constantin Diogenes duce al Bulgariei (διὸ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος τὸν Διογένην ἄρχοντα Σερμίου ὑπάρχοντα καὶ δοῦκα τῆς Βουλγαρίας ἐποίησεν²⁾).

Basilios II procedase cu mult tact politic, după zdrobirea definitivă a rezistenței bulgare, punându-și, în diferite puncte ale statului cucerit, cârmuitorii săi, fără a transforma acest stat într-o simplă „themă“ a imperiului³⁾. Necesitatea apărării îl siliă pe urmașul său, după câți-va ani numai, a pune asupra Bulgariei danubiene un „duce“, cum erau atîția în punctele de frontieră ale imperiului. Diogenes se strămută astfel de la Sirmium în părțile expuse mai mult ale vechei Bulgariei dunărene: pe aici veneau acum, regulat, năvălirile prădalnice ale barbarilor.

Reședința noului duce bizantin era la Dristra sau Dorostolon (Silistra), cetatea cea mai puternică pe linia Dunării de jos. Autoritatea-i se exercita asupra tuturor orașelor de pe malul drept al Dunării, unde steteau acum iarăși garnizoanele imperiului. Titlul său ajunsese în curând acela de „duce al orașelor și ținuturilor de la Dunăre“, de unde termenul general de „Paristrion“, pentru noua subîmpărțire administrativă.

Termenul acesta se întâlnește și pentru alte părți de lângă Dunăre, către Sirmium, cum îl aflăm la Kinnamos⁴⁾, dar acolo el are valoarea unui simplu termen geografic.

¹⁾ Kedrenos. II, 476, 24.

²⁾ *Ibid.*, II, 483, 20.

³⁾ Skylitzes, 715, 1: Βασιλείου γὰρ τοῦ βασιλέως, ὁπηνίκα τὴν βουλγαρίαν ὑπεγγάγετο, μὴ βελήσαντός τι νεοκλήσια: τῶν ἐθιμῶν αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τοῖς σφετέραις ἄρχουσί τε καὶ ἔθεσι τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐρίσαντος διεξάγεσθαι, καθὼς πού καὶ ἐπὶ τοῦ Σαρμουήλ...

⁴⁾ 113, 11: ταῦτα κατωρθώσας βασιλεὺς πόλεις τε τὰς Παριστρίους ὡς ἐντὴν κρατυνόμενος ἐνταῦθα διατριβὴν ἐποίητο... 119, 16—7: βασιλεὺς δὲ Ἰακζάν τῶν Παϊόνων ρῆγχι τοῖς φράσασιν ὠδίνοντα ἐξαπινάκως τὰς Παριστρίους ἐπιτεθῆσθαι πόλεις διανοεσθαι: μὲν ἄν...

Diogenes stete în fruntea acestui ținut câțiva ani. Romanos III Argyros (1028—1034), cu care se înrudia (soția ducelui fiind o nepoată a acestui împărat), îl strămută ca duce la Tesalonic, de unde, învinuit de complot, e îndepărtat în Asia, ca strateg al „themei“ Θρᾷκησίον, pentru a fi apoi adus, în urma unor dovezi de vinovăție, la Constantinopole, unde fu închis¹⁾. Câtva timp după aceasta, e tuns și călugărit la Studion²⁾. Implicat în sfârșit într-o conspirație a Teodorei, sora împărătesei Zoe, atât de geloasă de puterea ei, acest vestit general nefericit își încheie viața, aruncându-se de pe zidurile închisorii sale³⁾.

Al doilea duce de Paristrion fu vestitul *Katakalôn Kekaumenos*, cel mai strălucit general din a doua treime a veacului XI, luptătorul neobosit la toate hotarele primejduite ale imperiului. Un contemporan, care-i compune epitaful în versuri, îl numește cu drept cuvânt „turn neclintit de furtuni“ și „martir slăvit al Domnului“ (πύργος ἀκράδαντος αἰῶραις πνευμάτων, καλλίπικρος μάρτυς Κυρίου)⁴⁾. Înțelegerea luptelor la Dunăre cerea prezența acolo a celui mai destoinic general, și Katakalôn Kekaumenos e investit cu comanda în aceste părți, la începutul domniei lui Constantin IX Monomachos. Rușii lui Vladimir, veniți în 1043 asupra Constantinopolei, fuseseră zdrobiți la intrarea Bosforului. Cei cari putură scăpa din acest dezastru luară atunci calea pe uscat către patria lor. Dar lângă Varna ei sunt atacați și nimiciți (800 de prinși fură trimiși la Constantinopole) de Katakalôn Kekaumenos, (ἄρχων ὢν τῶν περὶ τὸν Ἰστρον πόλεων καὶ λιμένων⁵⁾).

Viteazul nu stete însă mult în aceste ținuturi. Marile sale talente militare îl chemară îndată aiurea, la cealaltă extremitate a imperiului, în Caucas, unde, după anexarea Armeniei zdrobite, armatele bizantine purtau lupte grele cu Emirul de Tovîn. Katakalôn fu strămutat atunci acolo, ca duce al Iberiei.

În locul său fu trimis în Paristrion *Mihail fiul lui Anastasios*. Îl cunoaștem din primii ani ai domniei lui Monomachos când, în calitate de strateg la Dyrrhachion, purtase, fără izbândă,

1) Kedrenos, II, 487, 17 urm.

2) *Ibidem*, 497, 8.

3) *Ibid.*, 498, 14 urm.

4) *Cod. Vatic. Pal.* 367, fol. 145^v.

5) Kedrenos, II, 555, 3.

lupta cu Ștefan Voislav al Serbiei ¹⁾). Tatăl său, Anastasios, fusese cunoscutul patrikios, care servise sub Constatin VIII ²⁾).

Se știe că în 1048 Kegen, ridicându-se asupra lui Tyrach, trece cu 20.000 de Pecenegi Dunărea, pe la Silistra, vestind pe comandantul locului, *Mihail*, asupra cauzei venirii sale și a dorinței lui de a intra în serviciul imperiului: διαμηνύεται τῷ τῆς Χώρας ἄρχοντι (ἦν δὲ Μιχαήλ ὁ τοῦ Ἀναστασίου υἱός) ³⁾. Iar când Tyrach amenință îndată cu război, împăratul trimete poruncă lui Mihail, ἄρχων τῶν παριστρίων πόλεων, ca să păzească bine malurile fluviului ⁴⁾.

După Mihail, aflăm, sub Constantin X Ducas, doi șefi în acelaș timp, în această comandă. Năvălirile Pecenegilor și ale Cumanilor ajunseseră tot mai dese și imperiul se văzuse de sigur nevoit a pune acolo doi comandanți, spre a putea asigura mai bine paza hotarului. Când Cumanii trec în masă peste Dunăre, în 1065, *Nikephoros Botaneiates* și *Basilios Apocapes*, τῶν παριστρίων πόλεων ἄρχοντες, încearcă zădarnic a-i împiedeca ⁵⁾.

După aceștia, comanda în Paristrion o avuse rebelul „Vestarches“ *Nestor*, care ia armele împotriva lui Michail VII Parapinakes (circa 1072). El fusese în adevăr trimes dela Constantinople, în părțile unde se revolta; ca δοῦξ τῶν Παριστρίων ⁶⁾.

În sfârșit, în timpul domniei lui Alexios I Comnenul, pe la 1091—92, ducele de Paristrion era *Leon Nikerites*. După marea bătălie de la Leburnion (Aprilie 1091), în care Pecenegii fură striviți cu ajutorul Cumanilor, împăratul îi trimitea de coleg pe Georgios al lui Decanòs (Γεώργιος τοῦ Δεκανοῦ); în realitate însă, fiind-că acesta se compromisese în conspirația lui Gabras, „pentru a fi mai bine observat de către Nikerites“ ⁷⁾.

¹⁾ *Ibid.*, II, 543, 16.

²⁾ *Ibid.*, 537, 12: ἦν δὲ Ἀναστάσιος πατρίκιος ὁ τῷ πατρὶ τῆς ζωῆς ἐπιγρητάμενος.

³⁾ *Ibid.*, II, 583, 12.

⁴⁾ *Ibid.*, II, 585, 5.

⁵⁾ Zonaras, III, 678, 7. Cf. Skylitzes, 654, II: ἄρχόντων τῶν περὶ τὸν Ἰστρὸν ποταμὸν τοῦ μεγίστου βασιλείου τοῦ Ἀποκάπου καὶ τοῦ μεγίστου Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου.

⁶⁾ Skylitzes, 719, 11; Zonaras, III, 713, 9.

⁷⁾ Ana Comnena, I, 422: Γεώργιον δὲ τὸν τοῦ Δεκανοῦ μετὰ γραμμάτων πρὸς Λέοντα τὸν Νικηρίτην δοῦκα τῷ τότε τοῦ περὶ Δουνάβου τυγχάνοντα πέπομφεν, ὥς δέηθεν καὶ αὐτὸν σὺν ἐκείνῳ τὰ περὶ τὸν Δάνουβιν φυλάττειν· τὸ δὲ πᾶν, ἵνα μᾶλλον ἐκεῖνος παρὰ τοῦ Νικηρίτου ἐπιτηροῖτο.

Alt duce de Paristrion nu mai cunoaștem. Aceasta nu înseamnă însă că ducatul va fi dispărut atât de repede. Urmașii lui Alexios I au fost mai cu seamă absorbiți de evenimentele ce chemau atenția lor în Asia.

Politica de energie războinică a lui Ioan II Comnenul, imperialismul ambițios și îndrăzneț al lui Manuel erau încă destul de impunătoare pentru a păstra la frontiera mereu expusă a Dunării acest post înaintat, a cărui existență numără o sută de ani și mai bine. Ridicarea acelei numeroase oști de Vlahi, „din părțile de către Pontul-Euxin“, pentru luptele lui Manuel Comnenul cu Ungurii (1164), despre care ne vorbește Kinnamos, confirmă și ea existența în acel timp a unității administrative din care porneau aceste pregătiri.

Existența ducatului bizantin dela Dunăre s'a putut încheia numai cu sfârșitul puternicei dinastii a Comnenilor. Răscoala Asăneștilor, cucerirea de către Latini a Constantinopolei, cu toate urmările lor atât de fatale Bizanțului, au rupt definitiv legăturile acestuia cu ținuturile de la Dunăre, cârmuite de ducele de Dristra.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

II.

Numele românesc *Tatul* ne apare în transcripție greacă fidelă la Skylitzes, care ne dă forma Τάτους și, ceia ce nu poate fi neînsemnat, forma ne apare astfel în cazul dativ. Când Nestor, care avea rangul de „vestarches“, e trimis de la Constantinopole în orașele de pe malul Dunării, unde soldații fuseseră neglijaji, dânsul, ne spune Skylitzes¹⁾, συμφωνίως τῷ Τάτους ὡς ὁμογνώμονι, Πατρινάκοις πλείοσιν ἐπλισθέντες εἰς τὴν βασιλεύουσαν παρεγένοντο.

Zonaras, care, între alte izvoare, a folosit și pe Skylitzes, ne dă aceeași formă, însă cu accentul schimbat: Τατούς²⁾.

Ceia ce încă trebuie însemnat, e că acest Tatus (*Tatul*) apare cu 15 ani mai înainte de evenimentele pe care ni le povestește Ana Comnena, în aceeași situație de șef al populației dela Dristra. Il aflăm într'un izvor cu mult mai însemnat, cu totul contemporan cu faptele povestite, în istoricul *Mihail Attaliates*. Acesta povestește, după propria sa declarație, lucruri trăite de dânsul (περὶ ὧν οὐκ ἀκοῇ καὶ μύθοις ἐτέρων παρελάβον).

¹⁾ 719, 8.

²⁾ III, 713, 8.

ἀλλ' ὃν αὐτὸς αὐτόπτης, καὶ θεατὴς ἐλρημάτω) ¹⁾. El ne dă pentru șeful „scit” de la Dunăre aceeași formă, apropiată de cea românească, fiindcă acel *Tatrys*, aliatul lui Nestor, pomenit de dânsul, nu poate fi decât o transcripție greșită a lui Τατούς, în care s'a scris ρ în loc de ο. Paleografic, grupul τούς poate fi lesne confundat cu τρος ²⁾. Skylitzes, se știe, a folosit pe Attaliates. Nu se poate admite prin urmare pentru aceeași persoană o formă atât de diferită la cei doi scriitori. Deosebirea trebuie pusă numai pe seama copistului.

III.

Dar Attaliates are pentru chestiunea caracterului etnic al populației în care d. Iorga vede pe Români o însemnătate deosebită.

În adevăr, dacă la urma urmei numele singur nu poate deslega această problemă etnografică, trebuie să cercetăm faptele; și ele sunt în această privință hotărâtoare. Attaliates, care și-a petrecut viața sub patru împărați (Const. X Ducas, Romanos Diogenes, Mihail VII Parapinakes și Nikephoros Botaneiates), ocupând în acest timp demnități de frunte la Curtea bizantină, a avut prilej să fie perfect informat asupra faptelor, al căror martor ocular singur declară că a fost.

Ce caracter național aveau așa dar micile alcătuiri politice amintite în Paristrion de Ana Comnena?

Scriitoarea nu ne-o spune. Din câte afirmă însă, rezultă că populația *nu era* „scitică”, expresie care, în pasagiul său, înseamnă Pecenegi.

Acelaș lucru rezultă, credem, și din pasagiul pe care-l aflăm, cu privire la aceste fapte, la Skylitzes, 719, 8:

...ἐν δὲ ταῖς παρακειμέναις τῇ ἑλθῇ τοῦ Ἰστροῦ πόλεσι τῶν στρατιωτῶν ἡμελημένων οἱα δὴ μηδὲν εἰς διοίκησιν λαμβανόντων, στέλλεται ὁ βεστάρχου Νέστωρ, δοῦλος γεγονώς τοῦ πατρὸς τοῦ βασιλέως, δοῦς τῶν Παριστρίων ὀνομαθεῖς, καὶ συμφωνήσας τῇ Τάτους ὡς ὁμογνώμονι, Πατζινάκοις πλείοσιν ὀπλισθέντες εἰς τὴν βασιλεύουσαν παρεγένοντο“.

Deci, numit duce în ținuturile dela Dunăre, Nestor se învoi

¹⁾ 8, 13.

²⁾ Cf. Gardthausen, *Gr. Pal.* 2, tablă 4b.

cu Tatus, ca unul care avea aceleași sentimente, și amândoi, înarmați cu un număr mai mare de Pecenegi, veniră în fața Capitalei. Nu se spune în text că și Tatus era Peceneg. El a putut însă, ca șef cunoscut în aceste locuri și în vechi legături cu Pecenegii vecini, să mijlocească pe lângă aceștia, spre a-i aduce, în număr mai mare, în serviciul cauzei comune.

Zonaras singur îl numește șef al Pecenegilor, III, 713, 8:

„Δούλος δέ τις τοῦ πατρὸς τούτου τοῦ αὐτοκράτορος, Νέστωρ ὄνομα, βεστάρχης δὲ τὸ ἀξίωμα, δοῦξ τῶν Παριστρίων προχειρίσθεις ἦρεν ὅπλα κατὰ τοῦ βασιλέως. ὁμοχμίαν γὰρ θέμενος μετὰ τινος ἀρχηγοῦ Πατζινάκων, ὃς ἐκαλεῖτο Τατούς, εἰς τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν παρεγένοντο.

Dar nu trebuie să pierdem din vedere că Pecenegii apar, ca și Cumanii, la scriitorii bizantini obișnuit sub numele de „Sciți“, și *acesta e termenul etnic care, dacă se lămurește, ne duce la deslegarea chestiunii*. Zonaras a putut confunda termenii.

Intr'adevăr, Attaliates însuși cuprinde populația orașelor Dunării sub numele generic de „Sciți“. „Sciți“ sunt apoi la dânsul uneori și Pecenegii. Cumanii sunt numiți cu numele lor¹⁾ și cu acela de Uzi²⁾. Pe Bulgari Attaliates îi cunoaște foarte bine și în totdeauna le zice pe numele lor³⁾. Când îi pomenește pentru întâia oară, le zice și *Moesi*, Μυσοί, adăogind că numirea lor specială e aceia de Bulgari, sub care apoi îi menționează mereu⁴⁾.

Numele de „Sciți“ e în genere, la scriitorii bizantini, termenul clasic pentru neamurile care vin de peste Dunăre, din părțile Sciției celor vechi. Încă Procopios relevă acest lucru, când, vorbind despre neamurile gotice din Ținuturile vechii Maiotis, ne spune că ele se chemau mai înainte și Sciți, ἐπεὶ πάντα τὰ ἔθνη ἄπερ τὰ ἐκεῖνη χωρία εἶχον, Σκυθικὰ μὲν ἐπὶ κοινῆς ὀνομάζεται⁵⁾. Mania arhaizării graiului, impusă de lunga tiranie a mo-

1) 301: παρὰβροηθούτων αὐτοῖς καὶ ἀπὸ τοῦ μαχιμωτάτου ἔθνους τῶν Κομάνων πολλῶν.

2) 83, 13: τὸ τῶν Οὐζῶν ἔθνος; 85, 17: φράζοντες ὡς οἱ μὲν λογάδες τῶν Οὐζῶν.

3) 9, 16; 29, 6; 37, 12; 83, 16; 229, 21; 230, 5, 9, 12; 231, 2; 232, 1; 234, 8; 297, 21.

4) 9, 16: Μυσοὶ δέ, οἷς εἰδοκὴ προσηγορία τὸ τῶν Βουλγάρων καθέστηκεν ὄνομα.

5) Ed. din Bonn, II (*De bello goth.*), p. 476.

delelor clasice, a transmis și acest termen, sub care, din nefericire, se ascund adesea realitățile naționale învălmășite ale Ținuturilor dunărene.

„Sciți“ sunt pentru cronicarii și istoricii bizantini Pecenegii, „Sciți“ Cumanii¹⁾, „Sciți“ și Rușii²⁾, pentru că toți vin din aceleași imense stepe ale Sciției lui Herodot.

Că lucrul este așa, ne-o arată și distincția pe care acești scriitori o fac adesea între termenul general, moștenit prin tradiție literară, și între numele speciale ale neamurilor desemnate printr'însul, nume cunoscute în graiul cel viu al poporului.

Vorbind întâia oară despre Pecenegi, Attaliates ne spune, 30, 5: Σκύθαι δέ, οὓς Πατζινάκους οἰδεν ὁ δημῶδης λόγος καλεῖν (Sciții, pe care limba populară obișnuiește a-i numi Pecenegi). Încă odată, când ne vorbește despre năvala lor împreună cu Ungurii, el face aceiași distincție, 66, 20: τῶν δὲ πρὸς ἕλιον δύνοντα Σαυροματῶν ταραττομένων, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τῶν περὶ τὸν Ἰστρον Σκυθῶν, οὓς Πατζινάκους τὸ πλῆθος καλέσκειν (și cu ei Sciții, pe care mulțimea îi numește Pecenegi³⁾).

Un fapt identic se petrece cu Bulgarii, pomeniți, cum am văzut, întâia oară la dânsul (9, 16) sub vechea denumire topografică Μυσοί, „cari, cu numele lor special, sunt Bulgarii“.

Faptul acesta, destul de cunoscut, merită a se fixa aici, pentru că, dacă vom izbuti a precisa *ce neam anume e înfeles prin «Sciții» de la Dunăre, în momentul istoric în care scriitorul nostru îi amintește*, întrebarea atât de însemnată pusă mai sus se va deslega.

1) Skylitzes 654, 13: τὸ τῶν Οὐζῶν ἔθνος (γένος, δὲ καὶ οὗτοι Σκυθικὸν καὶ τῶν Πατζινάκων εὐγενέστερον..);

Glykas, 605, 3: κατὰ δέ γε τὴν δύσιν ἔθνος Οὐζικὸν (Σκύθαι δὲ οὗτοι) καὶ τῶν Πατζινάκων οἱ εὐγενέστεροι;

Akominatos, passim;

Zonaras, III, 678, 3: τοῦ γὰρ τῶν Οὐζῶν ἔθνους (Σκύθαι δὲ τοῦτό ἐστι..).

2) Glykas, 595, 6: κατὰ τοῦτον δὴ τὸν καιρὸν καὶ οἱ Σκύθαι, τοῦτ' ἐστὶν οἱ Ῥῶσοι... κατὰ τῆς βασιλίδος ὀρμῆσι.

Kedrenos, II, 551, după ce ne anunță ἡ τοῦ ἔθνους τῶν Ῥῶς κίνησις κατὰ τῆς βασιλίδος, îndată ce începe povestirea acestui eveniment, nu le mai zice decât οἱ Σκύθαι.

3) Cf. Zonaras, III, 671, 5: ὁ δὲ Κομνηνὸς κατὰ τῶν Οὐγγρων καὶ τῶν Σκυθῶν, οἱ Πατζινάκαι λέγονται.

Attaliates ne descrie odată pe larg orașele dunărene, cu populația lor pestriță, cu prilejul răscoalei aceluia Vestarches Nestor, trimis ca duce în Paristrion, la începutul domniei lui Mihail VII Parapinakes (1071—1078).

Se știe câtă nemulțumire provocase în imperiu eunucul Nikephoros, supranumit Nikephoritzes, pe care Mihail VII îl pusese, atotputernic, în fruntea treburilor publice. Pentru a putea stoarce banii de care avea nevoie, el decretase monopolul grâului, organizând la Rhaedestos vestitul *γορυνδαξ*, magazia imperială, unde agenții fiscului vindeau, cu măsura falșă, pe prețuri scandaloase, grâul.

Aceste nechibzuite măsuri provocară împuținarea grâului și mizeria populației, lipsită de pâine. Ele aflară răsunet până în acele depărtate orașe paristriene, asupra cărora se oprește, cu acest prilej, Attaliates, 204, 16 urm.:

„Și creștea murmurul mulțimei, mai cu seamă al celor cari cunoșteau nesocotința și al celor cari erau mai aproape de retele întâmplare. Murmurul se întinse și la populația pe jumătate barbară care locuia la Dunăre. Căci pe țărmul său sunt așezate multe și mari orașe, având strânsă o populație de toate limbile și întreținând o oaste nu mică; la care (orașe) Sciții trecuți de dincolo, mai înainte, aduc felul lor de viață scitic. De către cari jefuite, li se suprimară, din porunca lui Nicephoros, și darurile ce li se trimeteau anual din tesaurul imperial. Și de aceea unele din aceste orașe își puseră în gând să se răscoale și trimiteau soli la neamul Pecenegilor. Iar cei din jurul împăratului, gândindu-se a trimite comandant dintre cei mai devotați către dânsul, hotărîră să aleagă de *catepano* al Dristrei pe unul Nestor, cinstit cu demnitatea de vestarches, ce se trăgea după neam dintre Iliri (slavi) și fusese slujitor al tatălui împăratului. Pe care, cinstindu-l și cu o atât de însemnată comandă, împăratul îl trimise, cu vr'o câți-va dintre locuitorii Dristrei, cari făgăduiră către basileus a-i aduce la ascultare cetatea. Dar plecând el și ajungând după o bucată de vreme, găsia acolo pe locuitori puțin sau de fel aplecați a asculta de autoritatea împăratului, oferind cu totul puterea cetății șefului lor (cu numele Tatrys)“¹⁾.

¹⁾ ἡβξανα δὲ ὁ τῶν πολλῶν γογγυσμός καὶ μᾶλλον τῶν ἀκριβῶς ἐπισταμένων τὸ ἄτοπον, καὶ ἔτσι τῶν γινομένων κακῶν ἑγγυτέρω κα-

Mai departe, Attaliates povestește cum Nestor, fie de teama populației, pe care o afla într-o asemenea pornire, fie hrânind aceleași sentimente ca și dânsa, fie din pricina măsurilor pe care Nikephoritzes le luase, preventiv, în potriua sa, — cum, prin urmare, din aceste cauze Nestor se uni la gândurile lor, legându-se prin tratate și jurăminte (τῆς αὐτῆς ἐκείνοις βουλῆς καὶ γνώμης ἐπὶ συνθήκαις καὶ ὅρκοις κοινωνῶς ἐχρημάτισας). Aderând la aceste învoeli și Pecenegii, încheie cu dânsii tratat, ca să ducă împotriva Bizantinilor un războiu neîmpăcat (καὶ πρὸς ὁμιολογίας ταύτας καὶ τὸ τῶν Πατζινάκων ἔθνος συναρμισσάμενος πολεμεῖν Ῥωμαίοις μετ' αὐτῶν ἀσπόνδῳ τῇ μάχῃ συνέτετο¹⁾).

Cine puteau fi acești „Sciți“, cari, trecând din stânga Dunării, se așezau în orașele poliglote de dincoace, întipărindu-le,

οἰσταντο. ἐθρολλεῖτο δὲ καὶ τὸ παρὰ τὸν Ἰστροὺν κατοικοῦν μισοβάρβαρον. παράκεινται γὰρ τῇ ὀχθῇ τοῦτου πολλαὶ καὶ μεγάλαι πόλεις, ἐκ πάσης γλώσσης συνηγμένον ἔχουσιν πληθὺς, καὶ ὀπλιτικὸν οὐ μικρὸν ἀποτρέφουσαι. πρὸς αἷς οἱ περὶ τοὺς Σκύθαι τὸ πρότερον τὸν Σκυθικὸν ἐπιφέρουσι βίον. πρὸ ὧν καταληγόμεναι, καὶ τὰς ἐκ τῶν βασιλικῶν ταμιῶν ἀποστελλομένας ἐτησίας φιλοτιμίας σπουδῇ τοῦ Νικηφόρου περιεκόπτοντο. καὶ κατὰ τοῦτο τινες τῶν τοιούτων πόλεων εἰς ἀποστασίαν ἀπέβλεψαν καὶ εἰς τὸ ἔθνος τῶν Πατζινάκων παρήγγελλον. σκεψάμενοι δ' οἱ περὶ τὸν βασιλέα σατράπην στείλαι τῶν οἰκειστάτων αὐτῷ, ἔγνωσαν κατεπᾶν τῆς Δρίστρας Χερσονήσου. Νέστορά τινα τῷ τῶν βεσταρλῶν μὲν ἀξιωματὶ τετιμημένον, ἀπὸ Ἰλλυριῶν δὲ τὸ γένος ἔλκοντα καὶ δοῦλον πατρῶον γεγονότα τοῦ βασιλεῦς, ὃν καὶ τῇ τοσούτῃ τιμῇς ὁ τηλικαῦτα κρατῶν ἀρχῇ, ἐξαπέστειλε μετὰ τινῶν Δρίστρηων ὑποσχομένων τῷ βασιλεῖ τὴν εἰς τοῦτον τοῦ κάστρου μετάθεσιν. ἀπελθὼν δὲ, καὶ τινα χρόνον διηνοχῶς, εὗρισκε μὲν τοὺς ἐχθροὺς μικρὸν τι ἢ οὐδὲν τὴν τοῦ βασιλέως τῶν Ῥωμαίων κυριότητα ἐπιστρεφόμενους, εἰς δὲ τὸν ἐξάρχοντα ταύτων (Τατρὺς αὐτῷ ἢ προσηγορίᾳ) τὴν ἐξουσίαν τῆς ἄκρας ὁλοσχερῶς ἀναφέροντας.

¹⁾ W. Tomasehek (*Zur Kunde der Hämus-halbinsel*, Wien 1882, p. 49 urm.) s'a oprit asupra acestui pasagiu din Attaliates, dar l-a înțeles rău. Pentru dânsul „Sciții“ pomeniți de istoric sunt Pecenegii, cari „häufig über die Donau kommen, und das Zusammenleben mit diesen bringt Uebereinstimmung in Bräuchen und Sitten, in Lebensweise und Kleidung hervor“. Tatus e pentru T. „ein Pečenegenhäuptling“, iar în populația amestecată a orașelor Dunării (τὸ μισοβάρβαρον) recunoaște pe Vlacho-Bulgari (bei welchem Ausdruck wir an die gedrückten Wlachen-Bulgaren denken müssen).

Părerile acestea sunt, cum vom arăta mai departe, inexacte.

prin numărul lor mare, pecetea vieții lor și storcându-le?¹⁾

Ceia ce e sigur e că dâșii nu erau Bizantini (li se zice anume ἐγχώριοι, „localnici“, și ei au un șef al lor)²⁾ și nu pot fi Pecenegii, de cari Attaliates îi distinge hotărît.

Nestor află în Dristra o populație ostilă împăratului, cu un șef propriu Tatūs (Tatrys e, cum s'a arătat, transcripția greșită) și, folosindu-se de dispoziția ei, se înțelege cu dânsa pentru o acțiune comună, în potriva nesuferitei stăpâniri bizantine. Pentru a-și asigura izbânda, el tratează apoi și cu Pecenegii, câștigându-i.

Lucrul e perfect clar.

Intr'un alt pasagiu, mai departe, Attaliates confirmă încă odată acest lucru. La începutul domniei lui Nikephoros Botaneiates, al cărui panegiric ni-l face în istoria sa, Attaliates ne spune, textual, 303, 14 urm.:

„Dar Sciții de lângă Dunăre, la faima nobleții și bărbăției împăratului și a dreptei sale, gata și pentru una și pentru alta, darnică pentru cei supuși și înarmată în potriva adversarilor dușmani, venind și dâșii la o chibzuire mai bună, trimiseră soli la dânsul, oferind și ei garanții pentru supunerea lor. Și aduceau încredințare solii, că unii rebeli se uniseră cu Pecenegii, sub împăratul d'înainte, și se purtaseră nevrednic față de dânsul, manifestând desbinarea și cea mai evidentă răsvrătire“³⁾

Prin urmare nici vorbă nu poate fi aici, cu prilejul faptelor de două ori amintite, de o identificare a „Sciților“ cu Pecenegii. Aceștia din urmă, abia colonizați o parte în imperiu,

¹⁾ Căci καταληϊζόμενοι nu poate însemna altceva decât *exploatare, secătuire*. De o pradă în înțelesul propriu al cuvîntului nu poate fi vorba la o populație care „întipăria felul său de viață orașelor în care se așeza“.

²⁾ Cf. Ana Comnena, I, 323: ὅρη γὰρ καὶ τῆς ἐπωνυμίας μεμνησθαι τῶν κατ' αὐτοὺς ἀρίστων ἀνδρῶν. εἰ καὶ τὸ σῶμα τῆς ἱστορίας τούτοις καταμαίνεται.

³⁾ „Οἱ δὲ περὶ τὸν Ἰστρον Σκύθαι καὶ αὐτοὶ τῇ φήμῃ τῆς τοῦ βασιλέως εὐγενείας καὶ ἀνδρείας καὶ τῆς συστροφικῆς ἐπ' ἀμφοτέρωθεν βασιλῆος διορηματικῆς τε ὑπὲρ τῶν οἰκετῶν καὶ δορυφόρων κατὰ τῶν ἀντιθέτων ἑλλήνων. εἰς διανοίας συνελθόντες εὐσχήμονας πρέσβεις ἀπέστειλαν εἰς αὐτόν, τὰ πιστὰ καὶ οὗτοι τῆς ἑαυτῶν ὑπακοῆς παρελόμενοι. καὶ τὴν πληροφορίαν εἰσάγοντες οἱ πρέσβεις, καὶ τινὰς ἀποστάτας συνδουάσαι τοῖς Πατζινάκοις ἐπὶ τοῦ προβεβασιλευκότος διαγνωσθέντας ἐνώπιον αὐτοῦ δεινῶς κατήχισαντο, τὸ σκίσμα πάντως παραδεικνύοντες καὶ τὴν ἀπ' ἐκείνου προφανεστάτην ἀπόστασιν“.

sub Constantin Monomachos (1048), în părțile de Apus ale Bulgariei de azi și mai încolo, dau de lucru Bizanțului câțiva ani, prin necurmătele lor năvăliri prădalnice. Acelaș Attaliates, care-i cunoaște atât de bine, ni-i zugrăvește ca „un neam exercitat, în loc de orice altă știință și artă, în năvala cu armele (γένος ἀντιπάσης ἄλλης ἐπιστήμης καὶ τέχνης τὴν μὲθ' ὀπλων ἐπιδρομὴν ἡσυχίας). Felul lor de viață era „de a-și petrece timpul cu sabia, cu arcul și sulița, murdari în ale traiului și nedându-se înapoi de la mâncarea necurătenilor“. (βίον ἔχον τὸ ἐν ῥομφαίᾳ καὶ τόξῳ καὶ βέλει συνελῶς διαζῆν, μυσσάρων δὲ τὰ πρὸς τὸ ζῆν καὶ τὴν ἄλλην διαγωγὴν, καὶ μαροφαιῶν οὐδαμῶς ἀπελόμενον). Cronica lui Nestor ni-i zugrăvește la fel.

Un astfel de neam putea da cel mult, prin captivii de războiu, o parte din populația, tocmai pentru aceia socotită μεσοβαρβάρους, a orașelor paristriene, unde puteau să mai fie și Bulgari, câți mai izbutiseră a scăpa din tragedia luptelor cu Sviatoslav și din lungile episoade sângeroase ale războaielor Bulgaro-tonului. Grecii nu puteau lipsi, firește, nici dânșii din vechile orașe de graniță ale imperiului unde, de la cucerirea lui Tzimisces, stătuseră garnizoanele bizantine. Și, peste toți aceștia, numeroasa populație „scitică“, trecută aici de dincolo de Dunăre și punând pecetea vieții ei, τὸν Σκυθικὸν βίον. Toți aceștia dedeau la un loc acea fisionomie particulară a orașelor, despre care Attaliates spune că aveau un norod de toate limbile, ἐκ πάσης γλώσσης συνηγμένον ἔχουσαι: πλῆθος.

Un alt popor, menționat tot atât de obișnuit, în vremea de care ne ocupăm, sub numele generic de „Sciți“, sunt, — cum am văzut, — *Cumanii* (Uzii). A-i identifica însă cu „Sciții“ orașelor dunărene despre care ne vorbește Attaliates, ar fi o imposibilitate istorică. Tot atât de sălbateci ca și frații lor Pecenegi, ei vin *după* aceștia în câmpia Dunării, unde erau cu totul prea recenți, spre a ni-i închipui întipărint orașelor dunărene pecetea vieții lor, chiar când am recunoaște acestor nomazi ai stepii aplecări către viața așezată¹⁾.

Bulgarii, cari treziseră neconținut atenția Bizantinilor, de la crâncenele războaie ale lui Basilios II, prin zvârcolirile lor, erau

¹⁾ Inexistența lor, în această vreme, la Dunăre, a dovedit-o d. Ilie Gherghel, *Zur Gesch. Siebenbürgens*, Wien 1892, p. 13 și urm.

mai cunoscuți atunci decât oricare alt popor. Doar chiar *în acea* *stă vreme*, la începutul domniei lui Parapinakes, se ridicaseră și dâșii, sub Voitech, în potrivea stăpânirii bizantine, căutându-și un sprijin la Sârbi, de unde le vine Bodin. Și, în expunerea acestei revolte, care fu destul de serioasă, cronicarii ne vorbesc despre *Bulgaria* și despre *Bulgari* (v. Skylitzes, p. 713 urm., Zonaras, III, 713, 3). Pentru istoricul bizantin ei nu sunt, în vechea terminologie etnică, „Sciți“, ci „Moesi“; iar Attaliates, care-i cunoaște perfect, *le zice*, cum am spus, *în totdeauna pe numele lor*.

Rușii plecaseră, odată cu Sviatoslav, fără urmă, din părțile unde fuseseră zdrobiți de Bizantini.

Cine mai pot fi atunci (căci la *Unguri* nici nu ne putem gândi)¹⁾, pe la 1070, „Sciții“ aceștia ai lui Attaliates, cari stăpâneau de fapt, prin numărul lor, orașele de la Dunăre și se cârmuiau, cum ne-o arată exemplul Dristrei lui Tatus, prin șefii lor proprii?

Indiscutabil, ei nu pot fi decât Românii, străvechea populație băștinașă din stânga Dunării, pierdută până acum, pentru istoricii Bizanțului, în masa barbarilor cari, rând pe rând, ocupară câmpia Dunării, ciocnindu-se cu imperiul. Ei ieșiau acum, în veacul XI, după atâtea furtuni, la lumina istoriei, cu aceste prime începuturi ale vieții lor politice. Trecerea aceasta pe termenul drept al Dunării se explică ușor. Aici se simțiau mai apărați de vijelia năvălitorilor stepei; în ținuturile de frontieră ale imperiului ei aflau singurele elemente ale unei civilizații, care nu încetase niciodată cu totul; iar prezența garnizoanelor bizantine în cetățile de pe malul drept, reocupate după zdrobirea țaratului bulgar, le garanta mai bine desvoltarea vieții lor așezate.

Căci așa trebuie să ne închipuim aceste începuturi ale vieții politice românești de la Dunăre: ele implică recunoașterea autorității bizantine, reprezentată, în părțile acestea, cum am văzut, printr'acel „duce al Ținuturilor de la Dunăre“ (δουξ sau ἀρχὼν τῶν Παρισπίων, ori, după orașul de reședință, κατεπάρων τῆς Δρισπίας). Solia acestor „Sciți“ paristrieni, cari se presintă împăratului Nikephoros Botaneiates, pentru a-i face declarația de

¹⁾ Darkó Jenő, *Numirile populare referitoare la Maghiari- la scriitorii bizantini* (în l. ungară), în „Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből“, XXI, 6 (1910), p. 32.

supunere, după ce mai înainte unii dintre dâșii se ridicaseră, întovărășiți cu Pecenegii, împotriva imperiului¹⁾, ne autoriză a trage această concluzie.

Iar acel *Pudilos* (Budilă), pe care Ana Comnena ni-l pomeneste ca „o căpetenie a Vlachilor” și care, „sosind în timpul nopții”, aduce lui Alexios Comnenos, în lagărul său de lângă Anchialos, vestea trecerii Cumanilor peste Dunăre, era, probabil, și el unul din părțile Dunării, pentru a-i aduce împăratului vestea celor petrecute acolo²⁾. Iar dacă se obiectează că putea fi tot atât de bine dintre Vlahii peninsulei balcanice, cari dedeau contingentul lor oștirii imperiale, rămân totuși, în pagina următoare a scriitoarei, *Vlahii* pe cari ea îi amintește călăuzind pe Cumanii pe potecile trecătorilor (clisurilor) din Balcani, pentru a-i aduce la Göloe, în basinul superior al Tungei: τῶν γοῦν Κομάνων περὶ τῶν Βλάχων τὰς διὰ τῶν κλεισουργῶν ἀτραποὺς μεμαθηκότων καὶ οὕτω τὸν Ζυγὸν ραδίως διελθούτων ἅμα τῇ τῇ Γολόῃ προοπελάσκει³⁾.

Cumanii trecuseră Dunărea tocmai prin Paristrion (v. Ana Comnena, I, 8, 9) și pătrund peste Balcani prin cunoscutul pas care duce direct spre Karnobad și tot prin pasul acesta, numit de Bizantini Σιδηρά — identificat de Jireček cu *Demir-Kapú*⁴⁾ și de Șafařík, cu mult mai probabil, cu Čalikavak⁵⁾ — se întorc ei către Dunăre, după ce sunt biruiți, la urmă. Vlahii, cari le arătau potecile muntelui (Alexios închisese bine pasurile), *veniau prin urmare din aceste părți ale Dunării dobrogene*.

Amintiți pe numele lor de Ana Comnena, nu mai încapă îndoială că ei sunt și acei „Sciți” ai orașelor de pe țărmul dunărean, despre cari e vorba la Attaliates și cari, cum am arătat mai sus, nu pot fi confundați cu nici un alt neam cunoscut în vremea aceia la Dunăre.

După două generații, ei erau aici atât de numeroși în cât dedeau cel mai însemnat contingent de soldați armatei imperiale

1) Attal., 302, 14 urm.

2) I, 10, 9: νυκτὸς δὲ καταλαβόντος Πουδίλου τινὸς ἐκκρίτου τῶν Βλάχων καὶ τὴν τῶν Κομάνων διὰ τοῦ Ἀναούβεως διαπεράσσειν ἀπαγγέλλαντος...

3) *Ibid.*, 11, 18.

4) Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, p. 10.

5) *Ibid.*, p. 154, nota.

ridicate din aceste locuri. Căci așa trebuie înțeles mult discutatul pasagiu din Kinnamos, privitor la luptele purtate de Manuel Comnenul cu Ungurii, la 1164. El ne spune anume că împăratul, pentru a da acestora o lovitură serioasă, trimite în potrivea lor o oaste sub conducerea lui Alexios protostratorul, care trebuia să facă numai o demonstrație, pentru a-i sili să creadă că atacul se va da din aceste locuri obișnuite, în timp ce Leon Batatzes, „adunându-și *din altă parte* altă armată numeroasă și chiar mare mulțime de Vlahi, cari se zice că sunt coloniștii Italilor de odinioară, avea ordinul să *năvălească în Ungaria din ținuturile de către Pontul-Euxin*, de unde nimeni nici odată nu năvălise asupra-le“¹⁾).

Rösler rătăcește zădarnic alături de chestie, când se silește a dovedi că nu poate fi vorba aici de Românii *din Moldova* 2). El concede în fine că acești Vlahi au putut veni numai din părțile Traciei, de către Marea Neagră (Anhialos), unde Românii sunt documentați în număr însemnat. Dar atacul bizantin, îndreptându-se din Ținuturile de lângă Mare, nu putea porni de cât din părțile de la miază-noapte, din acel Paristrion, unde erau cunoscutele vaduri de trecere ale Dunării. Și armata ridicată ἐτέρωθεν trebuia să se recruteze din aceste părți, spre a cuprinde acel mare număr de Vlahi menționat de Kinnamos.

Așa au înțeles pasagiul și J. Pič³⁾ și F. Chalandon⁴⁾, și numai acesta poate fi înțelesul adevărat. Cuvintele lui Attaliates care ne spune despre orașele din Paristrion καὶ δπλατικὸν οὐ μικρὸν ἀποτρέφουσιν, sunt caracteristice în această privință.

Existența Vlahilor în părțile acestea o admite și Tomaszek, în studiul amintit mai sus. Numai că dânsul, printr'o interpretare pe care n'o sprijină textul grec, crede că pasagiul tre-

1) 260, 7: „Λέγονται δὲ τινες Βυζαντινοὶ ἐπὶ κλησὶν ἐτέρωθεν στρατευμα ἐπικείμενον ἄλλοι τε συλόν καὶ δὴ καὶ Βλάχων πολλὸν θυμολογ, οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται. ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ κκλουμένῳ πόντῳ Κορσίων ἐμῖλαις ἐκέλευεν εἰς τὴν Θύνικην, ὅθεν οὐδεὶς οὐδέποτε τοῦ πικτοῦ κίονος ἐπέδραμε τοῦτοίς“.

2) *Romänische Studien*, Leipzig 1871, p. 85.

3) *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage*, Leipzig 1886 p. 71.

4) *Jean II Comnène et Manuel I-er Comnène*, Paris 1912, p. 487, nota 3.

bue raportat la Vlahii de la Nordul Deltei ¹⁾. În acelaș fel se exprimă învățatul rus T. Uspenskij ²⁾.

IV.

O încheiere în favoarea opiniei noastre, cu privire la alcătuirile politice românești din Paristrion, s'ar putea scoate, cred, și din vestitul raport al așa zisului *toparh* bizantin, raport destul de enigmatic, de la pierderea sau rătăcirea manuscrisului în care a fost găsit, acum aproape un veac (1828). După câte știm, nimeni nu s'a oprit la noi asupra lui.

Învățul B. Hase, editorul lui Leo Diaconos (Bonn, 1828), a tipărit, în Comentariul cu care a însoțit opera acestui istoriograf bizantin, niște însemnări aflate într'un ms. grec ce se găsea pe atunci în Biblioteca Națională din Paris. Autorul acestor însemnări avea calitatea de șef, cârmuitor (*τοπάρχης*) al unui ținut în care el stăpâna în numele imperiului bizantin. ³⁾

Data manuscrisului s'a fixat și de editor, din motive paleografice, și de alți învățați, conduși de indicațiile cronologice ale textului, la sfârșitul veacului X ⁴⁾.

¹⁾ P. 51: „Unter Manuel (1143—1180) müssen die Gebiete nördlich der Donau bereits sehr zahlreiche wlachische Ansiedelungen besessen haben; auf Wlachen nördlich vom Delta muss jedenfalls die berühmte Stelle bei Kinamos VI, 3 p. 260 bezogen werden“.

²⁾ *Formarea imperiului al doilea bulgar* (rus.), Odesa 1879, pag. 99: „Sub Daci nu tebuie să înțelegem numai pe Unguri. Avem informații sigure despre elementul românesc la Nordul Dunării din timpurile împăratului Manuel. Cea d'întâi informație, *contestată nu cu mult succes de Rösler*, spune că împăratul Manuel, în a. 1164, a ridicat populație românească din părțile Moldovii în potrivă Ungurilor“.

Nu înțelegem de ce toți acești învățați au în vedere numai pe Românii din părțile Moldovii, când textul grec nu spune nimic în această privință. Afirmția că atacul a fost pregătit *din părțile de unde nimeni nu-l atacase nici odată*, ne întărește în convingerea că el s'a dat, cu populație ridicată din Paristrion, prin pasurile Carpaților de către colțul sud-estic al Transilvaniei.

³⁾ Leo Diac., p. 496 urm.

⁴⁾ Y. L. Pič, *Der Nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*. Leipzig, 1882, p. 83, n. 1.

V. Vasiljevskij, *Jurnalul Ministerului* pe 1876, vol. 185, pp. 368—443 (rusește).

Acest ms. cuprindea scrisori ale S-tului Vasile, ale lui Phalaris și ale S-tului Grigore din Nazianza. Intr'o călătorie făcută în scopul unei misiuni pe care n'o putem cunoaște mai de aproape, în părțile Dnistrului, Toparhul a avut cu dînsul manuscrisul, și a folosit foile albe ce se aflau într'însul pentru însemnările sale, făcute poate în scopul redactării raportului, cu privire la misiunea ce i se încredinșase. Din această cauză, însemnările, care nu sunt complete, se înfățișază în forma a trei fragmente, deosebite în corpul manuscrisului, și prezentând aceleași caractere paleografice. Ceia ce îngreuiază înțelegerea cuprinsului, e lipsa oricărui precisări toponimice.

Învățații ruși s'au ostenit de atunci a scoate din acest document datele istorice atît de prețioase, prin vechimea lor, pentru istoria poporului rus. Cel mai însemnat din studiile ce i s'au închinat e acela al cunoscutului bizantinist V. Vasiljevskij, în „Jurnalul Ministerului“ citat mai sus¹⁾.

Înainte de a ajunge la încheierile sale, foarte plausible, să-mi fie îngăduit a face un scurt resumat al cuprinsului interesantelor însemnări.

1. Din cel d'întîi fragment se rețin următoarele fapte: Toparhul descrie călătoria sa dintr'o misiune, în părțile de către Dnîpru. Se vede, din câte spune, că el trecuse Dnîprul în spre Ținuturile noastre de azi, ajungând după multe peripeții, în localitatea Βορδων, ce n'a putut fi identificată de învățați. Vasiljevskij o socotește ca o colonie greacă, pe cursul inferior al Dnîprului (juducând după primirea călduroasă al cărei obiect a fost Toparhul cu suita sa).

Ceia ce e sigur e că din această localitate solia s'a îndreptat în spre *Maurocastron*: κακεῖ ἡμέρξας ὅσον ἀνελκβεῖν ἐκυτοὺς διατρίψαντες, ὡς πρὸς τὸ Μαυρόκαστρον λωρεῖν ἡπαγόμεθα. Ni se spune apoi că mergeau spre casă (μέλις ὁψέποτε καὶ τῆς πρὸς τὰ οἴκετα μνήμη τις ἐπαυδῶδου εἶσθε) și că treceau prin pămînt vrăjmaș (τὸ δὲ δὴ χαλεπὸν ἦν, ὅτι καὶ διὰ πολέμους ἐπορεύόμεθα γῆς).

2. Al doilea fragment, scris după 40 de zile, descrie războiul ce au fost siliți să poarte cu „barbarii“. Mai mult de 10 orașe

¹⁾ Cel al lui Westberg (*Mémoires de l'Acad. de St. Petersbourg*, VIII série, V) mi-a fost inaccesibil. Din analiza ce-i face Hruševskij (*Gesch. des ukrainischen Volkes*, 1906), se vede că n'aduce nimic nou.

fuseseră golite de oameni și nu mai puțin de 500 de sate puse la pământ (πίλεις μὲν γὰρ πλείους ἢ δέκα ἀνθρώπων ἐξεκένωθσαν, κῶμαι δὲ οὐκ ἐλάττους πεντακοσίων παντελῶς ἐρήμωθσαν).

Ținutul suferise cumplit pe urma acestui războiu. Toparhul se găsea în condiții neprielnice pentru a rezista „barbarilor”, de oare-ce orașul său fusese distrus din temelii și el se afla „mai mult în sat deschis decât în cetate” (οὕτως ἐπὶ κατεσκαμμένη πόλει: τὴν οἰκιστὴν ποιουμένων ἡμῶν, καὶ ὡς ἀπὸ κόμης μᾶλλον ἢ πόλεως τὰς προσβολὰς ποιουμένων.) De aceea el s'a gândit să se așeze iarăși în τὰ Κλήματα, unde a ridicat în grabă o cetățuie, la adăpostul căreia să poată reconstrui tot orașul (καὶ τότε ἀρχὴν ἑμοῦ πρώτου πάλιν οἰκῆσαι: τὰ Κλήματα διανοησαμένου. Τοιγάρτοι φρούριον μὲν τοπρώτον ἐκ τῶν ἐνόντων ἐξηκοδόμησα παρ' αὐτὴν ὡς ἐκ τοῦτου ῥαδίως καὶ τὴν ἄλλην ἔπασσαν πόλιν οἰκοδόμησθαι).

3. Al treilea fragment ne descrie desbaterile urmate între Toparh și supușii săi, în urma solilor trimiși la aceștia de barbari. Toparhul ținu o cuvîntare, în adunarea la care convocă pe aleșii populației, încercând a-i convinge că interesele lor cer a asculta de împărat. Aceia însă declarau că nu s'au bucurat nici odată de bunăvoința imperială, că nu vroiau să primească regimul grec, că doreau să hotărască înșiși de soarta lor, și că, *vecini cu stăpânitorul de la Nordul Dunării*, care dispune de mare armată și de multă putere, *nedeosebindu-se apoi nici prin moravuri de cei de acolo*, ei sunt înclinați a trata cu aceia și a li se supune și-l îndemnară și pe dânsul a face acelaș lucru. «Și am plecat — încheie Toparhul — pentru ca să mântui lucrurile noastre, și am conferit cu dânsul cum se poate dori mai bine. Și pe cât cu putință în puține cuvinte tratând cu dânsul totul, el socoti acest lucru mai presus de orice și-mi dăte iarăși bucurios toată stăpânirea *Clematelor* (τὴν τῶν Κλημάτων ἀρχὴν πάσαν) și adăogi și toată satrapia și-mi dăruie în țară lui destule venituri anuale”.

Acesta e, în puține cuvinte, cuprinsul însemnărilor fragmentare ale Toparhului.

Mențiunea așa ziselor Κλήματα a făcut pe cei mai mulți învățați, ca și pe editor, să fixeze locul stăpânirii Toparhului în Crimeia, unde cartea Porphyrogenetului asupra Administrației Im-

pericolului pomeneste de câteva ori, alături de Cherson. „aşa zisele Κλήματα“¹⁾.

Dar κλήμα (s. κλήμα) înseamnă mai cu seamă *ținut, regiune, circumscripție*, și autorii bizantini sunt plini de expresii în care cuvântul are precis acest înțeles²⁾. Nu este prin urmare nevoie să ne ducem în Crimeia, din cauza *Clematelor* amintite și acolo. De alminterea analiza pătrunzătoare a textului, făcută de Vasiljevskij, a arătat definitiv că părerea aceasta trebuie părăsită. Cuprinsul textului impune ca reședința cârmuitorului bizantin să se caute aiurea.

Două lucruri stabilește Vasiljevskij, cu cea mai mare probabilitate:

a) *Că evenimentele ce formează obiectul însemnărilor Toparhului s'au întâmplat pe vremea luptelor cu Sviatoslav.* În acea vreme știm, în adevăr, cât a suferit stăpânirea vremelnică a Bulgarilor în părțile Dobrogii noastre de azi. Toate cetățile dunărene au căzut, în câteva zile numai, în mâinile lui Sviatoslav.

b) *că ținutul în care cârmuia Toparhul bizantin trebuie pus la sudul Dunării, în Bulgaria.* Și are perfectă dreptate. Drumul urmat de misiunea Toparhului, îndreptându-se de la Dnipro către Maurocastron, pentru ca să ajungă acasă; apoi mențiunea Domnului dela Nordul Dunării, în convorbirea avută de cârmuitor cu supușii (ἄρχοντες ὄντες πρὸς τὸν κατὰ τὰ βόρεια τοῦ Ἰστροῦ βασιλεύοντα), nu mai lasă nici o îndoială în această privință.

Vasiljevskij vede însă în cuvântul Κλήματα un orașel, situat undeva la Dunăre, în Bulgaria. Găsind în Procopios localitatea Κλέμαδες, a cărei situație nu e determinată, e aplecat a identifica această localitate cu Κλήματα, și o așează pe cea din urmă pe

¹⁾ τὴν Χερσῶνα καὶ τὰ λεγόμενα κλήματα 68. 23; ἡ Χερσῶν καὶ τὰ κλήματα 80, 16 și 20 etc.

²⁾ Pentru a nu încălca expunerea cu prea multe citate, e de ajuns a trimite la Ducange, *Gloss. med. et inf. graecitatis*, la cuv. κλήμα, regio, κλήμα, κλήματα. τὰ μέρη, unde se dau zecimi de exemple în acest sens. Κληματάρχης era *regionis praefectus*. La Lydos, *De mens. fr.* 2 κληματάρχης = τραπεζευτής (lat. tractare, a administra), v. H. Herwerden, *Lexicon gr. suppletorium et dialecticum*, ed. II, 1910. La Psellos cuvântul păstrează încă același înțeles (deci în veacul XI). V. Em. Renauld, *Lexique choisi de Psellos*, Paris 1920, p. 64: κληματάρχης — qui préside à une région, en parlant des démons. Tot așa la Prodrornos, care-l numește pe Manuel Comnenul βασιλεὺς τεσσάρων γῆς κλημάτων (Hesseling-Pernot, *Poèmes prodromiques* etc., Amsterdam 1910, IV, 163.)

la Nicopoli de azi. Noi credem însă că aceasta e o silință zadarnică. Prin Κλήματα trebuie să înțelegem Ținutul în care stăpânia Toparhul. Și acest ținut, care sigur trebuie pus la sudul Dunării, putea fi mai cu seamă în părțile unde, peste o jumătate de veac, găsim unitatea administrativă Paristrion, căci aici era drumul obișnuit al invasiilor prădalnice ale barbarilor, și pe aici a venit și Sviatoslav, în năvala lui fulgerătoare, care nimici la Dunăre orașe și sate.

Ceia ce ne interesează din toată această povestire, care din nefericire nu se va putea lămuri pe deplin decât prin descoperirea manuscrisului rătăcit fără urmă, este faptul că, *în părțile de răsărit ale Bulgariei lui Petru era undeva un Ținut, cu o numeroasă populație, ce se simția strâns legată de cea de la Nordul Dunării*, peste care domnia un prinț puternic. Că acest prinț era Sviatoslav, ori un altul — ceea ce e mai puțin probabil, — că populația peste care stăpânia Toparhul era slavă ori română, ori mai de grabă amestecată, ca cea din descrierea lui Attaliates (bulgară e mai greu de admis, căci n'ar fi cerut a se da cu pustiitorul țării neamului său), ar fi lucruri foarte interesante de știut. Dar, în neputință de a ne face despre dănsese, în starea de azi a lucrurilor, o idee mai precisă, ne mulțumim cu rezultatul ce se poate totuși scoate din această enigmatică narațiune. Nu putem în adevăr să nu însemnăm asemănarea pe care situația de la sfârșitul veacului X o are cu aceia descrisă, după o jumătate de veac, de Attaliates, în părțile Dunării dobrogene. Avem în aceste părți documentarea existenței unei organizații politice, cu un dregător imperial, așa cum o găsim cincizeci de ani mai în urmă. Și nu ni se pare riscat a admite că acel Paristrion, pe care l-am deslușit mai înainte, a putut fi continuarea alcătuirii administrative a imperiului, sub Toparhul în chestie, la frontiera primejduită a Dunării de jos.

În tot cazul, această organizație politică, de la sfârșitul veacului X, cu populația ei care nu era greacă, ci amestecată, cel mult, — cum era și populația marilor orașe dunărene din vremea lui Attaliates, — și care năzuia după autonomie ¹⁾, ne

1) Μηδ' Ἑλληνικωτέρων τρόπων ἐπιμελούμενοι, αὐτονόμων δὲ μέγιστα ἔργων ἀντιποιούμενοι.

duce la înțelegerea constituirii micilor alcătuiți politice, sub șefii lor proprii, pe care le întâlnim în a doua jumătate a veacului XI.

Inceputurile acelor alcătuiți, în părțile Dunării, se dovedesc astfel cu mult mai vechi de cât documentarea lor sigură. Și lucrul nu ne poate miră, când în jurul nostru neamuri mai nouă primiseră, sub aceeași influență a stăpânirii bizantine, elementele vieții lor politice.

CEA MAI VECHIE CARTE RÁKÓCZYANĂ.

DE

N. DRĂGANU

I. Cea dintâiu carte românească tipărită în tipografia din Alba-Iulia a lui Gheorghe Rákóczy I.

La 15 Noemvrie 1629 muri Gavril Bethlen fără să ajungă să-și îplinească gândul de-a organiza din nou tipografia cu litere latinești „a curții” din Alba-Iulia întemeiată pe la 1565, adică în zilele lui Ioan Sigismund Zápolya, și de a o înmulți cu caractere cirilice, pentru ca să suplinească pe cea slavă, care dispăruse, și să poată tipări astfel și Biblia tradusă românește din porunca și cu cheltueala sa de mai mulți bărbați învățați. După două scurte domnii, a Ecaterinei de Brandenburg și a lui Ștefan Bethlen, în Noemvrie 1630 fu ales de principe al Ardealului Gheorghe Rákóczy I. Politica lui eră întru toate aceeaș cu a lui Gavril Bethlen: întărirea neamului unguresc și a calvinismului, dar măsurile luate de el față de Români erau cu mult mai neîndurate și mai puțin umane decât ale lui Bethlen. Intocmai ca și Bethlen, și el voia să întrebuițeze tiparul pentru ca să lătească calvinismul cât mai mult și, după putință, nu numai între cei de un neam cu el, ci și între Români. Astfel Rákóczy încearcă, împreună cu soția sa Susana Lorántffy, să desvolte marea tipografie, a căreia organizare o începuse Gavril Bethlen în 1620 în Alba-Iulia și care a fost condusă mai întâiu de Andrei Válaszuti și Martin Mezieni. În urma interesului cărmuitorilor tipografia, ai cărei conducători acum erau Iacob Effmurt și Martin Maior, în curând și începe să aibă un rol însemnat. Dar tipografia îi pricinuiau lui Rákóczy multe griji și neplăceri, căci „*Graduál*”-ul l-a putut termina de tipărit la începutul anului 1636 numai aducând tipografi din Olanda peste Hamburg, cu pașaport eliberat de regele polon. Și în 1637 îl

găsim căutând prin străinătate tipografi¹⁾. În 1638 pare să-și fi desăvârșit Rákóczy organizarea tipografiei cu litere latinești²⁾. Voiă însă să-și mai aranjeze o tipografie deosebită pentru tipărirea cărților românești. În 22 Martie 1639 „Vlădica din Alba-Iulia“ merse deci la Brașov³⁾ și cu acest prilej pare să fi cerut dela Munteni „șrift“, adică slove cirilice pentru tipografia lui Rákóczy, întocmai cum și Muntenii îl ceruseră dela Ruși⁴⁾. Că în acest timp, și nu mai curând, a trebuit să se îndeletnicească Ghenadie cu afaceri de tipografie, se vede și din împrejurarea că în acest drum al său, aflând despre pregătirea și tipărirea, care aveă să urmeze din săptămâna întâie până în a șaptea a sfântului post al anului 1640, a *Pravilei* dela Govora, comandă din această carte o ediție specială pentru Ardeal, care nu se deosebește de cea munteană decât prin aceea că, în prefață, numele și titlul lui „*Theofilu*, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscopu și mitropolit a toată țara rumănescă“, este înlocuit cu al lui „*Ghenadia*, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscopu și mitropolit a toată țara „*Ardélului*“⁵⁾.

Deodată cu slovele, care în cele dintâiu tipărituri din Bălgrad sânt întocmai cele ale *Pravilei* din Govora (1640)⁶⁾, „s'au aflatu“ și meșterul, un „dascălu popa Dobre“, „de au venitū din țara rumănescă de au făcutū tipare aice în Ardelū“, „să tipărescă cărțile aice în țara Măriei Sale“, „lu crai Racolți Gheorghie“.⁷⁾

Dobre nu eră să scoată de sub teasc cărți slavone în o țară, unde cârmuirea impunea „cartea pe'nțelesul“ norodului, ci cărți românești cu tendențe calvine. Astfel, după cum se vede din un manuscript (copie) al fostului mitropolit în Blaj Victor Mihályi de Apșa, păstrat în biblioteca regretatului prepozit I. M. Moldovan, îl găsim în Iulie 1640, înainte de sosirea lui Iorest

1) Szilágyi Sándor, *I. Rákóczy György*, Budapest 1893, p. 320.

2) Cf. și Dr. Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești*, Blaj 1902, p. 90.

3) N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București 1902, p. 51.

4) N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, Vălenii-de-munte 1908, v. I, p. 301.

5) I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, pag. 113—114.

6) V. facsimile la I. Bianu și N. Hodoș, *o. c.*, t. I, p. 110, 111, și 113.

7) I. Bianu și N. Hodoș, *o. c.*, t. I, p. 115.

la Alba-Iulia, care a putut să urmeze numai după 15 Septembrie 1640¹⁾), începând tipărirea acelui vestit: „*Catechismus*, care cu voia și cu porunca domnului creștinesc Racoți Gheorghei, craiul Ardealului, domnul părților țării ungurești și Săcuilor Șpan. Care s'au întors din limbă dieciască și slovenească pe limba rumânească, cu svatul și cu îndemnătura și cu cheltuiala domniei lui Ciulai Gheorghei, păstorul sufletesc a curtei Mării Sale. Cu scrisoarea s'au ostenit popa Gheorghei de Sec și s'au izvodit în cetate Belgradu și s'au tipărit în sat în Prisaca. Meșterul tipăritului au fost popa Dobré din țara muntenească. Și s'au început în luna lui Iul. 25 zile, vă leat... 1640“²⁾). Tipărirea *Catehismului* poate încă nu era terminată în 22 Septembrie 1640, căci, după cum se vede din a 7-a dintre condițiunile care erau să-i fie impuse noului vlădică, ales după moartea lui Ghenadie întâmplată la 3 Septembrie 1640³⁾) (acesta puțin a lipsit să nu fie un foarte cunoscut tipograf, Meletie Machedoneanul, și a fost tot un călugăr tipograf, Iorest, despre care a fost vorba mai sus), — superintendentul calvin Ștefan Geley la această dată n'avea cunoștință decât despre traducerea *Catehismului*, nu și despre tipărirea lui⁴⁾). În p. 2 al diplomei de numire a lui Simion Ștefan date la 10 Octombrie 1643 însă Rákóczy îi impune acestuia „cumcă *Catehismul*, carele acuma s'au dată lor îl va primi, și va face ca și alții să-l primească, și cu deadinsul și el însuș va învăța pe prunci acel catehism și prin alții va face, să se învețe“⁵⁾).

Deodată cu tipărirea *Catehismului*, deci fiind încă în viață

¹⁾ În Kemény, *Notitia archivi capituli albensis*, Cibinii 1836, p. II, p. 296 (în reproducere la Cipariu în *Arhiv pentru filologie și istorie*, p. 557), se face amintire despre recomandarea lui Iorest ca tipograf: „Item eidem commendat pro typographo valachico calugerum quendam moldaviensem; Albae, 15 Sept. 1640“. — v. N. Iorga, *Sate și proci din Ardeal*, p. 167.

²⁾ Dr. Augustin Bunea, *Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaș 1904, p. 306—7; cf. și Iorga, *Ist. lit. rel.*, p. 145. Regretatul T. Cipariu încă afirmă (*Arhiv pentru filologie și istorie*, p. 637, nota 3) că s'a tipărit în anul 1640, nu în 1642, cum credea mai nainte (*Crestomatie sau Analecte literare*, Blaș 1858, p. XXI. I, și *Principii de limbă și scriptură*, ed. II, Blaș 1866, p. 106 H.).

³⁾ V. Ötvös Ágoston, *Geleji Katona István élete és levele I. Rákóczi Györgyhöz. Új Magyar Múzeum*, 1859. t. I, p. 203 și urm.

⁴⁾ *Ibid.* și Dr. Augustin Bunea, *Vechile Episcopii românești*, p. 89.

⁵⁾ G. Șincai, *Hronica Românilor*, Iași 1853, t. III, p. 39.

„acelū părinte chirū Ghenadie“. „dascălul popa Dobre“ se apucase și de retipărirea „*Evangeliei cu învățătură*“ dela 1580—81 a lui Coresi. După ce lui Ghenadie i se „tâmplă petrecere de pre cěstă lume“, urmașul său, Iorest, „văzândū acestū lucru dumnezeescū ce s'au fostū începutū“ „a înplutū și a săvrășitū aceste sf[i]nte cărți, ca sa se înmulțască cuvântulū lu Dumnezeu și pren toate beserécile să le fie preoților de propovedanie“ și le-a scos de subț teasc la 1641.¹⁾

În tipăriturile, care se urmează de aci înainte în tipografia crăească din Bălgrad, nu mai întâlnim numele lui Dobre. *Catehismul calvinesc* cu litere latine dela 1648 al lui Ștefan Fogarasi e tipărit de către Martin Maior dela Brașov.²⁾ Tipografiile *Noului testament* dela 1648, ai *Psaltirii* dela 1651 și ai ediției a II-a a *Catehismului calvinesc* dela 1656 nu ne sânt cunoscute.

Activitatea lui Dobre însă n'a putut să fie numai atâta, cât rezultă din cele schițate mai sus. Atât înainte de tipărirea *Catehismului* dela 1640, cât și după terminarea *Evangeliei cu învățătură* la 1641, el a trebuit să muncească ceva pentru plata care i se dă din „vistiăriul“ Mariei Sale craiului Gheorghe Rákóczy.

Dacă ne gândim că Dobre trebuie să fi sosit în Alba-Iulia în jumătatea întâie a anului 1639 și că traducerea *Catehismului*, care s'a făcut probabil după ediția a II-a, dela 1639, ori chiar deodată cu aranjarea subț tipar a celei a III-a, nu după cea dintâiu, dela 1636, a *Catehismului latinesc-unguresc*, nu s'a terminat decât în Iulie al anului 1640, sântem în drept să bănuim că el a mai tipărit și înainte de această dată ceva ce putea să aibă la îndemână gata, ori aproape gata.

Mulțumită hărniciei neobosite a regretatului bibliofil Dr. Iuliu Todorescu, fost mare proprietar în Budapesta, care a dat în vremea din urmă prin cercetările și colecțiile sale bibliografice atâtea contribuții prețioase la istoria literaturii românești vechi, credem că s'a descoperit o cârtică tipărită, cum vom vedea în cele următoare, în acest timp de activitate tipografică a „dascălului popa Dobre“. Ea se găsește astăzi în biblioteca lui Todorescu și am primit-o pentru a o studia în urma intervenției binevoitoare a d-lui Iulian Marțianu, maior în disponibilitate în Năsăud.

¹⁾ I. Bianu și N. Hodoș, o. c., t. I, p. 118.

²⁾ I. Bianu și N. Hodoș, o. c., t. I, p. 161.

II. Descrierea cărții.

Cărticica are acum 58 foi format 8° mic, restul a 8 coale de tipar, dintre care fiecare cuprindeă câte 8 foi, afară de a 8-a, care pare că n'a avut decât 6, căci foaia ei din urmă e împreunată cu cea dintâiu iar dinaintea acesteia și dela mijloc nu lipsește nimic. Totuș, fiindcă nu se arată cu cuvintele *конца трепетника* sfârșitul trepetnicului, cum am așteptă, și deoarece de fapt în trepetnicele pe care le cunoaștem mai sânt câteva rânduri de text, trebuie să presupunem că la sfârșitul coalei a 8-a s'a mai adaus o foaie care, nefiind în legătură cu celelalte, lesne s'a putut pierde. Coalele au ca semnătură alfabetul cirilic capital (**А, Б, В, Г, Д, Е, Ж, З**). Signatura se repetă cu slove mici pe foile 2, 3 și 4 ale fiecărei coale, însoțită fiind de slovele **В, Г** și **Д**. Afară de foaia ultimă, s'au pierdut foile 3—6 din coala a VII-a, rămânându-ne astfel numai cele 2 foi dela începutul și cele 2 dela sfârșitul ei. Din nefericire, nu ni s'a păstrat nici foaia de titlu, cea mai importantă dintre toate, căci ne-ar da într'un mod neîndoelnic toate lămuririle cu privire la autor, numele tipografului, patroni, locul și timpul tipăririi cărții, și nu am fi siliți acum să facem conjecturi care, ori cât ar fi de bazate, totuș niciodată nu sânt absolut sigure.

Din cele de mai 'nainte e învederat așa dar că trebuie să fi fost de tot 64 foi: 1 foaie de titlu și 63 foi de text. Înaintea acestora găsim o foaie care la început a fost curată și s'a pus cu prilejul legării.

Textul e tipărit peste tot cu negru. Pagina are 11—20 rânduri. Pentru forma caracterelor, vezi facsimilele (tabelele I—III).

Filigrana hârtiei din pricina formatului mic al cărții, firește, nu ni se păstrează nicăieri în întregime, ci găsim pe deosebite foi când jumătatea inferioară, când pe cea superioară. Dar din aceste fragmente ea se poate reconstrui fără multă greutate și cu cea mai mare precizie. Ne înfățișează marca Ardealului împreunată cu a familiei Rákóczy, dedesubt cu inițialele principelui: **G** și **R**, adică *G[eorgius] R[ákóczy]* (v. tabela IV).

Scoarțele sânt de lemn și învăluite cu' piele, care acum e cam roasă și stricăta. Stricăta e și copcia.

Dintre însemnările pe care le găsim pe r^o și v^o foi dela început, precum și pe dosul scoarțelor, merită atenție numai ur-

mătoarea înlocuire de titlu și dedicație pe care a găsit de bine să o facă cineva mai târziu pe r^o amintitei foi cu o scrisoare altfel destul de slabă: deasupra s'a scris *Прѣсвѣпаниа* (corect *Прѣсвѣпаниѣ* = „înfrumusețare“, „ornament“), urmează apoi ceva mai la vale: „Preosfințitului și de / D[u]mnezău alesului și / întru H[risto]s, luminatului / D. Domnului Mării sale / P. Pavel (?) vl[ă]d[i]ca Făgărașului, și a toată țara / Ardélului“, și însemnarea de pe v^o scoarței din stânga: „lét 1746 ori 7 — un picur de cerneală adecă nu ne lasă să descifrăm exact unitatea — 9-vrie (= „Noemvrie“) 26“. Dacă ne gândim acum că pseudo-titlul citat mai sus a putut să se scrie cu câțiva ani mai târziu decât însemnarea, nu e exclus că acel „P[ărinte] Pavel, vlădica Făgărașului și a toată țara Ardealului“, să fie Petru Pavel Aron, căci alt vlădică cu numele Pavel nu mai întâlnim în Ardeal dela Pavel Tordasi încoace. La 1746 ori 1747 însă Aron eră numai vicar episcopesc; episcop a fost numit abia la 27 Februarie 1752. Dar împrejurarea că numele vlădiciei e scris par'că anume nedescifrabil și foarte ușor poate să fie și altceva decât „Pavel“, cum credem că s'ar putea ceti după numărul și forma în care ni se prezintă literele, ne face să bănuim în acest pseudo-titlu mai curând o iscodire a fantaziei vreunui proprietar de mai târziu al cărții decât o însemnare cu fond real. Celelalte însemnări: citate din Sfânta Scriptură ori prețul cu care a trecut cartea dela un popă la altul, mai întâiu „un stup, un florint și 2 ferdele de grâu“, apoi „o ferdelă de grâu și 2 blide de mazăre, pe altă stup“, mai ales fiindcă nu ni se spune nici numele de familie, nici localitatea de unde erau preoții, se pot trece cu vederea.

III. Textele pe care le cuprinde.

Cartea cuprinde mai multe texte slavo-românești, câteva curat românești și 3 slavone. Ele sânt următoarele:

1. „*PARACLIȘU PRECistei, pre limba rumânescă, cine va citi să înțelegă ce zice*“, f. 1 r°, r. 1 — f. 19 r°, r. 1.

2. „*MOLITVE CÂNDU TE SCOLI denū somnū dimineța*“, f. 19 r°, r. 2 — f. 20 r°, r. 14. Are trei părți.

3. „*MOLITVA CÂNDU VERI Să te culci spre nouapte*“, f. 20 r°, r. 15 — f. 21 r°, r. 13. Are două părți.

4. „*Zéce porunci a lezei vechi*“, f. 21 r°, r. 14 — f. 22 v°, r. 17.

5. „Doao porunci a lezei vechi ce întru iale toată legé și pror[o]c[i]i razămă“, f. 23 r⁰, r. 1 — 9.
6. „Trei lucrure-s bune a b[o]gosloviei (scris БГОСЛОВИИ) cu carele s[e] cinstéște dumnezeu între oameni“, f. 23 r⁰, r. 10 — 14.
7. „Patru lucrure bune de bună vestire“, f. 23 r⁰, r. 15 — f. 23 v⁰, r. 2.
8. „Șapte taine săntū a lezei noao“, f. 23 v⁰, r. 3 — 6.
9. „Șapte darure-s a d[u]hului sf[ân]t“, f. 23 v⁰, r. 7 — 11.
10. „Noao rodure a d[u]hului omului de bună daré a d[u]hului sf[ân]t' întru elū să nascū“, f. 23 v⁰, r. 12 — 17.
11. „Șapte păcate săntū mai gréle“, f. 23 v⁰, r. 18 — f. 24 r⁰, r. 5.
12. „Șapte lucrure-s a m[î]l[o]stei“, f. 24 r⁰, r. 6 — 13.
13. „Trei lucrure-s bune de a faceré bine“, f. 24 r⁰, r. 13 — 16.
14. „Trei svéture-s a domnului“, f. 24 r⁰, r. 17 — f. 24 v⁰, r. 4.
15. „Direptate fireei“, f. 24 v⁰, r. 4 — 7.
16. „Direptate lezei“, f. 24 v⁰, r. 8 — 9.
17. „Cinci firi sănt' a trupului“, f. 24 v⁰, r. 10 — 12.
18. „Patru lucrure-s c[el]e mai de apoi“, f. 24 v⁰, r. 13 — 16.
19. „GROMOVNICŪ“, f. 25 r⁰, r. 1 — f. 37 v⁰, r. 6.
20. „Acicé se štū preste anū câte săptămāni săntū denūtr'-o zi mare până într'-alūtā zi mare“, f. 37 v⁰, r. 7 — f. 38 v⁰, r. 11.
21. „Vedem acestū lucru că mari ispite. și năpāști au că-zut' pre sf[ân]t' pr[o]roc' și împārat' d[a]v[i]dū...“, f. 38 v⁰, r. 12 — f. 39 v⁰, r. 19.
22. „СЛАВОСЛОВІЕ НА ТРАПЕЗѢ“, f. 40 r⁰, r. 1 — f. 42 r⁰, r. 19.
23. Fragment din un *Sinaxar* slavonească sau, cum e obiceiul să-l numească cărțile noastre vechi, „Adunarea celor 12 luni cu mâna anului“, f. 42 v⁰, r. 1 — f. 50 v⁰, r. 19. La f. 44 v⁰, r. 17 — f. 45 r⁰, r. 2, după 14 Noemvrie, ziua Sfântului Apostol Filip, găsim următoarea propoziție românească: „Intr'-acăstā zi e lāsatul de carne (*sic*). de postul crăciunului în zua de apostolū filippū“. Lipsesc zilele 24—31 ale lunii Maiu, apoi lunile Iunie, Iulie și August.
24. Fragment din o *Păscălie* slavonească, f. 51 r⁰, r. 1 — f. 52 v⁰, r. 13. Ni s'au păstrat 2 rânduri din anul 1642, apoi ur. mează anii 1643—1649.
25. „Trepetūnicū de semne omenești“, f. 53 r⁰, r. 1 — f. 58 v⁰, r. 19.

IV. Importanța textelor și data tipăririi lor.

Cum se vede și numai din înșirarea de mai sus, importanța textelor este cât se poate de mare: cele mai multe sânt cele mai vechi texte românești de acest fel, nu numai între tipărituri, ci și între manuscrise, iar fragmentul *Păscăliei* slavonești ne dă puțința să stabilim aproape cu siguranță data tipăririi cărții despre care vorbim.

Dintre cele românești și slavo-românești, firește, merită atențiune mai mare cele mai lungi: *Paraclisul*, *Gromovnicul* și *Trepetnicul*. Ne vom opri deci mai amănunțit pe rând la fiecare din acestea trei, după ce vom fi încercat mai întâiu să datăm tipărirea cărții pe baza fragmentului *Păscăliei* slavonești și a altor puncte de razim pe care ni le oferă însăși cartea.

1. *Păscăliu slavonească și data tipăririi.*

Că tipărirea cărții s'a făcut la inițiativă și în tipografie calvină se vede din însuși titlul *Paraclisului*, unde se adaugă acel refren cunoscut din toate tipăriturile protestante: «*pre limba rumănească, cine va citi să înțeleagă ce zice*». Tipografia a trebuit să fie cea din Bălgrad, căci filigrana hârtiei, cum am mai amintit, ne înfățișează (înlocuind ca și *Noul Testament* tipărit în 1648, dar, ce e drept, în o formă mai mică și poate mai puțin artistică) marca Ardealului împreună cu cea a familiei Rákóczy, dedesubt cu inițialele principelui: **G** și **R**, adică **G**[eorgius] **R**[ákóczy] (v. tabela IV). În colecția lui *Todorescu* se întâlnește această filigrană mai întâiu în *Praeconium evangelicum* de Ștefan Kato, al cărui volum I s'a tipărit în Alba-Iulia în anul 1638, iar al doilea în 1640. Cartea noastră deci încă a trebuit să se tipărească în acest interval. În 1638 nu s'a putut tipări, căci tipografia, cum am văzut mai sus, încă n'avea caractere cirilice, A putut însă să se tipărească în unul din anii următori. Aceasta ne-o dovedește și fragmentul *Păscăliei* slavonești.

Am amintit adecă că *Sinaxarul* slavonesc se întrerupe la 23 Maiu. Lipsesc deci 8 zile ale lunii Maiu, 30 ale lui Iunie și câte 31 ale lui Iulie și August, de tot 100 zile. Dacă pentru fiecare zi am calculă câte un rând de tipar, pentru 2 ori 3 zile câte 2 rânduri, cum găsim și în alte luni, și am mai adauge câte 2 rânduri pentru numele lunilor pierdute, ar rezultă o lacună cam de 108—110 rânduri. Deoarece rândurile paginelor care

cuprind *Sinaxarul* variază între 17 și 19, putem lua ca medie de pagină suma de 18. Împărțind acum suma de 108 cu 18, rezultă că lacuna *Sinaxarului* a cuprins 6 pagini sau 3 foi din cele pierdute. Cu a patra, singura care mai lipsește la acest loc, s'a început *Păscălia*. Dacă examinăm apoi partea câtă ni s'a păstrat din *Păscălie*, găsim că anul 1643 (f. 51 r°, r. 3—11) cuprinde 9, 1644 (f. 51 r°, r. 12 — f. 51 v°, r. 3) 10, 1645 (f. 51 v°, r. 4—12) 9, 1646 (f. 51 v°, r. 13 — f. 52 r°, r. 3) 9, 1647 (f. 52 r°, r. 4—12) 9, 1648 (f. 52 r°, r. 13 — f. 52 v°, r. 2) 8 și 1649 (f. 52 v°, r. 3—12, v. facsimilele la tabela III) 10 rânduri. În genere, dacă știm că la fiecare an se repetă aceleași lucruri, putem să luăm ca medie a rândurilor unui an din *Păscălie* suma de 9. În felul acesta foaia pierdută, dacă 2 din cele 18 rânduri, câte avea fiecare pagină din *Păscălie*, le socotim pentru titlu, ar fi trebuit să cuprindă anii 1639, 1640, 1641 și 7 rânduri din anul 1642; celelalte 2 rânduri ale acestui an ni le-au păstrat rândurile 1 și 2 ale f. 51 r°. Felul, cum ne închipuim acest lucru, îl înfățișăm în modul următor:

r^o, rândul:

1.	Păscălia	
2.		
3.	1639	
4.		
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		
10.		
11.		
12.	1640	
13.		
14.		
15.		
16.		
17.		
18.		

v^o, rândul:

1.	
2.	

3.	1641
4.	
5.	
6.	
7.	
8.	
9.	
10.	
11.	
12.	1642
13.	
14.	
15.	
16.	
17.	
18.	

Astfel anul, cu care s'a început *Păscălia*, ar fi 1639. In contra acestei date însă s'ar putea ridica obiecțiunea că *Păscăliile* de obicei se fac câte pe un număr de ani rotund: 10, 20, 30, 40, etc. (cf. *Păscălia* pe 40 ani din *Catavasierul* tipărit în Blaj la 1762, p. 529, ș. a.), în vreme ce aici găsim 11 ani. Deși am putea răspunde că avem de a face cu o simplă greșeală de calcul, care se poate explica ușor dacă ne gândim că cel care a scris cartea probabil nu a încercat să facă o socoteală exactă, ci, fără să-i vie în minte că trebuia să numere și pe 1639, a adaus la acesta suma de 10, ceea ce dă tocmai 1649, anul, cu care se termină *Păscălia*, totuși să admitem că această obiecțiune e destul de bazată ca să credem că *Păscălia* s'a început numai cu anul 1640. In acest caz spațiul lăsat de noi pentru anul 1639 trebuie să fi fost ocupat de câteva rânduri introductive, un fel de „învățătură pentru înțelesul Păscăliei“ ori, într-un cât aceasta nu pare să fi fost de lipsă, un titlu asemănător cu cel din *Păscălia* pe 40 ani din *Catavasierul* citat mai sus: „PĂSCĂLIE într'-acesta chipu așezată pentru îndreptare, și mai alasă înțelegere cetitorului, care cuprinde în sine ani.... anii dela Hristos..., anii dela Adam...“, etc.

Să mai adaugem acum că *Păscăliile*, *Calendarele*, etc., se pregătesc înainte și se tipăresc, dacă se poate, cam în jumătatea a doua a anului premergător celui cu care se încep. și să admitem cazul întâiu, adică că *Păscălia* s'a început cu anul 1639,

atunci ar rezulta că cârticica, care formează obiectul acestui studiu, s'a scris în 1638, dar, neavând tipografia caractere cirilice, a rămas netipărită până în jumătatea a doua a anului 1639, când la tipar s'a uitat neșters acest an, cu care se începea *Păscălia* și care acum eră aproape de prisos. Admițând cazul al doilea, adecă că *Păscălia* s'a început cu anul 1640, ar rezulta că cârticica s'a scris în jumătatea întâie, iar de tipărit s'a tipărit probabil în jumătatea a doua a anului 1639, ceea ce se unește întru toate și cu expunerile de mai sus privitoare la înzestrarea cu caractere cirilice a tipografiei din Alba-Iulia. Ori cum, e sigur că cârticica, despre care vorbim, a trebuit, să se tipărească înaintea *Catehismului calvinesc* dela 1640, căci în ea se amintesc 7 taine (f. 23 v°, r. 3—6), ceea ce ar fi fost cu neputință să se facă după apariția *Catehismului*, care nu cunoaște decât 2: „botezul și cina Domnului“,¹⁾ la care se mai adaugă „căsătoria“, care e „cinstită și destoinică“ între toți oamenii“.²⁾

2. *Paraclisul*.

Dintre textele românești și slavo-românești cel dintâiu în șir este *Paraclisul Precistei*, această admirabilă rugăciune, după cum ni se spune, „facerea lui Teostirict monahul, după alții a lui Teofan“. Textul nostru este cea mai veche redacție românească a acestei rugăciuni. Alt *Paraclis* nu întâlnim până la cel al lui Rafail din Dragomirna din 1661, un manuscript cu text slavonesc și românesc, care se păstrează acum în muzeul național din Praga între cărțile lui *Iosif Paul Saffarik* și are pe p. 83 o notiță slavonească, a căreia traducere românească e următoarea:

„Această cârticeă, numită *Paraclis*, și alte lucruri folositoare, a făcut și a scris ieromonahul Rafail din sfânta mănăstire Dragomirna, și a dat din iubire discipolului său, diaconului Andronic, din satul Mihoveni pe apa Sucevii, în zilele lui Ion Ștefan Vodă,

1) Ediția I, dela 1640, nu ni s'a păstrat decât în copia manuscrisă a regretatului mitropolit din Blaj Mihályi, trecută apoi la prepozitul I. M. Moldovan, dar v. G. Baritiu, *Catehismul calvinesc* transcris cu litere latine după ediția a II-a tipărită în anul 1656, Sibiu 1879, p. 41 și 52 și urm.

2) v. G. Baritiu, *o. c.*, p. 51 și 61 și urm.

fiul lui Vasiliu Vodă, și ale mitropolitului Sava, în anul 7169 (1661) luna lui August, 28^a.¹⁾

Hasdeu, descoperitorul manuscriptului, nu ne spune anume ce conținea acest *Paraclis*, care pare să fi fost o carte de rugăciuni la unul ori mai mulți sfinți, însă conținea și predici, căci *Dr. M. Gaster* publică un specimen din el, căpătat prin mijlocirea răposatului *Gr. G. Tocilescu*, care nu este decât o „propovedanie de Paști a lui Zlatoust“, tradusă mai întâiu din grecește în slavonește, și apoi, precum dovedește limba, din slavonește în românește²⁾.

Pe ff. 204—210 ale altui manuscript tot de pe la mijlocul secolului al XVII-lea — pe scoarța din dos a acestuia adevărat e însemnat anul 7176 (1668), iar pe cea din față: 7231 (1723) — îl găsim scris românește, însă cu titlul slavonesc („Чинъ параклау прѣтѣхъ въ городѣхъ. Тропарь гласъ четвъртъ“ = Cînstitul Paraclis al preasfintei Născătoarei de Dumnezeu, tropar glasul al patrulea³⁾) de ieromonahul Arsenie dela Biserican, alătura de *Psalmii* lui David, de câteva texte din vechiul testament, ce se află și în *Psaltirea scheiană*, și de *Slujba acathistului preasfintei de Dumnezeu Născătoarei Fecioare*³⁾.

Împrejurările nu m'au lăsat să controlez dacă textul acestui *Paraclis* este identic cu cel al *Paraclisului* dela 1639, ori nu. Deși titlul ni se dă atât de deosebit, o asemănare nu este cu neputință.

În *Acathistul* tipărit de Mitropolitul Dosofteiu la 1673 găsim și *Paraclisul*⁴⁾. Textul acestuia, după cum apare din fragmentul reprodus de *Dr. M. Gaster* în a sa *Chrestomatie română*, t. I, p. 214, e deosebit de cel dela 1639:

¹⁾ v. *Hasdeu, Traian*, 1869, Nr. 10, p. 40, col. 4 și *Dr. I. Ci. Sbiera. Mișcări culturale și literare la Românii din stînga Dunării în răstîmpul dela 1504—1714*, Cernăuț 1897, p. 72.

²⁾ *Dr. M. Gaster, Chrestomatie română*, Leipzig—București 1891, t. I, p. 178—182; cf. apoi p. XI. și *Geschichte der rumänischen Litteratur in Gröber, Grundriss der romanischen Philologie*, II, 1901, p. 276. precum și *Sbiera. o. c.*, p. 72.

³⁾ Ms. No. 540 din biblioteca *Acadentei Române*. v. I. Bianu și R. Caracas, *Catalogul manuscriptelor românești*, t. II, fasc. II, București 1909, p. 283—4.

⁴⁾ v. I. Bianu și N. Hodoș, *o. c.*, t. I, p. 215

1639:

Cu multe năpăști sântu ținutū,
cătră tine alergū mântuire cautū,
O maica cuvântului și feçoară, de
iute și grele nevoi mă mântuiaște.
Adăugăturile chinurilor mă turbură,
și multe grije-mi înplu sufletul. In-
pacă pruncă, cu blândețe fiului și
d[u]mnezeului tău, prenevinovată.

CAȚA: Care ai născutū pre spăsi-
torulū, și pre d[u]mnezeu, pre tine
rogū feçoară să mă izbăvești de
răutăți, cătră tine acmū alergū,
ținū sufletulū și cugetulū. **HHH.**

Carele sântu întru scrăbă și în
tânguială, socotință d[u]mnezeiască
cercetare ce e dela tine spodobēște,
carē ești una maica lui d[u]mnezeu,
ca o bună celui bunū ești născă-
toare.

1673:

De multe cuprins' năpăști, cătră
s[fi]nția ta năzuesc', mântuință cer-
cândū, o maică, cuvântului și fi-
çoară, de cumplite și de cîa cu
nevoi mântuiaște-mă. A chinurilor'
mă turbură adaosătur', de multă
voia ria implându-m s[u]fl[e]t[u]l',
inpacă fiçoară cu liniștia a fiului
ș'a d[u]mn[e]dzăului tău întru tot'
nevinovată. **CAȚA.** Pre s[fi]nția ta,
cei născut' mântuitorū și d[u]m-
n[e]dzău, te rog' fiçoară, să mă iz-
băvești de la nevoi, că la s[fi]nția
ta năzuesc' acmū, întinzându-m'
și s[u]fl[e]t[u]l, și cugetul'. Bolindu-m'
trupul' și s[u]fl[e]t[u]l, socotinței
d[u]mn[e]dzăești' și cer'cetării cei
dela s[fi]nția ta mă spodobiaște,
sângurā a lui d[u]mn[e]dzău maică,
ca o dulce, și dulcelui născătoare.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

La 1706 s'a tipărit *Paraclisul* în Râmnic, cu titlul: „ADU-
NARE slujbei, a adormirei Născătoarei de D[u]mnezeu cu Para-
clisul cel de obște, și cu Canoanele osmoglasnicului ce să cântă
sâmbetele. Acumū întâi într'-acesta chipū tipărită, și așezată.
In zilele prëluminatului D[o]mnū Ioann Constantin B. B. Voevod.
Cu bl[a]goslovenia iubitorului de D[u]mnezeu Chir Anthimū Ivi-
rēnūlū Episcopulū Râmniculū Cu toată chieltuāla și osārdia
precuviosului Chir Ioann Arhimandritul, s[fi]nței mănăstiri Hurezil.
De Mihai Ișivanovici Ipodiaconul Tipograful In Râmnicū. La
anul dela H[risto]s. 1706“.

Textul acestei cărți însă este slavonesc, și numai explica-
țiunile sânt în românește¹⁾.

Românește întâlnim *Paraclisul* după aceasta în deosebite
Catavasiere, *Acathistiere*, *Ceasosloave* și alte cărți de rugăciuni.

Tot într'un *Catavasier* s'a tipărit și a doua oară în Ardeal,
în Blaj, la 1762. Acest *Catavasier* astăzi e foarte rar. Se mai
găsește numai pe la câteva biserici din Ardeal: din Hurez, Rodna.

¹⁾ I. Bianu și N. Hodoș, *o. c.*, t. I, p. 467.

la biserica din Vidra-de-Jos.¹⁾ în biblioteca d-lui *Julian Marțian* din Năsăud, și poate, încă în vreun loc ori două. Autorilor *Bibliografiei românești vechi*, care nu-i cunosc decât edițiile ulterioare, ca și lui *Dr. Veress Endre*²⁾ și răposatului canonic *Dr. Augustin Bunea*, în înșirarea cărților tipărite în tipografia lui Petru Pavel Aron din Blaj,³⁾ le-a scăpat din vedere. Tocmai pentru aceasta găsim de bine să dăm aici, titlul întreg al ediției I a acestui *Catavasier*:

„CATAVASIERŪ cu multe preste tot anul trebuincioase cântări. Cu bl[ag]oslovenia Preosf[i]nțitului, și Préluminatului D[omn]n[ul]. PETRU PAVELŪ AARONŪ de Bistra. Prin țara Ard[el]ului, și părților ei înpreunate Vlădicul Făgărașului. Tipărit la sf[ânt]a Troiță în Blaj, anul 1762. De Dimitrie Râmnicănu[lu].” Deoarece în acest timp de puțină activitate literară în Ardeal o tradiție literară nu este exclusă, chiar și când *Catavasierul* dela Blaj n’ar fi decât o reproducere cu puține schimbări a celui tipărit în Râmnic la 1753,⁴⁾ totuși pentru *Paracelis* s’a putut întrebuița redacția mai veche a cârticelei care formează obiectul studiului nostru. Tocmai pentru aceasta va fi bine să facem o scurtă comparație, așezând barem câteva rânduri din „RÂNDU-ȚALA PARACLISULUI A Présf[i]nției Născătoarei de D[um]nezeu, ce să cântă la toată scârba sufletului, și la vr[em]e de nevoe”, care se găsește — cu indicații românești, nu slavone — la pp. 342—378, alături de cele corespunzătoare ale redacției mai vechi:

1639:

„Cătră căia ce au născut’ pre d[um]nezeu, cu nevință să alergăm acum noi păcătoși, cu smerenie să cadem, cu pocăenie strigându, dentru adâncul sufletului

1762:

„Cătră Născătoare de D[um]nezeu acum cu nevință să alergăm noi păcătoși, și cu smerenie să cadem cu pocăința strigându dintru adâncul sufletului. Stăpână

¹⁾ N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelenice și maramureșene. II. Inscripții și însemnări*, București, 1906, p. 115, 161 și 203.

²⁾ Dr. Veress Endre, *Erdély-magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok* (1544—1808), Kolozsvár 1910.

³⁾ Dr. Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novăcoviici sau Istoria Românilor transilvăneni dela 1751 până la 1764*, Blaj 1902, p. 357—359.

⁴⁾ v. Dr. M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Literatur*, p. 306—7.

biruitoare ajută m[i]l[o]stivindu-te
pre noi, sărguiște-te că perimū de
mulțime păcatelorū. nu întoarce
robii tăi deșerți, că pre tine una
avem' ajutorū", etc.

milostiveste-te spre noi, și ne'ajută:
sărguiște că perimū de mulțime
păcatelorū, nu întoarce pre robii
tăi deșerți, că numai pre tine te
avem ajutătoare", etc.

Cum se poate vedeă și numai din acest scurt pasaj, în *Catavasierul* din Blaj avem o simplă modernizare a textului mai vechiu. Și cum în cărțile bisericești totdeauna și în tot locul, ca și în Blaj, s'a ținut socoteală de edițiile mai vechi, care s'au luat de bază pentru cele următoare, textul cel vechiu al *Paraclisului* s'a păstrat, firește, cu mari schimbări și innoiri, până astăzi. Iată cum îl găsim în ediția dela 1913:

„Cătră Născătoarea de Dumnezeu acum cu nevointă să
alergăm păcătoșii și umiliții, și să cădem, strigând întru pocă-
ință dintru adâncul sufletului: Dispunătoare, ajută îndurându-te
spre noi grăbește, că perim de mulțimea păcatelor, nu întoarce
pe șerbii tăi deșerți, că numai pe tine sperare te-am câștigat,”
etc.¹⁾

Din întreg *Paraclisul* poate cele mai multe schimbări le-a
suferit în *Catavasierul* dela 1762 evanghelia dela Luca, zac. 4,
care aici pare a fi reprodusă după un evangheliar mai nou, până
când textul dela 1639 nu e decât o prelucrare după cel al *Tetraevangelului* lui Coresi dela 1560—61 (v. ediția lui *Dr. Gherasim Timuș Piteșteanu*, cu o prefață de *Const. Erbiceanu*, București 1889, p. 115). Totuș și în această parte se mai simte ici-colea tradiția: și au fostū — și s'a întâmplat, etc.

3. *Gromovnicul*.

Una dintre cele mai lățite cărți populare la noi este *Gromovnicul*. Ținta acestei cărți, ca peste tot a tuturor cărților de prevestire, este să ne destăinuească viitorul din apariția, de cele mai multe ori neașteptată, a unor fenomene naturale nepătrunse de-ajuns de mintea țaranului nostru: al fulgerului, tunetului și al cutremurului de pământ. Țăranii necărturari de pretutindeni, dar și oamenii cu puțină carte, mai ales meseriașii și negustorii, ar vrea să-și găsească oarecare asigurare la începutul întreprinderilor lor, să știe că oare plătește-li-se să se apuce de cutare

¹⁾ *Paraclisul*, carte de rugăciuni și cântări bisericești întocmită pentru tinerime, Blaj, 1913, p. 15.

lucru, ori nu. Și cum, după credința lor, nimic nu se întâmplă în lume fără oarecare cauză, și nici o cauză nu e fără efect, deci toate lucrurile și întâmplările din lumea aceasta sânt într-o misterioasă legătură între sine, fulgerul, tunetul și cutremurul de pământ, ca și stelele și planetele, încă trebuie să aibă oarecare influență asupra mersului vieții omenești. Pe popor însă nu-l interesează *cauza* acestor fenomene, cât mai mult *efectul*, și nu atât *efectul văzută*, cât mai mult un alt *efect necunoscut*, o admoniție învăluită, trimisă de o putere supra-omenească, de Dumnezeu, pentru a călăuzi viața omului. Pentru a mulțami această curiozitate a omului simplu și a-i depărtă groaza de necunoscut s'au alcătuit încă la vechii Egipteni și Asirieni cărțile cunoscute la noi astăzi sub numele colectiv de *Gromovnice*, pe care le-au exploatat totdeauna cu folos anumiți mici cărturari dela sate și de prin mahalalele orașelor. Dela Egipteni și Asirieni și-au învățat Grecii Βροντολογία și Σεισμολογία lor. Dela Greci au trecut probabil la Etruști și prin ei la Romani, ale căror vechi cărți sibylline, după cum apare din Tit Liviu, cuprindeau explicări și profeții pentru întâmplări extra-ordinare, pentru prodigii, cazuri de pestilență, schimbări violente în atmosferă, pentru ierni grele, secetă, fulgere, tunete, cutremur, etc. (lib. III, 10; IV, 21; V, 13; VII, 6, 27; XXI, 62; XXIV, 7; XXVI, 23; XXVII, 4; XXXVI, 37). Cu siguranță le-au luat dela Greci mai târziu Slavii, la cari Σεισμολογία-ul (= „carte de cutremur”) s'a contopit cu Βροντολογία-ul (= „carte de tunet”) și cu așa numitul *Molnjanic* (= «carte de fulger» sau „de fulgere”) sub numele de *Gromovnic*, care ar trebui să aibă numai ieșelesul de «carte de tunet», căci p. - sl. громовник (<гromъ «tunet»), din care s'a modificat după sufixul *-nic*, însemnează «de tunet». În sfârșit dela Slavi a trecut la Români¹⁾.

¹⁾ Pentru cele de până aici v. Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, București 1883, p. 506 și urm. și *Geschichte der rumänischen Litteratur*, p. 420—422; Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, t. II, București 1879, p. XXXIV—XXXV.

Nic. Densușianu în expunerile sale despre cărțile de prevestiri din *Dacia preistorică*, București 1913 (pp. 273—276, Nota 7) crede că „redactarea primitivă a cărților românești (grecești și slave) despre tunete, fulgere și cutremure, se reduce incontestabil la niște timpuri foarte depărtate” (p. 273). „În particular”, adaugă el, „trebuie să amintim aici, că așa numitele cărți etrusce, *Libri Etrusci*, erau de *origine hyperboreă*. Caracterul dominant al

Cea dintâiu redacție românească a *Gromovnicului* este fără îndoială aceea tipărită alături de *Paraclisul*, despre care am vorbit mai sus, și și aceasta, întocmai ca și cea a *Paraclisului*, a servit de bază celor mai multora dintre *Gromovnicele* manuscrise și tipărite de mai târziu.

Răposatul T. Cipariu avea un manuscris scris «de mai multe mâni și din diverse timpuri», care cuprindea între altele pe ff. 22—30 și un *Gromovnic* «de pre la capătul secolului XVII»¹⁾. Din acesta a dat el o mostră ortografică în *Organul Luminării* dela 1847, Nr. XXV, p. 130, pe care o reproduce și *Gaster* în a sa *Chrestomatie română*, t. I, p. 175. Această mostră însă e prea scurtă ca să ne putem face idee de conținutul întregului. Totuș e de-ajuns ca să ne putem încredința că textul nu e identic cu al nostru:

1639:

Ms. Cipariu:

De va tună în numărul berbécelui
despre răsărit va fi robie multă,
fierile pământului vor fi sătule, și
spre stricare voru fi, războe rane
și pagubă va fi, pâine pre alocură.
poamele voru fi scumpe, sămănă-
tura ce tărzie nu va peri, în prunci
fineri va fi perire, celoru ce înblă
pre apă necare. Iară să va fi cu-
tremurū. între domni va fi schim-
bare. și va fi foamete întru ei
războae. greutate și nevoe între
oameni va fi, și mari bărubați voru
peri, iară poame voru fi multe.

De să va întimplă în cislă ber-
becilor. acesto semno. fi-va moarte
în oi mari. și pâine și mیارă moltă
va hi. și fecurji mici mori-vor molți.
șe întărata-să-vor limbile. și moarte
fi-va de sabie. acolo sopto semno
sponē. șe un cap mare rădica-să-va.
și apoi mare foamete fi-va. sponē
rău. eră de să va cotremorā pā-
mântul în cislă oilor. multā foa-
metē să arată. și moarte de sabie.
și ce domno să va scolā întâi, acela
va peri întâi, însă co viclinie.
sponē rău.

Hyperboreilor eră de a cunoaște viitoriul. Ei erau poporul cel sfânt al lumii vechi, la praznicele lor veniau toți zeii, ei fundară cele dintâi oracule în Elada, în Azia mică și în Libya, ei reprezentau vocea divină în anticitate. Cât de vechiu a fost la poporul român uzul acestor cărți de fulgere, de tunete și cutremure, se constată din fragmentul unui *Gromovnic* publicat de Cipariu în „*Organul Luminării*“ dela 1847, p. 130, și care manuscris după forma sa din afară, cum ne spune acest ilustru învățat, aparține la cele dintâi timpuri ale literaturii române, coeve cu Căzania din Brașov și cu Biblia dela Orăștie (1568—1582)» (p. 275—6.) Am reprodus acest pasaj mai mult ca o curiozitate și pentru a învedera felul de gândire al răposatului Nic. Den-suşianu, care voia să reducă toate credințele și obiceiurile poporului românesc la o origine hyperboree-pelasgă,

1) T. Cipariu, *Principii de limbă și de scriptură*, ed. II, Blaj 1866, p. 14, Ss, b.

Nu numai textul, ci și stilul e altul: unul e simplu și se poate ceti ușor, cellalt e greoiu și plin de repețiri fără rost. Să nu mai amintim de ortografie, care e cu totul deosebită.

Găsim apoi un «*Gromovnicu a lui Iraclie împăratu carele au fostu numărătoriu de stéle*» pe ff. 23—31 ale unui manuscris delat începutul secolului al XVIII-lea, care a făcut parte din biblioteca lui Gheorghe Lazar, iar astăzi e proprietatea *Academiei Române*.¹⁾ Judecând după titlu, după numele la fel al lunilor și zodiilor și din puținul text („Iară se va tună într'amiazăzi și va fi cutremur într'-acelu locu voinici[i]-și voru părăsi pre împăratul... iară fieri vor fi multe“) dat de Dr. Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, T. I. Sibiu 1889, p. 16—17, care e identic chiar și ca ortografie și interpuncție cu cel tipărit în Bălgrad la 1639, credem că textul acestui *Gromovnic* manuscris este copiat de pe textul nostru.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea *Sulzer* în a sa *Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, Wien, 1782, după ce mai nainte (p. 37) ne spune că: „Damit man noch mehr überzeugt werde, dass ich die walachische Litteratur kenne und alles zusammen suche, was den Walachen Ehre bringen kann; so will ich die auf Verlangen einiger grossen Gelehrten in Deutschland, insbesondere des göttingischen Hrn. Prof. Hissman, alle Bücher nahhaft machen, die bis auf diesen Tag in der walachischen Sprache bekannt geworden“, la p. 39, nota 30, pomeneste între cărțile românești tipărite („Gedruckte Bücher“) un „Gromownik. Ein Buch von Erdbeben“. Acest *Gromovnic* a trebuit deci să fie tipărit înainte de 1782 și a cuprins, cum vom vedea, un text identic cu cel dela 1639. Cuvintele lui *Sulzer* însă nu se pot raportă la cârticica noastră, căci negreșit el i-ar fi citat titlul ori cel dintăiu text, nu unul dela mijloc. Un exemplar fără loc și fără an posedă *M. Gaster*.²⁾

Ediția a doua a *Gromovnicului* pomenit de *Sulzer* a apărut în București la 1795 cu titlul „GROMOVNIC, Al lui Iraclie împărat“,

¹⁾ Ms. No. 559 din biblioteca *Academiei Române*, v. I. Bianu și R. Caracaș, o. c., p. 310. — Acest manuscris pare a fi identic cu Cod. No. 210 din *Muzeul național* (a. 1710) citat de *M. Gaster* în *Geschichte der rumänischen Litteratur*, p. 422.

²⁾ Dr. *M. Gaster*, *Geschichte der rumänischen Litteratur*, p. 422.

carele au fost numărătoriu de stele. Acum a doua oară tipărit. La lët, 1795", ia a treia în 1817.¹⁾

Acest *Gromovnic* tipărit a fost copiat la 1799, probabil după ediția a doua, de „logofătul Ioniță Giurescu”.²⁾ Codicele logofătului Ioniță Giurescu este astăzi proprietatea *Academiei Române*, în a căreia bibliotecă se păstrează având No. 270. Descrierea lui ne-a dat-o mai întâiu *Hasdeu* în *Cuvențe den bătrâni*, t. II, p. XXVII—XXX, apoi *I. Bianu* în *Catalogul manuscrisurilor românești* (din biblioteca *Academiei Române*), t. I, București 1907, p. 616—7, după care cuprinde:

	<u>Folia</u>
1. „Pentru a doua venire a lui Hristos”	4
2. „Trep[et]nic de semne omenesci”	8v.
3. „Zilele cele rele ce au arătat Dumnezeu lui Moisi ca să arate tuturor oamenilor când să vor întâmplă să nu să apuce de nici un lucru că nu va pricopsi”	13
4. „Gromovnic al lui Iraclie împăratul care au fost numărător de stele. Are aceste semne și așa să încep toate zodiile dela luna lui Martie”	13v.
5. Profetiile tuturor Țunilor	20v.
6. Diferite „dohtorii” pentru deosebite boale; descântece și prorocii pentru furt, și altele	29
7. „Calendar, scoasă după limba ungurască pă limba rumănescă, dă acest an și dă alți trecuți ani și dă alții ce vor să fie, precum să vede”	40v.
8. „Întrebări și răspunsuri trebuincioase și dă folos spre învățură celor ce vor ceti. Dascălu întrebă, ucenicul răspunde”	52
9. „Gromovnic al lui Iraclie împăratu, carele au fost numărător dă stele. Are aceste semne și să începe dă la luna lui Martie” . . .	57
10. „Slovele de ciumă care când să aude de aciasă boală, scriindu-le pe o hârtie întocmai cum sânt mai jos, le liagă la mână stângă și le poartă”	71
11. „Viața și povesté și lucrurile marelui împăratu Alexandru Machedon din cetate lui Filip craiu. Cum făcu războaie cu toate dihaniile pământului și fu împărat a toată lumé”	73
12. „Răvaș de friguri”	148

Logofătul Ioniță Giurescu așa dar a copiat «*Gromovnicul lui Iraclie împăratul care au fost numărător de stele*» de două ori, odată mai neîngrijit pe 6 $\frac{1}{2}$ foi, apoi mai caligrafic pe 8 $\frac{1}{2}$

¹⁾ I. Bianu și N. Hodoș, o. c., t. II, p. 374—5.

²⁾ v. Hasdeu, *Cuvențe den bătrâni*, t. II, p. XXXV.

foi. *Gaster* ne dă specimene din copiile, sau — mai bine — copia lui, pe pp. 164—5 ale t. II al *Chestomatiei române*. Astfel ne este ușor să facem o asemănare între textul ei, care e totodată și textul *Gromovnicului* tipărit înainte de 1782, la 1795 și 1817, și între cel al *Gromovnicului* dela 1639. Oricare cetitor se poate încredința singur că cele două redacții, pe care le dăm paralel mai jos, cât ajung specimenele lui *Gaster*, sânt, cu excepția câtorva deosebiri neînsemnate, unul și același text:

1639:

Berbéce. De va tună în numărul berbécelui despre răsărit' va fi robie și tăiare multă, fierile pământului vor fi sătule, și spre stricare voru fi, războe rane și pagubă va fi, pâine pre alocuré. poamele voru fi scumpe, sămănătura cé târzie nu va peri, în prunci tineri va fi perire, celoru ce înblă pre apă necare. Iară să va fi cutremuru. între domni va fi schimbare. și va fi foamete întru ei războae. greutate și nevoe între oameni va fi, și mari bărbu-bați voru peri, iară poame voru fi multe. Iară de va fi noapté fulgeru și trăsnetu, iară așa va fi. Iară să va fi cutremuru noapte. nevoe între oameni ca fi. și boiaru nu se voru plecă domnului său. și voru fugi dela elu mulutu rău cugetindū spre domnu-seu, voru începe a se bate și în voinicii lui. nu va fi tocmire. și unū împăratū despre apusū va muri și voru fi ploi multe. și roadă în mălae. și întru alūte rodure. Iară în țara eghiptului va fi foamete.

Vițel. De va tună în numărul vițelului, în țarigrad va fi bucurie, grăul va peri pre alocuré. Iară spre răsăritū greutate și tăiare mare, și unul spre alăatū (*sic*) se va sculă, și lacrimi voru fi împăratului, și între oameni boale, și ploae nu va fi. Iară se va fi cutremur mare pripec va fi și mare nevoe va fi.

1799:

Berbecile. Dă va tună în număr berbecelui dăspre răsărit, va fi robie și peire multă. fiarale pământului vor fi sătule, și spre stricare mare. războaie și rane, și pagubă va fi. păină, poamele vor fi scumpe. sămănătura târzie nu va peri. în prunci cei tineri va fi perire. celor ce umblă pe mare. va fi înneceare. Iară dă va fi cutremur, între domni va fi schimbare și foamete, și războaie. și va fi greotăte și nevoie între oameni. și în bărbați cei tineri va fi peire, iar fiind cutremur noapté, va fi mare nevoie între oameni. și boeri nu să vor plecă domnului său, și vor fugi dăla dănsul, cugetându-i mult rău. și vor începe a să bate. și în voinici nu va fi tocmire. și un împărat dăspre apus va muri. și vor fi ploi multe. și roadă în mălaū și într'-alte seminte. iar în țara Eghiptului foamete.

Vițelu. Dacă va tună în număr vițelului, în Țarigradu va fi bucurie mare. grău va peri pă alocuré; iar spre răsărit va fi greotăte mare și tăere mare. și unul spre altul să [va] sculă. și lacrimi va fi împăratului. și ploi. iar de va fi cutremur mare pripec și mare greotăte va fi. Iară dă va fi noapté cutremur, întru toate cetățile va fi zbierare și greotăți mari, și multe orașe vor

Iară de va fi cutremur noapté, întru toate cetățile va fi zbierare și greutate, și multe orași (*sic*) vor căde și despre apus mari beséreci vor pustii, iară la răsărit va fi boală multă întru oameni și scrăbă, și ce va fi în păduri și în mare gadine vii vor slăbi, și cetățile se vor îngrijă, și ceia ce vor fi la oaste bucurie vor primi. Iară se va tună într'-amiazăzi, atunce pământului multu bine va fi.

Gemănu. De va tun[ă] în numărul gém[ă]nului, întru oameni va fi boală mare și celor ce noată pre ape perire. aravitenilor perire, și va fi mare iarna, și grău va fi multu, și unui bărbat mare va fi arătare, și în oameni mari va fi premenire și pasărilor perire. Iară se va fi cutremur o lature se va sculă și oameni se vor turbura. Iară se va tună într'-amiazăzi și va fi cutremur. într'-acelu locu voinic[i]-și vor părăsi pre împăratul. și se vor mută într'-altu locu la altu împăratu, iară mai apoi iară se vor înturnă cu pace și gadinilor salbateci perire, și se vor spăimântă cetățile. Iară să va tună noapté. mueriloru celoru târoase va fi perire și voru birui alte limbi. și moarte grabnică va fi. și mai marele pre vrăjmașulu său va birui. Iară să va fi cutremur noapté fi-vorū războae. și va fi moarte mare pren cetăți. și limbilor va să le fie alt' împărat. și apoi va lăsă împărăția și va fugi într'-alt' locu. și împărăția lui va luă alt' împărat' și va pustii besérec' mari. și de grabă vor peri, și în laturé despre răsărit pâine nu va fi. iară fieri vor fi multe.

căde, și dăspre apus bisericile cele mari să vor pustii, iar la răsărit va fi multă boale (*sic*) și scărba între oamen[i]; și cei ce vor fi în câmpi, în păduri, fieri, dobitoace, jiganii, păsări, și în apă peștii vor slăbi. și cetățile să vor înfricoșă. și ceia ce vor fi la oaste cu? (*sic*) bucurie vor primi.

Gemănul. Dă va tună în numărul gemănului, între oameni va fi boale mari. și celor ce umblă pre mare, sau pre alte ape va fi perire. și iarna va fi gré. grău mult să va face unui bărbat mare va fi arătare. și în oameni mari va fi schimbare. pasărilor va fi perire. iar dă va fi cutremur, o lature să va sculă și oameni să vor bucură (*sic*). iar dă va tună întru amiazăzi și va fi cutremur, într'-acel loc voinicii își vor părăsi pre împăratul lor, și să vorū duce la alt împărat. iar gadinilor celor salbatece va fi perire. și să vor spăimântă cetățile. iar dă va tună noapté, muerilor celor grele va fi perire. și vor birui alte limbi. și va fi moarte grabnică. iar cutremur dă va fi noapté, va fi războaie, și nemurilor va să le fie altu împăratu. și bisericile cele mari să vor pustii. și în toată parté răsăritului, pâine nu va fi; și va fi fiară multe.

Toate deosebirile se reduc așa dar la unele omisiuni ori adaugeri, la câteva modernizări (*să — dă, rodure — semințe,*

noată — umblă, limbilor — nemurilor) ori înlocuiri de expresii, cele mai multe dialectale (*tăiere — peire, fieri — fiară, apă — mare, elu — dânsul, i — spre domnu-seu, nevoe — greotate, gadine — fieri, dobitoace, jigani, păsări și... peștii, îngrijă — înfricoșă, va fi — să va face, întru — între, boală mare — boale mari, premenire — schimbare, pasărilor — păsărilor, mută — duce, spăm[ă]ntă — spăimântă, tărouse — grele, beserec' — bisericile, în latură despre răsărit — în toată parte răsăritului, de — dă, despre — dăspre*), la schimbarea în câteva locuri a topicci, a genului verbal (*vor pustii — să vor pustii*) și la trei greșeli de copiere ale logofătului Ioniță Ciurescu (*boale* în loc de *boală*, *cu bucurie* în loc de *bucurie*, *bucură* în loc de *turbură*).

Dacă ne-ar fi accesibile *Gromovnicele* sau *Gromolnicele* manuscrite ale lui Gaster: Cod. 42 (a. 1780), Cod. 48 (a. 1811), Cod. 75 (fragment din 1840), apoi Cod. *Sârcu*¹⁾, precum și toate cele tipărite în secolul al XIX-lea, am putea să urmărim tradiția în același chip și cu același rezultat până în zilele noastre, căci iată, de pildă, cum găsim «Zodia berbecului» într'un *Gromovnic* tipărit în Brașov la 1907:

«De va tună în numărul Berbecului, despre răsărit va fi robie și tăiere multă. Fiarele pământului vor fi sătule și strigare va fi de războaie, rane și pagube, va fi pâine pe unele locuri.

Poamele vor fi scumpe, sămănătura cea târzie nu va peri, împreună va fi moarte și celor ce umblă pe apă va fi înecare.

Iar de va fi cutremur, între Domni va fi schimbare și războaie, foame, greutate și lipsă între oameni și mari bărbați vor peri, iar' poame vor fi multe.

Iar' de va fi cutremur noaptea, nevoi între oameni vor fi și boerii nu se vor plecă Domnului său. Și va fi de mult cuget rău spre Domnul său. Și vor începe a bate unul pe altul și între voinicii lui nu va fi tocmeală și un împărat despre apus va muri și vor fi ploii multe și roadă în mlași și între roduri, iar în Țara Egiptului va fi foame.²⁾

¹⁾ Dr. M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Litteratur*, p. 422.

²⁾ *Păscălie* sau *Carte de zodii așezată pe șapte planete în care se cuprind 140 ani începându-se dela anul 1907 și slujind până la anul Domnului 2046*, ed. III. Ciurecu, Brașov 1907, p. 128.

E tot vechiul text dela 1639, cu vorbe cu înțelesuri arhaice (*voinicii* = «ostașii», *tocmeală* = «ordine», *rândueală*, *roduri* = «semințe», «bucate», «fructe»), cu corupții și schimbări, unele rezultate din neînțelegere (*strigare* în loc de *stricare*, *și va fi de mult cuget rău spre Domnul său* în loc de *și va fi mult cuget rău spre Domnul său*)¹⁾, altele din năzuința de a moderniza (*pre alocure* — *pe unele locuri*, *înblă* — *umblă*, *necare* — *innecare*), și cu construcții învechite (*va fi moarte și celor ce umblă pe apă va fi innecare*, *boerii nu se vor plecă Domnului său*, *vor începe a bate unul pe altul*), etc.

În privința originalului slav, de pe care a trebuit să se facă traducerea românească, în lipsă de alte izvoare ne mărginim să reproducem cele spuse de *Gaster* în *Literatura populară română*, p. 509: «Din texte (*sic*) slavice, pomeniște Schafarik (*Gesch. d. sudslavischen Literatur*, III, I, Prag, 1865, pag. 221) un manuscript încă din secolul XIV (1390). Tihonravov (*Pamiatniki otrec lit.*, II, pag. 361—376) a publicat trei Gromovnice, din care două sânt din secolul XV și al treilea din secolul trecut și un «Molnjanic» din secolul XV. Alte texte din secolul XVI a mai publicat Novacovici (*Primeri knjževnosti i jezika staroga i srpkoslavenskoga*, Belgrad, 1877, pag. 424—527) din care toate texte (*sic*), numai cel din urmă se potrivește mai mult cu Gromovnicul nostru român. Mai pomenim în sfârșit că Miklosich (*Lexicon palaeo-slovenico-graeco-latinum*, Viena 1862—1865, pag. XI s. v. *Grom*) citează un Gromovnic manuscript din secolul XVII, care se află în biblioteca imperială din Viena.

Asemănarea este numai generală, în amănuntele (*sic*) nu se aseamănă textele române de loc cu cele slavice. De observat însă este că atât la Slavi, cât și la Români se atribue Gromovnicul lui «Iraclie împăratul carele au fost numărător de stele». Iar la Grecii (*sic*) se atribuia proorocului David (Fabricicius, *Cod. pseudepigr.* V. T., p. 1162 și N. T. I, p. 951—53).

4. *Trepetnicul*.

Unul dintre cele mai răspândite apocrife în literatura populară românească este *Trepetnicul*. El are menirea să spună vii-

¹⁾ În alte *Gromovnice* mai găsim: *godini* în loc de *gadini*, *slăvire* în loc de *slăbire*, etc.

torul din «toate semnele ce se fac la om, precum bătaia ochilor, a buzelor, și în scurt din toate mișcările și încheeturile trupului omenesc ce sânt date de la natură.»

Trepetnice găsim aproape la toate popoarele orientale. Așa bunăoară Gaster a comparat *Trepetnicul* românesc cu unul turcesc ¹⁾. În literatura grecească o carte analogă este a lui Melampus, dar aceasta e mai dezvoltată decât *Trepetnicul* nostru. Mai sânt însă și alte texte grecești, care se apropie mai mult de cele românești. Dintre toate redacțiile însă cele mai apropiate de cea românească sânt cele slave. Traduceri și prelucrări slave se găsesc la Novacovici (*Primeri*, pag. 528—529) și în manuscriptul slavon din secolul al XIV-lea (1390) descris de Schaffarik (*Gesch. d. südslavischen Literatur*, III, I, Prag. 1865, pag. 220—223) ²⁾. Că *Trepetnicul* ne-a venit prin mijlocirea Slavilor, ne arată și însuși numele lui care se derivă din slavul *трѣпетъ* «tremor». Afirmția unor ediții mai nouă că ar fi «tălmăcite din limba franțuzească în limba românească» trebuie să o considerăm de o simplă mistificare altfel fără intenții rele și obicinuită în literatura populară, de o scornitură, sau, mai bine, de o glumă, deoarece Francezii n'au nimic analog. A adaus-o un copist ori un editor mai nou. Tot așa în manuscriptul No. 187 din biblioteca *Academiei Române* se afirmă că textul de pe f. 1—6, adică «*Tripeșnjzj* (— «Tripeșnic») ³⁾ de semne omenesti, de pă limba elinască s'-au tălmăcit pă limba românească în anul 1852 Noemvrie 20, și am prescriș-o eu Gheorghie Gligorie Minecū tot la anul 1852 Februarie în 27, la Brașov». ⁴⁾ Dar însuș acest titlu cuprinde o evidentă contrazicere. Se poate să tălmăcească cineva o scriere în Noemvrie, și să o prescrie — presupunând că nu e vorba de anul bisericesc — în Februarie al aceluiaș an, adevă înaintea de a o tălmăci? «O carte poporană poate să-și atribue ad-libitum orice proveniență străină, alegând-o după moda momentului. Într-o zi ea va apare ca tradusă din slavorește, într-o altă zi — din grecește, apoi — din nemțește etc., potrivit cu simpatiile inter-

¹⁾ *Zeitschrift für romanische Philologie*, ed. Gröber, vol. IV, p. 65—70.

²⁾ v. Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, p. 517.

³⁾ Aceste cuvinte sânt scrise cu litere latine cum s'au reprodus aici.

⁴⁾ v. I. Blănu, *Catalogul manuscriptelor românești* (din biblioteca Academiei Române), t. I, p. 425.

naționale ale poporului într'o epocă oarecare. Nimeni nu are dreptul a o desmînți de vreme ce ea este impersonală, iar prin urmare și fără naționalitate precisă¹⁾. De fapt putem zice că, cu excepția *Trepetnicului de semne omenești* scos în Iași la 1791, pentru a cărui traducere din rusește avem dovadă împrejurarea că e tipărit cu caractere rusești, pe două coloane, în stînga textul rusesc (caractere drepte), în dreapta cel românesc (cursive)²⁾, toate *Trepetnicele* românești nu sînt decît variantele celei mai vechi redacții cunoscute pînă acum, aceea tradusă din slavonește și tipărită în Bălgrad la 1639.

După indicația lui D. Iarcu din *Bibliografia chronologică română*, București 1873, p. 11, la 1743 s'ar fi tipărit românește „*Trepetnicul eel mare pentru semne omenești*” (16 pp.). Aceasta însă pare să nu fi fost decît retipărirea celui dela 1639, căci toate copiile manuscrise făcute curînd după această dată, deci probabil de pe această a doua ediție, care nu ni s'a păstrat, cuprind un text aproape identic cu al *Trepetnicului* dela 1639. Așa îl găsim în „Sbornicele” dala 1779 și 1784 ale lui Gaster³⁾ și în manuscrisele No. 270, al logofătului Ioniță Giurescu, și No. 274 din biblioteca *Academiei Române*⁴⁾. Tot așa e și în nenumăratele ediții de aici înainte, atît ca cîrtică deosebită, cît și împreună cu *Calendarul* pentru 100, 140, 150 de ani la Sibiu, Brașov, Craiova, Iași, București, etc. Ca să ilustrăm și dovedim aceste afirmații, n'avem decît să reproducem paralel începutul *Trepetnicului* din redacțiile dela 1639, 1779⁵⁾, 1784⁶⁾, 1799⁷⁾ și 1863⁸⁾:

1) Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, t. II, p. XXXI.

2) v. I. Bianu și N. Hodoș, *o. c.*, t. II, p. 344—345.

3) v. Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, p. 518.

4) Pentru descrierea celui dintăiu cf. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, t. II, p. XXVIII—XXX și I. Bianu, *Catalogul manuscriselor românești*, (din biblioteca *Academiei Române*) t. I. p. 616—7; a celui din urmă vezi-o la I. Bianu, *ibid.*, p. 622—623. — Notăm că titlul corupt al *Trepetnicului* în forma *Trespesneți dă semnele omenești* îl mai găsim între însemnările de pe foile din urmă ale unui manuscris din secolul al XVIII-lea, care în biblioteca *Academiei Române* are No. 132, v. I. Bianu, *o. c.*, t. I. p. 301; v. c. 3 *Gromovnicul*.

5) Codicele Gaster, v. *Chrestomalia română*, t. II, p. 122—3.

6) Codicele Gaster, v. *Literatura populară română*, p. 518.

7) Codicele logofătului Ioniță Giurescu, v. Hasdeu, *o. c.*, p. XXXI—XXXII.

8) Ediția din București, v. la Hasdeu, *o. c.*, p. XXXI—XXXII.

1639:	1779:	1784:	1799:	1863:
De se va clăti vărful capului, va dobândi, sau de-i va dărui d[u]mn[e]zeu unŭ cuconŭ foarte înțeleptŭ va fi.	De să va clăti vărful capului va dobândi, sau de-i va dărui dumnezeu uncucon, foarti înțelept va fi.	Vărful capului di să va clăti, dobândă vii ave, sau cu vrere lui Dumnezău un cucon foarte înțelept vii dobândi.	De să va clăti vărful capului vei dobândi sau va dărui Dumnezeu cocon, foarte învățat va fi.	Vărful capului de se va clăti, dobândă spune, sau va dărui Dumnezeu un cocon.
De se va clăti încheitura capului nește streini neștiuți vorŭ veni și-ți vorŭ aduce do-bândă.	Chica de să va clăti, în oaste vii mergi și iarășanatos te vii întoarce.	Închiitura capului di să va clăti, nește streini îți vor aduce do-bândă.	De să va clăti încăetura capului, nește striini neștiuți vor veni și vor aduce do-bândă.	Încheetura capului de se va clăti, nește streini neștiuți vor veni și daruri îți vor aduce.
Chica dese va clăti în oaste veri merge, și iară sănătos veri veni.	Creștinul de să va clăti, niști oameni neștiuți vor veni și vor aduce o do-bândă.	Parul capului di să va clăti, în oaste vii mergi și iar te vii întoarce sănătos.	De să va clăti chica, în oaste vei merge și iar sănătos vei veni.	Chica de se va clăti, în oaste 7 ani vei merge și vei veni să-nătos la casa ta.
De se va bate tâmpla capului despre dir[épta] judecătoria de oameni va eși.	Tâmpla driaptă de să va clăti, gudecătoria de oameni vii eși.	Tâmpla capului din a stânga di să va clăti, în veselie vii mergi.	De să va clăti tâmpla capului des-pre drépta etc.	Tâmpla capului de dreapta clătindu-se, etc.
Tăpla (sic) capului den a stânga de se va clăti, într-o veselie va petrece, etc.	Tâmpla stângă de să va clăti [într'-o veselie vei petrece], etc.	Tâmpla capului din a dreapta di să va clăti, judecătoria de oameni vei eși, etc.		

Uneori se schimbă câteva cuvinte, altădată persoana ori șirul profețiilor; altfel textul e același.

În vremea din urmă găsim unele *Trepetnice* în care profețiile sunt aranjate în ordine alfabetică, după inițiala cu care se încep. În fond nici acestea nu se deosebesc de redacția dela

1639. Deosebiriile sânt numai formale și au rezultat din schimbarea modului de aranjare al materialului. Iată, de pildă, câteva părți din *Trepetnicul cel mare* tipărit în Brașov la 1907.¹⁾ în comparație cu părțile corespunzătoare dela 1639:

1639:

1907:

Dégetulū mare māna diréptā de se va clāti ce veri cere dela d[um]nezeu da-ți-va.

Déget al doile de se va clāti, cuvântū rău va auzi.

Al treile dégetū unū lucru bună veri svârși și te veri b[uc]urā.

Alū patrulū degetū iarā spune bucurie.

Dégétulū celū micū, o veste veri auzi și apoi va fi minciună.

Dégetulū celū mare dela māna stângā de se va clāti, cu unū dușman te veri svādi și veri biru.

Al doile dégetū cu un vrājmaș te veri certā iarā te veri împacă.

Al treile dégetū așijdirē.

Al patrulū déget veste bună veri auzi.

Dégetulū celū micū, nește bani sau ce vei dobāndi și curundū veri cheltui, etc.

Degetul cel mare dela māna dreaptā de se va clāti, ce vei cere dela Dumnezeu îți va dā.

Degetul al doilea dela māna dreaptā de se va clāti, cuvinte rele vei auzi.

Degetul al treilea dela māna dreaptā de se va clāti, un lucru bun vei sāvârși și te vei b[uc]urā de el.

Degetul al patrulea dela māna dreaptā de se va clāti, o veste rea îți va veni.

Degetul cel mic dela māna dreaptā de se va clāti, o veste rea vei auzi și va fi minciună.

Degetul cel mare dela māna stângā de se va clāti, cu un dușman te vei lovi și-l vei biru.

Degetul al doilea dela māna stângā de se va clāti, cu un pizmaș te vei sfādi și curānd te vei împacă cu el.

Degetul al treilea dela māna stângā de se va clāti într-o cale vei mēрге.

Degetul al patrulea dela māna stângā de se va clāti, o veste bună vei auzi.

Degetul cel mic dela māna stângā de se va clāti, o veste bună vei auzi, etc.

5. Celelate texte românești și slavo-românești.

Ce privește celelate texte românești și slavo-românești, relevăm următoarele.

„Molitvele“ sau „rugăciunile“ de dimineața și seara sânt

¹⁾ *Păscălie sau Carte de zodii*, p. 192—197.

importante mai mult prin noutatea lor: în cârticica dela 1639 se găsesc mai întâiu tipărite românește. De aici înainte le aflăm aproape neschimbate în fiecare cârticică de rugăciuni, mai ales în Ceasosloave, fie singure, fie în legătură cu *Paraclisul*, *Acatistul*, etc.

Iată forma stercotipă în care se prezintă aceste molitve în *Acatistierele* tipărite în secolul al XVIII-lea în Blaj (1763, 1774, 1786, 1791) și în Sibiu (1792, 1797) și pe care o dăm după un exemplar care se găsește în posesiunea noastră.

„*Rugăcune* (dimineții) I. D[oa]mne curățește-mă păcătosul, că nice odinioară bine înainte ta n'am făcut, ci mă izbăvește de viciulul || și să fie întru mine voia [ta], ca fără osândă să deschiz gura mé cé nevrédnică, și să laud présf[ă]nt numele tău, al Tatălui, și al fiului, și al D[u]hului sf[ă]nt, acum și purure, și în vécii vécilor: Amin“. „*Rugăcuue* (dimineții) a II-a. Din somn sculându-mă, laudă de miezul nopții aduc ție Mântuitorile, și înainte-ți căzând, strig: nu mă lăsa, să adorm în moarté păcatelor, ci mă miluiaște, cel ce tîi răstignit de voe, și pre mine, cel ce zac în léne, grăbind mă scoală, și mă mântuiaște întru staré înainte, și întru || rugăcune; și după somnul nopții, să-mi lumineze, zioa fără păcat H[risto]a[se] D[oa]mne, și mă mântuiaște (p. 14—16). „*Rugăcune* (dimineții) a IX-a. *Cătră présf[ă]nta Născătoare de D[u]mnezeu*. Presf[ă]ntă Stăpâna mé de D[u]mnezeu Născătoare, cu sf[i]nte și préputérnicile tale rugăcuni, gonéște dela mine smeritul și ticălosul robul tău, deznădăjduiré, uitaré, necunoștința, nepurtaré-de-grijă, și toate gândurile cele spurcate, réle, și hulitoare, dela ticăloasă inima mé, și dela întunecată minté mé. Și stänge vápaia poftelor méle, că sárac sânt și ticălos, și mă izbăvește de rélele céle multe, și de aducerí-aminte, și de năravuri și de toate faptele réle má slobozéște: că || bine ești cuvântată de toate némurile, și să slăvéște pré-cinstit numele tău în vécii: Amin“ (p. 27—28).

„*Rugăcune* (spre somn) IV: || D[oa]mne, D[u]mnezeul nostru: ce am greșit într'-aastă zi cu cuvântul, cu lucrul, și cu gândul ca un bun, și iubitoriu de oameni iartă-mi, somnul cu pace, și fără de scârbă dăruiaște-mi, pre ingerul tău cel apărătoriu îl trimite, să mă acopere, și să mă păzescă de tot răul: că tu ești păzitoriu sufletelor, și trupurilor noastre: și ție mă-

rire să înălțăm Tatălui, și Fiului, și Sf[ă]ntului D[u]h. acum, și purure, și în vecii vecilor: Amin“ (p. 426—7).

„*Rugăcune* (spre somn) VI: Prăcurată, și Blagoslovită de D[u]mnezeu Născătoare Marie, Maica cé bună, a bunului împărat, varsă mila Fi || iului tău, și D[u]mnezeului nostru, spre pătimăș sufletul meu, și cu rugăcunile tale mă îndrepteză spre faptele céle bune, ca cealaltă vréme a vieții méle nevinovată să o trec, și pentru tine Raiul să dobândesc, Feçoară de D[u]mnezeu Născătoare, care ești una Curată, și Blagoslovită“ (p. 428—9).

Două dintre aceste rugăciuni le găsim cu text identic și în *Acatistul* lui S. Klein tipărit cu litere latine în Sibiiu la 1801:

„*Rugatsune catra Nascatoarea de Dmnezeu*. Prea sfanta Doamnă mea de Dmnezéu Nascătoare, cu sfintele, shi prea puternicile tale rugatsuni goneste delă mine smeritul róbul tau desdesnadasduirea, uitărea, necunostintzá, nepurtărea de grise, shi toate gandurile céle spurcate, réle, shi hulitoare delă ticaloasa inima mea, shi delă întunecata mîntea mea, shi stînge vapăea poftelor méle, que serac sint, shi mishél; shi me izbaveste de multe réle, shi de adūceri aminte shi de narāvuri, shi de toate faptele réle me slobozeste. Qve bine ésti cuventăta de toate neamurile, shi se maréste preacinstit numele tau in veci. Amin» (p. 18).

„Dmne Dumnezéul nostru! ce ám greshit într'aceasta zi cu cuventul. cu fáptá, cu gandul, qvá un bun, shi || iubitoriu de oámeni, eártami: somn cu páce, shi farde bantueála, shi farde scarba daruésthemí. Pre Angerul tau cel áparatóriu trimitel seme ácopere, shi seme pazásca de tot réul: Qve Tu ésti pazitoriul sufletelor, shi trupurilor noastre, shi Tie marire inaltzam Táta-lui, shi Fiului, shi sfantului Duh, ácum shi pururea, shi in vecii vecilor. Amin“ (p. 194—195).

Celelate trei lipsesc.

Pentru cele „zece porunci a lezei vechi“ (f. 21 r°, r. 14—f. 22 v°, r. 14), care sânt cu totul deosebite de cele din *Catechismul luteran* copiat în *Întrebare creștinească* la 1607 de popa Gri-gore din Măhaciu și reprodus de Hasdeu în *Cuvente den bătrâni*, t. II, p. 100—101, pare a se fi întrebuițat *Palia* dela Orăștie (1582)¹⁾, a cărei tălmăcire, deși ni se spune că a trebuit să se

¹⁾ În *Catechismul calvinesc*, judecând după redacția ediției dela 1656, care probabil reproduce întocmai pe cea dela 1640, se pare că avem de a

facă «cu mare muncă și din limba jidovească și grecească și sârbească pre limba românească¹⁾, s'a făcut de fapt după cea ungurească a lui *Heltai Gáspár* tipărită în Cluj la 1551, dar confruntându-se textul unguresc cu cel al Vulgatei din o ediție cam la fel cu cea a lui Lucas Osiander imprimată în Tübingen de la 1573 încoace,²⁾ și poate avându-se în vedere și redacția slavă

face cu o traducere nouă, căci găsim în ea înnoiri însemnate: *poruncă* — *porâncă*, *dentăiu* — *dinătăi*, *cește* — *acESTE*, *denū* — *dinū*, *șara* — *pământului*, *nu fie ție dumnezei fără mine* — *să n'aibi tu dumnezei streini înaintē mē*, *idolū* — *chipū cioplitū*, și *toată închipuitura* — *nici să închipuești pre chipulū celora*, *răvnitorū* — *cu bășău*, *rudă* — *sămânță*, *miloste* — *milă*, *păzescū* — *țanū*, *poruncele* — *poru[ș]cile*, *cuvântulū* — *numele*, *în harū* — *îndășărtū*, *venitulū* — *jeliarii*, *ucide* — *omori*, precum și alte schimbări și adause. Pentru a se putea face mai ușor comparația reproducem aici redacția dela 1656 în întregime (v. G. Baritiu, *o. c.*, p. 44—45):

„Așē iaste în ishodu 20 și la thorozaconū 5 grăi dumnezău t oate acESTE cuvinte. *Porâncă dinătăi*. Eu sântu domnulū dumnezăulū tău carele tēmu scosū pre tine dinū pământulū eghipetului dinū casa robiei, să n'aibi tu dumnezei streini înaintē mē. *a doa porâncă*. Nici-ți face ție chipū cioplitū, nici să închipuești pre chipulū celora ce-sū susū în ceriū, nice celora ce-sū giosū pre pământū, nice celora ce-s într'—apă suptū pământū, nici te închină acelora nice sluji lorū, că eu sântū domnulū dumnezăulū tău, dumnezău cu bășău tare carile cercū păcatele părinților în feciori până la a treia și a patra sămânță întru cea ce mă urăscū pre mine, și facū milă până la a mīia sămânță, cu cea ce mă iubăscū pre mine și țanū poru[ș]cile mēle. *a 3 porâncă* Numele domnului dumnezăului tău în dășărtū nu luă că nu-l va lăsă domnulū necercatū, vare cine va luă numele lui în dășărtū. *A patra porâncă*. Adu-ți aminte de zua simbetei de o sfi[ș]nțește pre ia, în 6, zile lucriază și-ți isprăvēște totū lucrulū tău iară a 7, zi va fi sāmăbătā domnului dumnezăului tău, nu lucrā într'—acē zi nemicā nece tu, nece feciorulū tău, nece jeliarii carii simtū din lăuntrulū porției tale, că în 6 zile, au făcutū d[u]mnezău ceriulū și pământulū, și marē, și cu totū ce-i într'—ansăle, și a 7 zi să odihni. pentru acēia bl[ago]slovī domnului zua sāmbe-tei, și o sfi[ș]nți pre ia. *a 5 porâncă*. Cinstiaște pre tata tău, și pre muma ta, să vei să aibi zile multe pre cestū pământū, ce-ți va da ție domnulu d[u]mnezăulu tău. *A 6 porâncă*. Nu omori. *A 7 porâncă*. Nu curvi. *a 8 porâncă*. Nu furā. *a 9 porâncă*. Nu grăi mărturie strāmbā spre priiatinulū tău. *a 10 porâncă*. Nu pohti casa priiatinului tău, nice muțaria lui, nece sluga lui, nece slujnica lui nice boulū lui, nice asinulū lui, nece nemica ce iaste a priiatinului tău“.

¹⁾ v. I. Bianu și N. Hodoș, *o. c. t. I*, p. 95.

²⁾ v. M. Roques, *L'original de la Palia D'Orăștie în Melanges offerts a M. Émil Picot (Extrait)*. Paris 1913. La p. 1 Roques ne spune: „J'ai étudié ailleurs les circonstances historiques et les conditions matérielles dans

întrebuințată în biserica românească, cum arată unele cuvinte slave care nu par a fi fost generalizate prin uz în limba bisericească¹⁾).

La contaminarea celorlalte texte mărunte, care urmează nemijlocit după „Zéce porunci a legii vechi”: «Doao porunci a legii vechi ce întru tale toată legé și pror[o]cii razămă²⁾, etc. (v. f. 23 r°, r. 1 — f. 24 v°, r. 16), au putut să se întrebuințeze, după cum se poate vedea din citatele dela sfârșitul fiecăruia, afară de *Paliia* tipărită la 1582 în Orăștie ori vre-un manuscript, în care se păstră restul rămas netipărit al acesteia, chiar și o traducere independentă, menită să o completeze pe aceasta (Leviticul, Cartea împăraților, Cartea lui Daniil proorocul, Cartea lui Tobia, etc.)³⁾, și tipăriturile diaconului *Coresi*.

Calcularea sărbătorilor după săptămâni se găsește aproape în toate *Păscăliile* și în *Calendarele* pentru 100, 140 și 150 de ani, însă în cărticica dela 1639 sja tipărit mai întâiu românește.

Indicațiile, care ni se dau cu privire la împrejurările în care se vor ceti deosebiți psalmi în „Vedem acestu lucru că mari is-

BCU Cluj / Central University Library Cluj

lesquelles fut fait cette publication“. N'am avut puțința să gădesc unde e acest „ailleurs“ și când a apărut. Dovezile aduse de Roques însă sânt complete și absolut convingătoare. A observat și pasajul de pe ultima foaie liminară a *Paliiei*, în care înșiși autorii mărturisesc cum au făcut traducerea: „AČASTA E PARTE PALIEI DE ÎNTĂI. AMU Cinci cărți ale lui Moysi pr[o]rocul: carele sămtu întorse și scose den limba jidovască pre grecește, dela greci sârbéște, și într'alte limbi den acélia scose pre limbă rumânescă (v. textul și la I. Bianu și N. Hodoș, o. c., I, p. 97).

1) v. Dr. I. Popovici, *Paliia dela Orăștie* (1582), București 1911, p. 8 și 9, în *Analele Acad. Rom.*, seria II, t. XXXIII, Mem. Sect. literare, p. 524 și 525. Că traducerea s'a făcut din ungurește după *Biblia* lui *Heltai* se afirmă și în Dr. Sztripszky Hlador și Dr. Alexics György, *Szegedi Gergely énekes-könyve XVI. századbeli román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra*, Budapest 1911, p. 224 ș. u.

2) Notăm că cele „zéce porunci“ și „Doao porunci a legii vechi“ din textul de la 1639 sânt reproduse întocmai în codicele lui G. Lazăr, (v. Dr. I. Pușcariu, o. c., p. 14—16).

3) v. B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, t. I, București 1878, p. 5 și urm. și V. Mangra, *Cercetări literare-istorice*, București 1896, p. 19, Nr. 12 și p. 13, Nr. 3. — Pentru discuția asupra legăturii dintre aceste texte și *Paliia* dela Orăștie, cf. Sbiera, *Mișcări* etc., p. 51, N. Iorga, *Ist. lit. rel.*, p. 96, Dr. I. Popovici în revista *Cosinzeana*, An. II, No. 3 (8/21 Ianuarie) din 1912, p. 51—53, care o susțin, și S. Pușcariu, *Istoria literaturii române*, vol. I. Sibiu 1920, p. 191, care o combate.

pite, și năpăști au căzut' pre sf[ă]nt' pr[o]roc' și împărat' d[a]vidū...“ (f. 38 v⁰, r. 12 — f. 39 v⁰, r. 19) s'au alcătuit probabil avându-se în vedere *Psaltirea* tipărită de *Coresi* în 1577.

Cum vedem așa dar, o oarecare tradiție literară s'ar putea urmări cu multă osteneală aproape chiar și pentru cel mai mărunt dintre textele românești și slavo-românești din cărticica tipărită la 1639.

V. Ortografia și transcrierea textelor.

Deși se poate observa că autorul caută să-și fixeze un oarecare sistem ortografic, totuși nu putem zice că ortografia e unitară. Astfel, cu toate că găsim, de pildă, ca și în alte texte vechi românești, o tendență vădită de a scrie pe *ă* și *â*, între care nu se face nici o deosebire, la mijlocul cuvintelor cu *z* și *l*, iar la sfârșit cu *z*, totuș întâlnim cuvinte scrise la mijloc cu *z*: *curățește* 12 v⁰ 9—10, *prēnălțâm* 15 r⁰ 3 și 12, *cântâmū* 15 r⁰ 11—12, *pâinile* 37 r⁰ 7, *mârie* 38 r⁰ 7. Uneori e de ajuns și paiericul pentru înfățișarea grafică a lui *ă* ori *â*: *s'rm̃b[â]* 22 v⁰ 9, *săptâm'ni* 38 r⁰ 8, *g'lcavâ* 54 r⁰ 12—13, *stn'g* 58 v⁰ 14, ca și invers, cf. *răsărită* 31 r⁰ 7, 32 r⁰ 4—5, 37 r⁰ 15—16 și *răsăritū* 28 r⁰ 8, 35 r⁰ 6—7 și 17—18, *răsărit'* 27 r⁰ 15, 33 r⁰ 15, 34 v⁰ 18, *răsărit* 28 r⁰ 19, 29 v⁰ 2. Cazurile cu *z* la sfârșit sânt chiar numeroase.

Adeseori se însemnează *i* (scurt), scriindu-se *ī*, dar în aceleași cuvinte îl găsim și neînsemnat, de pildă: *apoi* 29 r⁰ 17 și *apoi* 29 r⁰ 5, etc. Se întâmplă chiar și că aflăm *i* (*ī*) unde nu trebuie, de pildă: *besereci vorū pustii* 33 v⁰ 10, dar cf. și *besereci vor pustii* 28 r⁰ 19 și *va pustii beserec' mari* 29 r⁰ 19—29 v⁰ 1; *nu te nădăjdui* 39 r⁰ 8, etc. Lângă consonantele aruncate deasupra cuvintelor acest *i* (*ī*) sau *i* (*ī*) nu s'a pus: *chinuitoriulu-m[ī]* *sufletū* 21 r⁰ 6, *bīru-ț[ī]-veri* 55 v⁰ 11, etc. Sânt și cazuri că acest *i* (*ī*) sau *i* (*ī*) — probabil avându-se în vedere rostirea populară — nu s'a pus, deși consonanta dinaintea lui n'a fost aruncată deasupra cuvântului: *nu-m da* 19 v⁰ 9, *bărbaț* 35 r⁰ 10, *ț vorū veni* 55 v⁰ 10, *nu-ț vorū cuteză* 55 v⁰ 12, *ce-ț va veni* 57 r⁰ 11. Uneori în locul lui *i* (*ī*) sau *i* (*ī*) s'a pus *l* ori paiericul: *în oameni aleș* 36 r⁰ 10, *să nu-ț fac'* 21 v⁰ 5, *mun'* 21 v⁰ 5, etc.

U s'a tipărit în genere cu *u* sau *ou*. Totuși găsim câteva cuvinte în care e înfățișat prin *o*: *mă scolaiu* 19^v 6, *com* 19^v 8, *domnezeul'* 21^r 19, *întro* 54^v 2.

Cuvintele terminate în *-oiu* sau *-oi* se scriu când în o formă, când în alta: *război* 35^r 4, dar și *războiu* 31^r 4, 32^v 9, 33^r 6, 36^r 4 *răzuboiu* 35^r 7, etc. Tot așa și adjectivele verbale se scriu când cu *-oriu*, când cu *-or*.

Litera *l* însemnează atât diftongul *ea*, cât și *e*, mai ales (*e* deschis), întocmai cum *u* și *a* înfățișează atât pe *ia*, cât și pe *ie*, mai ales cu *e* (*e* deschis). Aceasta se vede din alternarea lor și este o dovadă despre existența lui *e* (*e* deschis).

Literele *o* și *w* însemnează nu numai *o*, ci și diftongul *oa*, ceea ce, cum vom vedea, pare că ne arată o rostire provincială cu *o* (*o* deschis, cam ca *a* ungurească).

Numai o particularitate curat ortografică e și scrierea cu fonetism străin a cuvintelor: *glăcavă* < bg. глѣчава 31^v 2, 32^r 14, 54^v 15, dar cf. și *gălčavă* 34^v 12, 35^r 16, *g'lcavă* 54^r 12—13, *prăgă* < pl.-sl. прѣга 39^v 12, *scrăbă* < p.-sl. скрѣба 3^v 1, 5^v 12, 9^r 5—6, 13^r 3, 16^r 2 și 12, 16^v 12, 28^v 2, 30^r 16, 32^v 6, 34^v 5, 57^r 17 și *scrăbiți* 17^r 8 din *scrăbi* < p.-sl. скрѣбѣти, *svădi* < p.-sl. свѣдѣти 57^r 1, *svârși* < p.-sl. свѣршѣти 56^v 3, *svěšnică* < p.-sl. свѣшникъ, *svét* < p.-sl. свѣтъ 23^v 9, 24^r 17, *zgrăciu* 54^r 11 și 13, substantiv postverbal din *zgârci* < p.-sl. згрѣчити; iar după modelul acestora: *srăgui* < ung. szorogni 10^r 1, 10^v 13, de-aici *srăgă* 5^v 4, dar cf. și *sărgui* 1^v 11, 17^v 6 și *sir'guire* 11^r 3—4, *tlăhar* 55^v 7—8, derivat până acum dintr'un mai vechiu **tăthaiu* < ung. tolvaj cu schimb de sufix, (cf. *măligariu* < ung. melegágy, *fărtar* < ung. fertály) deși nu e exclus că pentru amândouă aceste elemente trebuie să admitem un al treilea etymon, *trăziu* 31^v 7, 37^r 14, dar cf. și *tărziu* 27^v 2, 34^v 16—17, 35^r 9, < lat. tardīvus, -a, -um, *vrăluté* < lat. vīrtus, ūtem 39^r 8—9, *vrătosă* 30^v 8, a căruia legătură cu *vărute*, deși evidentă, nu e destul de limpezită.

Mai amintim că paiericul uneori s'a pus, altădată nu; de multe ori e înlocuit cu *h*.

În sfârșit aflăm o serie întreagă de greșeli de tipar, rezultate parte din uitarea unor litere, parte din tipărirea lor de două ori, din scurtări neobicinuite, etc.: *petru* (= „pentru“) 2^r 8,

mluiaște (= „miluiaște“) 6^{r0} 13—14, *domnului* (= „domnului“) 8^{v0} 4—5 și 22^{v0} 3, *omenéască* (= „omenească“) 12^{v0} 14, *blu-toare* (= „biruitoare“) 13^{r0} 1, *feçoare* (= „feçoarei“) 13^{v0} 6, *maica* (= „maică“) 13^{v0} 12, *creșteniloră* 18^{v0} 4—5, dar cf. și *creștiniloră* 9^{v0} 7, *ocaannicū* (= „ocaanic“) 20^{r0} 11—12, *carēle* (= „carele“) 21^{v0} 1, ca și *laturē* (= „lature“) 31^{r0} 20—31^{v0} 1, *Septevri* (= „Septemvrie“) 26^{r0} 10, *Octovrie* („Octomvrie“) 26^{r0} 17, *Dechevrie* (= Dechemvrie“) 26^{v0} 12, *udelâ* 26^{v0} 13, unde e reprezintă diftongul *ea*, dar cf. *udelâ* 25^{r0} 11, 25^{v0} 1, 7, 8, 13 și 19—26^{r0} 1, 26^{r0} 6—7, 13, 19, 26^{v0} 6, 19, 27^{r0} 6—7 și 13, 36^{r0} 3, *Ghenūvar* (= „Ghenūvarie“) 26^{v0} 19, *alaatū* (= „alaltū“) 28^{r0} 10, *va tun* (= „va tună“) 28^{v0} 9, *gémnului* (= „geamănului“) 28^{v0} 9, *oameni* (= „oamenii“) 28^{v0} 18, dar cf. și *voinicii* 27^{v0} 18—19, *se vor spāmntā* (= „se vor spămăntă“) 29^{r0} 7, *racul* (= „racului“) 29^{v0} 5, *amiazzi* (= „amiazăzi“) 30^{v0} 13—14, *întra* (= „întru“) 31^{r0} 9, *să va cutremură* 37^{r0} 16, dar cf. și *se va cutremură* 58^{r0} 19, *lăsatul de carne* 44^{v0} 17, dar cf. și *lăsatul de carne* 38^{r0} 18—19, 38^{v0} 1, *dir* (= „dirēpta“) 53^{v0} 1, *gurmazi* (= „gurmazii“) 53^{v0} 5, dar cf. și *gurmazii* 55^{v0} 17, *întrō* în loc de *întru* (= „între“) 54^{v0} 2, *vessellie* (= „veselie“) 54^{r0} 19—54^{v0} 1, *îndémnă* (= „îndémnă“) 58^{r0} 3, *âpîtri* (= „înpietri“ ori „înpistri“) 58^{r0} 16, *celū desuptū* (= „celū de desuptū“) 54^{v0} 18, *celū desptū* (= „celū dedesuptū“) 55^{v0} 11, dar cf. *cē dedesuptū* 55^{r0} 2—3, *gēna stângā dedesuptū* 55^{r0} 5, *de se clāti* (= „de se va clāti“) 53^{v0} 9—10, 55^{v0} 9, *de se clăt* (= „de se va clāti“) 54^{r0} 1—2, 58^{v0} 12—13, *de se va cltî* (= „de se va clāti“) 53^{v0} 15, 57^{v0} 4, *de se vor cltî* (= „de se vor clāti“) 57^{v0} 4, *de se va clă* (= „de se va clāti“) 54^{v0} 18, *de se va cl* (= „de se va clāti“) 53^{v0} 18, *de se vā clăt* (= „de se va clāti“) 55^{r0} 6, unde *r* nu e aruncat deasupra cuvântului ca să putem întregi pe *i*, *de s va clāti* (= „de se va clāti“) 57^{r0} 10, *a nui* (= „a unui“) 57^{v0} 15, la 23^{r0} 10—11 s'a tipărit, cum am amintit *bġoslovien* (= „b[o]gosloviei“), la 25^{r0} 15 s'a uitat numeralul 10, etc. Poate greșeli de tipar sânt și cazurile cu *i* în loc de *î*, despre care a fost vorba mai sus, ș. a.

Ar rămâneă acum să fixăm pe baza celor spuse până aici modul cum vom face transcrierea textelor românești, singurele, pe care le vom publica la sfârșitul acestui studiu. Observăm deci că:

к = é și se va ceti ea ori e (e deschis) după valoarea ce o are;

з = ă și ă;

и = ă, î și ă la sfârșit, iar la mijlocul cuvintelor = ă și ă, după valoarea pe care o are, uneori fiind pus lângă r și l vocalis sonans, altădată înlocuind paiericul, etc.;

и = i;

ж = â;

и, и = ia, care se va ceti ia și ie, după valoarea pe care o are;

ю = iu;

о și w = o, care se va ceti o, oa sau q (o deschis) și u, după valoarea pe care o are;

н = în, î și n, după cum are valoare de în, î, ori n;

г înainte de e, i = gh, altfel = g;

гг, care are valoare de ng, = gg sau, dacă se află înainte de e și i, = ggh;

ч înainte de e, i = ch, altfel = c;

ц (înainte de a, o, u) = ț;

ч (înainte de a, o, u) = ț;

з = z.

N'am făcut nici o deosebire ortografică între и și i, ж și ѓ, precum nici între formele г și м ale lui г, căci este de prisos, deoarece au aceeași valoare fonetică.¹⁾

Celelalte litere sânt transcrise în modul de scriere obicinuit.

Indicațiile slavone din textul românesc le-am dat cu litere cirilice întocmai cum se găsesc în original.

Interpuncțiunea originalului, cu excepțiunea accentelor și a spiritelor, am păstrat-o. Paiericul l-am însemnat cu '.

1) Pentru valoarea fonetică a slovelor cirilice în cărțile românești vechi, v. Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic în textele române*, București 1904; cf. și Ov. Densusianu, *H. I. r.* vol. II, fasc. 1, p. 46—51, care (p. 51, nota) nu admite întru toate părerile lui Bărbulescu, „Où l'on trouvera d'autres exemples des particularités graphiques de nos anciens textes, mais leur choix et la manière dont l'auteur les envisage prètent le plus souvent à la critique“, și l. — A. Candrea, *Psaltirea Schelană* comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește, București 1916, p. CXVI—CXXVIII, unde (p. CXIX, nota) ni se spune că în lucrarea citată a lui Bărbulescu „se interpretează deseori eronat, de baza incoerențelor grafice, valoarea mai multor sunete“.

Între parantezele [] am făcut întregirile scurtărilor și conjecturile pe care le-am găsit necesare.

Deoarece cartea pe care o studiem se găsește într-un singur exemplar, și acesta neaccesibil publicului, pentru o mai mare precizie și ca doritorii să poată controla care manuscrite s'au copiat de pe ea, am despărțit rândurile cu o linioară verticală, iar paginile cu două, indicând pe margine numărul acestora din urmă.

VI. Particularitățile de limbă ale textelor.

A) Particularități fonetice.

Fonetism cu caracter arhaic.

Vocale. a) **A.** α) Ni s'au păstrat plurale învechite cu *a* (tonic) nealterat: *corabii* 37 r⁰ 3, *corabiilor* 34 r⁰ 19, 35 r⁰ 19 dela *corabie* < p.-sl. *корабль* în loc de *corăbii*, *hrane* 30 v⁰ 6 în loc de *hrăni* dela *hrană* < p.-sl. *храна*, *rane* 27 r⁰ 18, 29 v⁰ 8, 33 r⁰ 4, 36 r⁰ 14, 37 r⁰ 19, 55 v⁰ 7 în loc de *răni* dela *rană* < p.-sl. *рана*.

β) Conjuncțiunea *dēca* 11 r⁰ 8, 11 v⁰ 5, 13 v⁰ 3—4, care e derivată de unii din *de* (— „dacă“) + *ca* (— lat. *quam?*), își păstrează pe *é* (= „ea“) încă netrecut la *a* și pe *a* din silaba neaccentuată netrecut la *ă*.

b) **E.** α) *E* accentuat + *n*, precum și + *n* + *consonantă*, s'a păstrat numai în prepoziții: *den* 34 v⁰ 2, 53 v⁰ 3, 58 r⁰ 1 și 4 și *denū* 19 r⁰ 3, 19 v⁰ 6, 21 v⁰ 1 și 2, 36 r⁰ 10, 36 v⁰ 11, *dentru* 1 v⁰ 8, 5 v⁰ 2, 16 r⁰ 4, 30 r⁰ 8, 35 r⁰ 5, *denūtru* 36 v⁰ 9, 37 v⁰ 9, *pren* 29 r⁰ 15, 29 v⁰ 18, 37 r⁰ 9—10 și 11, *prentu* 35 r⁰ 8 și *pentru* 2 r⁰ 8, 58 v⁰ 5.

β) *E* accentuat s'a mai păstrat însă și între alte condițiuni: *ce* — „ci“ 9 r⁰ 13, 9 v⁰ 12, 13 r⁰ 1, 19 v⁰ 10, 38 v⁰ 15, 39 r⁰ 4, 11 și 15, 39 v⁰ 17, 56 r⁰ 15, *nește* — „niște“: 53 r⁰ 7, 55 v⁰ 14, 57 r⁰ 7.

γ) O dezvoltare particulară arată *e* accentuat în *tinăr* sau *tiner* derivat din proparoxitonul *tēnerum*: *tinerulū* 11 r⁰ 9—10, *tinărulū* 11 v⁰ 8, pl. *tineri* 27 v⁰ 3.

δ) *E* neaccentuat din prototipele latinești nu este schimbat totdeauna în *i* ca astăzi: *nemic* 53 v⁰ 16, *nescare* 55 v⁰ 7, cf. și *neștine* 55 r⁰ 6; *atunce* 28 v⁰ 7, 29 v⁰ 5, 30 r⁰ 15, 31 r⁰ 2, 14—15

și 19, 31 v⁰ 11, 35 r⁰ 14, 35 v⁰ 2, 39 r⁰ 7—8 și *atunăce* 31 v⁰ 14, *necăiuri* 13 r⁰ 9 și 10, 39 v⁰ 15; în sfârșit în compusele: *dentăiu* 21 r⁰ 15; *denainte* 58 v⁰ 17, dar cf. și *dinlăutru*. 54 r⁰ 10 și *dinlăutru* 54 r⁰ 7.

e) *E* neaccentuat încă nu s'a schimbat în *ă* după labială și *n* în: *gemenū* 25 v⁰ 4, 26 v⁰ 14—15, dar cf. și *gémănu* 25 r⁰ 7 și 13—14, 25 v⁰ 9—10 și 15, 26 r⁰ 2, 8 și 15, 26 v⁰ 2 și 9, 27 r⁰ 9, 28 v⁰ 9, *gémăn'* 27 r⁰ 2 și *gém[ă]nului* 28 v⁰ 9, *zgaibe* (cf. lat. scabies alb. *zgebe*, *zjebe*, *dzjebe*, *sk'ebe*, it. *scabbia*) 30 v⁰ 8—9, *grindine* 39 v⁰ 9, *pecingine* 30 v⁰ 9; *tinerulū* 11 r⁰ 9—10, dar cf. și *tinărlulū* 11 v⁰ 8, pl. *tineri* 27 v⁰ 3.

c) *U* și *ū* final. *U* final nu s'a păstrat decât în patru cuvinte paroxitone¹⁾: *să scapu* 13 r⁰ 7, *căndu* 19 r⁰ 2, *țeu datu* 22 v⁰ 3 și *multu* 36 r⁰ 2. S'a păstrat însă *ū*, care din punct de vedere grafic, cum am văzut, e înlocuit de multe ori cu paiericul ori chiar și cu *x*. Nu s'a păstrat în *nu-l* 30 r⁰ 1, unde *l* nu e aruncat deasupra cuvântului; dar cf. *nu-l'* 39 r⁰ 13, etc.

d) *Diftongi*. Diftongul *iu* încă nu e schimbat în *i* în: *necăiuri* < nec—aliubi 13 r⁰ 16. Library Cluj

e) *Accidente generale*. α) *Afereză*: *cest*, *častă* = „acest”, „această” < *eccu[m]-istum* 20 r⁰ 19, 21 r⁰ 16, 39 r⁰ 2, 39 v⁰ 17 *cel*, *cea* = „acel”, „aceea” < *eccu[m]illum* 38 v⁰ 15, 12 v⁰ 2.

β) *Analogie*. Apropierea analogică încă nu s'a săvârșit în: *spām[ă]ntă* 29 r⁰ 7 și *spământă* 57 r⁰ 14, forma rezultată prin dezvoltare fonetică din lat. *expavimento*, -are, derivat din **expavimentum* < *expavēre*, la *spalmă* < **spalmă* < lat. **expavimen* (din *expavēre*), cf. *uit* < **uīt* < lat. *oblīto*, —are (din *oblītus*); în *nedostoinicii* 2 r⁰ 5—6, compus din *nedostoinic* < p.-sl. *достойнѣ*, la compusele cu *des-*, deși a început să se facă, după cum apare din *nedăstoinică* 19 v⁰ 1 și *nedăstoiniculū* 20 r⁰ 4, și în *lăcuiaște* < ung. *lakni* 22 r⁰ 15—16 la substantivul *loc*.

γ) *Asimilație*. Asimilația încă nu s'a făcut în: *părețe* < *parētem* (= clas. *paries*, -ietem) 3 v⁰ 12, 5 r⁰ 10—11, 7 r⁰ 6, 9 r⁰ 2, *năroc* < p.-sl. *нарокъ* 54 v⁰ 13 și *răslpi-* < p.-sl. *распѣти* 4 r⁰ 13 și 30 r⁰ 19.

¹⁾ În paroxitone *u* final a persistat mai mult decât în proparoxitone, v. Ov. Densusianu, *H. l. r.* vol. II, fasc. 1, p. 95.

Cuvântul *inimă* < *anima*, care a trecut la forma aceasta prin formele *înemă* și *înemă*, ni se înfățișează totdeauna numai în forma mijlocie: *inemă* 20^r 8, *inema* 15^v 5, 23^r 5, 39^r 14 și *inemie* 58^r 7—8. Tot așa sânt: *tremite*-< *tramitto*, *ere* (= clas. *transmitto*, -*ere*) 20^v 9—10, dar cf. și *trimite*- 6^v 2—3, 20^v 14, și *strein*- 17^r 11—12, 24^r 11 și 53^r 7, din care pare a se fi dezvoltat *străin*- prin asimilarea la prefixul *stră*- (cf. Ov. Densusianu, *H. l. r.* vol. II, fasc. I, p. 108, care observă că etimologia cuvântului n'a putut fi stabilită până acum).

δ) *Proteză*. La pronumele scurtate de dativ p. I, II, III singulare și de acuz. p. III singulară și plurală (*îmi, îți, își, îl, îi*) încă nu s'a făcut nicăieri proteza lui *i* dela început, deși găsim câteva locuri unde aceasta ne-ar părea absolut necesară: *un priiatină ți va veni* 54^v 2, *unū priiatenū ce nu l-ai știutū ți va veni* 54^v 19, *necunoscuți ți (sic) vorū veni* 55^v 10, *dela unū priiatinū ți va veni*. 54^r 9.

ε) *Sincopă*. Pentru adverbul *acum* ni s'a păstrat numai forma veche *acmū*, născută din lat. *eccu-mo[do]* prin sincoparea lui *u* neaccentuat,; 1^v 5, 2^r 11, 3^r 12, 6^v 4—5, 9^r 8 și 11, 12^r 5, 19^v 4, 20^v 16. În schimb în adjectivul *derept*, *dirept* < *dī-rectus*, -a, -um, ca și în derivatele lui, nicăieri nu s'a întâmplat sincoparea lui *e* și *i* neaccentuat: *derept*:- 55^r 2 și 18, 54^v 16 și 18, *dirept*:- 16^r 9—10, 32^r 1, 53^v 1 și 18, 54^r 5, 7, 12 și 16, 54^v 4 și 10, 55^r 7, 9 și 15—16, 55^v 4, 56^r 1, 4, 8, 13 și 19, 56^v 4 și 8, 57^r 10 și 19, 57^v 2 și 17, 58^r 9—10 și 15, 58^v 7, 10 și 12; *îndirepta*- 4^r 5—6, 21^r 7, de-aici *îndireptătoriu* 6^v 9; *direptate* < *dīrectitas*, -atem 23^v 2, 24^v 4—5 și 8, *nedireptățile* 16^r 13.

Consonante. a) *D* latin n'a trecut la *z* în: *udelă* 26^v 13, *udelă* 25^r 11, 25^v 1, 7—8, 13 și 19 — 26^r 1, 26^r 6—7, 13 și 19, 26^v 6 și 19, 26^r 6—7 și 13, 36^r 3, *udelui* 36^r 3—4.

b) Verbul *deschid* mi se înfățișează în forma mai veche: *deșchidū* 19^r 15.

c) Consonantele *n* și *r* uneori cad înainte de *i* ori *i* + vocală, altădată nu. Astfel găsim: *ai* = „ani“ 22^v 2; *vei* 53^v 6, 56^r 5, 57^r 8, dar și *veri* = „vei“ 39^r 6 și 13, 39^v 11, 53^r 10 și 11, 54^v 1, 3, 5 și 15, 55^r 1, 4, 8, 12, 15 și 17, 55^v 1, 3, 8, 12 și 14, 56^r 3, 7, 9 și 11, 56^v 1, 5, 9, 13, 14 și 17, 57^r 1

(bis), 3, 6, 9, 11, 13, 13—14, 15 și 18, 57 v⁰ 1, 3, 6, 8, 10, 11—12, 12, 13 și 19, 58 r⁰ 5, 7 și 9, 58 v⁰ 1, 9, 15 și 17, precum și *veri* = „vrei“ 16 v⁰ 2, 20 r⁰ 15; *se vie* = „să vină“, „să vie“ 11 v⁰ 3.

d) Din grupa $\perp$ *pr* și $\perp$ *tr* n'a căzut *r* în urma omisiunii disimilative în: *prespre* 55 r⁰ 19, 56 r⁰ 12, dar cf. și *preste* 37 v⁰ 7—8, 57 r⁰ 14; *prentu* 35 r⁰ 8, dar cf. și *pentru* 58 v⁰ 5. A căzut în: *rost* = „gură“ < rōstrum 19 r⁰ 15, etc.

e) În compusele cu *în* nicăiri nu s'a asimilat *n* la labiala următoare, ci, de pildă, se scrie: *înbogăfl*, *înbrăcà*, *înpăcà*, *înpłè*, *împreună*, *înprietenî*, *împrejur*, etc., iar după analogia acestora s'a disimilat uneori chiar și *m* original în *n*, dând cuvintelor, în care s'a întâmplat acest fenomen, un caracter de vechime: *înbla-* 27 v⁰ 4, 53 v⁰ 14, dar cf. și *îmbla-* 30 v⁰ 18 și 57 v⁰ 12, < lat. amb[ū]lo. — are; *înpărat-* 17 v⁰ 14, 21 r⁰ 1, 28 r⁰ 1 și 11, 29 r⁰ 3, 4, 16 și 19, 31 r⁰ 3, 6 și 20, 32 r⁰ 4—5, 34 r⁰ 12, 35 r⁰ 5 și 16, 38 v⁰ 14—15 și 16 < lat. imperator, de-aici *înpărăție* 24 v⁰ 15, 29 r⁰ 17 și 18, 33 v⁰ 18—19 și *înpărătesc* 36 r⁰ 11; *sinbetei* 22 r⁰ 6, dar și *simbetei* 22 r⁰ 9 < lat. oriental sambata (nu din p.-sl. сѣбота din care e ung. szombat¹⁾); *tinpina-* 5 v⁰ 2, dar și *timpina-* 9 v⁰ 12, derivat din *tâmpână*, *tâmpenă* „Handpauke“, pentru care cf. p.-sl. тѣпанъ, gr. τύπανον și lat. tympanum.

Fonetism străin.

Fonetismul străin ni s'a conservat în *gurmaz-* 53 v⁰ 5, 55 v⁰ 17, pentru care cf. alb. *gurmas*, *-zi* și *grumas*, *-zi*, derivate dintr'un lat. pop. **grumus* = „gâtlej“, care apare și în ital. *di-grumare* = „a înghiți cu lăcomie“ și în rom. *sugrumă*; *hiclénú* 19 r⁰ 13 < ung. *hittlen*, *vittlensugú* 36 v⁰ 7 < ung. *hittlenség*, dar cf. și *viclean-* 29 r⁰ 7, 39 v⁰ 14, *marhâ* 58 v⁰ 1 < ung. *marha*; *măstrapă* 18 v⁰ 10 < turc. *maştrapá*, *mastrapá* (cf. bg. *maştrapa*, *naştrapa*, srb. *maştrap*, — *trafa*, etc.); *citi* — mod, „cetî“ și „citî“ 1 r⁰ 3, 39 r⁰ 19, 39 v⁰ 17 < p.-sl. чисти, чить, *priimi-* 13 r⁰ 1—2,

¹⁾ Cf. I. Iud, *Zur Geschichte der bündnerromanischen Kirchensprache*. Vortrag mit Anmerkungen. Buchdruckerei Sprecher, Eggerling & Co. Chur. 1919 (Separatabzug aus dem II. Jahresbericht der historisch-antiquarischen Gesellschaft von Graubünden, 1919), p. 18 și 26—27, W. Meyer—Lübke, *Rom. Et. Wb.*, No. 7479 și *Daco-Romania*, Cluj 1921, p. 436 (în recensiuinea făcută de Pușcariu cărții lui Iud).

15 v⁰ 7, 28 v⁰ 6, 53 v⁰ 19 < p.-sl. *прѣхати, прѣхавъ, cistit*. 17 v⁰ 13, participiul lui *cisti* — „cinsti“ < p.-sl. *чѣстити*, pe care altfel îl găsim numai cu *n*¹⁾; *nedostoinic* 2 r⁰ 5—6, compus din *ne* ÷ *dostoinic* < *достойноу*, dar cf. și *nedăstoinic* 19 v⁰ 1, 20 r⁰ 4, *pohtă*— 6 v⁰ 8 < *похота*, dar și *poftă*— 20 r⁰ 10, *pohti* 22 v⁰ 11 < p.-sl. *похотѣти*, însă cf. și *pofti* 22 v⁰ 12, *lev* 26 r⁰ 15, *lev'* 25 v⁰ 4 și *levă* 25 r⁰ 8 și 14, 25 v⁰ 11 și 17, 26 r⁰ 3 și 9, 26 v⁰ 3, 8 și 15—16, 27 r⁰ 3 și 9 și 30 v⁰ 3, care în aceste forme este evident p.-sl. *лѣвъ, лѣвъ* = „leu“, până când genitivul *leului* dela 30 v⁰ 3 e format din *leu* < lat *leo*, — *ō* ne m. Influențate de rostirea și grafia străină sânt cuvintele: *lună* 22 r⁰ 3, 29 v⁰ 15, dar cf. și *luă* 22 r⁰ 1, 29 r⁰ 19 < lat *lêvo*, — are, și *avgustă* — mod. „august“ și pop. „agust“, „gust“, „augustru“, „aust“, „ogust“ 26 r⁰ 4 < lat. *augustus* — um²⁾.

Întru cât n'ar fi numai chestie ortografică, fonetismul străin s'a mai păstrat și în: *glăcavă*, pe care îl găsim alături de *găl-čavă* și *g'lcavă*, în *prăgă* — „părgă“, *scrăbă* — „scărbă“ și *scrăbiți* — „scărbiți“, *svădi* — „sfădi“, *svârși* — „sfârși“, *svěšnică* — „sfeșnic“, *svět* — „sfat“, *zgrăciu* — „zgârciu“, pe care le-am citat când am vorbit despre ortografia și transcrierea textelor. După modelul acestora apoi și-au putut schimba fonetismul: *srăgă* și *srăgui* < ung. *szorogni* pe care îl găsim alături de *sărgui* și *sirguire*, *tlăhar*-, derivat până acum, cum am amintit, dintr'un mai vechiu **tălhaiu* < ung. *tolvaj* cu schimb de sufix, *trăziu*-, pe care îl aflăm și în forma *tărziu*-, *vrătute* și *vrătosă*.

¹⁾ Cf. *ciste, cislă*, pentru care Ov. Densusianu, *H. l. r.* vol. II, fssc. 1 p. 70 dă următoarele citații: Ps. Sch. XLIV, 10 (XLVIII, 21; Cuv. den bătr. II, 350; Coresi, *Tetraev.*, Mateiu 60; Coresi, *Praxiu*, 247, 303; Doc. *Hurmuzachi*, XI, 242; pentru *cesti* citează Cuv. d. bătr. II, 47, Noi mai adaugem un citat pentru *ciste* din Gaster: *Chr. rom.* v. I, p. 61 (Moxa).

²⁾ În o evanghelie slăvonă cu traducere română din sec. XVI publicată de I. Bogdan în *Conv. lit.* XXV, pp. 33—40 găsim: *varece, luva, luvară plovă, dzuva* etc. pentru *oarece, lua, luară, plouă, dzua* etc. Se află însă și: *ploa* etc. *Luvă* — *luă*, *a lăvat* — *a luat* în Bahna (Mehedinți), v. *Conv. lit.* XLIV, 844. Curentă e rostirea *lună* la Românii din Serbia, cf. G. Giuglea și G. Vâlsan, *De la Românii din Serbia*, București 1913, glossar, s. v., p. 393. Mai amintim că și în ținutul Murăș-Oșorheului se rostește *lună*, nu *luă*. Forma *lună* deci poate să se fi ivit nu numai sub influență slavă, ci și ungurească.

Fonetism cu caracter dialectal.

Vocele. a) A neaccentuat > a: *dentăutru* 55 v⁰ 17, *dinlăutru* 54 r⁰ 10 < lat. de + în — illac — întro, dar cf. și *dinlăutru* 54 r⁰ 7; *pocaanie-* 1 v⁰ 7, 14 r⁰ 9—10, 23 v⁰ 5 < p.-sl. поканиє și *pocai-* (a se ~) 39 v⁰ 2 < p.-sl. покатица, *vrajmaș-* 8 v⁰ 6—7, derivat din *vrajmă* < *vrajbă* < p.-sl. вражда, dar cf. și *vrăjmaș-* 5 v⁰ 5, 29 r⁰ 12, 39 r⁰ 1, 7, 16 și 17, 57 r⁰ 3, 57 v⁰ 5, *clafi* 54 r⁰ 16 < p.-sl. клати, pe care altundeva îl găsim numai cu *ă*: *clăți* ori scurtarea acestuia, *izbavi* 2 r⁰ 8—9 < p.-sl. избавити; altundeva însă îl aflăm și pe acesta numai cu *ă*: *izbăvi-* 3 r⁰ 10—11, 5 v⁰ 3, 10—11, 7 r⁰ 9—10, 8 v⁰ 7, 14 — 9 r⁰ 1, 13 v⁰ 13—14, 17 r⁰ 3, 19 r⁰ 13, 38 v⁰ 17, 39 v⁰ 1, *izbăvire* 7 v⁰ 12, 16 v⁰ 13 și *izbăvitoriu-* 9 v⁰ 2.

Păstrarea acestor exemple, ca și a altora de altă natură, s'ar părea potrivită pentru a ne ușura determinarea originii traducătorului. Tocmai pentru aceasta amintim că, deși sporadic se găsește și în dialectul muntean, trecerea lui *ă* neaccentuat la *a* este un fenomen foarte lătit în Moldova, de care se ține din punctul de vedere al limbii și Ardealul, Bucovina și Basarabia¹⁾.

b) După cum am amintit, litera *î* (*é*) nu însemnează numai diftongul *ea*, precum nici literele *ă* și *u* nu însemnează numai diftongul *ia* ori *ie*, ci toate trei, când sânt urmate de *e*, *i* ori o consonantă înmuiată trebuie să aibă valoare de *ê* (*e* deschis). Rostirea cu *ê* (*e* deschis) e obicinuită și astăzi la Românii din Ardeal, Bihor, Maramureș și vestul Moldovei. Cu *ê* (*e* deschis) va trebui deci să cetim cuvintele: *genei* 54 v⁰ 16, cf. și *gênei* 54 v⁰ 17; *urechei* 54 r⁰ 13—14, cf. și *urêchei* 54 r⁰ 12 și *urêché* 10 v⁰ 4; *cele* 6 r⁰ 4, dar cu un rând mai sus *cêlê* 6 r⁰ 3; *aravitenilor* 28 v⁰ 12, dar cf. *aravitenilor* 30 r⁰ 6—7, 37 v⁰ 1; *începem* 37 v⁰ 10, dar *încêpe* 39 v⁰ 11; *merge* 53 r⁰ 10, dar pe pagina următoare *mêrge* 53 v⁰ 8, tot așa 57 v⁰ 12, etc.; *cînstêște* 22 r⁰ 18, dar cf. *cînstêște* 23 r⁰ 11; *prîmêște* 13 r⁰ 1—2, *strâlucêște* 19 v⁰ 15—16, dar cf. *curățêște* 12 r⁰ 14, 12 v⁰ 4—5 și *curățêște* 12 v⁰ 9—10, *spășêște* 2 v⁰ 9, 19 v⁰ 17, *spodobêște* 3 v⁰ 3—4, precum și *biruîaște* 16 r⁰ 8, *miluîaște* 5 v⁰ 6 și 8, 6 r⁰ 13—14, 12 v⁰ 6—7, 19 v⁰ 10, *măntuîaște* 2 r⁰ 14, 2 v⁰ 15, 3 v⁰ 8, 7 v⁰ 9, 9 r⁰ 9—10,

¹⁾ v. Dr. G. Weigand, *Die Dialekte der Bukovina und Bessarabiens*, Leipzig 1904, p. 50.

19^v 13—14, *nevoiaște-te* 8^r 9, etc.; *precurat* - 4^v 3, 7^v 4, 14^v 4—5, 20^v 18, dar cf. și *précurată* - 2^r 3—4, 7^v 10, 8^r 7, 10^r 3 și 8, 12^v 14 — 13^r 1, 17^v 5 și 12, 18^v 5, 19^v 19, 21^r 2 și 10—11; *precistei* 1^r 1—2; *presf[ă]ntă* 2^v 8, dar cf. și *présf[ă]ntă* 20^r 1; *preînălțăm* 15^r 12, dar cf. pe aceeași pagină cu ceva mai sus *preînălțăm* 15^r 3 și 7 și *preînălțându* 14^v 11—12.

Reducerea fonetică și grafică a lui *ea* la *e*, explicat în felul de mai sus, s'a făcut și în combinații sintactice: *de dirépta* 55^v 4, 58^r 15, 58^v 7, dar cf. și *dé dirépta* 57^v 2 și 17; *depururé* 4^v 6—7; *de stănga* 58^v 8, dar cf. și *dé stănga* 54^v 14, 56^v 2, 57^v 3—4 și 9, 58^r 18—19; *desupra* 56^r 19, dar cf. și *deasupra* 53^v 17, 54^r 1, 54^v 16, 55^v 9. Cu *ę* (*e* deschis) se va ceti și *udélei* 36^r 3—4, până când *e* din *udelă* 26^v 13, cum am mai amintit, reprezintă diftongul *ea*, cf. și *udělâ* 25^r 11, 25^v 1, 7—8, 13 și 19 — 26^r 1, 26^r 6—7, 13 și 19, 26^v 6 și 19, 27^r 6—7 și 13, 36^r 3.

În sfârșit tot cu *ę* (*e* deschis) probabil trebuie să cetim și următoarele cuvinte în care, în loc de *ea* final (derivat), găsim *e*: *adăpostitoare vieței* 8^v 8, *adăpostitoare creștinilor* 9^v 6—7, *nădejde și folositoare credincșilor* 13^r 10—11, *bucură-te adăpostitoare tuturor creștinilor*, și *scăpare biruitoare* 18^r 9—10, *bucură-te mărire creștenilor* (*sic*) 18^v 4—5, *Bună cinstire* = „bunăcinstirea“ 23^v 10, *Direptate fireei* 24^v 4—5, dar cf. *Direptate legiei* 24^v 8, *spre pacoste oamenilor* 34^v 2, *întru mâncare rodurilor* 34^v 19; *al doile* 56^v 11, 57^r 2, *al treile* 56^v 12, 57^r 4; *noapte* = „noaptea“ 27^v 13, dar cf. și *noapte* (*passim*).

c) *E* și *i* după *s*, *z*, *ț*, *ș*, *j* și *t*, *d* n'au trecut la *ă* și *â*, deci pentru aceste sunete ni se păstrează fonetismul obicinuit astăzi în Muntenia și în câteva sate din comitatul Treiscaune (Háromszék)¹⁾: *semn* 25^r 4—5, 30^r 17, 53^r 1—2, *înțelept* 53^r 5—6, *tinerul* 11^r 9—10 și *tinărul* 11^v 8, etc. Totuș în loc de *secă* găsim *săcă* 31^r 17, în loc de *semănătură* găsim *sămănătură* 27^v 1—2, 34^v 6—7, 37^r 13; conjucțiunea *să* = „de“, „dacă“ < se în loc de *sî* se scrie când *să* 1^r 7, 20^v 5, 27^v 5 și 13, 29^r 8 și 13, 29^v 12 și 17, 30^v 12, 32^r 3,

¹⁾ v. G. Weigand, *Linguistischer Atlas des daco-rumänischen Sprachgebietes*, Leipzig 1909. Übersichtskarte Nr. 1 (49), 11 (39) și 14 (62).

35 v° 2, 36 r° 12, 36 v° 12, 37 r° 16, când *se* 28 r° 13, 28 v° 6, 17 și 19, 30 r° 5 și 14, 31 r° 2 și 13, 32 r° 9, 33 r° 13 și 19, 34 r° 1, 35 v° 5 și 9, 37 r° 1, 5 și 17, 37 v° 3; pronumele reflexiv *se*, care se scrie de obicei cu *e*, îl găsim de câteva ori scris cu *ă*: *să nască* 23 v° 14, *să începe* 25 r° 5, *de să va clăți* 55 v° 5, *să va veselî* 56 r° 18, și în schimb pe *să* dela conjunctiv, care în genere se scrie *ă*, de câteva ori îl găsim scris cu *e*: *se zicem'* 6 r° 4, *se nu ne rușinăm* 10 r° 13, *se vie* 11 v° 3, *se adorm'* 19 v° 9, *se nască* 33 r° 7, *se știu* 37 v° 7, iar pe bază de analogie și pronumele posesiv *său* e scris odată cu *e*: *domnu-seu* 27 v° 17, dar cf. și *domnului său* 27 v° 15—16, la care am mai putea adăuga încă câteva exemple de mai puțin interes; *razămă* — „razimă” 23 r° 3.

La acest loc trebuie să cităm și substantivul *sisioară* 57 r° 9—10 și 12, al căruia *i* din silaba antepenultimă s'a născut în urma influenței analogice a lui *s* asupra lui *ă* următor, iar celalalt pe bază de asimilație regresivă în modul următor: *sisioară* < *susioară* (*subsioară* > *subțioară* > *suptioară*) < *susăoară* < *susuoară* < *supsuoară* < *supsuară* < *subsuară* < lat. sub-subala¹⁾.

d) *E* final aton > *ă* după *r*: *izvoarele* 31 r° 16—17.

e) *Ea* > *a* după o labială, *č* și *ș*: *pomană* 56 v° 5, 58 r° 13—14, dar cf. și *pomenă* 53 v° 18—19, 58 v° 4, *trupască* 6 r° 1—2, *izbăvască* 5 v° 10—11, 8 v° 7, 13 v° 13—14, dar cf. și *izbăvescă* 38 v° 17, *marse* 11 r° 3; *čafa* 53 v° 9, *čartă* 54 r° 12, *glăčavă* 31 v° 2, 32 r° 14, 54 v° 15, *g'ľčavă* 54 r° 12—13 și *găľčavă* 34 v° 12, 35 r° 16; *sprăncăna* 54 r° 15 și 17, dar cf. și *sprăncéna* 54 v° 6 și *sprăncéne* 54 v° 2, *drăcuscă* 13 r° 5, *častă* 20 r° 19, *ačastă* 20 v° 2—3, *ačasta* 11 v° 3, 19 r° 8, *čaiă* 1 v° 3, *ača* 34 r° 9, 34 v° 12, dar cf. și *acé* 35 r° 8, *încată* 24 v° 9; *șalele* 57 v° 11, *greșalele* 6 r° 3, *greșalelor* 12 v° 10, *șase* 22 r° 7, *a șase* 22 v° 5, *șapte* 23 v° 3, 7 și 18, 24 r° 6, *a șapté* 22 v° 8.

1) Notăm că forma *sisioară* se mai găsește în *Ps. Sch.* CLII, 16; *Ps. Vor.* CLII, 16; CLVI, 11 și în *Stihurile în versuri pentru Grigorie Ghica Vodă* de Enachi Kogălniceanu, la *Gaster, Chr. rom.*, t. II, p. 115, r. 14, iar *susioară* în *Ps. sch.* XLIII, 4; LXXXVIII, 11; LXXXVIII, 11, 14, 22; XCVII, 1; CXVI, 11; *Ps. vor.* XCVII, 1; *supsioară* în *Coresi, Ps.* XLIII, 4; LXXXVIII, 14, *suptsioară*, ibidem, LXXXVIII, 11; *supsuară*, ibidem, LXXVIII, 11; LXXXVIII, 11, XCVII, 1; CLVI, 11. cf. *Ov. Densusianu, H. l. r.*, vol. II, fasc. I p. 106.

f) În loc de *á* tonic și aton + *n* ori *m* + consonantă găsim uneori *i*: (*cotulă*) *stingă* 56^r 10, (*urechei*) *stingi* 54^r 14, dar cf. și *stâng-* 53^v 3, (*stăggă*) 54^r 3, 54^r 10 și 17, 54^v 6, 6—7, 11 și 14, 55^r 5, 11 și 13, 55^v 6, 56^r 2, 6 și 17, 56^v 2, 6 și 19, 57^r 12, 57^v 4 și 9, 58^r 12 și 19, 58^v 8 și 18, (*stn'g*) 58^v 14; *stinge* (*văpaia poftelor*) 20^r 10: *simbetei* 22^r 9, *sinbetei* 22^r 6; *timpină* 9^v 12, *tinpină* 5^v 2; *cugetind* 27^v 17; *osindit-* 20^r 8, dar și *osândă* 19^r 15.

g) *I* atonic a trecut peste *e* la *ă* după o consonantă + *r* în: *lacrămă-* 15^r 14, 15^v 3, 28^r 10, 35^v 15.

h) În altermarea lui *o* cu *oa* accentuat, când în silaba următoare găsim *a*, *ă*, *e* și *o*, trebuie să vedem o rostire specifică a sunetului *o*, asemănătoare cu sunetul lui *a* unguresc, pe care o însemnăm cu *o*, rostire ce se întâlnește și astăzi Țara Oașului, în Ardeal, Bucovina și Basarabia. Cu *o* (*o* deschis) deci trebuie să cetim cuvintele: *omenii* 17^v 10, dar cf. și *oameni* și *oamenii* (*passim*); *ospeți* 55^v 9—10; *războe* 23^r 18, 35^r 17, 36^v 4—5, dar cf. și *războae*: 29^r 19, 33^v 1.

i) *I* a trecut la *î* după *rr* în *țără* 36^v 14, *țărăi* 32^r 6, 33^r 16.

j) *Afereza*. Nu e exclus că dintre verbele simple de origine latină, care ni s'au păstrat și despre care va fi vorba în alt loc, unele ni se înfățișează astfel în urma aferezei lui *în-* de la începutul lor, care se ivise în ele după analogia verbelor moștenite din latinește care începeau cu *in-*, *im-* neîntonat și care au primit un *î-* protetic în locul lui *i* pierdut.¹⁾ Așa a putut să se nască: *bogăți* (*a se* ~) 39^v 15, căci găsim și forma neaferezată *inbogăți* (*a se* ~) 31^r 5, *mulți* (*a se* ~) „a se înmulți” 34^r 15, 34^v 9, *tâmplă* (*a se* ~) = „a se întâmplă” (< lat. *tēmpōro*, -are) 58^r 11—12 și 14, *tălni* = „întâlni (cf. ung. *találni*)” 55^v 16, care se mai aud și astăzi în acest chip prin Ardeal. Din verbele aferezate *necă* (*a se* ~) = „a se înneacă” și *drăci* (*a se* ~) = „a se îndrăci” s'au născut substantivele *necare* = „înnecare” 27^v 4 și *drăcire* = „îndrăcire” 24^r 2. În schimb probabil avem de a face cu verbe neaferezate deci cu forme originale în *necă* = „ucide” < *n'co*, -*ăre* 34^r 8, *notă* = „a pluti”, „a călători cu naia” < **nōto*, -*ăre* 28^v 21, *tinde* = „a ridica”, „a îndreptă”

¹⁾ Cf. Ov. Densusianu, *H. l. r.* vol. II, fasc. 1, p. 31—32.

< tëndo, -ère 3^r 12 și *tinpină, tinpină*, „a se grăbi“, „a alerga“, (< *tâmpănă, tâmpenă* «Haudpauke», pentru care cf. p.-sl. *тѣпанъ*, gr. *τύπανον* și lat. *tympanum* 5^v 2, 9^v 12, căci înțelesul lor e deosebit de al verbelor compuse cu *în-* întrebuințate astăzi.

k) *Asimilație*. Asimilație vocalică progresivă găsim: când *ă, â* precedați de *e, i* și o consonantă muiată se prefac în *e, i*, întocmai ca în dialectul muntean,: *mulățemită* 58^v 5, care se derivă din *mulțănesc* < *mulțam* < *mulți + ani*; *ușe* < *ostia* 14^r 9 (articulat *ușa* 18^r 3); *grije* < bg. *рѣжа* 30^r 15, 31^r 7, 57^r 15 și 16, gen. sg. art. *grijei* 4^r 13, nom. pl. *grije* 3^r 3 (articulat: *grija* 15^v 8; cf. și *negrija* 20^r 6); când în hiat după *o* și *oa* (difțongat din *o*) se prefacă *ă* în *o*, ca în unele părți din Ardeal, Bihor și Maramureș,: *doao* 23^r 1, *amândoo* 54^v 7, *amândoo* 54^r 19, 55^v 13 și 18, pronumele personal, dat. pl. *noao* 6^r 12, 14^v 6, 24^v 7, numeralul *noao* 23^v 12 și adjectivul *noao* 23^v 4; precum și când *u* precedat de *a* trece la *o*: *aură* 39^v 17, cum se aude în cele mai mai multe părți ardelen, dar cf. și *aură* 18^v 3—4 și *aur* 18^v 10.

În loc de *ă* găsim *u* în *curundă* 57^r 8—9, cum se aude și astăzi în unele părți, deși din lat. *currendo* am așteptă forma *curând*.

Asimilație vocalică regresivă găsim în: *diminătă* 19^r 3, 19^v 8 < lat. **demane*, *sisioară* 57^r 9—10 și 12 < *susioară* (*subsioară* > *subțioară* > *supțioară*) < *susăoară* < *susuoară* < *supvsuoară* < *supsuară* < *subsuară* < lat. *sub + subala*, *tinpina* 9^v 12 și *tinpină* 5^v 2 — «a se grăbi», «a alerga» (< *tâmpănă, tâmpenă* «Handpauke»).

Asimilație vocalică reciprocă, adică atât regresivă cât și progresivă, s'a întâmplat în forma *zuo* a substantivului *zi*: **zia* < *zioa* sau *ziua* (pentru a se încunjură hiatul), de-aici nearticulat *ziuă* > *ziuo* > *zăuo* > *zuo*, pe care-l găsim numai articulat: *zua* 22^r 6 și 9, 38^r 10 și 11, 45^r 1.

b) *Disimilație*. În urma redării rostirii dialectale ni s'a păstrat disimilația vocalică regresivă în: *cuconă* (cf. n.-gr. *κοκωνά* „gnädige Frau“, *κοκωνίτσα* „Fräulein“ și *coca* „copil mic“) 53^r 5, dar găsim și *cocon* 54^r 16, 57^r 19, pl. *coconi* 54^v 12, 55^r 19; *închietura* 53^r 6—7, 56^r 12, dar cf. și *încheetura* 56^r 16, 58^v 15 și 18 din *cheie* < lat. *clavis*, — em; *naștere* 37^v 11,

38ro 19, 38vo 2, 54vo 12, dar cf. și *naștere* 38vo 3—4 < lat. **nascēre*; *așjidire* 55vo 3, 57ro 5, 58vo 7 din *așjderea*, care „e, de-bună-seamă, o formă contaminată din *așiș* și sinonimul sârbesc *takoždere* (Hasdeu, *Etym. Magn.* 2004) sau din sinonimul paleosl. *takožde*, cu adăogarea unui *-re* adverbial (Tiktin, *Dicț. rom.-germ.* 112)¹⁾; *prîiatin-*, cet. „*priletin*“, 54ro 9 și 14, 54vo 2, 55vo 14, 57vo 15—16, 58vo 9 și *nepriiatinū* 56ro 9, dar cf. și *prîiatenū* 54vo 19 < p.-sl. *npriateak*, de-aici *înprietenî* (*a se ~*) 55ro 1. Tot disimilație vocalică avem și în schimbarea în *i* a lui *e* rezultat din *ī* latin neaccentuat, când în silaba următoare se găsește *e* sau *ă*: *acoperimănt-* 14vo 3—4, dar cf. și *acoperemănt-* 4ro 2—3, 13ro 5—6, 16vo 8—9, 17vo 1—2 < lat. **ac-cooperimentum*; *dirept-* 16ro 9—10, 32ro 1, 53vo 1 și 18, 54ro 5, 7, 12 și 16, 54vo 4 și 10, 55ro 7, 9 și 15—16, 55vo 4, 56ro 1, 4, 8, 13 și 19, 56vo 4 și 8, 57ro 10 și 19, 57vo 2 și 17, 58ro 9—10 și 15, 58vo 7, 10 și 12 < lat. *dīrectus*, *dīreptate* 23vo 2, 24^v 4—5 și 8 < lat. *dīrectitas*, -atem, de-aici *nedireptate-* 16^r 13, dar cf. și *derept-* 54vo 16 și 18, 55ro 2 și 18.

m) Epenteză. Fenomenul epentezei sau răsunării lui *i* final între *ă* < *a* și *n* din silaba paroxitonă a cuvintelor care se termină în *e* ori *i* îl găsim numai în deosebitele forme ale cuvântului *pâine* 27ro 19, 29vo 2—3, 30ro 11 și 18, 31ro 15, 33vo 13, 34ro 1, 7 și 15, 34vo 9, 35ro 8, 36vo 8, 37ro 2 și 7, 39vo 12. În formele cuvântului *mână* însă nu s'a produs: *mănei* 56ro 4, *măneei* 56ro 16—17, *mănilorū* 32ro 2.

Diftongi. Deoarece se găsește de două ori, nu putem considera de o greșală de tipar, ci de o particularitate dialectală forma *miu* 11vo 14 și 19vo 1 a pronumelui posesiv *mieu*, atestată des și în texte din sec. XVI, cum arată Ov. Densusianu, *H. I. r.*, vol. II, fasc. 1, p. 54, și uzuală la Românii din Serbia, v. G. Giuglea și G. Vâlsan, *Dela Români din Serbia*, glosar, s. v. (p. 394). E o reducere a diftongului asemănătoare celei a lui *ieu* la *iu* (cf. *i ușor* < **ie ușor*).

Consonante. a) *J* și *ğ*. *J* inițial sau intervocalic și *djo* latinești se redau în genere prin *j*. Numai o singură dată îl găsim scris cu *ğ*: *încunğıurărē* 17ro 4, dar cf. *înpřejurul* 55ro 7 și 11.

¹⁾ Dr. S. Pușcariu, *Dicționarul limbii române*, p. 313.

b) *Nazalizarea vocalei*. Consonantele *m* și *n* înainte de mute, iar *n* și înainte de vocale, uneori se pierd în urma nazalizării vocalei care se află înaintea lor. Astfel s'a pierdut *m* în silabă întonată înainte de labiala *p* în substantivul *tăpla* 53^v 3, a rămas însă în *tămpla* 53^v 1 și 17, 54^r 1, cf. și verbul *tâmplă* (*a se v*) 58^r 11—12 și 14. *N* a căzut în silabă întonată înainte de o consonanță în: *dinlăutru* 54^r 10, *denlăutru* 55^v 17 și *dinlăutru* 54^r 7; în articolul nehotărit de genul masculin neintonat în propoziție, înainte de un cuvânt care începe cu vocală, dar și cu consonanță: *u om* 35^v 4, dar cf. și *un omă* 29^v 5, *ună om* 29^v 14, 55^v 15, *ună omă* 31^r 12; *u priiatină* 54^r 14, dar cf. și *ună priiatină* 54^r 8—9, 58^v 9, *un priiatină* 54^v 2, *ună priiatenă* 54^v 19. Și în *genuchiū-* 58^v 12 < lat. genūc[ū]lum mai de grabă avem de a face cu pierderea lui *n* epentetic în urma nazalizării vocalei dinaintea acestuia decât cu neivirea încă a epentezei lui *n*, căci găsim și forma *genunchiū-* 58^v 14, 16 și 18¹).

În legătură cu acestea notăm și forma de singular nazalizată, cunoscută numai dialectului daco- și istro-român, a substantivului *grâu*, alături de pluralul nenazalizat *grâne*: *grâu-* 28^r 7, 28^v 13, 29^v 7, 31^v 4, 33^v 10—11, 34^v 13, 36^r 2 și 6, dar dat. pl. *grânelor* 30^v 5 și *grânelorū* 37^r 9.

Fonetică sintactică.

a) Pentru a încunjură hiatul sintactic, rezultat din întâlnirea unui cuvânt terminat în vocală cu altul care începe cu vocală, — afară de eliziune, asupra căreia nu ne vom opri fiind obișnuită și astăzi, — se întrebuițează mijlocul de a împreună, și grafic, vocala finală a celui dintâiu cuvânt cu vocala inițială a cuvântului următor: *neră* (= „ne-ar“) 2^r 8 și 10, *pusu-tém* 4^r 3, *căștigatu-tém* 7^r 7, 9^r 3, *sălăș'luitu-téi* 19^v 6—7, *téu arătat* 14^r 10, *téi răstignitū* 19^v 11, *témū scos* 21^v 1, *țéu datu* 22^v 3, *dé stănga* 54^v 14, 56^v 2, 57^v 3—4 și 9, 58^r 18—19, *dé direpta* 57^v 2 și 17. Cu *e* în loc de *ea*: *de stănga* 58^v 8,

¹) S'ar putea spune că în cazurile citate putem să avem de a face cu niște simple greșeli de tipar. Această obiecțiune e cu puțință pentru formele: *tăpla*, *u* și *genuchiū-*, cum e cu puțință și pentru *Septeври*, *Octovrte*, *Dechevrie* (cf. *Noemvrie* 26^v 5) pe care le-am și considerat de atari; pentru *dinlăutru*, *denlăutru* și *dinlăutru*, pe care niciodată nu-l găsim cu *n*, însă nu.

de *dirépta* 55 v° 4, 58 r° 15, 58 v° 7, *depururé* 4 v° 6—7, *desupra* 56 r° 19.

b) Consonanta finală a primului cuvânt a căzut *dinaintea* consonantei cu care începe cuvântul următor (apocopă). Astfel a căzut *t* din *supt* < lat. *sūbtus*, întocmai cum cade și în graiul țaranului, în *supū pământū* 21 v° 8 și *supū sîsioara* 57 r° 9—10 și 12.

c) Despre nazalizarea vocalei și dispariția în grafie a lui *n* din articolul nehotărît de genul masculin, neîntonat în propoziție, a fost vorba mai sus.

B) Particularități morfologice.

a) *Articoiul enclitic*. Articolul final *l*, în urma păstrării lui *ă* final ori a înlocuirii acestuia prin paieric, n'a căzut decât în locuțiunea *tatâ-tău* 22 r° 18; cf. și *mumâ-ta* 22 v° 1.

b) *Articolul genetival*. Articolul de gen.-dat. sing. fem. *-ei* de multe ori nu s'a contras cu terminațiunile *-e* și *-i* ale substantivelor de declinarea I și III: *fireei* 24 v° 5, *inemei* 58 r° 7—8, *legei* 24 r° 8, *lumiei* 5 r° 12—13, 9 v° 1, 13 r° 9—10, 13 v° 8, 18 r° 13, *măneei* 56 r° 16—17. Formele necontrase însă sunt cu mult mai dese: *legei* 21 r° 14, *mănei* 56 r° 4, *adăpostirei* 4 v° 1, *luminărei* 8 r° 3, *milostei* 5 r° 11—12, 6 v° 14, 13 v° 11, *peleiței* 9 r° 13, *pohteii* 6 v° 8, *robiei* 21 v° 2, *sărutărei* 11 v° 6, *scăpărei* 9 r° 2—3, *spăseniei* 7 r° 5—6, *vieței* 4 r° 3, 8 v° 8, 21 r° 9, *feçoare*[f] 13 v° 6, etc.

c) *Numele*. z) Substantivele *grindine* și *zgaibe*, ca și *pecingine* < [im]petîginem din [im]petîgo, care în unele părți se aude în forma *pecingînă*, păstrează terminațiunea declinării a III-a, apropiindu-se astfel de prototipurile latinești *grandinem* din *grandō* și *scabies* (cf. alb. *zgëbe*, *zjebe*, *dzjebe*, *skëbe*, it. *scabbia*): *Când va fi trăsnetū și grindine* 39 v° 9, *și în laturé despre apus va fi durére intru oameni însă mai vrătosū zgaibe, și pecingine, și răe* 30 v° 8—9.

β) Substantivul *țară* 21 v° 1, 29 v° 13—14, 34 r° 6 și 9, 35 r° 8—9, 53 v° 8 are genitivul nearticulat *țără* 36 v° 14, iar pe cel articulat *țărăi* 32 r° 6, 33 r° 16. Forma aceasta altfel, cum am arătat, din punct de vedere fonetic e dezvoltată normal. *Tată* în legătură cu pronumele posesiv are genitivul *tătâne* -: *tătâne-tău*

10^v 6, 17^v 11. (Pentru gen. *mumăni*-, *mumâni*-, *mâni*- etc. v. Ov. Densusianu, *H. l. r.*, v. II, fasc. 1, p. 148; cf. și pluralele: *tătâni*, *mumâni*; ar. *păpâni*, *dădâni*, *lălâni*).

γ) În loc de gen.- dat. se întrebuintează uneori o formă de circumscriere cu prepoziția *a* < *ad*: *nădejde a toate capetele pământului* 6^r 9, *bucură-te lumină a toată lumé* 18^r 5, *va fi despărțire a mari bărbați* 29^v 16, *atunce mântuire a toată lumé va fi, și împăraților cădere* 31^r 19, *păine va fi multă, și de tot binele a tot omul* 34^r 2, *și nu va fi bucurie a toată lumé* 35^r 1, *a mari capete va fi schimbare* 32^r 12.

δ) Aflăm multe plurale de ale substantivelor ambigene terminându-se în *-ure* < *ōra*: *chinure*- 3^r 1, 8^v 14, 9^r 9, 15^r 10—11, *darure* 23^v 7, 32^r 8—9, *lucrure* 21^r 7—8, 23^r 10 și 15, 24^r 6 și 13, 24^v 13, *pripasure* 37^r 4, *rodure* 23^v 12, 35^v 7, *svéture* 24^r 17, *trupure*- 20^v 13, la care am mai putea adăuga adverbul *alocuré* = «a + locuri» 27^r 19, 28^r 7—8, 32^v 13—14, 33^r 1, 35^r 18. Formele în *-uri* însă sânt tot așa de dese: *chinuri* 4^v 14, *roduri*- 34^v 19, *friguri* 29^v 9, *gânduri* 57^v 4—5, *răuri*- 30^v 15, 31^r 17, 33^r 3, *vânturi* 29^v 6, 31^r 16, etc.

ε) Substantivul *fiară* are forma de plural veche: *fieri*- 27^r 16, 29^v 3, 30^r 13, 32^v 12—13, 34^v 1, iar *grije* are pluralul tot *grije*: *multe grije-mi înplu sufletul* 3^r 3. Plurale astăzi aproape învechite sânt și *corabii*- 34^r 19, 35^r 19, 37^r 3 dela *corabie* < p.-sl. *кораба* în loc de *corăbii*, *hrane* 30^v 6 dela *hrană* < p.-sl. *храна* în loc de *hrăni*, *rane* 27^r 18, 29^v 8, 33^r 4, 36^r 14, 37^r 19, 55^v 7 dela *rană* < p.-sl. *рана* în loc de *răni* și *legumi* 29^r 9, 31^v 4, 36^r 6—7 dela *legumă* < lat. *legūmen* în loc de *legume*.

ζ) Câteva substantive și adjective au pluralul terminat când în *-e*, când în *-i*. Astfel găsim: *gadine* 28^v 3, 33^r 18, 36^r 9 și *gadini*- 29^r 6, *lacrăme*- 15^r 14 și *lacrămi* 28^r 10, 35^v 15, *orașe*- 31^v 7, 32^v 1, 33^r 8—9, 37^r 10 și *orași* 28^r 17—18, *porunce*- 21^v 17 și *porunci* 21^r 14, 23^r 1; (*fieri*) *sălbatece* 32^v 13 și (*gadinilor*) *sălbateci* în un manuscript dela 1784, care conține «Alicsândria», în *Chrestomatia română* de Dr. M. Gaster, t. II, p. 132, r. 18), *iuți* (*neputințe*) 4^v 13, [*réle și*] *iuți* 7^r 9 și (*de*) *iute* (*și grêle nevoi mă mântuiaște*) 2^v 14, unde însă se poate și ca *iute* să fie întrebuintat ca substantiv.

η) În locul formelor de genitiv feminin *aceleia*, *celeia* ale pronumelor demonstrative *acel(a)*, *aceea*, *cel(a)*, *cea* găsim formele *acei*, *aceii*, *ceiia*: *mai mariloră cei fără mult' bine va fi* 36 v° 13. 14, *rugăciune ceiia ce au născut' pre d[u]mn[e]zeu* 12 v° 2, *mai marele acei laturi* 33 v° 17.

θ) Numeralul ordinar *al patrulea* prezintă forma veche: *al* sau *ală patruî* 56 v° 14—15, 57 r° 5.

δ) Verbul. α) Verbul *a putea* are la pers. I. sg. forma, altfel regulată, *počă* < lat. *poteo ~ *poŭ urmat de *io* = *eu* accentuat¹⁾, nu forma analogică *pot*: *a răbdă nu počū de săgetătura drăcască* 13 r° 4.

β) Verbul *a cădea* în loc de *cad* < lat. cado, -ēre (= clas. -ēre) are pers. I din prezentul indicativ *cazū* 19 v° 8, formă născută după analogia conjunctivului, precum și a vechei forme *cu -dz*, *-z*, *ț* a persoanei I din prezentul indicativ a verbelor *iota-cizate* (*audz* — *auz* < audio, *vădz* — *văz* < video, *înghiț* < lat. [in]gluttio).

γ) O rămășiță din conjugarea tare a perfectului (*praesens perfectum*) indicativ, păstrată poate în urma ținerii stricte de textul *Tetraevanghelului* lui Coresi, este *fece* 12 r° 6, dar cf. și *fă-cui* 19 r° 12.

δ) Găsim încrucișări între forma auxiliară *veri*, pe care o găsim astfel alături de forma modernă *vei*, și între cea independentă (= „vrei”): *veri apucă* 58 v° 1, *veri avé* 54 v° 1 și 15, 55 r° 4, 8, 12, 15 și 17, 55 v° 1—2 și 5, 56 v° 1, 57 r° 18, 58 r° 7 și 9, *veri auzi* 56 v° 17, 57 r° 6 și 13, 58 v° 17, *birui-ŝ[i]- veri* 55 v° 12, *veri birui* 57 r° 1—2, *te veri bucură* 54 v° 3, 56 v° 14 57 r° 11—12, *veri câștigă* 53 v° 9, *veri cere* 56 v° 9, *te veri certă* 57 r° 3, 56 r° 9, *veri cheltui* 57 r° 9, *veri dobândi* 57 v° 1 și 13, *veri eși* 56 r° 11, *veri făc[e]* 56 v° 5, *veri gândi* 54 v° 5, *veri găsi* 56 r° 7, *veri imbiă* 57 v° 12, *veri începe* 39 v° 11, *te veri înpacă* 57 r° 3—4, *te veri înprieteni* 55 r° 1, *te veri împreună* 58 r° 5, *te veri întristă* 56 r° 3, *veri merge* 53 r° 10, *veri merge* 57 v° 11—12, *veri păși* 57 v° 3 și 8, 58 v° 15, *veri petrece* 57 v° 19, *veri rugă* 39 r° 13, *te veri sărută* 55 v° 14, *veri scôpă* 57 v° 6, *te veri scutură* 57 r° 15, *te veri spământă* 57 r° 14, *te veri sfădi* 57 r° 1, *veri svărși* 56 v° 13, *veri vedé* 39 r° 6, *veri veni* 53 r° 11, alături de *vei avé* 56 r° 5, *vei*

¹⁾ v. Ov. Densășianu, *H. I. r.*, vol. II, fasc. 1, p. 35.

păf[i] 53^v 6 și *vei dobândi* 57^r 8, dar și de: *cătū veri și poț[i]* 16^v 2 și *Molitva cândū veri să te culci spre noapte* 20^r 15. *Găsim apoi forme ca: (miere mulută) va să fie (întru destulū)* 35^v 8, *(se teme de ce au făcutū sau de ce) va să facă* 56^r 15—16.

ε) Verbul auxiliar *am* în persoana III sg. a condiționalului are forma *arā* (- „ară“): *nerā izbavi* 2^r 8, *nerā fi păzit* 2^r 10.

φ) Verbul *am* are pers. II sing. prez. conj. *să aibi* 22^v 2.

θ) Interesantă e forma de pers. II imperativ prez. *potoli* în loc de *potolește*: *boară păcatelorū mele o potoli nevastă dumezeiască* 6^v 12, cf. viit. *se va potoli* 54^v 9.

ι) Infinitivul ni s'a păstrat în forma sa întreagă în propoziția: *Trei lucrure-s bune de a facere bine* 24^r 14.

κ) Forma ablativului gerundiu ni s'a păstrat în: *curundū* < lat. *currendo* 57^r 8—9.

λ) Unele verbe au în loc de forma reflexivă o formă activă—intransitivă, și invers: *ice întru iale toată lege și pror[o]cii razămā* (= «se razimă») 23^r 3, *de va tremurā* 58^v 16, dar cf. și *de se va tremurā* 58^r 10, *sā* (- „de“) *va cutremurā (sic)* 37^r 16, dar cf. și *de se va cutremurā* 58^r 19; *a se nădăjdui (pre s)* 10^r 10, 39^r 8, pentru care cf. *pune nădejde pre ei* 39^r 12.

C. Particularități sintactice.

Din cauza primitivității traducerii și a ținerii prea stricte de originalul slavonesc sintaxa textelor românești este în multe locuri străină și încălțită.

a) *Aticolul enclitic*. Intrebuințarea articolului enclitic în genere este regulată. Totuș:

α) Aflăm cazuri când nu e pus articolul, deși substantivul stă înaintea unui atribut sau a unei propozițiuni atributive: *Gromovnicū* („gromovnicul“) *a lui iractie împăratū* 25^r 1—2; *dragii miei is[ra]lī* (= «Israilii») *cești noi* 39^r 2; *Déget* (= «degetul») *al doile* 56^v 10—11; *ajutoriu* (= «ajutorul») *carele delu tine cérēmū. nu trece feçoară* 14^v 9, *pre pământū* (= «pământul») *bun carele țeu datu domnulū (sic) d[u]mnezeulū tău fie* 22^v 2—3, *iractie împăratū* (= «împăratul»), *carele au fostū numărătoriu de stēle* 25^r 2, *în orașe* (= „orașele“) și *în cetăți* (= «cetățile») *carele sântū pre lângă mare* 31^v 7—8.

Nu e cu neputință să avem de a face tot cu astfel de cazuri nearticulate înaintea atributului genitival, deși acesta se poate înțelege și ca dativ, în *Paraclisă precistei* 1° 1-2, *Canon de rugăciune precuralei maice* 2° 45, *ca un părete scăpărei câștigatu-tém* 9° 2-3 *că tu ești păzitoriu sufletelor și trupurelor noastre* 20° 12-13.

þ) Articolul lipsește și înaintea pronumelui posesiv, *tată-tău* 22° 18, *domnu-seu* 27° 17.

γ) Atributul pus înaintea substantivului încă rămâne nearticulat: *să laudă sf[ă]ntă numele tău* (= „sfântul tău nume“) 19° 1-2, *au căzut' pre sf[ă]nt'* (= „sfântul“) *pror[o]c' și împărat' d[u]v[i]dă* 38° 14-15.

ð) Nu e pus articolul nici între alte împrejurări, când am așteptă să se pună: *Credința. Nădejde, Liubovă* (= „Liubovul“) 23° 14, *cu sântu domnu* (= „domnul“) *d[u]mn[e]zeul tău* 21° 10, dar cf. și *domnulă (sic) d[u]mnezeulă tău* 22° 3-4 și *domnului dumnezeului tău* 22° 9-10, *hristoase dumnezeu* (= „dumnezeule“) 19° 17.

é) S'a pus articolul după prepoziție, fără să urmeze un atribut după cuvântul articulat, în *voinicii-și vor părăsi pre împăratul* 29° 3, *prespre alaltii* 56° 12.

ê) Astăzi ni-se pare curioasă păstrarea articolului înaintea formei enclitice a dativului pronumelui personal în: *chinuitorulu-m[i] sufletu* 21° 5-6, deși în fond e corectă, cf. *muieré-și[i]* 35° 4.

ς) Articolul atributului în loc să se pună la sfârșitul acestuia s'a pus înaintea lui: *a lui sf[ă]ntă* (= „a sfântului“) *macarie* 19° 9.

ø) Dubla articulare în construcțiunea atributului genitival cu substantivul: *bucură-te maica a ui hristo[s] d[u]mnezeu* 18° 6, *bună dare a d[u]nhului sf[ă]nt* 23° 13, *venire a unu fecor sau a unu prihtină ce au fostu depărtat arată* 57° 15. Această construcțiune necontrasă pare a se conserva până astăzi în graiul poporului transilvănean, cel puțin în unele localități, căci Klein și Șincal o menționează ca mai puțin elegantă decât cea contrasă: loco *cauallul a domnului* elegantius dicitur *cauallul domnului*, quod idem significat (Ed. din 1780, p. 16. — Acest pasaj însă este modificat în ed. din 1805, p. 24; cf. și Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, t. II, p. 629). — Deși nu e dublă, dar încă nu e

contrasă articularea în: *Presf[ă]ntă biruitoare a né născătoare de d[u]mnezeu* 20 r° 1.

b) *Articolul adjectival*. În locul articolului adjectival găsim pe cel enclitic: *că-mi făce mărime putérniculū* (= „cel puternic“) 12 r° 7, *acoperemântū nu căştigaiu necăiuri să scapu chinuitulū* (= »cel chinuit«) 13 r° 7; *Pre golulū* (= „cel gol“) *a-lū inbracă* 24 r° 9, *Pre mortul* (= „cel mort“) *a-l îngropă* 24 r° 12. Articolul enclitic e întrebuințat corect însă în deosebitele forme articulate ale lui *mai-mare* 29 r° 11—12, 33 v° 16—17, 34 r° 3, 36 v° 13, 37 v° 1, 56 r° 11, care e substantiv compus.

c) *Articolul genetival sau pronominal*. Întrebuințarea articolului genetival sau pronominal încă este în genere regulată. Totuș găsim de câteva ori forma provincială *a* în loc de *al* și *ale*; în loc de *ai* însă n'am găsit-o: *sf[ă]ntū numele tău a tatălui și a fiului, și a d[u]hului sf[ă]ntū* 19 v° 2—3, *Doao porunci a legii vechi* 23 r° 1, *Trei lucrure-s bune a b[o]gosloviei* (scris: *b[o]gosloviën*) 23 r° 11, *Șapte darure-s a d[u]hului s[fân]t* 23 v° 7, *Noao rodure a d[u]hului omului* 23 v° 12, *Șapte lucrure-s a m[î]-[o]stei* 24 r° 6, *Trei svătore-s a domnului* 24 r° 17, *Cinci firi sânt a trupului* 24 v° 10, *Șapte taine sânt a legii noao* 23 v° 3, *gândurile réle a vrăjmașilor tăi* 57 v° 5.

d) *Caz*. Acuzativul persoanelor se întrebuințează uneori fără „pre“, ceea ce probabil nu trebuie să explicăm ca o formă mai apropiată de limba latină, ci ca o influență a originalului slavonesc¹⁾: *nu întoarce robii tăi deșerți* 1 v° 13, *Mântuiaște de nevoi robii tăi* 3 v° 8—9, *îzbăvește de toată încungiurare robii tăi* 17 r° 3—4, *Doamne curățește mine păcătosul* 19 r° 10. Pentru a fi compleți am citat toate patru exemplele, deși cele dintâi trei poate s'ar putea întrebuința și astăzi cum sânt, și sigur e numai cel din urmă.

e) *Pronumele personal*. α) Probabil sub influența textului slavon se întrebuințează uneori formele tonice ale pronumelor în locul celor atone: *Nu lăsă pre mine* 12 v° 13, *celorū ce*

¹⁾ Asupra chestiunii v. St. Stinghe, în *Die Anwendung von pre als Akkusativzeichen* în *Jahresbericht*-ul lui Weigand, III (1896), pp. 183—197 și recensiuinea acestei lucrări făcută de A. Philippide în *Viața românească*, V (1910), vol XVI, No. 2, pp. 169—170; apoi I. — A. Candrea, o. c. vol. I, p. CCI—CCII și I. Bărbulescu, *Vechimea acuzativului cu „pre“* în *Arhiva din Iași*, XXVIII (Iulie 1921), No. 1, pp. 49—52.

urăsc pre mine 21 v⁰ 14, *celora ce iubesc pre mine* 21 v⁰ 15—16
pre tine rogă 31 r⁰ 9—10, *veri rugă pre elu* 39 r⁰ 13, *spăsește pre*
noi 2 v⁰ 9, *tinpină dentru nevoi a izbăvi pre noi* 5 v⁰ 2—3, *și*
m[i]luiuăște pre noi 6 r⁰ 13—14, *cêlc ce au fostu grăite ei de dom-*
nulū 11 v⁰ 11—12.

β) Pronumele personal aton lipsește în numeroase cazuri în care astăzi îl întrebuițăm în mod expletiv: *pre carele ai născutū* 13 v⁰ 11—12, *Ajutoriu carele dela tine cêremū, nu trêce feçoară* 14 v⁰ 9—10, *pre cela ce au slăbit. vindecă feçoară. dentru nesănătate întru sănătate întorcându* 16 r⁰ 3—6, *pre pământū bun carele, țeu datu* 22 v⁰ 2—3, *și va ucide unulū pre alaltū va ucide* 36 v⁰ 1—2, *și împărățīia lui va luă alt' împărat'* 29 r⁰ 18—19, *cumū alaltū vrême a vieței mēle fără vină să petrec* 21 r⁰ 8—9; *caré pre mântuitorulū noao cu trupū ai născutū* 14 v⁰ 5—7, *pământul va arătā rodul său* 29 v⁰ 19, *și fă toate lucrurile tale* 22 r⁰ 8, *celorū buni ești pururē, și celorū credincoși ești tările* 4 r⁰ 7—9, *cela ce celorū buni iaste depururē* 4 v⁰ 5—7, *și nu iaste vindecare peliței mēle* 9 r⁰ 12—13, *nu fie ție dumnezei fără mine* 21 v⁰ 2—3, *lacrămi vorū fi împăratulū* 28 r⁰ 10—11, *pământulū multū bine va fi* 28 v⁰ 7—8, *și unui bărbatū mare va fi arătare* 28 v⁰ 14—15, *muerilorū celorū tăroase va fi perire* 29 r⁰ 8—9, *vorū fi răutăți celorū ce imblă pre ia* 30 v⁰ 17—18, *și celor' de pre ape va fi rău* 31 v⁰ 2—3, *oamenilorū despre răsăritā vor fi dureri mari și scrābe* 32 v⁰ 4—6, *și altorū limbi va fi războiū* 33 r⁰ 5—6, *și țărāi eghipetulū va fi slăbire* 33 r⁰ 16—17, *tuturor laturilor va fi prădare* 34 r⁰ 18, *ce-tăților și corabiilor va fi perire* 34 r⁰ 19—34 v⁰ 1, *și de burā mare, corabiilor va fi perire* 35 r⁰ 19—35 v⁰ 1, *grănelorū va fi perire* 37 r⁰ 9, *mai marilorū aceiū țărā mult' bine va fi* 36 v⁰ 13—14; *va fi despărțire a mari bărbăți* 29 v⁰ 15—16, *și nu va fi bucurie a toată lumē* 35 r⁰ 1, *a mari capete va fi schimbare* 35 r⁰ 12—13, *atunce mântuire a toată lumē va fi, și împărățīilorū cădere* 31 r⁰ 19—31 v⁰ 1; dar cf. *și să nu-l' fac ție idolū* 21 v⁰ 5, *și limbilor va să le fie alt' împărat* 29 r⁰ 16, *unū priatenū ce nu l-ai știutū ți va veni* 54 v⁰ 19—55 r⁰ 1, etc.

f) Pronumele posesiv. Pronumele posesiv său se întrebuințează și în cazuri când astăzi noi am întrebuința pe *lor*: *boiarii nu se vorū plecā domnului său* 27 v⁰ 15—16, *mulitū rău cugetindū spre domnu-seu* 27 v⁰ 17.

g) Pronumele relativ. În propoziții unde astăzi sântem

obiceiului să întrebuințăm pe *cel ce*, *ceea ce*, în care pronumele demonstrativ e expletiv, găsim de cele mai multe ori relativul *care*: *caré ești una blagoslovită* 2v⁰ 1, *Caré ai născutū pre spășitorulū, și pre D[u]mnezeu* 3r⁰ 7, *caré ești una maica lui d[u]mnezeu* 3v⁰ 4, *caré pre d[u]mn[e]zeu ai născutū* 4r⁰ 4, *caré ești una precăntată* 4r⁰ 9, *caré ești una precuratā* 4v⁰ 3, *caré de d[u]mn[e]zeu ești fericită* 4v⁰ 11, *caré ești una de srăgu adăpostitoare* 5v⁰ 3—4, *caré pre îndreptătoriu pre domnulū ai născutū* 6v⁰ 9, *de carele-sū rēle și iuți izbăvimu-ne* 7r⁰ 8—9, *caré pre d[u]mnezeu ai născutū* 7r⁰ 14, *caré ai născutū veselīa cé de pururē* 7v⁰ 7—8, *caré ai născutū lumina cé d[u]mnezeiascā* 8r⁰ 4, *caré cu moarte și cu putrezire fusese prinsā* 8v⁰ 1—2, *caré pre d[u]mnezeu. și pre isp[ă]șitorulū lumiei, și pre izbăvitorulū de neputințe ai născutū* 9r⁰ 13—14, *pre tine caré ai născutū* 14r⁰ 7, *caré pre mântuitorulū noao cu trupū ai născutū* 14v⁰ 5, *nu te întoarce, caré ai născut pre cela ce ia toată lacrăma despre toată fața* 15v⁰ 1—2, *caré ai priimitū bucurie* 15v⁰ 6, *carii sântū în scrābe folosēște-le* 16r⁰ 11—12, *bucură-te caré ești tuturorū bucurie* 18r⁰ 6—7 și 18v⁰ 11, *caré pre dumnezeu ai născutū* 21r⁰ 3.

h) *Verbul.* α) Verbe care în românește se construiesc cu acuzativul ori cu un caz cu prepoziție, în textele cârticelei pe care o studiem, sânt construite cu dativul, sub influența originalului: *nu pizmi l rū* (= „nu-i pizmui”) 39v⁰ 15, *mare răutate se va sculā aravitēnilor* (= „asupra aravitēnilor”) 30r⁰ 6—7. Tot așa e și *nu-ț vorū cutezā* (= „nu vor cutezā nimic în contra ta”) 55v⁰ 12—13, până când în *nu-și cutēzā lucrulū ce se tēme de ce au făcutū sau de ce va să facā* 56r⁰ 14 dativul pronumei personal înlocuește pronumele posesiv.

β) Este foarte deasă întrebuințarea verbului *a fi* cu dativul ori cu un caz cu prepoziție, care înlocuește dativul, în locul vreunei forme corespunzătoare a verbului *a avea* ori cu înțelesul de *a se întâmpla*: *celorū buni ești pururē și celorū credincioși ești tările* 4r⁰ 7—9, *cela ce celorū buni iaste depururē* 4v⁰ 5—7, *nu iaste vindecare felitei mēle* 9r⁰ 12—13, *nu fie tie dumnezei fără mine* 21v⁰ 2—3, *în prunci tineri va fi perire, celor ce înblā pre apă necare* 27v⁰ 4, *lacrāmi vorū fi împăratulū* 28r⁰ 10—11, *pământulū multū bine va fi* 28v⁰ 7—8, *întra oameni va fi boală mare și celor ce noată pre ape perire* 28v⁰ 10—11, *și unui bărbatū mare va fi arătare* 28v⁰ 14—15, *în oameni mari va fi pre-*

menire și pasărilor perire 28^v 15—16, iară mai apoi iară se vor înturnă cu pace și gadinilor salbateci perire 29^r 6—7, unde se înțelege „va fi”, muerilor celoră tăroase va fi perire 29^r 8—9, și limbilor va să le fie alt' împărat 29^r 19, va fi despărțire a mari bărbați 29^v 15—16, și va fi moarte grabnică, și limbilor despre apus perire 30^r 3—5, primăvara și vara va fi ploioasă, și pâine multă și lăcuste multe, și fierilor celor mic[i] perire 30^r 10—13, și mare se va turbură, și de boare voră fi răutăți celoră ce imblă pre ia 30^v 16—18, atunce mănăuire a toată lumé va fi, și împăraților cădere 31^r 19—31^v 1, și celor' de pre ape va fi rău 31^v 2—3, oameniloră despre răsărită vor fi dureri mari și scrăbe 32^v 4—6, și altorū limbi va fi războiu, și muerilor grēle cândū vor vrē se nască, perire și foamete spre apus 33^r 5—8, și țărăi eghipelului va fi slăbire și va avē pacoste de gadine 33^r 16—18, pâine va fi multă, și de tot' binele u tot omul' 34^r 2—3, între împărați va fi pace și liubov, și ormenilor bucurie 34^r 12—14, tinerilor și dobitoacelorū moarte 34^r 15—17, tuturor laturilor va fi prădare 34^v 18, cetăților și corabiilor va fi perire 34^r 19 34^v 1, și nu va fi bucurie a toată lumé 35^r 1, a mari capete va fi schimbare 35^r 12—13, și de bură mare, corabiilor va fi perire 35^r 19—35^v 1, mai mariloră acei fără mult' bine va fi 36^v 13—14, grânelorū va fi perire 37^r 9 sămăntura cē de vrēme, și cē trāzie va fi bună și boiloră perire la răsărită 37^r 13—16, și în sfârșit locuțiunea pe care o auzim și aztăzi în graiul de toate zilele: *nemic nu-i va fi* 53^v 16—17.

γ) Relevăm în două locuri întrebuintarea în un fel neobiciuit astăzi a gerundiului: *iară de va fi cutremur' noapțē, toată lumé se va înrlē de scrăbă, și nezăbăvind ; „fără zăbavă”* iară va fi bucurie 34^v 5—6. Nu vom țu tacē nice dinăoară, *precurată, puterile tale grăindū* (— „Niciodată nu vom încetă a vesti puterile tale”) 2^r 5. Mai adaugem pleonasticul: *Grăi domnulū cēste cuvinte toate cătră moisei, grăindū* 21^r 17. Altfel întrebuintarea gerundiului este regulată, cf. *pre celu ce au slăbit vindecă feçoară, dentru nesănănătate intru sănătate întorcândū* 16^r 6, etc.

i) *Adverbul*. Adverbul foarte s'a pus și lângă un substantiv verbal: *foarte întristare vei avē* 56^r 5—6, cf. *foarte te veri întristă* 56^r 3.

j) *Prepoziția*. Unele prepozițiuni au roluri deosebite de acelea pe care le au în graiul de astăzi. Astfel:

α) *Cătră* s'a pus în locul lui *la*: și de unde mie această, ca se vie maica domnului meu cătră (= „la“, nu „spre“) mine 11 v⁰ 4.

β) *Cu* se găsește în locul lui *de*: *Cu* (= „de“) multe năpăști sântu ținutū (= „cuprins“) 2 v⁰ 19. *carē cu* (= „de“) moarte și *cu* (= „de“) putrezire fusese prinsă (= „cuprinsă“) 8 v⁰ 1, și *cu* (= „de“) lumina ta pururē ne bucarām 9 r⁰ 6, *cu* (= „de“) acēia cătră tine cădemū 17 r⁰ 2. — Notăm că *cu aceea* în loc de *de aceea* se aude și astăzi în unele părți ardelenene.

γ) *De* se întrebuințează: 1. cu înțelesul de „pentru“, „din cauza“: *perimū de multimē păcatelorū* 1 v⁰ 12, *m[i]l[i]o]stivū fii noao de păcatele noastre* 6 r⁰ 12, și *celū de păcate carele zacū* 7 r⁰ 11, cf. în graiul actual: *zac de lângore*, etc. *a răbdā nu počū de săgetătura drăcuscā* 13 r⁰ 4; 2. în loc de *de că ră. dela*: *De izvorul lacrămelorū mēle nu te întoarce* 15 r⁰ 14, și *mā slobozi de toate lucrurile rēle* 20 r⁰ 12. *Încutā de rău* 24 v⁰ 9. *cuvinte rēle de mulți veri avē* 55 r⁰ 14. Tot cu înțelesul din urmă, ori ca parte a unei expresiuni atributive, se întrebuințează *de* în *ra-ne de nescare tîlhari oare de cine veri dobândi* 55 v⁰ 7; cf. și *nu-m[i]dā se adorm' întru mcartē de păcate* (= „în moartea păcatelor“) 19 v⁰ 10, *multă pacoste va fi de fieri sălbatece* 32 v⁰ 12, *Căndū ai dodei-lā de duhū necuratū* 39 v⁰ 6.

δ) Prepoziția *fără* are înțelesul de „afară de“, „pe lângă“ *Nu avem altū ajutoriū. nu avem altā năd ējde. fără tine* 10 r⁰ 8, *mângăiare n'amū fără tine biruitoarē lumiei* 13 r⁰ 9, *nu fie fie dumnezei fără mine* 21 v⁰ 3.

ε) *Întru* se întrebuințează uneori în loc și alături de *între*. Acest uz se vede destul de bine în exemplele următoare, ca să nu ne oprim decât la câteva: *între domni va fi moarte, și întru alaltt oameni* 33 v⁰ 8, și *întru corabiū bine, și întru dobitoace pri-pasure, și între domni oști* 37 r⁰ 3—5; vezi încă: 11 r⁰ 14, 21 v⁰ 15, 27 v⁰ 7, 28 v⁰ 1 și 9—10, 30 v⁰ 7, 33 v⁰ 6 și 8, 36 v⁰ 6, 37 r⁰ 19, 39 r⁰ 13—14, 54 v⁰ 2, etc.

Tot așa *dentru* (= „dintru“) s'a pus în loc de *dintre*: *în-păratul dentru ei* (= „dintre ei“ sau „lor“) *de otravā va muri* 35 r⁰ 5.

ζ) *Întru* s'a pus foarte adeseori în loc de *în*. Din multele exemple, pe care le întâlnim aproape pe fiecare pagină, cităm: *în mālăe, și întru aiūte rodure* 28 r⁰ 3, *iarū în zua simbetēi dom-nului dumnezeului tău, să nu fac' întru în totū lucrulū* 22 r⁰ 9—10; mai vezi: 11 r⁰ 4 și 10, 11 v⁰ 6 și 8—9, 12 v⁰ 13, 13 v⁰ 5, 16 r⁰

5, 16^{r0} 5, 16^{v0} 8 și 12, 17^{r0} 6, 19^{r0} 14, 19^{v0} 9 și 14, 20^{v0} 2, 22^{r0} 10, 23^{r0} 2, 23^{v0} 14 28^{r0} 3 și 16, 29^{r0} 1—2 și 4, 30^{v0} 5 și 20, 31^{r0} 9, 31^{v0} 1, 32^{r0} 13, 32^{v0} 8, 33^{r0} 9 9—10 și 15, 34^{r0} 9, 34^{v0} 12 și 19; 35^{v0} 9, 37^{v0} 4—5 și 10, 39^{r0} 13—14.

Tot așa găsim *dentru* (= „dintru“) în loc de *din*: cu *po-eanie strigântă, dentru adancul sufletului* 1^{v0} 8, *timpină dentru nevoi o izbăvi pre noi* 5^{v0} 2, *dentru nesănătate întru sănătate întorcându* 16^{r0} 4, *și se vor mută dentru-un loc într-altul* 30^{r0} 8, *câte săptămâni sântă denătr-o zi mare până într-altă zi mare* 37^{v0} 9, *și denătru cei măseri se voră înălăfă, iară denă cei bogați se voră smeri* 36^{v0} 9.

η) În locul lui *la* îl găsim pe *întru*, în în: *într'-amiazăzi, întru amiazăzi* (= „la amiază“) 28^{v0} 6—7, 28^{v0} 19—29^r 1, 29^{v0} 17, 30^{v0} 13—14, 31^{v0} 13, 32^{r0} 4, 33^{r0} 13 și 19, 34^{r0} 5, 36^{v0} 6. — Expresiunea *în vreme* din *ploi în vrême* 34^{r0} 14—15 este deasă prin Ardeal cu înțelesul de «potrivit», «cu măsură», «nici prea mare, nici prea mic», deci nu poate fi vorba de o întrebuintare a lui *în* în loc de *la*, iar *în vreme* nu poate să însemneze «la vreme», «la timp». BCU Cluj / Central University Library Cluj

θ) *Întru* s'a pus în loc de *cătră*, de în: *se apropie întru acoperimântul tău* 14^{v0} 3.

ι) E de prisos în în: *grije și scrăbă și cuvinte rele în multă vrême veri avé* 57^{r0} 17, precum poate și *întru în: și miere mulă va să fie întru destul* 35^{v0} 9.

κ) *Spre* are înțelesul de «cătră», «la» în: *srăguiaște spre rugăciune* 10^{r0} 1, *căuă spre smerita roaba sa* 12^{r0} 3, *iară spre răsărită greutate* 28^{r0} 8, *și războe spre răsărită* 35^{r0} 17. — Tot cu înțelesul de «cătră», dar temporal, îl găsim în: *Motiva cândă veri sa le culci spre noapte* 20^{r0} 16, cf. *cătră seara*, etc.

λ) Întocmai ca și în graiul țaranului, *spre* se întrebuintează adeseori cu înțelesul de «asupra», „împotriva“: *și voră fugi dela elă mulțu rău cugetindă spre domnu-seu* 27^{v0} 17, *unul spre alătu (sic) se va scuă* 28^{r0} 9, *Deč cand veri vedé vrăjmașii tăi spre tine* 39^{r0} 7, *cândă vrăjmașii tăi se rădică spre tine* 57^{v0} 6.

μ) Cu înțelesul de „asupra“, «pentru» sau în locul unui dativ posesiv îl găsim pe *spre* în: *spre oameni mari foarte rău* 30^{v0} 9, *spre gadine moarute* 36^{r0} 9.

ν) Se poate înlocui *spre* cu *pentru* sau cu un dativ final

în: *însuși s-au datu spre moarte* 8v^o 3, și *spre stricare voru fi* 27r^o 17, și *fieri vor fi multe spre pacoste oamenilor* 34v^o 1.

o) Nu se face deosebire între *pre* și *spre* < *super*, ci se întrebuițează adeseori unul în locul celuilalt: *m[i]/[o]sti-vindu-te pre* (= «spre») *noi* 1v^o 10, *Nu mărturisî pre* (= «spre», «asupra», «împotriva») *vecinul tău mărturie str'mb[a]* 22v^o 9; *nu te nădăjdui spre* (= «pre») *vrătuie ta nič[i]* *spre* (= „pre”) *armele tale, nič[i]* *spre* (= «pre») *calul tău nič[i]* *pre priiatnicii tăi* 39r^o 8, 9 și 10, cf. *pre tine ne nădăjduim'* 10r^o 10, și *pune nădăjde pre ei'* 39r^o 12.

Tot așa *despre* s'a pus în loc de *de pre*, *de pe*: *pre cea ce ia toată lacrăma despre toată fața* 15v^o 3.

k. *Conjuncția*. În locul conjuncției *ca* găsim pe *cum* în: *îndirepteză-mă spre lucrare bune, cum alaltă vreme a vieții mele fără vină să petrec și cu tine raiulă să află* 21r^o 8.

l) Metateză sintactică: *Rogu-mă peconră* 4r^o 10—11, *cu cercetare nevoiaște-te* 8r^o 9, *carii sântu în scrăbe foloséște-le* 16r^o 12—13, *măla fiiului tău și a d[eu]mnezeului nostru varsă-o pre chinuitorulu-m[i]* *sufletu* 21r^o 5, și *cu rugăciunile tale îndirepteză-mă spre lucrare bune* 21r^o 7, și *pre oameni într-ața țară fi-vorū boale grēle dela dumnezeu* 34r^o 9. — Construcțiunea metatetică e pricinuită de lipsa protezei lui *i* la pronumele scurtate de dativ p. I, II, III și de acuzativ p. III singulară și plurală (*îmi, îți, își, îi*): *cântec de miază noapte aducu-ți* 19v^o 7, etc.

o) Construcțiune incorporativă: *căstigaui-lēm* 9r^o 3, *turbură-se-va* 29v^o 13, *împlē-se-vorū* 30v^o 16, *ispiti-se-va* 33r^o 3—4, *smeri-se-vorū* 33v^o 4, *fi-le-va* 37v^o 2, etc.

p) Disimilațiune sintactică sau un fel de chiasmus, remarcabil, fiindcă reproduce graiul țaranului: *dezlegi voroava năpăștilorū și asupreciunile drăcești le gonești* 8v^o 10—12.

r) Găsim un număr însemnat de asperități și anacolutii care dovedesc primitivitatea traducerii:

z) Se acordă greșit: *măneei stānga* 56r^o 16—17, dar cf. *urechei stingi* 54r^o 13—14.

3) Se schimbă numărul, trecându-se dela singular la plural, și invers: *și ce va fi în păduri și în mare gadine vii vor slăbi* 28v^o 2—3, *va fi zbierare și greutăți* 28r^o 16—17, *va fi rane și friguri multe* 29v^o 8—9, *laturé despre austu de foame vor muri* 35v^o 2—3; *Gurmazi[i]* *dendărăt de se va clăti* 53v^o 5.

γ) Se schimbă cazul: *că noi nedostoinicii, că de nu ai stă tu înainte, rugându-te pe[n]tru noi. cine neră izbăvi de atâtea nevoi* (= *că pe noi nedostoinicii, de nu ai stă tu înainte, rugându-te pentru noi, cine ne-ar izbăvi de atâtea nevoi*“) 2r^o 6—9, unde însă putem avea de-a face și cu lipsa lui *pre* la acuzativ, *Pre patul durerii mele, și celă de păcate carele zacū* (= „și celui care zacū din pricina păcatelor“) *ca o de oameni iubitoare ajută-mi* 7r^o 10—14.

δ) Se schimbă persoana, trecându-se din *oratio obliqua* în *recta*, și invers: *Bogație de vindecări verși, celorū ce te cāntă cu credință fečoară și preînălțām* (= „preînălță“) *în vēcī* 15r^o 4—7. În textul *Trepemiciui* (ff. 53r^o 58v^o) se alternează persoana a II-a cu a III-a nu mai puțin decât de 26 ori.

ε) Se alternează o formă nearticulată: *și tălare spune, și iarna gré* 33v^o 13—14.

φ) Un adverb se alternează cu un substantiv: *celorū buni ești pururē, și celorū credinčōși ești tărie* (= „ceea ce ești pricina bunătăților și întărirea credincioșilor“) 4r^o 7—9.

χ) Se coordonează două forme de expresiune alcătuite în mod diferit: *Nepuțințele trupului, și pacatele sufletești, d[u]mnezeiascū pruncă, ce orū ce cu dragoste se a roșie întrū acoperimântuū tău, pre urată vindecă* 14r^o 13—14v^o 5. *Nepuțința sufletului mieu vadeč[u] fečoară, și durerile trupești* 14v^o 13 15r^o 1, *alunce mântuire a toată lumē va fi, și împăraților cādere* 31r^o 19—31v^o 1. *Iaturē despre răsărit și cei despre apus întrū un loc se vorū adunā* 33r^o 14—16, *și țărāl eghipetului va fi slăbire și va avē pucoste de gadine* 33r^o 16—18, *de va tunā... sau va fi fulgerū* 31v^o 12—14, dar cf. *și sū va tunā sau va fulgerā* 30v^o 12—13, *se va tunā... sau va fulgerā* 33r^o 13—14, *se va tunā noaptē sau va fulgerā* 37r^o 17—18.

θ) Se schimbă prepozițiunile: *iară în zua simbetēi domnului dumnezeital tău, să nu pād[?] întrū în totū lucrālū* 22r^o 9—11, *în maae și întrū alīe rodine* 25r^o 3, *între domni v. fi moarte, și întrū alaiți oameni* 33v^o 7—8, *și denūtru cei mēseri se vorū înălță, iară denū cei bogāți se vorū smeri* 36v^o 9—11, *și întrū corabii bune, și întrū dobitoace pripasure, și între domni oști* 37r^o 3—5, *nu te pādājdoi* (= „mădajdoi“) *spre vrātutē ta nič[i] spre armele tale nič[i] spre alaiți ai nič[i] pre prițanicii tă* 39r^o 8—10.

z) Fenomenul de discordanță uzual rezultat din întrebun-

țarea relativului fără prepoziție pentru tot felul de determinări circumstanțiale, atât de des în limba noastră veche, îl găsim și aici:

Carele sântu înru scrăbă și în tânguială (— „acelora care“ sau „cărora sânt în scârbă și în tânguială“), **socolință d[uj]mneziască cercetare ce e dela tine spodobêște** 3r⁰ 14, **ce caré** („aceleia, care“ sau „căreia“) **pre dumnezeu, și pre ispf[ă]șitoriul lumiei și pre izbăvitoriul de nepuințe ai născut[ă] ție mă rog bună** 9r⁰ 13—14, **carii** (— „acelora, care“ sau „cărora“) **sântu în scrăbe folosêște-le** 16r⁰ 11—12; **sore o țară ce** (— „spre care“ sau în care“) **va merge mulți i se voru închină** 53v⁰ 8, **în r-o cale sau la un război ce** (— „în care“ sau „la care“) **va purcede pre lesne va înblă** 53v⁰ 13; cf. și **celu de păcate carele** zacu (— „și celui care zacu din pricina păcatelor“), **ca o de oameni iubitoare ajută-mi** 7r⁰ 11, despre care a fost vorba la γ.

λ) Expresiuni brachilogice sânt: **de unde mie ačasta** 11v⁰ 2—3, „de unde (îmi) este mie aceasta“ **bl[ag]o[s]f[lo]vită tu întru mueri** 11r⁰ 14 — „blagostovită ești tu între mueri“, **caută d[a]v[il]d[ă]** 39r⁰ 17 — „caută la David“, **Degetul mare mâna dirêptă de se va clătî** 56v⁰ 8—9 — „Degetul mare dela mâna dreaptă“ sau „al mânei drepte de se va clătî“; **cu un vrăjmaș te veri certă iară te veri împacă** 57r⁰ 2—4 — „cu un vrăjmaș te veri certă și iară te veri împacă“. Tot în urma brachilogiei nu s'a pus **va fi în iară mai apoi iară se vor întîlnă cu pace și gadinilor sălbateci perire** 29r⁰ 7, etc.

μ) Găsim și repetiri și glose: **că noi nedostonicii, că de nu ai stă tu înainte, rugându-te pe[ș]f[ă]ștru noi cine nêră izbavî de atâte nevoi** 2r⁰ 5—6, **Grăi domnul cêste cuvînte toate cătră moisei, grăind[ă]** 21r⁰ 16—17 **mare pripec va fi și mare nevoe va fi** 28r⁰ 13—14, **și va ucide unul pre alaltu va ucide** 36v⁰ 1—2 — Glosa e evidentă în: **că mēseru sântu ocaanicu** (sic) 20r⁰ 11—12, căci p.-sl. **окаиника** însemnează **ᾠλῆος**, „miser“, precum și în: **Când veri începe la pâine noao sau la prăgă** 39v⁰ 12, **în orașe și în cetăți** 31v⁰ 7, **în legătură, sau în robie** 39v⁰ 8. Cuvântul *poame* pare a avea două înțelesuri, mai întâiu pe cel de „prune“, cum se obicinuește și astăzi în unele sate ardelen, apoi pe cel de „poame“ în genere, în: **Când veri începe la pâine noao sau la prăgă au la poame au la vie, sau fiecă poame** 39v⁰ 13.

ν) Aflăm apoi pleonasmii, ca: **oarecine un domnu** 29v⁰

11—12. *varecine unu omu foarte puternic* 31 r° 12—13 *și ca la o cîna ce ești priitoare* («... ca la o folositoare») 3 v° 13—14; *iară în zua simbetei domnului dumnezeului tău, să nu faci² intru ia tolu lucrul* 22 r° 9—11.

a) Topica uneori este de tot nenaturală și contrară spiritului limbii românești: *împină dentru nevoi a izbăvi pre noi* 5 v° 2—3, *una de străgu adăpostitoare* 5 v° 4—5, *și celū de păcate carele zacū* 7 r° 11—12, *ca o de oameni iubitoare* 7 r° 12—13, *dela cei ce cu bună credință născătoare lui dumnezeu te mărturisescū* 15 v° 13—16 r° 1, *că din nu avemū păcătoșii cătră d[um]nezeu intru nevoi, și scrabe, purure izbăvire, îngreuiati ca păcate multe* 16 v° 10—14, *și toate carele-s spurcate și viciene, și de hulă cugete* 20 r° 6—8, *și postușanția de-înfră omului pentru d[um]nezeu fâgăduia* 24 v° 2—4, *și ce va fi în păduri și în mare gadine vii vor stăbi* 28 v° 2—3, *fața și trupulū i se va apătri (sic) oare de ce* («de oare ce») *lucru* 58 r° 17, etc.

În special se observă o tendință vădită de a așeza predicatul la sfârșitul propoziției: *și celū de păcate carele zacū* 7 r° 11—12, *de facere re a vrajnezilorū sa mă izbăvască* 8 v° 6—7, *carē cu moarte și cu putrezire fusese prinsă* 8 v° 1—2, *și sănătate cu rugăciunile tale-mi dă* 8 r° 10—11, *Pre patū acmū cu nepuință zacū* 9 r° 11—12, *De izvorulū lacrimelorū mele nu te întoarce* 15 r° 14—15 v° 1, *Nepuințele trupului, și păcatele sufletești, d[um]neșzeiască pruncă, celorū ce cu dragoste se aproprie intru aco-perimăniulū tău, precuratā vindecă* 14 r° 13—14 v° 5, *Inema me de hucurie o împlie făcōtră* 15 v° 5—6, *cumū alaliā vrēme a vieței mele fără vîră sa petrec și cu tine răimū să aflū* 21 r° 8—10, *greutate și nevoi între oameni va fi* 27 v° 7—8, *mai marele pre vrajmașul sau va birui* 29 r° 11—13, *și în prădare vor cadē* 35 r° 4, *împăratul dentru ei de otravā va muri* 35 r° 5—6, *pre mare se vorū turburā* 35 v° 15—36 r° 1, *păințe bune și multe vorū fi* 37 r° 7, *foarte întristare vei avē* 55 r° 5—6, *o veste veri auzi* 56 v° 16—17, *grije și scrabi si caviure rēle în mulā vrēme veri avē* 57 r° 16—18, *pagubā veri pați* 57 v° 2—3, *hoala vārsatului veri pați* 57 v° 7—8, *și mult veri dobândi* 57 v° 13, *cu o dare sau cu o mîi[fo]stenie de folos s[un]telului îndemmnā (sic)* 58 r° 1—3, *mare și mulūi sedere la unū toc i se va tamplū* 58 r° 10—12, *o dobândā de marhā veri apucā* 58 v° 1, *venire a unui fecor sau a [um]nui prăatinū ce au fostū depărtat arată* 57 v° 14—16, etc.

Topica se schimbă în urma anticipației: *caré pre îndireptătoriu pre domnulū ai născutū* (= ceea ce ai născut pe Domnul îndreptător“) 6^v 9—10, *ce caré pre d[u]mnezeu, și pre ispl[ă]șitorulū lum'ei, și pre izbăvitorul de neputințe ai născutū. fie mă rog bună* (= «ci mă rog ție, bună, care ai născut pe Dumnezeu și pe mântuitorul lumii și pe izbăvitorul de neputințe“) 9^r 13—9^v 4, *iară în zua simbetei domnului dumnezeului tău, să nu faci întru la totū lucrulū* 22^r 9—11, *Doao porunci a legii vechi ce întru iale* (= «întru care») *toată lēgē și pror[o]cii razâmă* 23^r 1—3.

Cuvintele legate prin conjuncțiunea coordinatoare sânt despărțite prin celelalte părți ale propozițiunii: *bucură te adăpositoare tuturor creștinilorū, și scăpare* (= «adăpostitoarea și scăparea tuturor creștinilor») *biruitoare* 18^r 9—12, *Neputința sufletului meu vindeč[i] fečoară. și durerile trupești* (= „Neputința sufletului meu și durerile trupești le vindeč[i], fečoară“) 14^v 13—15^r 1, *Adăugăturile năpăștilorū, tu le gonești, și aflările chinurelorū fečoară* (= „Adăugăturile năpăștilorū și aflările chinurelorū tu le gonești“) 15^r 8—11.

Propozițiunea atributivă e așezată departe de cuvântul determinat: *Tuturor oriești cēia ce ești bună, celorū ce scapă la tine cu credință. întru acoperemântulū tău celū tare* (= „Tuturor celorū ce scapă la tine cu credință întru acoperemântulū tău celū tare priești cēia ce ești bună“) 16^v 5—9, *carele dau păcatele parinților pre fečori până la a treia și a patra rudă celorū ce urăscū pre mine* (= «carele dau păcatele părinților celorū ce urăscū pre mine pre fečori până la a treia și a patra rudă“) 21^v 11—14.

D. Particularități lexic.

a) Elemente latinești.

α) Între elementele latinești ale textelor, pe care le studiem, găsim unele cuvinte, care astăzi nu mai sânt întrebuințate, ori, și dacă sânt, se întrebuințează într'o formă mai nouă ori numai ca provincialisme în o mică parte a limbii românești.

Substantive: *asin-* < *asīnus*, -um 22^r 13—14, 22^v 15; *austru* = „vânt de miează-zî; mieazăzi, sud“ < *auster*, -strum 35^v 3; *fie* = „fiică“, «fecioară» < *fīlia*, -am 10^v 3,

17v⁰ 8; *grindine*, care astăzi se rostește *grindină*, < *grando*, -înem 39v⁰ 9; *zgaibe*, care nu are înțelesul de „răie“, ci pe acel de „Blutgeschwür“, „rană care a început a prinde coajă“, și astăzi se aude în forma *zgaibă*, „scabies“ (cf. alb. *zgebe*, *zjebe*, *dzjebe*, *skëbe*, it. *scabbia*) 30v⁰ 8—9, cf. și *pecingine* < [im]petigo, -înem 30v⁰ 9, care prin Bănat se rostește *pecingină*; *sisioură*— sub-subala 57r⁰ 9—10 și 12; *vinătore* < *vēnter*, -trem 58v⁰ 3—4, dar cf. și *pănțece* < *pantex*, -icem 11r⁰ 10, 11v⁰ 1—2, 11v⁰ 9, 13v⁰ 6, 24r⁰ 2, 58r⁰ 14—15 și 18.

Derivat e *mesărătate* 24v⁰ 1 din *mēserū* < *miser*, -a, -um 20r⁰ 11, 36v⁰ 10.

Amintim la acest loc că în textul *Paracelisului* dela 1639 se găsește și cuvântul *măgură* (18v⁰ 1) cu înțelesul de „munte“, „colină“, „deal“. Părerile privitoare la etimologia acestui cuvânt le-am rezumat în *Daco-Romania*, I, Cluj 1921, pp. 126—128.

Adjective: *meser*— „sărac“, „sărman“ < *miser*, -a, -um 20r⁰ 11, 36v⁰ 10, *plouros*— „ploios“ < **pluorōsus*, -a, -um (cf. ar., mgl. *pluiros*¹⁾) 29v⁰ 11, 30v⁰ 11, dar găsim și pe *plaios* < **plōiōsus*, -a, -um (cf. *pluviosus*, -a, -um) la 30r⁰ 11. Despre *derept*, *dirept* a fost vorba în alt loc. Mai notăm numai însemnarea de „gol“, „cu mâinile goale“ a lui *deșert* în: *nu întoarce robii tăi deșerti* 1v⁰ 14; altfel acest cuvânt se întrebuințează în toate înțelesurile obicinuite și astăzi, cf. *Mărime deșartă* 24r⁰ 4—5, *va luvă numele lui în deșertu* 22r⁰ 4.

Pronume. Formele aferezate (*cest* și *cel* fără *a* la început) ale pronumelor demonstrative *acest* < *eccu[m]*-*istum* și *acel* < *eccu[m]*-*illum* fiind caracteristice pentru limba veche, cităm următoarele exemple: *apoi zi căstă molitvă* 20r⁰ 19, *Grăt domnului căste cuvinte* 21r⁰ 16, *dragii miei is[ra]iști cești noi* 39r⁰ 2, *ce citește cest' ps[al]m* 39v⁰ 17; *celui împărat' ce ține ceriul și pământul'* 38v⁰ 15.

Pronumele determinativ *alalt* < *illum* + *alterum* obicinuit astăzi numai în adverbele *alaltăieri*, *alaltămâne*, *alaltăseară* și, mai rar, *alaltădimineață* (— „alaltă-ieri-dimineață“), dar care odi-

¹⁾ Credem că nu e trebuință să admitem pentru explicarea acestei forme „contaminarea unei forme dispărute *pluiar* < **plōialis* (= *pluvialis*) cu *plaios*“ (v. l. — A. Candrea și Ov. Densusianu, *Dictionarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, p. 214), ci pe cea a lui *plouros* cu *plaios*.

nioară eră mult mai întrebuințat, încă se găsește de câteva ori: 21ro 8, 28ro 10, 32vo 10, 33vo 8—9, 36vo 2, 39vo 16, 56ro 12.

Remarcabile sânt pronumele nehotărîte *nescare* = «oarecare» < nescio qualis 55vo 7 și *neștine* «oarecine», „cinevă“ < nescio quem 55ro 6, dar cf. și *nește* < nescio quis, -quid 53ro 7, 55vo 14, 57ro 7.

Numerale: *nemic* = mod. «nimic» < nē + mīca 53vo 16, la care am mai putea adăuga forma veche *al* sau *alū* *patrulū* 56vo 14—15, 57ro 5 a numeralului ordinal *al* *patrulea*.

Verbe. Cum am amintit în alt loc, credem, că ni s'au păstrat verbele latinești simple în: *necă* = „ucide“ < nēco, -āre 34ro 8, *notă* = «pluți», „călători cu naia“ < *tēdo, -ēre 3ro 12 și în *tîmpînă*, *tînpînă*, = «a se grăbi», „a alergă“ (< tîmpănă, tîmpenă «Handpauke», pentru care cf. p.-sl. *тѣпанъ*, gr. *τύμπανον* și lat. *tympanum*), căci înțelesul lor e deosebit de al compuselor cu *în-* întrebuințate astăzi. Despre afereza lui *în-* din *bogăți* (*a se* √) 31ro 5, *mulți* (*a se* √) — „a se înmulți 34ro 15, 34vo 9, *tâmplă* (*a se* √) — „a se întâmplă“ (< lat. *tēmpōro*, are) 58ro 11—12 și 14, *tălni* — „întâlni“ (cf. ung. *találni*) 58vo 16, care se mai aud și astăzi astfel prin Ardeal, a fost vorba când am studiat particularitățile fonetice. Tot acolo am amintit și că substantivele *necare* = «înnecare» 27vo 4 și *drăcire* = „îndrăcire“ 24ro 2 trebuie să se fi născut din vorbele aferezate *necă* (*a se* √) = „a se înnecă“ și *drăci* (*a se* √) — „a se îndrăci“.

Adverbe: *acmū* = mod. „acum“, „acuma“ < eccum-modo 1vo 5, 2ro 11, 3ro 12, 6vo 4—5, 9ro 8 și 11, 12ro 5, 19vo 4, 20vo 16, *acice* = „aici“ < eccum-hīc ce 37vo 7, *dec* 39ro 6 și *décii* 1vo 1 din *de* + *aci* (< eccum-hīc) = «apoi», *depreună* = „împreună“, „dîmpreună“ < de-per-unam 5ro 10, *dînoară* (*nice* √) = „(nici) odinioară“, «(nici) odată» < de-(ū)na-hōra 2ro 3, 19ro 11, *necăiuri* = „nicăieri“, «nicăieri» < nec-a-liūbi 13ro 6.

Notăm încă pe *amiazăze* = „la amieazi“, „într'amieazi“ 34ro 12, 35vo 5; dar cf. și *într-amiazăzi*, *întru amiazăzi* 28vo 6—7, 28vo 19- 29ro 1, 29vo 17, 30vo 13—14, 31vo 13, 32ro 4, 33ro 13, 33ro 19- 33vo 1, 34ro 5, 36vo 6, apoi *despre amiazăzi* = «de cătră mieazăzi», „de cătră sud“ 33vo 14—15, 35ro 2 și *de cătră amiazăzi* 35ro 11.

Prepoziții: *A* < *ad* se întrebuințează nu numai în adverb ca: *alocuré* 27 r⁰ 19, 28 r⁰ 7, 32 v⁰ 13, 33 r⁰ 1, 35 r⁰ 18, *amiazăze* 34 r⁰ 12, 35 v⁰ 5, [*intr-, intru*] *amiazăzi* 28 v⁰ 6—7, 28 v⁰ 19, 29 v⁰ 17, 30 v⁰ 13, 31 v⁰ 13, 31 v⁰ 13, 32 r⁰ 4, 33 r⁰ 13 și 19, 34 r⁰ 5, 36 v⁰ 6, [*despre*] *amiazăzi* 33 v⁰ 14, 35 r⁰ 2, [*de cătră*] *amiazăzi* 35 r⁰ 11, *aminte* 22 r⁰ 6, ori în determinațiuni adverbiale în legătură cu *de*, ci și singură pentru a alcătui, cum am amintit la particularitățile morfologice, o formă de gen.-dal. circumscrisă. Așa o găsim la 6 r⁰ 9, 18 r⁰ 5, 29 v⁰ 16, 31 r⁰ 19, 34 r⁰ 2, 35 r⁰ 1 și 12.

Dintre celelalte prepoziții, care se întrebuințează și astăzi, se pot releva pentru foneismul lor arhaic: *den*, *denū* „din“ < *de* (< *de*) + *in* (< *in*) 19 r⁰ 3, 19 v⁰ 6, 21 v⁰ 1 și 2, 34 v⁰ 2, 36 r⁰ 10, 36 v⁰ 11, 53 v⁰ 3, 58 r⁰ 1 și 4 (cf. și adverbele compuse: *denainte* = „dinainte“ 58 v⁰ 10, *dendărâi* = „dindărât“ 53 v⁰ 5, 58 v⁰ 7, *denlăutru* = „dinlăuntru“ 55 v⁰ 17, dar și *dinlăutru* 54 r⁰ 10 și *dinlăutru* 54 r⁰ 7, precum și adjectivul *dentăiū* = „dintăiu“ 21 r⁰ 15, care s'a născut prin o dezvoltare fonetică analogă din < *de* + *întâi* (< **antaneus* -a, -um), *dentru* = „dintru“ < *de* + *intru* (< *intro*) 1 v⁰ 8, 5 v⁰ 2, 16 r⁰ 4, 30 r⁰ 8, 35 r⁰ 5, 36 v⁰ 9, 37 v⁰ 9, *pren* = „prin“ < *pre* (< *per*) + *in* (< *in*) 29 r⁰ 15, 29 v⁰ 18, 37 r⁰ 9—10 și 11, *prentu* = „prin“ în loc de „pentru“ < *pre* (< *per*) + *in* (< *in*) 35 r⁰ 8, dar cf. și *pentru* 58 v⁰ 13, *prespre* = „peste“ < *pre* (< *per*) + *spre* (< *super*) 55 r⁰ 19, 56 r⁰ 12, dar cf. și *preste* 37 v⁰ 7—8 57 r⁰ 14; iar pentru înțelesul său: *despre* < *de* (< *de*) + *spre* (< *super*) = 1. „de pe“: 15 v⁰ 3; 2. »de cătră«, »din-spre«: 28 r⁰ 1 și 18, 29 v⁰ 2 și 8, 30 r⁰ 4, 30 v⁰ 7, 31 r⁰ 6, și 8, 32 v⁰ 4, 33 r⁰ 15, 33 v⁰ 14, 35 r⁰ 2, 35 v⁰ 3, 53 v⁰ 1 55 r⁰ 18.

Conjuncțiuni: *cu* < *aut* 39 v⁰ 12 și 13, 58 v⁰ 5, *ce* = „ci“ < probabil *quid* 9 r⁰ 13 9 v⁰ 12, 13 r⁰ 1, 19 v⁰ 10, 38 v⁰ 15, 39 r⁰ 4, 11 și 15, 39 v⁰ 17, 56 v⁰ 15, *să*, *se* = „dacă“ < *se* în loc de *si* 1 r⁰ 7, 20 v⁰ 5, 27 v⁰ 5 și 13 29 r⁰ 8 și 13, 29 v⁰ 12 și 17, 30 v⁰ 12, 32 r⁰ 3, 35 v⁰ 2, 36 r⁰ 12, 36 v⁰ 12, 37 r⁰ 16; 28 r⁰ 13, 28 v⁰ 6 17 și 19, 30 r⁰ 5 și 14, 31 r⁰ 2, și 13 32 r⁰ 9, 33 r⁰ 14 și 19, 34 r⁰ 1, 35 v⁰ 5 și 9, 37 r⁰ 1, 5 și 17, 37 v⁰ 3.

β) Găsim elemente latinești, care se întrebuințează și astăzi, dar în textele, pe care le studiem, au un înțeles mai vechiu și deosebit de acela pe care-l aflăm în graiul de-acum.

Substantive: *fečor* = „copil“, „fiu“ < **fētiolus*-um 21

v^o 12, 22 r° 11, 57 v° 15, cf. *feçoară* = „vergură“ < *fētiola*, am 2 v° 14, 3 r° 10, 4 r° 5, 5 r° 1, 7 v° 2, 8 v° 4, și 10, 9 r° 6, 10 r° 9, 13 v° 6, 14 v° 10—11 și 14, 15 r° 6 și 11, 15 v° 4, 6, și 11, 16 r° 4, 17 v° 12—13, 21 r° 11; *fire* < **fīre*, infinitivul lung al al verbului *a fi* întrebuințat ca substantiv verbal, 1. „ființă“, „natură“ 8 r° 14—8 v° 1, 24 v° 5; 2. „simț“ 24 v° 10; *oaste* = „războiu“, „expediție“ < *hōstis*, -em 28 v° 5, 34 r° 14, 37 r° 5, 53 r° 10, 57 v° 11; *rost* = „gură“ < *rōstrum* 19 r° 5.

Pentru înțelesul de „bucate“, pe care-l are astăzi mai mult în părțile moldovenești, amintim la acest loc substantivul *pătne* 27 r° 19, 29 v° 2—3, 30 r° 11 și 18, 31 r° 15, 33 v° 13, 34 r° 1, 7 și 15, 34 v° 9, 35 r° 8, 36 v° 8, 37 r° 2 și 7, 39 v° 12; dar cf. și *bucate* 54 r° 18.

Verbe: cădea = „a se închină“ < *cado*, -ēre (= clas. = *ere*) 1 v° 6—7, 17 r° 2—3, 19 v° 8, *ferici* = „lăudă“, „mări“ derivat din *ferice* < *fēlīx*, -īcem, 4 v° 12, 11 v° 10, 12 r° 5, *împlē* (*a se* ~) = „a se împlini“ < *impleo*, -ēre 11 v° 11, dar cf. și *împlē* = „împlea“, „umplea“ 3 r° 3, 7 v° 4, 11 r° 11, 15 v° 6, și *împlē* (*a se* ~) = „a se împlea“, „a se umplea“ 29 v° 7, 30 v° 16, 34 v° 5, *jucā* = „a se mișcă“, „a sări“ (despre copil în pânțele mamei) < **jocare* (= clas. *jocari*) 11 r° 9, 11 v° 7, *păți* = „suferi“, răbdă“ < *patior*, -īri 33 v° 19, 53 v° 7, 57 v° 3 și 8, *rădicā* (*a se* ~) = „a se răscula“, „a se revolta“ < *eradico*, -are 33 r° 8, 39 r° 18, de-aici *rădicare* = „răscoală“, „revoltă“ 34 v° 11, cf. și *va rădicā vrajbā* 32 v° 11, dar *mā ridicā* = „mă vindecă“ 9 v° 5, 19 v° 13, *sărutā* = „a se închină“, „a salută“ < *salūto*, āre 11 r° 6—7, de-aici *sărutare* = „închinăciune“, „salutare“ 11 r° 8—9, 11 v° 6, dar cf. și *sărutā* (*a se* ~) = „a se sărută“ 55 v° 14.

b) Elemente slavone.

Dintre slavismele mai neobicinuite cităm¹⁾:

α) Nume împrumutate de-a-dreptul din paleo-slavă, remar-

¹⁾ Nu dam aici indicațiile tipiconale slave, ca: *caaba* = „Mărire“, *uŕŕk* sau *uŕŕk* = *uŕŕk*, românește „Și acum“ etc. — În acest chip am răspuns fără să vrem, întrebării ce și-o pune d-l G. Pascu în *Istoria literaturii și limbii române din secolul XVI*, București 1921, p. 120: „Ce poate să fie *uŕŕk* pg. 220?“ [*a Cod. Sturdzan*].

cabile parte pentru fonetismul străin păstrat, parte pentru că nu se mai întrebuințează în graiul actual, ori, și dacă se întrebuințează, au alt înțeles: *bl[a]goveștenii* = »Buna-Vestire« < БЛАГО-ВѢЩЕНІЕ 38 v⁰ 8—9 și 9—10, *boare* = »vifor« < БОУРА 4 r⁰ 12, 6 v⁰ 11, 30 r⁰ 1 și 2, 30 v⁰ 17, *b[o]goiavlenie* = »Bobotează«, »Arătarea-Domnului« < БОГО-УВАЖЕНІЕ 38 v⁰ 4 și 6, *b[o]goslovie* = »învățătură dumnezească«, »propovăduire«, »theologia« < БОГО-СЛОВІЕ, *bură* = »vifor«, < mai curând din p.-sl. БОУРА decât din gr.-lat. *boreas* »vânt puternic«, »furtună« ori o modificare a lui *abur*, 35 r⁰ 19, *cin* = »ordin«, »stare socială« < ЧИНЪ 23 v⁰ 5, *gadină* < bulg. *gadinka* = »animal (în general), fiară, reptile, păsări, insecte 28 v⁰ 3, 29 r⁰ 6, 33 r⁰ 18, 36 r⁰ 9, *gl[av]ă* < ГЛАВА = »capitol« 39 r⁰ 15, *imr[se]c¹*) < ИМАРЕКЪ = »spune numeie« 5 v⁰ 11, *levū*, *lev'*, *lev* = »leu« < ЛЕВЪ, ЛЕВЪ 25 r⁰ 8 și 14, 25 v⁰ 4, 11 și 17, 26 r⁰ 3, 9 și 15, 26 v⁰ 3, 8 și 15—16. 27 r⁰ 3 și 9, 30 v⁰ 3, dar cf. genitivul *leului* din *leu* < леѡ, -onis, *liubovū* = »iubire« < ЛЮБОВІ 23 r⁰ 14, 23 v⁰ 15, 34 r⁰ 13 *maslu* = »ungerea de pe urmă« < МАСЛО = »uleiu« 28 v⁰ 6, *mesētū* și *mesēta* = »lună« < МѢСЯЦЪ 25 r⁰ 6 și 13, 25 v⁰ 3, 10 și 16, 26 r⁰ 4, 10 și 17, 26 v⁰ 5, 12 și 19, 27 r⁰ 7, *miloste* = »milă«, »îndurare« < МИЛОСТЪ 5 r⁰ 11—12, 6 v⁰ 14, 7 r⁰ 2, 13 v⁰ 11, 21 v⁰ 15, 23 v⁰ 16, 24 r⁰ 6, cu care sânt înrudite: *milă* = »îndurare« < МИЛА = »barmherzig« 12 v⁰ 7—8, 21 r⁰ 4, *milosteniē* = »dare, împărțire de milă« < МИЛОСТЯНИИ 24 r⁰ 16, 58 r⁰ 2, *milostiv*, »milos«, »îndurător« < МИЛОСТИВЪ 6 r⁰ 11 și 12, 6 r⁰ 14 — 6 v⁰ 1, 12 v⁰ 4, *milui-* < МИЛОВАТИ, МИЛОУА 5 v⁰ 6 și 8, 6 r⁰ 13—14, 12 v⁰ 6, 19 v⁰ 10 și *milostivī* (a se v.), derivatul lui *milostiv*, 1 v⁰ 10, *molitvā* = »rugăciune« < МОЛИТВА 19 r⁰ 2 și 8, 19 v⁰ 18, 20 r⁰ 15 și 19, 20 v⁰ 18, *m[u]č[e]nic* = »martir« < МЪЧЕНИКЪ 38 v⁰ 6 și 8 *năpaste* < НАПАСТЬ — 1. »tentatio«, »ispită« 2 v⁰ 10, 8 v⁰ 11, 15 r⁰ 9, 2. = »calumnia«, »calamitate« 38 v⁰ 13, 58 v⁰ 15, *năroc* = »noroc« < НАРОКЪ 54 v⁰ 13, *pocaanie* = »pocăință« < ПОКАЯНИЕ 1 v⁰ 7, 14 r⁰ 9—10, 23 v⁰ 5, pentru al cărui fonetism cf. și *pocai* (a se v.) 39 v⁰ 2, *pohtă* = »poftă« < ПОХОТЬ 6 v⁰ 8, dar cf. și *poftă* 20 r⁰ 10, precum și *pohti* < ПОХОТѢТИ 22 v⁰ 11 alături de *pofti* = 22 v⁰ 12, *poslușanie* < ПОСЛУШАНИЕ = ὑπακοή, »obedientia«, apoi »das Dienst«, »die Bedienung« 24 v⁰ 2—3, *prăgă* = »păine

¹) Cuvântul, în această formă, trebuie considerat românesc.

nouă“, „bucate“, „fructe coapte“ ∠ *np̃kra* 39^v 12, *preobrajenie* 38^r 3—4 și *preobrajenii* 38^r 5 — „Schimbarea la față“ ∠ *np̃k-ovpa-жeннe* *pripas* ∠ *np̃pиacъ* = „fetus“, cf. *np̃pиacти* = „zufallen“, pl. 1. *pripas'* = „Zugefallenes“, „Zuwachs“ 34^v 16, 2. *pripasure* — „herzugelaufenes, verlaufenes, herrenloses Tier“ 37^r 4, *pripec* = „căldură“, „zăduh“, pentru care cf. sl. *np̃pицн*, *np̃pиcъ* = „coquere“, „ardere“ și *пекъ* = „aestus“, de unde și bulg. *pripek* = „locus apricus“ 28^r 13¹⁾, *pripel[ă]* = „vers care se cântă după psalmi și stihiri“, un fel de „refren“ ∠ *np̃pиcлo* 2^v 7, *psa[flom]* ∠ *псалмъ*, *псалмъ*, *псалмъ* 39^r 18—19, 39^v 1, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 14 și 17, *rudă* = „neam“, „generație“ < *poдъ* 10^v 2 (*bis*), 12^r 6, 17^r 6—7, 21^v 13, *smérenie* = „umilintă“ ∠ *смирeннe* 1^v 6, *spăsenie* = „mântuire“ < *спасeннe* 7^r 5—6, 9^r 4, 14^r 5—6, 18^r 8, *stlăpū* = „turn“, „columna“ < *стлпъ* 14^r 8, *svešnicū* ∠ *свѣщникъ* = „candelabrum“ 18^v 3, *svét* ∠ *свѣтъ* = *συμβολή*, „consilium“ 23^v 9, 24^r 17, *troiță* = „Treime“ ∠ *троица* 12^r 13, *voinic* = „ostaș“, „militar“, „soldat“, ∠ *воинъ* 27^v 18—19 29^r 2, *voroavă* = „vorba“ ∠ sl. *дворъ* — „curte“, cf. rus. *дворовый* = „făcând parte dintr'o curte“ 8^v 10—11, 37^r 10, cf. și *vorbi* 54^r 15 etc. *lute* = „cumplit“, „rău“ ∠ *лютъ* — „saevus“ 2^v 14, 4^v 13: 7^r 9, 54^v 8, *ocaanicū* ∠ *окаанникъ* *ἄλγος* „miser“ în glosa: *că méserū sântū ocaannicū* (*sic*) 20^r 11—12, *precista* = „preacurată“ ∠ *пp̃чистъ* 1^r 1—2, *s[ve]ti* = „sfânt“ ∠ *свѣтъ* 37^v 13 și 14, 38^r 2, 14 și 16, 38^v 10, dar cf. și *sfânt* 38^r 3, 5, 7 și 9, etc.

Notăm încă la acest loc că aproape toate numele proprii, de persoane, popoare, țări și ale lunilor, prin fonetismul lor arată proveniență slavă: *d[a]v[i]dū* 38^v 15, 39^r 3 și 17, *dimitrie* 38^r 14—15 și 16, *elisavethū* = „Elisaveta“ 11^r 7, 8 și 12, *gheorghie* 37^v 13, 38^v 10, *ilie* 38^r 2 și 3, *iraclie* 25^r 2, *is-[ra]l-* 39^r 2 *macarie* 19^r 9, *mariam* = „Maria“ 11^r 2, 11^v 13, 12^r 9 (dar cf. *marie* 21^r 2, gen. *m[a]riei* 11^r 9, precum și numele sărbătorilor *sf[â]nta-mărie-mare* 38^r 6 și 7 și *sf[â]nta-mărie-mică* 38^r 8 și 9), *moisei* = „Moise“ 21^r 7, *petrū* = „Petru“, «Petre» 37^v 14, 38^r 1, *sirah* 39^r 14, *zahăriei*, gen.

1) Gr. Crețu, *Mardarie Cozianul: Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649*, București 1900, p. 359.

dela *Zaharie* 11 r⁰ 6; *alamitean* = „Alamit“ 35 r⁰ 3—4. *aravia-* = «Arabia» 34 r⁰ 2. *aravitean* = „Arab“ 28 v⁰ 12, 30 r⁰ 6—7, 37 v⁰ 1, *midean* = „Med“ 35 r⁰ 2—3, *eghipet* 31 v⁰ 1, 33 r⁰ 16—17 și *eghipt* 21 v⁰ 1—2, 28 r⁰ 4. *tarigrad* și *tarigradū* = „Constantinopol“ 28 r⁰ 6, 32 r⁰ 8, 37 r⁰ 11—12, dar *roma* 30 v⁰ 19, nu *Râm*, cum am așteptă, la care mai putem adăuga adjectivul *frâncesc*, gen. *frânçeșli* (< p.-sl. *frangsk*) 32 v⁰ 6—7 cu înțelesul de „occidental de neam latin“, *Ghenăvar[ie]* 26 v⁰ 19, *Fevărarie* 27 r⁰ 7, *Martū* 25 r⁰ 6, *April* 25 r⁰ 13, *Maia* 25 v⁰ 3, *Iunie* 25 v⁰ 10, *Iulie* 25 v⁰ 16, *Avgustū* 26 r⁰ 4, *Septe[m]vr[ie]* 26 r⁰ 10, *Octo[m]vr[ie]* 26 r⁰ 17, *Noemvrie* 26 v⁰ 5, *Deche[m]vr[ie]* 26 v⁰ 12.

β) Nume neobicinuite astăzi derivate din cuvinte slave: *dodeială* = «supărare» din *dodei* = *δοδαρη* = „molestum esse“ 39 v⁰ 6, *gromovnicū* = «carte de tunet» < *громовник* din *громъ* = „tunet“ 25 r⁰ 1 (v. și 37 v⁰ 6), *nevoiață* = „osteneală“, „deadinș“ 1 v⁰ 4, 5 r⁰ 13 din *nevoi* (*a se* ~) 8 r⁰ 9, derivat din *nevoie* < *нѣвоѣ* 2 r⁰ 9, 2 v⁰ 1 și 15, 3 v⁰ 8, 5 v⁰ 2—3 și 13, 6 r⁰ 4, 7 v⁰ 9, 9 r⁰ 9, 16 v⁰ 12, 20 v⁰ 7—8, 27 v⁰ 8 și 14, 28 r⁰ 14, 37 r⁰ 10—11. *prîiatule* 39 r⁰ 19, *neprîiatnic* 55 v⁰ 12 din *prîiatin* 54 r⁰ 9 și 14, 54 v⁰ 2, 55 v⁰ 14, 57 v⁰ 15—16, 58 v⁰ 9, *prîiatenū* 54 v⁰ 19 și *neprîiatinū* 55 r⁰ 9 < *прѣиатеа*, *răpștirē* = „murmurare“ 35 r⁰ 17 din *răpști* < *рѣпшти*, *рѣпшѣа*, etc.

Dintre adjective, afară de *nedăstoinic* 19 v⁰ 1, 20 r⁰ 4 și *nedăstoinic* 2 r⁰ 5—6 < *ne + dostoinic* = *недостойнъ* = *ἀξιος*, „dignus“, despre al căruia fonetism a fost vorba, mai notăm numai pe *grabnic*, derivat din *grabă*, substantivul postverbal al verbului *grăbi* < *рѣспѣа*, în termenul juridic *moarte grabnică* 29 r⁰ 11, 30 r⁰ 4 = „moarte făcută în grabă, precipitată, nepremeditată, din neprevădere, din nebăgare de seamă“, căci „un felu de ucidere se cheamă *grabnică*, iară alta *apestitoare* (Mold. vajnică). Dece cea *grabnică* să cheamă într'acesta chip, când cel ucis nu iaste uciderea a lui ce au fost să ucigă pre altul, iară *graba au prîpît* de au ucis pre dânsul în locul aceluia“ (Prav. 316, cf. 330, etc.; v. *Dicționarul Academiei Române*, t. II, fasc. IV, p. 292), cf. și de *grabă vor perî* 29 v⁰ 1.

γ) Verbe: *blugostovi* = „binecuvântă“ < *благодословѣа*, din care ni s'a păstrat participiul perfect scris atât întreg, cât și scurtat, 2 v⁰ 1—2, 11 r⁰ 14, 11 v⁰ 1, 13 v⁰ 10, 14 r⁰ 4 și 12, 20 r⁰ 13, 21 r⁰ 2 și 12, *citi* = mod. „ceti“ și „citi“ < p.-sl.

чѣстѣ, чѣтѣ 1ro 3, 39ro 18, 39vo 17, *cisti* = „cinsti“ < чѣстѣ 17vo 13, *izbavi-* „mântui“ < избавѣти 2ro 8—9, dar cf. și *izbăvi-* 3ro 10—11, 5vo 3 și 10—11, 7ro 9—10, 8vo 7, 8vo 14— 9ro 1, 13vo 13—14, 17ro 3, 19ro 13, 38vo 17, 39vo 1, de-aici *izbăvire* = „mântuire“ 7vo 12, 16vo 13 și *izbăvitoriu-* = „mântuitor“ 9vo 2. *obidit-*, participiul lui *obidi* = „asu- pri“ < обидѣти, обидѣти 17ro 9, *pocaî* (a se ~) < покаянѣ 39vo 2, *pofti* < похотѣти 22vo 11, dar cf. și *pofti* 22vo 12, *prii-* = „a fi favorabil, binevoitor cuivă“, „a ajuta“, „a ocroti“, „a sprijini“ < приѣти 16vo 5—6, de-aici *priitoare* = „folositoare“, „ajutătoare“, „ocrotitoare“, „sprijinitoare“ 3vo 14, *priimi* = „primi“ < приѣти, приѣти 13ro 1—2, 15vo 7, 28vo 6, 53vo 19, *răsipti* = „risipi“ < расхвѣти 4ro 13, 30ro 19, *răvni* = „dori“ < p.-sl. рѣвнѣ < ζηλωτής, „aemulus“, p.-buc. рѣвнѣти = ζηλῶν, „aemulari“, 39vo 16, de-aici *răvnitoriu* 21vo 11, probabil traducerea p.-sl. рѣвнѣтиѣ = ἐπισητής, „qui contendit“, *smeri* (a se ~) = a se umili < смирѣти 12ro 3—4, 20ro 3, 30ro 7—8, 33vo 4, 36vo 12, *socoti* = „îngrijii“ < sl. сѣотѣ = „vită“ și „bani“, vitele fiind cel mai de frunte obiect de îngrijire și de transacțiune la po- poarele de păstori, 24ro 11, de-aici *socotință* = „purtare de grijă“, „îngrijire“ 3vo 2, *spăsi-* = „mântui“ < спѣсѣти, спѣсѣти din спѣсѣ 2vo 9, 8ro 14, 19vo 17, de-aici *spășitoriu* = „mântuitor“ 3ro 8, 7ro 3, la care mai putem adăuga forma *isp[ă]șitoriu-* 9ro 14— 9vo 1, *spodobi-* = „învrednicici“, „dignum indicare“ < спѣ- добѣти 3vo 3—4, *tocmi-* = „orându-i“, „dispune“, „face“, „pa- rare“ < тѣкѣти, cf. bg. тѣкѣти = „parare“, srb. чѣтѣти = „componere“ 13vo 5, de-aici *tocmire* = „ordine“, „rânduială“ 27vo 19, etc.

б) Adverbe și expresiuni adverbiale: *în harū* = „în deșert“ < харѣ (< ἄρησι 22ro 2, dar cf. și *în deșertū* 22ro 4, *pre lesne* 53vo 14, dar și numai *lesne* < bg. леснѣ 57vo 12, *de năprasnă* < напѣснѣ = „severus“, „praeceps“ 31vo 9—10.

c) Elemente maghiare, grecești și turcești.

Rămâne să mai studiem elementele maghiare, grecești și turcești ale textelor cârticelei de care ne ocupăm, întru cât ne pot ajuta la stabilirea ținutului din care a fost traducătorul. Dacă traducătorul a fost ardelean, ar trebui să găsim elemente ma-

ghiare neobicinuite în graiul Muntenilor, ba nici chiar în al Moldovenilor, la care maghiarismele sânt mai dese decât la Munteni, iar dacă a fost muntean, ar trebui să găsim elemente grecești și turcești necunoscute Ardelenilor.

Elementele maghiare ori înrudite cu elemente maghiare sunt: *chîn* < ung. *kín* 3^r 1, 4^v 14, 8^v 14, 9^r 9, 15^r 10, *inchipuitură*, derivat din *inchipui* < *chîp* < ung. *kép*, dar cf. și sl. *кѣмъ*, 21^v 6, *marhâ* = „marfă“ ori „vite“ < ung. *marha* 58^v 1, *oraș* < ung. *város* 28^r 17—18, 31^v 7, 32^v 1, 33^r 8—9, 37^r 10, *sârgu*, în expresiunea adverbială *de sârgu* = „de grabă“ 5^v 4, derivat postverbal din *srăgui* = „grăbi“ 10^r 1, 19^v 13 *sărgui*—1^v 11, 17^v 6 și *sir'guire* = „grabă“ 11^r 3—4 < *szorogni* sau **szorgani* „festino, sollicitus sum“ (cf. *szorgos*, „szorgoskodni, szorgulmas), *tlăhar* = „tălhar“, „hoț“, „fur“, derivat până acum dintr'un mai vechiu **tălhaiu* < ung. *tolvaj* cu schimb de sufix, 55^v 7—8; *hiclénu* — „viclean“ în propoziția: *ce mă izbăvește de celū hiclénu* 19^r 13, care ne reamintește vechiul „Tălăl nostru“, altundeva însă găsim *viclean* 20^r 7, 39^v 14 < ung. *hitlen*, iar o formă mijlocie avem în substantivul derivat *vittensugū* 36^v 7, *tăroase*, pluralul adjectivului *tăroasă*, = „grele“ „îngreunate“ 29^r 8—9 (cf. și *gréle* 33^r 6), derivat din *tar* = „greutate“, probabil < ung. *tár*, *birui* = „învinge“ și „avea“ 13^r 8, 16^r 8 și 9, 29^r 12—13, 55^v 11—12, 57^r 1—2, 29^r 10, de aici *biruitoare* = „stăpână“, „dispunătoare“ 1^v 9, 2^r 11—12, 5^r 14—5^v 1, 9^r 8, 13^r 1 și 9—10, 18^r 11—12, 20^r 1, *cheltui* < ung. *költeni* 57^r 9, de aici *necheltuitū* 5^r 4—5, *făgădui*—< ung. *fogadni* 24^v 4, *gândi*—54^v 5, derivat din *gând*, care s'a născut din un substantiv de aceeași origine cu ung. *gond* = „grijă“, *lăcui*—< ung. *lakni* 22^r 15—16, *măntui*—< ung. *menteni*, probabil prin mijlocire slavă, cf. srb. *mentovati*, 2^r 14, 2^v 15, 3^v 8, 7^v 9, 9^r 9—10, 17^v 6—7, 19^v 13—14, de aici *măntuire* 2^v 12, 13^v 3, 31^r 19 și *măntuitoru* 6^r 7—8, 12^r 2, 13^v 4—5, 14^v 6, 19^v 8, *sălăș'lui* (*a se* ∞) = „a se sălășui“ < ung. *szállásolni* 13^v 6—7, poate *tălni* = „întâlni“ 55^v 16, pentru care cf. ung. *találni* (v. Tikin, RDWb., p. 834).

Elemente grecești, unele venite prin paleo-slavă, sânt: *aghel*, cet. *anghel* = „înger“ < ἄγγελος 39^r 3 și 5, *arhaggelū*, cet. *arhanghel* < ἀρχάγγελος prin p.-sl. *apxangelaz* 38^r 16—17 și 18,

canon »un fel de cântec bisericesc« < m.-gr. κανών 2 v° 4, *cocon, cucon* = „copil“, înțeles pe care-l are și astăzi în unele părți ardelen, pentru etimologia căruia cf. n.-gr. κοκκῶνα = „gnädige Frau“, κοκκωνίτσα = „Fräulein“, apoi rom. *coca* = „Bébé“ și it. *cucco*, (dial.) *coc* și *cucculo* = „Lieblingskind“ 54 r° 16, 54 v° 12, 55 r° 19, 57 r 19; 53 r° 5, *eftinie* = „îndurare“, „Barmherzigkeit“ < εὐθυμία 12 v 8—9, *gheenă* = „iad“ < γέεννα prin p.-sl. *ganna* 24 v° 14, *grămătic* = „dascăl“ < m.-gr. γραμματικός 1 r 8, *hristos* < χριστός 4 v° 2 și 11, 14 v° 12, 17 v 14, 19 v° 16—17, 37 v° 12, 38 r° 19, 38 v° 2 și 4, 39 r° 6, *idolū* < εἰδωλον prin p. sl. *идолъ* 21 v° 5, *liturghiile* λειτουργία prin p.-sl. *литоургия* 3 v° 5, *mânie* < μανία 24 r° 4, 30 v° 2, 54 v° 8, *mărturie* < μαρτυρία 22 v° 9, *miros*, substantiv postverbal din *mirosi* < μυρίζομαι prin p.-sl. *мироуати*, 24 v° 11, *paraclisū* < παράκλησις prin p.-sl. *параклещъ* 1 r° 1, *patimă* = »suferință« < πάθημα 35 v° 11, *scorie* < σκορπίος prin p.-sl. *скорпиа* 25 r° 9 și 16, 25 v° 6, 12 și 18, 26 r° 5, 11 și 17, 26 v° 4, 7 și 17, 27 r° 4—5 și 11, 33 v° 11 și 12, *stemă* = „coroană“ < στέμμα 17 v 14, *stihire* = „cântec de slăvire“ < στιχῆρος prin p.-sl. *стихиръ* = „versus genus“, rus. *стихиря* cf. și gr. στίχος și p.-sl. *стихъ*, 2 v° 7, *trufie* < gr.-biz. *τροφή* 24 r° 5; *folosi-* = „ajută“, „ocroti“, „sprijini“, derivat din *folos* < m.-gr. φελός în loc de ὄφελος, 16 r° 12—13, de aici *folositoare* = „ajutătoare (ajutor)“, „ocrotitoare“, „sprijinitoare“ 13 r° 11, 17 v° 2, *mărturis-* < μαρτυρῶ, viit. — *ρήσω*, cf. și p.-sl. *мартырсати*, 16 r° 1, 22 v° 8—9, *părăsi* < παρεάω, viit. — *άσω* = „(vorüber) gehen lassen, aufgeben“ din care s'a făcut și srb. *parasiti* = »stehen lassen« 29 r° 2—3, *pizmi* = »pizmuji«, derivat din gr.-biz. *πεῖσμα* = »Trotz« prin p.-sl. *низъма* = „Hass“ (pentru telminațiunea -mi cf. srb. *pizmiti se*), 39 v° 15, *măcarū* = „ori“, „sau“ 20 v° 3 și 4, despre a căruia etimologie *Tiktin* în al său *RDWb.*, p. 935, zice: „Geht auf gr. μακάριε, Vokat. von μακάριος „glücklich“, zurück. Das Wort is weit verbreitet. Ausser den Balkanspr. besitzt es das It., Rätor., Altsp. (siehe Diez Wb.) u. Altport. (ein Beispiel siehe in *Lemckes Jahrbuch mege'r, meje'r* „wenn nicht“ (Mikl. Türk. El. II. 23) nichts zu tun“.

Mai vechi sânt considerate de unii *cuteză* < lat. *cottizo. -are = »aleam ludere din gr. ori gr.-biz. κοττίζω 55 v° 12—13, 56 r° 14 și *măngăia* < lat. *manganeo, -are din gr. μαγγανεύω, din care s'a făcut *măngălare* 13 r° 8 și *măngăitoare* 17 r° 12.

De origine turcească sânt: *duşman* < turc. *duşma'n* 57.ro 1 şi *măstrapă* -- „cană“ 18vo 10, pentru etimologia căruia cităm ceea ce ne spune *Tiktin* în *RDWb.* p. 1038: „Mittelb. aus türk. *mastrapá*, *mastrapá*. (— arab. *meşrebe'*), vgl. bulg. *maštrapa*, *maštrapa*, serb. *maštrap*, *-trafa* etc.; *n-* für *m-* wegen des folgd. Labials wie in *na'ibă*, *năfra'mă*, *na'milă* vgl. auch *furni'că*“.

Cum vedem din această scurtă înşirare, elementele maghiare, deşi sânt între ele unele, bunăoară *tăroase* = „grele“, „îngreunate“ care pot trece de provincialisme, nu sânt de ajuns pentru a căuta originea traducătorului în Ardeal, tot aşă, cum nici turceştile *duşman* şi *măstrapă* nu ne îndreptăţesc să o căutăm în Muntenia şi, mai puţin în Moldova. Ivirea acestora din urmă, cum vom vedea, se poate explica şi prin tradiţia creată în limba literară de lucrările lui Coresi, care cră Muntean. Cât pentru grecisme, ele se găsesc toate atât în textele vechi ardelenne, cât şi în cele muntene şi moldovene.

d) Înţelesuri greşite; cuvinte nouă.

Traducătorul, care altfel în privinţa limbii ţine socoteală de tradiţia literară, în părţile necompileate după traducerea din ungureşte a *Pallei* tipărite în Orăştie la 1582, de cele mai multe ori redă textul slavonesc cuvânt de cuvânt, ceea ce se vede nu numai din sintaxă, ci şi din neputinţa de a găsi înţelesul potrivit când cuvântul slavonesc înseamnă mai multe lucruri, precum şi din multele încercări ciudate şi neizbutite de a forma cuvinte nouă, atât prin derivare, cât şi prin compunere, în care de obicei se mărgineşte la traducerea *ad litteram* a compuselor slave,

α) Înţelesuri nepotrivite au următoarele cuvinte: *acoperemântū*, *acoperimânt* = „scut“, „apărare“, „mântuire“ (probabil trad. p.-sl. *кпсвз* = *σκέπη*, „tegmen“, „locus tectus“, „protectio“) 4ro 2—3, 13ro 5—6, 14vo 3—4, 16vo 8—9, 17vo 1—2, cf. şi *acoperi* = „scuti“, „apără“, „mântui“ 20vo 10; *hrane*, pl. *dela hrană*, = „bucate“ 30vo 6 (cf. p.-sl. *хрѣна* care înseamnă atât „nutremânt“, cât şi „bucate“) *legătură* = „lanţ“, „cătuse“ 39vo 8 (probabil trad. p.-sl. *вѣза*, *вѣза*, *оѣза* = *δεσμός*, „vinculum“, pe care la Gr. Creţu, Mardarie Cozianul: *Lexicon-romănesc şi tâlcuirea numelor din 1649*, Bucureşti 1900, p. 267 îl găsim tradus cu „legătură“, „lanţ“). *lemn* -- „pom“, „arbore roditor“ 30vo 1¹⁾, *limbă*

¹⁾ Latinescul *lignum* are înţelesul de „bois“: *ligna* „du bois à brâle“; „cu înţelesul de „arbore“ îl găsim întrebuinţat în epoca clasică numai de

= „neam“, „popor“ (cf. p.-sl. *книзѣ* = γλωττα și ἔθνος) 29^{r0} 10 și 16, 30^{r0} 4, 33^{r0} 5, *mărire* = „mărire“ 12^{r0} 7, 24^{r0} 4, 58^{v0} 3, dar și *mărire* 18^{v0} 4 (cf. p.-sl. *Благовѣстие* = τὸ μεγαλύνειν, τὸ „extollere“, τὸ „magnum et potentem reddere“ și *Благовѣстие* = μέγεθος, „magnitudo“), *nevaslă* = „mireasă“ 4^{r0} 14–4^{v0} 1, 6^{v0} 12, 8^{r0} 2 (cf. p.-sl. *небѣбра* = νύμφη, „sponsa“, „nova nupta“), *părete* = „zid“ (probabil trad. p.-sl. *сѣѣна* = τεῖχος, „murus“) 3^{v0} 12, 5^{r0} 10–11, 7^{r0} 6, 9^{r0} 2, *petiță* (pentru etimologie și înțeles cităm: „Der Herleitung von *piele* steht die Form entgegen (es war *pieliță* zu erwarten); ebenso dem zshg. mit ksl. *plūtū* (nslov. *polt*, *pelt*, serb. *put*, czech. *plť*, *pletť*, etc.), das jedoch sicherlich auf die Bdtg. eingewirkt hat, vgl. z. B. nslov. serb. „Fleisch, Leib, Haut, Hautfarbe“, *Tiktin, Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, p. 1143) 9^{r0} 13, *pruncă* = „fecioară“ (cf. p.-sl. *дѣва* = παρθένος, „virgo“, „puella“) 3^{r0} 4, 14^{v0} 2, dar cf. și *prunc* = „copil“ 27^{v0} 3, *suflet* = „duh“, „spirit“, (cf. p.-sl. *младѣнство*, *младенецъ* = βρέφος, „infans“, pe care la *Gr. Cretu, o. c.*, p. 172 îl găsim redat prin: „cocon“, „tinăr“) 11^{r0} 9–10, 11^{v0} 8, dar cf. și adj. *tinăr* = „tânăr“ 27^{v0} 3, *venit* = „jeler“ (trad. ung. *jövevény* = „advena“, „peregrinus“) 22^{r0} 15; *dezlegă* = l. „risipi“, „împrăștia“ 7^{v0} 14, 8^{v0} 10, 2. = „iertă“ 16^{v0} 1–2 (cf. p.-sl. *раздѣлѣати*, *-ати* și *раздѣла'ти* = λύειν, „solvere“), *țace* = „încetă, păstră tăcere“ (probabil trad. p.-sl. *малчѣати* = σιωπᾶν, „tacere“) 2^{r0} 2–3. *trece* = „trece cu vederea“, „disprețui“ (trad. p.-sl. *прѣзрѣти*, *прѣзрѣти* = καταφρονεῖν, „contemnere“, cf. la *Gr. Cretu, o. c.* p. 209: *прѣзрѣ'* = „nu băgă în seamă“, „trecu“), la care mai putem adauge *prinde* = „cuprinde“ 8^{v0} 2, *strânge* = „cuprinde“ (despre dureri și chinuri) 5^{r0} 1, *ține* = „cuprinde“ 2^{v0} 11, 11^{r0} 3, etc.

Întocmai ca și întrebuintarea greșită a mai multor prepoziții (*cătră* = „la“, nu „spre“, etc.) și glosele, de care ne-am ocupat la particularitățile sintactice. neîndemânarea în găsirea terminilor astrologici, cei mai mulți traduceri *ad litteram* din slavonește, încă este o dovadă despre primitivitatea traducerii: *numărătoriu-de-stele* = „astrolog“, „celitor de stele“ (trad. p.-sl. *звѣз-*

poeți (Virgiliu, Horațiu), dar mai târziu înțelesul acesta apare des în limba curentă (Vulgata; Glos. Reich.); de altfel în parte din limbile romanice, în gr. (ἔξλον) în alb. (*dru*) și în limbile slave (bulg. *звѣз*, sîrb. *звѣз*, rus. *звѣзды*, pol. *drzewo*; comp. și slov. *drevo* „arbore“, *dr'va* „bois“) găsim aceeași asociațiune de idei (l. — A. Candrea și Ov. Densusianu, *o. c.*, p. 147).

ΔΟΛΟΒ.ЦК = ἀστρολόγος, »astrologus« ori ΒΗΕΖΔΟΨΙΚΤΗΗ = ἀστεροθεάμων, »astrologus«) 25 r⁰ 3—4, *număr* — »zodie« (trad. p.-sl. ЧИСЛО = ἀριθμός, »numerus«) 27 r⁰ 14, 28 r⁰ 5—6, 28 v⁰ 9, 29 v⁰ 4, 30 v⁰ 3, 31 r⁰ 18, 32 v⁰ 8, 33 v⁰ 12, 34 v⁰ 10—11, 35 r⁰ 13, 36 r⁰ 3, 37 r⁰ 8, *berbéce* (cf. p.-sl. ОВАНХ = ἀριός, »aries«,) 25 r⁰ 6 și 12, 25 v⁰ 2, 8 și 14, 26 r⁰ 1—2, 7 și 14, 26 v⁰ 1, 8 și 14, 27 r⁰ 1, 8 și 14 (*bis*), *vițel* — »taur« (trad. p.-sl. ТАУЦЬ, v. *Gr. Crețu*, o. c., p. 264, dar cf. și КИЧКЬ = ταύρος, »tauri« la *F. Miklosich, Lexicon linguae Slovenicae veteris dialecti*, Vindobonae 1850, p. 203) 25 r⁰ 7 și 13, 25 v⁰ 3, 9 și 15, 26 r⁰ 2, 8 și 14, 26 v⁰ 1, 8—9 și 14, 27 r⁰ 2 și 8, 28 r⁰ 5 și 6, *gémănū, gemenū* = »gemenii« (cf. p.-sl. ГАМАНЬК = »gamănū« la *Gr. Crețu*, o. c. p. 111 și ГАМАНЬК = διδυμοί, »gemini, male pro testiculis« la *F. Miklosich*, o. c., p. 8) 25 r⁰ 7 și 13—14, 25 v⁰ 4, 9—10 și 15, 26 r⁰ 2, 8 și 15, 26 v⁰ 2, 9 și 14—15, 27 r⁰ 2 și 9, 28 v⁰ 9 (*bis*) *racū* (< p.-sl. РАКЪ = καρκίνος, »cancer«) 25 r⁰ 7 și 14, 25 v⁰ 8, 10 și 16, 26 r⁰ 3, 9 și 15, 26 v⁰ 2, 10 și 15, 27 r⁰ 2—3 și 9, 29 v⁰ 4 și 4—5, *levū, lev', lev* = »leu« < p.-sl. ЛЕВЪ, ЛЕВЪ = λέων, »leo«) 25 r⁰ 8 și 14, 25 v⁰ 4, 11, și 17, 26 r⁰ 3, 9 și 15, 26 v⁰ 3, 8 și 15—16, 27 r⁰ 3 și 9, 30 v⁰ 3, dar cf. *leului* 30 v⁰ 3, *fatâ* = »fecioară« (trad. p.-sl. ДѢВА = παρθένος, »virgo«, »puella«) 25 r⁰ 8 și 15, 25 v⁰ 5, 11 și 17, 26 r⁰ 4, 10 și 16, 27 r⁰ 3 și 10, 31 r⁰ 18 (*bis*) *cumpănă* — »cumpănă« și »balanță« (cf. p.-sl. УРЛѢВКА = σταθμός, »libra«) 25 r⁰ 9 și 15, 25 v⁰ 5, 11 și 17, 26 r⁰ 4—5, 11 și 16, 26 v⁰ 4, 10—11 și 16—17, 27 r⁰ 4 și 10, 32 v⁰ 7 și 8, *scorpiia, scorpie* (< p.-sl. СКОРПИОНА = σκorpion, »scorpius«) 25 r⁰ 9 și 16, 25 v⁰ 6, 12 și 18, 26 r⁰ 5, 11 și 17, 26 v⁰ 4, 7 și 17, 27 r⁰ 4—5 și 11, 33 v⁰ 11 și 12, *vânătoriu, vânător* — »săgetător« (trad. p.-sl. СТРѢЛѢЦЬ = τοξότης, »sagittarius«) 25 r⁰ 10 și 16, 25 v⁰ 6, 12 și 18, 26 v⁰ 5, 11 și 18, 27 r⁰ și 11—12, 34 v⁰ 10 și 11, *cornū de capră* = »țap« (trad. p.-sl. КОЗЬРОРЬКА = αἰγόκερος, »capricornus«) 25 r⁰ 10—11, 25 v⁰ 1, 7, 13 și 19, 26 r⁰ 6, 12 și 18, 26 v⁰ 6, 12 și 18—19, 27 r⁰ 6 și 12, 35 r⁰ 13 și 14, *udělā* = »vărsătorul de apă« (trad. p.-sl. ВОДОУЛИ, МОКРОШИК = ὑδροχόος, »aquarius« ori ВОДОТОКЪ = ὑδροχόος, »aquam fundens«, »udělā«, v. *Gr. Crețu*, o. c., p. 117) 25 r⁰ 11, 25 v⁰ 1, 7—8, 13 și 19—26 r⁰ 1, 26 r⁰ 6—7, 13 și 19, 26 v⁰ 6, (*udelā*) 13, 19, 27 r⁰ 6—7 și 13, 36 r⁰ 3 și 3—4, *pêste* = »pești« (cf. p.-sl. РЫБА = ἰχθύς, »piscis«, gen. РЫБНИИ = ἰχθύος »piscis«, v. *F. Miklosich*, o. c., p. 150) 25 r⁰ 11, 25 v⁰ 2, 4 și 14,

26 r° 1, 7, 13 și 19, 26 v° 7 și 13, 27 r° 1, 7 și 13, 37 r° 18 (bis).

p) *Derivate*. Și dintre acestea cele mai multe sunt traduceri neizbutite din slavonește. Fiindcă nu avem textul de pe care s'a tradus, nu putem stabili cu siguranță cuvintele slavone corespunzătoare. Ne mărginim deci numai să le înșirăm: *asupre-
cune* = »asupreală«, »asuprire« 8 v° 12, *adăugătură* = »asuprea-
lă«, »asuprire« 3 r° 1, 15 r° 8; *închipuitură* = »închipuire« 21 v° 6,
iar dintre cele obicinuie și astăzi se poate cită: *săgetătură* =
»săgetare« 13 r° 4—5, etc.

Dintre infinitivele întrebuințate ca substantive amintim aici numai pe acelea, al căror înțeles nu e tocmai cel de astăzi: — *adăpostire* »ajutor«, »scut«, »sprijin«, »ocrotire« (probabil trad. p.-sl. *прѣстании* = *λῆψιν* »portus«) 4 r° 2 și 6, 4 v° 1—2, *aflare* = »năvălire« 15 r° 10, *cercetare* = mai întâiu »vizită«, apoi îngrijire în loc de »îngrijitoare« (probabil trad. p.-sl. *поискуи* = *ἐπίσκεψις*, »inspectio«) 17 r° 14, *facere* = »faptă« (probabil trad. p.-sl. *творении* = *ποίησις* »tò facere«) 8 v° 6 cf. și *facere-
de-bine*, trad. p.-sl. *добро* sau *благотворении* = *εὐποία*, »beneficientia«, 58 r° 13 și *facere-
de-rușine*, trad. p.-sl. *стыдодѣлании* = *ἀσέλγεια*, »libido«, 24 r° 2—3), fire = 1. »natură«, »ființă« 8 r° 14—8 v° 1, 24 v° 5, 2. = »simț« 24 v° 10 (cf. p.-sl. *вѣстити* = *τὸ εἶναι* »tò esse«), *gustare* = »gust« (cf. p.-sl. *вкусѣх* = *γεῦμα*, »gustatio« și *вкусѣвании* = *γεῦσις*, »gustatio«), *încungiu-
rare* = »nevoie«, »necaz« (probabil trad. p.-sl. *окръжѣвании* = *περίστωσις*, »circumstantia«, cf. mod. »împrejurare«) 17 r° 4, *mu-
tare* = »emigrare« probabil trad. p.-sl. *прѣсѣлении* = *μετοικησις*, »transmigratio«) 37 v° 4 (cf. *a se mută* 29 r° 3, 30 r° 8 și p.-sl. *прѣсѣлѣни* = *μετοικίσσειν*, »transferre incolas«), *neînțelegere* = nepricepere, »necunoștință« probabil trad. p.-sl. *неразѣуми* = *ἀου-
ροία*, »insipientia«) 20 r° 5, *pipăire* = »pipăit« (cf. p.-sl. *осмазани* = *ἄφή*, »tactus«) 24 v° 12, *putrezire* = »stricăciune«, »coruptibilitate« (trad. p.-sl. *таѣнии* = *δυσφθορά*, »corruptio«) 8 r° 13—14, 8 v° 2, *neputrezire* = »nestrăicăciune«, »incoruptibilitate« (trad. p.-sl. *неѣтаѣнии* = *ἀφθαρσία*, »incorruptibilitas«) 14 r° 6—7 (cf. și *ne-
putred* = »nestrăicat«, »incoruptibil« 7 v° 6, care e trad. p.-sl. *неѣтѣниих* = *ἀφθαρτος*, »incorruptibilis«), *rădicare* = »răscoală«, »revoltă« (probabil trad. p.-sl. *воурапи* = *στάσις*, »seditio«) 34 v° 11 (cf. *a se rădică* = »a se răsculă«, »a se revoltă« 33 r 8, 39 r° 18 și *va rădică vrajbă* 32 v° 11, dar *rădică* = »vindecă« în

mă rădică 9 v° 5, 19 v° 13), *răpștire* = „murmurare“ (trad. p.-sl. рѣхтати = γογγύσις, „murmuratio“, derivat din p.-sl. рѣхтати, рѣхити = γογγύζειν, »murmurare«) 35 r° 17 *sărutare* = »închinăciune«, „salutare“ (cf. p.-sl. ѡтѣаВати = ὁσπασμός, „salutatio“) 11 r° 8—9, 11 v° 6, derivat din *sărută* = „a se închină“, „a saluta“ (cf. p.-sl. ѡтѣаВати = ὁσπάζεσθαι, »salutare«) 11 r° 6—7, dar îl găsim și cu înțelesul de »sărută« la 55 v° 14, *stare* = „stare-înainte“, »distingere« (trad. p.-sl. ѡтѣахтати = πρόστασις »excellencia«) 19 v° 14, *suspınare* = »suspın« (cf. p.-sl. стѣати = στεναγμός, »gemitus«) 35 v° 14, *turburare* = 1. „agitare“, „neliniște“ 4 r° 11, 6 v° 8 (cf. *a se turbură* = „a se agită“, „a se neliniști“ 3 r° 2, 30 v° 16—17), 2. = „răscoală“, „războiu civil“ 37 r° 6 (cf. *a se turbură* = „a se răscula“, „a face războiu“ civil“ 28 v° 18, 29 v° 13, 31 r° 3, 32 r° 5—6, 35 v° 13, 35 v° 15—36 r° 1), *vedere* = „văz“ (cf. p.-sl. зѣти = visus“ 24 v° 11, *zbierare* „zbierăt“ 28 r° 16—17, etc.

Adjective verbale întrebuintate în cuvinte compuse: *adăpostitoare* = »ajutătoare (ajutor)«, „ocrotitoare“, »sprijinitoare«, »foliositoare« 5 v° 4—5, 8 v° 8, 9 v° 6—7, 13 v° 7—8, 17 r° 9—10, 18 r° 9—10, dar îl găsim și cu înțeles adjectival: [*părețe*] *adăpostitoriu* 3 v° 12—13 și 5 r 11 (cf. *adăpost*, trad. p.-sl. ѡпсрати = λμῆν, »portus«, = „ajutor“, „scut“, »sprijin«, „ocrotire“ 17 r° 13, *adăposti-* = „ajută“, „sprijini“, »ocroti«, „folosi“ 10 r° 2 și *adăpostire* = »ajutor«, »scut«, »sprijin«, „ocrotire“, 42 r° 2 6, 4 v° 1—2); *biruitoare* = „stăpână“, „dispunătoare“ (trad. p.-sl. ѡпсрати = νικήτρια, „victrix“) 1 v° 9, 2 r° 11—12, 5 r° 14—5 v° 1, 9 r° 8, 13 r° 1 și 9—10, 18 r° 11—12, 20 r° 1, *dădătoriu* [-de-bine], traducerea p.-sl. дѡпо-дѡбѣи = ἀγαθοδότης, „bonorum dator“, 4 v° 4—5 (cf. *făcător-de-bine* și *de-rău*, trad. p.-sl. дѡпо- și зѡдо- тѡрѣи, -тѡрѣи, grec. εὖ- și κακο-ποι-ές, lat. bene- și male- ficus); *făcătoriu* = „părinte“, „creator“, trad. p.-sl. тѡрѣи sau тѡрѣи = δημιουργός, „opifex“, 9 v° 9, *foliositoare* = „ajutătoare (ajutor)“, „sprijinitoare“, „ocrotitoare“ 13 r° 11, 17 v° 2 (cf. *folosi-* = „ajută“, „sprijini“, „ocroti“ 16 r° 12—13); *hrănitore*, poate trad. p.-sl. нѣтѣи = τροφός, „nutrix“, 17 r° 11; *isp[ă]sitoriu* = „mântuitor“ 9 r° 14—9 v° 1 și *spă-sitoriu* = „mântuitor“, trad. p.-sl. сѡсѣи = σωτήρ, „salvator“; *izbăvitoriu* = „mântuitor“, trad. p.-sl. иѡсѣи = λυτρωτής, „redemptor“, 9 v° 2; *măntuitoriu*, trad. p.-sl. иѡсѣи = λυτρωτής,

„redemptor“, ori a lui *cznacHTeak* = σωτήρ, „salvator“, 6 r⁰ 7—8, 12 r⁰ 2, 13 v⁰ 4—5, 14 v⁰ 6, 19 v⁰ 8 (cf. *măntui-* 2 r⁰ 14, 2 v⁰ 15, 3 v⁰ 8, 7 v⁰ 9, 9 r⁰ 9—10, 17 v⁰ 6—7, 19 v⁰ 13—14 și *măntuire* 2 v⁰ 12, 13 v⁰ 3, 31 r⁰ 19); *născătoare* = „maică“, trad. p.-sl. *родителница* = γεννήτερα, „genitrix“, 2 v⁰ 8, 3 v⁰ 6—7, 5 v⁰ 1, 7 v⁰ 10, 15 v⁰ 14, 20 r⁰ 1—2; *nesfitoare* = „nesfiitoare“, „ceea ce nu se sfiește“ sau „ceea ce nu se rușinează“ (cf. *небоязлива* = „nu mă sfiesc“ la *Gr. Crețu, o. c.*, p. 184) 9 v⁰ 7—8; *păzitoriu* 8 v⁰ 9, 20 v⁰ 12, pe care-l găsim și cu înțeles adjectival la 20 v⁰ 9 (cf. *păzi* < p.-sl. *пазити* = „apără“ 20 v⁰ 10—11 și „ține“ 21 v⁰ 16—17, etc.); *pritoare* = „binehoitoare“, „ajutătoare“, „sprijini-toare“, „ocrotitoare“ 3 v⁰ 14, dela *prii* = „a fi favorabil, binevoitor cuiva“, „a ajuta“, „a ocroti“ < p.-sl. *примати* = *προνοεῖν*, „providere“ și poate o încercare de a româniza p.-sl. *приматеак*, *приматеакнх* = φίλος, „amicus“, care astfel ni s'a păstrat în *prieten*, *prietin* și în derivatele acestora; *rugător* = „cel ce se roagă“, „cel ce roagă“ 16 r⁰ 14—16 v⁰ 1; *solitoare* în *solitoare-de-taină* = „mijlocitoare“, „vestitoare“ probabil trad. p.-sl. *ходатаица* = μεσότης „mediatrix“, dela *solî*, derivatul lui *sol* < p.-sl. *czlaz* = *πρεσβευτής*, „legatus“, 9 v⁰ 8; *voitoriu* = „cel ce voește“, poate trad. p.-sl. *желатеакн* = *ποθῶν*, „desiderans“, 13 v⁰ 11.

La acestea mai putem adauga participiul întrebuințat ca substantiv *venit* 22 r⁰ 15, care aparține tezaurului lexical al *Paliei* dela Orăștie (1582) și traduce pe ungurescul *jövevény* = iat. „advena“, „peregrinus“. Dintre locurile unde-l întâlnim în *Palia* dela Orăștie cel mai interesant de bună seamă este: „Venitul să nu-lă pedepsești: că știți inima veniților, pentru ce voi încă ați fostă veniți în țara Eghiptului“ (Ishod, c. XXIII). În cele „zéce porunci a lezei vechi“ din ediția a II-a, dela 1656, a *Catechismului calvinesc* găsim în locul lui *venit*: „*jeliarii*“, pl. lui *jeliar* sau *jeler* < ung. *zsellér*. De fapt ung. *jövevény* și *zsellér* aveau acelaș înțeles: „*jövevény avagy sellér*“ (Verböczi István, *Magyar decretum*, ford. Veres Balázs, Debreczen 1639, Elöb. 3). În graiul ardelean actual se aude cuvântul *venitură*, tot cu înțelesul de *jövevény*, „advena“, „peregrinus“.

Dintre adjectivele verbale întrebuințate în funcțiune adjectivală s'ar putea cită: *răvnitoriu* 21 v⁰ 11, derivat din *răvni*, *răvni* 39 v⁰ 16 < p.-sl. *рѣвникъ* = *ζηλοῦν*, „aemulari“, și probabil trad. p.-sl. *рѣвниктеак* = *ἐριστῆς*, „qui contendit“. În ediția amintită a

Catehismului calvinesc e redat prin: „cu bășău“, adică „răzbunător“, certător“, cf. ung. *bosszú* = „răzbunare“.

Compuse: *prémândrie* = „înțelepciune“, derivat din *prémându* < p.-sl. *прѣмъндри* = σοφία, „sapiens“, 23 v° 8; *précurată* și *precuratâ* 2 r° 3—4, 2 v° 5, 4 v° 3, 7 v° 4 și 10, 8 r° 7, 10 r° 3 și 8, 12 v° 14—13 r° 1, 14 v° 4—5, 17 v° 5 și 12, 18 v° 5, 19 v° 19, 20 v° 18, 21 r° 2 și 10—11, după *precistâ* 1 r° 1—2 < p.-sl. *прѣчиста*, *prénevinovatâ* 3 r° 6—7, 7 r° 8, 9 r° 1, *préșf[â]ntâ* 2 v° 8, 20 r° 1, *prevečnicâ* 8 r° 6; *préluminat* 16 r° 7; *précântatâ* 4 r° 10, participiul lui *précântâ-*, care s'a format după p.-sl. *прославити* = δοξάζειν, „celebrare“, la care am mai putea adăuga dintre compusele cu prefixe, pentru înțelesul ori forma lor ardelenescă, pe următoarele: *îngreuia*t, participiul lui *îngreuia* 16 v° 13—14, *îngrijă* (*a se* √) 28 v° 4, *înturnă* (*a se* √) = „a se întoarce“ 29 r° 5, *învăluit* = „strâmtorat“, „necăjit“ 17 r° 13, participiul lui *învăluit* (*a se* √), pentru a căruia etimologie și înțeles cf. p.-sl. *вляти* = κλυδωνίζεσθαι, „fluctibus agitari“ și *κινδυνεύειν*, „periclitari“. Caracteristic pentru limba veche e și *mai-mare* = „preposé“, 29 r° 11—12, 33 v° 16—17, 34 r° 3, 36 v° 13, 37 v° 1, 56 r° 11, iar dintre compusele cu prefixul *ne-*: *nedăstoinic* 19 v° 1, 20 r° 4 și *nedostoinic* 2 r° 5—6 = mod. „nedestoinic“, despre al cărui fonetism și etimologie am vorbit mai sus, *neputred* = „nesticat“, „incoruptibil“ (trad. p.-sl. *непѣтлѣнѣ* = ἀφθαρτος, „incorruptibilis“) 7 v° 6, de-aici *neputrezire*, (trad. p.-sl. *непѣтлѣнѣ* = ἀφθαρσία, „incorruptibilitas“) 14 r° 6—7; *nedireptate* = „nedreptate“ (cf. p.-sl. *неправѣда* = ἀδικία, „injustitia“) 16 r° 13, *neînțelegere* = „nepri-cepere“, „necunoștință“ (probabil trad. p.-sl. *непознѣнѣ* = ἀσυνεσία, „insipientia“) 20 r° 5; poate și *neștiut* = „necunoscut“ (cf. p.-sl. *неλѣбѣдомѣ* = ἄγνωστος, „ignotus“) 53 r° 7—8, care se mai aude și astăzi în graiul țăranilor din anumite regiuni, etc.

Dintre compusele nominale cităm: *lăsatul-de-carne* 38 r° 18—19, 38 v° 1, 44 v° 17; apoi *Bună-cinstire* (trad. p.-sl. *напоуѣнѣнѣ* = εὐσεβεία, „pietas“) 23 v° 10, *bunăcredință* (cf. p.-sl. *набоуѣнѣнѣ* = θεολογία, „theologia“ și *набоуѣнѣнѣ* = ὁρθοδοξία, „recta de religione sententia“) 15 v° 13—14, *bună-dare* (trad. p.-sl. *добро-* și *напоуѣнѣнѣ* = εὐεργετήριον, „beneficium“) 4 v° 7—8, 23 v° 13, *bună-vestire* 23 r° 15—16, după *blagoveștenie* (< p.-sl. *напоуѣнѣнѣ*) 38 v° 8—9 și 9—10; *facere-de-bine* (trad. p.-sl. *добро-* și *напоуѣнѣнѣ* = εὐποιία, „beneficientia“) 58 r° 13, *fa-*

cere-de-rușine (trad. p.-sl. *στονδοξικηνιη* = *ἀσέλγεια*, „libido“) 24^r 2—3; *iubire-de-argintu* (trad. p.-sl. *сребролюбниη* = *φιλαργυρία*, „amor argenti“; *în-lung-răbdare* — „îndelungă-răbdare“ (trad. p.-sl. *αλκροτρικηνιη* = *μακροθυμία*, „longanimitas“, *sedere-la-unu-locu* (cf. *εακρικαδ* „împreună-șezu „la Gr. Crețu, o. c., 250) 5^r 11; *dădătoriulă-de-bine* (trad. p.-sl. *добродавецъ* = *ἀγαθοδότης*, „bonorum dator“) 4^v 4—5, *de-oameni-iubitoriu* 6^v 1—2, 20^v 6 și — *iubitoare* 7^r 12—13 (trad. p.-sl. *чловѣколюбца* și *лювица* = *φιλάνθρωπος*, „hominum amans“, *numără-toriu-de-stele* = „astrolog“, „cetitor de stele“ (trad. p.-sl. *звѣздославца* = *ἀστρολόγος*, „astrologus“ ori *звѣздочетни* = *ἀστροθεάμων*, „astrologus“) 25^r 3—4, *solitoare-de-taină* (probabil trad. p.-sl. *хелатаница* = *μεσίστις*, „mediatrix“); *de-toate-puternică*, femininul lui *de-toate-puternic*, = „atotputernică“ (cf. p.-sl. *Васемощникъ* și *Васемальникъ* = *παντοδύναμος*, „omnipotens“) 16^r 10—11).

În sfârșit amintim participiul *batjocuritū* 33^v 17—18, dela *batjocuri* < *batjocură*, în care *Miklosich* (*Beiträge, Voc. I*, p. 13 și *Cons. II*, p. 73) vede o imitație slavă („vgl. serb. *šalu zbijaŭti*, russ. *bajdy bič*“); *Pușcariu* îl credeă până de curând înrudit cu ital. *bajucca*, *bajucola*, *bazzecola* „bagatella“, sillano *bažula*, lucca *badžora* „tafferia“ (v. *Lat. Ti u. Kl*, p. 78, *Et. Wh.*, p. 15), în *Dicționarul limbii române* publicat de Academie, II, p. 516—7, însă admite părerea lui *Miklosich*.

Reprivire asupra particularităților de limbă, concluziuni.

O reprivire asupra particularităților de limbă schițate mai sus ale acestor texte ne convinge că ele sânt cele ale limbii românești din jumătatea întâie a secolului al XVII-lea.

Am arătat în alt loc că unele dintre textele românești și slavo-românești ale cărțicei tipărite în Bălgrad la 1639 au fost compilate, cu mai multe ori mai mai puține schimbări, după *Paliia* dela Orăștie ori vreun manuscript, în care se păstră și

¹⁾ Nu putem înșiră aici, și pentru că sânt bine alese, următoarele fraze, întrebuintate altfel și în graiul poporului pentru a numi deosebite părți ale trupului omenesc, : *capul* (= „capătul“) *coastelor* 57^v 6—7 și 8—9, *capul* (= „capătul“) *pieptului* 57^v 19, 5, 8^r 3 *couda ochiului* = „der äussere Augenwinkel“ 54^v 10 și 11, 55^r 15 și 17, *umărul obrazului* 55^v 4 și 6, *urechia inemiei* 58^r 7—8, *zgrăciul urechei* = „cartilaj“ 54^r 11 și 13—14, în locul căruia în unele *Trepetnice* găsim *sgăul urechei* etc.

restul netipărit al acesteia, și din tipăriturile lui *Coresi*. Cele mai multe și mai însemnate însă s'au tradus din slavonește și s'au tipărit românește mai întâiu în cărticica amintită.

În urma unei scurte tradiții literare, traducerea e destul de primitivă. Neîndemânarea autorului, traducător și compilator, este învederată din împetrișirea graiului de toate zilele cu cuvinte străine, mai ales slave, cu înțelesuri paleo-slave și ungurești pentru multe din cuvintele de origine latină, și din așezarea de cele mai multe ori cât se poate de nefirească a cuvintelor în propoziții, o urmare a reproducerii slugarnice a sintaxei paleo-slave, și această o imitație a celei grecești.

După cum se vede din așezarea lui *Івъ* înaintea lui *Імпр[іа]*, care arată unde se va pune numele domnitorului în *Славословіи на Тр[ан]езі* (f. 41 v°, r. 7), precum și din amintirea „țării Ungro-Vlahiei“ (*въ БЗРЕНІ ЗЕМЛІ ОУГРОВЛАХІНСКІА*), când e vorba de mitropolit (f. 41 v°, r. 16), textele slavonești rămase netraduse și probabil și o parte din acelea, de pe care s'au făcut traducerea în românește, trebuie să se fi adus din Muntenia încă înainte de sosirea în Bălgrad a dascalului popa Dobre. Traducerea și compilarea adecă trebuie să fi fost, dacă nu de tot, dar aproape gata la sosirea lui, iar cel care le-a făcut pare să nu fi fost el, ci careva cărturar din Ardeal. Cel puțin aceasta ne-o arată scrierea cu *и* a cuvântului *încungiurare* (17 r° 4), precum și o mulțime de particularități fonetice și lexice obicinuite numai în Ardeal.

Dar alături de particularitățile ardelenesti am observat și un număr însemnat de particularități fonetice și lexice caracteristice dialectului muntean. Acest amestec de graiuri deosebite ni-l putem explica în două chipuri. De o parte trebuie să admitem o influență oarecare a tradiției literare, căci, scrierile tipărite în jumătatea a doua a secolului XVI-ale lui *Coresi* fiind foarte numeroase pentru timpul când au apărut și, în lipsa altora, răspândindu-se pretutindeni printre Românii cărturari, a urmat că desvoltarea limbii literare românești a fost îndreptată în sensul graiului muntenesc și toți câți după tipărirea cărților lui *Coresi* au vrut să traducă cărți sfinte, dar și profane, au întrebuințat, cu toate că erau din alte ținuturi, limba aceluia, limba rezultată din muntenizarea textelor biborene — maramureșene, întocmai cum și noi întrebuințăm astăzi în scris limba

învăţată în şcoală din cetirea cărţilor tipărite în vremea noastră. De altă parte nu e exclus că dascalul popa Dobre, care eră deprins să vorbească în frumosul dialect muntean, să fi îndreptat ortografia şi fonetismul textelor, de care ne ocupăm, după felul său de rostire, ba chiar să fi înlocuit uneori câte un cuvânt despre care credea că nu va fi înţeles de toate părţile poporului românesc. În unul din aceste două chipuri aşadar' a trebuit să se ivească înlocuirea lui *tăroase* cu *grele*, turcismul *măstrapă* etc.

În lipsa unei cartografii şi a unui dicţionar complet care să cuprindă atât formele actuale, cât şi pe cele din trecutul dialectelor româneşti, nu putem localiza în spaţiu cu mai mare preciziune originea traducătorului.

TEXTTELE.

1.

f. 1ro. PARACLISŪ PREcistei, pre limba rumă|nescă cine va citi
 să înțelegă ce zice. | Popa БЛВНН БЪ НА, СЪН | БЪ, прѣаа трѣ, ^Ш
 ѡче НА, | ѡро твоѣ црѣво, să iaste | grămătic, în loc de БЛВНН ^Ш
 БЪ | și în locu de ѡро твоѣтъ | црѣво, zică заматѣтъ || СЪН ^Ш

f 1 v⁰ ^{Тѣхъ нашихъ дѣцихъ} | ^{Емь гдѣ ѿ нѣбесъ на, гла д.} | Cătră čaŭa se au
născut' | pre d[u]mnezeu, cu nevoință | să alergăm acmū noi
păcă|toșii, cu smērenie să că|demū, cu pocanie strigă|ndū,
dentru' adānculū su|fletului biruitoare al|jută m[ij][o]stivindu-te
pre | noi sārguiaște-te, că pe|rīmū de multimē păca|telorū, nu

f. 2 v° întoarce robii | tăi deșerti. că pre ti||ne una avem' ajutoriu.^B
 сла, нннѣ. Nu vomū tă|cé nice dinăoară, prē|curată, puterile
 tale | grăindū, că noi. nedostojnicii, că de nu ai sta | tu înainte
 rugându-te | pentru noi. cine nēră i|zbavī de atātē nevoi. | sau
 cine nēră fi păzit' | până acmū slobozi. bi|ruitore nu ne vomū
 f. 2 v° delungă dela tine. pre ai tăi | robi mântu|aste de toată || nevoia.
 caré ești una blagoslovită. тѣ флѣ н | помашнма бѣ: тѣ рано.^H

Canon de rugăciune | precuratei maice, glasū 8. | **Imo**,
Богъ поше ^A **моя** **носа**, | Pripel[ă] la toate stih[i]rile | Presf[ă]nta
născătoare a lui dumnezeu spăsește pre noi. | Cu multe năpăști
sântu | ținutu, câtră tine alergū mântuire cautū, o | maica cu-
f. 3 ^{ro} vântului și | feçoară, de iute și gr[ă]le nevoi mă mântuiește. ||
Adăugăturile chinurelor | mă turbură, și multe | grije-mi înplu
sufletul. | înpacă pruncă, ^B cu blândețe filului și d[u]mnezeu|lui
tău, prênevinova|tă. **Caa**: Caré al | născutū pre spășitorulū, | și
pre d[u]mnezeu, pre tine | rogū feçoară să mă izbă|vești | de
răutăți, câtră | tine acmū alergū, tind' | sufletulū și cugetulū,

f. 3 v° n^uñ. Carele sântu intru || scrăbâ și în tânguială, | socotință

- domnulă ai născută, | și boare păcateloră mele o potoli nevastă
f. 7 r° dumnezeiască. Adănculă | m[i]l[o]stei tale celuă carele ||
ceră dă-mi, că pre celă cu | bună m[i]l[o]ste ai născută, | și
spășitoră tuturoră | celoră ce te cântă. ^B *caa.* | Nădejde și tărie
spășeniei. și părte neclătită, cășigatu-tēm | prenevinovată, de
carele-să rele și tuți izbăvimu-ne *ГННН*, Pre patul | durerei mele,
și celă de | păcate carele zacă, ca o | de oameni iubitoare aju-
f. 7 v° tă-mi, care pre d[u]mnezeu || ai născută, maică purură feçoară.
^C *нн, і.* | *Ірмо, проCBтy нн.* | Împle precurată viața noastră de
veselie, dându-ne a ta neputredă bucurie, care ai născută vesel-
lita că de purură. | Măntuiaște-ne de nevoi | precurată născătoa-
re | d[u]mnezeiască, născut-ai | izbăviră că de vecie. | și pacē
f. 8 r° care are toată | minte. ^B *caa.* Dezlegă || negura păcateloră mele
dumnezeiască nevastă, | cu lumina luminărei tale, care ai năs-
cută lumina că d[u]mnezeiască, | prăvečnică. *ГННН*, | Vindecă
precurată neputința sufletului meu | cu cercetare nevoiaște-te, |
și sănătate cu rugăciunile tale-mi dă. | *нн S.* ^C *Ірмо АМБСН* |
De moarte și de putrezire cum au spășit a mă filre, care
f. 8 v° cu moarte și cu | putrezire fusese prinsă, | însuși s'-au dat
spre moarte, feçoară roagă pre domnulă (*sic*) și pre fiul
tău, | de facere ră a vrajmașiloră să mă izbăvască. | Adăpos-
titoare vieții te | știu, și păzitoare tare | feçoară, și dezlegi vo-
roava năpăștiloră, și | asupreciunile drăcești le | gonești, și mă
f. 9 r° rogă purură, de chinure să mă iz||băvești prenevinovată. | *caa*
Ca un părte scălpărei căștigatu-tēm, și | sufletelor sp[ă]senie
deplină | și desfătare intru scrăbe feçoară. și cu lumina ta
purură ne bucurăm. | O biruitoare, și acmă. | de chinure și ne-
voi măntuiaște pre noi. *ГННН*: | Pre pată acmă cu neputință
zacă. și nu faste vindecare pelitei mele. ce care pre d[u]mnezeu.
f. 9 v° și pre i sp[ă]șitorul lumiei, și pre | izbăvitorul de neputință |
ai născută. ție mă rog bună, den stricăciune boaleloră mă rădică.
^A *ко, ГАА S.* Adăpostitoare creștiniloră neșitoare. solitoare de
taină | cătră făcătorul nemutată, nu trece glasulă | păcătoșiloră
celă de rugăciune. ce timpină ca | o bună, spre ajutorul nostru.
f. 10 r° celor ce cu credință-||ți strigă, srăguiaște spre | rugăciune. adă-
^Г ^A
postindă | precurată pre cea ce purură te cinstescă. | *Ав, ко,*

^craa ⁵ | Nu avem^u alt^u ajutoru. | nu avem^u altă nădejde. | fără
 tine précurată | feçoară. tu ne ajută. | pre tine ne nădăjduim'
 | și cu tine ne lăudăm^u. | că ai tăi robi sântem'. | ca se nu ne
 rușinăm^u | Та, ^жпо ^краа, ^са: || Pomeni-vo^u numele tău | întru *f. 10 v°*
 toată ruda și ruda. | c. Auzi fie și vezi | și plăcă uréché ta, și |
 uită oamenii tăi, și | casa tătâne-tău. Та, | ^ждѣкон', ^{гс}поаіме,
 по, | ^нѣко ^стъ ^хѣи ^вѣ нѣшнѣ. | ^жвхсако ^хднѣнѣ ^{гс}дахвалн: | ^нѣу ^спо-
 вѣтнса на. ^мпрѣ | ^смздрѣ ^спростѣн ^хѣсакнннм | ^стго ^гаіа, ^тв
 адрн | ^стго ^жбгѣовѣстѣовѣнѣа | ^чтнѣа. ^жвхнмѣмк: || În zilele acé- *f. 11 r°*
 lla, | sculă-se mariam' | marse în sus cu sir'guire, întru cetate
 iudei. și întră | în casa zahăriei, și săru^lta pre elisaveth^u și fu | deca
 auzi elisaveth^u sărutare m[a]riei. jucă tinerul^u întru pântecel^e ei. |
 și se împl^u de d[u]hul sfân^u elisaveth^u. și strigă cu glas mare și
 zise, | bl[ago]s[lo]vită tu întru mueri. || și e | bl[ago]s[lo]vit^u rodul^u, *f. 11 v°*
 pân^ltecelu^u tău. și de unde | mie această, ca se vie maica | dom-
 nului mieu cătră m[ie]ne, că iată deca fu gla[sul] sărutărei tale
 întru | urechile méle. jucă | tinărul^u cu bucurie y^u întru pân-
 tecel^e mieu, și | fericita crez^u că se vor^u | împlé celé-
 ce au fost^u grăite ei de domnul^u. | și zise mariam^u. măr^ește
 sufletul miu (*sic*) pre domnul || și se bucură d[u]hul' mieu | de *f. 12 r°*
 d[u]mn[e]zeu mântuitorul' mieu. | că căută spre smerita roaba
 sa. iată că | de acm^u mă fericesc^u to^late rudele. că-mi féce |
 mărime putérnicul^u, | și e sf[ă]nt^u numele lui. | fu mariam cu
 la ca tre^u luni | și se întoar^e în casa sa. Та, ^жсладѣа. ^сраа, ^б. |
 Părinte cuvântule, și | suflete, troi^lta sf[ă]ntă. | curătește mulțimé
 pă^lcatel^uor^u noastre. ^ннѣнѣ | Pentru rugăciuné ceia | ce au năs- *f. 12 v°*
 cut' pre d[u]mn[e]zeu | m[i]l[ost]ive doamne. curătește mulți-
 mé păcatel^uor^u noastre. c. Miluăște-ne doamne, după mare m[il]a
 ta și după multe eflinii ale tale curătește mulțimé greșalelor |
 noastre. ^стра. ^сраа, ⁵. | ^апо, ^жвхса ^хоу^нѣовѣнѣ. | Nu lăsa pre mine
 întru folosin^lta omenéască (*sic*) pré^lcurată biru[i]toare. ce prii- *f. 13 r°*
 mește rugăciuné robilor^u | tăi, că scrăbe mă țin', | a răbdă nu
 poč^u de săgetătura drăcăscă, acoperemănt^u nu căștiga^u necă-
 iuri | să scapu chinuitul^u, pur^uuré-s biruit^u, mângăfare | n'-am^u
 fără tine biruitoare lumiei, nădejde și | folositoare credin^lcoșil-
 lor^u, nu tréce rugăciuné | mé, și deplin^u fă. Та, ^жснн ^сбѣ ^амо. ^своа,

- 13 v° ВЗРА. || МАТІО ННІ ДРОТАМН НН. НН, Э, ІРАО, ІАІ У ІОДІ | A
noastră mântuire, de|ca vruseşu mântuitor u|le să o tocmeşti, întru |
păntecele feçoare[i] sălăş' | luitu-têi, pre care adă|postitoare lu-
miei o a|arătatu, dumn[e]zeul părin|tilorū noştri bl[ago]s[lo]vit
eşti. | Pre voitor ul mi[o]stei, pre | carele ai născutu, maica
f. 14 r° (sic) acuma-l | roagă, să mă iz|băvască de păcate de spu|rcăcune
sufletescă, | fiului tău strigându, | d[u]mnezeul părin|tilorū |
noştri bl[ago]s[lo]vită eşti, caa. Visti|arū de spă|senie, şi izvorū
de nepu|trezire, pre tine care | ai născutu, şi stlăpū | de tărie, şi
uşe de poca|anie tēu arătat celora ce | cântă, dumnezeul părin|til-
lorū noştri blagoslovitū eşti. | НННН, Neputin|tele | trupului, şi
f. 14 v° păcatele | sufleteşti, dumneze|ască | pruncă, celorū ce cu dra|
goste se apropie întru aco|perimântulū tău, precu|rată vindecă,
care pre | mântuitorulū noao cu | trupū ai născutu | НН. НН ІРАО
УРАУ: Ajutoru carele dela | tine cēremū, nu trece feçoarā, cān-
tāndū şi pre|înălū|tāndū pre h[risto]s în vēci, Neputin|ta sufle|tu-
f. 15 r° lui mieu vindec[ă]i feçoarā, || şi durerile trupeşti, ca | să te cān-
tāmū, şi să | te pre|nāl|tām în vēci: | caa. Bogă|tie de vindecă|ri
verşi, celorū ce cântă cu credin|tă feçoarā şi pre|nāl|tām în vēci
| НННН, Adăugăturile | năpăştilorū, tu le goneşti, şi aflările chi-
nurelorū feçoarā, ca să te cāntāmū şi pre|nāl|tām în vē|c[i] |
f. 15 v° НН Э, ІРАО, ВЗНУТН. | De izvorulū lacrămelorū || mēle nu te
întoarce, căre ai născut pre cea ce ia | toată lacrăma despre
toa|tă fa|ta, pre h[risto]s feçoarā, | Inema mē de bucurie o |
împle feçoarā, care ai | priimitū deplinā bucurie, grija cē
de păcate pierzādu-o, caāba, | Cu zările luminei tale | lumi-
nēzā feçoarā, intū|nēreculū neştiin|tei goni|ndū, dela cei ce
f. 16 r° cu bună | credin|tă născătoarē lui || d[u]mn[e]zeu te mărturi-
sescū | НННН, În locū de scrābā pre cea ce au slābit vi|ndecā
feçoarā, dentru | nesănătate întru sănăta|te întorcāndū, каба | O
prēluminat nor mai|ca lui d[u]mn[e]zeu, biru|aşte | pre cea ce ne
biruescū, cu di|rēpta ta cā tare, şi de | toate putērnică, cării
sāntū în scrābe folosē|şte-le, nedireptā|tile o|prēşte, şi păcatele
f. 16 v° ru|gătorilorū tăi dezlē|gă, că cātū veri şi po|t[i]. | Та, ДОТОННО
УРОЗА. | Та, СТОІ, ГЛА. В. ПО ІРА | У ДРІБА | Tuturor pri|eşti
cēia ce eşti bună, celorū ce scapā la tine cu | credin|tă, întru
acopere|māntulū tău celū tare, | că alta nu avemū păcā|toşii cātrā

d[u]mn[e]zeu. | întru nevoi, și scrăbe. | purure izbăvire, îngreu-
 șați cu păcate multe. || maica d[u]mn[e]zeului de sus. | cu acēa f. 17 r°
 câtră tine cădemū. izbăvește de toa[tă] încungîsură robii tăi | c,
 Pomeni-voiu numele | tău întru toată ruda, | și ruda. Tuturor ce-
 lorū ce-s scrăbiți bucurie | și celorū obidiți adă[post]itoare. și
 celor flă[mânzi hrănitore. streini[lorū] mângăitoare. cel[orū] învâ-
 luiț, adăpost'. | bolnavilorū cercetare. ne[putin]cōșilorū acopere- f. 17 v°
 mânti și folositoare. toliagă, bătrănēțelorū. maica d[u]mn[e]zeu-
 lui de sus tu | ești prēc uratā. rugă[mu]-te sarguiăște. să se măn-
 tuiascā robii tăi. c. | Ascultā fie și vezi, | și plēcā urēché ta și |
 uitā omenii tăi, și | casa tātāne-tău. | Bucură-te prēc uratā fe[le]oară.
 bucură-te cistitā (sic) | stemā a înpăratului h[risto]s || bucură-te cēa f. 18 r°
 ce ai născutū strugurulū celū de | tainā. bucură-te ușa | cer'ulu',
 și rugă nearsă. | bucură-te luminā a toa[tă] lumē, bucură-te calrē
 ești tuturorū bucurie. | bucură-te spl[ă]seniia credin'lēșilorū.
 bucură-te adă[post]itoare tuturor creștinilorū, și scāpare biru[it]oa-
 re. caa ѿнѣкѣ глѣнѣ. | Bucură-te lauda lumiei. | bucură-te casa
 domnului. || bucură-te măgurā umbri[tă] bucură-te scāpare. | bucu- f. 18 v°
 ră-te sveșnicū de alurū. bucură-te mărire creștenilorū (sic) prēc-
 uratā. | bucură-te maica a lui h[risto]s | dumnezeu. bucură-te ra-
 iule bucură-te masā d[u]mn[e]zeascā. bucură-te casā | bucură-te
 măstrapā de aur | bucură-te carē ești tutu[rorū] bucurie. : тѣ трѣо |
 трѣо, вѣнѣнѣ, ѿ неоумаѣ | чинѣ тѣ помѣнѣ нѣ не. || cautā la A f. 19 r°
 нѣнѣ, ѿ ѿ нѣнѣ. |

2.

MOLITVE CÂNDU TE SCOLI | denŭ somnŭ dimineŭa, zi |
 За МАТЬ ^хСТЫ ^тЩЕ ^хНАШИ, ТРТОЕ. | ѿ ПО ^сЩЕ ^вНАШЕ, ГИ ПОМ-
 АШИ БИ. | БЕ ПОМАШИ МѢ СЛА, ^бИИТЕ, ПРІДЕТЕ ПОКЛОНИ. | ПОВЕЛІЦЫИ
 НА. | Та, zi ačasta m[o][i]tvă, [a lui sf[ă]ntŭ macarie, B[er] Doamne cură-
 țește mine păc[ă]tosulŭ, că nice dinăoră nu | făcui bine înaintē ta, ce
 mă | izbăvește de celŭ h[ic]l[er]nŭ, și | să fie întru mine voia ta. cum |
 fără osândă să deschidŭ rostul | miu (sic) celŭ nedăstoinicŭ, și f. 19 v°
 să laudŭ sf[ă]ntŭ numele tău a tatălui | și a fiului, și a d[u]hului
 sf[ă]nt' | acumŭ și pururē, și în v[er]cii v[er]cului, aminŭ.: М, Б. | Denŭ
 somnŭ mă scolaŭ, cāntec | de miază noapte aducu-ți | mântui-
 toriule, și cazŭ ție com | nu-m (sic) da se adorm' întru moartē | de

păcate. ce mă miluiaște cela | ce tēi răstignitū de voe, și pre |
 carele zacū întru lēne, | srăguiaște mă ridicā, și mă mǎntuiaște
 întru stare și rugăciune, | și după somnulū de noapte strǎlucēș-
 te-mi zi fără păcate, hri|stoase d[u]mnezeu, și mă spāsēște. |
 f. 20 r⁰ m[o]l[i]tva de diminētā cǎ|trǎ prēcurata maică. | Prē-
 sf[ā]ntā biruitoare a mē nǎ|scătoare de d[u]mnezeu, gonēște | de la
 mine smeritulū și ne dǎstoiniculū robulū tău. mǎ|hnirē, uitarē, neînțe-
 legerē, | negrija, și toate carele-s spur|cate și viciēne, și de hulā
 cu|gete, dela osindita-mi inemā | și dela mintē mǎ cē întuneacă|tā.
 și stinge vǎpa a poftelor. | mēle cǎ mēserū sǎntū ocaa|nnicū (sic), și
 mǎ slobozi de toate | lucrurile rēle, cǎ ești bl[ago]s[lo]vitā | în
 vēcī aminū.: |

3.

MOLITVA CĂNDŪ VERI Să te | culci spre noapte zi за

мѢТВ' | тѢТОЕ, ѿ ПОУЧЕНАШЬ, ГИ ПОМАД | ВІ ПРІНДѢТЕ ПОРАОННМСА, Г. |
 f. 20 v⁰ apoi zi căstā molitvā || Doamne dumnezeulū nostru, | de amū
 greșitū cevā întru a|cǎstā zi, măcarū cu cuvântul' | măcarū cu
 lucrulū, sau cu cuge|tulū, sǎ amū făcutū cevā, ca un. | bunū și
 de oameni iubitorū artā-mi, somnū cu pace și fără ne|voe dǎ-
 ruiaște-mi doamne pre inel|rulū tău pǎzitoriu mie tremi|te-mi-lū.
 acoperindu-mā și pǎ zindu-mā de toatā răutată, | cǎ tu ești pǎ-
 zitoriu sufletelor | și trupurelorū noastre, și ție | slavā trimitemū,
 tatălui, | și fiului, și d[u]hului sf[ā]ntū, | acmū și pururē, și în veciǎ
 f. 21 r⁰ vē|cului aminū. | M[o]l[i]tva cǎtrǎ prēcurata | maică || A
 bunului împǎrat bunā maică | prēcuratā și bl[ago]s[lo]vitā marie. |
 carē pre dumnezeu ai nǎscutū. | mila fiului tău și a d[u]mneze|u-
 lui nostru varsă-o pre chinuito|riulu-m[i] sufletū, și cu rugăciunile |
 tale îndireptēzǎ-mā spre lucru|re bune, cumū alaltǎ vrēme a |
 vieței mēle fără vinā sǎ petrec | și cu tine rǎiulū sǎ aflu. prē|cu
 ratā feçoară, carē ești una | curatā și bl[ago]s[lo]vitā: ГИ ПОМ |
 ѿ Г, ѿ Т ПССТК. |

4.

Zéce porunci a legeti | vechi, porunca dentăiū.: Grǎl

domnulū cēste cuvinte | toate cǎtrǎ moisei grăindū | ѿсхо, сла. ѿ

f. 21 v⁰ (sic)¹⁾ Eu sǎntū domnulū domnezeul' tău || carēle tēmū scos

¹⁾ Greșală: s'a scris ѿ în loc de К = 20.

denŭ ȝara eghi|ptului denŭ casa robiei nu fie | ȝie dumnezei fără
mine. | a doua poruncă, | Să nu-ȝi fač' ȝie idolŭ, ȝi toată închi-
puitura, câte s în cer u sus' | ȝi câte-s pre pământŭ jos, ȝi | câte-s
întu ape supŭ pământŭ, să | nu te închini lorŭ nič să slujești
lor | că eu săntŭ domnŭ d[u]mn[e]zeul tău, | d[u]mnezeu răv-
nitorŭ, carele dau | păcatele părinților pre fečori | până la a
tre'a ȝi a patra rudă | celorŭ ce urăscŭ pre mine, ȝi fac | mi-
loste întu mii celora ce iube|scŭ pre mine, ȝi celorŭ ce păze|scŭ
poruncele mele. | a treia poruncă, || Nu luă cuvântulŭ dom- f. 22 r°
nului dum|nezeului tău în harŭ, că nu va curăți domnul pre cea
ce va luvă nu|mele lui în deșertŭ. | A patra poruncă. | Adu-
ȝi aminte de zua sinbetei | să o sf[i]nțești, șase zile să lucrî |
ȝi fă toate lucrurile tale, | iară în zua simbetei domnului du|m-
nezeului tău, să nu fač' întu | ia totŭ lucrulŭ, tu ȝi fečorul' |
tău, ȝi fata ta, sluga ta ȝi | slujnica ta, boulŭ tău ȝi asinulŭ tău
ȝi totŭ dobitoculŭ | tău, ȝi venitulŭ tău care lăcu|faște la tine. |
A cincé poruncă. | Cinstește pre tată-tău ȝi pre || mumă-ta, f. 22 v°
ca să-ȝi fie bine, ȝi | să aibi ai mulți pre pământŭ bun | carele,
ȝeu datu domnulŭ (sic) d[u]mn[e]zeulŭ tău ȝie. | a șase porun-
că: | Nu ucide. a șapte porun[că.] | Nu face curvie. a opta
porun[că] | Nu fură, a noa, Nu mărturi|și pre vecimul tău mărtu-
rie st'rm|b[ă] | a zécé poruncă. | Nu pohtî mutaré vecinu ui
tău, | nu pohtî casa vecinului tău, | nice satulŭ lui, nice sluga lui
| nice slujnica lui, nice boulŭ | lui nice asinulŭ lui nice totŭ |
dobitoculŭ lui, nice câte sănt | ale aproapelui tău: || f. 23 r°

5.

*Doao porunci a lezei vechi | ce întu iale toată légé | ȝi pro-
r[o]c[i]i razămă.* | Să iubești pre domnulŭ d[u]mn[e]zeulŭ | tău, cu toată
inema ta, cu | totŭ sufletulŭ tău, cu toată | țărița ta ȝi cu totŭ
cugetulŭ | tău. A doa. Să iubești pre a|propele tău, ca ȝi singur
pre tine. |

6.

*Trei lucrure-s bune a b[o]goslo/vien (sic, = „bogosloviei“),
cu carele s[e] cinstéște | dumnezeu între oameni | а, ^рко, ^вгла, ^ги,
Credința. | Nădejde, Liubovŭ. |*

7.

*Patru lucrure bune de bu|nă vestire, ^тти ^вгла ^св. || ^бмъдрѡ, ^гла, ^и f. 23 v°
Înțelepciune: | Minté întregă, diréptaté. |*

8.

Șapte taine sântu a lezei / Noao, Botezul, Ungeré cu mir. | Liturghi'a, Pocaani'a, Cînulú preluției. Căsătoriia, Maslulú. |

9.

Șapte darure-s a d[u]hului sffân)t. Ісáа, á. Prémândriia. | Înțelepciuné. Svétulú, Táriia. | Vedéré, Bunâcinstire. Frica | lui d[u]mnezeu. |

10.

Noao rodure a d[u]hului omu/lui de bunâ daré a d[u]hului sff[á]nt'. | Întru elú să nascú. Т^Tи, г^Bла ѿ, | Liubovul, Bucuriia, Pacé, În lung | răbdaré, Bunâtaté. M[i]l[o]sté. | Credința, Blândețé, Postulú. |

11.

f. 24 r° Șapte păcate sântu mai || gréle. Кacíанк, с^Aтo, ѿ. | Drăciré, pântecelui, faceré de | rușine, Iubiré de argintú, | Măni'a, Léné, Mărimé de|șartá, Trufiia, |

12.

Șapte lucrure-s a m[i]l[o]stei | ма г^Bла же, Тóбiа, г^Bла а, Pre celú flămândú a-l săturá, | Pre cel sâtos a-l adăpá, Pre golulú | a-lú înbrăcá, legatulú a-l slobozi | Bolnavul a-l socoti. Streinulú | în casa ta a-l duce, Pre mortul a-l | îngropá.

13.

Trei lucrure-s bune / de a faceré bine. Т^Tи г^Bла | ѿ, І^Nва г^Bла, Ёі. Rugăciuné. | Postul. M[i]l[o]steniia.

14.

Trei svéture-s a domnului | ма, г^Bла ѿ, аоу г^Kла ѿ. f. 24 v° аѿа | г^Bла. А. Meserátaté de bunâ | voe. Curăți'a cé de vécie, Și poslușaniia deplin[ă] omului pentru d[u]mnezeu făgăduitá.

15.

Diréptate fireei. ѿ г^Bла ѿ, аоу, г^Bла з. | Ačasta a face oamenilor cum vom să | fie și noao făcut dela ei. |

16.

Direptate lezei. ѿао аг, | Înčatá de rău și fă bine.

17.

Cinci firi sânt a trupului | Vedéré, Auzul, Mirosul, Gustare Pipăire,

18.

Patru lucrure-s cël|é mai de apoi Moarté, Judecata, Gheena. | Împărăția cerîului. | Конца. ||

19.

*GROMOVNICŪ a lui iraclie împăratū, ca|rele au fostū nu- f. 25 r°
mărătoriu de stēle, are acēste sēmne, și așa să începe. | M[e]s[é]tū
Martū. 1, 2 berbēce, 3, 4 | vițel 5, 6 gémănū. 7, 8, 9 racū. | 10, **Mar[tū]**
11 levū, 12, 13 fatā, 14, 15, 16 | scorpiā, 17, 18 cumpānā, 19,
20 | 21 vânătoriu, 22, 23 cornū de caprā, 24, 25 udělā, 26, 27
pēște | 28, 29, 30, 31, berbēce, | M[e]s[é]tū *Apriil*, 1, 2 vițel, 3, **April**
4 gémănū, 5, 6 racū, 7, 8, 9 levū, [10], 11 fatā, 12, 13 cumpānā,
14, 15 | scorpie. 16, 17, 18 vânător u. 19 || 20, 21 cornū de
caprā 22, 23 udělā | 24, 25 pēște, 26, 27 berbēce, 28, | 29, 30 f. 25 v°
vițelū. M[e]s[é]tū *Maia*, | 1, 2 gēmenū. 3, 4 pēște 5, 6 lev' | 7, 8, **Mai**
9 fatā, 10, 11 cumpānā, 12, | 13 scorpie. 14, 15, 17 vânătoriu, |
17, 18 cornū de caprā. 19, 20, 21 udělā, 22, 23 racū 24, 25
berbēce | 26, 27 vițelū, 28, 29, 30, 31 gémănū. M[e]s[é]tū *Iunie*.
1, 2 racū | 3, 4 levū 5, 6 fatā, 7, 8 cumpānā 9, 10, 11 scorpie **Iun[ie]**
12, 13 vânător u 14, 15 | 16 cornū de caprā. 17, 18 udělā | 19, 20,
21 pēște. 22, 23, berbēce. | 24, 25 vițelū 26, 27 gémănū. 28 |
29, 30, 31 racū. M[e]s[é]tū *Iulie*. 1, | 2 levū. 3, 4 fatā 5, 6 cum- **Iul[ie]**
pānā | 7, 8, 9 scorpie 10, 11 vânătoriu, 12, | 13 cornū de caprā
14, 15, 16 udělā. 17, 18 pēște. 19, 20, 21 berbēce 22, 23 vițelū f. 26 r°
24, 25 gémănū. | 26, 27 racū, 28, 29, 30, 31 levū. M[e]s[é]tū
Avgustū. 1, 2, fatā, 3, 4 cumpānā 5, 6 scorpie. 7, 8, 9 vânător | **Avgus[tū]**
10, 11 cornū de caprā. 12, 13 udělā 14, 15, 16, pēște. 17, 18 ber-
bēc[e] | 19, 20, 21 vițelū. 22, 23 gémăn. | 24, 25 racū. 26, 27
levū. 28, 29 | 30, 31 fatā. M[e]s[é]tū *Septemvrie* | 1, 2 cumpānā. **Sep[temvrie]**
3, 4 scorpie. 5, 6 | vânătoriu, 7, 8, 9, cornū de caprā. | 10, 11
udělā. 12, 13 pēște. 14, 15, | 16 berbēce, 17, 18 vițelū. 19, 20, 21 |
gémănū. 22, 23 racū. 24, 25 lev. | 26, 27 fatā 28, 29, 30 cum-
pānā. M[e]s[é]tū *Octomvrie* | 1, 2 scorpie. 3, 4 | vânătoriu. 5, 6. **Oct[omvrie]**
cornū de caprā. | 7, 8, 9 udělā, 10, 11 pēște, 12, | 13 berbēce, f. 26 v°
14, 15 vițelū. 17, 16 | gémănū, 18, 19, 20, 21 racū, 22, | 23 levū,*

- 24, 25 fată, 26, 27 | cumăpână. 28, 29, 30, 31 scorpie: *M[e]s[é]tū*
Noem[rvie] *Noemvrie*. 1, 2 vânătoriu, 3, | 4 cornă de capră 5, 6 udělă 7,
 8, | 9 pēște 10, 11 scorpie, 12, 13 | levū, 14, 15, 16 berbēce, 17
 18 vițelū, 19, 20, 21 gēmănū, 22, 23 | racū, 24, 25 fată, 26, 27.
Dech[émvrie] *cu|măpână*, 28, 29, 30, 31 vânătoriu; | *M[e]s[é]tū Deche[m]vrie*, 1
 2 cornă de capră, 3, 4 udělă, 5, 6 pēște, 7, 8, 9 | berbēce, 10,
 11 vițelū, 12, 13 gē|menū, 14, 15, 16 racū, 17, 18 le|vū, 19, 20,
 21 fată. 22, 23 cu|mpână, 24, 25 scorpie, 26, 27 vânătoriu, 28,
Ghen[varie] 29, 30 cornă de calpră: *M[e]s[é]tū Ghenūvar[ie]* 1, 2 udělă, 3, || 4
 f. 27 *r^o* pēște, 5, 6 berbēce, 7, 8, 9 | vițelū, 10, 11 gēmăn, 12, 13 racū,
 14, 15, 16 levū, 17, 18 fată | 19, 20, 21 cumpână, 22, 23 sco|rpie,
 24, 25 vânătoriu. 26, 27 28 cornă de capră. 29, 30, 31 udělă:
Fe[rvarie] *M[e]s[é]tū Fevūrarie*. 1, 2 pēște | 3, 4 berbēce, 5, 6 vițelū. 7, 8,
 9 | gēmănū, 10, 11 racū, 12, 13 levū. | 14, 15, 16 fată, 17, 18 cum-
 până | 19, 20, 21 scorpîia. 22, 23 vână|toriu, 24, 25 cornă de
Berbēce capră, 26, | 27 udělă, 28, 29 pēște: — | De va tună în numărul
 berbēcelui | despre răsărit' va fi robie și | tăfare multă, fierile pă-
 mântu|lui vor fi sătule, și spre stri|care vorū fi, războe rane și
 f. 27 *v^o* pa|gubă va fi, pâine pre alocurē. || poamele vorū fi scumpe,
 sāmă|nătura cē târzie nu va peri, | în prunci tineri va fi perire,
 celorū ce înblă pre apă necare. | Iară să va fi cutremurū, între |
 domni va fi schimbare. și va | fi foamete întru ei războae.
 gre|utate și nevoe între oameni va | fi, și mari bārūbați vorū
 peri, | iară poame vorū fi multe. | Iară de va fi noaptē fulgerū |
 și trāsnetū, iară așă va fi. | Iară să va fi cutremurū noapte. |
 nevoe între oameni va fi. și bo|lariū nu se vorū plecā domnului
 său, și vorū fugi dela elū mulū|tū rău cugetindū spre domnu-
 seu, | vorū încēpe a se bate și în voinici|li lui, nu va fi tocmire.
 f. 28 *r^o* și unū || împăratū despre apusū va murī | și vorū fi ploi multe.
 și roa|dă în mălae, și întru alūte rodu|re, Iară în țara eghiptului
Vițel va fi | foamete. — De va tună în numă|arul vițelului, în țarigrad
 va | fi bucurie, grăul va peri pre alo|curē. Iară spre răsăritū greu-
 ta|te și tă|are mare, și unul spre | ala|atū (*sic*—„alaltū“) se va sculā, și
 lacrāmi | vorū fi împăratului, și între o|ameni boale, și ploae nu
 va fi. | Iară se va fi cutremur mare pripec | va fi și mare nevoe
 va fi.: | Iară de va fi cutremur noaptē, | întru toate cetă|țile va
 fi zbie|rare și greutăți, și multe ora|și vor cădē și despre apus
 f. 28 *v^o* mari | besēreci vor pustii, Iară la răsărit | va fi boală multă
 întru oame|ni și scrăbă. și ce va fi în păduri | și în mare gadine

vii vor slăbi, | și cetățile se vor îngrija, și | cea ce vor fi la
oaste bucurie vor | priimi. Iară se va tună într'-a|miazăzi, atunci
pământului | multă bine va fi. — De va tun[ă] în numărul **Gemănă**
gém[ă]nului. în|tru oameni va fi boală mare | și celor ce noată
pre ape perire, | aravitenilor perire, și va fi mare iarna, și grău
va fi multă, | și unui bărbat mare va fi arătare, și în oameni
mari va fi | premenire și pasărilor perire: | Iară se va fi cutre-
mur o lature | se va sculă și oameni[i] se vor turbură. Iară se
va tună într'-a|miazăzi și va fi cutremur. în|tr'-acelu' locu' voinici[i] — f. 29 r°
și vor părăsi pre împăratul și se vor mută | într'-altu' locu' la
altu' împăratu', | Iară mai apoi iară se vor înturna | cu pace și
gadinilor sălbateci | perire, și se vor spăm[ă]ntă cetățile. | Iară să
va tună noapte. mueriilor celor tăroase va fi perire | și voru' birui
alte limbi. și | moarte grabnică va fi. și mai marele pre vrăjma-
șul său va birui.: Iară să va fi cutremur | noapte fi-vorū războaie.
și va | fi moarte mare pren cetăți. și | limbilor va să le fie alt'
împărat. și | apoi va lăsa împărăția și va fugi | într'-alt locu'. și
împărăția lui | va luă alt' împărat' și va pustii || beserec' mari. și de f. 29 v°
grabă vor pelri, și în latură despre răsărit pâine nu va fi. Iară
fierii vor fi multe. — De va tună în numărul raiul[ui] atunci **Racū.**
un om mare va muri, și vor fi vânturi mari. și | ariile se vor
împlé de grău. și în | latură despre apus va fi rane. | și friguri
multe, și în legumi | va fi scădere. și va fi iarnă | gré. și plouroasă,
și oarecine | un domn va peri. Iară să va | fi cutremur, turbura-
se-va o țară, și va ucide pre un om mare, | Iară avuția nu-i
va luvă, și va fi | despărțire a mari bărbați. Iară să va tună întru
amiazăzi | pren toată lumé va fi greutate | și pământul va arată
rodul său. || și iară nu-l va da, și boare va fi | multă, și boare f. 30 r°
se va întoarce | Iară la locurile sale, și va fi moarte grabnică,
și limbilor despre | apus perire. Iară se va fi cutremur mare
răutate se va sculă ara|viténilor, și mari boiari se vor smeri, și
se vor mută dentr'-un loc în|tr'-altu' și acel' locu' se va
schim[bă], și rău va peri, primăvara și | vara va fi ploioasă, și
pâine | multă și lăcuste multe, și | fierilor celor mič[i] perire. | Iară
se va fi noapte cutremur sau | va tună, atunci va fi grijeși | scrăbă,
și va fi durere pre acel | locu' unde se arată semnul. fi-va | pâine
multă, și mari cetăți se | vor răsipi, și besereci se vor zi|di, poa- f. 30 v°
mele de pre lémne și strugurii vor arde de mânia lui d[u]mn[e]zeu. —
De va tună în numărul leului, | în oameni mari va fi moarte. | **Levū.**

și grânelor stricăciune, iară întru | alte hrane va fi rod. și în
latul're despre apus va fi durere întru | oameni însă mai vrătosu
zgai|be, și pecingine, și rae, și spre | oameni mari foarte rău, | și
va fi iarna mare și plourosă, | și celor înțelepți pagubă. Iară să
va | tună sau va fulgeră întru amiaz[ă]zi, ploae va fi multă și va
fi | foamete, răurile și văile de | ape înplé-se-vorū, și mare se
va | turburā, și de boare vorū fi | răutăți celorū ce imblă pre ia.

f. 31 r₀ la roma va fi multū bine, și rodulū pământulū într'-acé latul're
(sic) unde va tună va fi multū, | Iară se va fi cutremurū, atunce
mulți înpărați se vor turburā și | boarii vor peri în războiū și
cei sārăc[i] | se vorū înbogăți și se vorū înălță | și se va arătā
unū împărat despre | răsăritā, și va fi grije în latul're despre apus,
și rod va fi pre | totū pământulū, și întra (sic=„întru“) acelu |
locū unde se va cutremurā pământulū, iarna va fi gré, și se va | scu-
lă oare cine unū omū foarte | puternicū. Iară se va tunā | noapté,
sau va fi fulgerū, latul'nce va fi pâine multă, și rodū | multū, și vânturi

Fată tari, izvo|ările și răurile vorū săcă:— De va tunā în numărulū
f. 31 v⁰ fetei, | atunce mântuire a toată lu|mé va fi, și înpăraților că|dère,
Iară întru eghipet' | glăčavā, și celor' de pre | ape va fi rău și la mun-
ți | grăulū și legumile vorū | perī iarā la câmpū va fi rodū bunū. și
Iarna va fi | trāzie în orașe și în cetă|ți carele sântū pre lāngā | mare
va fi moarūte de nāprasnā: Iară de va fi | cutremurū, atunce, vorū | fi

f. 32 r⁰ boale: Iară deva tu|nā întru amiazāzi, sau | va fi fulgerū, atunce ||
omul dreptū se va bucurā | de rodulū mănilorū sale: | Iară să va
fi cutremurū | întru amiazāzi, înpăra|ții și domnii se vorū tur|burā, și
țārāi frānce|ști va fi perire, și că|trā ||a|rigradū vor duce da|trure. Iară
se va tunā | noapté sau va fulgerā, | acé|ași spune. Iară de | va
fi noapté cutremurū. | întru toate cetă|țile va | fi glăčavā și greu-

f. 32 v⁰ tate, || și multe orașe vorū că|dé, și cătrā apusū ma|ri besereci
vorū pustii. (sic) | oamenilorū despre rāsa|ritā vor fi dureri mari |

Campan[ă] și scrābe, și mare foa|mete va fi: — De va tunā | întru numărul
cum'penei, | războiū și tătare va fi, | și unulū spre alaltū va |
rādicā vrajbā, și multā pacoste va fi de fie|ri sălbatece, și pre

f. 33 r⁰ alo curé și foamete va fi || Iară pre alocurē rodū mulūtū se | va
arātā, iarna va fi gré, și | răurile vorū fi mari ispiți-se- | va
pământulū de rane, și va fi | moarte, și altorū limbi va fi | răz-
boiū, și muerilor grēle cândū | vor vré se nascā, perire și foa-
mete | spre apus, pentru ce se vor rădicā o|rașele lorū, întru
oameni și întru |dobitoace pagubā. | Iară de va fi cutremurū,

greutate și moarte va fi. | Iară se va tună întru amiazăzi, | sau
 va fulgeră, laturé despre | răsărit', și cei despre apus întru | un
 loc se voră adună, și țărâi eghi|petului va fi slăbire și va avé |
 pacoste de gadine. | Iară se va fi cutremurú întru a||miazăzi. răz- f. 33 vº
 boae mari vorú fi. | și ploî multe. Iară de va | tună noapté sau
 va fi cutremur | smeri-se-vorú oamenii, și se vorú | arătá lăcuste
 multe, și va fi | robie ré întru oameni, și unde | se va cutremurá
 pământul. între | domni va fi moarte, și întru ala||ți oameni, și
 multe cetăți | și beséreci vorú pustii (sic, iară gră|u va fi multú. — Scorpia,
 De va tună în numărul' scorpiei, multă | pâine va fi, și tălare
 spune, și | iarna gré. și laturé despre ami||azăzi va avé scădere,
 și va | fi răpire întru acé lature, mai | marele acei laturi va fi
 batjo|curitú, și va veni altă împără|ție și vor [pă|ți?] oamenii foa- f. 34 rº
 mete. || Iară se va fi cutremur. pâine va | fi multă, și de tot'
 binele a tot | omul', și mai marele va perî. După acésté va fi
 bucurie. | Iară de va tună întru amiazăzi. | în țara araviei vorú
 fi ploî, și | pâine nu va fi și va prinde om pre al|tú omú și se
 vorú necá, și pre | oameni într'-ača țară fi-vorú bo|ale gréle dela
 dumnezeu. | Iară de se va cutremurá pământul | amiazázé. între
 împărați va fi | pace și l'ubov. și oamenilorú bu|curie: oști nu vor
 fi, ploî în vré|me, și pâinile se vor mulți. tî|nerilorú și dobitoace-
 lorú moarte. Iară de va tună noapté, | tuturor laturilor va fi pră- f. 34 vº
 dare, | cetățilorú și corabiilor va fi || perire. și fieri vor fi multe
 spre | pacoste oamenilor, și mulți den | cerlu vor fi uciș|i|. Iară
 de va fi | cutremur' noapté, toată lumé | se va înplé de scrăbă, și
 nezăbăvind' Iară va fi bucurie, și sămă|năturilor celor de vréme
 nu le va | fi bine. Iară pre lângă mare se vor | mulți pâinile. și
 ploae va fi | multă. — De va tună în numărul' vânătorului, Uanătoru
 rădicare, | și gălčavá va fi întru ača lature, grăul' și tot' rodul' la
 munț' | se va strică. Iară la câmpii va fi rod | mult', și în tot' do-
 bitocul' | vor' fi pripaș' și iarna va fi târ|zie, și ploî pre locurile
 dela | răsărit', și multe lăcuste se vor | arătá întru mănecare rodu-
 rilor. || și nu va fi bucurie a toată lumé. | Iară de va tună despre f. 35 rº
 amiazăzi, mi|dénii și alamiténii vor face | război, și în prădare vorú
 cădē. | și împăratul dentru ei de otravă | va muri, și mari bofari
 dela răsăritú în răzúbofu vorú peri, și va | fi pâine multă
 prenr'-acé țară, iarna târzie, și pre mare mulți bărbaț (sic) vorú
 perî. | Iară de va fi de cătră amiazăzi cu|tremurú, a mari capete
 va fi schim|bare. — De va tună în numărul | de cornú de capră, Cornú de capră

atunce | ploî vor fi 30 sau 40 de zile, şi | între împăraţi gălăvâ, şi ură, | şi răpştire, şi războe spre răsărită, şi foamete pre alo-

f. 35 v° curé. | şi de bură mare, corabiilor va fi perire, şi în oameni neputinţe vor fi. | Iară să va fi cutremur atunce latulré despre despre austru de foame vor muri | şi u (sic) om mare cu mulăré-ş[i] va muri. | Iară se va tună amiazăzé | sau va fi cutremur, mul'te rodure vorû pèri şi | miere mulută va să fie | întru destulû. Iară se | va fi cutremur noapté, | patimă va fi şi greutate multă şi ucidere, | şi se vorû turbură cetăţille, şi va fi sus-

f. 36 r° pinare şi | lacrămi, şi pre mare se || vorû turbură şi Iarna va | Udélâ. fi mare, şi grău multu. — | De va tună în numărul udélâ, război, şi tăfare | va fi, şi boale multe, | şi grău destulû, şi le|gumi puţine, şi Iarna | gré maré va fi lină, şi | spre gadine moarûte, şi | în oameni aleşi denû casă | împărătescă va fi premenélâ. Iară să va fi cutremur mare perire va fi. | şi pre aca

f. 36 v° lature rane mul'te, şi va ucide unulû | pre alaltû va ucide, şi | în dobitoace va fi pagubă şi se vorû rădică războe. Iară de va tună | întru amiazăzi, întru | boiari va fi vitlenşugû, | şi schimbare, şi pâine delstulă, şi denûtru cei | mēseri se vorû înălûţâ, | Iară denû cei bogaţi se vorû | smeri. Iară se va fi cutremurû,

f. 37 r° mai marilorû a ceiî ţără mult' bine va fi. || Iară se va tună noapté, pre lângă | mare vorû fi pâinile bune, şi | întru corabiî bine, şi întru dobitoace pripasure, şi între dolmni oşti. Iară se va fi cutremurû, turburare ré va fi, Iară | pâinile bune şi multe vorû

Pêste fi: — | De va tună în numărul pêstelui, | grânelorû va fi perire, preîn oraşe voroavă multă, şi ne|voe pren toată lumé şi în țarilgradû foamete şi pagubă va fi | Iarna bună, şi toată sămănătura | cé de vrême, şi cé trăzie va fi | bună şi boilorû perire la răsărită. Iară să va [fi] cutremurû (sic) | multe boale vorû fi. Iară se | va tună noapté sau va fulgeră, | rane şi moarte întru oameni

f. 37 v° va || fi şi mai inarele araviténilor | va peri, şi după acé'a fi-le-va | bucurie. Iară se va fi cutremur, mutare şi robie va fi într'-a-| cé'a parte. | КОНЕЦЪ ПРОМОВНИКЪ :

20.

Acicé se ştii preşte anû câte săptămâni | sântû denûtr-o zi mare până într'-alûtă zi mare. | Întâi începemû dela naştire luî | h[risto]s până la s[ve]tiî gheorghie 17 săptămâni, dela s[ve]tiî

f. 38 r° gheorghie, până | la s[ve]tiî petru, 9 săptămâni, || şi 3 zile, dela

petră, până la | s[ve]t[i]i ilie pror[o]c[ă], 3 săptămăni, | dela sf[ă]nt[ă]
 ilie până la preobrajenie. 2 săptămăni și 3 zile, | dela preo-
 brajen[ă] până la sf[ă]nt[ă] m[ă]rie mare, o săptămăna, și | 2 zile
 dela sf[ă]nt[ă] m[ă]rie mare, | până la cé mică, 3 săptăm[ă]ni. | și 3
 zile, dela sf[ă]nt[ă] m[ă]rie m[ă]ică, până la zua crucei. 1 săptămăna,
 fără o zi. dela zua crucei, până la vineré mare, 4 săptămăni.
 și 2 zile, dela v[ă]neré mare până la s[ve]t[i]i dimitrie. o săptămăna,
 și 5 zile, | dela s[ve]t[i]i dimitrie până la arhagghel[ă], o
 săptămăna și 6 zile. | dela arhagghel[ă]. până la lăsatul | de carne,
 al[ă] naștirea lui h[risto]s. || 6 zile, dela lăsatul de carne | până f. 38 v°
 la naștirea lui h[risto]s, 5 săptămăni, și 6 zile. dela nașt[ă]r[ă] lui
 h[risto]s, până la b[o]goiavlenie | o săptămăna și 5 zile. dela |
 b[o]goiavlenie până la 40 de m[u]c[ă]ș[ni]c[i] | 8 săptămăni, și 6
 zile, dela | 40 de m[u]c[ă]ș[ni]c[i]. până la bl[a]goveșten[ă], 2 săptămăni,
 dela bl[a]goveșten[ă] până la s[ve]t[i]i gheorghie. | 4 săptămăni
 și 2 zile: |

21.

Vedem acest[ă] lucru | că mari ispite, și năpăști | au căzut'
 pre sf[ă]nt' pror[o]c' și împ[ă]rat' d[a]v[i]d[ă]. ce el până nu se |
 rugă celui împ[ă]rat' ce ține cer[ul] și pământul' nu puté să se
 izbăvească | de vrăjmaș[ă] s[ă]. așa și voi dragii miei is[ra]i[ă]l[ă] cești f. 39 v°
 noi, carii | nu ați grăit' cu aggh[e]lul[ă] ca d[a]v[i]d' | ce ați grăit'
 cu cela ce au făcut' | pre aggh[e]l[ă] și pre voi, cu domnul[ă] | nostru
 i[sus] h[risto]s. Deč[i] când[ă] veri vedé vrăjmașii tăi spre tine,
 atunci tu nu te nădăjdui (sic) spre vrătut[ă] ta nič[i] spre
 armele tale nič[i] | spre calul tău nič[i] pre priiatnicii tăi. |
 Ce întâi te roagă celui de sus[ă]. | și pune năd[ă]jdé pre
 el'. și când | veri rugă pre el[ă] nu-l' ispiți întru inema ta,
 cum[ă] zice sirah | gl[ă]va 3, ce întâi te roagă. și apoi | te
 apără de vrăjmașul[ă] tău. ca[ută] d[a]v[i]d[ă] când[ă] vrăjmașii
 tăi | se rădică spre tine, citéște psalom 3, 19, 30, 31. Iară
 când[ă] te va | izbăvi. psalom 45, 46, 70, 72. | Când[ă] ai făcut f. 39 v°
 păcat și te pocăești (sic) | psalom 57. Când[ă] mergi la domn' | psal-
 lom 20, 75. Când[ă] va căde vre'o frică pre tine. psalom 76, 67. |
 Când[ă] ai dodefală de duh[ă] necurat[ă] psalom 37. Când[ă] cazi |
 în legătură sau în robie psalom 69. | Când va fi trăsnet[ă], și
 grindine | psalom 84. Când mergi la război | psalom 26.
 Când veri începe la | pâine noao sau la prăgă. au la | poame
 au la vie, sau fiece poame | psalom 33. Când vezi viciénii | bo-

găţindu-se nu pizmî lorû, nič[i] | pre alaltî nu lăsă să răvnescă | aorû. ce citêşte cest' ps[a]l[om]. | 36, 48, 49. | И҃с҃х҃а҃д҃о҃з҃а҃ Б҃.

25.

- f. 53 r° *Trepetunică de semne omeneshi.* | De se va clăti vârfulu capu-luî, va dobândi, sau de-i va dăruî | d[u]m[n]e[zeu] unû cuconû foarte înţeleptû va fi. De se va clăti închieţura capului neşte streini neştiuţi vorû .veni şi-ţi vorû aduce do[b]bândă. Chiça de se va clăti | în oaste veri merge, şi iară sănătos veri veni. De se va
- f. 53 v° bate tâmpla capului despre dir[é]pta | judecătoriu de oameni va eşi, | Tâpla (*sic*) capului den a stânga de se | va clăti, într'-o veselie va petreč[e]. | Gurmazi[i] dendărăt de se va clăti | şi va veni veste ré, sau vei păţ[i] | pagubă. Frunté de se va clăti, spre o ţară ce va merge mulţi i se vorû închină. Čafa de se [va] | clăti, de o veste ré se va întristă, iară apoi se va bucură iară | de se va clăti între ochi frunté | într'-o cale sau la un război ce va | purcede pre lesne va înblă. | Frunté preste tot de se va cl[ă]ti | cuvinte réle va auzi şi nemic | nu-i va fi. Tâmpla deasupra | ochiului dreptû de se va cl[ă]ti. poménâ
- f. 54 r° va face şi va fi priimită. Tâmpla deasupra ochiului, de se [va] | clăti, ce va gândi omul să facă va | şi isprăvi. Ureché stăggâ | de se va cutremură, rău cuvântû | va auzi. Uréch'a diréptâ | de se va clăt[i], va auzi cuvânt' bun. | Uréchia diréptâ dinlătru (*sic*) de se | va clat[i], cuvântû bunû dela unû | priiatinû i va veni. Uréchia | stângă dinlătru (*sic*), veste ré şi | întristare va avé. Zgrăc ul' | uréchei dirépte, čartă sau g'ľčavă va avé. Zgră-člulû urechei stingi, u (*sic*) priiatinû de bine te va vorbi. Sprân-čana diréptâ de se va clat[i], unû cocon va | dobândi. Sprân-čana stângă | saşiu de bucate spune. Sprâncénele amândoo
- f. 54 v° odată, vesse lie (*sic*) veri avé. De se va clăti | întro (*sic*) sprâncéne, un priiatinû şi | va veni şi te veri bucură. | Ochîl dreptû de se va clăti, ce | veri gândi pre voe şi va fi. | Ochîlû stângû şi sprâncéna stângă de se vor clăt[i] amândoo odată | o mânie iute despre o parte şi va | veni şi apoi iară se va potoli. | Coadă ochîlui dreptû dobândă | arată. Coadă ochîlui stâng | bucurie de coconi sau de naşire | sau de viaţă cu năroc spune. | Géna déstânga de se va clăti, | čartă şi glăcavă veri avé. | Părul genei derépte cel deasupra | veselie spune. Părulû genei | derépte celû
- f. 55 r° de[de]suptû de se va clăti | unû priatenû ce nu l-ai ştiulû şi ||

va veni și te veri înprietenî cu | elû. gêna dreptă cê dedesuptû
 de se va clăti, o dobândâ | dela unû putêrnîcû veri avé. | gêna
 stângâ dedesuptû de se va | clăt[i] neștine va grăi de rău.
 înprejurul ochîului direptû de se | va clăti, orece boală veri avé.
 Lumina ochîului direptû de se va | clăti, sănătate spune. | înpre-
 jurulû ochîului stângû de se | va clăti, ves[e]lie veri avé. | Lumina
 ochîului stângû de se va | clăti, cuvinte rële de mulți | veri avé.
 Coada ochîului di|reptû de se va clăti cuvântû bu|nû veri avé.
 Coada ochîului | direptû de se va clăti despre nas. | coconi va
 naște. Nasulû prespre | totû de se va clăti, boerie veri | avé. f. 55 v°
 Nasulû de o parte de se | va clăti, așjidiré boerie. | Umărul o-
 brazului de dirépta | de să va clăti, bubâ veri avé. | Umărulû o-
 brazului stângû de se | va clăti, rane de nescare tlăhari oare de
 cine veri dobândi. | Buza deasupra de se[va] clăti, ospeți (sic) ne-
 cunoscuți ț vorû veni. | Buza [de]dês[u]ptû de se va clăt[i], biru-
 t[i]-|veri nepriafnicii și nu-ț[i] vorû culteză. Buzele amândoa, cu |
 nește priafinî te veri sărută. | Barba de se va clăti unû om
 te va | tălni și dupâ acêa de bine te | va grăi. | Gurmazii den-
 lautru (sic) | de amândoa, părțile de se vor clăt[i] | dobândâ
 spune. Umărulû | direptû de se va clăt[i], aduce sănă|tate. Umă- f. 56 r°
 rulû stângû de se | va clăt[i], foarte te veri întristă. | Brațulû
 mănîi dirépte de se va | clătînă, foarte întristare vei | avé. Bra-
 țulû stângû, ce ai | pierdutû veri găsi, Cotulû | direptû de se va
 clăti, cu unû | nepriafinû te veri certă. | Cotulû | stingû de se va
 clăt[i], juldécătoru veri eși sau mai mare | prespre alafii, închi-
 etura | de lângă palma diréptă de se va | clăti, nu-și cutéză lu-
 crulû | ce se téme de ce au făcutû sau de | ce va să facă. Înche-
 etura mă|neei stânga de se va clăti, veste | va auzi, și să va ve-
 seli. | Măna diréptă desupra de se va || clăti, multă bogăție veri f. 56 v°
 avé. | Măna de stânga de se va clăti. | mulți mari i-se vorû
 rugă. | Palma diréptă de se va clăti, | în față: multă pomană veri
 fac[e]. | Palma stângă, de cuvinte rële | va scăpă și la bucurie
 va veni, | Dégetulû mare mănă diréptă | de se va clăti, ce veri
 cêre dela d[u]mnezeu da-ți-va. Déget[ul] | al doile de se va clăti,
 cuvântû | rău va auzi, Al treile dégetû, unû lucru bunû veri svârși
 și te veri bucură. Alû patrulû | dégetû iară spune bucurie. | dé-
 getulû celû micû. o veste | veri auzi și apoi va fi minciună. |
 Dégetulû celû mare dela mănă | stângă de se va clăti, cu unû f. 57 r°
 dușman te veri svădi și veri birui. Al doile dégetû cu un |

vrăjmaș te veri certă iară te veri | înpacă. Al treile dégetû | așij-
diré. Al patrolû déget vête bună veri auzi | Dégetulû celû micû
nește ba|ni sau ce vei dobândi și curundû veri cheltui. Supû
sisioara diréptă de s[e] va clăti, de | unû cuvânt ce-ț (sic) va veni te
veri bu|cură. Supû sisioara stângă | cuvinte réle veri auzi și te
ve|ri spămăntă, și preste puțină | vrém[e] de acéla grije te veri
f. 57 v° scut[u]ră. | Între spéte de se va clăti, grije | și scrăbă și cuvinte
réle în mu|ltă vréme veri avé. Spata | diréptă de se va clăti un cocon ||
veri dobândi. Coastele | dé dirépta de se vorû clăti. pa|gubă veri păți,
Coastele dé | stânga de se vor cl[ă]ti de toate gâ|ndurile réle a vrăj-
mașilor tăi | ce-s spre tine veri scăpă. La ca|pul' coastelor de
se va clăti boala | vârsatulu' veri păți. În ca|pul' coastelor dé
stânga de s[e] va clăti pagubă veri petréce, | Șalele de se vor
clăti în oaste ve|ri mérge și veri îmblă lesne și | mult' veri do-
bândi. Mijlo|cul' pieptulu' de se va clăti velniré a unui fečor.
sau a [u]nu' pri|latinû ce au fostû depărtat arată. | Pieptul dé
dirépta de se va clăti un cuvântû rău și de în|tristare veri avé.
f. 58 r° Capul pieptului || de se va clăti den susû cu o dare sau | cu o
m[i]l[o]stenie de folos sufletului | îndémnă (sic). Capul' pieptu-
lu' | den josû de s[e] va clăti cu o mu|lare ré | te veri împreună.
Pieptulû toltû de se va clăti, o cale sau unû | lucru veri avé.
Uréchia inel|miei de se va clăti, cuvântû de în|tristare veri avé
Ți|ța diréptă de se va tremurâ. mare și | mulûță ședére la unû
locû i se va | tâmplă. Ți|ța stângă de se va | clăti. o facere de
bine sau o po|mană ți se va tâmplă. Pântel|cele de dirépta de
se va clăti, | fața și trupulû i se va âpitri (sic) oare de ce lucru
și fără zăbavă | se va vindecă. Pântecele dé | stânga de se va
f. 58 v° cutremurâ o dol|bândâ | de marhă veri apucă: | Buriculû
de se va clăti, cinste | și mă|rime va dobândi vinû|trele
de se va clăti, o poménâ | au mulûtemită pentr'-o slujbă
de | la o mu|lare va avé. Coapûsa | de dirépta dendărât'
așijdiré. | Coapsa de stânga de se va clăti. | Unû pri|latinû veri
câștigă. | Coapsa diréptă denainte de se va | clăti, un cuvântû
bunû de veselie | aștéptă. Genuch|ul (sic) direptû de se | [va] clăti
bogă|ție în casă se va află. | Genunch|ul' stn'g (sic) de se va clăti o |
năpaste veri păți. Încheetura | genunch|ulu' de va tremurâ multe |
cuvinte réle veri 'auzi. | Încheetura genunch|ulu' stâng' de | se

va clăti oarecine de el va pomeni. || [Vâna piciorului drept de se va clăti o năpaste vei păți. Vâna piciorului stâng de se va clăti, de un iubiț prietin al tău te vei despărți și nu-l vei mai vedeă. Glesna dreaptă de se va clăti, o comoară vei găsi. Glesna stângă de se va clăti, cu nește prietini vei călători, și după aceea de bine te vor grăi. КОНЕЦЪ ТРЕПЕТНИКА].¹⁾

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ Conjectura am făcut-o după *Trepetnicul* tipărit, ce e drept într'o redacție cam prescurtată, în *Calendar așezat pe șapte planete în care se euprinde 150 de ani începându-se dela 1881 și stujaște până la viitorul an 2030*, București 1893, pp. 112—116.

Indice și glosar.

A.

- a*, art., „al“: 19 v⁰ 2-3; = „ale“: 23 r⁰ 1 și 10, 23 v⁰ 3, 7 și 12, 24 r⁰ 6 și 17 24 v⁰ 10, 33 v⁰ 10, 57 v⁰ 5.
- a*, prep., = „la“: 6 r⁰ 9, 18 r⁰ 5, 29 v⁰ 16, 31 r⁰ 19, 34 r⁰ 2, 35 r⁰ 1 și 12; apoi în compusele *alocură*, *amiază-ză*, *amiazăzi*, *amiazăzi* și *aminte*, pe care vezi-le sub voce.
- ață*, femininul pr. demonstr. *acel*: 34 r⁰ 9, 34 v⁰ 12, cf. și *acé*: 35 r⁰ 8; gen. sg. *acei* = „acelei“: 33 v⁰ 17 și *acei* = „acelei“: 36 v⁰ 13-14.
- ațăstă*, femininul pr. demonstr. *acest*: 20 v⁰ 2-3, *ațăsta*: 11 v⁰ 3, 19 r⁰ 8.
- acice*, adv., = „aici“: 37 v⁰ 7.
- acmă*, adv., = „acum“: 1 v⁰ 5, 2 r⁰ 11, 3 r⁰ 12, 6 v⁰ 4-5, 9 r⁰ 8 și 11, 12 r⁰ 5, 19 v⁰ 4, 20 v⁰ 16.
- acoperemântu*, s. a., = „scut“, „apărare“, „măntuire“: 4 r⁰ 2-3, 13 r⁰ 5-6, 16 v⁰ 8-9, 17 v⁰ 1-2 *acoperimânt*: 14 v⁰ 3-4; cf. și *acoperi* = „scut“, „apără“, „măntui“: 20 v⁰ 10.
- adăpost*, s. a., = „ajutor“, „scut“, „sprijin“, „ocrotire“: 17 r⁰ 13.
- adăposti*, vb., = „ajută“, „ocrotește“, „sprijini“, „folosi“: 10 r⁰ 2; *adăpostitoriu*, adj. vb.: 3 v⁰ 12-13, 5 r⁰ 11; *adăpostitoare*, adj. vb. întrebuințat ca s. f.: 5 v⁰ 4-5, 8 v⁰ 8, 9 v⁰ 6 7, 13 v⁰ 7-8, 17 r⁰ 9 10, 18 r⁰ 9-10.
- adăpostire*, s. f., = „ajutor“, „scut“, „sprijin“, „ocrotire“: 4 r⁰ 2 și 6, 4 v⁰ 1-2.
- adăugăturile*, pl. dela *adăugătură*, s. f., = „asupreală“, „asuprire“: 3 r⁰ 1 15 r⁰ 8.
- aflările*, pl. dela *aflare*, s. f.: = „năvălire“: 15 r⁰ 10.
- agghel*, cet. *anghel*, s. m., = „înger“: 39 r⁰ 3 și 5.
- ai*, pl. dela *an*, s. m., = „ani“: 22 v⁰ 2.
- aibi* (să), vb. pers. II conj., = „să ai“, „să ajungi“: 22 v⁰ 2.
- alalt*, pr., = „celălalt“: 21 r⁰ 8, 28 r⁰ 10, 32 v⁰ 10, 33 v⁰ 8-9, 36 v⁰ 2, 39 v⁰ 16, 56 r⁰ 12.
- Alamitenii*, pl. dela *Alamitean* = > *Alamit*, n. pr.: 35 r⁰ 3-4.
- alocură*, adv., = „alocuri“: 27 r⁰ 19, 28 r⁰ 7-8, 32 v⁰ 13-14, 33 r⁰ 1, 35 r⁰ 18.
- amândouă*, num. f., = „amândouă“: 54 r⁰ 19, 55 v⁰ 13 și 18, *amândoo*: 54 v⁰ 7.
- amiazăză*, adv., = > *la amiazăzi* s. *amiază*, „într’-ameazăzi s. într’-ameazăzi“: 34 r⁰ 12, 35 v⁰ 5; dar cf. și *într’-amiazăzi*, *întru amiazăzi*: 28 v⁰ 6-7, 28 v⁰ 19-29 r⁰ 1, 29 v⁰ 17, 30 v⁰ 13-14, 31 v⁰ 13, 32 r⁰ 4, 33 r⁰ 13, 33 r⁰ 19-33 v⁰ 1, 34 r⁰ 5, 36 v⁰ 6, apoi *despre amiazăzi* = „de cătră meazăzi“, „de cătră sud“: 33 v⁰ 14-15, 35 r⁰ 2 și *de cătră amiazăzi*: 35 r⁰ 11.
- aminte*, adv.: 22 r⁰ 6.
- aorū*, s. m., = „aur“: 39 v⁰ 17, cf. *aurū*: 18 v⁰ 3-4, și *aur*: 18 v⁰ 10.
- April*, s. m., = „Aprilie“: 25 r⁰ 13.
- aproape*, s. m.: 22 v⁰ 17, 23 r⁰ 8-9.
- ară*, vb. aux., = „ar“: 2 r⁰ 8 și 10.
- Araviei*, gen. dela *Aravia*, n. pr., = > *Arabia*: 34 r⁰ 6.
- Aravitenilor* și *Araviteniloră*, gen. pl. dela *Aravitean*, n. pr., = > *Arab*: 28 v⁰ 12, 30 v⁰ 6-7, 37 v⁰ 1.
- arhagghelū*, cet. *arhanghel*, s. m.: 38 r⁰ 16-17 și 18.
- asin*, s. m., = > *măgar*: 22 r⁰ 13-14, 22 v⁰ 15.
- așjidire*, adv., = > *asemenea*: 55 v⁰ 3, 57 r⁰ 5, 58 v⁰ 7.
- asupreciunile*, pl. dela *asupreciune*, s. f., = > *asupreală*, > *asuprire*: 8 v⁰ 12.

atunce, adv., = »atunci»: 28 v° 7, 29 v° 5, 30 r° 15, 31 r° 2, 14-15 și 19, 31 v° 11 și 14, 35 r° 14, 35 v° 2, 39 r° 7-8.
au, conj., = »ori», »sau»: 39 v° 12 și 13, 58 v° 5.

austru, s. m., = »vânt de meazăzi», apoi »meazăzi», »sud»: 35 v° 3.
auz, s. a.,: 24 v° 11.
Augustă, s. m., = »August»: 26 r° 4.

B.

batjocuri, vb.,: 33 v° 17-18.
berbéce, s. m., termin astrologic: 25 r° 6 și 12, 25 v° 2, 8 și 14, 26 r° 1-2, 7 și 14, 26 v° 1, 8 și 14, 27 r° 1, 8 și 14 (bts).
beséreci, pl. dela *besérecă*, s. f.: 28 r° 19, 29 v° 1, 30 r° 19, 32 v° 3, 33 v° 10.
birui, vb., = 1. »învinge»: 13 r° 8, 16 r° 8 și 9, 29 r° 12-13, 55 v° 11-12, 57 r° 1-2, 2 = »avea»: 29 r° 10; *biruitoare*, adj. vb. întrebuintatca s. f. = »stăpână», »dispunătoare»: 1 v° 9, 2 r° 11-12, 5 r° 14-5 v° 1, 9 r° 8, 13 r° 1 și 9-10, 18 r° 11-12, 20 r° 1.
blagoslovi, vb., = »binecuvântă»: 2 v° 1-2, 11 r° 14, 11 v° 1, 13 v° 10, 14 r° 4 și 12, 20 r° 13, 21 r° 2 și 12.

B[ă]goveșteni, s. f., = »Bunavestire»: 38 v° 8-9 și 9-10.
boare, s. f., = »vifor»: 4 r° 12, 6 v° 11, 30 r° 1 și 2, 30 v° 17.
bogăți (a se), vb., = »a se înbogăți»: 39 v° 15; cf. și *înbogăți*: 31 r° 5.
B[ă]goavlenie, s. f., = »Bobotează», »Arătarea-Domnului»: 38 v° 4 și 6.
b[ă]goslovie s. f. = »teologie», »învățătură despre Dumnezeu»: 23 r° 10-11.
bucate, s. f. pl., = »cereale», »grâne», »semănături (cf. *pâine*): 54 r° 18.
bună-cinstire, s. f., = »pietate»: 23 v° 10.
bună-credință, s. f.,: 15 v° 13-14.
bună-dare, s. f., = »binefacere»: 4 v° 7-8, 23 v° 13.
bună-vestire, s. f.,: 23 r° 15-16.
bură, s. f., = »vifor»: 35 r° 19.

C și c.

cădea, vb., = »a se închina»: 1 v° 6-7, 17 r° 2-3, (pers. I sg, *cazū*) 19 v° 8.
cându, adv. și conj., = »când»: 19 r° 2.
canon, s. a., = »un fel de cântec bisericesc»: 2 v° 4.
cap, s. a., = »capăt»: (*capul' coastelor*) 57 v° 6-7 și 8-9, (*capul' pieptului*) 57 v° 19, 58 r° 3.
care, pr., = mod. »cel», »ceea»: 2 v° 1' 3 r° 7, 3 v° 4, 4 r° 4 și 9, 4 v° 3 și 11' 5 v° 3-4, 6 v° 9, 7 r° 8-9 și 14, 7 v° 7' 8 r° 4, 8 v° 1, 9 r° 13-14, 14 r° 7, 14 v° 5, 15 v° 1-2 și 6, 16 r° 11-12, 18 r° 6-7, 18 v° 11, 21 r° 3.
cătră, prep., = »la»: 11 v° 4.
cașă, s. f., = »ceafă»: 53 v° 9.
cartă, s. f., = »ceartă»: 54 r° 12.
ce, conj., = »ci»: 9 r° 13, 9 v° 12, 13 r° 1, 19 v° 10, 38 v° 15, 39 r° 4, 11 și 15, 39 v° 17, 56 r° 15.
cel, pr., = »acei»: (*celui împărat' ce ține cerul și pământul*) 38 v° 15; fem. *cea*: 1 v° 3, iar gen. sg. al acestuia este *ceia*: (*ceia* = »celeia

ce) 12 v° 2.
cercetare, s. f., = »vizită», apoi »îngrijire» în loc de »îngrijitoare»: 17 r° 14.
cest', pr., = »acest»: 21 r° 16, 39 r° 2, 39 v° 17; fem. *astă*: 20 r° 19.
cheltui, vb.,: 57 r° 9; de-aici *necheltuit*: 5 r° 4-5.
chinure, pl. dela *chin*, s. a.: 3 r° 1, 8 v° 14, 9 r° 9, 15 r° 10-11; dar cf. și *chinuri*: 4 v° 14.
cin, s. a., = »ordin», »stare socială»: 23 v° 5.
cistit, adj., = »cinstit»: 17 v° 13; altundeva *cinsti*.
citi, vb., = mod. »ceti» și »citi»: 1 r° 3, 39 r° 18, 39 v° 17.
clat[ă] vb., = »clăti»: 54 r° 16, altundeva găsim numai *clăti*.
coada ochiului, s. f., = »der äusserer Augenwinkel»: 54 v° 10 și 11, 55 r° 15 și 17.
cocon, s. m., = »copil»: 54 r° 16, 54 v° 12, 55 r° 19, 57 r° 19, *cuconă*: 53 r° 5.

corabii-, pl. dela *corabie* în loc de *corăbii*, s. f.: 34 r⁰ 19, 35 r⁰ 19, 37 r⁰ 3.

cornă de capră, termin astrologic, = „țap“: 25 r⁰ 10-11, 25 v⁰ 1, 7, 13 și 19, 26 r⁰ 6, 12 și 18, 26 v⁰ 6, 12 și 18-19, 27 r⁰ 6 și 12, 35 r⁰ 13 și 14.

cu, prep., = „de“: 2 v⁰ 10, 8 v⁰ 1, 9 r⁰ 6, 17 r⁰ 2.

cugetînd, ger. verbului *cugetă*-, 27 r⁰ 17.

cum-, adv. și conj., = „ca“: 21 r⁰ 8.

cumpănă, s. f., termin astrologic, = „cumpănă“, „balanță“: 25 r⁰ 9 și 15, 25 v⁰ 5, 11 și 17, 26 r⁰ 4-5, 11 și 16, 26 v⁰ 4, 10-11 și 16-17, 27 r⁰ 4 și 10, 32 v⁰ 7 și 8.

curundă, adv., = „curând“: 57 r⁰ 8-9.

cuteză, vb. construit cu dat.: 55 v⁰ 12-13; cf. și 56 r⁰ 14.

cutremură, v. a. intr., = „a se cutremura“: 37 r⁰ 16; dar cf. și *se va cutremura*: 58 r⁰ 19.

D.

darure, pl. dela *dar*, s. a.: 23 v⁰ 7, 32 r⁰ 8-9.

dăătorul-de-bine, s. m., = făcătorul-de-bine“: 4 v⁰ 4-5.

datu, part. perf. al verbului *da*-, 22 v⁰ 3.

D[alv]i[ă]dă, n. pr.: 38 v⁰ 15, 39 r⁰ 3 și 17.

de, prep., = 1. „pentru“, „din cauza“: 1 v⁰ 12, 6 r⁰ 12, 7 r⁰ 11, 13 r⁰ 4; 2. = „de cătră“, „dela“: 15 r⁰ 14, 20 r⁰ 12, 24 v⁰ 9, 55 r⁰ 14; cf. și 55 v⁰ 7, apoi 19 v⁰ 10, 32 v⁰ 12, 39 v⁰ 6.

dăca, conj., = „dacă“: 11 r⁰ 8, 11 v⁰ 5, 13 v⁰ 3-4.

Decem[en]vrie, s. m., = „Decemvrie“: 26 v⁰ 12.

de[ă]l[ă], adv., = „apoi“, „după aceea“: 39 r⁰ 6, *dăcii*: 1 v⁰ 1.

delun[ă]gă (a se), vb., = „a se depărta“: 2 r⁰ 12-13.

den și *denă*, prep., = „din“: 19 r⁰ 3, 19 v⁰ 6, 21 v⁰ 1 și 2, 34 v⁰ 2, 36 r⁰ 10, 36 v⁰ 11, 53 v⁰ 3, 58 r⁰ 1 și 4.

denainte, adv., = „dinainte“: 58 v⁰ 10.

dendărăt și *dendărăt*, adv., = „dindărăt“: 53 v⁰ 5, 58 v⁰ 7.

denlăutru, adv., = „dinlăuntru“: 55 v⁰ 17; dar cf. *dinlăutru*: 54 r⁰ 10 și *dinlăutru*: 54 r⁰ 7.

dentăiu, adj., = „dintăiu“: 21 r⁰ 15.

dentru, prep., = 1. „dintru“, „din“: 1 v⁰ 8, 5 v⁰ 2, 16 r⁰ 4, 30 r⁰ 8, (*denătru*) 36 v⁰ 9, 37 v⁰ 9; 2. = „dintre“: 35 r⁰ 5.

de-oameni-îubitori, adj. vb.: 6 v⁰ 1-2, 20 v⁰ 6; *de-oameni-îubitoare*, adj. vb. întrebuințat ca s. f.: 7 r⁰ 12-13.

depreună, adv., = „înpreună“, „dimpreună“: 5 r⁰ 10.

derept, adj., = „drept“: 54 v⁰ 16 și 18, 55 r⁰ 2 și 18; v. și *dirept*.

deșchide, vb., = „deschide“: 19 r⁰ 15.

deșert, adj., = „gol“, „cu mâinile goale“: 1 v⁰ 14; dar cf. și *mărime deșertă*: 24 r⁰ 4-5 și *în deșertu*: 22 r⁰ 4.

despre, prep., = 1. „de pe“: 15 v⁰ 3; 2. = „de cătră“, „dinspre“: 28 r⁰ 1 și 18, 29 v⁰ 2 și 8, 30 r⁰ 4, 30 v⁰ 7, 31 r⁰ 6 și 8, 32 v⁰ 4, 33 r⁰ 15, 33 v⁰ 14, 35 r⁰ 2, 35 v⁰ 3, 53 v⁰ 1, 55 r⁰ 18.

de-toate-puternică, adj., = „atotputernică“: 16 r⁰ 10-11.

dezlegă, vb., = 1. „risipi“, „împrăștiă“: 7 v⁰ 14, 8 v⁰ 10; 2. = „iertă“: 16 v⁰ 1-2.

diminșă, s. f. și adv.: 19 r⁰ 3, 19 v⁰ 18.

Dimitrie, n. pr.: 38 r⁰ 14-15 și 16.

dinăoară (*nice*), adv., = „[nici]odată“, „[nici]odinioară“: 2 r⁰ 3, (*nice dinăoară*) 19 r⁰ 11.

dirept, adj., = „drept“: 16 r⁰ 9-10, 32 r⁰ 1, 53 v⁰ 1 și 18, 54 r⁰ 5, 7, 12 și 16, 54 v⁰ 4 și 10, 55 r⁰ 7, 9 și 15-16, 55 v⁰ 4, 56 r⁰ 1, 4, 8, 13 și 19, 56 v⁰ 4 și 8, 57 r⁰ 10 și 19, 57 v⁰ 2 și 17, 58 r⁰ 9-10 și 15, 58 v⁰ 7, 10 și 12; v. și *derept*.

direptate, s. f., = „dreptate“: 23 v⁰ 2, 24 v⁰ 4-5 și 8.

doao, num. f., = „două“: 23 r⁰ 1; cf. și *a doa*: 23 r⁰ 8.

dodeială, s. f., = „supărare“: 39 v⁰ 6.

drăcăscă, fem. adjectivului *drăcesc*, = „drăcească“: 13 r⁰ 5.

drăcire, s. f., = „îndrăcire“: 24 r⁰ 2.

dușman, s. m.: 57 r⁰ 1.

E.

estinii, pl. dela *estinie*, s. f., = „indurare“, „Barmherzigkeit“: 12 v° 8-9.
Elisavethu, n. pr., = „Elisaveta“: 11 r° 7, 8 și 12.

Eghipet, n. pr., = „Egipt“, „Egiptet“: 31 v° 1, 33 r° 16-17; gen. *Eghiptului*: 21 v° 1-2, 28 r° 4.

F.

făcătoriu, adj., vb. întrebuințat ca s. m., = „părinte“, „creator“: 9 v° 9.

facere = l. infinitivul verbului *face*: 24 r° 14; 2. s. f., = „faptă“: 8 v° 6.

facere-de-bine, s. f.: 58 r° 13.

facere-de-rușine, s. f.: 24 r° 2-3.

făgădui, vb.: 24 v° 4.

fără, prep., = „afară de“: 10 r° 8, 13 r° 9, 21 v° 3.

fată, s. f., termin astrologic, = „fecioară“: 25 r° 8 și 15, 25 v° 5, 11 și 17, 26 r° 4, 10 și 16, 26 v° 3, 10 și 16, 27 r° 3 și 10, 31 r° 18 (*bis*).

face, pers. III sg. a perfectului ind. al verbului *face*: 12 r° 6; dar cf. și *făcui*: 19 r° 12.

fezor, s. m., = „copil“, „fiu“: 21 v° 12, 22 r° 11, 57 v° 15.

feçoară, s. f., = „vergură“: 2 v° 14, 3 r° 10, 4 r° 5, 5 r° 1, 7 v° 2, 8 v° 4 și

10, 9 r° 5, 10 r° 9, 13 v° 6, 14 v° 10-11 și 14, 15 r° 6 și 11, 15 v° 4, 6 și 11, 16 r° 4, 17 v° 12-13, 21 r° 11.

ferict, vb., = „lăudă“, „mări“: 4 v° 1, 12 r° 5; de-aici *fericita*: 11 v° 10.

Fevrurie, s. m., = „Februarie“: 27 r° 7.

fie, s. f., = „fiică“, „fecioară“: 10 v° 3, 17 v° 8.

fieri, pl. dela *fiară*, s. f.: 27 r° 16, 29 v° 3, 30 r° 13, 32 v° 12-13, 34 v° 1.

fire, s. f., = l. „ființă“, „natură“: 8 r° 14-8 v° 1, gen. sg. *firei*: 24 v° 5; 2. = „simț“ în forma de pl. *firi* 24 v° 10.

folosi, vb., = „ajută“, „ocroti“, „sprijini“: 16 r° 12-13.

folositoare, adj. vb. întrebuințat ca s. f., = „ajutătoare (ajutor)“, „ocrotitoare“, „sprijinitoare“: 13 r° 11, 17 v° 2.

frăncesc, adj., = „occidental de neam latin“: 32 r° 6-7.

G și Ț.

gadine, pl. dela *gadină*, s. f.: 28 v° 3, 33 r° 18, 26 r° 9; dar cf. *gadinilor*: 2 v° 6.

gândi, vb.: 54 v° 5.

gământu, s. m., termin astrologic, = „gemenii“: 25 r° 7 și 13-14, 25 v° 9-10 și 15, 26 r° 2, 8 și 15, 26 v° 2 și 9, 27 r° 9, 28 v° 9, (*gământ*) 21 r° 2, (*gem[ă]nului*) 28 v° 9, (*gemenți*) 25 v° 4, 26 v° 14-15.

genuchiu, s. m., = „genunchiu“ 58 v° 12; dar cf. și *genunchiu*: 58 v° 14, 16 și 18.

gheană, s. f., = „iad“: 24 v° 14.

Ghenăvar[te], s. m., = „Ianuarie“: 26 v° 19.

Gheorghie, n. pr.: 37 v° 13, 38 v° 10.

glăcavă, s. f., = „gâlceavă“: 31 v° 2, 32 r° 14, 54 v° 15; dar cf. *gălăvă*: 54 r° 12-13 și *gălăvă*: 34 v° 12, 35 r° 16.

gi[avă], s. f., = „capitol“: 39 r° 15.

grabnică (moarte), adj., = „precipitată“, „nepremeditată“, „din neprevădere“, „din nebagare de seamă“: 29 r° 11, 30 r° 4; cf. și *de grabă vor peri*: 29 v° 1.

grămătic, s. m., = „dascăl“: 1 r° 8.

grău, s. m., = „grâu“: 28 r° 7, 28 v° 13, 29 v° 7, 31 v° 4, 33 v° 10-11, 34 v° 13, 36 r° 2 și 6, dat. pl. *grânelor*: 30 v° 5, 37 r° 9.

grele, pl. fem. dela *greu*, adj. = „îngreunate“, „tăroase“: 33 r° 6.

greșale, pl. dela *greșeală*, s. f.: 6 r° 3, 12 v° 10.

grije, s. f., = „grijă“: 30 r° 15, 31 r° 7, 57 r° 15 și 16, gen. sg. *grijei*: 4 r° 13, nom. pl. *grije*: 3 r° 3; mai cf. *grîja*: 15 v° 8 și *negrija*: 20 r° 6.

grindine, s. f., = „grindină”: 39 v° 9.
gromovnicu, s. a., = „carte de tunet”:
 25 r 1; v. și 37 v° 6.

gurmazi, pl. dela *gurmaz*, s. m., =
 „grumaz”: 53 v° 5, 55 v° 17.
gustare, s. f., = „gust”: 24 v° 11-12.

H.

haru, s. a., numai în expresiunea ad-
 verbală în *haru* = »în deșert»: 22
 r^o 2, cf. și în *deșertu*: 22 r° 4.
hiclănă, adj., = »viclean», »rău»: 19 r°
 13, cf. *viclean*: 20 r° 7, 39 v° 14 și
vittenșugă: 36 v° 7.

hrane, pl. dela *hrană* în loc de *hrăni*,
 s. f., = »bucate»: 30 v° 6.
hrănitore, adj. vb. întrebuințat ca s.
 f.: 17 r° 11.
Hristos, n. pr.: 4 v° 2 și 11, 14 v° 12,
 17 v° 14, 19 v° 16-17, 37 v° 12, 38 r°
 19, 38 v° 2 și 4, 39 r 6.

I.

idolă, s. m., = »chip cioplit»: 21 v° 5.
Ilie, n. pr.: 38 r° 2 și 3.
imrfe/c', s. m., = »spune numele»: 5
 v^o 11.
inemă, s. f., = »inimă»: 15 v° 5, 20 r° 8,
 23 r° 5, 39 r° 14, gen. sg. *inemie*: 58
 r^o 7-8.
Irachie, n. pr.: 25 r° 2
isp[ă]șitoriu, adj. vb. întrebuințat ca s.
 m., = »mântuitoriu»: 9 r° 14-9 v° 1.
ispită, s. f., = „incercare”: 38 v° 13.
 = »rune la „incercare”, »in-
 cerca»: 33 r° 3, 39 r° 13.
Is[ra]il, pl. dela *Israil*, n. pr.: 39 r° 2.
iubire-de-argintă, s. f., = 24 r° 3

Iuda, n. pr.: 11 r° 5.
Iulie, s. m.: 25 v° 16.
Iunie, s. m.: 25 v° 10.
iute, adj., = »cumplit», »saevus»: 54 v°
 8, pl. *iute*: 2 v° 14 și *iuți*: 4 v° 13,
 7 r° 9.
izbavi, vb., = »izbăvi», »mântui»: 2 r°
 8-9; dar cf. și *izbăvi*:- 3 r° 10-11,
 5 v° 3, 7 r° 9-10, 8 v° 14-9 r° 1, 17 r° 3,
 19 r° 13, 39 v° 1, (*izbăvască*) 5 v° 10-11,
 8 v° 7, 13 v° 13-14, (*izbăvescă*) 38 v° 17;
 de-aici *izbăvire*, s. f., = »mântuire»: 7
 v^o 12, 16 v° 13 și *izbăvitoriu*: 9 v° 2.
izvoarele, pl. dela *izvor*, s. a.: 31 r°
 16-17.

I.

inblă, vb., = 27 v° 4, 53 v° 14; dar cf. și
îmblă: 30 v° 18, 57 v° 12.
încată, p. II prez. imper. dela *încetă*,
 vb.: 24 v° 9.
înceetură, s. f.: 56 r° 16, 58 v° 15 și
 18; dar cf. și *închietură*: 53 r° 6-7,
 56 r° 12.
închipuitură, s. f., = »închipuire»: 21 v° 6.
încungîurare, s. f., = »nevoie», »necaz»: 17
 r^o 4.
îndireptă, vb. = »îndreptă»: 4 r° 5-6,
 21 r° 7; de-aici *îndireptătoriu*, adj.
 vb. întrebuințat ca s. m., = »îndrep-
 tător»: 6 v° 9.
îngreuiat, part. verbului *îngreuiă*: 16
 v^o 13-14.
îngrijă (*a se*), vb., = »a fi cuprins
 de grijă», »a fi îngrijat», »a se ne-
 liniști»: 28 v° 4.
-lung-răbdare, s. f., = »îndelungă-răb-
 dare»: 23 v° 15-16.

împărat-, s. m., = „împărat”: 17 v° 14,
 21 r° 1, 28 r° 1 și 11, 29 r° 3, 4, 16 și
 19, 31 r° 3, 6 și 20, 32 r° 4-5, 34 r° 12,
 35 r° 5 și 16, 38 v° 14-15 și 16.
împărăție, s. f., = »împărăție»: 24 v° 15,
 29 r° 17 și 18, 33 v° 18-19.
împărătesc, adj., = »împărătesc»: 36 r° 11.
împlē (*a se*), vb., = »a se împlini»: 11
 v^o 11; dar cf. și *împlē* = „împlē”:
 „umpleă”: 3 r° 3, 7 v° 4, 11 r° 11, 15,
 v^o 6, precum și *a se împlē* = »a se
 împlēă», »a se umpleă”: 29 v° 7, 30
 v^o 16, 34 v° 5.
împreună (*a se*), vb., = »a se căsă-
 tori»: 58 r° 5.
între, prep. = l. „între”: 33 v° 8, 37
 r^o 3, cf. încă: 11 r° 14, 21 v° 15, 27
 r^o 7, 28 v° 1 și 9-10, 30 v° 7, 33 v° 6
 și 8, 36 v° 6, 37 r° 19, 39 r° 13-14, 54
 v^o 2, etc.; 2. = »în»: 28 r° 3, 22 r° 10,
 cf. încă: 11 r° 4 și 10, 11 v° 6 și 8-9
 12 v° 13, 13 v° 5, 16 r° 5, 16 v° 8 și

12, 17ro 6, 19ro 14, 19vo 9 și 14, 20^v 2, 22ro 10, 23ro 2, 23vo 14, 28ro 3 și 16, 29ro 1-2 și 4, 30vo 5 și 20, 31ro 9, 31vo 1, 32ro 13, 32vo 8, 33ro 9, 9-10 și 15, 34ro 9, 34vo 12 și 19, 35vo 9, 37ro 3, 37vo 4, și 10, 39ro 13-14; 3. = »la«: 28vo 6-7, 28^v 19-29ro 1, 29vo 17, 30vo 13, 31vo

13, 32ro 4, 33ro 13 și 19, 34ro 5, 36vo 6; 4. = »cătră«, »de«: 14vo 3.

înturnă (a se), vb., = »a se întoarce«: 29ro 5.

înțeleptu, adj.: 53ro 5-6.

învăluit, part. întrebuințat ca adj., = »strămtorat«, »necăjit«: 17ro 13.

J.

iuca-, vb., = »a se mișcă«, »sări« (despre copil în pântecul mamei): 11ro 9, 11vo 7.

L.

lacrămă, s. f.: 15vo 3, pl. *lacrămi*: 28ro 10, 35vo 15 și *lacrăme-*: 15ro 14.

lăcuț, vb., = »locui«: 22ro 15-16.

lăsatul-de-carne, s. m.: 38ro 18-19, 38vo 1, 44vo 17.

lăutru, și *lăutru*, v. *denlăutru*, *dinlăutru*, *dinlăutru*.

legătură, s. f., = »lanț«, »cătuișă«: 39vo 8.

legeei, gen. sg. dela *lege*, s. f.: 24ro 8, dar cf. și *legei*: 21ro 14.

legumi, pl. dela *legumă*, s. f., în loc de »legume«: 29vo 9, 31vo 4, 36ro 6-7.

lemn, s. a., = »pom«, »arbore roditor«: 30vo 1.

lesne, adv.: 57vo 12; *pre lesne*: 53vo 14.

levu, *lev*, *lev*, s. m., termin astrologic,

= »leu«: 25ro 8 și 14, 25vo 4, 11ro și 17, 26ro 3, 9 și 15, 26vo 3, 8 și 15-16, 27ro 3 și 9, 30vo 3; dar cf. gen. *leului*: 30vo 3.

limbă, s. f., = »neam«, »popor«: 29ro 10 și 16, 30ro 4, 33ro 5.

lîturghie, s. f.: 3vo 5.

liubov, s. a., = »iubire«: 23ro 14, 23vo 15, 34ro 13.

lucrure, pl. dela *lucru*, s. a.: 21ro 7-8, 23ro 10 și 15, 24ro 6 și 13, 24vo 13.

lumici, gen. sg. dela *lume*, s. f.: 5ro 12-13, 9vo 1, 13ro 9-10, 13vo 8, 18ro 13.

luvă, vb., = »lua«: 22ro 3, 29vo 15; dar cf. și *luă*: 22ro 1, 29ro 19.

M.

Macarie, n. pr.: 19ro 9.

măcaru, conj., = »ori«, »sau«: 20vo 3 și 4.

măgură, s. f., = »munte«, »colină«, »deal«: 18vo 1.

Maia, s. m. = »Maiu«: 25vo 3.

mai-mare, s. m., = »preposé«: 29ro 11-12, 33vo 16-17, 34ro 3, 36vo 13, 37vo 1, 56ro 11.

mălae, pl. dela *mălaiu*, s. a., = »cucuruz«, »porumb«: 28ro 3.

măneei, gen. sg. dela *mână*, s. f.: 56ro 16-17; dar cf. și *mănei*: 56ro 4 și *mănilor*: 32ro 2.

mănie, s. f.: 24ro 4, 30vo 2, 54vo 8.

mângăitoare, adj. vb. întrebuințat ca subst.: 17ro 12; cf. și *mângăiare*: 13ro 8.

măntuitoru, adj. vb. întrebuințat ca subst.: 6ro 7-8, 12ro 2, 13vo 4-5, 14vo 6, 19vo 8; cf. și *măntui*, vb.: 2ro 14, 2vo 15, 3vo 8, 7vo 9, 9ro 9-10, 17ro 1-7, 19vo 13-14 și *măntuire*, s. f.: 2vo 12, 1vo 3, 31ro 19.

marhă, s. f., = »marfă« ori »vite«: 59vo 1.

Mariam, n. pr., = »Maria«: 11ro 2, 11vo 13, 12vo 9; dar cf. voc. *Marte*: 21ro 2, iar gen. sg. *M[ariei]*: 11ro 9, precum și numele sărbătorilor *Sf[ânta] Marie-mare*: 38ro 6 și 7 și *Sf[ânta] Marie-mică*: 38ro 8 și 9.

mărire, s. f., = „mărire”: 12 r° 7, 24 r° 4, 58 v° 3; dar cf. și *mărire*: 18 v° 4.
marse, p. III sg. pf. ind. dela *merge*, vb.,: 11 r° 3.

Martu, s. m., = „Martie”: 25 r° 6.

mărturie, s. f.,: 22 v° 9.

mărturisi-, vb.,: 16 r° 1, 22 v° 8-9.

maslu, s. a.,: 23 v° 6.

măstrapă, s. f., = „cană”: 18 v° 10.

măseru, adj., = „sărac”, „sărman”: 20 r° 11, 36 v° 10.

măserătate, s. f., = „sărăcie”: 24 v° 1.

mesefu și *mesefa*, s. m., = „lună”: 25 r° 6 și 13, 25 v° 3, 10 și 16, 26 r° 4, 10 și 17, 26 v° 5, 12 și 19, 27 r° 7.

Midenii, pl. dela *Midean*, = „Med”, n. pr.,: 35 r° 2-3.

miloste, s. f., = „milă”, „îndurare”: 5 r° 11-12, 6 v° 14, 7 r° 2, 13 v° 11, 21 v° 15, 23 v° 16, 24 r° 6; cf. și *millă*:

12 v° 7-8, 21 r° 4.

milostenie, s. f., = „dare, împărțire de milă”: 24 r° 16, 58 r° 2.

milostiv, adj., = „milos”, „îndurător”: 6 r° 11 și 12, 6 r° 14-6 v° 1, 12 v° 4.

milostivi (a se ∞), vb., = „a se îndura”: 1 v° 10.

milui-, vb.,: 5 v° 6 și 8, 6 r° 13-14, 12 v° 6, 19 v° 10.

miros, s. a.,: 24 v° 11.

miu, pr. pos., = „mieu”: 11 v° 19, 19 v° 1.

Moisei, n. pr., = „Moise”: 21 r° 17.

moltivă, s. f., = „rugăciune”: 19 r° 2 și 8, 19 v° 18, 20 r° 15 și 19, 20 v° 18.

m[u]l[ce]nic, s. m., = „martir”: 38 v° 6 și 8.

multu, adj., = „mult”: 36 r° 2.

mulțemită, s. f.,: 58 v° 5.

mulți (a se ∞), vb., = „a se înmulți”: 34 r° 15, 34 v° 9.

mutare, s. f., = „emigrare”: 37 v° 4; cf. *mută* (a se ∞), vb.,: 29 r° 3, 30 r° 2.

N.

nădăjdul (a se ∞ pe cineva), vb., = 10 r° 10, 39 r° 8; cf. *pune nădăjde pre el*: 39 r° 12.

năpaste, s. f., = 1. „tentatio”, „ispită”: 2 v° 10, 8 v° 11, 15 r° 9; 2. = „calumnia”, „calamitate”: 38 v° 13, 58 v° 15.

năprasnă (de ∞), expr. adv., = „fără-de-veste”, „iute”: 31 v° 9-10.

năroc, s. a., = „noroc”: 54 v° 13.

născătoare, adj. vb. întrebuințat ca s. f., = „maică”: 2 v° 8, 3 v° 6-7, 5 v° 1, 7 v° 10, 15 v° 14, 20 r° 1-2.

naștere, s. f., = „naștere”: 37 v° 11, 38 r° 19; 38 v° 2, 54 v° 12; dar cf. și *naștere*: 38 v° 3-4.

neacă, vb., = „ucide”, „omorî”: 34 r° 8.

necare, s. f., = „înnecare”: 27 v° 4.

necăiuri, adv., = „nicăieri”, „nicăiri”: 13 r° 6.

nedăstoinic, adj., = „nedestoinic”: 19 v° 1, 20 r° 4; v. și *nedostoinic*.

nedireptate, s. f., = „nedreptate”: 16 r° 13.

nedostoinic, adj., = „nedestoinic”: 2 r° 5-6, v. și *nedăstoinic*.

neînțelegere, s. f., = „nepricepere”, „necunoștință”: 20 r° 5.

nemic, num., = „nimic”: 53 v° 16.

nepriiatnic, s. m., = „neprieten”:

55 v° 12; cf. *nepriiatină*: 56 r° 9, v. și *prîiaten*, *prîiatin* și *prîiatnic*.

neputred, adj., = „nesticat”, „incorruptibil”: 7 v° 6; de-aici *neputrezire*, s. f., = „nesticăciune”, „incorruptibilitate”: 14 r° 6-7, cf. și *putrezire*: 8 r° 13-14, 8 v° 2.

nescare, pr., = „oarecare”: 55 v° 7.

nesfitoare, adj. vb. întrebuințat s. f., = „ceea ce nu se sfiește, nu se rușinează”: 9 v° 7-8.

nește, pr., = „niște”: 53 r° 7, 55 v° 14, 57 r° 7.

neștine, pr., = „oarecine”, „cineva”: 55 r° 6.

neștiut, adj. vb., = „necunoscut”: 53 r° 7-8.

nevastă, s. f., = „mireasă”: 4 r° 14-6 v° 1, 6 v° 12, 8 r° 2.

nevoință, s. f., = „osteneală”, „deadință”: 1 v° 4, 5 r° 13; cf. *nevoi* (a se ∞), vb.,: 8 r° 9 și *nevoie*, s. f.,: 2 r° 9, 2 v° 1 și 15, 3 v° 8, 5 v° 2-3 și 13, 6 r° 4, 7 v° 9, 9 r° 9, 16 v° 12, 20 v° 7-8, 27 v° 8 și 14, 28 r° 11, 37 r° 10-11.

nice, conj., = „nici”: 2 r° 3, 19 r° 11, 22 v° 13, 14, 15 și 16, dar cf. și *nici*: 39 r° 9 și 10, 39 v° 15.

noao, dat. pl. al pr. pers., = „nouă”:

6r⁰ 12, 14v⁰ 6, 24v⁰ 7.
noao, feminimul adjectivului *nou*: 23v⁰ 4, 39v⁰ 12.
noao, num. = „nouă”: 23v⁰ 12; cf. și *a noa*: 22v⁰ 8.
notă, vb., = „pluti”, „călători cu naia”: 28v⁰ 11.
Noemvrie, s. m.: 26v⁰ 5.

număr, s. a., termin astrologic, = „zodie”: 27r⁰ 14, 28r⁰ 5-6, 28v⁰ 9, 29v⁰ 4, 30v⁰ 3, 31r⁰ 18, 32v⁰ 8, 33v⁰ 12, 34v⁰ 10-11, 35r⁰ 13, 36r⁰ 3, 37r⁰ 8.

numărătoriu-de-stele, s. m., = „astrolog”, „cetitor de stele”: 25r⁰ 3-4.

O.

oasle, s. f., = „războiu”, „expediție”: 28v⁰ 5, 34r⁰ 14, 37r⁰ 5, 53r⁰ 10, 57v⁰ 11.
obidit, part. înrebuințat ca adj., = „asuprit”, „necăjit”: 17r⁰ 4.
ocaannicū (sic) în loc de *ocaanic*, adj., = „miser”: 20r⁰ 11-12.
Oct[om]vrie, s. m.: 26r⁰ 17.
omenil, pl. dela *om*, s. m.: 17v⁰ 10,

dar cf. și *oameni* și *oamenii (passim)*.
orași, pl. dela *oraș*, s. a.: 28r⁰ 17-18, dar cf. și *orașe*: 31v⁰ 7, 32v⁰ 1, 33r⁰ 8-9, 37r⁰ 10.
orece, pr., = „oarece”: 55r⁰ 8, dar cf. și *oarecine*, *oarece (passim)*.
osindī, vb., = „osândi”: 20r⁰ 8; dar cf. *osândă*, s. f.: 19r⁰ 15.
ospeți, pl. dela *oaspe*, s. m.: 55v⁰ 9-10.

P.

păine, s. f., = „bucate”: 27r⁰ 19, 29v⁰ 2-3, 30r⁰ 11 și 14, 31r⁰ 15, 33v⁰ 13, 34r⁰ 1, 7 și 15, 34v⁰ 9, 35r⁰ 8, 36v⁰ 8, 37r⁰ 2 și 7, 39v⁰ 12; dar cf. și *bucate*: 54r⁰ 12.
paraclisū, s. a., = „rugăciune”: 1r⁰ 1.
părăsl, vb.: 29r⁰ 2-3.
părte s. m., = „zid”: 3v⁰ 12, 5r⁰ 10-11, 7r⁰ 6, 9r⁰ 2.
pasărilor, dat. pl. dela *pasăre*, *pasere*, s. f.: 28v⁰ 16.
păși, vb., = „suferi”, „răbdă”: 33v⁰ 19, 53v⁰ 7, 57v⁰ 3 și 8.
palimā, s. f., = „suferință”: 35v⁰ 11.
patrulū (al), num. ord.: 5v⁰ 14, 57r⁰ 5.
păzitoriu, adj. vb.: 20v⁰ 9; întrebuințat ca s. m.: 8v⁰ 9, 20v⁰ 12, cf. *păzi* = 1. »apără»: 20v⁰ 10-11 și 2. »ține»: 21v⁰ 16-17, etc.
pecingine, s. f., = mod. »pecingine» și „pecingină”: 30v⁰ 9.
peliță, s. f., = »trup», »carne»: 9r⁰ 13.
pêste, s. m., termin astrologic: 25r⁰ 11, 25v⁰ 2, 4 și 14, 26r⁰ 1, 7, 13 și 19, 26v⁰ 7 și 13, 27r⁰ 1, 7, și 13, 37r⁰ 18 (bis).
Petrū, n. pr., = »Petru»: 37v⁰ 14, 38r⁰ 1.
pipăire s. f., = »pipăit»: 24v⁰ 12.
pizml, vb. întrebuințat cu dat., = »pizmui»: 39v⁰ 15.
plouros, adj., = »ploios» (*plouroasă*) 29v⁰ 11, (*plourosă*) 30v⁰ 11; dar cf.

și *ploios*: 30r⁰ 11.
poame, pl. dela *poamă*, s. f., = »prune» și »poame» în genere: 39v⁰ 13.
pocaanie, s. f., = »pocăință»: 1v⁰ 7, 14r⁰ 9-10, 23v⁰ 5.
pocat (a se), vb.: »a se pocăi»: 39v⁰ 2.
počū, vb., pers. I. sg. prez. ind.: 13r⁰ 4.
pohte, gen. sg. dela *pohtū*, s. f., = »pohtă»: 6v⁰ 8; dar cf. *poftelor*: 20r⁰ 10.
pohti, vb., = »pohti»: 22v⁰ 11; dar cf. și *pohti*: 22v⁰ 22.
pomēnā, s. f., = »pomană»: 53v⁰ 18-19, 58v⁰ 4; dar și *pomanā*: 56v⁰ 5, 58r⁰ 13-14; cf. *pomeni*, vb.: 58v⁰ 19.
poruncā, s. f.: 21r⁰ 15, 21v⁰ 4 și 18, 22r⁰ 5 și 17, 22v⁰ 5, 6, 7 și 10, pl. *porunci*: 21r⁰ 14, 23r⁰ 1 și *porunce*: 21v⁰ 17.
poslușanie, s. f., = »obediență», apoi »Dienst», »Bedienung»: 24v⁰ 2-3.
potoli, pers. II prez. imperat. a verbului *potoli*, = »potolește», »almează»: 6v⁰ 12; cf. infinitivul *potoli*: 54v⁰ 9.
prăgā, s. f., = »părgă», »păine nouă», »bucate», »fructe coapte»: 39v⁰ 12.
pre, prep., = »spre»: 1v⁰ 10, 22v⁰ 9.
prēcāntatā, part. întrebuințat ca adj.: 4r⁰ 10.
precista, s. f., = »preacurată»: 1r⁰ 1-2.
prēcūratā și *prēcūratā*, adj.: 2r⁰ 3-4, 2v⁰ 5, 4v⁰ 3, 7v⁰ 4 și 10, 8r⁰ 7, 10r⁰ 3 și 8, 12v⁰ 14-13r⁰ 1, 14v⁰ 4-5,

17 vo 5 și 12, 18 vo 5, 19 vo 19, 20 vo 18, 21 ro 2 și 10-11.
prein, prep. — „prin”: 29 ro 15, 29 vo 18, 37 ro 9-10 și 11.

prentu, prep. — „prin”: 35 ro 8; cf. *pentru*: 58 vo 5.

preînălță și *preînălțâ*, vb., — „proslăvi”: 14 vo 11-12, 15 ro 3, 7 și 12.

prêluminat, part. întrebuințat ca adj.: 16 ro 7.

prēmândrie, s. f., — „înțelepciune”: 23 vo 8.

prênevinovată, adj.: 3 ro 6-7, 7 ro 8, 9 ro 1.

preobrajenie, s. f., — „Schimbarea la față”: 38 ro 3-4, (*preobrajenii*) 38 ro 5.

prespre, prep., — „peste”: 55 ro 19, 56 ro 12; dar cf. și *preste*: 37 vo 7-8, 57 ro 14.

presf[ă]ntă și *prêsf[ă]ntă*, adj.: 2 vo 8, 20 ro 1.

prêvečnică, adj.: 8 ro 6.

pril vb., — „a fi favorabil, binevoitor cuiva”, „ocroti”, „ajută”, „folosi”: 16 vo 5-6, de-aici *priltoare*, adj. vb., întrebuințat ca s. f., — „binevoitoare”, „ocrotitoare”, „ajutoare”, „folositoare”: 3 vo 14.

prîatenă, s. m., — 54 vo 19, de-aici *tn-prieten* (a se v.): 55 ro 1; *p[ri]atin-*: 54 ro 9 și 14, 54 vo 2, 55 vo 14, 57 vo 15-16, 58 vo 9.

priatnic, s. m., — „prieten”: 39 ro 10.

primi, vb., — „primi”: 13 ro 1-2, 15 vo 7, 28 vo 6, 53 vo 19.

prinde, vb., — „cuprinde”: 8 vo 2.

pripas, pl. dela *pripas*, s. m., — „Zugefallenes, Zuwachs”: 34 vo 16.

pripasure, pl. dela *pripas*, s. a., — „herzugelaufenes, verlaufenes, herrenloses Tier”: 37 ro 4.

pripec, s. a., — „căldură”, „zăduh”: 28 ro 13.

pripetă, s. f., — „vers care se cântă după psalmi și stihiri, un fel de „refren”: 2 vo 7.

pruncă, s. f., — „fecioară”: 3 ro 4, 14 vo 2; dar cf. și *prunc* — „copil”: 27 vo 3.

ps[al]om, s. m., — „psalm”: 39 ro 18-19, 39 vo 1, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 14 și 17; v. și 24 vo 8.

purcede, vb., — „plecă”, „merge”: 53 vo 14.

putrezire, s. f., — „stricăciune”: 8 ro 13-14, 8 vo 2.

R.

racă, s. m., termen astrologic: 25 ro 7 și 14, 25 vo 8, 10 și 16, 25 ro 3, 9 și 15, 26 vo 2, 10 și 15, 27 ro 2-3 și 9, 29 vo 4 și 4-5.

rădică (a se v.), vb., — „a se răscula” „a se revoltă”: 32 ro 8, 39 ro 18; cf. *va rădică vrajbă*: 32 vo 11, dar *mă rădică* — „mă vindecă”: 9 vo 5, 19 vo 13.

rădicare, s. f., — „răscoală”, „revoltă”: 34 vo 11.

rane, pl. dela *rană*, s. f. — „răni”: 27 ro 18, 29 vo 8, 33 ro 4, 36 ro 14, 37 ro 19, 55 vo 7.

răpștire, s. f., — „murmurare”: 35 ro 17.

răsărită, s. m., — „răsărit”: 31 ro 7, 32 ro 4-5, 37 ro 15-16, dar cf. și *răsărită*: 28 ro 8, 35 ro 6-7 și 17-18, *răsărit*: 27 ro 15, 33 ro 15, 34 vo 18, *răsărit*: 28 ro 19, 29 vo 2.

răsipl, vb., — „risipi”: 4 ro 13, 30 ro 19.

răvni, vb., — „răvni”, „dori”: 39 vo 16;

de-aici *răvnitoriu*, adj. vb., — „răz-bunător”, „certător”, „cu bășău”: 21 vo 11.

razămă, pers. III sg. prez. ind. dela *verbul răzămă*, — „se razimă”: 23 ro 3.

războe, pl. dela *războiu*, s. a.: 23 ro 18, 35 ro 17, 36 vo 4-5, dar cf. și *răz-boae*: 27 vo 7, 29 ro 14, 33 vo 1.

rodure, pl. dela *rod*, s. a., — „bucate”, „semințe”, „sămănături”: 23 vo 12, 35 vo 7, dar și *roduri*: 34 vo 19, cf. și *rod*: 11 vo 1, 2 vo 19, 30 vo 6 și 19-20, 31 ro 8 și 15, 31 vo 6, 32 ro 2, 33 ro 1, 34 vo 13 și 15.

Roma, n. pr.: 30 vo 19.

rost, s. a., — „gură”: 19 ro 15.

rudă, s. f., — „neam”, „generație”: 10 vo 2 (*bis*), 12 ro 6, 17 ro 6 și 7, 21 vo 13.

rugătoriu, adj. vb. întrebuințat ca s. m.: 16 ro 14-16 vo 1.

S.

să, conj., — „dacă”: 1 ro 7, 20 vo 5, 27 vo 5 și 11, 29 ro 8 și 13, 29 vo 12 și 17, 30 vo 12, 32 ro 7, 35 vo 2, 6 ro 12, 36 vo 12, 37 ro 16, *se*: 28 ro 13,

28 vo 6, 17 și 19, 30 ro 5 și 14, 31 ro 2 și 13, 32 ro 9, 33 ro 13 și 19, 34 ro 1, 35 vo 5 și 9, 37 ro 1, 5 și 17, 37 vo 3.

să, pr. refl., = „se”: 23vo 14, 25ro 5, 55vo 5, 56ro 18; altundeva *se*.

săcă, vb., = „secă”: 31ro 17.

sălăș'lui (a se), vb., = „a se sălășui”: 13vo 6-7.

sălbateci, pl. fem. al adjectivului *sălbatec*: 29ro 6; dar cf. și *sălbatece*: 32vo 13.

sămănătură, s. f., = „semănătură”: 27vo 1-2, 34vo 6-7, 37ro 13.

sărgui, vb., = „grăbi”: v. *srăgui*.

sărută, vb., = „a se închină”, „salută”: 11ro 6-7; dar cf. și *sărută* = „sărută”: 55vo 14.

sărutare, s. f., = „închinăciune”, „salutare”: 11ro 8-9, 11vo 6.

scapu, vb., pers. I sg. prez. ind., = „scap”: 13ro 7.

scorie, s. f., termin astrologic: 25ro 9, și 16, 25vo 6, 12 și 18, 26ro 5, 11 și 17, 26vo 4, 7 și 17, 27ro 4-5 și 11, 33vo 11 și 12.

scrăbă, s. f., = „scărbă”: 3vo 1, 5vo 12, 9ro 5-6, 13ro 3, 16ro 2 și 12, 16vo 12, 28vo 2, 30ro 16, 32vo 6, 34vo 5, 57ro 17.

scrăbit, part. întrebuințat ca adj., = „scărbit”: 17ro 8.

se, conj., = „dacă”, v. *să*.

se, conj., = „să”: 6ro 4, 10ro 13, 11vo 3, 19vo 9, 33ro 7, 36vo 7, altundeva *să*.

semn, s. a., termin astrologic: 25ro 4-5, 30ro 17, 53ro 1-2.

Septe[m]vri[e], s. m.: 26ro 10.

seu, pr. pos., = „său”: 27vo 17; altundeva *său*.

Simbetei, gen. sg. dela *Sâmbătă*, s. f.: 22ro 9, *Sinbetei*: 21ro 6.

Sirah, n. pr.: 39ro 14.

sir'guire, s. f., = „grabă”: 11ro 3-4.

sisioară, s. f., = „subsuoară”: 57ro 9-10 și 12.

smérenie, s. f., = „umilință”: 1vo 6.

sméri, (a se), vb., = „a se umili”: 30ro 7-8, 33vo 4, 36vo 12; de-aici *smérit*, part. întrebuințat ca adj., = „umilit”: 12ro 3-4, 20ro 3.

socofi, vb., = „îngrijii”: 24ro 11.

socofință, s. f., = „purtare de grijă”, „îngrijire”: 3vo 2.

solitoare, adj. vb. al verbului *solii* întrebuințat ca s. f., = „vestitoare”

„mijlocitoare” în *solitoare-de-taină*: 9vo 8.

spăământă, vb., = „spălmântă” 29ro 7, 57ro 14.

spăsenie, s. f., = „mântuire”: 7ro 5-6, 9ro 4, 14ro 5-6, 18ro 8.

spăsi, vb., = „mântui” 2vo 9, 8ro 14, 19vo 17; de-aici *spășitorul*, adj. vb. întrebuințat ca s. m., = „mântuitorul”: 3ro 8, 7ro 3.

spodobî, vb., = „învrednici”, „dignum iudicare”: 3vo 3-4.

sprăncănă, s. f., = „sprănceană”: 54ro 15 și 17; dar cf. și *sprăncena*: 54vo 6, *sprăncene*: 54vo 2.

spre, prep., = 1. „pe”, „pre”: 39ro 8, 9 și 10; 2 = „împotriva”, „asupra”: 27vo 17, 28ro 9, 39ro 7 și 18, 57vo 6; 3. = „cătră”, „la”: 10ro 1, 12ro 3; 28ro 8, 35ro 17, cf. și 20ro 16, etc.; 4. = „asupra”, „pentru” sau un dativ posesiv: 30vo 9, 36ro 9; 5. = „pentru” sau un dativ final: 8vo 3, 27ro 17, 34vo 1.

srăgû, s. a. în expresiunea adverbială *de srăgû*, = „de grabă”: 5vo 4.

srăgui, vb., = „grăbi”: 10ro 1, 19vo 13.

sărgui: 1vo 11, 17vo 6.

stare, s. f., = „stare-înainte”, „distingere”: 19vo 14.

stemă, s. f., = „coroană”: 17vo 14.

stih[i]re s. f., = „cântec de slăvire”: 2vo 7.

stingû, adj., = „stâng”: (*urechei stingi*) 54ro 14, 56ro 10; dar cf. și *stâng*: 53vo 3, (*stăggă*) 54ro 3, apoi 54ro 10 și 17, 54vo 6, 6-7, 11 și 14, 55ro 5, 11 și 13, 55vo 6, 56ro 2, 6 și 17, 56vo 2, 6 și 19, 7ro 12, 57vo 4 și 9, 58ro 12 și 19, 58vo 8 și 18, (*stn'g*) 58vo 14.

stinge, vb.: 20ro 10.

stlăpû, s. a., = „stălp”, „turn”, „columnă”: 14ro 8.

st'rmă, adj., = „strâmb”: 22vo 9.

strânge, vb., = „cuprinde”: 5ro 1.

strein, s. m.: 17ro 11-12, 24ro 11, 53ro 7.

suflet, s. a., = „duh”, „spirit”: 10ro 13.

supû, prep., = „sub”: 21vo 8, 57ro 9-10 și 12.

suspınare, s. f.: 35vo 14.

svădi, vb., = „sfădi”: 57ro 1.

svârși-, vb., = „sfârși“: 56 vo 13.
svěšnicu, s. a., = „sfeșnic“, „candelabru“: 13 vo 3.
s[ve]ti, adj., = „sfânt“: 37 vo 13 și 14,

38 ro 2, 14 și 16, 38 vo 10; altundeva
sfânt: 38 ro 3, 5, 7 și 9.
svět, s. a. = „sfat“: 23 vo 9, pl. *světure*:
 24 ro 14.

Ș.

șalele, pl. dela *șea*, s. f.,: 57 vo 11.
șase, num.,: 22 ro 7; *a șase*, 22 vo 5.

șapte, num.,: 23 vo 3, 7 și 18, 24 ro 6;
a șapte: 22 vo 6.
ședere-la-unu-locu, s. f.,: 59 ro 11.

T.

tăcé, vb., = „încetă“: 2 ro 2-3.
tălni, vb., = „întălni“: 55 vo 16.
tâmplă, s. f.,: 53 vo 1 și 1', 54 ro 1,
tâpla: 53 vo 3.
tâmplă (a se) vb., = „a se întâmplă“:
 58 ro 11-12 și 14.
tâplă, s. f., = „tâmplă“, v. *tâmplă*.
tăroase, pl. fem. dela *tăroasă*, adj., =
 „grea“, „îngreunată“: 29 ro 8-9; cf.
 și *grêle*: 33 ro 6.
tafă, s. m.,: 22 ro 18, gen. *tăfăne*:
 10 vo 6, 17 vo 11.
timpină, vb. în loc de *întâmpină*, =
 „a se grăbi“, „a alergă“: 9 vo 12,
timpină: 5 vo 2.
tinăr, s. m., = „copil“, „prunc“: 11
 vo 8, *tiner*: 11 ro 9-10; dar cf. și adj.
tineri = „tineri“: 27 vo 3.
tinde, vb., „ridică“, „îndreptă“: 3 ro 12.
tinpină, vb. v. *timpină*.
tăhari, pl. dela *tăhar*, s. m., = „tăl-
 har“, „hoț“, „fur“: 55 vo 7-8.
tocmi, vb., = „parare“, „orându“,
 „dispune“, „face“: 13 vo 5.
tocmire, s. f., = „ordine“, „rândueală“:
 27 vo 9.
trăziu adj., = „târziu“: 31 vo 7, 37 ro 14;

dar cf. și *târziu*:- 27 vo 2, 34 vo 16-17,
 35 ro 9.
tréce, vb., = „a trece cu vederea“, „a
 disprețui“: 9 vo 10, 13 ro 12, 14 vo 10.
tremite, vb., = „trimite“: 20 vo 9-10;
 dar cf. și *trimite*: 6 vo 2-3, 20 vo 14.
tremură, vb. a. intr., = „a se tremură“
 58 vo 16; dar cf. *de se va tremură*:
 58 ro 10.
trepetunicu, s. a., = „carte de tre-
 murare“: 53 ro 1.
troifă, s. f., = „treime“: 12 ro 13.
trufie, s. f., = „îngâmfare“, „mândrie“:
 24 ro 5.
trupască, femininul adjectivului *tru-*
pesc: 6 ro 1-2.
trupareloru, dat. pl. dela *trup*, s. a.,
 = „trupurilor“: 20 vo 3.
turbură (a se), vb., = 1. „a se agi-
 tă“, „a se nelișiști“: 3 ro 2, 30 vo 16-17
 2. = „a se răscula“, „a face răz-
 boiu civil“: 28 vo 18, 29 vo 13, 31 ro 3,
 32 ro 5-6, 35 vo 13, 35 vo 15-36 ro 1.
turburare, s. f., = 1. „agitare“, „neli-
 șiști“: 4 ro 11, 6 vo 8; 2. = „răscoa-
 lă“, „războiu civil“: 37 ro 6.

Ț.

fară, s. f.,: 21 vo 1, 29 vo 13-14, 34 ro 6
 și 9, 35 ro 8-9, 53 vo 8, gen. neart.
fără: 36 vo 14, gen. art. *fărăi*: 32 ro 6,
 33 ro 16.

Țarigradu, n. pr.,: 28 ro 6, 32 ro 8,
 37 ro 11-12.

ținé, vb., = „cuprinde“: 2 vo 11, 13 ro 3.

U.

u, art. neh., = „un“: *u om*: 35 vo 4,
 dar cf. și *un omu*: 29 vo 5, *unu om*:
 29 vo 14, 55 vo 15, *unu omu*: 31 ro 12,
u priiatinu: 54 ro 14 dar cf. și *unu*
priiatinu: 54 ro 8-9, 58 vo 9, *un pri-*
iatinu 54 vo 2, *unu priiatenu*: 54 vo 19.
udelă, s. f., termen astrologic, = „vâr-
 sătorul de apă“: 25 ro 11, 25 vo 1, 7-8,

13 și 19-26 ro 1, 26 ro 6-7, 13 și 19, 26
 vo 6 (*udelă*) 13, 19, 27 ro 6-7 și 13,
 36 ro 3 și 3-4.

umărul obrazului, s. m.,: 55 vo 4 și 6.
uréchia inemiei, s. f.,: 58 ro 7-8.

ușe, s. f., = „ușă“: 14 ro 9; cf. și *ușa*:
 18 ro 3.

V.

vânătoriu și *vânător*, s. m., termin astrologic, = „săgetător”: 25 ro 10 și 16, 25 vo 6, 12 și 18, 26 ro 5, 12 și 18, 26 vo 5, 11 și 18, 27 ro 5 și 11-12, 34 vo 10 și 11.

vedere, s. f., = „văz”: 24 vo 11.

venit, part. întrebuințat ca s. m., = „jeler”, „jővevény”, „advena”, „peregrius”: 22 ro 15.

veri, pers. II sg. prez. ind. a verbului *vreaui*, = „vrei”: 16 vo 2, 20 ro 15.

veri, pers. II sg. a verbului auxiliar *voiu*, = „vei”: 39 ro 6 și 13, 39 vo 11, 53 ro 10 și 11, 53 vo 1, 3, 5 și 15, 55 ro 1, 4, 8, 12, 15 și 17, 55 vo 1, 5, 8, 12 și 14, 56 ro 3, 7, 9 și 11, 56 vo 1, 5, 9, 13, 14 și 17, 57 ro 1 (bis), 3, 6, 9, 11, 13, 13-14, 15 și 18, 57 vo 1, 3, 6, 8, 10, 11-12, 12, 13 și 19, 58 ro 5, 7 și 9, 58 vo 1, 9, 15 și 17; dar cf. și *vei*: 53 vo 6, 56 ro 5, 57 ro 8.

vie (se), p. III sg. prez conj. dela *veni*, vb.: 11 vo 3.

vinătre, s. m., = „păntece”: 58 vo 3-4; cf. *păntece*: 11 ro 10, 11 vo 1-2, și 9, 13 vo 6, 24 ro 2, 58 ro 14-15 și 18.

vistăru, s. a., = „tezaur”: 5 ro 3-4, 14 ro 5.

vișel, s. m., termin astrologic, = „taur”:

25 ro 7 și 13, 25 vo 3, 9 și 15, 26 ro 2, 8 și 14, 26 vo 1, 8-9 și 14, 27 ro 2 și 8, 28 ro 5 și 6.

vittensugă, s. a., = „vicleșug”, „vicle-nie”: 36 vo 7; cf. *hiclénu*.

voinic, s. m. = „ostaș”, „soldat”, „militar”: 27 vo 18-19, 29 ro 2.

voitoriu, adj. vb. întrebuințat ca s. m.: 13 vo 11.

voroaă, s. f., = „vorbă”: 8 vo 10-11, 37 ro 10; cf. *vorbi*: 54 ro 15.

vrajaș, s. m., = „vrăjmaș”, „dușman”, „inimic”: 8 vo 6-7; dar cf. și *vrăjmaș*: 5 vo 5, 29 ro 12, 39 ro 1, 7, 16 și 17, 57 ro 3, 57 vo 5.

vrătosă, adj. în expresiunea adverbială *mai vrătosă* = „mai vârtos”, „mai ales”: 30 vo 8.

vrătute, s. f., = „vârtute”, „tărie”: 39 ro 8-9.

vreme (în), expr. adv., = „potrivit”, „cu măsură”, „nici prea mare, nici prea mic”: 34 ro 14-15. Cf. însă: *să veși hi. înblându în tocumelele mele și veși fi socotindu și fiindu porâncele mele, da-voiu voao ploae în vreme destoinică în Leviticul publicat de Hasdeu, Cuv. d. bătr., v. I, p. 6.*

Z.

Zahăriei, gen. sg. dela *Zaharie*, n. pr.: 11 ro 6.

zbierare, s. f., = „zbieră”: 28 ro 16-17.

zgaibe, s. f., = „zgaibă”: 30 vo 8-9.

zgrăciu, s. a., = „cartilaj” în *zgrăciul* și *zgrăciulă urechei*: 54 ro 11 și 13. *zua* forma articulată a substantivului feminin *zuo*: 22 ro 6 și 9, 38 ro 10 și 11, 45 ro 1.

EPILOG.

Acest studiu a fost terminat, în forma în care se găsește aici, încă în anul 1915 (v. *Pagini literare*, An. I, 1916, No. 3, p. 60 ș. u., unde anunțam acest lucru). În 1918 a fost trimis Academiei Române care a hotărît să-l publice. Împrejurările grele de după războiu, lipsa de fonduri, au împiedecat tipărirea, iar faptul că nu-l mai aveam la îndemână și că timp de câteva luni manuscrisul a rătăcit la poștă, a împiedecat pe autor să facă unele modificări care poate ar fi fost necesare în urma apariției unor lucrări importante privitoare la limba noastră veche, pe care dela izbucnirea războiului mondial (1913) până la 1918 nu le-a putut vedea și utiliza. Nu s'au mai putut avea în vedere nici o seamă din prețioasele înviațiuni cuprinse în D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, București 1915. Câteva mici modificări însă s'au putut face cu ocazia tipării.

După îndelungate peripeții, lucrarea apare totuș în condiții bune, grație bunăvoinței colegului Al. Lapedatu, căruia-i mulțumesc și pe această cale.

Errata

Pag.	172	rândul	15	sus	în loc de	цитерхтн	citește	цитврхтн
"	"	"	13	jos	"	"	"	și
"	175	"	2	"	"	"	"	Parachisul
"	176	"	8	"	"	"	"	Geschichte
"	177	"	13	"	"	"	"	ai
"	179	"	15	"	"	"	"	învăătură
"	180	"	22	"	"	"	"	iară
"	185	"	13	sus	"	"	"	eel
"	"	"	16	"	"	"	"	păstrat
"	"	"	18	"	"	"	"	găsim
"	"	"	20	"	"	"	"	și
"	187	"	15	"	"	"	"	Dégétulū
"	188	"	15	"	"	"	"	Rugăčune
"	"	"	17	jos	"	"	"	mântuiaște
"	192	"	8	"	"	"	"	biru-țfi]-veri
"	193	"	8-9	sus	"	"	"	mai ales (e deschis)
"	194	"	16	"	"	"	"	să va cutremură
"	"	"	6	jos	"	"	"	cu i în loc de i
"	197	"	9	sus	"	"	"	zgebe
"	198	"	7	jos	"	"	"	ni
"	200	"	14	"	"	"	"	fssc.
"	204	"	3	"	"	"	"	n-co
"	205	"	2	sus	"	"	"	Haudpauke
"	208	"	12	"	"	"	"	Articolul
"	"	"	19	"	"	"	"	sunt
"	"	"	9	jos	"	"	"	zg'ebe... sk'ebe
"	210	"	6	sus	"	"	"	ordinal
"	211	"	19	"	"	"	"	va cutremură
"	213	"	1	"	"	"	"	nē
"	215	"	17	jos	"	"	"	l rü
"	"	"	8	"	"	"	"	credinčtoși
"	217	"	12	sus	"	"	"	că ră
"	"	"	11	jos	"	"	"	alaltfi
"	218	"	13	"	"	"	"	lară
"	219	"	6	sus	"	"	"	str'mb[ă]
"	220	"	19	"	"	"	"	coordonează
"	222	"	11	"	"	"	"	nevoi
"	223	"	11	"	"	"	"	coordonătoare
"	224	"	4	"	"	"	"	zg'ebe
"	"	"	5	"	"	"	"	sk'ebe
"	226	"	16	"	"	"	"	dentăiū
"	"	"	11	jos	"	"	"	cu
"	227	"	4	"	"	"	"	Аннѣ=Аннѣ
"	228	"	6	sus	"	"	"	БОГО-МВЛЕННІЕ
"	"	"	7	"	"	"	"	dumnezească
"	231	"	14	jos	"	"	"	indicare
"	236	"	14	"	"	"	"	οχορπιος
"	237	"	2	sus	"	"	"	sunt
"	237	"	19	sus	"	"	"	БЗІТН-І
"	"	"	15	"	"	"	"	περίστασις
"	"	"	14	"	"	"	"	прѣселенніе
"	"	"	10	"	"	"	"	ОСМЗАННІ

Pag.	238	rândul	4	jos	în loc de	inchinaciune	citește	inchinaciune
"	"	"	6	"	"	"	"	"
"	"	"	15	"	"	"	"	"
"	239	"	11	"	"	"	"	"
"	"	"	19	jos	"	"	"	"
"	240	"	4	sus	"	"	"	"
"	248	"	3	"	"	"	"	"
"	249	"	6-7	sus	"	"	"	"
"	"	"	18	jos	"	"	"	"
"	"	"	9	"	"	"	"	"
"	"	"	3	"	"	"	"	"
"	250	"	1-2	sus	"	"	"	"
"	"	"	2	"	"	"	"	"
"	"	"	10	"	"	"	"	"
"	"	"	18	"	"	"	"	"
"	"	"	18	jos	"	"	"	"
"	252	"	16	"	"	"	"	"
"	"	"	8	"	"	"	"	"
"	"	"	6	"	"	"	"	"
"	253	"	3	sus	"	"	"	"
"	"	"	5	"	"	"	"	"
"	"	"	14	sus	"	"	"	"
"	"	"	14	jos	"	"	"	"
"	"	"	2	"	"	"	"	"
"	"	"	1	"	"	"	"	"
"	254	"	1	sus	"	"	"	"
"	"	"	10	"	"	"	"	"
"	"	"	17-18	"	"	"	"	"
"	255	"	7	"	"	"	"	"
"	"	"	10	jos	"	"	"	"
"	256	"	16	sus	"	"	"	"
"	"	"	15	jos	"	"	"	"
"	"	"	8	jos	"	"	"	"
"	"	"	4	"	"	"	"	"
"	241	"	5	sus	"	"	"	"
"	"	"	4	jos	"	"	"	"
"	244	"	4	sus	"	"	"	"
"	"	"	6	"	"	"	"	"
"	"	"	11	"	"	"	"	"
"	"	"	15	"	"	"	"	"
"	245	"	3	"	"	"	"	"
"	"	"	3	jos	"	"	"	"
"	247	"	18	"	"	"	"	"
"	"	"	16	"	"	"	"	"
"	260	"	7	sus	"	"	"	"
"	"	"	11	jos	"	"	"	"
"	261	"	3	sus	"	"	"	"
"	262	"	8	jos	"	"	"	"
"	265	"	16	jos	"	"	"	"
"	268	"	2	jos	"	"	"	"

Vlahii din Serbia

în sec. XII—XV.

(Cetită în şedinţa publică a Academiei Române la 27 Ianuarie 1922)

de **Silviu Dragomir**

Vlahii din statul medieval sârbesc, pe cari ni i-au înfăţişat, în timpul din urmă, trei mari învăţaţi slavi, Stojan Novaković¹⁾, Iriček²⁾ şi Kadlec³⁾, aşteaptă de mult să-şi ia partea, ce li-se cuvine în ştiinţa noastră istorică. Deşi s'au ocupat învăţaţii amintiţi, destul de amănunţit, de situaţia şi rolul Vlahilor din statul Nemanizilor, totuşi ştirile privitoare la ei n'au fost încă adunate toate la un loc. Incercând o asemenea lucrare, credem că din analiza obiectivă a documentelor vom izbuti a pune câteva concluzii noi, de mare importanţă pentru trecutul acestor fraţi ai noştri, pe cari de atunci i-a înghiţit marea slavă, ce-i incunjura.

Între hrisoavele crailor şi domnilor sârbeşti ni s'au păstrat 39 documente, cari menţionează pe Vlahi. Dintre aceste numai unul datează din secolul XII. În secolii următori însă creşte numărul lor aşa că din al XIII-lea avem 6, din al XIV-lea cu totul 26. În fine, din jumătatea întâie a sec. XV-lea ne-au rămas iarăş numai 6 hrisoave. La aceste 39 de mărturii clare s'ar mai putea

¹⁾ Stojan Novaković s'a ocupat de această problemă în mai multe lucrări. În *Selo din Glas srpske kr.* Akademije XXIV, Belgrad 1891 înfăţişează mai pe larg chestiunea Vlahilor din Serbia, pe care o discută apoi în: *Prvi osnovi slovenske književnosti među Ba'kanskim Slovenima*, Belgrad 1893; *Balkanska pitanja*, Belgrad 1906 şi *Les problemes serbes* în *Archiv f. slavische Philologie* v. 33 p. 438 şi urm. Până când în *Zakonski Spomenici srpskich država srednjega veka*, Belgrad 1912, sunt retipărite, deşi nu totdeauna penibil exact, toate documentele, de cari ne ocupăm aici, *Zakonik Stefana Dušana*, în ediţia dela 1898 (Belgrad) cuprinde de asemenea câteva observaţii.

²⁾ C. Iriček, *Die Wiachen und Maurovlachen in den Denkmälern von Ragusa* (Sitzungsberichte der k. böhm. Ges. der Wiss. hist. phil. Klasse) Prag, 1879, apoi *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* (Denkschriften der k. Akad. der Wiss. phil. hist. Classe 48—50 Bd. Wien 1901—03).

³⁾ *Vaľaši a Vaľašké Právo*, Praga 1916.

adăuga încă vre-o câteva diplome, una a regelui Stefan (c. 1215) și două ale banului Bosniei Mateiu Ninoslav (din anii 1235 și 1240, 1249), cari menționează pe Vlahi, dar înțeleg sub această denumire, în mod neîndoielnic, pe cetățenii orașului Raguză¹⁾.

Cel dintâiu hrisov sârbesc, în care se face mențiune despre Vlahi este al marelui jupan Stefan Nemanja²⁾ din anii 1198—99. Acest Domn, după-ce înoi statul sârbesc, adăugându-i ținuturi noi, se retrase în Athos, unde restaură mănăstirea Hilandarului, care fusese dărâmată până în temelii. Pe seama acestei mănăstiri ceru el dela împăratul bizantin câteva sate de „parici“, pe cari le dăruie ctitoriei sale, împreună cu patru prisăci și cu muntele Bogacia din principatul său și apoi urmează, în textul hrisovului, astfel: „iar dintre Vlahi județia lui Radu și George și de toți 170 de Vlahi“. Ceva mai jos autorul hrisovului revine la Vlahi și stabilește: „iar dacă ar fugi cineva din oamenii mănăstirii sau dintre Vlahi la marele jupan sau sub altcineva, să fie restituiți, dacă însă ar veni între oamenii mănăstirii dintre ai marelui jupan, să se întoarcă iarăși“.

În acest document nu se amintesc așezările (satele sau cătunurile) Vlahilor, ceea-ce l-a făcut pe Novaković să creadă, că ei nici nu aveau așezări fixe, ci făceau parte din categoria păstorilor nomazi, deși legătura lor de supunere statornică față de mănăstire e confirmată chiar prin pasagiul al doilea al citatului nostru. Dar părerea lui Novaković ni se pare eronată, căci Stefan Nemanja dăruind cele câteva sate de coloni din împrejurimea Prizrenului, îi acordă mănăstirii și pe cei 170 de Vlahi, pe cari, după cum vom vedea, îi vom găsi, în același loc și în veacurile următoare, formând o proprietate statornică a Hilandarului.

Cam în anul 1220, întemeind mănăstirea Žiča, pentru a stabili acolo locul de încoronare al regilor sârbești, Stefan, cel dintâiu rege încoronat (Prvovenčani), îi donează anumite proprietăți și privilegii, fixând totodată și câteva reguli pentru mănăstire³⁾. Satele dăruite par a se fi întins în jupele apropiate de

¹⁾ *Glasnik srpskog učenog društva* 47 p. 304—311; și *Zakonski Spomenici* p. 136—7, 144—46 și *Monumenta Serbica* ed Fr. Miklosich, Viena 1858 p. 24, 28, 31—32.

²⁾ *Zak. Spomenici* p. 384—5; în această colecție sunt indicate toate lucrările unde a fost tipărit cutare document.

³⁾ *Zak. Spom.* p. 571—5.

Žiça, iar trei dintre ele erau situate în Zeta. De asemenea obținut mănăstirea munți întinși cu pășuni de iarnă și de vară, după ceea-ce textul hrisovului, păstrat ca inscripție pe peretele mănăstirii, spune: „aceștia sunt Vlahii, pe cari i-am dăruit acestei biserici, numele lor e Gărd cnez cu copii“ și cu alți două sute, ale căror nume nu-l înșirăm aici. Pe urmă, după-ce amintește zece jupe pe cari le supune aceleiaș mănăstiri adaugă: „iar peste ceea-ce se acordă acestei biserici protopopul dela Curte să nu aibe nici o putere, ci venitul ori dela preoți ori dela Vlahi sau birul de pământ al popilor, ce se culege dela preoți, jumătate să se ia acestei biserici“. În textul aceluiaș hrisov de pe perețele bisericii se mai înșiră încă odată numele jupelor supuse jurisdicției arhiepiscopului din Žiça și anume Krušiljnica, Morava, Borač, două Lepenice, Bjelica, Ljevoč, Lugomira, Rasina, iar în locul celei de a zecea, Iechošanica, se adaugă: „și toți Vlahii regatului acestuia“. Apoi se mai spune: iar peste aceste jupe, pe cari le-am dăruit bisericii Mântuitorului nostru să nu aibe protopopul Curții nici o putere. Iar venitul dela popi sau Vlahi sau oamenii birnici, ce este bir popesc, care se ia dela oameni, să se ia toate pentru această biserică“. Tipărind textul acestui hrisov pentru monumentele sale juridice Stojan Novaković e de părere, că avem de a face cu repetirea unei și aceleiaș dispoziții. Dar și numai traducerea românească a celor două texte dovedește, că cel din urmă se deosebește de cel dintâiu și va fi fost adăugat textului original ceva mai târziu.

Nici în acest hrisov nu se face mențiune de așezări cu granițe fixe ale Vlahilor, dar că ei nu erau nomazi în așa măsură, cum îi crede Novaković, ne dovedește împrejurarea, că locuind în cele zece jupe supuse jurisdicției bisericii din Žiça, erau nevoiți a da preoților un bir permanent, cum dedeau de altminteri și țărani, cari lucrau pământul (zemljski ljudi). În textul documentului se face distincție clară între venitul, pe care-l culegea biserica dela preoți, dela țărani și dela Vlahi, a căror ocupație de căpetenie o forma, firește, păstoritul.

De o deosebită importanță rămâne însă faptul, că jurisdicțiunea arhiepiscopului din Žiça se întindea, pe lângă cele nouă jupe amintite și alte patru adăugate mai târziu, și peste „toți Vlahii din acest regat“. Cuvintele „kraljevska država“ înseamnă,

cum o dovedește un pasagiu premergător¹⁾, numai „ținut regal“ sau mai exact „regat“, — hujus regii imperii, din traducerea lui Kalužniacky²⁾. — Este limpede, că arhiepiscopul sârbesc, care își avea atunci reședința în Žiđa, a obținut jurisdicția peste toți Vlahii din Serbia, deoarece aceștia formau o organizație specială, dar poate și din cauza, că tocmai eparhia arhiepiscopului se întindea pe teritoriul, unde Vlahii erau mai numeroși, (cursul inferior al Ibarului și al Moravei vestice).

Două hrisoave acordate de regele *Stefan Uroš I*, unul la 1253 bisericii Sf. Născătoare de Dzeu din Stagno (Stona), peninsula bine cunoscută, iar celălalt, între anii 1254—64, de reconfirmare pe sama mănăstirii Sf. Petru de lângă Lim, ctitoria lui Miroslav, menționează și donațiuni de Vlahi (36 familii)³⁾ alături de sate, vii, oameni și munți. Proprietățile dăruite erau situate în Zahlumia (hlumska zemlja), pe cursul de jos al Narentei, în peninsulă și pe litoralul învecinat. Alte sate erau în jupa Brskovo, pe cursul râurilor Tara și Lim, și în ținuturile Hvostno și Držkovina (lângă Ipec). Apoi se adaug pășuni în Brskovo și se înșiră numele tuturor „Vlahilor bisericii“. Cuprinsul ambelor documente este aproape identic, cu deosebirea, că în al doilea se descriu mai detaliat granițele proprietăților donate, ceea-ce lireček o explică prin faptul, că episcopii din Zahlumia (Chelmo) și-au mutat reședința din mănăstirea Stagno în ctitoria lui Miroslav de lângă Lim⁴⁾.

Aceleași biserici i-a dăruit, între anii 1318—1321, regele *Stefan Uroš II* biserica Sf. Nicolae de lângă Sirotina⁵⁾: „cu toate satele și coloniile satelor⁶⁾, cu hotarele și cu Vlahii și cu munții“, apoi biserica cu hramul Născătoarei de Dumnezeu în Bistrița „cu toate satele, cu oamenii, cu coloniile satelor și cu hotarale“. și în fine biserica tot cu hramul Născătoarei de Dumnezeu în Kutanska „cu satele, oamenii, cu toate hotarale și cu Vlahii“. Între anii 1324—25 regele *Stefan Dečanski* con-

1) Въ семь же храмахъ спаса нашего вѣдѣ да поставляють се въси кралне, хотѣште выти дръжавѣ сѣи...

2) Hurmuzaki, Documente 1/2.

3) *Zakonski Spomenici* p. 600—02 și 593—97 și *Spomenik* III p. 10.

4) *C. lireček*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien v. I. p. 47.

5) *Zak. Spom.* p. 597—8.

6) и съ заселеними

firmă cu aceleași cuvinte donațiunea aceasta,¹⁾ din care putem concluda la existența Vlahilor în jupele Sirotina și Kutanska.

Când în anul 1280 regina văduvă Elena, bine cunoscută prin ctitoriile sale, face o donațiune²⁾ mănăstirii Sf. Nicolae de pe insula Vranjina (lacul Scutari), unde era reședința episcopilor de Zeta, ea dispune între altele ca „dintre boierii (Βαακτια) mari sau mici și ceilalți nobili, fie sârb, fie latin, albanez sau vlah, cine ar îndrăzni să vateme sau să ia ceva dela acest sfânt hram, fie din sate sau oameni, fie din pășunile de iarnă sau de vară, fie din oarecari drepturi ale bisericii, să își atragă mânia și pedeapsa regelui. Importanța acestui document, ca și a diplomei regelui Stefan Uroș Milutin³⁾ din anul 1296, prin care donează aceleiaș mănăstiri satul Orachovo în Crmnica și care, în clauzula de încheiere, cuprinde aceleași dispoziții cu privire la Sârbi, Latini, Albanezi și Vlahi, consistă mai ales în împrejurarea, că se face deosebire clară între nobilii după origine sârbi, latini, albanezi sau vlahi. În această epocă deci cuvântul Vlah își păstra încă înțelesul etnografic, ba ce-i mai interesant, găsim între Vlahi chiar și nobili. Library Cluj

Regele *Uroș Milutin* renovează, în anul 1300, mănăstirea Sf. George de lângă Serava în Uschiub și îi confirmă hrisovul. Alături de numeroasele donații, cari i-le face, în hrisovul regelui se menționează de trei ori Vlahii și într'un chip, care acordă acestui document o mare importanță⁴⁾: „a așezat domnia mea pășune îngrădită vitelor Sfântului George, dela Zabljian până la Kolušina Luka și până la viile dela Vodnena și Nerežka și Verichino Mjesto și Dragijev Lug. Și cine intră în acel loc îngrădit fie Sârb, fie Vlah, fie Bulgar să plătească 100 de perperi“. Ceva mai jos găsim în textul aceluiaș hrisov: „Și cari Vlahi se află sub Sf. George să le fie legea Sf. Simeon și a Sf. Sava, care o țin Vlahii din Mileševo și Studenica și să aibe a ara o zi de clacă, iar ceeace ară, să și secere și să cosească fânul dela roata caprelor...“ În fine mai adaugă autorul: „Și oricine ar veni (la târgul mănăstirii) fie Grec sau Bulgar, fie Sârb, Latin, Albanez, Vlah să plătească vama legală, ca la Htetovo și la Gradčanica și la toate celelalte biserici“.

¹⁾ *Zak. Spom.* 598—9.

²⁾ *Zak. Spom.* 578—79.

³⁾ *Zak. Spom.* 579—581.

⁴⁾ *Zak. Spom.* p. 608—621.

Regele Uroš Milutin confirmând vechile privilegii ale mănăstirii Hilandar ori întemeind noul »turn« al acestei mănăstiri în Hrisia, pe malul mării, amintește de repetite ori de Vlahi. Astfel în hrisovul din anul 1282—1298 confirmă aparținerea vechilor Vlahi ai mănăstirii în frunte cu cnezul Voichna și îi dăruiește și pe alții noi în frunte cu Lala¹⁾. Vorbind apoi de munți și pășuni adaugă: „iar cine vine din țară streină, din afară de regatul nostru, la sf. biserică, fie paric, fie vlah sau orice strein, să fie ai sf. biserici“.

Între 1302—1309 într'alt hrisov, mai general, al aceluiaș rege, după ce se confirmă în termeni identici donațiunile de Vlahi, se spune: „Și a văzut domnia mea, că sf. biserică dă în fiecare an plată la păstori 12 mânzi, de aceea i-am dăruit Vlahi și pe unii Vlahi i-am ales dintre Vlahii bisericii, ca să păzească iepele bisericii²⁾ și să nu ia nici o plată dela biserică, mai vârtos dacă perd ceva, să plătească, un cal cu 10 perperi, iar o iapă cu 20 perperi. Drept aceea i-am scutit domnia mea de toate robotele, și ale mele și ale bisericii, mari și mici; să nu dea nici un bir, nici din bucate, nici din vin, nici transport, nici cal, nici câine, nici apoclisjar, nici unui nobil al regatului, nici în Sf. Munte să nu se ducă cu nici o căraușie, ci să păzească numai iepele bisericii. Iar numele acestor Vlahi sunt: Voin cu frații și cu copiii... etc... (urmează încă 15 familii cu preotul lor). Mai departe apoi continuă regele Uroš Milutin astfel: Și aceștia sunt Vlahii bisericii și aceștia să pască iepele: Uričič Radomir cu frații, Ian cu copiii, Dragoslav Dobretič cu frații, Bratoslav Mania cu copiii. Și am despărțit domnia mea 24 de iepe dintr'ale mele și le-am dat »turnului«, ce l-am zidit lângă mare și să le pască aceiași Vlahi, pe cari i-a dat domnia mea ca și iepele bisericii și să li-se dea sare cu iepele bisericii și mânzii bărbătești să fie duși la turn, iar călugării să nu aibe grije de alimentarea păstorilor, nici de îm-

¹⁾ Zak. Spom. p. 389 - 90.

²⁾ Între textul lui Novakovich și cel publicat de Miklosich este o deosebire.

Miklosich: Тога ради приложихъ Влахе, и ине Влахе изъ-врахъ вътъ црьковнихъ Влахе да пасоу кобиле црьковне...

Novakovich: да того ради приложихъ Влахе да пасоу кобиле црьковне...

brăcămintе și nici pe păstori să nu-i hrănească, nici să le dea dela biserică». In fine dăruind și câțiva prisăcari mănăstirii, îi scutește de toate robotele domnești și bisericești: »ca și pe Vlahii susamintiți păstori«.

Intre anii 1309—1316, în diploma de danie a regelui Uroš Milutin pe seama »turnului« din Hrisia și a bisericii zidite lângă el cu hramul Înălțării Domnului, atașate de Hilandar, se aminteste¹⁾ și de biserica Sf. Nichita din Banja, în districtul Uschiubului: „cu satele și cu oamenii și cu Vlahii“. In alt hrisov²⁾ datat de Novaković la 1308 dupăce spune regele Milutin, că a luat cu sabia dela Greci ținuturile Uschiub (Skopje), Ovčepolje, Polog și Dabra și a găsit, în ținutul Uschiubului, o mănăstire pustie cu hramul Sf. Nichita, pe care a restaurat-o, adaugă: „Și i-am dat satul Banjane cu toate hotarele și satul Prêbužda, Lopuša și Gluhe, iar în Gluhe pe Kalogeorge Rêpana și localitatea Krastavac și un cătun de Vlahi“.

Cea mai însemnată ctitorie a regelui Stefan Milutin este mănăstirea Banjska, situată la nord de Mitrovița, pe Kosovo-Polje. Hrisovul, pe care l-a acordat acestei mănăstiri a fost tipărit, în două rânduri, de L. Kovačević și apoi de V. Jagić, iar regretatul nostru I. Bogdan ne-a dat un excelent rezumat.¹⁾ In acest document se vorbește deja de »legea Vlahilor«, (законъ Влахомъ), care e precizată astfel: »ei nu au să plătească dijma mare, ci cea mică; să dea în fiecare an din cincizeci o oaie cu un miel, iar a doua stearpă. Iar dacă din vina lor se pierde vre-o iapă, cinci laolaltă să restituie iapa în anul dintâiu și nimic mai mult. Fiecare om să dea bisericii pe an câte două piei de miel; iar cari au sate, să cosească fân, câte trei zile, pe Kijereze ori aiurea pe aproape și să aducă, în fiecare an, câte un car de grâu și unul de vin, și să transporte sare bisericii, câte 40 de case zece cară, de unde le va porunci igumenul. Și cine-i voinic și n'are să lucreze lână pe seama bisericii, să dea pânză (окрои-) și atât voinicul, cât și călătorul să transporte brânza dela munte, iar călătorul să pască și să tundă lână, iar voinicul să păzească pe păstori. In caz de vreme rea atât voinicul, cât și călătorul să se ducă la oi. Și furtul dintre ei (se pedepsește) cu 6 boi, iar de cai cu 6 cai«.

¹⁾ Zak. Spom. p. 478—82.

²⁾ Zak. Spom. p. 476—78.

³⁾ Convorbiri Literare an. XXIV. Zak. Spom. 622—631.

Chiar dacă ne oprim numai pe un moment la acest pasagiu, trebuie să îi recunoaştem importanţa deosebită. Aşezările Vlahilor din Sârbia medjevală se numesc „cătune“, deşi acest document ne îndreptăţeşte a presupune, că unii Vlahi locuiau în sate şi lucrau pământul, din rodul căruia erau puşi la zeciuială. Cătunurile sunt înşirate cu numele: Pijanci, Sišatovci, Bălgarski, Bareljevski, Proilovci, Ursulovci, Babojevci, Smudirog şi Voisilci, şi la fiecare cătun ni se dă şi numele Vlahilor. Un teritoriu în Kijevo, ale cărui graniţe ni-se fixează detaliat, se numeşte „ţara Vlahilor“ (Земля Влахка). În fine o dispoziţie interesantă se ia în ceea-ce priveşte căsătoria cu Vlahii: 1) Sârbul să nu se însoare între Vlahi. Dacă se însoară fără ştirea igumenului, să-l prindă şi să-l lege împreună cu Vlahul, la care s'a însurat şi să fie întors, cu forţa, la locul tatălui său. Iar cări vor fi bătrâni şi nu vor putea să se întoarcă, nici unul să nu fie voinic, ci toţi călători“. Acest pasagiu întregeste pe cel de mai înainte şi ne dovedeşte, că între Vlahi existau două categorii: una a voinicilor, a doua, inferioară, a călătorilor (Кляторн). Novaković vede în acest loc o dovadă sigură pentru părerea, că sub Vlahi avem să înţelegem, în genere, pe toţi păstorii şi că regele sârbesc intenţiona să oprească trecerea agriculturilor (сръбинъ) în starea păstorilor (оу Влахъхъ). Înru-cât populaţia sârbească se ocupa mai ales cu agricultura, iar cea românească, a Vlahilor, cu păstoritul, poate să aibe dreptate în învăţatul sârb. Dar nu ne este cu putinţă să atribuim, în acest loc, cuvântului *Srbîn* numai înţelesul de agricultor, deoarece ce, în cadrul aceluiaş document supuşii agricultori ai mănăstirii se numesc, în genere „люди цръковни“ (oamenii bisericii) sau în special „вѣрени“ şi „сокалници“, iar pe păstori îi cunoaşte autorul, de asemenea, destul de bine, cu denumirea generală (пастырьмъ вѣльмъ) şi cu numele feluritelor ramuri ale păstoritului (овчаремъ и конюсомъ и кудничаремъ и кобиларемъ да се плаки како и оу Стоуденици).

Cel din urmă hrisov¹⁾ al regelui Milutin, care l-a dat scurt înainte de moarte, s'a păstrat ca inscripţie pe peretele mănăstirii Građanica. Atât în ediţia lui Miklosich, cât şi alui Novaković textul e cam defectuos, totuşi partea care ne priveşte e clară: „În locul Vlahilor din Dragobradići, pe cari i-am dat Sf. Stefan

¹⁾ *Mon. Serb.* p. 562 şi urm. *Zak Spom.* p. 633—37.

(Banjska), am dăruit în schimb episcopiei din Lipljan pe Vlahii din Komaina, iar numele acestor Vlahi: Njegoslav cu frații¹⁾ și alte 24 familii. [Apoi urmează astfel: „Iar aceștia sunt oamenii, pe cari i-am luat (оѡкупѣмо) dela] Strêz, Vlahii Voichna și fiii“ etc. Mănăstirea Gračanica, un monument de rară frumusețe artistică, e situată nu departe de Priština, pe Câmpul Mierlei, iar satele, pe cari le-a obținut erau pe lângă Morava, Topolnica, Rodimlja și Sitnica, unde trebuie să așezăm și pe Vlahii amintiți aici.

Dela 1322—1331 stăpânește în regatul sârbesc bătrânul rege *Stefan Uroš III Dečanski*, dela care avem două hrisoave. Cel dintâiu¹⁾, din anul 1326, prin care se dăruiesc episcopiei din Prizren cateva sate și anume privilegiile. Cu privire la Vlahi, iată ce dispune: „Și mă rugă episcopul Arsenie din Prizren să-i împreună pământul Vlahilor (землю Влаховъ) din Blatac, pe care-l posedă oamenii Domniei mele, dar nu i-l dăruie, ci îi adăugai toată pășunea oprită din Černooči, ca să-o împreune cu satul bisericii, pentru-ca să așeze pe ei Vlahi de ai bisericii și pe oricine din oamenii bisericii și să aparțină bisericii, ca și celelalte sate ale bisericii. Iar pământul bisericii, pe care-l țineau Vlahii la Blatac, nu l-a luat Domnia mea, pentru sine, în schimb“. Se pare deci, că la Blatac «pământul Vlahilor» era învecinat cu pământul bisericii și că atât pe unul, cât și pe celălalt erau așezați Vlahi. Deci regele Uroš III mai acordă episcopiei din Prizren și un teritoriu, pe care îi dă dreptul să colonizeze Vlahi de ai bisericii, ceea-ce dovedește că și aceștia din urmă erau legați de un anume teritoriu.

Al doilea hrisov²⁾ al regelui *Stefan Uroš III*, de care voim să ne ocupăm, privește fondarea și înzestrarea mănăstirii dela Dečani, în apropierea șoselei, care duce dela Ipec la Djakovica. Mănăstirea din Dečani, atât de des cântată în poezia populară sârbească, pe care ctitorul său o închină Pantocratorului, fu înzestrată cu hrisov în anul 1330. Din multe puncte de vedere acest hrisov are o deosebită importanță pentru cunoașterea vieții sociale a Serbiei, în jumătatea dintâiu a sec. XIV. Cât privește problema noastră în acest document găsim informațiuni prețioase, ale căror valoare crește și prin faptul, că cu

1) *Zak. Spom.* p. 638—42.

2) *Glasnik XII* și *Zak. Spom.* p. 646—55.

prilejul confirmării acestui hrisov, câțiva ani mai târziu, de către Stefan Dušan, modificându-se unele dispoziții, ele se și explică mai clar.

Îndată la început, autorul hrisovului spune, că a dăruit mănăstirii din Dečani »sate și cătune de Vlahi și Albanezi«, câte i-a fost cu putință. Satele donate sunt înșirate cu numele și la cele mai multe ni-se dau și hotarele. În cel dintâiu hrisov se acordă Vlahii Ratiševci (17 case) cu hotarele, Vlahii Sušičani (29 case) cu hotarele, Vlahii Vardištani (11 case), la cari nu sunt specificate granițele, ci se spune numai în general: »cu hotarele lor« (своими мѣстами), asemenea și la Vlahii Lepčinovci (18 case) și la Vlahii Tudoričevci (29 case). La Vlahii Govnečie sau Svetovrački (35 case), cum se numesc în al doilea document, nu se pomeneste nimic de hotare. În fine, regele mai dărdeste mănăstirii încă două cătune de Vlahi, cari aparținuseră lui Giuraš Vskorzinić, dintre cari într'unul se găseau 16, în celălalt 20 case. Vlahii din aceste cătune, ale căror granițe sunt iarăș indicate, se numesc în hrisovul al doilea „Vlasi Srêmļjane“, probabil după originea lor, iar într'alt loc din hrisovul dintâiu se chiamă după capii, pe cari îi aveau: Vlasi Kostadinovci i Goilovci. În hrisovul al doilea se mai adaugă Vlahii Pagarušani (31 case) cu hotarele lor vechi.

Fiindcă după cum afirmă regele, n'a donat mănăstirii, decât puțini Vlahi și aceia săraci, el îi scuti de toate robotele și sarcinile domnești, precizându-le totodată și datorințele și anume Vlahii din cele două »cătune« aveau să păzească o herghelie de iepe, cealaltă herghelie o păzeau Vlahii Tudoričevci și Sušičani, oile le pășteau Vlahii Ratiševci și Svetovračani, vitele erau date în seama Vlahilor din Vardište, iar porcii în seama celor din Lêpcinovci. Documentul urmează apoi astfel: „Iar Vlahul, care păzește iepele, să nu ia simbrie (o parte din ele), ci să se susțină cu plată lunară, iar cari pasc oile, să iea la ziua Sf. George dela 100 oi o oaie cu miel și ce perde să plătească, iar plata lunară să-o iea. Sârbul să nu se însoare între Vlahi, iar de se va însura, să-o ducă între meropi«. În hrisovul al doilea în loc de fraza »să-o ducă între meropi« se zice »să devină călător«.

În fine mai este o deosebire între cele două hrisoave cât privește îndatoririle Vlahilor. Cel dintâi spune: „Vlahii să aducă din venitul bisericei sarea legală, iar ce vor aduce mai mult să

fie jumătate a bisericii, iar jumătate a Vlahilor, însă de va avea voie biserica, poate să le răscumpere și asta», până când în al doilea se spune pe scurt: și toți Vlahii și Albanezii de aici să transporte sarea bisericii de la Sf. Serghie.

Cele mai numeroase hrisoave sârbești privitoare la Vlahi le avem de la țarul Stefan Dușan sub care statul medieval sârbesc își ajunsese apogeul. Mențiunea lor însă acum nu se mărginește numai la teritoriile amintite, ci depășește granițele vechi, descoperindu-i și în ținuturile cucerite de curând de la Bizantini.

Când se urcă pe tron Dușan, frontierele statului sârbesc începeau spre sud de Alessio lângă Marea Adriatică, înconjurau ținuturile Pilot, Debra și Polog, cu orașele Kičava, Veles, Prosek, Štip și se terminau spre sud de Velbužd (Küstendil).¹⁾ Încă în 1334 după ce năvăli cu Syrgianes, un comandant bizantin rebel, până în fața Tesalonicului, obținu dela Andronicos III Strumica și Prilep. Câțiva ani mai târziu, după moartea împăratului Andronic, izbucni în Bizanț un înverșunat război civil. Țarul sârbesc sprijini pe talentatul Ioan Cantacuzen, căruia îi oferi ospitalitate și ajutor efectiv în situația sa strâmtorată. În răstimpul acestor lupte ocupară Sârbii Kroja (1345), apoi în toamna aceluiaș an, orașele Berat și Valona din Albania și Castoria în Macedonia. Atunci căzură și orașele Berrhoa și Ochrida, ca și Serrai (sârbește Ser), care nu se predete decât în Octombrie 1345. Spre est mai ocupară Sârbii Drama și Philippi, iar lângă țărmurile mării orașul Chrysopolis (acum Orfano). Christopolis (Cavalla) rămase ca cetate de graniță în posesia Bizantinilor. După ravagiile epidemiei de ciumă, în anul 1348, Dușan năvăli în Epir și ocupă Ianina, Arta și celelalte orașe, iar boerul său Preljub cuceri întreagă Tessalia pentru a asigura țarului sârbesc titlul strălucitor de „imperator Raxie et Romanie, dispotus Larte et Blahie comes”.²⁾ Βλαχία este firește Tesalia.

Cu prilejul acesta în anul 1348 fură redactate cele două hrisoave ale lui Stefan Dușan,³⁾ prin care se confirmă mănăstirii Sf. Gheorghe din Zablantia în Tesalia posesiunea satului

1) K. Jireček, *Geschichte der Serben* I. p. 373.

2) Idem, p. 394—95.

3) *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale* 1915 p. 120—121. Diplomele tipărite de Veis în Βυζαντις (II, 1911) sunt reproduse și de Novaković.

cu acelaş nume, iar mănăstirei Likusada situată tot în Tesalia, în ținutul Tri kalei, mai multe moşii. De observat este, că între oamenii celei dintâi mănăstiri se pomeneste un Crăciun (Κρατίζουην) şi un Dobrilă (Δομπρίλιν) amândoi probabil Români.

Intre anii 1334—46 trebuie să aşezăm documentul lui Stefan Dušan,¹⁾ prin care se confirmă mănăstirei Hilandar o donaţie a boerului Maljuşata, anume biserica Sf. Nicolae din Vranje cu satele şi hotarele, ce le aveau, cu viile şi cu cătunurile, cu livezile, morile şi cu toate drepturile acelor sate. Vlahii de pe proprietatea acestei biserici locuiau într'un sat şi în cătunul său numite amândouă Psoderci. Ni-se dă şi numele celor 40 familii de Vlahi, asemenea şi hotarele satelor. Legea Vlahilor (ЗАКОНЪ ВЛАХОМЪ) ne aduce ceva ce nu am întâmpinat până acum: „Care se numeşte voinic să dea de ziua Sfântului Dumitru un suman roşu, iar ceilalţi Vlahi să lucreze lâna, de fiecare om câte o bucată, iar restul lânii să o lucreze în jumătate. Iar când se concediază păstorul, Vlahii să păzească iepele pe jos şi de-a călare şi să meargă cu igumenul şi cu economul unde le va porunci, şi să transporte sarea şi orice va fi de trebuinţă mănăstirei. Iar când vor lucra via să li-se dea pâne şi vin dela biserică. Vitele pe cari le pasc să le pască pentru plată în vite. Când pasc mai mult de un an, să-şi ia drept parte (beljeg) un mânz, iar în anul următor îndată să şi-l scoată. Iar igumenul din Hilandar să-şi ia în fiecare an câte doi cai». ²⁾

Evident că şi aici recunoaştem cele două categorii de Vlahi, voinici şi ceilalţi nenumiţi de aproape, dar cari trebuie să fi fost călători. Obligaţiunile impuse Vlahilor au un interes deosebit şi ne completează cele ştiute până acum despre ei.

În anul 1335 cu prilejul cuceririi oraşului Prilep donează mănăstirei Treskavac din acest oraş un hrisov pentru a-i întări proprietăţile. Intre satele cari sunt amintite remarcăm unul cu numele Moghiliţa, apoi siliştea pustie Pitici cu câmpul şi cu pădurea, şi Siliştea Vâlcea (Бакъчанъ) aşezată de Milutin (Sveti Kralj³⁾ în ținutul Babunei. De însemnat e că acestei mănăstiri i-se donează şi biserica Sf. Nicolae din Lerin (Florina) spre sud de Bitolia, pe care a vândut-o Episcopul românesc, cu

¹⁾ Novaković, Zak. Spom. p. 413—16.

²⁾ Idem, p. 664—7.

³⁾ Novaković, Zakonik Stefana Dušana, Belgrad 1898 p. 193.

oamenii, cu viile, cu câmpul, cu izvoarele și cu toată stăpânirea și drepturile.¹⁾ Se pare că acest Episcop își avea reședința în Prilep sau într'alt oraș apropiat, deoarece Dușan îl oprește de a impune «*цѣльхъ*» și îi acordă numai dreptul de a fi pomenit, dispunând ca mănăstirea să fie sub jurisdicția Archiepiscopului, „cum scrie în toate hrisoavele grecești“.

Cea mai însemnată ctitorie a lui Stefan Dușan a fost mănăstirea Sfinților Archangheli Mihail și Gavril din Prizren, pe care întemeetorul său a înzestrat-o cu proprietăți și privilegii deosebite. Hrisovul acestei mănăstiri domnești a fost publicat odată de Hașdeu în Archiva Istorică III, unde marele savant a dat și o seamă de explicații judicioase asupra deosebitelor probleme, pe cari le-a întâmpinat.

În documentul dela Prizren (1348—53²⁾ ca și în celelalte hrisoave mari ni-se dă și legea Vlahilor (*законъ Влахомъ*) în următorul mod: »să dea dela fiecare 50 câte o oaie cu miel și una stearpă și tot în anul al doilea să dea câte un cal sau 30 perperi, cum dădeau împărăției mele și de acum înainte să nu mai dea împăratului. Și să dea dela fiecare casă câte o piele de miel și una de miel lăpădat, iar cari sunt închinători (*поклонники*) să se zăciuiască singuri, dând toamna păture și primăvara câte doi herbeci bătuți. Iar Vlahii săraci să lucreze lână bisericeii cum le va porunci igumenul. Ceilalți Vlahi să dea haine și clașne și să poarte sare, iar la iernatici să cosească fân pentru iepe și să repare cetățile, să construiască stâna și să păzească pe păstorii dela iepe și să transporte bucatele și sarcinile pentru igumen“.

Între celelalte dispoziții cari se mai iau cu privire la Vlahi remarcăm pe aceea, în care se spune ca nici un om bisericesc, nici Vlah și nici Sârb să nu facă oaste și mai departe iepele să le pască Vlahii Dobrușnici, cari au să capete simbria la Sf. Dumitru doi mânzi sau 10 perperi și plată lunară și sumane și încălțăminte și restul venitului să-l dea ca și ceilalți Vlahi.

Documentul din Prizren amintește de Vlahii din Blatac pe care Dușan îi donează mănăstirei, îi înșiră pe, toți în frunte cu Baislav premikjur, și le descrie în mod amănunțit granițele. Deși

¹⁾ „што продаде Влашки пскоупъ“. În Glasnik XLI p. 356; în loc de продаде Novacovici a cetit придаде = a adăugat.

²⁾ Glasnik XV.

nu se amintește direct, totuși se pare că și cătunele Guncati, Golubovci și Kostračani, Dragolievci, Sinainci și Pinušinci, erau locuite de Vlahi. Dela Vlahii din Golubac luă Țarul o parte din teritoriu, pentru ca să i-o dea lui Gheorghe Nenișici, dar, văzând, că e „cu dreptate“, despăgubi pe Vlahi cu jumătate din Ploča.

Numele de persoane, pe cari ni le-a păstrat acest hrisov ne oferă cel mai interesant material privitor la vechile nume ale Vlahilor din Serbia, material care a fost suficient exploatat și de către filologia noastră.

Celelalte hrisoave ale țarului Stefan Dușan, care se mai ocupă de Vlahi, au darul să contribuie cu lămuriri foarte utile pentru cunoașterea lor mai amănunțită. Astfel¹⁾ când între anii 1334—46 Țarul Dușan împreună cu fiul său Uroș inoesc biserica din Htetovo și îi donează oarecari sate, ei îi dăruiesc și un munte „Nanov Dol“ și se îngrijesc ca să nu-i turbure nimeni, nici dintre boeri, „nici ierbarii (травничари)“ nici Albanezii, nici Vlahii“. Credem a nu greși dacă vom căuta muntele acesta în apropiere de Htetovo, unde se pare că erau situate și celelalte moșii ale bisericei pomenite.

Unul dintre oamenii de frunte ai țarului, Despotul Iovan Oliver, înălță la 1341 o mănăstire în Lesново lângă Zletova²⁾, pe care o închină arhanghelului Mihail. Între satele și metohurile ce i le dăruie, găsim și un „cătun de Vlahi“, pe care-i așează el însuși (и катрунь влахъ настроя). Din diploma de confirmare a acestei donațiuni de către Stefan Dușan (1347—1350) reese că acest cătun era așezat ca și satele Bakovo, Dobrejêvo, Drěvno nu departe de biserică³⁾.

În 1348, cercetă Țarul sârbesc mănăstirea Hilandarului, căreia îi confirmă din nou toate proprietățile donate de înaintașii săi și adaugă încă câteva noi, între aceste din urmă din țara sârbească (но земаи сръбскои) găsim și satul Petračea cu Vlahii cu coloniile și cu drepturile, apoi pe păstorii de cai Goračevci, satul Poniša lângă Morava, cu Vlahii și cu munții de asupra Ipecului și din sus de Biela Vodița, precum și satul Vlahilor Dobrodoljane, aceștia din urmă în ținuturile Prizrenului⁴⁾. La 1355 Țarul Dușan eliberând o pășune îngrădită a Hilandarului

¹⁾ Novaković, Zak. Spom. p. 657—661.

²⁾ *Id. m.* p. 675, Glasnik XIII p. 293.

³⁾ Novaković, Zak. Spom. p. 676—81.

⁴⁾ Zak. Spom. p. 418—23.

dela Ponorac, Kruščica și Labić oprește pe „ori-ce nobil, mare sau mic“, ca și pe „oricare vlah sau albanez“ de-a paște acolo¹⁾.

Trei dintre hrisoavele lui Dușan se pare că fac distincție între naționalitatea Vlahilor și Sârbilor. Intr'unul din anul 1353 dăruit Mitropolitului Iacob din Sero și Mănăstirei din Prisren, se spune²⁾ că Vlahii, cari își mână iarna vitele la iernatic, pe pământul bisericeș, să dea birul de iarbă după lege, asemenea și Sârbii. Evident că aci nu e vorba de Vlahii păstori și de Sârbii agricultori, ci de cele două naționalități, cari se găseau pe valea râului Pșina. În tocmai așa vorbește Dușan și în diploma, prin care scutește pe Raguzani de plata vămii ce le-a impus-o boerul Dabiživ în Trebinje³⁾. El scutește de vamă pe negustorii Raguzani, pe Vlahi și pe Sârbi cari intră și es din Raguză. Cât de clar se ținea seama de naționalitate supușilor în cancelaria acestui țar, o dovedește un hrisov al său din anul 1353, în care între oamenii dăruți unui boer din Iștip se numesc în special Giurg Dankovici, Manoo Vlah, Gin Arbanasin, Stan Gudoie, Vâlčina, Dragoslav Vlah, Radovan Golemčik și Dragoslav Srbini⁴⁾, ceea-ce ne prezintă un destul de plastic tablou etnografic al țării.

După moartea lui Stefan Dușan începe decadența statului sârbesc. Succesorilor săi nu le fu cu putință nici să mențină unitatea internă a țării, față de prepotența unor boeri aproape independenți, nici să o apere de marea primejdie a Osmanilor, cari trecuseră în peninsula balcanică. Resursele materiale ale Domnilor sunt acum mult prea reduse de cât se poată fonda mănăstiri noi. În curând ocupă Turcii partea cea mai mare din peninsula balcanică, și pas de pas, ajung stăpâni peste posesiunile de odinioară ale vechiului stat sârbesc, până când, în fine, izbutesc ași întinde puterea și peste ținuturile de baștină ale Nemanizilor și să înfrângă eroica rezistență a ultimilor despoți sârbi.

De aceea în epoca aceasta abia dacă mai găsim donațiuni făcute mănăstirilor, ca în vremurile anterioare. Nici Vlahii nu se mai amintesc în restimpul până la moartea lui Gheorghe Brankovici (1456) de cât de patru ori. Odată în hrisovul lui Kostadin Dejanović, dăruit în anul 1381 Hilandarului, în care vor-

1) *Zak. Spom.* 428—432.

2) *Zak. Spom.* p. 701—705.

3) *Zak. Spom.* p. 167—8.

4) *Zak. Spom.* p. 306—07.

bește și de o siliște cu numele „Nastroi“ unde au locuit Vlahi¹⁾. Altădată în Martie 1382 cu prilejul confirmării de către Cnezul Lazar și patriarhul Spiridon a întemeerii mănăstirii Drenča, ctitoria călugărului Dorotei²⁾. Acestei mănăstiri i-se donează „Vlasi Šiljegovci cu oamenii așezați și cu hotarele lor“. Celelalte sate donate sunt situate mai în spre nord și între ele găsim unul în ținutul Braničevului, care se cheamă Bunei.

Al doilea hrisov este al Despotului Gheorghe Brankovici dela 1 Septembrie 1428, prin care confirmă baștina čelnicului Rădici și în dăruște în districtul Kučevo satul Vlahilor Radivo evci și satul Vlahilor numit Košarna, iar lângă Rudnik satul de Vlahi cu numele Voikovci³⁾.

Al treilea document care vorbește de Vlahi este al Voivodului Juraj, un nepot al Hertegului Hrvoie din Bosnia, care restituie unele proprietăți ale câtorva magnați bosnioci. În acest document (1434) se vorbește și de Vlahii Voihnići, Pribinovići și Hardomilići, cari formau evident trei sate de Vlahi, pecând celelalte sate pe cari le enumără voevodul erau probabil sate sârbești. Astfel atingem acum și vestul peninsulei balcanice, unde se refugiază populația, care nu putea suporta jugul turcesc, și unde așezările lor noi alături de cele vechi le avem descrise în studiile lui Jireček⁴⁾.

Cele cinci hrisoave sârbești, cari ne-au mai rămas vorbesc tocmai despre Vlahii așezați aici, în Bosnia și în apropierea Raguzei. Toate cinci ne prezintă un vechiu privilegiu obținut de Raguzani încă dela țarul Stefan Dušan, pentru desfacerea liberă a negoțului lor. Astfel avem o diplomă dela Vuk Brankovici, (1386), alta dela Despotul Stefan (1405), a treia dela Gregor și Gheorghe Brankovici (1405) și în fine câte una dela Gregor Vucosalici (1418) și Despotul Gheorghe Brankovici (1428—1445). Textul la toate aceste confirmări⁵⁾ este identic: „Ori cine ar merge din țara noastră în Raguză, fie Sârb sau Vlah, sau ori ce om ar fi, pentru negustorie, să se ducă liber“. În text se face distincție în asemenea chip între Sârbi și Sași, astfel că sub

¹⁾ *Zak. Spom.* p. 453—55.

²⁾ *Novaković Zak. Spom.* p. 761—64, *Glasnik* XXIV p. 260.

³⁾ *Spomenik* III p. 8—9.

⁴⁾ *Novaković, Zak. Spom.* p. 337—9.

⁵⁾ *K. Jireček, Die Wlachen u. Maurovlachen in den Denkmälern von Ragusa, Praga 1879.*

⁶⁾ *Novaković, Zak. Spom.* p. 203—04, 218—221, 221—5, 227, 231—6

Vlahii menționați în acest loc avem să înțelegem pe păstorii, cari nu și-au pierdut încă naționatitatea românească.

Cu aceasta se mântue seria documentelor cari menționează pe Vlahi în cuprinsul vechiului stat sârbesc. Ea nu e completă de oare ce hrisoavele unora dintre cele mai mari mănăstiri sârbești nu au fost încă descoperite. Dar știm că tocmai aceste mănăstiri (Mileșevo, Studenica, Morača) aveau Vlahi pe proprietățile lor¹⁾. Pe temeiul materialului prezent punem câteva din concluziile cari ni se imbie.

Vlahii din statul medieval sârbesc menționați în secolul XII—XV reprezintă resturile populației românești, care în evul mediu era răspândită aproape în toate părțile peninsulei balcanice. Textul hrisoavelor sârbești ne dovedește că pâua în secolul XV s'a păstrat noțiunea etnografică a cuvântului Vlah, deși după toată probabilitatea ei începuseră deja a se asimila cu elementul sârbesc. Cam pe la 1500 un cunoscut călător prin Peninsula Balcanică „*Petantius*“ distinge încă în Serbia pe sălbăticiii și războinicii „*Rasciani*“ de lângă Dunăre și Sava, de Valahii bogați în turme și locuitori în munți pe cari însă îi numește neam sălbatic de oameni. În secolul XVII după mărturia lui Lucius, Vlahii din munții Rasciei, ca și aceia din Bosnia și Croația nu mai păstrau în limba vorbită nici o urmă a romanității lor de altă dată²⁾.

Ca și în Tesalia și Epir ori în munții Bulgariei ocupația de căpetenie a populației românești în Serbia o forma păstoriul. Munții întinși ai Serbiei erau foarte acomodați pentru pășunile cari le căutau Vlahii iarna și vara. Regele sârbesc era la început stăpân exclusiv peste acești munți, cari despărțeau judele deolaltă. Mai târziu obținură astfel de proprietăți și mănăstirile cărora le-a făcut donație Regele, după cum arată hrisovul de la Dečani a regelui Uroș. Abia în secolul al XIV-lea izbutiră și câți va nobili a-și asigura posesiunea astor fel de munți. După obiceiul vechiu, Vlahii păstori se mișcau cu turmele lor de la un loc într'altul; primăvara se urcau mai sus la munte, de unde se coborau numai toamna spre a se așeza în iernatice. De aceea pomenesc documentele sârbești despre văratice și iernatice, care uneori se găseau în apropiere nemișlocită de olaltă.

¹⁾ *Novaković*, Selo. în Glas XXIV p. 48.

²⁾ *Iireček*, Die Romanen in den Städten Dalm. I p. 41.

Trecerea păstorilor de la văratic la iernatic aducea proprietarilor mare venit. Zaconicul Țarului Dușan orânduiește că unde se oprește în sat vre un Vlah sau Albanez, în acel sat să nu se mai oprească altul venind pe urma lui. Dacă va sta însă cu forța, să plătească gloaba pentru ceartă și prețul pentru pășunat. Gloaba ce se lua în asemenea cazuri era de 100 perperi.²⁾

Pentru pășunatul în iernatic, păstorii plăteau de obicei o taxă numită travnina (ierbărit) pe care o ridicau așa zișii ierbari (travničari). În zaconicul lui Ștefan Dușan ni-se arată în ce anume consista ierbăritul: »la care boeri ar veni vre un om să ierneze, are să-i dea ierbărit de la 100 de iepe una, de la 100 oi una cu miel iar de la 100 vite una“.

Documentele mănăstirești ne arată pe moșiile bisericești două categorii de Vlahi. Unii fără de îndatoriri speciale, cari prin păstoritul pe munții mănăstirei, pentru care plăteau dajdiile cuvenite, aduceau venit însemnat. Acești Vlahi nu erau scutiți de nici o robotă și de nici un bir. Ei erau supuși bisericei întocmai ca ceilalți oameni din sate, după cum spune Uroș III în hrisovul dăruit Episcopiei din Prizren. Cu alte cuvinte erau tratați mai favorabil, nu erau datori a face oaste și nu erau supuși de cât jurisdicțiunii judecătorești a bisericelor la cari aparțineau.

Când regii sârbi au început a dăruia Vlahi ctitoriilor mănăstirești, le stabiliră anumite legi, mai întâi la Studenica și Mileșevo, cari nu ni s'au păstrat, dar pe cari le amintește regele Milutin în donațiunea făcută mănăstirei Sf. Gheorghe de lângă Serava (1300).

Obligațiunile impuse Vlahilor în celelalte hrisoave și în deosebi „legea Vlahilor“ din documentul dela Banjska a lui Milutin, hrisovul de la Vranje și cel dela Prizren a lui Dușan, ne dau o icoană destul de fidelă despre îndatoririle la cari au fost supuși.

În general putem spune că ei se îngrijeau de toate produsele păstoritului, lor le se încredința cultivarea tuturor soiurilor de vite și li-se pretindea executarea transporturilor de tot felul. Vlahii erau datori a presta anumite cantități de blănuri de miel, a prelucra lâna, a țese pături și clășne. Despre brânzeturi nu se amintește categoric, dar faptul că li se cerea transportul brânzei ne face să credem că erau obligați a da și anu-

²⁾ Art. 77.

mite cantități din acest produs atât de bine cunoscut al păstoritului.

Transportul de mărfuri din Raguză și alte centre comerciale îl executau tot Vlahii. Chirigiile Vlahi de pe litoral se numeau turmari (dela turma, caravană) cuvânt care se întrebuițează și astăzi la Muntenegreni. În documentele Raguzane sunt pomeniți adesea-ori cum se coboară până pe litoral, pentru a cumpăra sarea, iar în hrisoavele sârbești toți Vlahii sunt ținuti a transporta sarea de la Sf. Serghie, portul riveran pe lângă Scutari, unde erau cele mai mari depozite din acest articol.

Cealaltă categorie de Vlahi o întâlnim adesea în documentele mănăstirei: Vlahii păstori, cari pășteau vitele, caii sau oile mănăstirilor pentru anumită plată. Hrisovul mănăstirii de la Dečani ne dă un exemplu interesant despre acești Vlahi. Unii aveau să pască herghelii de iepe, alții turme de oi, iar alții vite cornute ori porci. Hrisovul de la Hilandar al regelui Milutin, după ce spune că Vlahii donați mănăstirii pentru paza hergheliei au să îndeplinească acest serviciu fără de plată și cu răspundere, spune că mai înainte li se da păstorilor pe an câte 12 mânzi. De aceea regele i-a eliberat de toate robotele regale, atât cele mari cât și cele mici și anume de transportul bucatelor, a vinului însoțirea cailor și câinilor, a trimișilor dela Sfântul Munte și de călărie la muntele sfânt cu orice sarcină.

Vlahii mănăstirii de la Dečani, cari erau puțini și săraci fură scutiți de asemenea de toate robotele și sarcinile domnești, iar Vlahii săraci ai mănăstirii de la Prizren erau obligați a lucra numai lâna bisericeii.

Cred însă, că am greși, dacă am presupune că Vlahii din Serbia se îndeletniceau exclusiv cu păstoritul. Documentele păstrate ne dovedesc, că erau și Vlahi, cari aveau moșii în sate, unde lucrau pământul și vechimea unor asemenea mărturii se poate reduce chiar până în epoca lui Simeon Nemanja. Hrisovul dat de către regele Uroș Milutin mănăstirii Sf. George de lângă Serava în Skopje, când dispune Vlahilor să facă o zi de clacă la arat, iar ceea-ce ară, să și secere și să cosească o anumită porțiune de fân, invoacă exemplul lui Stefan Nemanja și a Arhiepiscopului Sava, cari au luat aceeaș dispoziție cu privire la Vlahi, în hrisoavele dăruite mănăstirilor dela Studenica și Mileševo. În documentul dela Banjska se pomeneste

clar de Vlahii, cari aveau sate, erau deci agricultori, iar în numeroase alte hrisoave îi vedem datori a presta anumite biruri din bucate și vin, ori a lucra viile mănăstirești, pe care lucru, se pare, că îl pricepeau foarte bine. Terminul de «zemlja vlachom» (pământul Vlahilor) presupune de asemenea niște proprietari statornici, cari nu-și mutau neconținut domiciliul rătăcind dintr'un loc într'altul. Așezările Vlahilor le întâlnim adeseori ca locuri fixe pentru delimitarea moșiilor. În documentul dela Dečani granița unei moșii începe lângă Čabić, între Iešanica și Prizren „отъ Влахъ Свѣтостѣфанскихъ“ — dela Vlahii mân. Banjska, în acelaș document altădată granița trece lângă Kumanovo „оуъ до.ъ оу Влашкѣ коучиша“ — prin vale lângă casele Vlahilor. În fine amintim, că într'o listă din 1346 a averilor mănăstirii Htetovo găsim și „нива дана отъ францаа за доумоу“ — holda dăruită de Frățilă pentru suflet.¹⁾

În ceea-ce privește condiția socială a Vlahilor din Serbia documentele dela Banjska și Dečani fac deosebire între voinici și călători. Cei dintâiu se găseau, fără îndoială, într'o situație mai favorabilă, decât călătorii și sunt identici cu „поклонници“ din documentul dela Prizren, cari în afară de darurile obișnuite, pe cari le vor fi dat mănăstirii, aveau dreptul să se zeciuiască singuri. Într'un document al regelui Stefan Uroș II (1300) către mănăstirea Sf. Gheorghe de lângă Skoplje se donează un sat, în care Manota, ginerile lui Dragotina, avea să lucreze mănăstirei după legea voinicească (отъ вѣннически законъ) și anume „да моу се конь не товар и товарѣ да не водѣ“ = calul să nu i-se însărcineze, nici să poarte sarcini.

Vlahii călători, dimpotrivă, pe lângă faptul, că erau obligați a presta tot felul de servicii, în legătură cu păstoritul, mai erau datori a-și da caii pentru transporturi și a face, pe chirișii statului sârbesc. Din modificarea, pe care a adus-o Stefan Dușan textului original al hrisovului dela Dečani, se pare, că acești „călători“ erau considerați în aceeaș treaptă socială, ca și »meropii«, agricultorii cu drepturi limitate. Ei sunt, fără îndoială, acei βλάχοι ὁδοῖται ai lui Cedren, pe cari d. Iorga, încă în 1913 i-a tradus exact »Vlahi chervanagii«.²⁾

¹⁾ Spomenik III

²⁾ Însemnările unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani. Anal. Acad. Rom. (Mem. Secț. Ist.), p. 733.

O lumină neașteptată aruncă documentele sârbești și asupra organizației bisericești a Românilor din peninsula balcanică. Hrisovul regelui Stefan Prvovenčani îi supune pe toți Vlahii din regatul său jurisdicțiunii bisericești a arhiepiscopului sârbesc, care își avea atunci reședința în mănăstirea Žiței. E vorba, de sigur, despre Vlahii, ce se aflau în teritoriile de curând cucerite dela Bizantini. Tocmai în această epocă se amintește în cataloagele arhiepiscopiei din Ohrida, un scaun episcopesc al Vlahilor (ὁ Βρεανότη ἤτοι βλάχων¹), pe care, cunoscând așezările Românilor în aceste părți, trebuie să ni-l închipuim în *Vranje*, orașul, care a fost adăugat Sârbiei, împreună cu toată valea Moravei, de către Stefan Nemanja. Episcopul Românilor dispare apoi, pentru câțva vreme, pentru a reapare numai la anul 1335, cu reședința mai în spre sud, la Lerin sau Prilep. Se pare, că numai stăpânirea bizantină era favorabilă episcopului românesc, care, după cucerirea acestui teritoriu de către Sârbi, dispare definitiv.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹) Byzantinische Zeitschrift II. B. (1893) p. 60. Anna Comnenă (Bonn) I. 439,5 vorbește de Vikan, care a năvălit până la Vranje (καὶ ἀρχὴ Βρανέας φθάσας).

Legenda lui Dragoș.

Contribuțiuni pentru explicarea originii și formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei

de ROMUL VOIA¹⁾.

Fără îndoială, că între tradițiile noastre istorice, cea mai importantă este cea a descălecatului lui Dragoș Vodă, căci e în legătură cu întemeierea principatului moldovenesc și originea capului de bour din stema acestei țări. Cercetarea acestei legende sub toate raporturile nu numai că prezintă un deosebit interes științific, dar e totodată și o datorință națională.

Lucrări atingătoare la aceasta chestiune nu lipsesc. Astfel, din punct de vedere eraldic, s'a ocupat P. V. Năsturel²⁾. Avem și o încercare a P. S. S. Episcopului Ghenadie³⁾ de a interpreta diferitele semne ale stemelor noastre; iar cu determinarea speciei animalului vânat de Dragoș-Vodă s'a ocupat E. Botezat.⁴⁾ Nu s'a cercat însă, cel puțin după cunoștințele mele, de a arăta origina a însăși legendei și a interpreta cuprinsul ei.

Căci trebuie făcut distincție între colonizarea Moldovei de coloniști români veniți din Maramureș, care este un fapt istoric și legenda descălecatului lui Dragoș Vodă, care este o legendă și intră deci în domeniul folklorului. A interpreta această legendă din acest ultim punct de vedere, se va încerca în lucrarea de față. Nu vom căuta deci, intru cât corespunde adevărului istoric relațiunile din această legendă, nici chiar partea ei eraldică nu ne interesează⁵⁾.

¹⁾ Lucrare citită în Seminarul de Istorie veche a Românilor, al d-lui profesor Al. Lăpădatu. Se dă publicității cu unele modificări și cu gândul de a o desvoltă într'o ceretare mai completă.

²⁾ Stema României, Buc., 1892 și Eraldica în fața P. S. S. Episcopului Ghenadie, Buc., 1895.

³⁾ Eraldica veche a Românilor, Buc., 1894.

⁴⁾ „Bourul și zîmbrul“ în An. Acad. Rom. XXXVI, Mem. Sect. științifice, no. 3.

⁵⁾ Steme cu cap de bour se găsesc și la alte popoare, ca de pildă la Sârbi în stema despoților George și Ioan Brancovici, cf. Turul, Budapesta, XXVI, 3, p. 102 și dr. A. Ivić, Stari Srpski pečati i grbovi, 1910, fig. 50, 53, 77.

În eraldica polonă în versuri a lui W. Potocki și în a lui S. Okolski, [Orbis Poloni, Cracovia, 1643, II, p. 454, 606. III, p. 289.] se găsesc mai multe blasoane polone cu cap de bour. Tot cap de bour are și sigiliul orașului Sighetul Marmăției.

În cele mai multe dintre cronicile noastre slavonești, legenda este amintită numai pe scurt în modul următor:

«Venit-au Dagoș Voevod din Maramurăs din Țara ungurească la vânat după un zimbru și au domnit doi ani.» ¹⁾

Exact așa, aproape fără schimbare, se găsește în toate cronicile noastre slavone, fiind chiar în partea lor comună în acea »Povestire în scurt despre domnii Moldovei«, cu excepția Croniciei moldo-polone ²⁾ unde apare puțin mai amplificată și în deosebi în Cronica anonimă ³⁾ însemnată prin faptul, că ea singură între cronicile noastre slavonești ne-a păstrat cea mai pe larg și amănunțită povestire a acestei legende; tot odată și prin tradiția curioasă despre Roman și Vlahata.

Tot astfel, legenda o găsim amintită în extensiune mai mare sau mai mică, aproape la fiecare dintre cronicarii noștri următori, care ating chesiunea descălecatului al doilea. Ca extensiune și cuprins se remarcă cele dela Ureche, Costin și Cantemir.

Nu e locul, dar nici scopul nostru să facem comparațiuni mai amănunțite și o analiză mai aprofundată ale acestor tradiții. Rezumăm numai pe scurt părțile principale în care seamănă sau se deosebesc una de alta.

Tradiția dela Ureche ⁴⁾ pare a fi servit ca izvor pentru toți cronicarii. În schimb și ea are unele părți comune cu tradiția din Cronica anonimă. Ea se deosebește de aceasta prin pasajele relative la întâmplarea cățelei Molda, a cărui nume s'a dat după tradiție râului și apoi noului principat. Acest pasaj nu va lipsi dela Ureche începând la nici un cronicar. Legenda dela adnotatorii săi ⁵⁾ e plină de etimologisme, ca numele mănăstirii Ețeani dela rusul Eațco, Suceava dela soci (ungurește=cojocari) și altele, care vor trece iarăși de aci încolo în tradițiile următoare. Inceputul acestor etimologisme îl putem des-

¹⁾ Astfel se găsește în Letopisețul dela Bistrița [Bogdan I., Cronică inedite, p. 49.] Cronica serbo-moldovenească [Ibid., p. 101]. Cronica și An. putnene [Bogdan, Vechile cronică moldov., p. 193.]; Letopisețul lui Avarie [Bogdan, An. Acad. Rom. XXI, p. 125]. Nimic nu arată cât de tare a trebuit să trăiască această legendă în conștiința primilor noștri cronicari, decât faptul că, acești cronicari atât de scumpi la vorbă, care pentru domina celor dintâi voievozi ne-au păstrat numai anii domniilor lor, — toți au păstrat amintirea acestei legende.

²⁾ Bogdan, Vechile cronică moldovenești, p. 223.

³⁾ Ibid., pp. 187—188.

⁴⁾ M. Kogălniceanu, Cronicile României, pp. 131—133

⁵⁾ Ibid., pp. 378—379.

coperi deja la Ureche (râul Moldova și-a câștigat numele dela cățeaua Molda; zimbrul a fost vânat la Boureni).

Ambele tradiții (dela Ureche și adnotatori) seamănă și se deosebesc de toate celelalte și prin faptul, că la începutul lor ne vorbesc de mai mulți feciori de domn, care au venit la vânat din Marămurăs, fără să facă vreo ămintire de persoana lui Dragoș. In fragmentul atribuit stolnicului Const. Cantacuzino se vorbește numai de niște păstori, care umblând cu dobitoacele lor prin păduri, au dat peste un bour, pe care gonindu-l au trecut munții. Această tradiție ne dă o explicație foarte naturală și aproape lipsită de elemente legendare ale descălecatului ¹⁾.

Dintre toți cronicarii români, mai bine dezvoltată să găsește în poemul polon al lui Miron Costin, care se deosebește și prin frumusețea descrierii. Se resimte puternic și influența poeziei populare, ca de pildă la începutul ei, acelaș motiv atât de sugestiv al legendelor populare, în care eroul se pregătește să plece în lume, ca să-și cerce puterea; iar mama îngrijorată, vrea să-l oprească să rămână, amintindu-i primejdiile ce-l așteaptă.

Tradiția de la Cantemir seamănă în multe privințe cu cea a lui Costin și credem, că nu greșim dacă afirmăm, că a fost împrumutată din acest loc (cf. de pildă pasajul în care se face amintire de cei 300 juni armați, aflători numai în aceste două legende).

O variantă aparte ni s'a păstrat în Codicele Bandinus ²⁾ a cărei parte originală este tradiția despre cei trei frați: Dumucus, Volcha și Dragus. Adausul dela sfârșitul ei, și anume partea în care se vorbește despre originea numelui vloh [Aliqui volunt...] e luată din Ureche ³⁾; iar partea în care se vorbește [Alii opinantur...] despre originea rușinoasă a Românilor dela adnotatorii lui Ureche, sau chiar deadreptul din acel urgisit «Leatopiset unguresc» din care au luat și ei tradiția aceasta.

Cuprinsul tuturor acestor legende se poate rezuma în următoarele cinci puncte, care par a fi totodată și părțile lor comune:

¹⁾ M. Kogălniceanu, I. c., 110.

²⁾ An. Acad. Române, XVI, mem. secț. istorice, pp. 306—307.

³⁾ Domnii Țării Moldovei etc. în Kogălniceanu, I. c., p. 131. Cf. și nota lui V. A. Ureche, în An. Acad. Române, XVI, mem. secț. istorice, p. 130.

1. Dragoș Vodă, sau feciori de domn, pleacă la vânătoare;
2. Dau de urma unui zimbru, care îi duce dincolo peste munții cei înalți, adică în Moldova;
3. Au nimerit la apa Moldovii, lângă care au ajuns zimbrul;
4. Aci au găsit locuri desfătătoare, câmpii deschise, pe care îndrăgindu-le, le aleg de nouă patrie.
5. Se întorc în Maramurăș la ai lor, pentru ca apoi să plece toți în noua patrie.

Nu încapă nici o îndoială, că legenda lui Dragoș e o legendă eraldică, cum e de pildă, ca să amintim un exemplu mai apropiat, legenda corbului cu inel din stema Corvinilor. De aceste legende eră plină Europa medievală. Aproape fiecare blason își avea legenda lui proprie.

De data aceasta însă, nu avem de a face cu o simplă legendă eraldică, care se găsește izolată numai la poporul nostru, ci cu o ramură a unui puternic arhore între legende, a cărui rădăcini ne duc departe în pământul diferitelor popoare europene și orientale. Ideea fundamentală a tuturor acestor legende este, că eroul urmărind un animal misterios [de obicei cerb] este condus pe locuri necunoscute¹⁾.

P. Cassel²⁾ ne dă următoarele variante ale acestui motiv, culese aproape din literatura tuturor popoarelor.

1. Un prinț din India urmărește un cerb și apoi rătăcește în locuri necunoscute.

2. Dietrich, din epopea germană, atras de un cerb ajunge în iad.

3. Acelaș lucru se întâmplă și cu un cavaler dintr'o legendă din Gesta Romanorum.

4. Un vânător din Tirol urmărește un cerb alb, până ce se prăpădește în locuri stâncoase și necunoscute.

5. Conte de Wildenstein, atras de frumusețea unui cerb negru, urmărindu-l piere într'o prăpastie.

6. Într'o legendă din Japonia, eroul legendei Jamatoka este atras și înșelat de un demon cu figură de cerb.

7. Într'o localitate din Bavaria, vânătorul urmărește un cerb și când l-a ajuns, cerbul s'a transformat în fată și s'au înecat amândoi într'o fântână.

¹⁾ Cf. A. De Gubernatis. Die Thiere in der indogermanischen Mythologie, Leipzig, 1874.

²⁾ Einleitung und Deutung des Buches der Sieben Weisen Meister, Berlin, 1891, p. 104.

8. Un rege vânează la Regensburg după un cerb și când vrea să-l prindă, cerbul se schimbă într'o fată.

9. În poveștile lui Syntipas, cerbul urmărit scapă din vederea vânătorului și în locu-i apare un demon.

E de observat, că sub figura cerbului mai adesea se ascunde un demon, de obicei în formă de fecioară și e adusă în legătură cu o fântână¹⁾. După părerea lui Cassel urmărirea cerbului simbolizează vânărea după plăceri, iar fântâna savuarea lor.

Ca să fie seria și mai completă am putea adăuga și cunoscuta legendă a Sfântului Hubertus, patronul vânătorilor, carele după ce urmărește un cerb îl ajunge și vrea să-l săgeteze. Animalul se oprește, iar vânătorului uimit îi apare ca o minune cerbul legendelor creștine, purtând în frunte o cruce strălucitoare²⁾.

Acestea însă sunt motive mai îndepărtate ale legendelor noastre, în care aproape numai ideea fundamentală e comună. În mersul lor dela un popor la altul, prin înrăurirea altor elemente străine, abea se mai poate desluși înțelesul lor original, astfel, că numai printr'o analiză și comparare riguroasă mai putem afla elementele comune și a dovedi o legătură între ele. Acelaș fenomen de sincretism bunăoară pe care-l întâlnim și în lumea miturilor păgâne.

Ne-am depărtat prea mult de obiectul cercetărilor noastre, dacă am urmări această problemă începând dela miturile de origine cozmogonică, arătând apoi evoluția lor sub influența misticismului creștinesc, sau de a urmări migrațiunea și evoluția lor dela un popor la altul. Pentru a putea face comparațiuni mai precise și a ajunge la rezultate mai pozitive [și pentru a nu rătăci ca eroul legendei noastre prin locuri necunoscute] va trebui să tragem un cerc mai restrâns, luând în combinație numai pe acele dintre legende, cari sunt într'o legătură mai strânsă cu legenda noastră.

Cea mai apropiată, atât ca loc cât și ca cuprins, este legenda cronicilor maghiare despre vânatul lui Hunor și Magor și descălecarea lor în mlaștinile din Maeotis. Pentru a putea

¹⁾ O frumoasă poveste de felul acesta din Jud. Prahova se găsește în „Șezătoarea“ I, p. 161.

Alte exemple pe acest motiv vezi în Ethnographia, Budapesta, XI, p. 118.

²⁾ Cf. cerbul cu cruce în frunte din sigilul orașului Baia.

face comparație, reproducem ambele texte. Legenda lui Dragoș o dăm după Cronica anonimă, căci ni se pare că ne-a păstrat textul cel mai vechiu și lipsit de adausurile și etimologismele adnotatorilor de mai târziu; iar legenda lui Hunor și Magor, după cronica lui Simon de Keza, a cărui text e considerat ca cel mai autentic de cercetătorii maghiari¹⁾.

I. Legenda lui Dragoș²⁾:

„Și eră între ei un bărbat cuminte și viteaz cu numele Dragoș și s'au pornit odată cu tovărășii săi la vânat de fiare sălbatice și au dat pe sub munții cei înalți de urma unui zimbru și s'au dus pe urma zimbrului peste munții cei înalți și au trecut munții și au ajuns tot pe urma zimbrului la niște șesoase și prea frumoase locuri și au ajuns pe zimbrul la țărnul unei ape, sub o răchită și l-au ucis și s'au ospătat din vânatul lor.

Și le-au venit de la Dumnezeu gând în inima lor să-și caute loc de traiu, și să se așeze acolo și s'au unit cu toții și au hotărît să rămâie acolo și s'au întors îndărăt și au povestit tuturor celorlalți de frumuseța țării și de apele și de isvoarele ei, ca să se așeze și ei acolo; și le-au plăcut tovarășilor lor gândul acesta și au hotărît să meargă și ei unde fuseseră tovarășii lor și au căutat să-și aleagă loc, căci de jur împrejur eră pustiu, iar pe la margini Tătari rătăcitori cu turmele și s'au rugat apoi de Vladislav craiul unguresc, să le dea drumul, iar Vladislav craiul cu mare milostivire i-au lăsat să plece.

Și plecat-au din Maramurăș cu toți tovarășii lor și cu femeile și cu copiii lor peste munții cei înalți și tăind pădurile și înlăturând petritele, trecut-au munții cu ajutorul lui Dumnezeu și venit-au la locul unde Dragoș omorise zimbrul, și le-au plăcut locul și s'au așezat acolo și și-au ales dintre dânșii pe un om înțelept, cu numele Dragoș; și l-au numit sieși domn și voevod și de atunci s'au început cu voia lui Dumnezeu țeara Moldovenească.

Iar Dragoș voevod, au descălecat întâiul loc, pe apa Moldovei, mai apoi au descălecat locul Baia și alte locuri de-alungul apelor și isvoarelor și și-au făcut pecete domnească pentru toată țeara un cap de zimbru. Și au domnit Dragoș voevod 2 ani.“

1) Cf. Sebestyén, A magyar honfoglalás mondái, Budapest, 1909, p. 290.

2) După I. Bogdan, Vechile cronicе moldovenești până la Ureche, Buc., 1891, Textul slavon pp. 187—78, traducerea pp. 237—238. O tradiție amplă, culeasă din graiul viu se găsește și la S. Fl. Marian, Tradiții populare române, București, 1895, pp. 40-63.

II. Legenda lui Hunor și Magor¹⁾:

„Dum autem Hunor et Magor Menroth essent primogeniti, a patre ipsorum tabernaculis separati incedebant. Accidit autem dierum una, venandi causa ipsos perrexisse, quibus in deserto cum cerva occurisset, in paludes Moeotidas illam insequentes, fugiit ante eos. Cumque ibi ab oculis illorum prorsus vanuisset, diutius requisitam invenire nullo modo potuerunt. Peragratiss tandem paludibus memoratis pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt opportunam. Ad patrem deinde redeunt, ab ipso licentia impetrata cum rebus omnibus paludes Moeotidas intraverunt moraturi. Regio quidem Moeotida, Perside patriae est vicina, quam undique pontus praeter vadum unum parvissimum giro vallat, fluminibus penitus carens, herbis, lignis, volatilibus, piscibus et bestiis copiat. Aditus illuc difficilis et exitus. Paludes autem Moeotidas adeunt annis V. immobiliter ibidem permanserunt. Anno ergo sexto exeunt in deserto loco fine maribus in tabernaculis permanentes, uxores ac pueros filiorum Belar casu repperunt, quos cum rebus eorum in paludes Moeotidas cursu celeri deduxerunt. Accidit autem principis Dulae Alanorum duas filias inter illos pueros comprehendere, quorum unam Hunor, et aliam Magor sibi assumpsit in uxorem. Ex quibus mulieribus omnes Huni sive Hungari originem assumsere“.

Dacă vom compara ambele legende cu excepția diferenței de persoane și locuri vom afla nu numai o mare asemănare între ele, ci vom constata, că în fond cuprinsul lor e identic. Vom regăsi în afară de acele cinci puncte stabilite mai sus și alte amănunte surprinzătoare²⁾.

Legende cu acest motiv au fost cu plăcere utilizate de cronicarii maghiari. Faptul, că în cronicile lor se mai găsesc încă două variante de genul acesta, dovedește cât de răspândite au trebuit să fie pe vremea aceia. Astfel este și legenda despre fondarea mănăstirii din Vaț, a cărei cuprins prescurtat este următorul: Stând Geiza cu fratele său Ladislav, s'a ivit un

¹⁾ S. de Kéza, *Cronicon Hungaricum*. Ed. Al. Horányi, Viennae, 1781, cap. I, pp. 31—32.

²⁾ Cum e de pildă asemănarea pasajului în care Hunor și Magor află, că locul e bun pentru creșterea vitelor [pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt opportunam] cu cel dela Ureche în care zice: „au socotit cu toții, că e locul bun de hrană.“ [M. Kogălniceanu, *Cronicele Moldovei* p. 131]. În legenda maghiară cei doi frați se roagă de părintele lor, ca să le dea voie, să se transmute în Maeotis; iar în legenda română „s'au rugat apoi de Vladislav, craiul unguresc să le dea drumul“ etc.

cerb, a cărui coarne erau pline cu lumini aprinse și a fugit spre o pădure unde s'a oprit. Fiind zărit de soldați, acestia au început să tragă cu săgețile după el, iar cerbul a sărit în Dunăre și a dispărut. Ladislau și Geiza au considerat apariția cerbului ca semn dumnezeesc, care le-a arătat locul unde să zidească biserica ¹⁾.

Exact aceeaș temă are și legenda relativ la fondarea cetății Barș, a cărei loc fu arătat iarăși de un cerb ²⁾.

O variantă prescurtată interesantă se găsește și în eraldica polonă a lui Okolski ³⁾, care vorbind despre originea familiei Wukry, reproduce următoarea legendă luată din opera istorică a lui Florian Ungler apărută la 1534 în Cracovia:

„Postquam exiissent ex Scythia Iuhri sive Wuhri aliquo tempore, oppressis ac debellatis Gotthis, ubi nunc Scythae manent Zawo scy, in eadem suae distioni subiecta manserunt regione, dum tandem rescuissent a venatoribus [qui cervum insequentes casu inciderunt fortuito in Iuhros] de fertilissima Pannoniae Provincia, seu potius Regno amplissima, electo Duce Atilla [illis Edele dicitur] transmeotoquae; triplici fluvio Don, Volga et Boristhene, Pannoniae Regnum prostratis ac debellatis Sclavis occuparunt; quo occupato, hoc sui imperii pro insigni acceperunt, quod visitur stemma“.

I. Ernyei, într'un studiu al său asupra legendelor eraldice la Poloni, crede, că sub numirea de Iuhri sau Wuhri trebuie să înțelegem poporul maghiar ⁴⁾.

În tot cazul această legendă e o versiune curioasă a cunoscutei legende maghiare.

Cea mai veche mărturie a acestei legende o găsim la Iordanes și Procopius. Iordanes a împrumutat-o după propria sa mărturisire din opera lui Priscus. Lucrarea acestuia însă ne-a rămas numai în fragmente din care lipsește tocmai partea ce ne interesează.

Reproducem din Iordanes pasajul în care se cuprinde legenda ⁵⁾:

„Tali ergo Hunni stirpe creati, Gothorum finibus advenere.

¹⁾ Cronicum Pictum din Viena, cap. 59.

²⁾ Anonymus, cap. 34.

³⁾ Orbis poloni, Cracoviae, 1641. III, p. 306.

⁴⁾ Etnographia, Budapesta, XVI, no. 1, p. 26.

⁵⁾ Iordanes, De Getarum sive Gothorum, cap. 24.

Quorum natio saeva, ut Priscus historicus refert, in Maeotida palude ulteriorem ripam insedit, venatione tantum nec alio labore experta, nisi quod, postquam crevisset in populos, fraudibus et rapinis vicinarum gentium quietem conturbavit. Huius ergo gentis, ut assolet, venatores, dum in ulteriori Maeotidis ripa venationes inquirunt, animadvertunt, quomodo ex improvviso cerva se illis obtulit, ingressaque paludem nunc progrediens, nunc subsistens, indicem se viae tribuit. Quam secuti venatores paludem Maeotidem, quam imperviam ut pelagus existimabant, pedibus transiere. Mox quoque, ut Scythica terra ignotis apparuit, cerva disparuit. Quod, credo, spiritus illi, unde progeniem trahunt, ad Scytharum invidiam egere. Illi vero, qui praeter Maeotidem paludem alium mundum esse penitus ignorabant, admiratione inducti terrae Scythicae, et, ut sunt solertes, iter illud nulli ante aetati notissimum divinitus sibi ostensum rati, ad suos redeunt, rei gestum edocent, Scythiam laudant, persuasaeque gente sua via, quam cerva indice didicere, ad Scythiam properant, et quantoscumque obvios in ingressu Scytharum habuere, litavere victoriae, reliquos perdomitos subegere."

Evident, că această legendă, care e în mare parte identică cu cea din cronicile maghiare, a putut servi ca izvor cronicarilor maghiari, fapt care este admis și de de cercetătorii lor).

Nu vom căuta dacă această legendă a fost adusă de Huni sau de Maghiari din vechea lor patrie, sau este o invenție a istoriografilor bizantini. Pentru noi este important să știm, că motivul acestei legende a fost cunoscut și la popoarele orientale.

Indicațiuni prețioase ne dă în această privință cunoscutul orientalist I. Darmsteter, care comparând o istorisire din talmud cu un pasaj din Ramayana, cari ambele au motivul legendelor noastre, constată că, povestirei din talmud i-a servit ca izvor o legendă persană²⁾.

Fiind ambele povestiri prețioase documente ale acestui motiv, reproducem în rezumat cuprinsul lor:

În istorisirea din Talmud, regele David umblând după vânat îi iese în cale satana în chipul unei gazele. După ce săgeata lui dă greș, o urmărește în goană până ajunge în țara Filistenilor unde i-se întâmplă o mare nenorocire³⁾.

În Ramayana, Rama atras de frumusețea unui cerb, care a fost demonul Marița trimes de Ravana, ca să se răsbune asupra lui, l-a urmărit tot mai mult până a ajuns la capătul unei păduri. Lovit de săgeata lui Rama, cerbul demon se ridică strălucitor la cer. Soția lui Rama care rămăsese singură, este răpită de Ravana⁴⁾.

¹⁾ Cf. Sebestyén, I. c. I, p. 327.

²⁾ Revue des Etudes Juives, Paris, II, pag. 302.

³⁾ Cf. Ethnographia, XI, p. 116.

⁴⁾ Cf. De Gubernatis, o. c., p. 49.

Vedem, cum mergând spre Orient, caracterul demonic al animalului este tot mai pronunțat. Acest caracter, precum am observat, s'a mai păstrat încă în istorisirea din Iordanes, dispăre însă la legende din cronicile maghiare și la legenda lui Dragoș. Tot astfel s'a păstrat acest caracter și în cele mai multe din pildele aduse de Cassel. Admitând deci teoria migrațiunii motivelor, leagănul legendei noastre pare a fi fost în India, patria clasică a basmelor și a legendelor.

Constatând mai sus marea asemănare între legenda maghiară și a lui Dragoș și fiind cronicile maghiare cele mai vechi, se naște întrebarea, dacă nu cumva prin mijlocirea lor să fi ajuns această temă la noi? Legăturile noastre pașnice și războinice de veacuri cu Ungurii, au lăsat urme în istoria, limba și viața ambelor popoare. Ni-se pare, că nu li s'a dat până acum destulă importanță cronicelor maghiare, tocmai pentru aceste prețioase urme ale traiului comun din trecut. Cercetări critice în această direcție, cred, că ar desvăli multe aspecte din viața comună din trecut a ambelor popoare¹⁾.

Cu toate că nu ținem exclusă posibilitatea acestui împrumut, considerăm legenda noastră ca o variantă a aceleiași teme internaționale²⁾. Totuși nu putem contesta caracterul național al acestei legende, prin faptul, că ne zugrăvește una dintre îndelnicirile voinicești ale voevozelor nostri, vânatul de bouri. Prin felul descrierii și subiectul temei [vânatul de bouri] se deosebește de toate legendele similare și în acest fapt zace originalitatea legendei noastre.

Puținele variante pe care le-am adunat noi, nu sunt suficiente pentru a arunca destulă lumină asupra originii acestei legende. Pentru a putea urmări în întregime problema ei, e necesar să ne lărgim cercul cercetărilor noastre și asupra motivelor similare la alte popoare vecine, ca de pildă la Slavii de Sud.

Sperăm, ca într-o viitoare lucrare să complectăm cercetările noastre și în această direcție.

1) O pildă în această privință ne vine de la locul cel mai competent. Cf. N. Iorga, cele mai vechi cronici ungurești și trecutul Românilor în Revista istorică, VII, p. 1-3.

2) E. N. Voronca [Studii în folklor, I, 229-241] crede, că legenda descălcării lui Dragoș este o imitație a descălcării lui Aenea în Italia. Părere, pe care noi bineînțeles nu o putem împărtăși.

Pasagii obscure din Miron Costin.

de V. Bogrea.

1. Un pasagiu, care a dat mult de gândit editorilor și filologilor, sună în ediția Kogălniceanu (*Letop.*², I, 310) astfel:

„Acest Domn [Vasile-Vodă Lupu] au făcut ca de iznoavă curțile cele domnești în Iași, casele cele Cucinii, grădini, grajduri de piatră, toate de dânsul făcute...”

V. A.-Ureche (*Miron Costin, Opere complete*, I, 558) scrie: „...casele cele cucinii” și se întreabă, în notă: „Oare nu este a se ceti: cu cinci grădini?”

Ridiculizând această „emendare [de fapt, o „conjectură” !], cum fac savanții din Evropa, întocmai”, d. A. Philippide (*Specialistul român*, Iași 1907, p. 731) vede în acel cucinii „un cu-

¹) *Cucunos* (coconoz, cucunoz), prin care „Cantemir înseamnă o pasăre monstruoasă, care nu există, o pasăre de Physiologus...” și pentru care d. Philippide încearcă et. vsl. $\kappa\omicron\upsilon\kappa\omicron\nu\omicron\varsigma$ „nasum aduncum habens” (p. 45; cf. serbo-cr. *kukonosast*, „hackennasig, adlernasig”), e turc.-pers. *gougous*, „phénix (oiseau fabuleux)”, *qoqnous*, „oiseau rare, phénix” (Kieffer-Bianchi, II, 495; 525). — Pentru *cafaon* (p. 54), care apare și ca nume topic: *Cafoanul* (Olt), *Cafoani* (Vlașca) și pe care Candrea (*Poreclele*, p. 135; cf. deja Șăineanu, *Semasiologia*, 171) îl credea „înrudit poate cu *cățel*” (cf. *Grecoteiu*, interpretat și el prin et. pop. în acest sens: *Grec + coteiu*, de fapt, format prin suf. și n. de cini *Căfăvălu* = $\kappa\alpha\tau\sigma\beta\epsilon\lambda\omicron\varsigma$, „Țiganu”, din „Șezătoarea”, VIII, 114, la Damé, *Terminologie*, p. 181: *Cațaveica*, probabil diferit de rusismul *cațaveică*) trebuie ținute în seamă, — în legătură cu etymonul $\kappa\alpha\tau\sigma\iota\chi\iota$ —, între altele: numele de fam. *Cațichi*, numele de s t *Cațichea* (Илѣвъ), dar mai ales cunoscutul nume „balcanic” *Caceaun* (un Pană Caceaun, staroste de neguțătorii, la 1644, în „Arhiva Istorică”, I, p. 120), mr. *Căciăuni* (la Weigand, *Aromunen*, I, 276, și: *Kătsuni*), ngr. $\kappa\alpha\tau\sigma\alpha\upsilon\omicron\nu\omicron\iota$ (Petridis, într’o „Scurtă descripție geogr. a Epirului”, din $\text{Νεοελληνικά Ἀνάλεκτα}$, 1871, p. 57: «ἡ τῶν $\kappa\alpha\tau\sigma\alpha\upsilon\omicron\nu\omicron\nu$ λεγομένων περιοχῇ ἔξ 11 χωρίων, ὀνομασθέντων οὕτως ἐνεκα λειψάνου τινος τῶν ὄνων ἐνταῦθα κατοικήσαντος καὶ ἀπομείναντος»), din care ar rezulta oarecare îndoiială, nu numai asupra originii dacoromânești a desinenței -on, -un (cf. și fem. *cafaonă*, la N. Iorga, *Scrisori de boieri și negustori*, p. 171), preconisate de d. Ph., ci și asupra radicalului însuși, unde un -t- ar fi indicat mai ales în aceste reflexe sudice: ori sînt două cuvinte diferite? Cf., în orice caz, mai departe: patron. ngr. $\kappa\alpha\tau\sigma\iota\gamma\acute{\alpha}\nu\eta\varsigma$, $\kappa\alpha\tau\sigma\iota\gamma\alpha\nu\acute{\alpha}\nu\eta\varsigma$, $\kappa\alpha\tau\sigma\iota\gamma\alpha\nu\omicron\varsigma$. $\tau\omicron\gamma\alpha\gamma\iota\mu\acute{\alpha}\nu\eta\varsigma$ (rev. Ἀθηνᾶ , XXIII, 455), alb. *katšek, katšik, katšup*, „Schlauch”, poate din alb. *kats, kets*, „Ziege” (G. Meyer, *Alb. Wb.*, 182, 185; M. Triandaphyllidis, *Die Lehnwörter der Mittelgriechischen Vulgärliteratur*, p. 93), iar, pentru sens, și: *barbatuș* (sc. *hircus*, la Fedru), *cum hirquina barba* (Plaut, *Pseudolus*, v. 967), *hircino barbitio* (Apuleius, *Metam.*, XI, 8, firește, despre citeu *graeculus, graeculio*), sîrb. *kozobrad*, „Bocksbart”, rut. *Katsap*, „Rus-Mare”, propr.: „tête de bouc, à cause de leur barbe” (Niederle-Leger, *La race*

vânt foarte important, neprobat aiurea în alt loc“, — un ἀπαξ λεγόμενον, deci, ar zice »savanții din Evropa«, — reflex al lat. *coquinus*: »casele cucinii = bucătării«.

De altfel, explicația aceasta o dăduse învățatul profesor încă din 1894, în *Istoria limbii române*, I, p. 184: „vr. cučin — *coquinus* (Miron Costin I, 558 'casele cucinii', unde V. A. Ureche ar vrea să emendeze 'cu cinci grădini')!“, — și a repetat-o încă odată în „Zeitschrift für romanische Philologie“, XXXI (1907), p. 308²⁾, cu adausul subst. *cucină* din Enache Kogălniceanu (*Letop.*, III, 224) = lat. *coquina*.

Etimologia a fost adoptată și trâmbițată urbi et orbi de d. Gîorghe Pascu (vezi recensia lucrării d-lui D. Russo despre »Critica textelor și tehnica edițiilor«, în »Viața Românească« pe 1916, iar, acum de curând, „Arhiva“ din Iași pe 1921, p. 165). În acest din urmă loc, însă, discipulul se ridică, discret, *supra magistrum*, »rectificând« pe tăcute etimologia d-lui Philippide: nu lat. *coquinus*, ci un lat. **coquineus* (care, — observăm noi, — ar fi dat românește, nu „cuciniu“, ci *cuctu*).

Mai sceptic ca d. Gîorghe Pascu. d. prof. Ilie Bărbulescu preferă „maghernițelor“ d-lui Philippide nu știu ce vagi »dependențe ale casei«, pentru a substitui etymonului latin unul din specialitatea d-sale: „sârbescul *kuča* = casă“ („Arhiva“ din Iași, 1921, p. 153).

slave, p. 51; cf. și V. Moisiu, *Știri din Basarabia de astăzi*, p. 149), etc. — Pentru rom. *chelbe* (p. 66), se poate cită, pe lângă gr. κελεφός, despre care cf. și Sakellarios, Κυπριακά, III, 304: „κελεφός=λεπτοφυής, ἀδύνατος, φιλάσθενος, παρὰ δὲ τοῖς ἀρχ. κελεφός=λεπρός“), și cumantul *kelepen*, *keleppen*, „leprosus“, din *Codex Cumanicus*, ed Kuun, p. 263. — Asupra acelor „gewisse Eigentümlichkeiten der Citirweise“ ale lui Rohde, de care pomeneste d. Ph. (p. 77), atrăsese atenția, în chiar Prefața ed. a II-a, îngrijite de dânsul, însuși Fritz Schöll (p. XIV, nota).

²⁾ Etimologia *armementum* pentru *arminturi* (p. 293) fusese propusă încă de Cihac I, 17 (cf. Dict. Acad., s. v.) și, de altfel, în pasagiul unic în care e atestat, — adevărat ἀπαξ εἰρημένον, — cuvântul ar putea fi o haplogie din *armămănturi* = *armamenta*, mgr. ἀρμαμέντα, „arme, arsenal; armată“ (e vorba de trupe: »arminturi grele«, cf. ὀπλίτης). Citatul se găsește și 'n fragmentul, identic, din col. Al. Vasilii, p. 6, supt titlul: *a Raietii*, adică: cîntecul *raialei* turcești, — reminiscență istorică, păstrată încă în n. de fam. *Răileanu* și 'n adj. *răilești*, *răilenești*, despre care (col. de Colinde Baronzii-Iorga, p. 26, și *Șezătoarea*, XIII, 130, împreună cu „cară *chiove-nești*“ = de Chiev). — Baer, „amulet, torquis“, din lat. *bajulo* (p. 295), a fost propus în acelaș timp (1907) de Densusianu-Candrea în «Dicționarul etimologic al limbii române», fasc. 1, no. 127: lat. *baiulus*, »porteur«.

Din nenorocire, dreptatea este tot atât de puțin de partea slavistului, pe cât era de a romanistului.

În realitate, acel *cucinii* nu e „un cuvânt“, ci două: *cu cinii*, iar *cinii* însuși nu e decât pluralul turcismului *cinie*, întrebuințat, sporadic, până azi, în înțeles de »strachină, farfurie« sau »masă rotundă«, propriu-zis: »porțelan de China« (v. Șăineanu, *Infl. or.*, II¹, 128³), dar având, în cazul de față, un sens

³) V. și Heyd-Raynaud, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*, II, p. 678 sq. — Sensul primordial de „chinois“ îl are și turc-pers. *fagfuri*, prototipul rom. *farfurie*, deci: „porțelan de China“ (cf. Șăineanu, *o. c.*, p. 168). — În ce privește *cinie* însuși, însă, informațiile din Șăineanu, chiar combinate cu cele de supt *sinie*, la care ne trimite (II¹, 323; cf. totuși Kieffer-Bianchi, I, 701), sunt cu totul reduse, iar notița lexicografică, de ocazie, din „Documentele slavo-române“ ale d-lui St. Nicolaescu (p. 311), confundă pe *cinie* cu *cin*, „hotar“, și chiar cu *chin*! — Nu strică, deci, să insistăm puțin, subsidiar, asupra omonimiei și sinonimiei cuvântului.

De fapt, necum slavismul *ctn*, ori maghiarismul *chin*, să se raporte la turcismul *cinie*, dar nici măcar un *cenac* sau *cianac*, „farfurie, strachină“ (Codin-Mihalache, *Sărb. poporului*, p. 6, nota 1), care e turcescul *čanac*, „plat de terre, écuelle“ (Șăineanu, *l. c.*, 122; cf. *Ceanac-kalè*, în Dobrogea), sau un *cinii*, „unelte, alături, p. înhămat sau pescuit“ (exemple din cele mai expresive, v. la N. Iorga, *Doc. Bistr.*, II, 19, 37 și Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, p. 331: de adaus la Tiktin, s. v., unde v. etimologia!), ori *cin*, „Boot“ (v. Tiktin, s. v.) în Bănat: *ciun* (Viciu, p. 31) = sârb. *čun*, atestat și 'n versul popular: „cu *cimu* cimând“, care are a face, deci, cu *ciuma* (Pamfile, *Sărb. de vară.*, p. 223) tot atât, cât are a face cu *cina* (idem, *Cântece de țară*, pp. 229, 345) cutare alt vers popular, cuprinzând o invocație către *cuc*: „Taci cu *cina* (sic) nu mai da, nu mai da, nu mai cânta“ (*l. c.*) = Taci, *cuce*, etc. (cf. *Sărb. de vară*, p. 110: „Cântă, *cuce*, nu tăceă!“). — *Păriul-cu-cinii*, afl. al Bistriței, cuprinde, cred, pe *cinii*, „înstr. de pescuit“, și, tot așa, nu putem recunoaște cuvântul nostru în topicul *Dealul Ciniiilor*, s. *Mucnea-de-la-Cinii*, culme a colinei *Cineul* (Buzău), ori în *Ciniile*, lac (Ialomița). — Nu înțelesul de „farfurie, talger“, cum afirmă Pascu (*Despre Cimilituri*, I, 140), ci acela de „cursă, capcană, prinzătoare“ (v. Nicolescu, *l. c.*), are *cinie* în cimilitura soarecelui, care „întră în cinie“, ca o „păsărică 'n colivie“.

De *sinii* de cele mari de masă de tocat, *sinii* de cele mici pomește și un inventariu casnic, excerptat de d. Iorga (*Neamul românesc* din 18 April 1921), iar *sinii*, în înțelesul explicit de „măsuță“, găsim și la d. Sandu-Aldea: „[Fata] luă o *sinie* de lângă vatră... și pe ea puse strachina cu fagurele“ = (*Călugărenii*, p. 163), ca și 'n meglăna: *sinia*, „masă de lemn“ (Papahagi, *Megleno-Românii*, II, 116); cf. și Pamfile, *Dușmani și prieteni ai omului*, p. 5: „Lucrurile de pe masa rotundă, numită *sinie*, pe care s'a întins *cina* [= *cena*] sau *cinișoara* Ursitoarelor“ (*cintoara*, la G. Dem. Teodorescu, 188).

Sinonimul vr. *sofra*, „mescioară rotundă“ = turc. *sofra* (Șăineanu, *l. c.*, 324, cf. *sofragerie*), se păstrează încă supt forma deminutivă *sofracă*, *sofrincuță*, „o masă rotundă pe un picior, pe 2 ori pe 4, în jurul căreia mănâncă țărani cu familiile lor“ (Moisiu, *o. c.*, p. 139) în Basarabia, unde există și alt deminutiv, din *stol*, pentru „masă: *stoica* (ibid., p. 146). — *Astă* „masă mare“ (Giuglea-Vâlsan, *Dela Românii din Serbia*, 388) e = ung. *asztal*, de unde, prin derivatul *asztalos*, „stoler“, rom.-dial. *astaluș*, idem. (N. Iorga, *Scr. și inscr. ardeleni și maramureșene*, II, 291, d. ex.), la Românii din Craina: *tișlerar* (Giuglea-Vâlsan, 398) = *Tischler* + -ar. — Megl. *rapeznic*, „masă de lemn“ (Papahagi, II, 123), are la origine, în ultima

tehnic special, analog turc. *čintlü* din faimoasele *tchîntlu kieuchk* și *tchîntlu hammam*, „kiosque et façade de bain, à Constantinople, tapissés de carreaux vernissés et émaillés, imitant la porcelaine chinoise“ (Barbier de Meynard, II, 630⁴).

E vorba, deci, de niște clădiri „cinlii“, cu *cinii* (cf. *casele cele cu olane*, etc.), pentru baie și agrement, pe care ambițiosul Domn moldovean le-a construit după modelul celor din Stambul, — ceiace se confirmă în totul prin versiunea latină a *Le-topiseșului*, publicată de d. E. Barwinski (*Mironis Costini Chronicon Terrae Moldaviae*, p. 105): «Idem Princeps aedificavit quasi de novo Palatium pro Principibus lassii: *hypocausta et conclavia testulis fictilibus Hollandici operis adornavit*, hortus muro circumdatus, stabula ex lapidibus ab ipso sunt fundata...»

Dacă rândurile acestea ar mai avea nevoie de un comentariu, i-am găsi în însăși relația de călătorie, contemporană, a lui Paul de Alep (*Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia*, ed. E. Cioran, p. 28 = F. C. Belfour, *The travels of Macarius, Patriarch of Antioch*, I, p. 60 52.): »În lași este un edificiu

analisă, pe gr. *τράπεζα*, «masă (cu 4 picioare)», ca și n. topic *Tirpezița*, s. în Dolj (cf. *τραπεζίτης*, „bancher“). — În dr. *tabinet*, „joc de cărți“, avem o formație *tablinet*, din fr. *table nette* (cf. și *tablă*, „masa plăcintărilor“, «tavă mare pătrată»: Șăineanu, o. c., 340).

Cât pentru tranziția semantică «farfurie» — «masă» (prin «rotundă»), e interesant să se compare: germ. *Tisch*, „masă“, față cu vgerm. *tisc*, „farfurie“ = lat. *discus*, „disc“; it. *desco*, «masă», față cu engl. *dish*, „farfurie“; rom. *blîd(e)* față de vsl. *blod*, got. *biuds*, „masă“; vsl. *misa*, megl. *misur*, „farfurie“ (Papahagi, II, 95), alb. *misur*, idem, față cu lat. *mensa*; sl. *stol*, „masă“ (cf. *pristol*), germ. *Stuhl*, «șcaun», față cu fr. *assiette*, „farfurie“. — Pentru băn. *cineriu*, «farfurie», cf. *tënyer*, *tinyer* „discus, orbis“ (*Anonimul Bănănean*, ed. Crețu, p. 374), iar p. *talger* însuși, cf. varianta *taler* (Cihac, II, 399), cu omonimul *taler*, monetă (germ. *Taler* = *Joachimsthaler*, engl. *dollar*), apoi: *taier* și epitetul satiric *linge-talgere*, *linge-blide*, fr. *lèche-plats*, it. *lecca-platti*, etc. (*Talerul* e și n. unei insule dunărene, din Constanța).

Adăugim ca sinon. vr. *cățîn* = lat. *catinus*, „farfurie“ (Puscariu, *Et. Wh. d. rum. Spr.*, no 318) se păstrează în megl. și 'n toponimia dr.: *Cățunul*, munte (Muscel), *Cațînul*, dealuri (Neamț), *Cățînul*, lac (Ialomița).

Observăm de asemenea, că sinonimul democratic *strachină* redă exact pe *testula* din versiunea latină (lat. *testa* = gr. *δοτράχων*) și că, de altfel, gr.-dial. *δοτράχια* = οἶκου στέγη ἐπίπεδος ἐξ δοτράχων (G. Meyer, *Neugr. Studien*, 14; cf. *ibid.*: *δοτράχα*, *δοτροιάχα* = στέγη οἰκίας, din sl., ca și rom. *streșină*, *Strehaia*, etc.).

În sfârșit, relativ la proveniența porțelanului de la casele „cu cinii“, v. și ce spune d. V. Păcală, în *Monogr. com. Rășinari*, p. 500, despre vechea industrie ceramică ardeleană.

⁴) Cu un înțeles asemănător, de „brique de faïence carrée et peinte, dont on garnit les murs d'une chambre à l'intérieur“, se întrebuința turc *kiächî* (Kieffer-Bianchi, II, 550).

pentru băi, zidit de Vasilie-Vodă *după planul băilor turcești*, cu cupole și cu [multă] marmură (*an abundance of marble*), împărțit în frumoase cabine ori chilli... Vodă mai zidi încă în unul din palatele sale, lângă (*near*) apartamentele Doamnei, o *altă superbă baie*, pentru usul său propriu [și al soției sale: *for his own private use and that of his consort*], cu o pardoseală de marmură (*a marble pavement*), și mai multe fântâni în care apa se aduce dela lac cu căruțe.

„Casele ceale *cu cinii*“ ale cronicarului înfățișau, prin urmare, așa-zicând, ediția de lux, *in usum Principis*, a celui »feredeu turcesc« popular, care a existat până la 1894 în Iași (v. N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, ed. a II-a, p. 332), — baie de abur (cf. *hypocaustum*, gr. ὑπόκαυστον = *vaporarium*, «calorifer, etuvă în sub-sol») »alla turca«, pardosită cu olane sau plăci de lut smălțuite (*terra cotta*), de fabricație olandeză.

„Casele cele înalte dela cămară, *cucinile*“ (= *cuciniile*?) din Enache Kogălniceanu (*l. c.*), pe care le-a mistuit focul »tâmplat despre răpa Privițoei [= *Pevițoei*, »Privighițoaii« de astăzi], la 9 Mart 1753, supt oblăduirea lui Constantin-Vodă Racoviță, nu sunt, probabil, nici ele, altceva.⁵⁾

Observăm, în sfârșit, că finalul pasagiului latinesc sus citat: »*plurima* optime ordinavit, quae ipsius ordinatio multo tempore duravit«, confruntat cu textul corespunzător românesc: »toate de dânsul făcute, și multe locuri au așezat, care multă vreme au stătut așezate“ (*Letop.*, *l. c.*), permite restituirea formei autentice a originalului lui Costin, precum urmează: »toate de dânsul [sunt] făcute, și multe *lucruri* au așezat«, etc.

2. Cazul acesta, însă, nu e, firește, izolat. Atâtea alte locuri obscure din textul român se lămuresc prin comparația cu

⁵⁾ Pasagiul a fost reprodus, acum în urmă, și de d. Gh. Ghibănescu (rev. „Ion Neculcea“, I, p. 23 sq.), care scrie: »*cucinile*« și observă că »acesta era al doisprezecelea foc ce părjolise Curtea domnească.“ — Despre incendiul dela 23 Decembre 1784, v. articolul păr. C. Bobulescu: *Curtea Domnească din Iași și Cneazul Potemchin*, în »Spicuitor în ogor vecin«, I, p. 115 sqq. — Privitor la »ianginul« din 19 Iulie 1827, avem un ecou popular în cântecul *Ardeea Iașilor* din colecția G. Dem. Teodorescu, p. 488;

Frunză verde de cireși
Arde-un foc în sus (var.: târg) la Iași

— — — — —
La al Domnului palat
Mare foc s'a ridicat, etc.

versiunea latină. Și nu încapă îndoială, că o ediție a lui Costin, emendată, pe baza colațiunii atente cu acest prețios document, ca și cu versiunea grecească a lui Amiras, — despre care Legrand, *Poèmes historiques en grec vulgaire*, p. X, presupunea că „diffère très probablement de l'original roumain“ (cf. însă Kogălniceanu², I, p. XXV, n. 2, și Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, I, p. 481), — este o necesitate reală a istoriei noastre literare.

Așa, d. e., în cunoscutul pasagiu din *Letopiseț* (VI, 5): »Venia Potoțchi semeț cu izbânde de făcuse... Ce, cum zice Moldoveanul: „Nu sunt în toate zilele Paștele“. Mergea fără vreo tocmală, fără străji a puterea hi, fără limbi să știe ce fel sau ce samă neprieteni, area (ap^t) unde merge“ (ed. Ureche, I, 460), „să știe ce fel seau ce seamă de neprieteni ori unde merge“ (Kogălniceanu I¹, 262; I² 229—30), — simpla comparație cu textul latin: »Veniebat Potocius laetus victoriis... sed, ut Moldavi dicunt: non fit omni tempore Pascha, progrediebatur absque ullo ordine, absque excubiis, absque notitia, quae et quanta esset potentia hostis aut quo pergeret“ (Barwinski, p. 24) arată, atât lectura originară: „...ce samă de neprieteni are, au unde merge“, cât și originea coruptelei: -u din au fiind omis dinaintea lui u- din unde, a-, rămas stingher, a fost atras, la rândul său, de -e din are (de aici: ap^t), — sau invers: fenomenul din urmă va fi precedat —; în orice caz, un cunoscut proces de „haplografie“.

E drept să spunem, în schimb, că punctuația lui V. A. Ureche, în partea anterioară pasagiului corupt, e mai adecuată decât aceea a d-lui Barwinski: citarea „vorbei“ moldovenești e o *sententia*, o γνῶμη retorică, în gen antic-humanist, o reflexie morală distinctă, intercalată parentetic, independent, în cursul expunerii pragmatice, iar nu o parte integrantă a frazei urîitoare, cum apare la d. Barwinski.

3. „A privi eră aeve și pedeapsa și stângerea casei lui Vasilie Vod, și КЗНААН ОЧНДАНС (??) pre oamenii de casa lui, ales nepoții lui Vasilie Vod, pentru multe doară, câte au făcut și ei în vremile sale, sile și scârnăvii“ (ed. Ureche, I, 631). — „A privire eră aeve pedeapsa și stângerea casei lui Vasilie Vodă și poate *osânda osândia* pe oamenii de casa lui...“ (Kogălniceanu, I², 347) = »Manifesta fuit poena et ruina

domus Basilii Principis; *quae poena dum consideratur*, fuit etiam poena extensa ad consanguineos ipsius, preacipue ad nepotes Basilii Principis, fortassis propter multa inconvenientia, quae ipsi etiam faciebant, dum essent in bona fortuna, scilicet propter violentias, impudicitias» (Barwinski, p. 169).

După credința noastră, arhetipul costinesc trebuie să fi avut în acest loc ceva ca: „Și poate, când (s. cândai) *ieai sama, osânda-i* spre oamenii de casa lui“, etc.

Resortul, grafic, al greșelii este lesne de înțeles: — *дансама-оси́нда* —.

4. Ed. Ureche, p. 612, are următorul pasagiū: »Iarăși din Munteani, nu fără scădere în oameni au fost și mai vârtos primejdia lui Matei Vod cu rana ce i s'au prilejit, din care cu adevărat și *brant* au fost; iară, cât are mai fi putut trăi, rana aceea i-au scurtat rămășița zilelor; că până la anul, netănăduit de acea rană, au murit; că, să nu hie fost rănit, de abia cineva de are hi putut scăpa din Moldoveni și Căzaci, unde întrase și cu ce tocmeală!«

Pasagiul corespunzător din Barwinski, p. 150, glăsuiește: »Sed etiam Valachi plures desiderati sunt; maximus vero casus fuit Matthaei Principis ex vulnere, quod ipsi obtigit, ex quo vulnere, cum esset etiam *senex* (sed nihilominus potuit diutius vivere), vita ipsi est abbreviata, quia intra annum, non curatus ab illo vulnere, vivere desiit. Sed, si non accepisset illud vulnus, vix aliquis ex Moldavis potuisset evadere mortem, et Cosaci ex illo loco, in quem intraverunt sine ullo ordine bono, ibidem omnes periissent«.

D. Giorge Pascu deplânge »nefericirea«, că cuvântul „*brant*“ a rămas netradus în textul latinesc» („Arhiva“-Iași, 1921, p. 166) și, astfel, ni s'a luat posibilitatea de a-i fixa etymonul.

De fapt, etymonul în chestie e tot ce poate fi mai evident: polon. *brant* = germ. *Brand*, „ganrenă“; iar, pe de altă parte, dintr'o comparație atentă a traducerii latinești cu textul românesc, — considerat, nu izolat, ci în toate variantele lui, — se poate scoate o încheiere destul de interesantă asupra originalului acestei traduceri.

În adevăr, în adnotația la pasagiul citat, V. A.-Ureche observă următoarele:

„*Brant* este vorbă slavă, neînțeleasă de copişti B. G. E. AA (Raf), unde cetim: *bătrân*“.

Ei bine, acest *bătrân* figurează şi în traducerea latină: *senex*.

Dar atunci se pune întrebarea: oare traducătorul, — eare, după toată probabilitatea, eră însuşi Miron Costin (v. Barwinski o. c., p. XXI), — va fi avut înaintea-i un manuscript rău copiat, cu „bătrân” în loc de „brant”, ori acest „bătrân” condamnat e adevărata lectură din arhetip, ori încă suntem în prezenţa unui dublet original, *brant* şi *bătrân* aparţinând deopotrivă autorului croniceii?

5. O enigmă e sfârşitul pasagiului din Miron Costin, în care cronicarul moldovean, expunând şi combătând născocirea cu descendenţa neamului românesc din „temniţele Râmului”, încheie: „Nu se poate dară, cum zic aicea mano ȱigăneşte” (*De neamul Moldovenilor*, ed. Giurescu, p. 38; cf. N. Iorga, în „*Revista Istorică*”, I [1915], p. 9).

Observăm mai întâiu, că ultimele două cuvinte („mano ȱigăneşte”) sînt în parantese în mss. G, I, L şi că acesta din urmă are: „manno”, iar mss. A, a: „doimano” (Giurescu, l. c., în aparat).

O explicaţie acceptabilă ar fi, socot, aceasta: fraza imediat anterioară pasagiului nostru, cuprinzând, în adevăr, cuvintele: „neamul *Romanilor*” (p. 38), un răuvoitor va fi adnotat pe margine — în legătură cu controversa asupra originii Românilor, — că termenul *romano* înseamnă (în limba ȱigănească): „ȱigăneşte” (v. d. ex.: P. Iosif Ješina, *Români Cib oder die Zigeunersprache*, Leipzig 1886, pp. 92, 124).

Cu o uşoară trunchiere: *mano* din *romano* (cf. variantele), glossa marginală a putut fi intercalată în text de vreun copist — şi aceasta foarte de timpuriu, odată ce — lucrul pare a se fi trecut cu vederea — la Nicolae Costin interpolarea există deja: „Vezi aici basnele lor, ce au scris; ce nu se prinde, cum zică mano ȱigăneşte” (Kogălniceanu², I, p. 67).

De fapt, prin suprimarea cuvintelor cu pricina sensul rămîne intact („aicea” putînd fi, de altfel, şi o transcripţie greşită pentru: *aceia*, i. e. istoricii calomniatori).

Intre filologie și istorie.

de V. Bogrea.

Viața cuvintelor e așa de strâns legată de a poporului care le întrebuințează, încât vicisitudinile lor biografice — genealogia, evoluția, migrația, cariera lor — luminează, adese, colțuri întunecate ale istoriei naționale.

Studiul lor poate însemna, în același timp, un apreciabil aport la istoria culturii, în genere.

Cu aceste gânduri, deși fără închipuirea unei deosebite isprăvi, începem însemnările istorico-filologice care urmează.

1. Avgar.

Pentru a designa acel slav-conduct mistic, căruia superstiția populară îi atribuie o virtute profilactică (φυλακτικόν, προφυλακτικόν) analogă cu aceia a numelor „theophore”¹⁾, care asigură purtătorului tutela Sfântului-patron, vocabulariul românesc are o întreagă serie de termeni: *advar(e)*, *avgar(e)* s. *argar(e)*; *amulet(ă)*; *baier* s. *baiur*; *hamailău* s. *hamaili*; *salafiu*; *salavat*; *samcă* s. *sancă*; *talisman*.

Din această copioasă sinonimică, în stare să rivalizeze cu cea turcească²⁾, singur primul termen a rămas până astăzi ne-explicat: de acesta va fi vorba, în special, aici³⁾.

¹⁾ Din sinonimul slav *bogonosū*, avem românește n. de fam. *Bogonos* (lași); cf. *Cristofor*.

²⁾ Între altele: *taviz*, *teflin*, *hyrz* (Kieffer-Bianchi, I, 310, 314, 420), *azaïm*, *azm*, *lâm*, *mivez*, *nuchret*, *nufferet*, *nîrendj* (ibid., II, 254, 692, 955, 1110, 1123, 1154).

³⁾ *Amulet(ă)* e, evident, fr. și germ. *Amulett(e)*, reproducând pe lat. *amuletum*. Originea acestuia însuși nu e sigur stabilită: etimologiștii oscilează între *amoliri* (*amolimentum* = ἀποτρέπαιον: Schrader-Nehring, *Reallexikon d. idg. Altertumskunde*², p. 47; Zimmermann, *Et. Wb. d. lat. Sprache*, Hanovra 1915, p. 12: dubitanter!) și gr. ἀμυλον, „die aus nicht in der Mühle gemahlenen, sondern zerstampften Getreide bereitete Speise” (Wünsch-Skutsch, *Glotta*, II, pp. 219, 398). Alte explicații, v. la Walde², s. v., unde mai e de adăus: *hamuletum*, „mit einem Haken (*hamula*) versehener Gegenstand” (Stowasser, *Wien. Studien*, XXXII, p. 160), iar, ca realia, v. în special disertația lui Kropatschek, *De amuletorum apud antiquos usu*, Greifswald 1907. — Faptul, că originea cuvântului latin a fost căutată și în arabă (v. Walde, *l. c.*, și Daremberg Saglio, v^o), ni înlesnește trecerea, nu numai la sinonimul rom. *hamaili*, *hamailău* = turc.-arab. *hamaily* (v. Dieț. Acad. Rom.

Advar(e) e, în adevăr, o „crux philologica“.

Hasdeu, cel dintâiu care-și pune problema etimologică a acestui cuvânt obscur, al cărui înțeles de „amulet“ era asigurat prin echivalentul *φουλακτήριον* din textele religioase corespunzătoare (cf. și D. Russo, *Elenizmul în România*, p. 26), scrie: „După ce mult mi-am bătut capul, căutând originea acestui cuvânt împreună cu d. L. Șăineanu, foarte știutor în limba ebraică, am ajuns la convingerea că *advare* nu este altceva decât *hadevarim*, *אֵל לִבּוֹרִים*, *praecepta*, „paroles par excellence“, după cum se chiamă evreește cele zece porunci și orice text sacru, iar cu atât mai vartos pasagele cele scrise pe filacter“ (Etym. Magn., I, col. 409 sq.).

Hasdeu ar fi putut cita și pe it. *filateria*, „carta ove erano scritti i passi della Bibbia e i commandamenti della Legge, e che portavasi dagli Ebrei intorno al braccio o sulla fronte“,

și cf. Dicț. Acad. Iugoslave, s. v. *hamajtiĵa*), dar și la rom. *baier*, explicat convingător din lat. *batulus*, «porteur» (Can. Irea-Densusianu, *Dicț. et. al. lb. rom.*, no 127, și Philippide, *Zeitschr. f. rom. Phil.*, XXXI, p. 295): sensul acesta, primordial, de «facchino, bastaggio» (Forcellini), al prototipului latin apare în arab. *hamalet* (cf. rom. *hamal*) și, de fapt, „baierul“ e un amulet care se atarnă la gât (gr. *περίσπτα*, *περιάρματα*), «cu baiere» susținătoare (altfel, Acad., s. v. *baie*, unde „de-o baie“ = mai curând: „din aceiași mină“, sc. metal). Mai mult: dacă gr. *τέλεσμα*, «talisman», nu e o simplă copie coruptă a arab.-pers. *tīlsam* (v. Sophocles, s. v), ci din familia gr. *τελαμών*, *bandoulière soutenant l'épée et le bouclier*“, etc. (v. Boisacq, p. 951), am avea în rom. *talisman* o nouă confirmare etimologică lui *baier*. — Corespunzător sin. vrus. *nauzū*, lit.: „legătură“, avem rom. descântecul „de uză“ (Păsculescu, p. 118). — *Salafiu* nu e decât o variantă, cu accepție secundară, a turcescului *seleaf*, *sileaf*, «chimir de ținut pistoalele» (Șăineanu, *Inf. or.*, II, 308). — Cu *salavat*, «talisman pe care se scrie formula religioasă a Islamului (într'un cântec din Brăila) = *salavat*, «prière canonique» (*ibid.*, p. 310), lucrul e mai complicat: acel „inel de *salavat*“, de care e vorba în poesia din col. Teodorescu, p. 621, revine, într-o variantă din col. Păsculescu (p. 153), sub forma: «inel de *savat*» = turc. *sawat*, „Tula-work, wherein inlaid figures of sulphuretted silver are put in an article of silver, also, imitation of Tula-work“ (Redhouse, p. 1163a), *savad* s. *savat*, «email» (Kieffer-Bianchi, II, 126), sârb.-cr. *savat*, «Schmelzarbeit, Email» (Filipovici, II, 1605): cf. încă în varianta «Dragănea» din col. Mateescu, p. 99: „inelușul de *argint*“, iar pentru *salavat*, și: *șolovată*, „piatră“ (la Viciu, *Colinde din Ardeal*, p. 204), cu „varianta“ *lecovată* (*ibid.*, p. 51), = sl. *l'ekovat*, «medicatus, de leac»; cf. megl. *liscuveti*, «fel de piatră» (Papahagi, II, 90), poate sl. *bliskavi*, «blitzend, glänzend», cum și n. topic bucovinean *Liscovăț*, «Aluniș» (sl.). — D. Păsculescu, încai, îl tâlmăcește, probabil cu gândul la d.-sa: „savant, învățat, știutor a multe“ (o c., *Glosariul*, p. 376)! — Un vag sinonim ar fi și acel *pazvant(ă)*, „un fel de dcorație“, servind la identificarea purtătorului, într-o poveste dobrogeană cu hoți (*Graiul nostru*, II, 207) = *pazvančeta*, moneda lui Pazvantoglu, sau *passavant*, „permis de circulation“ (cf. *Geleitbrief*, din care vr. *gleit*: lorga, *Ist. comerțului românesc*, I, 106). — *Mărțișorul*, întru cât aparține aici, e evident. — De *samcă*, a cărui legătură cu *avgar* e mai directă, ne ocupăm în text.

sau it. *filattero*, „croce pastorale portata al collo dai prelati greci, piena di reliquie“ (Fanfani-Rigutini-Tommasèo), dar, probabil, tot n'ar fi împiedecat pe d. Tiktin să creadă altfel (s. v.): că originalul cuvântului rom. ar fi turc. *edwâr*, pl. lui *dewr*, „inel“¹⁾.

Etimologia aceasta — care implică insinuarea unui turcism în texte creștine bisericești — d. Tiktin însuși mi-a declarat că n'o menține; dar meritul d-sale rămâne, de a fi adus, cel din-tăiu, în discuție forma *avgar* și a fi indicat paralelismul: *advar* — *avgar* = *tidvā* — *tivgā*.

Dicționarul Academiei se mărginește a consemna etimologia d-lui Tiktin, fără a o admite. Și, astfel, problema rămâne deschisă.

Ceiace a împiedecat până acum fixarea etimologiei acestui cuvânt a fost, după părerea noastră, o greșală de metodă: dubletul *advar-avgar* odată recunoscut ca simetric lui *tidvā-tivgā*, s'a neglijat a se stabili cronologia variantelor și s'a plecat dela *advar* la explicarea lui *avgar*, — atunci când logic era contrariul, întru cât forma cu -gv- (*tivgā* = **ticvā*) era cea primară - etimologică (vsl. *tyky*, *tykvica*, sârb.-cr. *tikva*: Cihac, II, 409), iar nu forma cu -dv- (*tidvā*, *titvā*), cum pare a crede d. Tiktin: „Zum Wechsel von dv — vg vgl. *tidvā* — *tivgā*“ (l. c.).

Deci, nu lui *advar* (forma secundară, posterioară: prima atestare e din 1688, în Biblia lui Șerban), ci lui *avgar(e)* trebuie să-i cerem explicația etimologică.

Și el ni-o dă.

La 1641 — trei ani înainte de apariția celor „Șapte Taine“ (1644), în care se pomenește întâiași dată de *avgare*, — ieșia de supt tiparele Propagandei, la Roma, un curios opuscul, intitulat: *Abagar*.

Semnalat la 1879, prin „Archiv für slavische Philologie“.

1). În Kieffer-Bianchi, I. 741, t.-ar. *edvār*, pl. lui *dewr*, e tradus: „circuits, cercles, siècles“. — Pentru caracterul magic al inelului, compătit *cimaruta*, port. *cinco scimão* = *senāl de solamão*, „Solomon's seal“, între buințat contra deochiului (Charlotte Sophie Burne, *The Handbook of Folklore*, Londra 1914, p. 149; cf. Meyer-Lübke, *Rom. et. Wb.*, no 7548: port. [*sino*] *samão* [= Salomo], „Amulett“), deci cunoscutul *σφραγὶς Σολομῶνος*, „sigilul lui Solomon“ („Plașca și emurliucul lui Solomon“ se pomeneșc și'n *Alexandrie*, ed. Brașov 1915, ca „vindecând toate boalele“; cf. *șolomonariu*, „vracin“). — *Duva* se chiamă la Tătarii din Dobrogea un „amulet“ consistând într'o rugăciune, scrisă de horea pe o hârtie, pe care bolnavul o poartă la gât (*Analele Dobrogei*, I. p. 642).

III, p. 518 sqq., de A. Leskien, în articolul: „Abagar — ein neubulgarischer Druck aus dem XVII. Jahrhundert“ (cf. S. Salaville, *Le premier livre néo-bulgare: l' „Abagar“ de l' évêque Stanislavof*, în „Échos d'Orient“, XV, p. 442 sqq.), acest opuscul de 20 pp., format în -8° mare, tipărite pe două coloane, numai pe recto și dispuse așa, încât cele două pagini finale se întâlnesc la mijlocul volumului, are un epilog care merită a fi reprodus în întregime:

Накѡ ꙗсѣа ѡт расакѡ и вл҃агѡ
днханиѡ цвѣтинѣ свира мет
и ѡсаѣ, сице филип Станиславѣ
ѡд велике Българіе Ёисксп, савра
и свади ѡт расакѡ гниги Свѣти
Ўтици савѡрни ѡбѣ Явагар и хари
за свѣшнемѡ харѡдѡ Българскѡ
мѡ, да при себѣ имѡсемѡ, на местѡ
сиани мошти. Тинарѡсан пѣ Ява
гар ѡбѣ, Ва лѣтѡ христѡѡѡ а. х. н. а.
Мана на 8. ѡ Свѣти Град, де пѡщи
вана теллеса Петра и Павла, Ва сре
ме Цара нашего Ибрахіма, а ѡ Влаи
кѡ частитѡга Матіе Ёшвинѡѡдѡ
и ѡ Бѣгданскѡ благомирнѡга Лѡ
ꙗсла нарицанемагѡ Ђасланѣ Ёшѡи
Бѡда.

Ва Вѣк хвалѣнъ и славленъ Тебѣ
лю Христу Богу.

Исусе и Мариш, Кани харизмем
сарце и дѣшн мѣшнѣ.

М. Б. З. М. Г.

Плнн.1)

Adecă: „Precum albină din felurite și bine-mirositoare flori strânge mierea și ceara, astfel Filip Stanislavov, episcop al marii Bulgariei, din diferite cărți ale sfinților Părinți sobornicești a cules și izvodit acest *Abagar* și l-a hărăzit norodului său bulgăresc, ca să-l poarte la sine în loc de moaște puternice. Tipăritu-s'a acest *Abagar* în anul de la Hristos 1641, Maiu în 6, în Cetatea Sfântă, unde odihnesc trupurile Sf. Petru și Pavel, în vremea

1) V. facsimile, în „Échos d'Orient“, l. c., p. 447. — Compendiul trebuie rezolvit: **M**[olite] **R**[oga] **3**[a] **M**[ene] **I'**[rešnika].

Tarului nostru Ibrahim¹⁾, a cinstului Voevod valah Mateiu [Basarab] și iubitorului-de-pace Moldovean Lupul, supranumit Vasilie Voevod,

„In veci fie lăudat și slăvit trupul lui Hristos.

„Isuse și Marie, vouă hărăzesc inima mea.

„Rugați pe Dumnezeu pentru mine, păcătosul. —

Amin“.

Lucrul e, deci, limpede: *Abagarul* „piscopului“ bulgăresc (despre el însuși v. acum S. Salaville, *Philippe Stanislavof, apôtre des Bulgares Pavlikans au XVII-e siècle*, în „Échos d'Orient“, XV, p. 481 sqq.), la a cărui tipărire va fi contribuit, în special, muni-ficența Voevodului moldovean²⁾, — fiindcă mențiunea Domnilor români nu poate avea semnificația pur cronologică pe care o are pomenirea Suzeranului păgân din Stambul, — era menit să servească de „talisman“, la fel cu „Epistolia Domnului nostru Isus Hristos“³⁾, „Minunile Sfântului Sisoe“, sau alte apocrife, mai mult sau mai puțin eretice și „bogomile“.

De fapt, „Abagarul“ e o *Epistolie*, sau — mai bine — el cuprinde o „Epistolie“, care i-a și dat numele: celebra *epistolă către Hristos* a lui *Abgar al V-lea Ukkama*, „Negrul“, *Acbarus* al lui Tacit, contemporan și „corespondent“ al Mântuitorului, care-l vindecase de o boală (πάθος), prin mijlocirea lui Taden: Ἀβγαρος Οὐχαμα τοπάρχης [Ἐδέσσης] Ἰησοῦ σωτῆρι ἀγαθῷ ἀναφανέντι ἐν τέπῳ Ἱεροσολύμων Χαίρειν.

Reflex al unui eveniment posterior real: convertirea la creștinism a lui Abgar al IX-lea (v. Pauly-Wissowa, s. v.), această scrisoare apocrifă, care s'a bucurat de o faimă extraordinară în evul-mediu, ni s'a păstrat, nu numai în „Historia ecclesiastica“ a lui Eusebius (I, 13), ci și'n interesante exemplare epigrafice,

¹⁾ Sultanul Ibrahim I-ii, 1640-48 (v. N. Iorga, *Gesch. d. osm. Reiches*, III, 476; IV, 15). Aceasta exclude lectura: 1651, propusă de Leskien, l. c., în locul datei greșit transmise (1601), indicând ca sigura plausibilă: 1641 (Așa, S. Salaville, l. c., p. 442 sqq., de acord cu registrul de la Propaganda, care înseamnă: „Preces quaedam cum novem iconibus xylographicis characteres cirilliano (sic) impressae Romae 1641“.

²⁾ V., în această privință, memoriul d-lui N. Iorga: *Vasile Lupu ca următor al Împăraților de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopol și a Bisericii ortodoxe*. — Observă și titulatura din epilog!

³⁾ Despre aceasta, v. în deosebi studiul din „Sitzungsber. d. Wien. Akademie“ pe 1906, vol. 51, p. 1 sqq.: M. Bitner, *Der vom Himmel gefallene Brief Christi in seinen morgenländischen Versionen und Rezensionen*. Basa e versiunea greacă: Ἐπιστολή ἐξ οὐρανοῦ, πρόσταγμα θεοῦ εἰς τὴν Ρώμην κατελθόν (p. 11), în care (p. 14), această imprecizie la adresa Pavlichianilor: „οὐαὶ τοῖς Μπογομίλους καὶ μισοχρίστοις καὶ Παταρῆνοις καὶ μισοεῖτονας.“ — Cf. satul *Popești-Pavlicheni*, cu „Sârbi catolici“, din Ilfov (*Dicț. geogr. resp.*, pp. 316-8).

patru până acum, la care s'a adaus, în ultimul timp, un al cincilea, de o deosebită importanță: gravat, probabil pe sfârșitul sec. al IV-lea sau începutul sec. al V-lea, pe poarta orașului Philippi din Macedonia, acest „Abgar“ eră menit, fără îndoială, să asigure orașului întreg protecția lui Hristos împotriva dușmanilor săi (v. *Académie des Inscriptions & Belles-Lettres*, Comptes rendus des séances de l'année 1920, Paris 1920, p. 80 sq.).

Rolul de talisman l'a avut, deci, *Ab(a)garul* înainte de ediția episcopului catolic de la Nicopole, — din care se cunosc până în prezent 6 exemplare, — și Salaville are, de sigur, dreptate, când presupune, că „cet apocryphe était en vogue et en vénération chez les Pauliciens dès avant leur conversion au catholicisme“ și că „le nom d'*Abgar* était employé par eux comme désignation commune de ces sortes d'amulettes“ (l. c., p. 444).

Analogia sârb. *hamailija* cu sensul de „zapis“: „zlatne amajlije“ (cf. și mgr. χρυσόβουλλον = *bullā aurea*, față cu *bullā*, „amulet, purtat de copiii romani“), sau a it. *breve*, „Amulett“, lit. „Brief“, ori prov. *breu*, „Urkunde“, „Amulett“ (v. Meyer-Lübke, s. v. *brevis*), duce la aceiași încheiere.

Încă mai elocventă e pilda rom. *samcă*. De la înțelesul original de „femina“ (cf. *ipsa, issa, sola, relictā*), al etymonului sl. *самъка* (Miklosich, *Lexicon palaeosl.-gr.-lat.*, 822), cuvântul acesta a ajuns în limba noastră la accepțiunea de „boală de copii“, care „la unii li trece cu descântece de *samcă* sau li se face de călugării iscusiți o carte în care este făcut chipul dracului înconjurat de o scrisoare care cuprinde diferite blesteme bisericești... Această carte trebuie să o poarte mama tot timpul cât e îngreunată și după facere să o poarte copilul până la trei ani. Cartea aceasta se chiamă *carte de samcă*. — După credințele din Bucovina, *samca* sau *Avestița* este o boală ce apucă pe pruncii până la patru ani, încât li face să [tre]sară din [=prin] somn să ofteze cu [=din] greu“ (Dr. N. Leon, *Istoria nat. medicală a pop. român*, p. 145 sq.). De la „boală“, numele *samca*, cu deminutivul *sămcuță*, a trecut și la anumite plante medicinale, care o vindecă (v. Panțu, *Plantele cunoscute de pop. român*, p. 253, și rev. „Șezătoarea“, V, p. 122: „*Sancă*, o boală; buruiana de tămăduit această boală“). Cu diferite variante: *samcă*, *sancă* (cf. G. Dem. Teodorescu, p. 366), *șamcă* (*ibid.*, p. 390) sau *sîmcă* (Gaster, *Literatură populară română*, p. 406; cf. Păsculescu, *Lit. pop.*

românească, p. 375, cu masc. *sîmcoiu*), cuvântul, care e și unul din numele cabalistice ale „Avestiței, Aripa-Satanei“ (cf. Pamfile, *Dușmani și prieteni ai omului*, p. 239 sqq.), înseamnă acum: „apocriful Avestița, prescurtat și însoțit de figuri“ (Gaster, l. c.), apoi „amulet scris“.

Caracterul apotropeic al „Avestiței“ îl confirmă, în adevăr, însăși „Aripa-Satanei“, înfrîntă Arhanghelul Mihail, în drum spre „fecioara Maria“, pe care voia „să o smintească cu ale sale diavolești meșteșuguri“: „Dar unde se vor găsi numirile mele scrise, eu acolo nu mă voiu apropia de 7 mile de loc de acea casă, pînă va fi cerul și pămîntul în veci. Amin“ (ed. Ciurcu, Brașov 1918, p. 35¹⁾).

Motivul e comun, de altfel, tuturor apocrifelor de acest soi: „Deci, unde se va găsi această carte, fraților, să nu aibă putere diavolul și vrăjmașii... nici să nu se apropie de casa aceia, ori de femeia omului aceluia, nici de copiii lor...“ (*ibid.*, p. 40), mîntuie „Minunile Sfîntului Sisoe“, — și el un călăreț, ca și Arhanghelul Mihail, și biruitor asupra unui duh dușman copiilor, fără îndoială identic cu acel *Negotium perambulans in tenebris*, „démon antithèse du Démon du Midi et en particulier une goule qui s'attaque de préférence aux nouveau-nés, ayant pour ennemi un Saint cavalier, St. Sisinnios“, a cărui origine P. Perdrizet o găsește în iconografia Egiptului greco-roman.²⁾

Între numele Avestiței, apoi, și acele demonologii medievale franceze, în care se întâlnește chiar un *Abigar* (v. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, 283), e o netăgăduită analogie, explica-

¹⁾ Ceiace se dă în Todorescu, p. 392, supt formă de versuri, ca „Descăntece de Șamcă (Avestiță)“, nu e decât cunoscutul text clasic al „Avestiței“ românești, în curată prosă, dispusă numai în chip de «versuri», fără ritm și rimă, ca atâtea din poeziile simboliste contemporane, „sans rime ni raison“. — O variantă a aceluiași apocrif dă d. Lupescu în *Șezătoarea*, V. (1899), p. 156 sq. („Pogorându-mă Elionului“ = pogorându mîgura Eleonului; — „Fuariu“, poate: *fugariu*, ar corespunde cu *ogariu* din alte variante; — „Zlatout“ = evident: *Zlatoust*, „Sf. Ioan Hrisostomul, Rost-de-aur, Gură-de-aur“, iar „Teodor, Stratilat“ e unul și același Sfînt: Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης, „generalul“, în deosebire de *Theodor Tiron* = ὁ τήρων, lat. *tiro*, „recrutul“: v. Hippolyte Delahaye, *Les légendes grecques des saints militaires*, Paris 1909, p. 17).

²⁾ V. *Negotium perambulans in tenebris*, Strasbourg 1922, p. 7 sqq. — *Sisoie*, numele românesc, e sl. *Sisoje*, corespunzând gr. Σισίνιος (cf. și *Zizin*, *Zizınca*), în coptă: *Susinnios* (v. Perdrizet, o. c., p. 13, care-l desparte, însă, etimologic, de *Sisoes* = gr. Σισόη, „postiche“: *ibid.*, p. 14, n. 4). — *Meletia*, sora Sf. Sisoie, se chiamă Μελετινί, în red. gr. a legendei *Avestiței* (incipit: Ἐπὶ τῆς βασιλείας Τραϊανοῦ...), numite acolo și Πετομένη, „l'Ailée“ (cf. *Aripa-Satanei*): *ibid.*, p. 16 sq.

bilă prin originea lor orientală comună (cf. *Lucifer, Belzebub, Astarot, Baël*, etc.).

Mai directe sau mai indirecte, totuși, analogiile rămân analogii, și ele nu pot duce la o concluzie absolut sigură.

Din fericire, însă, în ce privește *avgarele* avem dovezi directe: nu numai în textele religioase citate, care le pomenesc și le osîndesc ca pe o practică eretică, ci în orândueli bisericești vecine timpurilor noastre, care le constată și prohibesc: „Or avea grija preoții și or porunci poporenilor, să se ferească de tot felul de nelegiuri, vrăjătorii (*sic*), descântătorie, fermecătorie, vărsări de ceară, de baere sau *advare* de farmece, sâmvăsii, focuri vii, săriri peste foc, trageri în apă a dao (*sic*) zi de Paști, Colinde urâte din noaptea Crăciunului“, glăsuia episcopul Petru-Pavel Aron (v. Bunea, *Episcopii Petru-Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj 1902, p. 388 sq.; cf. Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea*, Vălenii-de-Munte 1915, p. 111), urmând precedentul Mitropolitului Sava Brancovici, din 1675 (v. Bunea, *Mitr. Sava Brancovici*, Blaj 1906, p. 33 sq.; cf. N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, I, București 1915, p. 267).

Că aceste interdicții au rămas, totuși, în bună parte, „platonice“, o dovedește faptul, arătat de p. G. Hango, în „Revista Teologică“ din Sibiu (VII [1913], p. 413 sqq.), că, până azi, acest „obiceiul religios superstițios“ al „*Sfântului Argariu*“ dăinuiește, în părțile Sighișoarei și Bănatului, mai ales.

Autorul descrie, în amănunte, un „*Argariu*“ bănățean, aflător în posesia Sf.-Sale, constând din o foaie de hârtie albă lipită pe hârtie roșie, iar aceasta pe o fâșie de pânză albă, lungă de 2,55 m., lată de 6 cm., cu 11 iconițe, pictate în diferite culori, pe el. Textul însuși consistă din diferite rugăciuni și cântări (toate, afară de prima, perfect cetețe): corespondența lui *Abgar (Avgar)* însuși, însă, lipsește, — ceea ce n'a împiedecat ca amuletul să se cheme: *argar* (evident, corupt din *avgar*). P. Hango adaugă, că Muzeul armenesc din Gherla posedă un alt exemplar de „*Argariu*“ (un al 3-lea, inaccesibil Sf.-Sale, se găsește la Sighișoara); el ar dată din sec. al XIV-lea și ar fi dintre „*argarele* acelea, pe care le folosiau neguțătorii armeni în loc de cărți de rugăciune, când călătoriau cu marfă pe la târguri dintr'un loc într'altul“ (l. c.). „La Armeni însă“, — observă p. Hango, —

„a ieșit de mult din uz, căci chiar și numele i s'a dat uitării“ (*Abgar* e, totuși, un nume obișnuit la Armenii de azi).

Cu acestea, dovada continuității — așa-zicând — în părțile noastre a practicei „avgarelor“ e făcută, ca și aceia a identității, indiscutabile, dintre apelativul *avgar*, „amulet“, și numele regelui din Edessa.

Origina rom. *avgar(e)*, *advar(e)* e; astfel, sperăm, definitiv lămurită.¹⁾

2. **Burlinc**, «o monetă, asupra căreia nu se pot găsi lămuriri» (N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, p. 222), n'are firește, etimologic, nimic de împărțit cu omonimele-i actuale: *burlinc*, „burlan“, și *burlinc*, „marcassin“, de care vorbește Dicționarul Academiei.

Originalul acestui cuvânt vechiu-românesc ar putea fi acel germ. *Silberling*, „monetă de argint“, pus în circulație de Luther, ca dublet independent al vgerm. *silabarling*, el însuși o variantă a lui *silubrein* = ἀργύρεος, *argenteus*, modificat supt influența lui *Schilling* (cf. *Pfenning*, *Sterling*): J. Hoops, *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, III, Strassburg 1915-16, p. 253; cf. Kluge, *Etym. Wörterbuch d. deutschen Sprache*, v. *Silberling*), — de unde, poate, și it. *berlinga*, «un'antica moneta milanese» (Fanfani-Rigutini-Tommasèo, *Vocab. della lingua ital. scritta e parlata*, Napoli 1904, p. 164).

Din *Schilling*, recte: *Schildling* = *Schidchen* (cf. *écu*, *écusson*, de la *scutum*), vin, cum a recunoscut întâiu d. Iorga, *șalării* lui Dabija (v. N. Iorga, *Cu privire la banul lui Istratie Dabija*, în „An. Ac. Rom.“, XXVIII [1906], p. 506; cf. C. Moisil, *Bănăria lui Dabija-Vodă*, în „Buletinul Soc. Numismatice“, XII [1915], p. 59). Ca intermediar a servit, de sigur, un reflex slav, de felul celui ce se cuprinde în vr. *šalenghi*, atestat într'un act din Iași, 7125: «talerul câte 12 potronici și potronicul câte 9 шаленги» (N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 81). — Același prototip (got. *skillings*) îl recunoscuse Miklosich în (po)ščelja(u) din Nestor (v. *Archiv f. sl. Philologie*, XXX, p. 628, nota 1, și XXVI, p. 552; cf. țig. *pašalo*, „der Kreuzer“). — *Șilinga* se chiamă și un lac basarabean.

¹⁾ Explicarea din *abgatoria*, *abgelorium* = *abecedarium*, *abvedrium*, idem (Du Cange), sau din *abagha* („et per potenciam Chaan verbum *Abagha*“; ibidem), — cuvânt cabalistic de solul unui *agla* = acrostih, cuprinzând inițialele invocației de pe scutul lui David: „Atah Gibor Lailam Adonai“ (v. *Revue Archéologique*, XIV, p. 37), — cade de la sine.

3. **Navis Olch** înseamnă, împreună cu „navis *Kerep*” (= ung. *kerép, kereb*, „corabie”), niște «Wasserfahrzeuge auf dem Marosflusse» (N. Iorga, *Geschichte des rum. Volkes*, I, 214; cf. *Istoria comerțului românesc*, I, 31), într'un document ardelean din 1248 (Hurmuzaki, I¹, p. 245, no. CLXXXVIII; cf. Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 77), prin care „Laurentius, wayvoda Transsilvanus et comes de Walkow” acordă Sașilor din Vinț și Vurpăr („fidelibus meis Teutonicis in Wynch et in Burghbergh commorantibus”) aceleași privilegii, pe care le aveau cei din Sibiiu („provinciales comitatus Scybiniensis”):

„Concedimus etiam ut de navi que Kerep dicitur ultra Morisium secatur solvat fertonem et de navi *Olch* dimidium, de naviculis vero tria pondera, de argento terre, sed cum statera supradicta, sicut consueverunt canonici accipere Albenses, super aquam...”.

Cred că terminul *olch* poate fi identificat, fără greșală, cu cel mlat. *holcas, holca, hulcum* = gr. *ὀλκός*, „vaisseau de charge ou de transport” (cf. *ὀλκός*), care e la baza germ. *holk hulk*, idem. — Adăugim pe oland. *hulk*, „een lomp en log vrachtschip” (Dr. Jos. Schrijnen, *Vergelijkende Indogermaansche Taalwetenschap*, Leiden 1917, p. 187), pe sp. *urca*, din care engl. *urcas* în Oldy's „Life of Raleigh” (A. Smythe Palmer, *English Past and Present*, Londra 1905, p. 16), cum și pe it.-ven. *olcadi*, „barques servant à naviguer sur les fleuves”, ca și așa-zisele *cursorie* (P. Molmenti, *La vie privée à Venise*, Veneția 1895, I, p. 86).

M. Vogel (la Hoops, *o. c.*, IV, Strassburg 1918—19, p. 122), socoate, că patria cuvântului german e regiunea Rinului-de-jos, că el ar putea dată chiar din epoca stăpânirii romane și că *hulc* din tariful dela Londra înseamnă în special: „das Schiff der lothringisch-niederrheinischen Weinhändler”, și anume: „ein grosses Segelfrachtschiff” de un tip foarte răspândit în evul-mediu de mai târziu.

Dacă terminul a fost introdus în părțile noastre prin Sași, el ar constitui încă un argument în sensul vederilor d-lui G. Kisch asupra provenienței Germanilor din Transilvania.¹

¹) V. *Vergleichendes Wörterbuch der Nösner-siebenbürgischen und moselfränkisch-luxemburgischen Mundart nebst Siebenbürgisch-niederrheinischem Orts- und Familiennamenverzeichnis sowie einer Karte zur Orientierung über die Urheimat der Siebenbürger Deutschen*, Sibiiu 1905, p. 5 sqq.; cf. L. Wilser, *Die Germanen*, II, Leipzig 1914, p. 153 sqq.

„Dobrișan, fratele Mircii-Vodă“.

De V. Bogrea.

Interesanta „Condică în domnia Mării Sale pré luminatului și pré înălțatului nostru Domn Io Grigore Dumitriu Ghica Voevod, în care să trec numai fermanuri împărătești, hrisoave, anaforale și cărți de asidosie, 1822 Iulie 1“, publicată de d. I. Bianu (*Catalogul manuscriptelor românești* din Bibl. Academiei, I), înregistrează, cu data „1822 Oct. 12“, următoarea piesă:

„Carte domnească, prin care se iartă de bir și altele Stănică Părvănoiu din satul *Stoenești* de la județul Muscel, care s'a dovedit din hrisoavele ce a arătat, că se trage din vornicul *Dobrișan, fratele Mircei-Vodă cel Mare*“ (p. 582). — Acelaș lucru, pentru Dicu Părvănoiu, Dicu, Ion Niculescu și Chiru Părvănoiu (*ibidem*).

Faptul în sine nu are nimic extraordinar: mocanii din Stoenești aveau, între altele, precedentul conjudețenilor lor din Câmpulung, cari, la 1636, înfățișau — pentru a obține scutirea de vămi — lui Mateiu Basarab, între alte cărți domnești, și una, foarte veche, fără data întreagă, de la acel Radu-Vodă, care, împreună cu Negru-Vodă al legendei descălecării, a creat personagiul fictiv „Radu Negru“ (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 131; cf. Onciul, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“, IX [1916], p. 64).

Ceia ce conferă, totuși, documentului citat o deosebită semnificație e constatarea, că, atât numele satului mocanilor, cât și numele preținșilor lor înaintași, se întâmpină în cântecul popular.

Aceasta poate fi, negreșit, și o simplă coincidență, dar poate fi — și sper să pot arăta că *este* — mai mult decât atât.

În adevăr, nu trebuie să cunoască cineva prea amănunțit poesia populară românească pentru a fi isbit de faptul că, în cutare baladă din colecția G. Dem. Teodorescu (p. 473 sqq.), *Dobrișean*, eroul titular, cioban din *Stoenești*, e înfățișat ca fratele „Domnului Mihnea-Vodă“¹, iar, în cutare alta, din colecția C. N.

¹) „Pipar-craiu“, *Chipar-Craiu*, «tăiculița» lui Dobrișan, din var. Teodorescu, p. 476, la Mateescu, simplu: *Crăișor* (p. 11), apare ca „Domnul *Chipor-Craiu*“ la Păsculescu, p. 152, într'un cântec, a cărui fabulă seamănă mult cu cea din balada, vădit stilisată, „Corbul și Mihai-Viteazul“, a colecției Marienescu, p. 148. — Aceiași alegorie, în „Cântecul lui Corbea“ din Tocilescu, I, 179, unde croul se descopere, iarăși, „ficioraș de Domn“.

Mateescu (Vălenii-de-Munte 1909, p. 3 sqq.), — care, prin aproape totalitatea elementelor și motivelor comune²⁾, se dovedește a fi o variantă a precedentei, — personagiul titular, *Mircea Ciobănașul*, avându-și târla „d’asupra *Muscelului*” (p. 7) și fiind osândit, ca și Dobrișean, de Domn, un „Negru-Vodă”, i se destăinuște, ca și acela, cu ajutorul „ristobului” (p. 12)³⁾, „frățior bun”.

Că „*Mircea Ciobănașul*” din această baladă e *Mircea Ciobanul*, fiul lui Radu-cel-Mare, a arătat d. N. Iorga (*Balada populară românească*, — originea și ciclurile ei, — în „Cursurile de vară din Vălenii-de-Munte”, 1910, p. 146): „Persoana adevărată a acestuia e a unui mare neg.istor de oi și berbeci de pe plaiurile noastre pentru târgul turcesc al Țarigradului. E un *gelep*, un *cioban* în stil mare și cu câștigul potrivit”.⁴⁾

Putem adăugi că „*Mircea Ciobănaș*” apare, la fel zugrăvit, și în balada musceleană „*Scorpiu*” din rev. „Ion Creangă” pe 1912, p. 294 (= Mateescu, p. 125 sqq.):

D’alei *Mircea Ciobănaș*,
Fața lui, bulgăr de caș,
Cu cămașa ca tina,
Cu pielea ca hârtia...

²⁾ Vorbim de cele specifice, caracteristice baladei noastre, iar nu de «locurile comune», devenite clișeu și adaptabile oriunde, cum e, d. ex., pasagiul în care apariția lui Dobrișan, cu ciobanii și turmele sale, e asemănată cu răsăritul soarelui (Teodorescu, p. 475, etc.). Totuși, chiar asemenea comparații stereotipe capătă o valoare deosebită, când în ele se pot surprinde note fopice, „localizări”, care le individualizează, trădând originea variantei. Așa, în culegerea *Un mănunchiu de colinde din Vrancea și din alte părți ale județului Putna* a poetului Baronz (Vălenii-de-Munte 1910, p. 38), comparația apare, localizată, astfel:

La puțul cu zalele
Răsărit-a soarele,
Dar nu soare răsărit,
Ci Adam împodobit
Cu haine până ’n pământ,
Cu ciobote de argint.

Exact în același cadru însă:

La puțul-cu zalele
Răsărit-a soarele?
Nu e soare răsărit,
Ci mi-e lăncu ’mpodobit —

aceiași comparație se poate ceti în cântecul lui Iancu Moruzi din colecția Teodorescu (p. 483), unde ea era, fără îndială, acasă, odată ce «în vechiul București, se numia *Puțul-cu-zalele* localitatea (sic) din fața Palatului regal, unde...se afla un puț cu lanțuri sau cu zale” (*ibidem*, nota 1): de aici a migrat, pentru a ajunge în colinda vranceană.

Observăm aici, că, nu numai „*Dealul Garaleului*” din cunoscuta colindă are o realitate geografică, în județul Suceava (v. *Dacoromania*, I, 468; cf. *Garaliu*, de fam., în Tocilescu, II, 849), ci și „*Dealul Deleleului*” din variantă (*ibid.*); *Deleleul*, munte, în același județ (v. Dicț. Geogr.; cf. „vîrfurile *teleleului*” [sic] din Tocilescu, II, 1131). Localizarea variantelor în chestiune e deci, sigură.

³⁾ *Hrisoave, rostoave*, în var. din Tocilescu, I, pp. 103, 105; cf. *hrisoave, hristoaga* (*ibid.*, pp. 68, 71): contaminație cu *rost* sau *Hristos*; poate și cu *răvășel*, într’un *răsăvelele* (scris. din 1744, în N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 322).

⁴⁾ Cf. Προβατάρης, porecla lui Lysicles, soțul Aspasiel.

Intr'altă variantă, tot din Muscel (Rădulescu-Codin, *Legende, tradiții și amintiri istorice*, p. 79), „Mircea Ciobănaș“ apare ca fiu al lui Ștefan-Vodă, „Domn tare vestit“, care, la fuga din Târgoviște, îl pierde pentru a fi găsit și crescut de o mătușă (cf. p. 72 sqq)³⁾. În sfârșit, ca „Mircea“ sau „Mircea-Vodă“ apare Mircea Ciobanul într'o variantă inedită din Gorj (după excerptele d-lui Kirileanu, din „Răspunsuri la Chestionariul Hasdeu“, vol. II, f. 19 sqq.) a baladei „Oprîșanul“, în care, însă, ca și'n „Cântecul Nașului“ din Păsculescu (p. 203), corespunzător „Cîntecului lui Minea“ sau Mirea din Tocilescu (I, 110 sqq.), Domnul se chiamă „Mihnea-Vodă“ (deci: *Mihnea Turcitul*, după d. N. Iorga, *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, I, p. 30).

Importanța acestei din urmă variante stă în contaminația — într'o anumită măsură — a celor două versiuni: „Mircea Ciobanul“ și „Dobrișan“, — căci, dacă e vorba să stabilim neapărat o filiație, atunci, după toată probabilitatea, nu *Oprîșan* (Alecsandri, *Poesii pop. ale Românilor*, ed. „Socec“, p. 201 sqq; cf. Baronzî, *Poesii alese*, ed. N. Iorga, p. 142 sqq.), care apare izolat, e forma primitivă a lui *Dobrișan* (Marmeliuc, *Figuri istorice în cîntecele poporal ale Românilor*, p. 8), care se întâlnește în mai toate variantele (*Dobrișean*, *Dobricean*) și, ca atare, e greu să fie socotită drept secundară.

³⁾ O variantă în prosă a acestei versiuni, v. *ibidem*, p. 72 sq.: Mircea-Vodă Ciobanul, rătăcit și pierdut, e crescut de „Naneasca“. — Episodul amintește pe „călugărița“ mântuitoare din *Dobrișan* și pe „mama călugăriță, tănără Vlădiță“ („stareță“, cf. sârb. *vladica*, „Doamnă“ și „Vlădică“), care salvează pe cei doi „feți, dalbi de logofeți“ din mâinile Armașului Dragomir și Vătafului Costin, cari-i duceau la temniță, într'un «car ferecat, de la Dîiu legat» (bal. *Armaș Dragomir*, în Păsculescu, p. 214 sq.). Dacă e să i se atribue un fond de autenticitate istorică (ceiace nu ni se pare a fi cazul cu *Mircea*, porcarul, din colecția *Din popor*, p. 102, — cf. Alexici, p. 73, — *Mirela* la Giuglea-Vâlsan, p. 188, iar la Codin, *Din Muscel*, p. 267: *Milea*), ne-am gândi la Doamna Voica, mama adoptivă a lui Mircea, fiul lui Mihnea-cel-Rău, a cărei fiică, Ruxanda, era soția Logofătului Dragomir (N. Iorga, *Pretendenți Domnești în sec. al XVI-lea*, p. 68). — Despre „Domnu' Mircea-Vodă“, dăruit cu un cal, „vănăt bidiviu, cu cioltar de fir“, vorbește colindul «Solul» din G. Dem. Teodorescu, p. 45 (cu nota!). — Într'un alt colind (*ibid.*, p. 51), apare «Domnul Mihnea-Vodă».

Relativ la pomenirea lui Mircea-cel-Mare, după Runeberg, din legendele slavice, relevată de d. Ciotori în *Floarea Darurilor*, II, 518: „Dunăre, Dunăre, apă domoală, ce și-s undele așa tulburi?... Ori poate Voievod *Mirceta* [= *Mirce*, -ta fiind desinența] oștirea și-a ridicat iarăși?“ — observăm că o pomenire asemănătoare fusese semnalată în *Șezătoarea*, IV, 11 sqq., din bulgărește („Dan Voivodul“), și alta, în care eroul e Ștefan-cel-Mare, e reprodusă în Papadopol-Calimah, *Dunărea în literatură și tradițiuni*, p. 57, după Hasdeu, *Columna lui Traian*, 1873, p. 226 (din gramatica boemă a lui Ioan Blagoslav de la 1570).

De altfel, ideia răp. G. Dem. Teodorescu (p. 473, nota 1), că „Dobrișean pare a fi o prefacere a numelui Dobrogean“ — ideie agreată de d. Marmeliuc (*l. c.*), deși patent falsă: *Dobre, Dobriș, Dobruș*, etc., ca basă posibilă a unui *Dobrișan*, există! —, a dus la corolarul, deopotrivă fals, că *Stoeneștii* din baladă ar fi „Stoieneshii de peste Dunăre, în Dobrogea [?], sau poate Stălineștii [! !]“ (Teodorescu, *l. c.*, nota 3; Marmeliuc, *l. c.*).

De fapt, în ce privește situația acestor *Stoenești*, n'avem de ales decât între *Stoeneștii* din Vlașca, la care trimite, expres, varianta din Tocilescu (I, 105 sq.):

Stoenești după Cilnești
Călcând tina Vlăsției —

(*Cilnești* e *Cîlniște*, din Vlașca, cu însemnarea etimologică chiar de „Glodoasa, Noroioasa, Tinoasa“⁴⁾, iar „tina Vlăsției“ e pomenită și'n varianta Teodorescu, p. 474: „tina Vlăsției să-mi răscoli“), — și între *Stoeneștii* Muscelului (unde există și un *Cilnești*), pentru care ar pleda originea munteană a celor mai multe variante (și cea din Păsculescu vorbește de „șervet de Câmpulung“, p. 206), cum și existența unui pisc *Mircea Ciobanul*, în partea locului (v. Alessandrescu, *Dicționarul geogr. al jud. Muscel*, ad loc.; cf. tradiția populară despre *Dealul Mircea* din Dâmbovița, în „Graiuul nostru“, I, p. 127, cum și legenda despre măgura *Mircea-Vodă* din Vâlcea, în „Marele Dicț. Geogr.“: *Mircea-Vodă* prefăcut în păstor, etc.). De Dobrogea, în orice cas, nu poate fi vorba: „Stoeneștii de peste Dunăre“ sînt o invenție.

Pe de altă parte, chiar în ce privește *Dobrișan* însuși, oarecare indicii de identificare nu lipsesc.

Dobruș se chema, în adevăr, Marele-Postelnic al lui Mircea-Ciobanul, în a doua domnie (Hurmuzaki, XI, p. 886), ctitorul schitului *Dobrușa* din Vâlcea (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 166; cf. *Istoria Bisericii Românești*, I, p. 142), al cărui egumen, Isaiia, semnă: *Dobrojan* și *Dobrușan* (Iorga, *Inscripții*, pp. 167, 168).

⁴⁾ Cf. n. topic *Cîlnău* s. *Haimanale* (Buzău) și *cîlnău*, „desmățat, haimana“ (Ciobanu-Plenița, *Cuvântări adânci*, p. 311), iar, pentru substratul geografic-geologic al numelui — căci toponimia coincide adesea cu topografia — v. G. Vâlsan, *Câmpia română*, p. 178 sq. — Despre „ruinele castelului lui Oprișan“, de la Stoenești vlăscești, cu „legenda“ respectivă, v. *Dicț. Geogr. al jud. Vlașca*, p. 267.

Înseamnă aceasta, că personagiile din documentul citat la început sunt neapărat identice cu cele din cântecul popular?

Cine ar putea-o afirma? Dar cine ar putea tăgădui că, pentru o „simplă coincidență“, punctele de contact sunt totuși prea multe?

Afară de cazuri cu totul rare, când poate fi vorba de certitudine, identificările de acest soi răman, totdeauna, cel mult în domeniul probabilității: la atâta aspirăm și'n cazul de față. Anume, e probabil că, între hrisovul genealogic exhibat de mocanii din Stoenesti și cântecele acestea, există o anumită relațiune, și nu e exclus, ca musa populară să fi furnisat datele necesare plasmuirii „ristobului“ mocănesc, — ea, care păstrează, oricât de tulburi, înflorite și încălcite, amintirile istorice:

Și, frate, s'o pomeni,
Cât soare pe cer va fi;
Și soarele va apune,
Dar cântecul tot s'o spune, —

are dreptate cântărețul popular din Craina (Giuglea-Vâlsan, *De la Românii din Serbia*, p. 268).⁵⁾

Căci datele acestea puteau fi în fond adevărate. Iar conștiința, moștenită oarecum prin tradiție, a unei înrudiri ilustre, — cu sau fără vreun interes imediat, — poartă mâna urmașului, să însemne numele și fapta înaintașilor:

„Scris-am scripta aceasta după spusa Marii Pinthii, nepoata alui Pinthea Viteazul, eu, făt'u' bisericii, Simeone Pinthi, și trimeasă prea blagoslovitului și măritului Domn, Domn. părinte sufletesc și protopop Ioane Maior, ca închinare de ziua numelui Domniei-Sale“, — scrie, mândru, urmașul Viteazului cântat în Ardeal (v. ed. Păunescu, Brașov 1897), „ajutător împotriva Casei de Austria al răscoalei lui Francisc Rákóczy“, la începutul veacului al XVIII-lea (N. Iorga, *Balada pop. rom.*, p. 160), pe un manuscript cuprinzând legenda mănăstirii de Argeș, atribuită acolo unui „Ștefan-Vodă“ și trecută, pentru acest motiv, între amintirile populare despre Ștefan - cel-Mare din culegerea d-lui T. A. Bogdan (Brașov 1904, p. 69).

⁵⁾ Toastul popular, pe care, supt formă de parodie satirică împotriva lui Constantin Cantemir, ni l-a păstrat, în biografia acestuia, fiul său (cf. Iorga, *Balada pop. rom.*, p. 134) și pe care Hasdeu îl descoperise pe legătura „Anonimului bănățean“ (cf. *Drum Drept*, XII, p. 44), răsună, aproape neschimbat, în *Colindale din Ardeal* ale d-lui Viciu (p. 181).

Mențiuni humaniste despre noi.

de V. Bogrea.

Ediția „Istoriei Naturale” a lui Pliniu de Iacobus Dalecampius (Jacques Dalechamps), apărută la Leyda în 1587, cuprinde, între adnotațiunile acestui medic humanist¹⁾, următoarele două care ne privesc și pe care le reproducem după *editio variorum* din același loc (an. 1669, t. I, p. 185), adăugând o a treia mențiune, din ed. Franzius (Lipsca 1778, t. II, p. 161):

1. — Moesia inferior, hodie Bulgaria, cum parte Walachiae.

2. — Pannoniae pars Dacia, sive Transsylvania. Hanc tenent tres gentes: Teotones, sive Teutones, oriundi a Saxonibus, bello fortes, hodie Sibenburgenses, a septem urbibus, quas possident, nominati. Unde et Latini *Septemcastra* eam provinciam vocant, Siculi, Ungari vetustissimi, et, ut aiunt, nobilissimi. Agros ii quamvis colant, et greges pascant, invicem sibi occurrentes generosos se Dominos [*nemzetes úr*] salutant. Immunes sunt, nisi cum rex coronatur. Tum enim quisque paterfamilias taurum pendit. Sexaginta milia ea gens se daturam pacta est, iussi nisi ad bellum proficiscantur, plectuntur capite, ac omnium bonorum iactura, quae fisco adiudicantur. Tertii, Walachi, Istro finitimi a Meridie. Rosanis, sive Rutenis, a Septentrione. Nomadibus Scythis, sive Tartaris, versus Tyran fluvium: olim Getae, qui Dareum Hystaspis repulerunt. A Flacco, qui eo coloniam deduxit, Flaccos, postea Walachos dictos arbitrantur: ut Serviam provinciam, quod teste Strabone, Getarum, et Dacorum, unde Davus Terentianus quasi Dacus, servilla nomina sint, et in Serviam Daci sive Getae transierint.

3. — Δαχοί, Ἀμαξόβριοι, Ἀορσοί, Ἀλαυνοί, Σκύθαι, Ῥωξολάνοι, supra Danubium a Ptolemaeo recte collocantur, l. III, c. 5, ubi nunc Bessarabia²⁾ est, Moldavia, Valachia, et pars regionis, quam Transsylvaniam vocant.

Sânt, cum se vede, clișeele obișnuite; dar vechimea lor li dă totdeauna dreptul la atenția noastră.

¹⁾ Profesor de medicină la Grenoble, mort la Lyon, în 1588 (v. Eckstein, *Nomenclator philologorum*, p. 111).

²⁾ *Bugeacul*: sântem înaintea de 1812! (v. Etym. Magn., s. v., III, 2593; în special: N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 7 și urm.). — Pentru *Cordun* = Bucovina, sânt de însemnat ca *loci classici*: „nel cordone tedesco” (într’un act italianesc din Iași, 1779) și „*nova Bucovina*, vocitata *cordonata*” (pe marginea unui act din Sniatyn, 12 Nov. 1784): N. Iorga, *Studii și documente*, I-II, pp. 120, 127. — *Cordonă*, „cordon de grăniceri”, „graniță”, în Tocilescu, *Matcrialuri folkloristice*, I, 155; cf. Cihac, II, 72.

Despre Morlachi.

de V. Bogrea.

La prețioasele date condensate de d. N. A. Constantinescu, supt acest titlu, în „Omagiul Iorga“, Craiova 1921, p. 79 sqq.¹⁾, putem

¹⁾ Un izvor de informații (p. 80, nota 1) era și Bartoli, *Das Dalmatische*. — Numele *Astaria*, *Starea*, „Uscatul“ (p. 85), a fost explicat admirabil din ngr. ἡ στερεὰ (γῆ) „terre-ferme“ de d. N. Iorga însuși (*Notes et extraits*, I, p. 153, nota 1); cf. și turc-vulg. *estari*, dublet al lui *istalia* (= it. *stallia*), „stărie, nom eu usage parmi les Francs du Levant pour désigner le lieu convenu pour le chargement ou déchargement d'un bâtiment“ (Zenker, 36e). — Cu *Vlahii Rigiani* de lângă golful Richino (la Cattaro) (p. 88, n. 1) sunt de comparat celebrii Βλαχορρηγίνοι, „vulgäre Namensform, welche darauf hindeutet, dass das (nach dem Flusse Ῥήχιος, Ῥήχος, Βρύχος in der nördl. Chalkidike genannte) Volk der Ῥυγγίνοι“ (Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, p. 43). — *Cherso* și *Osero*, „insulele, locuite de Slavi săraci“ (p. 92), înseamnă: „Uscat“ (χέρσος, cf. χερσόνησος) și „iezer“ (sl.); cf. *Ozero*, „ochiu de Mare“, în Bucovina. — *Pervan*, n. voevodului morlac (p. 95), e alban. *pervan*, „îlulure“ = turcescul *pervanê*, idem (G. Meyer, *Alb. Wb.*, 334). — În loc de *caseum vlasscescum*, *fromadeum vlassesum* (p. 96), trebuie restituită forma de Nominativ: *caseus vlassesus*, *fromadeus vlassesus*. — Pentru *Martologi*, ca epitet al Morlachilor (p. 98), cf. apelativul dr. *martalog*, „un soiu de mercenar“, din turc. *martoloz* gr. = ἀρματωλός (Tiktin); un sat *Martalogi*, în Argeș. — *Banii de sânge* (ibid.), vgr. *ποινή*, germ. *Wergeld* (v. Schrader, *Indogermanen*, p. 125 sq.), se amintesc și'n Glosariul ms. al Golescului, f. 166 (după excerptele d-lui Kirileanu): „bani dă sânge, pentru răscumpărătorea celor uciși, celor robiți; preț dă osindă dă moarte“; cf. turc.-pers. *khoun beha*, „prix du sang, qui se paye pour un meurtre“ (Kieffer-Bianchi, I, 495). — Pentru sensul medieval de „cărăuș“ al apelativului *vlah* (p. 97), cf. *Bullet n de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, VII (1920), p. 50 sq. — Observăm în același timp, în legătură cu aceasta și cu însuși textul publicat mai jos, că la Valiero întâlnim adese un *Vlacco* (I, 155; „spedire un Vlacco“), *Ollacco*, *Olaco* (I, 163, 175; II, 16), care nu e decît o contaminație cu *Vlah* a lui *olacco* (cf. II, 39, corect: „due *olacchi* con avvisi“) = *olac*, „curier“, bine-cunoscut turcism (cf. Șăineanu, *Influența orientală*, II¹, 277), la care se rapoartă, fără îndoială, și acel obscur *dolac* („io te mîn cu calul — *dolac* înșelat“), rău-înțeles de E. Hodoș (*Descânțec*, Sibiu 1912, p. 25) ca: „frumos“, de fapt: *d'olac* = *dă olac*, *de-olac*, cum și n. satului ilfovean *Oracu s. Posta-Veche*. — O contaminație analogă între *Vlah* (*Oláh*) și „olac“, într'un raport din 1664 al ministrului francez Gremonville către Ludovic al XIV-lea, vezi în *Revista p. Ist. Arh. și Filologie*, IX² (1903), p. 109. — Și strigătul Turcilor „in grosser Confusion“ în „Feldtläger vom Canischa“: *Alla, Vallachey!* (N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, 268, anno 1664) implică o confuzie de același fel între *Valahia* și cunoscuta invocație musulmană către Allah: *Vallahi*, „je jure par Dieu!“ (Kieffer-Bianchi, II, 1166), din care, — printr'o confuzie a contrariu, — Wace și Thompson, (*The Nomads of the Balkans*, p. 29 sq) încearcă să deducă numele *Valakhades*. (Pe o confuzie între mr. *hoară*, „sat, țară“, și dr. *horă*, „joc“, se bazează și greșita traducere a versului „Sămărina, hoară mari“, ca: „Samarina's big and gay“, *ibid.*, p. 39; — p. n. de izvor *Apa spânzurată*, *ibid.*, cf. it. *Acquapendente*, numele unui erudit italian dela sfârșitul evului-mediu: Molmenti, o. c., II, 42).

adăugi următorul pasagiu din *Storia della guerra din Candia* (2 vol., Trieste 1859) a senatorului venetian Andrea Valiero (+ 1691), — cunoscut izvor principal și pentru relațiile noastre din acel timp, întrebuintat de d. N. Iorga, în cap. respectiv (IV) din *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 77 sqq. (unde îndreptăm pe cetitor, pentru tot ce privește împrejurările istorice).

Pasagiul se găsește în vol. I, pp. 101—3 (cf. și p. 85):

„La difesa di Sebenico ed i progressi avventurosi goduti prima, avevano messe l'armi venete in grandissima riputazione in quella provincia, il che diede motivo a molti paesani circonvicini di farsi ad esse tributarj, e ad altri di trasportar gli animali ed altre cose mobili sotto dominio della repubblica. Queste genti, che corrono col nome di Morlacchi in riguardo delle montagne Ceraunie, dette ora volgarmente morlacche, che dividono la Crovazia, la Schiavonia e la Bossina dalla Dalmazia, sono cristiane, ma sotto la giurisdizione de' turchi, le quali abitando villaggi e terre aperte, stimarono d'avvantaggiare il loro stato coll'aderir a chi pareva padrone della campagna. Era però così grande il vincolo che avevano co' turchi per molti anni di soggezione (nella quale per essentarsi dall'estorsioni infinite di que' barbari eleggevano volontariamente di farsi turco uno per famiglia, perdendo la fede di Cristo, per mostrarsi fedeli agli uomini; ed abbracciando una dannazione perpetua, per non patire i momentani incomodi della schiavitù) che il senato con somma prudenza andò pensando ciò, che fosse più utile a farsi di questa gente; onde sotto pretesto del suo maggior bene, deliberò di formarne alcune scelte compagnie, e spedirle ne' presidj d'Italia, dove non si potea in alcun tempo dubitare della loro fede: il che fu anche eseguito. Ma crescendo ogni giorno più il numero di essi ed insanguinandosi da se stessi co' turchi per far prede, delle quali sono avidissimi, parve pure al senato di poter alterare la risoluzione, mentre sperava che le rapine, le uccisioni e le continue ostilità non gli rendessero più capaci di perdono, e per conseguenza confermassero la fedeltà giurata alla repubblica. De' Morlacchi se fece capo un tal prete Sorich, il quale in molte occasioni operò con tanta bravura, che nulla più, e, se la mala sorte non l'avesse fatto morire in un certo incontro nel paese nemico (il che fu anche stimato da' turchi una loro notabilissima fortuna), diveniva indubitabilmente e per il sequito e per il coraggio e buona direzione un reguardevole soldato, essendo allora in età molto fresca“.

Varia

de V. Bogrea.

Dintr'o corespondență din Praga, publicată în întâiul n-r al primei „Gazette“ franceze, a lui Renaudot, din 25 Maiu 1631, și reprodusă în P. Datz, *Histoire de la publicité*, I, Paris 1894, p. 144 sqq., extragem această știre despre Rákóczy:

„Le Ragotzi Prince de Transilvanie a poursuivy le palatin d'Hongrie jusques à la forteresse de Neufchastel qu'on dit qu'il a prise“.

*

N'am văzut nicăiri relevantă informațiunea din Hobhouse (*Journey through Albania*, II, p. 1105), că „Grigore Ghica, Domn al Țării-Românești, a tipărit la Lipsca în 1772, în două volume in-folio, un comentariu al Bibliei, intitulat: *Σειρά τῶν πατέρων*, o carte care — toți Grecii din Fanar îl asigurară pe abatele Toderini, autorul cărții asupra literaturii turcești, — fusese procurată din aceeași colecție a bibliotecii Seraiului (the Seraglio library) de înaintașii Principelui“.

Tot acolo, p. 597, vorbind de eventualitatea unei revoluții grecești (era prin 1809—13) și de inerția claselor dirigente, devotate Porții, autorul citează o canțonetă satirică, oferită tovarășului său de călătorie (Byron!), în care o dramatică discuție între un patriot grec, un Englez, un Francez, un Rus, un mitropolit, un principe muntean, un negustor și un primar, se mînuie — supt ochii Greciei, înfățișate ca o femeie plângând — cu această constatare a străinilor: „Găsirăm un mitropolit și-un beiu al Valahiei, un negustor și un primar, amici ai tiraniei“:

Μητροπολίτην εὔρομεν
Καὶ Μπέι τῆς Βλαχίας,
Πραγματευτὴν καὶ προεστὸν
φίλον τῆς τυραννίας.

Neobservate par a fi rămas și cele două cântece populare grecești despre lordache Olimpiotul și Farmachi: *Γεωργάκης καὶ Φαρμάκης*, din colecția Passow (*Popularia carmina recentioris Graeciae*, pp. 167—8, n-le CCXXVI—VII; cf. și fragmentul din Μωρέα, *ibid.*, no. CCXXVIII, p. 169), înfățișând epilogul tragic de la Secu (v. N. Iorga, *lordache Olimpiotul*, p. 13).

Din corespondența lui Șaguna cu Filaret Scriban.

Filaret Scriban către Andrei Șaguna.

Preasfințite Stăpâne!

(8 Martie 1860.)

Potrivit cerirei a doua ce mi-ați făcut iată mai jos partea din Precuvântarea mea la Mărturisirea Ortodoxă, carea privește lucrările Sinodului din Eși.¹⁾

Mitropolitul Kievului Petru Movila, fiul Domnitoriului Moldavei Simion Movilă, văzând că din pricina lipsei cărților bisericești, mulți din Ortodocși au început a întrebuița cărți tipărite la Uniați²⁾, s'au sîrguit de au tipărit în tipografia cea din nou înființată mai multe cărți bisericești: și fiindcă până în zilele lui, Biserica Răsăritului nu avea vre-o carte canonică³⁾, din care să poată ști si Apusenii și Răsăritenii, în ce stă hotărît mărturisirea ortodoxă a Bisericii de Răsărit, din carea pricină pe de o parte Apusenii defăima pe Răsăriteni, că cred și nu știu hotărît ce cred, ne având vre-o carte făcută, cercetată⁴⁾ și primită la vre-un Sinod de Patriarhii Răsăritului, ci numai cred, cum le vine lor în minte: iară pe de-altă parte însuși Ortodocșii se află în nedumerire, dupe care temeiuri să mărturisească hotărît Credința lor, și pentru aceasta adesa se amăgea de către Luterocalvinismul⁵⁾ ce atuncea creștea. Drept aceasta Mitropolitul Petru Movilă au alcătuit cartea numită: „*Mărturisirea Ortodoxă a Bisericii Apostolești și Catolicești de Răsărit*“. — Au adunat un Sinod de toți Episcopii Rosiei mici și de alți Dascăli Bisericești, carele au cercetat-o și au întărit-o la 1641 Septemvrie 8 cu hotărîre de a se tîlmăci în limba Grecească și Latinească și a se trimite și la aprobația Patriarhului de Constantinopolis, unde îndată s'au și trimis după cerirea Domnului din Moldova Vasilie

¹⁾ Până aici scrisoarea lui Filaret, apoi se continuă cu altă scrisoare mai ceteață.

²⁾ Șaguna înlocuiește expresiunea aceasta prin următoarea: „în tipografiile suspecte pentru partea noastră“.

³⁾ Șaguna îndreaptă așa: „avea lipsă de o carte sinoptică“...

⁴⁾ Șaguna înlocuiește cu „*censurată*“.

⁵⁾ Șaguna înlocuiește cu „*cei de alte Biserici*“.

Lupu, -- orînduînd Patriarhul Constantinopolei -- Partenie, a se aduna Sinod dintre Păstori: Greci, Ruși și Moldoveni, în politia Iași capitala Moldavei, împotriva eresurilor Apusenilor, el au trimis acolo cu numita carte spre cercetare, pe învățatul Ieromonah Meletie Sirigul, unde totodată s'au trimis trei deputați duhovnicești, și dela Kiev: Isaia Rectorul școlilor Movilene, Ignatie ritorul Bisericei Catedrale și învățatul Archimandrit Iosif, spre a fi față la Sinod și la cercetarea acelei cărți. În urma aprobării ei de către acest Sinod din Iași, ținut în mănăstirea Sf. trei Ierarhi: s'au trimis acea carte la tîspatru Patriarhii Răsăritului, adică la cel al Constantinopolei, al Alecsandriei, al Antiôhiei și al Ierusalimului, carii toți întru unire au aprobat și au primit-o de adevărată Mărturisire a credinței a toatei Biserici de Răsărit, despre care s'au și trimis întăririle cuvenite la Kiev.

Pe lângă atîta îngrijire despre turma sa, și în de obștie despre Biserica Ortodoxă, Mitropolitul Petru Movilă nu au uitat nici pe patria sa ce îl urîse și îl alungase din sinul ei. Ca un adevărat creștin, el se sîrgui a face bine și însuși celora ce îl prigonise, făcându-se îndemnătoriu și mijlocitoriu de a se întemeia cele întăiu școale Bisericești în patria sa și anume în mănăstirea Sf. trei Ierarhi din Iași, din care ca dintro răsadniță au răsărit și au răsădit școalele Moldavei de astăzi.

Mișcat de primejdia ce videau el că amenință pe creștinii de Răsărit în patria lui, au îndemnat pe Mitropolitul Moldaviei Varlaam și pe Vasilie Voevod, ca după pilda lui să întemeieze școli Duhovnicești, prin care să poată a se război împotriva înriurii Luterocalvinilor și a Papistașilor.¹⁾ Deci după a lor învoire și cerire le au trimis pe Rectorul școlilor de la Kiev, Archimandritul Sofronie încă dela anul 1640 (vezi: Opusanie Kievosofuskago Sobora u Kievskoi Ierarchii smranuța 226) care fu așezat ca Rector în mănăstirea sf. trei Ierarhi, unde și fu mădulariu al Sinodului dela 1642, ce mai sus s'au pomenit, la care s'au și iscălit după Episcopii Moldavei. — Din hrisoavele însă a lui Vasilie Voevoda și a urmașului Ștefăniță Gheorghie se vede, că au fost trimiși dela Kiev și alți dascăli la școalele din Trisfetitele, pentru a căroră întemiere vrednicul de aducere aminte Domn Vasilie au și zidit case de piatră (vezi: Pyteșestvie Patriarha Macaria) și pentru ținerea dascălilor și a școlerilor au

¹⁾ Șaguna înlocuește cu „inimicilor ortodoxiei noastre“.

dat trei moșii: Răchitenii, Tămășenii și Iuganii (vezi: Condicile hrisoavelor vechi în Mitropolie în hrisoavele Domnului Ștefăniță Gheorghie pentru Trisfetitele). Din aceste școli au eșit Cante-mirii, Costinii și alți mulți învățați bărbați ai Moldavei. După moartea lui Petru Movilă au rămas un manuscris, scris însuși de mâna lui, în care sânt descrise toate cele ce s'au întâmplat în viața lui în Rosia Mică, în Moldova și în Grecia; din nenorocire însă acel Manuscris¹⁾ nu am putut să-l capăt la mână. El este un îmbelșugat isvor pentru istoria țarei și a Bisericei noastre. — După multe alte fapte folositoare Bisericei și aproapelui, Mitropolitul Petru Movilă se săvârși din viață în al 50-lea an al vârstei sale la 31 Dechemvrie 1647 și fu înmormântat în Biserica sfintei Lavre din Kiev. Portretul lui este așezat cel întâiu între tabloauele ce împodobesc sala Academei Teologicești de Kiev. — Faptele cele mari și folositoare a lui Petru Movilă, nu numai că nu au fost uitate de cătră urmași, dară și răsplătite după vrednicie. — În tot anul în zioa răpouserii lui, Clirosul împreună cu tot corpul Academei de Kiev și cu toți școlerii serbind sf. Liturghie în Biserica Academei, merg pe urmă cu ținimonia pe jos, de la Academie până la Sf. Lavră, cale mai bine de o verstă, unde se săvârșește panahidă pentru pomenirea lui, rostindu-se și un cuvânt de laudă de cătră unul din Profesori, asupra temei din Scriptură: „Pomenirea dreptului cu laudă“...

Partenie

Cu mila lui Dumnezeu Archiepiscop Constantinoplei,
a Romei Noaă, și Icumenic Patriarch.

Eu smeritul cu sf. Sinod a Archiereilor și cu Clirul, cetind cartea ce ni s'au trimis de cătră unita²⁾ cu noi în credință biserica Rosiei Mici supt titlu: Mărturisirea Ortodoxei Credințe a Catoliceștii³⁾ și Apostoleștei Bisericei lui Hristos, cuprinzătoare în ea trei părți: Credința, Dragostea și Nădejdea, unde Credința se împarte în 12 închieturi a credinței, sau sf. Simbol; Dragostea în zece porunci și alte îndatoriri poruncite de Sf. și de D-zeu însuflata Scriptură a legii vechi și noaă; Nădejdea în

¹⁾ Șaguna adaugă într'o notă: „Ar fi de dorit, ca să se afle și să se publice prin tipariu“.

²⁾ Șaguna înlocuește cu: „împreunata“.

³⁾ Șaguna înlocuește cu: „Soborniceștii“.

rugăciunea Domnului și în noaă fericiri a sf. Evangheliei, am găsit că ea este potrivită în totul cu dogmele bisericei lui Hristos și cu sf. Canoane și nu este în ea nimic în protiva bisericei. — Iară cât pentru cealaltă parte înfătoșată în limba Latinească, noi nu am cetit-o: de aceea întărim numai pe aceea, ce-i scrisă în limba noastră, și cu obșteasca unire¹⁾ a Sinodului hotărîm: ca fieștecarele binecredincios și ortodox christian mădulariu a Apostoleștii Bicerici a Răsăritului să cetească cartea aceasta și să nu o lepede pre ea. — Drept aceea se iscălește de Noi spre cea de apururea a ei întrebuițare. În anul mântuirii 1645 Martie 11. Iscăliturile Sf. Sinod sînt următoarele: Partenie, cu mila lui D-zeu Archiep. Constantinupolei, a Romei Noaă și a toată lumea Patriarch; Ioanichie, cu mila lui Dumnezeu Papă și Patriarch marei cetăți Alecsandria și judecător a toată lumea; Macarie, cu mila lui D-zeu Patriarch marei cetăți Antiochia; Paisie, cu mila lui D-zeu Patriarch sf. Cetăți Ierusalimul; Lavrentie al Ankiriei; Grigorie al Lariei; Pahomie al Halkedoniei; Partenie al Adrianopolei; Ioanichie al Veriei; Meletie al Rodusului; Kornilie al Metimiei; Partenie al Chiului; Lascar, marele logofăt al marei biserici; Hristodul, marele iconom al marei biserici; Mihail, marele-orator al marei biserici; Teolos preot, marele sechelarie al marei biserici; Gheorghie, sechelarie a marei biserici; Evstatie, marele hartofilacs a marei biserici; Toma, Vlast, protecdie a marei biserici; Filip, protonotariu a marei biserici; Nicolae, logofăt a marei biserici; Constantin, ipomnimatograf a marei bicerici; Mihail dikeofilacs a marei biserici; Hrisoscul, logofăt Obșteștii visterii a marei biserici.

Fratele¹⁾ meu Arhimandritul Neofit au primit scrisoarea Prea Sfinției Voastre și fiind el bolnav, m'au poftit a Vă răspunde din partea sa și a Vă trimite alăturatele broșuri.

Aș dori ca, dupăce va eși de sub tipariu Istoria Bisericească a Preasfinției Voastre, să am și eu un ecsemplariu.

Eu cred de necesar pentru Preasfinția Voastră a avea un ecsemplariu de Mărturisirea Ortodoxă, și socot că la unile fețe bisericești din Transilvania se și află ediția publicată de mine în Monastirea Neamțul la 1844; iar de nu o veți afla scrieți-mi, ca să vă trimit eu un ecsemplariu.

¹⁾ Șaguna înlocuește cu: „vov“.

¹⁾ De aici urmează iarăș text scris de mîna lui Filaret.

Pentru Mitropolia Bucureștilor Vă recomandezu cartea intitulată *Istoria Bisericească* de Alecsandru Geanoglu Lesviodacs publicată în București la 1845. Ea se poate afla la librăriile din București.

Rugându-mă a nu fi uitat în sfintele rugăciuni, sânt cu tot respectul.

Al Preasfinției Voastre

în Hristos mai mic frate și plecat servu
Filaret Stavropoleos m. p.

Eșii 1860. Mart 8.

M. Socola.

Șaguna către Filaret Scriban.

(concept)

(19 Martie 1860.)

Preasfințite Părinte Episcop,

Iubite Frate în Hs!

Am primit împărțășirea Frăției Tale de subt 8-lea ale curgătoarei, și m'am îndestulit cu cuprinsul ei numai pentru una am de a mă mai ruga, și adecă pentru trimiterea unui ecsemplariu¹⁾ din Mărturisirea Ortodoxă, că eu și mai nainte am căutat aci, dar nu am putut afla nicăiri vre-un ecsemplariu din ediția dela Mănăstirea Neamțului, deși mai multe exemplare încă în a. 1850 căpătaiu eu dela răposatul Archimandrit al Neamțului în cinste, care le-am și împărțit la ai noștri de aci și apoi am pretipărit și noi la a. 1855 în tipografia Eparhiei noastre numita carte, dar precuvântarea o am lăsat afară. Deci îmi face trebuință precuvântarea ediției din Neamțu pentru descrierea soborului din Iași, ce se află acolo tipărită.

Negreșit, cum voiu găta tipărirea opului meu, ceea ce va fi în săptămâna sfintelor Patimi²⁾, numai decât voiu trimite Frăției Tale un ecsemplar și Te rogu, ca să-l recomanzi și altora, carii se interesează de Religia ortodoxă nu numai din punct de vedere bisericesc, ci și național. Doară ar fi bine, când Frăția Ta mi-ai scrie, câte ecsemplare ai putea petrece acolo, ca să ți-le trimit numai decât. Prețul unui ecsemplariu de două tomuri este 7 și 1/2 svanți, sau 3 fl. val. austr., de unde se vede, că eu nu speculez cu productul meu literar, că să-mi fac bani. Poftind

¹⁾ Șters și înlocuit cu: „precuvântării”.

²⁾ Șters și înlocuit cu „Paști”.

fratelui Neofit însănătoșare, iar Frăției Tale sănătate slatonică și pacinică petrecere a sfintelor Paști, rămân cu deosebită cinstire
Al Frăției Tale.
Sibiiu 19 Martie 860.“

*

Cele împărtășite de Filaret Scriban prin scrisoarea sa din 8 Martie în legătură cu cartea lui Petru Movilă, — Andrei Șaguna le-a reproduș în vol. II §§-i 157 și 158 (pag. 262-268) al srierii sale „Istoria bisericeii ortodoxe răsăritene universale dela întemeierea Ei până în zilele noastre, compusă și acum întâia oară dată la lumină numai ca manuscript“ Sibiiu 1860, însoțindu-le de următoarea notiță: „Am aflat de bine a adaoge opului meu și acest Paragrafu, carele am scos din împărtășirea prietenească a fratelui în Hs Filaret Scriban Archiereul Stavropolului, pentru care îi aduc aci mulțămita mea cuviincioasă.“ — I. L.

Câteva date biografice relative la Doctorul Ioan Molnár Piuariu din Sadu (1749—1815)

Dintre scriitorii — luptători ai școalei istorico-filologice — ardeleni viața și activitatea multilaterală a vestitului oculist și profesor al universității din Cluj, Ioan Molnár-Piuariu a rămas până acum mai puțin studiată, deși ea prezintă un interes deosebit din mai multe puncte de vedere.

Născut la 1749 ca fiu al preotului Ioan Piuariu („Popa Tunsu“) din Sadu, a studiat la Sibiiu, la Cluj și la Viena, unde s'a distins prin studiile sale serioase și a luat doctoratul în medicină.

La vârsta de 34 ani s'a căsătorit în Sibiiu cu văduva Ana Regina născută Sebastian, care fusese măritată mai nainte după Arasni*) și avea atunci vârsta de 35 ani.

Cu 4½ ani mai târziu, la 21 februarie 1788 i s'a născut o fetiță, care în botez a primit numele de Ioana-Regina**), dar aceasta n'a trăit decât un an***).

În vara anului 1811, la 1 Iunie, a murit și soția lui Molnár, Regina în vârstă de 63 ani. Cauza morții este indicată în matriculă: boala de piept****).

După moartea soției sale Ioan Molnár-Piuariu a mai trăit 4 ani; a răposat și el la 16 Martie 1815 în vârstă de 66 ani și a fost înmormântat lângă biserica din Sibiiu, suburbiul iosefin, de către preoții Bucur Bobeș, Gheorghe Bobeș și Ilie Popovici Arhimandrit*****). I. L.

*) În arhiva presbiteriului evanghelic-săseșc din Sibiiu „Index neogamorum ab anno 1769 pag. 188: „Anno 1783. Dom. 16. Trinit. d. 5 Oct. Expert. D-nus Johannes Molnar. ophthalmiae Doctor-luv. ducit Annam Reginam natam Sebastian, divortionatam Arasni“.

**) În aceeași arhivă „Protocolum Baptizatorum in Ecclesia Cibiniensis. Aug. Confess. Addictorum Pastore Daniele Filtch. Anno 1786... pag. 51: 1788 febr. 21, Iohanna Regina Tochter H. Johann Molnars Augen-Arzttes in Siebenbürgen T. Z. Michael Stefan Sebastian Handels-Mann allhier, Maria Elisabetha Hessheimer Kaufmannin und Susanna Sebastiani Kaufmannin allhier“.

***). Tot acolo „Diptychon Ecclesiae Cibiniensis. Nomina feto funtorum seu publico seu tacito funere elatorum completens“ pag. 136: 1789 im May den 4-ten Iohanna Regina Töchterchen Tit. Iohann Molnar Augen - Arzttes alt 1 Jahr. Beisetzeleiche — Prozess Leiche. Katarrhfeber.

****). Ibidem pag. 241: „1811 Iunius 1-ten Frau Regina Molnár von Müllersheim geboren Sebastian, alt 63. Jahr Kirchenleiche. Brustkrankheit.“

*****). Cf. „Protocolum pentru însemnarea morților pe seama bisericii neunite a Iozef-statului din Sibiiu, unde se prăznuște Hramul Bunevestiri s'au început în Aprilie 1812 a scrie într'insul“ pag. 7: „1815 Martie 16, Domnul Ioan Molnariu de 66 ani, văduv. Numele și Polecra Preotului, care l-au îngropat: Bucur Bobeș m. p., Gheorghe Bobeș, Ilie Popovici Arhimandrit“.

Dări de seamă

*Silviu Dragomir, Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal
în secolul XVIII vol. I cu 150 documente anexate.*

Sibiu 1920. VII + 259 + 224 pagini

I.

După cercetă i îndelungate prin diferite arhive d. prof. Silviu Dragomir a publicat în Sibiu volumul I. al unei importante monografii istorice, care înfăţişează sbuciumările sufleteşti ale preoţilor şi ţăranilor români din Ardeal dela sfârşitul secolului al XVII-lea până la 1761. Ceice au scris până acum despre desbinarea bisericească a Românilor ardeleni şi despre urmările ei, nu au putut prezenta o icoană întreagă a timpului şi a împrejurărilor din cauză, că informaţiile lor erau unilaterale, fiind culese ori din arhiva guvernului ardelean ori din a curţii din Viena, ori din publicaţiuni întocmite anume cu tendinţa de a justifica desbinarea aceasta, pe care o analizau mai mult prin prisma intereselor catolice şi habsturgice, decât în lumina intereselor naţionale ale poporului românesc. Prin interpretare dreaptă unii au reuşit totuşi a se apropia de calea adevărului istoric mai mult decât alţii, cari nu s'au mulţămît cu rolul de istorici obiectivi, ci s'au avântat la acela de apologeti ai „sfintei uniri” cu „legea împăratului” din Viena.

Di Silviu Dragomir are meritul incontestabil de a fi pus prin cartea sa, în aplicare principiul elementar: „audiatur et altera pars”, aducând material nou, cules din arhive să beşti şi, în parte, ruseşti, exploatând întreagă colecţia atât de preţioasă a lui Rosenfeld, — consultată şi de A. Bunea la timpul său, dar cu o prea vădită tendinţă — şi reuşind astfel a face să fie auzit însuşi glasul poporului românesc, al cărui suflet fu scos la mezat îndată ce Transilvania a ajuns sub stăpânirea Habsburgilor, la sfârşitul secolului XVII.

Din acest punct de vedere, cartea d-lui Dragomir merită toată atenţiunea din partea oricui doreşte să cunoască exact cauzele, peripecile şi urmările desbinării bisericeşti a Românilor ardeleni. D-se constată că doi

factori au dat naștere acestei desbinări: 1. politica religioasă a Habsburgilor și 2. utilitarismul clerului românesc.

Habsburgii au socotit totdeauna catolicismul ca un razim de căpetenie al stăpânirii lor în toate țările și la toate popoarele, peste cari norocul lor proverbial, până la un timp, (tu, felix Austria nube!) i-a pus să cărmuiască. Acest razim au căutat să și-l asigure și în Transilvania, cercând să ademenească cu diverse făgădueli la biserica romano-catolică parlea cea mai numeroasă dintre locuitorii acestei provincii, pe Românii desconsiderați cu totul în constituția feudală a celor 3 nații privilegiate (Nobili, Secui și Sași).

La început politica vieneză proceda în mod cruțător față de națiile și religiile privilegiate din Ardeal, fiindcă chiar prin pactul fundamental al anexării acestei provincii, prin așa numita *diploma Leopoldinum* din 1691 se obligase a nu introduce în Transilvania nici o schimbare de ordin religios (nihil alterabitur). După încheierea păcii dela Carloviț (1699) însă Habsburgii simțindu-se deplin stăpâni în Ardeal, încep a proceda cu mai multă îndrăzneală, în mod absolutistic. Iar conducătorii bisericii române erau slab înarmați, spre a opune rezistență unanimă încercărilor de proselitism religios, pornit și susținut timp de 2 secole cu întreg aparatul formidabil al imperiului habsburgic. Spre a învedera măsura, în care factorul al 2-lea: utilitarismul clerului românesc, a contribuit la noua orientare confesională, dl Dragomir arată că, deși cu calvinii fusese biserica ardeleană numai într-o „unire administrativă”, totuși moștenirea epocii calvine consistă „în demoralizarea detestabilă” a preoțimei românești, întrucât vlădicii și protopopii ar fi devenit „exponenții inconștienți ai oricărui regim”. Nu lipsesc, firește, cazuri izolate potrivite a justifica o judecată atât de severă. Generalizarea ei asupra epocii întregi este însă riscată tocmai din motivul, că în epoca aceasta nu au lipsit nici fețele bisericesti, capabile a renunța la situații înalte și a răbda chiar temniță și chinuri mucenicești pentru apărarea convingerilor religioase. De aceea socotim, că ar fi trebuit atenuată și afirmațiunea următoare: „sub apăsarea regimului protestant dispăruse din inima clerului dragostea veche, tradițională și cinstită față de legea noastră și se întronă în bisericuțele din Ardeal politica de oportunitate și detestabila goană după privilegii”. Astfel de judecăți categorice nu pot rezista criticii și se prezintă ca un defect al cărții, atât de izbutite în multe alte privințe. Regimul protestant n'a fost așa de rău, cum au cercat și au reușit să-l înfățișeze, dintr'un interes explicabil, scriitorii iezuiți din secolul XVIII și, pe urma lor, scriitorii greco-catolici din secolul XIX. Apăsarea acestui regim nici pe departe nu poate fi comparată cu uneltirile și maltratarile interminabile, pe cari au trebuit să le îndure preoții și țăranii români din Ardeal în cursul secolului XVIII. Insuși faptul, că atât în secolul XVI, cât și în al XVII-lea principii protestanți ai Ardealului nu au luat măsuri spre a desființa, ci au respectat tradiționala legătură ierarhică a bisericii ardelenene cu scaunul mitropolitan al Țării Românești și al Moldovei, este o hotărâtoare dovadă de toleranță religioasă și politică, pe care zadarnic o ar căuta

cineva în arsenalul politicii vieneze din secolul XVIII și XIX, iar binefăcătorul curent de cultură națională și de organizare bisericească, pe care protestantismul nu l-a împiedecat, ci l-a încetățenit în viața poporului român din Ardeal, nu era de natură de a stânge din inima clerului crângostea tradițională față de legea noastră, ci tocmai o *adâncise și sporise atât de mult, încât i-a dat putere să reziste înnoirilor „compromițătoare pentru ortodoxie”* — fapt pe care îl recunoaște și autorul.

Această putere de rezistență nu au fost în stare s'o stârpească cu totul din sufletul preoției și țărâniei române din Ardeal nici violentele mijloace de proselitism catolic, ale secolului XVIII. Dacă demoralizarea și politica de oportunitate ar fi pus stăpânire atât de covârșitoare asupra clerului și poporului, cum pare a rezulta din afirmațiunea citată mai sus, nu ar fi fost cu puțință împotrivirea atât de hotărât exprimată în cursul cercetărilor din 1698, al căror rezultat cunoscut din acte oficiale păstrate până în timpul de față, — a fost că *276 comunități românești „s'au iostt pentru credința ortodoxă, 2 pentru unire, iar 20 au dat răspuns echivoc”* (p. 18), precum nici admirabila rezistență din întreg cursul veacului XVIII.

Însuși actul unirii este analizat de dl Dragomir în mod original. Stăruind asupra faptului, că manifestul din Octomvrie 1698 este iscălit numai de *38 protopopi și lipsit de iscălitura lui Atanasie* însuși, dl Dragomir tratează în 2 capitole deosebite: „Unirea protopopilor” și „Convertirea mitropolitului Atanasie” o chestiune pe care scriitorii de până acum nu s'au simțit îndemnați a o releva în mod special. Acest mod de tratare fi dă posibilitatea a se pronunța, la început, cu îngăduință față de mitropolitul Atanasie, ale cărui sbuciumări sufletești vor fi fost de sigur foarte mari, când se pregătia să facă un pas atât de potrivnic cu jurământul rostit și iscălit de dânsul la mitropolia din București (22 Ian. 1698) obligându-se „*cu totul să urmeze și să se plece învățăturilor celor bune ale preasfințitului său stăpân și biruitor a toată țara Ungrovlahiei Kîr Teodosie... și câte tocmele ce are scaunul Ungrovlahiei să le păzască neschimbate întru toată eparhia sa*“.*) După acest jurământ, firește, că Atanasie nu putea să pășească numai decât fățiș cu planurile sale de „unire”, ci a căutat să pregătească mai întâi terenul adunând în scopul acesta iscălituri dela protopopi și dela preoți. Se pare însă că aceștia nu erau deplin lămurii asupra scopului, pentru care li se cereau iscăliturile. Protopopul Mihai din Călata spunea, că li s'ar fi pus în vedere intervenția paterului Baranyi, de câte-ori vor avea vre-un neajuns; să i se adreseze lui, căci el e gata a ruga pe M. Sa împăratul pentru dâșgii, isprăvind-le astfel orice afacere (16—17 nota).

Protopopii, obicinuiți ab antiquo să asculte sfaturile vlădicilor, ar fi iscălit probabil manifestul și fără promisiunile privitoare la intervenția lui Baranyi pe lângă curtea împărătească. Dar Atanasie avea remușcări și nu s'a putut scăpa de e e nici când a văzut manifestul iscălit de protopopii săi. Motivarea *psihologică*, pe care o dă dl Dragomir, îl înfățișează pe

Atanasie în chipul următor: „Poate tocmai atunci, când i s'a prezentat lista pentu a subscriere, își luă începutul drama vieții sale, o sfâșietoare dramă pentru inima fiecărui Român. Ce să facă? Încătr'o s'apuce? Să rămână pe o cale veche, a nevicii și umilinții? Ori călcându-și jurământul, să prindă norocul privilegiilor și onorurilor? Buna sa conștiință, dacă nu cumva alt gând ascuns, învinse deocamdată și astfel Iezuiților nu le fu cu puțință a trimite la Viena, decât manifestul de unire a celor 38 protopopi români (p. 12). Întreg odiul pentru neînțelegerile isvorite din acest act al unirii dl Dragomir crede că trebuie aruncat „asupra celor 38 *protopopi*, cari și-au formulat, în românește, condițiile de unire *foarte naiv* și în termeni generali, fără să dea postulatelor lor o formă hotărâtă. Dar condițiile acestea nu le-au formulat protopopii decât cu știrea și la sfatul vlădicului astfel că vina nu poate să cadă asupra celor dintâi mai mult de atât asupra celui din urmă. Dimpotrivă.

Situația bietului Atanasie era în adevăr foarte dificilă. Atitudinea lui dădea motiv de bănuială atât Iezuiților, cari îl considerau „*de unione vera suspectissimus*“ — cât și fraților din Țara Românească, față de cari se scuza afirmând că *dânsul nu este unit*. Lui Constantin Brâncoveanu i-ar fi comunicat chiar într'o scrisoare că „unirea s'a încheiat numai la aparență și popii s'au unit numai ca să li se șteargă dările“ (p. 26). Iar către protopopi ar fi zis de mai multe ori aprins de mânie: „*vol sunteți uniți, eu nu!*“ Constantin Brâncoveanu în dorința sa de a-l opri pe Atanasie din calea prăpastiei, spre care lunecase, și de a împiedeca sfâșierea unității bisericești a poporului român, dăruî mitropoliei ardeleni la 15 Iunie 1700 moșia Merișani. Iată și aci o dovadă, că Atanasie reușise câtva timp a fi destul de „iscusit în politica sa de duplicitate“.

Această situație echivocă însă nu putea să dureze mult. Cercurile curții din Viena trebuiau să știe hotărât, ce temeiu pot pune pe catolicismul lui Atanasie, care deși nu tocmai bucuos, totuș trebui să plece la Viena, spre a se „purifica“. Înainte de plecare află însă necesar, să mai țină un sinod probabil spre a se convinge, dacă protopopii îl mai sprijinesc, ori nu, în planurile sale. La acest sinod din 6 Ianuarie 1701 însă numai 29 protopopi și 26 preoți își dau iscălitura și jurământul lor pentru ca preasfinția sa mitropolitul Atanasie: să-și ție scaunul în pace cu cinste, *precum l-au ținut și alții*. Venitul vlădicesc, precum a fost obiceiul mai de de mult, să-l strângă. Dintr'alți mireni sau *străinii nime să n'aibă a se amesteca în lucrurile vlădicești* fără știrea soborului nostru.*) Este foarte semnificativ, că dela acest sinod au lipsit mulți protopopi, pe cari probabil atitudinea vlădicului lor îi va fi desgustat. Dar și mai semnificativ e, că în preajma plecării sale la Viena Atanasie evită a lămuri înaintea acestui sinod chestiunea unirii, care era atunci încontestabil de cel mai palpitant interes. Sinodul însă, ca o protestare anticipată împotriva celor ce aveau să urmeze, își exprimă dorința ca „*străinii nime să n'aibă a se amesteca în lucrurile cele vlădicești*“ și Atanasie să-și ție scaunul

*) Alexandru Pop, *Desbinarea în biserica Românilor din Ardeal și Ungaria 1697—1701*. București 1921 p. 54—56.

În pace cu cinste, precum l-au finut și alții". Din aceste expresiuni laconice rezultă, că sufletul sinodalnicilor era cuprins de teama unui viitor amestec străin la conducerea bisericii și de a unei schimbări, care avea să împiedece pe Atanasie de a-și ține scaunul „în pace cu cinste”, precum îl ținură antecesorii săi. De teama aceasta era chinuit și *sufletul credincioșilor mirenî*, cari puteau să-și dea seama de povârnișul, pe care luncase Atanasie. Sunt cuvinte și sfaturi deosebit de înțelepte în scrisoarea trimisă de Pater Ianoș, un neguțător bogat din Sibiu, la 13 Martie 1701 lui Atanasie la Viena: „Adu-ți aminte de ai cilit Sinaxarul sfinților, câtă cinste li se făgăduia și sta până la vărsare de sânge. Adu-ți aminte, ce ai făgăduit în mijlocul mitropoliei Bucureștilor?... Lesne este a strica, ci anevoe și greu este a drege în urmă... și nu peste 20 sau 30 de ani, ci și peste 100 tot Sf. Ta vei fi ocărit... Las că mirenii nici unul nu pofteste, măcar de-i va țarcălui împăraul... ce va fi altă poruncă a Înălției Sale: să slujim cu trupurile, *lut ne vom face* sub talpele și sub biruința Înălției Sale. *Iară legea, au rea avem, au bună, nimica nu vom mișca, nici nu avem a primi mai mult, -- până nu va fi cu voia și a tuturor mirenilor, nu numai a popilor. Iar de primești Sf. Ta și popli, numai voi să fiți, iar noi nu vom fi*".*)

Toate sfaturile și protestele acestea nu mai puteau ajula nimic, după ce Atanasie ajunsese sub destoinica epitropisiră a catolicilor din Viena. La 20 Martie 1701 Atanasie se lapădă formal de orice legătură cu mitropolia Ungrovlahiei „supt credința sa cea popească și vlădicească *se jură, se închină și se făgăduiește arhiepiscopului romano-catolic de Estergom*, pe care îl recunoaște „*drept și adevărat mitropolit al său*”. Tot atunci iscăli un revers cu 16 puncte, dintre cari cel mai grav, al 6-lea sună astfel: „De astăzi încolo *mă lapăd* de toată curăspundenția și dătătura în știință prin scrisoare și prieteșugul șismaticilor, a ereticilor și a Craiului sau Vodii Țării Muntenesti, nici o carte de acum înainte cu acela răspuns nu voi avea. *Și nici pe Bucureștean mai mult al meu arhiepiscop și mitropolit a fi nu-l voi cunoaște*, dară *leu într-una cu tot soborul meu arhiepiscopului de Estergom mă smeresc, pre acela a fi mitropolitul meu îl cunosc*, de acesta *în toate*, în care se cade vlădicului ca de al lui mai mare arhiepiscop a-l asculta, *asculta-voiu*. Dară unde a fi lipsă, lui Vodă al Țării Muntenesti sau altui cumva din șismatici a scrii carte, mai nainte carte ci arăta-o teologului și sfinicului meu”. Cu drept cuvânt numește dl N. Iorga reversul acesta iscălit de Atanasie „cel mai înjositor act public, săvârșit până atunci de vre-un vlădică românesc”.*) Peste cinci zile, la 25 Martie 1701 l-au hirotonit în Viena pe Atanasie din nou „întâi diacon, apoi pater, apoi vlădică papistaș” — mitropolitul din Estergom Kollonits împreună cu episcopii romano-catolici unguri din Győr și din Nyitra.

Aflând de cele întâmplate în Viena, mitropolitul Teodosi Vește-meanul din Bucuresii scria lui Atanasie următoarele cuvinte pline de amă-

*) Cf. Alex. Lapedatu, *Pater Ianoș* în „Prinos lui D. A. Sturdza”, București 1903 pag. 302 și urm.

*) N. Iorga, *Istoria bisericii românești* vol. II, 7. 29.

răciune și de durere: „Să știi, că timpul vieții acesteia scurt este și după moarte vei ajunge în iad, împreună cu toți aceia, cu care te-ai despărțit de obștea credincioșilor. călcându-ți jurământul. Ai fost an agit, fără înoidală, de măririle lumești, de aceea ai mai trimis o sfințire, călcând în picioare sfânta noastră mistică biserică a Răsăritului. Ai crezut poate, că prin în-doita sfințire a la vei ajunge la cinste mai mare și cinstea, aceasta a orbit ochii inimii tale, să nu vezi că sfințirea cea de a doua n'a fost sfințire, ci o comedie, și prin aceasta ai luat asupra ta cătușile de foc ale iadului și ai pornit pe căile întunecului, părăsind lumina adevărului " (p. 31.)

II.

Instalarea lui Atanasie s'a făcut la 25 Iunie 1701 în biserica metropolitană din Alba-Iulia, dându-se ordin să participe toți protopopii și preoții aducând cu sine din fiecare sat și câte 2—3 „oameni de cinste". Contemporanul N. Bethlen, cancelarul Transilvaniei spune, că la instalare mulți mergeau *plângând*. În preajma instalării trebuie să fi fost mare fierbere și nemulțămire între Românii ardeleni, dupăcum rezultă din documentele contemporane. Îndeosebi Brașovenii se slătuiau a se împreuna cu toții și-a nu lăsa „să piară legea creștinească din astă țară", căci primind acum pe Atanasie, după moartea lui li se va trimite al'ul *din Viena* și „de om zice, că e papistaș și n'om primi" se va răspunde „și alaltal încă a fost papistaș și l-ați avut".*

De fapt reprezentanții Brașovenilor au avut îndrăzneala, să protesteze cu energie contra lui Atanasie, chiar în ziua instalării, deși întreg aparatul guvernului ardelen a sta la dispoziție spre a-l ocroti și a impune respect tuturor. Astfel Brașovenii fură scoși cu puterea din mănăstire. Dar la ușa bisericii mitropolitane *un preot și doi mireni* strigau în auzul tuturor, că nu pot îngădui instalarea unui episcop catolic în biserica zidită de voievozii Țării Românești. Prin acest protest ei au salvat demnitatea bisericii ortodoxe-române din Transilvania chiar și în ziua, când guvernul ardelen și cercurile catolice din Viena îi pregătiră prin Atanasie înmormântarea cu atâta fast.

La 27 Iunie 1701 Brașovenii și Făgărașenii înaintară în scris, la protopopul Sárosi, protest solemn contra unirii. Pilda lor o urmară în curând protopopii, preoții și mireni din comitatul Hunedorii, cari au protestat cerând să fie îngăduiți a trăi după obiceiul pravilei grecești și românești cu toate tocmelele bisericii, neadăugând și nescăzând nimic. Neavând încătrău, — Atanasie îngădui aceasta la 18 Iulie 1701 dar cu condiția ca „*legea înălatului împărat și cele 4 puncturi* . . să nu le hulească!" —

Tulburările religioase au izbucnit, în Septembrie 1701, și în orașul de scaun al lui Atanasie, în Alba-Iulia. Ortodocșii de aci au cerut una din cele două biserici românești pentru trebuințele lor. Atanasie a refuzat împlinirea acestei cereri și a interzis preoților a boteza și înmormânta pe ceice se împotrivesc „unirii". — Astfel s'a întâmplat că mulți au fost înmormântați ca vitele (tamquam cadavera brutorum) fără sunet de clopote și

*) Sterie Stînghe, Documente I. p. 11...13.

fără ceremoniile obicinuite. Cu toate acestea n'au putut fi înduplecați a-și părăsi legea, ci spuneau că decât să se facă papistași, *mai bine vor trece cu toții în Țara Românească.**

În numele celor prizonieri pentru vechia lor credință protestează cu graiul și în scris nobilul Gavriil Nagyszegi „împuternicitul legal al tuturor credincioșilor ortodocși din Transilvania și părțile anexate” (pag. 46) declarând că ei vor ținea morțiș la legea lor (constantissime adhaerebimus” — 25 Sept. 1701). El a început a răspândi chiar proclamații în numele „universității Românilor neuniți” chemându-i pe toți la o mare adunare. Deaceia a fost prins împreună cu tovarășii săi și aruncat în temnița din Sibiu la 23 Oct. 1701. Nemulțămirea poporului din cauza tuturor acestor persecuțiuni era adâncă și amenința, să izbucnească într-o răsvrătire formală; pentru a preveni această eventualitate, generalul-comandant al Transilvaniei, Ra- butin a concentrat la Alba-Iulia două companii de soldați.

Atanasie spune despre acest Nagyszegi, — care fiind el însuș Român cunoștea foarte bine firea poporului (p. 53) — că ar fi fost un hoț ordinar. În această caracterizare d. Dragomir vede lămurit procedeul iezuiților, cari știu acoperi cu iscusință greșelile aderenților, dar nu au nici o cruțare pentru cinstea personală a adversarului, — și adaugă că „memoriile scrise de Nagyszegi în temnița din Sibiu îl ridică la o înălțime morală, unde nu-l pot ajunge săgețile veninoase ale dușmanilor săi.” —

Sunt deosebit de instructive memoriile sale din 5 și 9 Noemvrie 1701, lămurind cum s'a făcut „unirea” și prezicând tulburările religioase, cari aveau să isvorască din acest act forțat. El arată, *că nici preoții nu înțeleg rostul unirii,***) cu atât mai puțin îl pot înțelege țărani; când vor ajunge însă a pătrunde tainele acestei uniri, vor scoate din casele de piatră pe ceice i-au tulburat în credința lor și îi vor ucide.***)

Deși este întemnițat, spune că *mai bine vrea să moară ori să fie răstignit, decât să-și părăsească religia*. Conjură pe toți, să nu se amestece în chestiuni de religie și de credință, ci să le lase pe acestea în grija lui Dumnezeu, să se poată bucura oricine de libertate sufletească (religionibus dent pacem . . . habeat quisque animae suae libertatem). Despre Atanasie și ceice l-au însoțit la Viena susține, că *n'au fost în drept să facă unirea în numele tuturor Românilor*, nici să vorbească la curtea împăratăscă din Viena în numele poporului întreg despre o chestiune, care și în timpul de față este *multora necunoscută*, cu atât mai necunoscută *ora atunci***)* („nomine totius gentis Valachicae înformarunt Augustam Aulam, cum tamen hodiernum multis haec res sit incognita, ne tum temporis fuisset” — anexe 8.) Nagyszegi a auzit că Atanasie are de gând să pună *câte un soldat la casa fiecărui Român ortodox* și să-l lase acolo până se vor

*) „Valachos omnes in Transalpinam potius secessuros quam catholicos futuros” pag. 42 nota 2.

**) Popae . . . negotium non percipiunt, si autem penetrabunt, ipsimet popae populum pervertent” (anexe p. 6.)

***) Ex domibus lapideis eos qui perturbationem religionis fecerunt. extrahant . . . osabant quencunque, qui eos perturbaverit. (anexe p. 7.)

****) Interesant, că același păreră o exprimă mai târziu consilierul curții din Viena, Bar- tenstein (Kurzer Bericht von der Beschaffenheit der zersrenten zahlreichen illyrischen Nation in kais.-königl. Erblanden. . . Frankfurt & Leipzig 1882 p. 55.

„uni“ toți, dar crede că nici din măsura aceasta nu va profita „unirea“, ci va păgubi împărăția, căci se va pustii ținutul acesta, *oamenii vor cădea să scape cu fuga, căci nu este închisă țara cu zid de piatră* („... regio vastaretur, homines fuga sibi consulerent, quia provincia lapideo muro septa non est“ — p. 11). Urmează o constatare dureroasă și un *desiderat* propriu a indica, în ce măsură *sdruncinaseră* evenimentele bisericești din cursul anilor 1698—1701 *încrederea mirenilor în vlădica și preoții lor*. Constată Nagyszegi, că Românii cei vrednici nu pot ajunge episcopi, fiind săraci; iar de la ceice au câștigat episcopia cu bani și cu daruri poporul român nu poate aștepta *nici un bine!* Deaceea exprimă dorința, ca în fruntea bisericii ortodoxe să pună împăratul *un mirean*, care să nu târguiască vocațiunea sa pe bani („qui vocationem suam non nundinaretur pecunia“), dar acesta să nu fie ales dintre nobili sau bogași, ci să fie om cu frica lui Dumnezeu, priceput, credincios și milostiv . . . *nu din rândul preoților, ci dintre mireni* („non ex sorte popparum, sed sit saecularis homo“ adn: p. 12). Mai adaugă, că după a sa părere amărită și nenorocita națiune română nu-și poate încredința afacerile sale religioase cu totul episcopului și preoților. căci dupăcum vede și dupăcum cetește în multe locuri, toate relele vin dela păstori, iar lucrurile bune dela Dumnezeu („quem admodum videmus, legoque multis in locis, quod a pastoribus omnia mala proficiscantur, bonae res vero a Deo“).

Deși celce scria lucrurile acestea era întemnițat, deci făcut inofensiv pentru cei dela cârma țării, se vede că memoriile lui au pătruns totuș până la curtea din Viena, unde nu au întârziat a face oarecare impresie. Dovadă, că la 12 Decembrie 1701 împăratul Leopold se simți îndemnat a publica *un decret de toleranță* ordonând, ca nime să nu jignească pe Români în libertatea lor religioasă, iar celor jigniți până atunci să li se dea satisfacție, fiind dorința împăratului, ca tot insul să poată trăi pacific în legea sa. Decretul acesta de toleranță a fost publicat și în limba românească, ceea ce dovedește, că el era foarte necesar spre a potoli nemulțămirea celor ce erau de aceleași păreri cu Gavril Nagyszegi și cu tovarășii lui legați în lanțuri și întemnițați la Sibiu. Cum doria împăratul Leopold să fie aplicat decretul acesta de toleranță, a indicat prin faptul că în aceeași zi a dat ordin guvernului ardelean, să aresteze pe protonotarul Sărosi, fiindcă își împlinise datoria de a înregistra protestele Românilor ortodocși. Un an de zile a fost ținut bietul om în temnița din Alba-Iulia. Această procedură a indispus și pe boierii din Țara Românească, dupăcum arată colonelul Wellenstein într'un raport al său trimis din Brașov la 7 Febr. 1702 generalului Glöckelsberg.*) La sfârșitul anului 1702 Sărosi fu liberat din temniță și restituit în fructe; unii dintre cei deținuți la Sibiu muriseră în temniță (p. 62); lui Nagyszegi i s'a ușurat încâtva pedeapsa; la intervenția lui Apor fu slobozit din lanțuri și lăsat să umble liber prin oraș, spre a-și găsi un apărător în fața dietei ardelenene (1/06). Dar dieta aceasta se disolvă fără a se ocupa de procesul

*) . . . Die Boiaren scheinen sehr malcontent, weiln ihrem Vernehmen nach sowohl dem Sárosi als anderen Wallachen hier im Lande einige Ohngelegenheit wegen des Glaubens zugestossen seye, indeme doch vermög des Friedens jeder in seiner Religion ohngekränkt gelassen werden sollte“ C. Giurescu, și N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu* București 1931, p. 121

lui Nagyszegi. Astfel el rămase mai departe în temniță, de unde abia la 20 Septembrie 1703 fu slobozit cu condiția însă de a nu părăsi orașul Sibiu.

Asupririle Românilor ortodocși continuară; la stăruința li Constantin Brâncoveanu însuș ambasadorul englez dela Poartă, lordul William Paget intervine la împăratul Leopold în favorul Românilor ardeleni, dar fără rezultat. Suferințele lui Nagyszegi și ale tovarășilor săi de o parte, brutalitatea generalului Rabutin de alta făcură să amulească de ocamdată glasul împotririi, dar jăratecul nemulțămirii ardea sub spuza acestei tăceri silite.

Atanasie și aderenții săi încurând aveau să îndure o cumplită desamăgire: La 1703 când s'a publicat dietei ardeleni diploma împăratului Leopold din 1701, prin care se confirma unirea și li se puneau în vedere oarecari înlesniri, cele 3 națiuni privilegiate ale Ardealului protestară solemn contra actului împărătesc, care n'a reușit deci să între în deplină valoare de drept. Curtea din Viena ar fi avut mijloace, să caute mai târziu, cu alt prilej potrivit, a îndupleca dieta, să recunoască diploma aceasta. Dar n'a făcut-o, pentru că văzând slăbiciunea lui Atanasie, nu s'a mai simțit obligată a-i împlini făgăduințele.

Mai târziu „unirea” a fost serios periclitată prin acțiunea lui Ioan Țirca, sprijinit de Francisc Rakoczi II și așezat în fruntea bisericii ortodoxe din Ardeal. Dar păstorirea lui ardeleană a fost de scurtă durată și e puțin lămurită din cauza lipsei de documente. După ce armele împăratului din Viena au câștigat biruința în Ardeal, sub ocrotirea lor s'a putut ține iarăși un sinod la Alba-Iulia cu 33 protopopi, cari s'au rostit pentru unire, pentru că mai târziu, la 1711, să se lapede din nou de ea, împreună cu însuș Atanasie. Iezuiții susțin, că aceasta s'ar fi întâmplat din cauza amenințărilor de către aderenții lui Țirca. Iezuitul Hevenesi a reușit însă a stoarce dela ei, către sfârșitul anului, o nouă mărturisire de credință în favorul unirii.

După atâtea balansări și sbuciumări sufletești nenorocitul Atanasie a murit în 19 August 1713 trecând „din această lume cu mare greime.” Iezuiții unguri, al căror prizonier a fost bietul Atanasie în viață, au reușit a-l confisca și în preajma mormântului deschis, numai dâșii rostind aci două cuvântări funebre: una în limba *ungurească* și alta în cea *latinească*.

III.

După moartea lui Atanasie sinodul protopopilor din 9 Noembrie 1713 candidase la scaunul episcopesc pe iezuitul silezian Wenceslau Franz, fost secretar al lui Atanasie, dar împotriva lui Franz se ridicară învinuiri de viață imorală.*) Guvernatorul ardelean, contele Sigismund Kornis sprijinia pe Ioan Pataki, în interesul căruia trimise la Viena o deputație de Români uniți în frunte cu Ștefan Raț. Acesta însoțise la 1701 și pe Atanasie; protopopii îl numiau „*tatăl minciunii*”: la 1703 fu ridicat la rangul de nobil în chip de răsplătă pentru serviciile lui în cauza unirii, deși iezuitul Szunyogh, scrie despre el că era „tot atât de mult unit cu biserica latină pe cât e de unit *focul cu apă*”. Dovadă, că a sprijinit acțiunea episcopului Ioan Țirca, iar fetele și le-a măritat după Greci șiismatici (82).

* Laurențiu Petz l-a acuzat „sub rosa” că cu oarecare „*Ursula contraxit semisponsalitia*” exprimându-se, că iubește mai mult pe aceasta Ursula decât episcopia, f. „Cultura Creștină”, di. I Blaj 1916, nr. 2-3.

Rezultatul delegației fu, că din Viena s'a ordonat alegere nouă. Sinodul electoral din 15 Aprilie 1714 a candidat pe 3 inși: 1) Wenceslau Franz 2) protopopul Pavel din Hațeg și 3) protopopul Dumitru din Alba Iulia. De Pataki nici nu voia să audă protopopii, considerându-l ca pe un *renegat*, care trecuse la ritul latin. Urmă deci al 3-lea sinod electoral la 24 Noembrie 1714, participând la el 2 catolici, 2 iezuți și 40 protopopi români. Aceștia își susțin votul dat în sinoadele anterioare și recomandă din nou în primul loc pe Wenceslau Franz, iar pe Pataki nu-l candidează, fiindcă a disprețuit ritul bisericii românești, are fire despotică și *amenință că va schimba obiceiurile străvechi*. Regimul însă își bătu joc de votul protopopilor în chip frivol. Ordonă al 4-lea sinod electoral care se și ținut la 9 Ianuarie 1715, participând numai protopopul Ionașcu din Veneția Făgărașului, un aderent al lui Pataki, care fu candidat acum cu un singur vot („*unanim*“) la scaunul episcopesc. Astfel se împlini voia guvernatorului Kornis, care nu lipsi a-și exprima cătră Hevenessy dorința ca „statul catolic să înțreacă în număr și putere pe celelalte confesiuni“. Inzădar protestară câțiva protopopi mai bătrâni împotriva ne mai pomenitelor mijloace violente, puse de guvern în aplicare la acest simulacru de alegere a lui Pataki („*insolito more inexcogitabilibusque adhibitis modis et violentiis*“).*)

La 6 Iulie 1716, după ce împăratul făgădui o moșie pentru episcopul unit, scaunul din Roma a încuviințat întemeierea unei episcopii nouă la Alba Iulia („*indulgendum esse erectioni novi episcopatus Albae Iuliae*“). Directorul cameral Ignatie Haan propunea a se da episcopiei unite domeniul Cetatea de piatră; propunerea nu i s'a primit însă sub cuvânt, că aceasta localitate e situată la marginea Transilvaniei, de unde episcopul nu și-ar putea supraveghia în deajuns credincioșii. S'a decis ca noul episcop să-și aibă reședința în Făgăraș în speranța că dela această margine sudică a Transilvaniei propaganda catolică s'ar putea estinde și asupra Olteniei, care ajunsese atunci sub cărmuire austriacă. Înființarea definitivă a episcopiei a urmat la 3 februarie 1721 prin bula papală „*Rationi congruit*“, iar confirmarea lui Pataki ca episcop de Făgăraș la 15 Iunie același an, după ce el de dragul vlădiciei se întorsese dela ritul latin la cel grecesc.

În Făgăraș clădise Constantin Brâncoveanu la 1697—8 o biserică cu hramul Sf. Treime și Sf. Nicolae; principele Apafi își dăduse încă din 1694 învoirea cu condiția însă ca zidurile acestei biserici „să nu fie peste măsură de groase, nici prea înalte din respect cătră cetate, al cărei turn se cuvine să stăpânească împrejurimea“. Din venitele vămii Rucăr și Dragoslavele destină darnicul ctitor 250 *taleri* „ca să fie preoților de hrană și de îmbrăcăminte“, dar numai „până vor ținea legea pravoslavnică, iar de cum va ar schimba legea — adaugă Brâncoveanu — să fie lipsiți de această milă ce am făcut. — Urmasul său Stefan Cantacuzino întări și el acest hrisov de danie la 21 Noembrie 1714, precum îl întări mai târziu și Nicolae Mavrocordat (16 Martie 1719)

Ca ironia și batjocura să fie cu atât mai dureroasă, instalarea rene-gatului Pataki se făcu la 6 August 1723 în mod forțat tocmai în această biserică brâncovenească, în care un preot catolic îl întâmpină pe noul episcop,

*) Cultu Creștină I. c.

rostind o cuvântare *în limba maghiară*: Românii din Făgăraș, cari nu voiau să iasă întru întâmpinarea lui Pataki, erau amenințați cu pedeapsă de câte 12 florini. Preotul ortodox sluji liturghia, pe care credincioșii lui Pataki o ascultară în mod pasiv, ca niște oaspeți. La sfârșitul liturghiei s'au cetit bulete papale în traducere românească. Episcopul Pataki încearcă numai decât să atragă pe Făgărășeni împreună cu popa Toma la „unire”, dar neizbutind, s'a înfuriat de mânia, a pus în obezi pe popa Toma împreună cu epitropul Vasile Pop și i-a aruncat în temniță, iar biserica a luat-o în stăpânire cu ajutorul soldaților nemți, după ce protopopul unit Ionașcu luase cheile prin înșelăciune. Făgărășenii nu au întârziat a cere satisfacție dela căpitanul orașului Simion Boer declarând, întocmai ca la 1701 ortodocșii dela Alba Iulia, că „*mai bie vor părăsi fara decât să primească unirea*”.

Rămăși fără odorul lor de biserică, Românii ortodocși din Făgăraș începură a se întruni la sfintele slujbe într'o casă particulară, dar episcopul Pataki îi scoase și de aici. Mai târziu ei trimit jalbă la curtea împărătească din Viena, arătând nedreptatea, și fărădelegea săvârșită de Pataki. Intervenți cu rugămintele să-i văduva lui Constantin Brâncoveanu adăugând că acest episcop vrea să-i răpească și biserica dela Sâmbăta de sus. Camera aulică din Viena înțelegând nedreptatea, s'a făcut bieților oameni, dădu ordin lui Pataki, să le restituie biserica. Acesta însă căuta să-și justifice fapta afirmând un neadevăr, anume că regele ar fi *dăruit* uniților această biserică, pe care papa s'a grăbit a o declara *catedrală*. El acum nu o poate restitui, până ce nu o va degrada papa iarăși la treapta de biserică parohială. Pe preoții șismatici spune că i-a oprit a sluji într'însa fiindcă „fură lucrurile bisericii și le duc în Țara Românească”. Camera aulică din Viena provocă pe Pataki încă *de două ori*, să restituie biserica, amenințându-l chiar cu raport la rege și cu destituirea. Dar Pataki, știindu-se sprijinit de membri catolici ai guvernului ardelean, se împotrivi până la sfârșit poruncilor de restituire. În Octomvrie 1727 Doamna Marica, văduva lui Brâncoveanu cere din nou curții din Viena restituirea bisericii. Cererea a rămas însă fără rezultatul dorit, ca și a Făgărășenilor. Dl Dragomir încheie expunerea privitoare la aceste peripeții ale bisericii brâncovenesti cu următoarele reflexiuni motivate: „birocrația din Viena, prin faptul că zădărnici pronunțarea unei sentințe, consfinți unul din *cele mai nelegiuite și rușinoase* acte săvârșite împotriva noastră: răpirea bisericii din Făgăraș”. (107)

Oricât de fanatic și hiperzelos era Pataki în răspândirea „unirii”, n'a reușit să stărpească sămânța ortodoxiei românești din Ardeal. Au mai rămas în diferite părți sute de preoți ortodocși, cari se sfînțiau pe la bătrânul episcop Dosofteiu din Maramurăș, prin Muntenia și Moldova, pe la Arad și Timișoara. El însuși fu silit a recunoaște că „schisma mai dăinuiește în multe locuri”. La 3 Iunie 1727 se plângea, că voind să introducă oarecare modificare catolică în slujba liturghiei, nici preoții săi nu l-au ascultat, ci au continuat a face slujba *după vechia datină*.

După moartea lui Pataki, întâmplată la 29 Octomvrie 1727, biserica greco-catolică a fost condusă de superiorul iezuiților din Cluj, paterul Adam Fitter.

La 4 Iunie 1728 se întruni sinodul electoral în Alba Iulia, fiind condus de episcopul romano-catolic Ioan Antalffy și de Fitler. Acesta din urmă nu o cuvântare *ungurească*, iar sinodul însuși ceru dela curte supunerea episcopului unit sub jurisdicția episcopului romano-catolic din Alba Iulia și a ierarhiei catolice din Ungaria*). „Atâta lipsă de demnitate — observă dl Dragomir — n'a mai dovedit nici odată clerul românesc din Ardeal“.

Paralel cu această decadentă și înstrăinare ni se înfățișează atitudinea plină de conștiință religioasă și națională a Românilor brașoveni, cari n'au îngăduit nici un moment întreruperea legăturilor duhovnicești cu mitropolia Ungrovlahiei Teodosie Veștemeanul, Antim Ivireanul, Mitrofan și Daniil. Trimiși de ai lor mergeau în delegație la București dovedind, că nu sunt nici decum amestecați „la unire“. Astfel au fost pe la mitropolitul Teodosie, pe la Stolnicul Constantin Cantacuzino, pe care l'au găsit „prea învățat și filosof“, pe la însuși Constantin Brâncoveanul despre care spun cu mulțămire că l-a învățat de ajuns și „i-a întărit cu cuvintele“. — Iată unde au reușit ei să aște un sprijin însemnat în lupta pentru apărarea independenței și libertății lor sufletești! La 5 Maiu 1723 *Românii din Țara Bârsei* exprimau nestrămutata lor hotărâre de a rămâne statornici în credinși „cu glas mare“ și în cuvinte de un frumos avânt apostolesc: de sfânta noastră credință „nici sabia, nici focul, nici închisoarea, nici nevoia, nici foamea, nici goana, nici moartea să nu ne poată despărți“*). Și nu l-a putut despărți nici pe ei, nici majoritatea poporului român din Ardeal.

Zadarnic poțea episcopul Pataki, să fie pomenit și nu nele lui la liturghie, Brașovenii răspundeau „cumcă nu se primesc dogmele mării sale de nime, nici se va pomeni în biserica noastră vlădică unită“. — Zadarnic se umplea Pataki „de otrava mănii“ amenințându-i că nu le va da pace „până la moarte“. Ei rămăneau neclintii pe lângă hotărârea exprimată atât de puternic și la 1698 și la 1701 și la 1723 și mai târziu în nenumărate rânduri.

La 1724 generalul Tige a interzis Brașovenilor a mai sta în vre-o lezătură cu mitropolia din București pe motiv că aceasta se află „în țara turcului“, le-a permis însă a intra în legături ierarhice cu episcopia Râmnicului, care după 1718 (pacea dela Passarovitz) se afla „în țara împăratului nostru“. Mai târziu intrară în legături cu mitropolia sârbească din Carlovitz, trimițând chiar deputați brașoveni la congresul național-bisericesc al Sârbilor. Mitropolitul Vichentie Ioanovici le făgăduise tot sprijinul. De sigur cu știrea lui sosi la Brașov cătră sfârșitul anului 1735 episcopul din Cruședol, Nicanor Meletievici, întâmpinat la Codlea și adus cu cinste, în sunet de clopote în biserica din Brașov, unde cu 2 ani înainte, episcopului greco-catolic Inochentie nu i s'a dat voie nici măcar să stea în strana vlădicească*).

Acest Meletievici institui ca protopop la Brașov pe Radu Tempea un vrednic și luminat păstor sufietesc, înfățișat de dl Dragomir ca un „admirabil luptător pentru independența politică și bisericească a Românilor“,

*) „... causas gravioris momenti ad episcopum latinum deferantur, ipso vero, p o majori gravitate cause minime sufficere valente ad archiepiscopum colocensem (velut transilvanienis episcopi latini metropolitani) pariter deferantur“ pag. 111. no. a 2.

*) Sterie Stinghe, Istoria bisericii Scheilor p. 56 și urm.
Stinghe o. c. p. 110...116.

ca unul care, fiind prigonit mai târziu de elementul săsesc, avea curajul să spună în euzul tuturor că „nu va pleca capul la poalele Saşilor”. Tot un astfel de protopop luptător a fost şi urmaşul lui Radu, Eustatie Vasilievici, care călători în interesul bisericii sale la Belgrad, la Carloviţ, unde Românul braşovean Vlad Mălăescu era secretarul mitropolitului sârbesc, şi mai târziu la Petersburg, deschizând astfel orizonturi nouă în lupta Românilor ortodocşi din Ardeal şi trimiţând pe fiul său Dimitrie Eustatievici — autorul celei dintâi gramatici româneşti şi directorul celei dintâi şcoli normale de învăţători, deschise în Sibiu pe la 1790 — să studieze în vestita academie teologică din Kiev.

Legăturile acestea cu Românii din principate, cu Sârbii şi cu Ruşii, nelinisteau însă pe cei îngrijoraţi de soarta unirii. De aceea consilierul din Viena, Iuana, cerea, să nu se mai permită mitropolitului sârbesc nici un amestec în treburile bisericii din Ardeal, căci se surpă sfânta unire; să nu se mai îngăduie şismaticilor nici măcar temporar vre-un episcop (Meletievici se întorsese la Cruşedol, fiind ameninţat cu escortarea), deoarece toţi Românii din Ardeal au primit unirea pe timpul împăratului Leopold. Acest neadevăr istoric, proclamat pentru întâiaş dată de consilierul amintit, la începutul anului 1736, fu îmbrăţişat de cercurile catolice cu deosebită pasiune şi transformat cu timpul într'un fel de dogmă a politicii de stat, cu toate că o serie nesfârşită de manifestaţiuni periculoase ale poporului român ardelean dovediră cu prisosinţă imposibilitatea de a o susţine şi duce la biruinţă.

La 1743, când delegaţi braşoveni se înfăţişară din nou la congresul sârbesc, comisarii imperiali au protestat, dar congresul a susţinut părerea că, după ce episcopia Râmnicului a ajuns din nou sub Turci, biserica ortodoxă din Ardeal trebuie să rămână în legătură nemijlocită cu mitropolia ortodoxă sârbească din Carloviţ.

IV.

Pe episcopul Inochentie Micu-Klein „caracter inflexibil şi temperament vioiu, sanguinic” (177) îl înfăţişează autorul, cu drept cuvânt ca pe o jertfă politică a unirii. La începutul păstoririi sale era şi el destul de zelos pentru unire, cum dovedeşte faptul, că la 1730 ceru să fie puşi sub jurisdicţia sa, *cu ajutor armat*, toţi preoţii şismatici, numărul cărora se urca la 486. Mai târziu s'a convins că politica unirii a adus pentru Români „o lungă serie de desiluzii”. Când a cerut respectarea promisiunilor împărăteşti cuprinse în diploma (a II-a) lui Leopold din 1701, i s'a răspuns că conceptul original al acestei diplome *nu se găseşte*. Astfel împărăteasa Maria Teresia a confirmat la 9 Sept. 1743 numai diploma I-a, din 1699. Înzadar a protestat Inochentie. Înzadar arăta în memoriile sale nedreptăţile săvârşite de funcţionarii statului şi de domnii feudali faţă de preoţii uniţi pe cari „li prind, li judecă, li pedepsesc, iar pe soţiile şi copiii lor li aruncă în temniţa”, — măsurile de îndreptare a acestei situaţii intolerabile întârziiau într'una. Iar când a îndrăznit să ceară, ca poporul român să fie considerat ca a 4-a naţie politică în constituţia Transilvaniei, fiindcă „însăş legea firii porunceşte, că celce poartă sarcina, să poarte şi folosul”, — dieta ardeleană din 1744 abia

se îndură a recunoaște libertatea bisericii unite (art. VI) și a primi pe nobilii români uniți între națiile privilegiate, dar fără ca ei să poată constitui o nație deosebită (art. VII). Curtea din Viena îl sprijinise la început cu „nădejdi mângăitoare“, dar și acolo avea elementul unguresc o influență cu mult mai mare, decum ar fi putut s'o aibă un vlădică român din Ardeal. Staturile ardeleni spuneau că Inochentie cere „ceea ce clerului și plebei valahe, după firea ei..., nu-i se cuvine niciodată“, căci „Valahii sunt tâlhari, hoți și leneși“. Episcopul Inochentie răspundea: „Nu trebuie să vă mirați, căci bieților oameni în afară de piele nu le lăsați nimic, cu ce să se hrănească. Oare nu Românii vă lucrează oțele, minele de fier și de aur, iar de pe unii nu despoiați și pielea?“ Staturile ardeleni ziceau: „Clerul și poporul român nu s'au unit din inimă“. Vlădica răspundea: „Cele ce sunt ascunse în inima omului numai Dumnezeu le poate judeca“.

Într'un rând Inochentie fu întrebat de contele Toroczkey, dacă Românii sunt în adevăr uniți cu biserica romano-catolică? Episcopul a răspuns afirmativ accentuând însă că așteaptă să li se dea și uniților „aceleași beneficii, de care se bucură romano-catolicii“.

„În chipul acesta unirea nu este adevărată, ci condiționată și clerul român mărturisește unirea numai pentru folos“ — zise contele, iar episcopul Klein replică hotărât: „Eu și clerul meu ne-am unit sub condiția de a obține acele beneficii și foloase, de cari se bucură romano-catolicii, altminteri dacă nu ni se dau, ne am face chiar și Turci“ (p. 134).

La 25 Iunie 1744 ținut în Blaj un sinod, la care participară aproape toți protopopii, cărora episcopul le puse întrebarea categorică: „Dacă toate câte s'au făgăduit Românilor uniți, nu s'ar putea dobândi, mai voesc ei să țină unirea ori se lapadă de ca?“ La această întrebare s'a produs un freamăt între ascultători și — cum arată raportul unui contemporan — de atunci și mai tare s'a răspândit „schisma“.

Această atitudine a episcopului trezi bănueli în cercurile catolice din Ardeal, unde începă a fi considerat ca un răzvrătit și trădător de patrie. Chemat la Viena, să se „purifice“, — se trezi pe neașteptate în fața unei comisii de judecată, care îi prezentă numai decât un registru al afirmativelor sale păcate. A înțeles că era prins în cursă și nu-i mai rămânea decât o singură cale de scăpare: să încerce doar' va găsi la scaunul papal din Roma dreptatea, pe care o ceruse zadarnic dela curtea împărătească din Viena. Dar papa socoti, că nu e bine să se strice cu puternica împărăție habsburgică de dragul unui prigonit vlădică românesc. Și astfel pe Inochentie îl înghiți de viu mormântul exilului.

Concluzia practică a luptelor încordate și a experiențelor sale amare nu o mai putu trage el însuși. Nu lipsi însă a o trage vicarul său: protopopul Nicolae din Balomir, care părăsind unirea, călători prin Rusia și Țara Românească, spre a dobândi sprijin în lupta pentru biserica străbună, a cărei cauză dreaptă începă a ieși la iveală și a se afirma cu atât mai puternic, cu cât persecuțiile și mijloacele teroristice aplicate spre exterminarea ei deveniau mai numefoase.

V.

Căderea lui Inochentie fu accelerată și prin coincidența întâmplătoare, că tocmai în primăvara anului 1744 se ivi în Ardeal călugărul sârb Visarion,

spre care alergau masele poporului ascultându-l și privind la el „ca la un înger coborât din cer“. Drumul lui dela Dobra până la Sibiiu a fost o adevărată cale de triumf și efectul cuvintelor lui s'a simțit uimitor de repede, ceea ce îndemnă pe episcopul Inochentie să constate cu durere la sinodul din 6 Iulie 1744, că poporul nu mai vrea să cerceteze bisericile unite, nici să asculte de preoți uniți, își îngroapă morții fără prohod, iar copiii și-i botează prin femei bătrâne.

Visarion era om tânăr, abia de 30 ani, și călugăr simplu, nu erudit. Nu poate fi considerat ca un merit al său personal efectul trecerii lui prin satele ardeleni, ci ca o manifestare aproape spontană, ca o izbucnire a nemulțămirii și amărăciunii, care se înrădăcinase în sufletul poporului îndată ce a prins de veste că preoții s'au abătut în câțva dela credința lui stăbună. Visarion fu deținut în Sibiiu și luat la întrebări. El nu-și pierdă cumpătul, era scump la vorbă, evitând a da prea multe lămuriri asupra acțiunii sale; mărginindu-se a constata că „unirea“ formează o abatere dela credința bisericii ortodoxe și că „uniții au două religii, ei nu țin însă nici una, nici pe cea catolică și nici pe cea răsăriteană, el însă i-a îndemnat, să se țină ori de una ori de alta“ (p. 139). Țăranii din mai multe sate au alungat preoții uniți, cum au făcut Săliștenii, cari și-au adus numai decât preoți ortodocși. Dar aceștia au fost ridicați și aruncați în temnița din Sibiiu, fapt care a alarmat pe toți locuitorii din sat, i-a făcut să alerge cu mic cu mare la Sibiiu (9 Ianuarie 1745) și să ceară liberarea acestor preoți nevinovați. Generalul-comandant amenință, că dacă nu se împrăstie mulțimea, va da ordin să fie pușcați (Feuer in dieselben geben zu lassen). Magistratul sibiiian însă a reușit să-i potolească, înduplecându-i să trimită numai câțiva dintre ei, spre a le înainta jalbele în scris. Urmarea a fost totuși că țăranii Daniil Milea, Stan Borgia și Dumitru Steflea au trebuit să stea patru ani în temniță, fiindcă avură îndrăzneala să-și apere legea și biserica străbună.

Cerându-i-se clerului unit propuneri potrivite a pune stavilă mișcării pornite contra lui, exprimă părerea că această mișcare ar fi fost pricinuită de călugărul Visarion și de alți preoți veniți „din Muntenia și Moldova, ca să cufteere satele. Ei învățau poporul nu numai să osândească unirea și să nu recunoască pe preoții uniți, ci și că cei grijiți cu tainele uniților sunt pe veci condamnați. Opriră deci pe oameni, să mai stea de vorbă cu preoții uniți amenințându-i cu afurisanie și declarând că uniții au profanat bisericile și astfel aceia, cari le frecventează, păcătuiesc greu.“ —

Spre curmarea răului preoții uniți propuneau măsurile următoare:

1. Să nu se permită intrarea nici unui preot din afară în Transilvania, iar aceia dintre Români ardeleni, cari ar vrea să treacă prin vre-un pas în Moldova ori în Țara Românească, să fie examinați, oare nu merg cu scopul de a se hirotoni preoți. Dacă în adevăr s'ar dovedi aceasta, să fie predați celui mai apropiat jude, aruncați în temniță și pedepsiți.

2. Preoții neuniți împrăștiați pe sate să fie arestați de cătră puterea lumească.

3. Să se împună poporului, dar mai ales juzilor cercetarea bisericei, sub amenințarea unei pedepse de 40 fl.

4. Să se împună preoților neuniți sarcini publice.

5. Iar preoții uniți să fie recomandați spre protecțiune funcționarilor din comitate și districte „față de obrăznicia plebei amăgite”... „Rușinoasă pagină — observă d. Dragomir — pentru istorie care trebuie să înșire între cei mai mari și mai puțin loiali dușmani ai bisericii noastre pe proprii săi fii” (p. 148).

VI.

Este deosebit de frumos și instructiv capitolul următor, în care autorul zugrăvește în colori vii și în cuvinte mișcătoare „eroismul religios al poporului”, care s'a revoltat în cele mai multe sate din Sudul Transilvaniei, când prin o proclamație a guvernatorului Ioan Haller (din 6 Aprilie 1745) i s'a adus la cunoștință că M. Sa Împărăteasa nu permite să fie răsturnată „unirea”, ci o va susține cu orice mijloace, chiar și cu forța. Poporul din Rășinari a luat cheile bisericii, alungând pe protopopul unit și pe preoți. Magistratul din Sibiu a reușit a împăca spiritele, dar Românul renegat *Petru Dobra*, directorul fiscal a intervenit cerând arestarea corifeilor atât din Rășinari, cât și din alte sate. Uniții din Făgăraș, spuneau că s'au dus la preotul unit Vasile și l-au întrebat, dacă suferă vre-o schimbare prin unire legea și pravila cea de ritul românesc răsăritean? Atunci Vasile s'a jurat pe credința sa de preot, că prin unire legea lor nu suferă nici o schimbare, „dacă vom simți vre-o abatere dela credința noastră — noi ne vom lăpăda cu totul de unire” (159).

Cei din Alba-Iulia au protestat din nou în mod solemn contra unirii, declarând că nu au fost și nu vor fi *niciodată uniți*. Interesant e și cazul din Vinți, unde s'a ridicat întreg poporul din sat întru apărarea preotului său ortodox spunând că toți sunt „gata a pecetlui cu sânge credința către crăiasa, dar cum sufletul aparține lui Dumnezeu care l-a zidit și răscumpărat su sfânt sângele fiului său, — ei nu-l jertfesc nici unui om pământean și nu-și părăsesc legea veche de dragul nimănui, nu pot să se despărtească de preoții lor, pentru a primi alții, uniți, ci mai bine vor muri, ca să-și dovedească astfel stăruința neclintită în vechia lor credință” (162).

Această atitudine eroică a poporului român nelișiția foarte mult pe catolicii din guvernul ardelean, ca și pe împărăteasa Maria Terezia care se simți îndemnată a declara la 13 Maiu 1745 că „uniții de ritul precesc sunt catolici întocmai ca și cei de ritul latin”. Guvernul ardelean se grăbi însă a o lămurii, că nu e bine să afirme lucrul acesta, deoarece el a trezit nedumeriri chiar și mai înainte, când în clauza de aprobare a articolelor dietale VI și VII din 1744 se spunea că „și uniții sunt catolici. Oamenii își închipuiau astfel, că preoții i-au înșelat și le-au împus, fără de știrra lor ritul latin, pe care îl urase din adâncul inimii” (p. 163).

Măsurile, pe cari voiau să le aplice catolicii din Ardeal față de Români, nu erau potrivite a liniști spiritele. Deaceia împărăteasa Maria Terezia delegă pe episcopul rutean din Mișcolț, Maunil Olsavsky (la 30 Aug. 1745) să facă o vizitație canonică între Români ardeleni. Acesta propuse aplicarea unor mijloace și mai draconice contra ortodocșilor; spre a-i lipsi de preoți, socotia că ar fi potrivit să fie rugat patriarhul din Constantinopol a opri pe vlădicii din Muntenia și Moldova de a mai sfinți preoți pentru Ardeal.

Examinele propunerile lui Olsavsky de către statul catolic ardelean, acesta constată că sunt prea severe, cerând arestarea unui număr prea mare de preoți și țărani neuniți, ceea ce ar trebui să se facă fără sgomot, ca să nu aște domnitorii șismatici ai țărilor învecinate, căci ar putea să se răsbune asupra catolicilor dela ei.

În sfârșit la 15 Aprilie 1746 împărăteasa iscăli *trei decrete* în chestia tulburărilor religioase din Ardeal. Prin cel dintâi mustră guvernul, că nu a procedat destul de sever și ordonă arestarea tuturor preoților sfințiți în Țara Românească și a celor ce părăsind unirea, au devenit apostazi. Prin al doilea, trimis numai guvernatorului și consilierilor catolici, exprimă dorința de a se evita orice violență, de a nu se așeza prea multă miliție în satele românești, ca nu cumva să pară că regina ar vrea să șteargă cu totul ritul grecesc. Propunerea lui Olsavsky relativ la patriarhul din Constantinopol nu fu luată în seamă. Tot asemenea fu abandonată și propunerea cancelariei aulice din Viena de a se prinde toți preoții români ortodocși din Ardeal, ca să fie internați în districtul Brașovului. Iar prin al 3-lea decret cerea, să se publice o proclamație către popor, arătând toate binefacerile pe cari dânsa, precum și tatăl și moșul ei le-a revărsat asupra „neamului românesc” și amenințându-i pe toți cei ce vor călca poruncile ei cu pedeapsă grea ca pe unii, cari s’au făcut vinovați de „crima nesupunerii”

Contrazicerile dintre aceste dispoziții, emanate în aceeași zi și din, același loc, sunt destul de evidente. Ele arată de o parte șirtenia, de alta perplexitatea curții din Viena față de situația creată în Ardeal prin o politică religioasă brutală și mioapă.

În aceeași zi fură numiți 4 *protectori ai unirii* (comisari regești cu depline puteri) în persoana magnaților catolici Gheorghe Pongrácz, Ignatie Bornemissa și a Românilor renegați Petru Dobra și David Mariafi de Maxa, fost secretar al episcopului Pataki. Acestora li s’au dat instrucții, să fie arestați preoții ortodocși, să fie bătuți credincioșii lor și pedepsiți cu bani satele românești, cari îi țin. Totodată s’a dat ordin să fie prins episcopul ortodox din Silvas, să fie deținuți doi țărani fruntași din Alba-Iulia și Binținți, iar capela Românilor ortodocși din Făgăraș să fie închisă deoarece „nu se poate tolera o capelă șismatică lângă o biserică unită”. Făgărașenii s’au împotrivit, făcând amintire de protestul lor din 27 Iunie 1701 contra unirii. Maria Terezia porunci, să se caute documentul acesta și să fie *nimicit împreună cu alte instrumente* ce s’ar mai afla prin arhive și ar putea fi folosite în paguba unirii (177).

S’a început un adevărat regim de teroare, excelând în prigonirea preoților și a țăranilor ardeleni în deosebi Românul reneгат Petru Dobra nepotul lui Ștefan Rațiu, crescut de Iesuiți ca romano-catolic. El afirma că dragostea de neam îl face atât de zelos pentru unire și catolicism, ca să nu ajungă Românii „în servitutea clerului protestant”. Dar aceasta era o vorbă de mântuială. Dragostea lui de neam apare în colorile cele mai înfiorătoare din mulțimea perzecuțiilor pornite de el contra preoților, preoteseilor, țăranilor și satelor românești, ca și din expresiunile dure, cu cari e împănât memoriul său din Ianuarie 1749, numind pe Români „nație îngrată” „...”, „obraznică cohortă” „...”, „gunciu scelerat” și „trădători”, fiindcă,

săvârșiră păcatul de a-și apăra, cu prețul atâtor suferințe, legea străbună: 5 preotese au stat 2 luni în temnița din Sibiu*). 4 Jinari „au zăcut 7 săptămâni în Uioara pentru lege... noaptea îi băga în temniță cu scara în pământ și-i răstigneau în belciugi de fer și le băga un lanț printre picioare și puneau la capătul lanțului lăcal“. Orlășenii se plâng, că le-au prădat 15 sute de fiorini preoții uniți și nemții**). Săliștenii arată, că un om de al lor a murit în prinsoare, 4 preoți au stat în temniță 4 luni, altul a fost legat împreună cu fiii săi ca dobitoacele. Tot ei se jeluesc mai târziu că „de când a venit vlădica Aron, toate temnițele le-a umplut de robi preoți și mireni, cari nu s'au mai făcut din zilele lui Maximilian și Dioclețian, împărații cei tiarni“ (153). Din Poiana 16 oameni au fost închiși 14 săptămâni***), iar preotului Maniu — dus la Blaj — pe drum i-au degerat picioarele de i-au căzut amândouă (149). Popa Cosma din Deal a stat 60 de săptămâni în temnița din Bălgrad.

Țăranii români Ioan Oancea din Făgăraș și Oprea Miclăuș din Săliște, împreună cu popa Măcenic din Sibiel, cu popa Ioan din Aciliu, cu călugărul Nicodim ș. a. nu pregetară să alerge pe la curtea din Viena, înaintând jalbe contra prigonitorilor din Ardeal și cerând libertate religioasă pentru toți.

La 1748 Maria Teresia e nevoită a trimite guvernului ardelean un re-script pentru „conținerea prigonirilor. Guvernul întărește cu publicarea lui în mod intenționat. Poporul se alarmează din această cauză, ține o adunare la Săliște, iar în 23 Decembrie 1748 pornesc țăranii la Sibiu, înaintând guvernatorului Haller, o cerere, ca să le publice decretul. S'a păstrat textul latinesc al acestei cereri, din care se vede lămurit, cum a fost înșelat poporul timp de o jumătate de secol: „Preoții întrebați de credincioșii lor, dacă sunt ori nu uniți, ... s'au jurat nu numai pe pâine și vin, ci chiar pe copiii lor că, ei nu sunt uniți, iar oamenii i-au crezut ca pe niște păstori sufletești. Mai târziu însă au aflat că, preoții au trecut la unire, deaceia s'au înstrăinat de ei; căci dacă s'au unit păstreze-și pentru dânsi unirea, de care țăranii nu vor să știe, fiindcă dânsii nu au fost niciodată uniți.*)

Guvernatorul Haller, după ce s'a sfătuit cu vicariul Petru Aron și cu protectorul unirii Petru Dobra, le-a spus că părăsirea unirii nu e îngăduită sub nici o condiție. Preoții și mai mulți țărani au fost arestați, iar în satele Săliște, Galeș, Tilișca, Valc, Sibiel și Cacova au fost așezate două companii de soldați nemți, ca să frângă rezistența poporului. „Si de betejește un om — spun ei în jalba înaintată la 1749 mitropolitului sarbesc din Carlovitz — duc nemții popii cei uniți de-l cuminecă și de moare un om, iară-i duc nemții de-l îngroapă și pătimim de frica nemților și de a popilor, și de se naște vr'un prunc, aleargă popii cu nemții de-l botează cu de-asila. Si care om nu vrea să meargă cu popii cei uniți la biserică, îi trage întâi câte 50 de

*) Anexe pag. 138. **) pag. 143. ***) pag. 148.

**) „popae nostri nobis insciis obiverunt et se univerni cumque nos advenissemus eos jam u. itos esse, obicimus ipsis: Dominationes, fors vestrae se se. Jam univerni? Illi pane manibus suis comprehenso genibusque flexis, jurarunt non solum ad panem et vinum, verum etiam ad liberos suos, quod ipsi non essent uniti. Quibus nos, tamquam spiritualibus Pastoribus credidimus. Expost vero rescivimus eosdem unioni sese addixisse: quam tandem ob rem, nos ab illis recessimus: quia si illi se univerni, servant sibi unionem, quam nos non servabimus, qui nunquam uniti fuimus“. Anexe Pag. 68—69.

*** liberec pag. 88.

bani, a doua oară câte 1 florint și merg la cărciumă și-i beau. Și umblă pe uliță tot beți nu ca preoții, ci ca ijucluși cei răi, și până acuma ne chinuiesc împreună cu nemții și zic, că-i porunca înălțatei crăiesc".*) Iată la ce sdruncinare cumplită au împins mijloacele teroristice patriarhala legătură dintre turmă și păstor!

Sunt foarte bine scrise capitolele întitulate „*Opera unui renegat*“, înfățișând activitatea lui Petru Dobra ca protector al unirii și „*Un erou al credinții*“, în care schițează mucenicia țaranului săliștean Oprea Miclăuș, om de o impunătoare energie și admirabil avânt sufleteș, aruncat în temnițele din Ruffstein, unde a și pierit după vre-o 30 de ani de suferințe rămânând însă amintirea luptei sale pentru apărarea credinței ca una din cele mai frumoase glorii ale bisericii românești.

În urma repecțitelor memorii înaintate de Oprea Miclăuș la curtea din Viena, conferința ministerială din 7 Noembrie 1750 constată că „nu există în Ardeal Români ortodocși“, că poporul român e prost și îndărătnic, chiar temerar; exprimă însă temerea, că dacă se va proceda față de dânsul cu aceeași rigoare, ca în trecut, va emigra în Țara Românească, păgubind prin aceasta considerabil tezaurul statului. Se impunea deci oarecare moderațiune, mai ales, că în aceeași conferință ministerială s'a discutat și intervenția diplomatică a țarevnei rusești. De o parte Oprea Miclăuș reușise a intra în legături cu reprezentantul Rusiei la Viena, înaintând și acestuia jalbe și memortii în interesul Românilor ardeleni. Iar de altă parte, fostul vicar al lui Inochentie Clain, protopopul Nicolae Pop din Balomir, călătorind în Rusia, trezi interesul celor mai hotărâtori factori de acolo pentru problema religioasă din Ardeal, dupăcum a reușit a-l îndemna și pe Gheorghe Ghica, Domnul Țării Românești să publice la 14 Maiu 1750 un hrisov, prin care chema Români ardeleni să treacă munții și să ocupe locurile rămase fără stăpân („*terram desertam*“)* Iar călugărul Nicodim, călătorind și el prin Rusia, cerea ca biserica Românilor ardeleni să atârne de adreptul „de Sf. Sinod al bisericii rusești.“

VII.

În curând se ivi un nou protector al Românilor ardeleni în persoana mitropolitului sârbesc Pavel Nenadovici, om cu multă trecere la curtea din Viena. Fiind el scurt timp și episcop la Arad, avu prilej sa cunoască suferințele religioase ale Românilor din districtul Hălmașului, care a rămas sub jurisdicția episcopului aradan, cu toate că la 4 Februarie 1750 i s'a denegat acestuia dreptul atât de firesc de a-și vizita în persoană credincioșii. La 1752 însă a fost îngăduit vicarul uniților Petru Pavel Aron a face o vizitație canonică în Hălmașu, unde sunt amintite 7 chineziade românești cu mai multe comune, între care și una cu numele semnificativ de Bășărăbeasa (p. 232).

Pavel Nenadovici n'a întârziat a descoperi curții din Viena toate abuzurile săvârșite de funcționarii administrativi și de vicarul Aron cu acest prilej. Preoții și țărani s'au refugiat de groaza lor în munți și prin păduri. 3 preoți au fost prinși și aruncați în temniță. Români din Hălmașu se je-

* Anexa pag. 90.

luiesc către Nenadovici scriind: „Noi mai bine ne jertfim viața și capetele decât să ne părăsim religia ori ceva din dogmele bisericii răsăritene.“

Arhimandritul mănăstirii Hodoș Bodog, Vincențiu Prodanovici, vicarul episcopului aradan Sinesie fu trimis în Sept. 1752 să viziteze Hălmagiu. Organele administrative însă nu-l lăsară să între decât în 7 sate. Fișpanul (prefectul) Hollaki nu îngădui pe nime, să se apropie de el. Preoții și țărani români au reușit totuși să arunce în trăsura lui 2 petiții, din cari se pot cunoaște cumplitele lor suferințe: Oamenii cari n'au voit să primească unirea și să subscrie o listă prezentată de vicarul uniților Petru Pavel Aron, au fost bătuiți crunt, încât le curgea *sângele prin haine* și apostrofați cu cuvintele: „mergeți la Sârbi, să vă ajute!“ (pag. 243). La 1753 urmează altă vizitație canonică din sat în sat. Cu acest prilej Românii din Hălmagiu alungă preoții uniți, ocupă cu puterea biserica de piatră, zidită din timpul cărmuirii turcești și la somațiunea de a restitui cheile bisericii, răspund hotărât: „*tăiați-ne, omoriți-ne, dar cheile nu vi le dăm!*“ (pag. 247). Atunci fu trimisă o companie de soldați (muschetari) asupra lor, să-i înspăimânte. Însă fără rezultat. S'au făurit în pripă liste falsificate în mod tendențios arătând, că ar fi 702 familii unite și 105 familii ortodoxe. Aceasta era cea din urmă sforțare „cântecul de lebedă al oficialității catolice“.

Căci la 10 Maiu 1754 își încep activitatea în Hălmagiu altă comisie, condusă de consilierul Seeberg și asistată de Moise Putnic ca reprezentant al mitropolitului Nenadovici. Din 50 de sate toți Românii s'au declarat ortodocși, numai 4 țărani uniți și 3 preoți. Chiar și cei 35 de înși, cari fuseseră amăgiți cu prilejul vizitației canonice a vicarului Aron, au voit să se întoarcă în sinul bisericii ortodoxe, dar nu li s'a îngăduit, să facă pasul acesta.

Cu acest „triumf al ortodoxiei în Hălmagiu“, care deschidea tuturor Românilor ardeleni o perspectivă frumoasă și înviorătoare, se termină expunerea D-lui Dragomir, pe când documentele publicate la „Anexe“ merg ceva mai departe, până la anul 1761, cuprinzând o mulțime de momente dramatice din activitatea popii Cosma din Deal, a protopopului Ioan Piuariu din Sadu și din răscoala lui Șofronie din Cioara, sub a cărui conducere țărani răsvrățiți voiau să ocupe Alba-Iulia și să dărâme Blajul (207) astfel încât Petru Pavel Aron de frică s'a refugiat la Sibiu (2 8).

Materialul bogat din aceste documente contemporane sperăm, că va fi prelucrat în partea a doua a cărții. Ar fi de dorit ca aceasta să apară cât mai curând și să fie la același nivel științific ca și partea întâia, al cărei cuprins am cercat să-l schițăm pe scurt în cele premergătoare.

Așa cum se înfățișează cartea D-lui profesor Silviu Dragomir — ca o strălucită icoană a tenacității și energiei poporului român ardelean — este, fără îndoială, una din cele mai interesante și mai izbutite monografii istorice, cu care se poate mândri literatura noastră.

I. Lupaș.

Critica științifică în filologia noastră actuală.

În o conferință cu titlul «*Limbă și istorie*» pe care o publicăm la 1909 în Transilvania din Sibiu, adânc întristat de certurile și vivacitățile care dăinuiesc între filologii noștri și care „par a fi o specialitate” ¹⁾ a lor, neînțelegeri care au pătruns și în revistele străine, de pildă în anul 1907 (XXXI) al revistei *Zeitschrift für romanische Philologie*, ziceam împreună cu poetul Vlahuță ²⁾: „ce frumos și moralizător spectacol ar fi pentru noi”, scumpii noștri filologi, „să vă vedem uniți, lucrând c'o întrecere de camarazi, nu de vrăjmași, la deșteptarea neamului nostru; ni s'ar părea că sânteiți mai mari; și v'am admira mai mult; energia voastră ni-i scumpă, și noi suferim când cheltuiți din ea pe înveninări și pasiuni de rând”, căci „sânteiți așa de puțini, acei cari v'ați deosebit din gloata noastră” și „sânțem noi în stare să admirăm cât de mulți alegeți, numai să fie”.

Și cum să nu fiu întristat când la Ungurii mai puțin numeroși decât noi ca neam, vedeam nu mai puțin de patru reviste de specialitate, unele mai vechi de 40 ani, în care își studiau limba în bună înțelegere și frăjie, polemizând obiectiv pe aceleași coloane, iar la noi nu eră cu putință să se înjghebeze nici cel puțin o revistă filologică serioasă și imparțială.

Îmi ziceam însă, poate e de vină și firea noastră de Traci îndărătnici și arlăgoși, care se manifestă mai puternic la sexul bărbătesc căruia-i aparțineau toți cei ce se îndeletniciseră cu filologia până atunci și nădăduiam că în viitorul îndepărtat se va ivi cândva și vreun spirit femenin care ar putea îndulci și netezi asperitățile dintre bărbați. Dar ce desiluzie mă așteptă! Cea dintâiu femei care bate la porțile filologiei, continuă în o formă și mai nervoasă tradiția bărbaților și vine cu un fel de judecată atât de confuz, dar în același timp așa de pretențios cum nu întâlnești nici la cei mai porniți dintre filologi. Ea răspunde numelui de Eufrosina Simionescu, fără însă să aibă seninătatea vechiului *σὺννοῦνη*.

Aceasta este impresia generală pe care mi-o lasă o recenzie publicată în Nr. 2 al *Archivei* din 1921 (pp. 301—307), care-și asumă altfel un rol de „curățire morală”, asupra unei cărți terminate de subsemnatul în 1912, deci cu 9 ani înainte, și tipărite în cele dintrăiu luni ale anului 1914.

Cartea s'a publicat de Academia Română în urma raportului D-lui Philippide citit în ședința de la 2 Maiu 1912 a Secției literare a Academiei. El se găsește în *An. Acad. Rom. Seria II, t. XXXIV (1911—12), Partea admini. trativă*, p. 170 ș. u. și constată următoarele.

„Manuscrisurile cuprind bucăți din evanghelie, din tâlcul evangheliilor, crezul, apocrife religioase. D-l Drăganu face o descriere amănunțită a for-

1) v. I. Maiorescu, *Critice* ed. Minerva, 1908, vol III, p. 38-40.

2) *File rupte*, București 1909, p. 118.

mei manuscrisurilor, a scrisorii, a ortografiei lor, le compară cu manuscrise și tipărituri din secolele XVI, XVII din punct de vedere al cuprinsului, și ajunge la anumite rezultate în privința vrăstei lor și a dependenței unul de altul ori față de alte manuscrise și tipărituri. D-l Dr. dă apoi transcrierea codicelui Todorescu în întregime și a codicelui Marțian în parte.

Lucrarea D-lui Dr. este cât se poate de importantă și ar fi de dorit să se publice în *Analele Academiei Române*."

Făcea apoi câteva observații foarte minuțioase și conștiențioase. Apoi îmi cerea să studiez și particularitățile de limbă „în caracterele ei specifice”, ceea ce credea de mai important chiar decât „colaționările între diferitele manuscrise și tipărituri vechi românești”, iar la sfârșit să dau un indice, „în care să se cuprindă toate cuvintele care au alt schelet ori alt înțeles decât acele din limba actuală”.

Am făcut ceea ce mi s'a cerut, iar în raportul citit în ședința de la 21 Decembrie 1912 D-l Philippide constată: „D-l Drăganu a făcut îndreptările și adăusele propuse de mine... sânt deci de părere ca aceste scrieri să se publice de Academia Română”.

Critica D-șoarei S. angajează deci și pe D-l Philippide. Iar D-l Philippide este o personalitate, nu numai pentru mine, pentru care, — deoarece nu sânt elevul niciuneia dintre școlile filologice recunoscute ca atare în țară și n'am în vedere decât adevărul, — „un lucru rămâne sigur: atât în d. Sextil Pușcariu, cât și în dd. Philippide și Ovid Densusianu filologia română are reprezentanți de o competență evidentă”,¹⁾ ci mai ales pentru cei din Iași. *Arhiva* însăși este o dovadă elocventă despre aceasta (v. anul 1921, No 2 p. 243). Și D-l Philippide are cel dintâiu vina că *Academia română*, această mare vinovată, a cheltuit bani cu publicarea nepretențioasei mele lucrări, a căreia valoare pentru D-șoara S. care mai are mult de învățat până să ajungă unde e D-l Philippide, „este o”.

Pricinile pentru care lucrarea mea nu este totuși bună de nimic sânt două.

Mai întâiu sânt învinovățit că pornind la lucru, nu posedam decât „un cadru restrâns de cunoștinți” (p. 301), fiindcă „n'am pus la contribuție cele mai nouă afirmări științifice ale Prof. Bărbulescu din lucrările sale: *Cercetări istorice — filologice*” și „*Studii privitoare la Limba și Istoria Românilor*”, apărută cea dintâiu în București la 1900, iar a doua la 1902. Eu cunoșteam cele două lucrări ale D-lui Bărbulescu, pe care le aveam în biblioteca liceului din Năsăud, cum cunoșteam și articolele D-sale din *Noua revistă română* pe care o citam pe p. 3 pentru lucrarea D-lui I.-A. Candrea, *Monumentele cele mai vechi de limbă românească*, și dacă nu le-am pus la contribuție e, de o parte, pentru că nu m'au convins de-ajuns, de alta pentru că în cazul că admiteam teoria catolicismului ca inițiator al celor dintâiu produse literare românești, despre care D-sa afirmă că e „cel dintâiu” (v. *Arhiva*, 1921 Nr. 1, p. 8) care a susținut-o, trebuia să pun înaintea numelui D-sale, ori cel puțin alături de el, pe cel al lui Molodován Gergely, care cu patru ani înainte de D-l Bărbulescu afirmă aceleași lucruri:

¹⁾ Maiorescu, o. c., p. 40.

„Originalul codicelui (e vorba de Codicele voronețean), dar și copia cunoscută a lui, s'a ivit pe teritor unguresc, probabil în secolul XIV, când elementul românesc e lătit pe pământul unguresc, și biserica catolică s'a gândit la convertirea acestui element. E cu puțință și că originalul codicelui s'a scris la începutul secolului XV, când s'a pornit o mișcare pentru convertirea Valahilor eretici, săvârșind munca de convertire în 1436 Iacob Marchia, iar în 1456 Ioan Capistrano. Tot așa e de veche și Psaltirea Scheiană, cea dintâiu carte românească de psalmi“. ¹⁾

Îi convine D-lui Bărbulescu, la 1921 această apropiere cu care nu voiam să-l supăr la 1912 și pe care, ca s'o mărturisesc sincer, o cred mai mult întâmplătoare (deși nu e exclus ca D-l B. să fi aflat părerea lui Moldován în timpul când se află la studii în Agram) ca urmare a acelorași vederi, la care însă s'a ajuns pe căi diferite?

M'am alăturat la părerea husitismului, pe care o susține dl Iorga, care „a așezat în cadrele istoriei“ poporului românesc „constatările prețioase“ ale filologilor, anume că cele dintâiu texte românești au trebuit să se scrie în jumătatea întâie a sec. XV (p. 4), pentru că ea mi se părea mai firească și mai bine întemeiată atât pe argumente istorice și de analogie, cât și de limbă, mai ales în urma cercetărilor D-lui Pușcariu din *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie, XXVI. Heft, Halle a. S. 1910), dar și ale mele personale (cf. p. 6 și urm.).²⁾

Dl Bărbulescu combate acum această teorie, încercând să-și reinvie pe a sa despre catolicism, pentru care adună numeroase date istorice (*Arhiva*, 1921, Nr. 1, p. 3—15). Critica argumentelor de limbă în privința originii bihoreano-maramurășene, sau numai maramurășene, a vechilor noastre manuscrise admisă de susținătorii husitismului (*Arhiva*, 1921, Nr. 2, p. 203—217) însă se razimă pe o temelie foarte șubredă. O parte din argu-

¹⁾ Dr. Moldován Gergely, *A románság*, vol. II. Nagybecskerek, 1896, p. 284—5. cf. și *A magyarországi románok*, Budapest 1913, p. 111.

²⁾ Importanta lucrare a lui I.-A. Candrea, *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, București 1916 care încă se pronunță pentru husitism (p. XCVI—XCVII), nu apăruse.

La data tipăririi lucrării mele nu apăruse nici fasc. 1 din tom. II al concisei și conștientioasei *Histoire de la langue roumaine* (Paris 1914) a D-lui Densusianu, care, deși admite (p. 8) că Coresi n'a făcut decât să copieze cărți mai vechi, crede că acestea s'au scris cel mult în jumătatea I a secolului XVI în urma propagandei luterane, iar despre teoria husită a D-lui Iorga spune că nu se găsește la Români nimic ce ne-ar îndreptăți să bănuim o mișcare atât de importantă care ar putea fi pusă la temelie unei astfel de inovații în literatura română și trimite la o comunicare mai veche, publicată în *Buletinul Societății filologice*, III, 34 și rămasă pentru mine inaccesibilă.

Numai cu doi ani după tipărirea lucrării mele a apărut și T. Palade, *Când s'a scris întâiu românește* (Extras din revista *Arhiva*, XXVI, Iași 1916), care pe p. 27 are următoarea concluzie: „Întru cât nu sunt dovezi materiale, cari să constate că prin influența catolică sau husită de la noi din sec. al XV. s'a început a se scrie texte religioase românește, și întru cât se constată la noi un curent vulgar românesc, care tindea la întrebuițarea limbii noastre în cele bisericesti încă din secolul al XIV. se poate spune că acestui curent noi îi datorim în primul loc aceste texte; iar influențele externe — catolică, husită sau luterană — n'a făcut decât să-l alimenteze dându-i un impuls mai mare. Și astfel, cele trei teorii create separat în jurul chestiunii, când s'a întrebuițat pentru întâia oară limba noastră în scrierile religioase, se pot completa în mod firesc una pe alta“.

Dacă ar fi să întorc acum arma, aș putea să spun și eu că Dl B. când a pornit la lucru scriind articolul *Catolicismul, iar un husitismul inițiator al scrierii limbii române*, n'avea decât „un cadru restrâns de cunoștințe“, căci trece cu vederea părerile citate, a lui Densusianu, apropiată de cea a lui Gaster, și pe cea a lui Palade. Ar fi o afirmație ridicolă. Cine îl poate sili pe Dl B. să citeze păreri pe care nu vrea să le ia în seamă?

mentele criticate n'au fost aduse de nimeni ca dovezi pentru originea amin-tită, ci numai pentru vechimea textelor. Nu e de mirat astfel că o singură observație din o conversație particulară — cu privire la originea din Nordul extrem al Moldovei și din Bucovina a scriitorilor documentelor moldo-slave care cuprind câteva date de rotacism — a fost de-ajuns ca să simtă însuși Dl B. că i se clatină terenul sub picioare. La această observație în privința rotacismului, care este în adevăr unul din argumentele pentru originea amințită, mai adaug aici una: dacă rotacismul ar fi fost general, cum pretinde Dl B., cum ar fi fost cu puțință revenirea la formele fără rotacism?

Chestiunea așa dar nu e închisă; Dl B. n'a spus nici acum ultimul cuvânt. Ea se va lămuri, cred, în timpul cel mai scurt din partea celor vizaji.

A doua vină de moarte ce o am (v. *Arhiva*, 1921, Nr. 1, p. 28) este că nu admit transcrierea D-lui B. Pentru aceasta încă aveam motivele mele, care nu erau lipsite de orice temei. Afirmam atunci, și susțin și acum, „că o lucrare cu adevărat științifică va reproduce textele vechi cu felul de scriere al originalului“ (p. 166), ceea ce întră și în vederile D-lui B.²⁾ Dacă aceasta e cu neputință, — și în cazul meu așa eră, pentru că nu știam de la început că Academia are să-mi publice lucrarea, iar când s'a hotărât publicarea nu mi s'a cerut decât transcrierea, — transcrierea cu litere latine trebuie întocmită astfel, încât să redea întocmai grafia cirilică: din transcriere să se poată reconstitui scrierea originală. Chestiunea valorii fonetice a literelor trebuie despărțită de transcrierea grafică, care privește numai redarea fidelă a slovelor.

Felul de transcriere după valoarea fonetică a slovelor, recomandat de Dl B. confundă aceste două lucruri. În consecință nu puteam să-l urmez deoarece, ca să pot fi complet și de folos, trebuia să dau în același timp scrierea originală și paralela transcrierea fonetică, iar prin aceasta lucrarea ar fi primit o întindere prea mare și nădejdea de a o putea publica ar fi ajuns mai mică.

În adevăr, transcrierea după valoarea fonetică, fără a da alături și originalul, deși se recomandă din punct de vedere practic, putându-se ceti mai ușor prin apropierea de formele actuale, se poate face numai pentru texte pentru care se poate stabili cu absolută certitudine rostirea din timpul respectiv și „când sântem siguri despre pronunțarea scriitorului“ (D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor în Bul. com. ist. a României*, București 1915, p. 30). Altfel riscăm reconstruiri de rostiri și forme tot atât de nesigure ca și celea pe care ni le ofere însăși grafia textelor. Cât privește textele noastre cele mai vechi însă, cu toate cercetările anterioare, încă nici acum nu se poate spune că s'a stabilit rostirea exactă a tuturor sunetelor (d. p. *cuvinte* ori *cuvinte*, *maire* ori *mare*, *leage* ori *lege* ș. a.). Apoi când avem înainte numai o copie târzie, este aproape imposibil de stabilit ce aparține copistului și ce autorului din acest punct de vedere. Până la o stabilire definitivă a pronunțării noastre vechi, stabilire încercată pentru secolul XVI, după apariția lucrării mele, prin fasc. 1 din vol. II al merituasei *Hist. de*

²⁾ Asigur însă pe D-șoara S. că în privința culturii călugărului husit nu s'ar fi lămurit mai mult din o astfel de ediție a Codicelui Todorescu și Marțian (v. p. 303) decât din transcrierea dată de mine.

la *langue roumaine* a D-lui Ov. Densusianu, credeam că e de preferat transcrierea grafică.

Mi-am alcătuit deci un fel propriu de transcriere grafică, mai apropiat de cel al D-lui Iorga și Densusianu. Din pricini tehnice, la tipar s'a modificat întru câțva transcrierea făcută de mine în manuscris, care avea în vedere chiar și redarea grafică a slovelor aruncate de-asupra rândurilor, ceea ce mi s'a adus la cunoștință din partea Academiei prin o scrisoare de data 15 Octombrie 1913.

În privința valorii fonetice a slovelor însă admiteam părerea D-lui B., adevărat cu observarea că „*prea vrea să modernizeze*“ (p. 167). N'am nici un motiv să-mi schimb această părere, numită de D-Șoara S. „*însinuare*“ (*Arhiva*, 1921, No. 1, p. 28), doar Dl B. susține și acum sus și tare de astădată în franțuzește, „*que la langue roumaine était, en général, dès le XV-ème, en ce qui concerne les phonétismes, dans son stade d'aujourd'hui*“ (*Arhiva*, 1922, No. 2, p. 270), iar mai încolo (p. 271) continuă: „*non seulement en ce qui concerne sa phonétique, mais même dans sa morphologie était en général parlant, dans son stade actuel*“. — Aceasta nu înseamnă „*modernizare*“?

Dar părerea mea o văd întărită și de constatările a doi foarte distinși filologi ai noștri. Mai întâiu Dl Densusianu în o notă pusă la sfârșitul unui capitol despre grafia cirilică spune: „*Cf. I. Bărbulescu, Fonetica alfabetului cirilic în textele române*, București, 1904, où l'on trouvera d'autres exemples des particularités graphiques de nos anciens textes mais, leur choix et la manière dont l'auteur les envisage prêtent le plus souvent à la critique“¹⁾. Tot așa se exprimă și I.-A. Căndrea despre această lucrare „*unde se interpretează deseori eronat, pe baza incoherețelor grafice, valoarea mai multor sunete*“²⁾.

Iată deci că nu e absolut sfânt tot ceea ce susține D-l B. și eleva D-sale, „*puternica Româncă*“ E. S. Și n'o fi fără absolută valoare nici ceea ce nu s'a făcut după principiile D-lor.

Însuși D-l Pascu a putut utiliza destul de bine lucrarea mea în recenta D-sale *Ist. lit. și limbii române din sec. XVI*, București 1921, atât în partea în care o rezumă (p. 135 ș. u.), cât și când întrebuițând unele rezultate ale cercetărilor mele face câteva rectificări lui Hasdeu (cf. Pascu, p. 114 și Drăganu, p. 74—75, relativ la *soiu* = *lăsăiu*, *iarea* = *muțarea*, *vo* = *voao*; Pascu, p. 121 și Drăganu, p. 65, pentru *foameni* = *oameni*). Cf. apoi și Pascu, p. 3, *Prefața* și Drăganu, p. 1—2 *Introducere*; Pascu, p. 122 și Drăganu p. 80—81; Pascu, p. 123—4 și Drăganu, p. 168—181 ș. a.³⁾

Dar să luăm pe rând spusesele D-șoarei S. chiar cu rizicul de a nu face o expunere logică și sistemică.

¹⁾ *Histoire de la langue roumaine*, v. II, fasc. 1, Paris 1914, p. 51.

²⁾ *Psaltirea Scheiană*, etc. București, 1916, vol. I, p. CXIX.

³⁾ Notez însă că Codicile Todorescu și Marțian sânt doi codici deosebiți, numiți după aumele celor ce i-au găsit (v. lucrarea mea, p. 9). Afirmția D-lui Pascu că „*apartine lui Iulian Marțian, bibliofil din Năsăud, și numit astfel fiindcă a fost descoperit de Iuliu Teodorescu din Budapesta*“ (p. 135), evident confundă cei doi codici socotindu-i unul singur. De fapt el uită cu totul Codicile Marțian, al cărui *Pseudo-avocalins* al lui Ioan însă poate e cel mai important dintre toate textele.

„D-l Drăganu nu ne dă nici măcar în transcriere Apocalipsul Sfântului Apostol Pavel după Codicele Marțian, pentru a-l putea colaționa cu acel al Codicelui Todorescu, ori amândouă cu ale Codicelui de la Cohalm” (p. 303).

Dar la p. 75 ș. u. a studiului meu am arătat, cu citări de text, că această parte, împreună cu alte două ale Codicelui Marțian „sânt copia cât se poate de fidelă a Codicelui Todorescu: s’au păstrat în ea toate particularitățile ortografice și aproape toate greșelile aceluia, ba uneori, s’au mai adaos și altele nouă, dar — ce e drept — se fac și unele îndreptări”. Copistul copiază atât de slugarnic, încât nici nu bagă de seamă că copiază curent caietul VIII înainte de VII. Între astfel de împrejurări a publica din nou întreg textul codicelui Marțian ar fi fost nu numai o muncă inutilă, ci și o cheltueală de giaba. Cel mult puteam, și ar fi fost bine chiar, să dau în subsol variantele, mai ales îndreptările pe care le făcea Codicelui Todorescu, îndreptări pe care le-am făcut altfel în cadrele studiului.

D-șoarea S. reproduce un pasaj de pe f. 64r^o . . . a *Apocalipsului Apostolului Pavel* după textul publicat de mine constatând că „acest pasaj se aseamănă cu textul din Apocalipsul Apostolului Pavel din Codicele de la Cohalm” (p. 204), pe care-l dă imediat după cellalt. Cred că logic ar fi fost să se spună că textul mai nou se aseamănă cu cel mai vechiu, nu invers. Toț așa cum nu se poate concluda din un text din sec. XIX că o scumă din textele din sec. XVI, ori mai vechi chiar, nu s’ar fi scris pentru propagandă (*ibid.*). Altele erau împrejurările în un timp și altele în cellalt.

„De aceia greșită e afirmarea autorului, care spune că litere **ѣ**, alternează cu *e* și cu diftongul *ia* (**ѣ**, *ia*); nu e o alternare sau o predilecție, ci e tradiția ortografică care cerea la scris sunetul (?) **ѣ**, deși în realitate el nu se mai pronunță decât *e*, ori scria **ѣ** deși în realitate sunetul (?) avea valoare de *ea*. Cf. în *Codicele de la Cohalm* studiul: Transcrierea textului pg. 26, 27 din *Arhiva*, Nr. 1, Iulie, 1921” (p. 305). Ba afirmarea mea nu e de loc greșită, cum e cea a D-șoarei S. care nu știe să deosebească sunetul de slovă sau literă, deci semnul sunetului, și pentru această constatare „filologică” trimite la un studiu al D-sale tot atât de valoros, cum vom arăta mai încolo.¹⁾ Eu constat o situație ortografică de fapt a codicelui pentru aceleași cuvinte. Iată acest pasaj: „Litera **ѣ** alternează cu *e* (**ѣ**) ori diftongul *ia* (**ѣ**, *ia*; uneori acesta — *ie*): *acēia* — *aciāia* — *ace*, *dē* — *de*, *cē* — *ce*, *legē* — *liacē*, *rēte* — *riate*, *vēc* — *viac*, *dulcējā* — *dulciajā* *mēle* — *mīa*, *fēricāciune* — *fericași*, *lumē* — *lumiā*, *așē* — *așla*, (*sā*) *mergā mērcem* — *mīar’ge*, etc.” (p. 21).

„Alternare” nu înseamnă „predilecție”, iar alături de „tradiția” ortografică lucrează și „moda”. Rămâne deci să se facă concluziile privitoare la fonetismul sau felul cum trebuie să se cetească aceste cuvinte în modul cum le-a făcut și D-l Bărbulescu chiar din acest fel de alternări, concluzii pentru care eu făceam trimitere la locul cuvenit tocmai la cartea D-lui Bărbulescu, adevărat, făcând observarea despre care am amintit.

„Acelaș lucru se poate zice și despre sunetul **Ѣ** pe care d-l Drăganu

¹⁾ Mă mir numai că D-l Bărbulescu, Directorul *Arhivei*, specialist în fonetica a fa-
betului cirilic, a lăsat să se publice astfel de constatări care-l compromit școala.

l transcrie cu *dz*. E același tradiție ortografică pe care o observă la scris, fără ca prin aceasta pronunțarea să fie alta decât aceea de *z* spiranta foinică și nici decum africană *dz*" (p. 305). D-șoare S. iarăși confundă. *Dz* în transcrierea mea n'are decât menirea să arate că în original se găsea *S*. Chestiunea valorii sunetului nu privește transcrierea, ci valoarea fonetică a literelor cirilice în cărțile românești vechi, pentru care, pentru a nu repeta ce spusezera alții, trimiteam, cum am amintit, tocmai la cartea D-lui Bărbulescu. În treacăt observ însă că rostirea cu *dz* există și astăzi în o mare parte a limbii românești, apoi că pentru felul de rostire al vechiului scriitor ori copist e hotărâtoare majoritatea cazurilor ortografice, iar în cazul despre care vorbim majoritatea absolută e cu *dz*.

"E regretabil că Apocalipsul Apost. Pavel nefiind complet în *Codicele Todorescu*, partea de la urmă nu mai e redată de d-l Drăganu". Sânt eu de vină că la 1912 nu puteam să cunosc redacția pe care intenționează să o publice D-șoara S. la 1921? Ori crede că o întregire de pe un text modern are ceva rost pentru unul din sec. XVI? Nu crede nici ea, ci se gândește la un text vechiu care nu era cunoscut pe aceea vreme și continuă:

"Dar chiar dacă această parte ar fi existat, încă pe transcrierea d-lui Drăganu nu putem pune nici o bază, căci necunoștința fonetismului limbii noastre vechi românești îl duce în toate direcțiile la greșeli. Astfel d-șă citește încă pe acel *g* ca *u* plenison deși el amuțise încă de pe atunci complet¹⁾, pe *▲* ca *ia*, deși uneori are valoare de *e*; citește pe *†* ca având numai o valoare nazală de *in*, pe când acest sunet(?) are și o valoare nenazală de *i*. Din această cauză interpretatorul *Codicelui Todorescu și Marțian* scrie totdeauna greșit *innainte* și *inn acelaș* čas, când în realitate trebuie citit cu *†* nenazal adică *inainte* și *in acelaș* čas". Și dă iarăși exemple din Apocalipsul „manuscrisului cohalm" (*sic*). Pentru valoarea de *ea*, *ia* a lui *†* trimite la D-l Bărbulescu și iarăși la Apocalipsul de la Cohalm (p. 306).

Dar afară de vina ce mi-o face pentru transcrierea neexistentă a unui text care avea să fie găsit odată — admirabilă logică! — pasajul citat cuprinde câte afirmații, atâtea neadevăruri. Relativ la *†* scriam (p. 167), ceea ce în transcriere am și executat: „*†* = *in*, *in in*, după cum are valoare de *in*, *n* ori *i*". D-l B. nu face altfel când transcrie valoare *n* a lui *†* cu *in*, ca și mine (v. *Arhiva*, 1922 No. 2, p. 177, 181 etc.). Dar ceea ce îi e ierlat D-lui B. la 1922, nu mi se iartă mie cu 10 ani înainte. Pe *g* și *ov* îl redau grafic cu *u*, iar pentru valoarea lui fonetică trimis la D-l B. În privința celorlalte scriu: „Notăm că semnele *ă*, *i*, *â*; *e*, *é*, *ia*; *č*, *ğ*; *dz*, *f*; *p*, *b*; *f*, *v*, etc., le scriem cu acelaș semn și când își schimbă valoarea fonetică împrumutat, căci în aceste cazuri nu putem să redăm în acelaș timp atât valoarea fonetică, cât și pe cea ortografică, ci numai pe cea din urmă" (p. 167). Pentru cea dinlăun trimiteam la D-l Bărbulescu, iar în text am indicat prin un *sic*, pus în paranteze după cuvânt, că cetitorul trebuie să se

1) D-l Bărbulescu însă scrie în același număr al *Arhivei*, la p. 292: „Eu, în „*Fonetica alf. cir.*”, la p. 310. am documentat, în potrive vechii Direcții (cu D mare!), care era a tuturor până la mine, că, în anumite poziții și terminații ale cuvintelor: *g* nu reprezintă pe *u* întreg (precum *H* nu pe *i* întreg) ci pe sunetul *u* jumătățit (ca și *H* pe *i* jumătățit)”. Amuțise „complect” ori „de jumătate”? Unitatea de vederi fiind așa de „complectă” la *Arhiva*, nu știu de ce să ne ținem.

cândească la altă valoare de cât cea exprimată grafic în transcriere, d. p. *înste* (*sic*) înseamnă că se va ceti *îaste* sau *ieste*.

„Se pare însă că d-l Drăganu nu admite în totul metoda veche de fitire cu *ea*; căci d-sa citește: *acele sarcini ușoare*, adică cu un gel de *e* mai deschis, dar în orice caz nu *ea*, deși cuvântul e scris *artai caprimm ioucapr* v. tabla (*sic*) IV f. 48 r°, r. 8. Vra să zică, admite întru câlva citirea nouă a noastră, care-i a prot. Bărbulescu, dar nu o declară, din motive cari pe noi aici nu ne preocupă” (p. 306). Falsificare și insinuare în același timp. În textul transcris se găsește *acéle* (p. 209), iar cetitorul are latitudinea să se gândească la citirea care-i convine: cea „veche” ori cea a D-lui Bărbulescu la care-l trimiteam. Ce privește opinia mea personală, ea „e declarată” cât se poate de clar pe p. 103 a studiului despre care e vorba. Acolo spun că, în codicele Todorescu, *l*, *Λ* (tipărit greșit *Λ*) și *u* nu înseamnă numai diftongul *ea*, *ia* ori *ie*, ci în anumite poziții „trebuie să fi avut valoare de *e* (*e* deschis)”, rostire „obicinuită și astăzi” la Români din Ardeal și din vestul Moldovei, și dau dovezile pentru care admit această rostire a copistului.

„Ba emendează unele greșeli ale transcriitorului(?), cum face la începutul Apocalipsului lui Pavel, când corijă ștersături din text scriind *cătră* deși silaba *-tră* fusese ștersă de *cătră* însuși copietorul textului după cum se constată din Tabela IV. f. 47 v° r. 11 . . .” (p. 306). Întreb: a cetit D-șoara S. cartea despre care scrie *rencensia*, ori cel puțin partea privitoare la transcriere, ori vorbește numai ca să vorbească? La p. 168 eu spun anume: „înire < > am pus omisiunile întregite de însuși copistul nostru pe marginea foilor, iar între () literele respectiv cuvintele șterse”. Așa dar nu corijez, nu emendez, ci redau fidel ce eră în text. Aceasta eră necesar pentru că întreagă partea studiului în care arăt că codicele e copiat și încerc stabilirea raportului dintre el și celelalte texte înrudite, se bazează tocmai pe aceste întregiri ori omisiuni, și voiam să dau cetitorului puțința să mă controleze.

În sfârșit mi se impută că cetesc odată *Λ* (*m*) în loc de *ΛΛ* (*ll*) în *muerimor* f. 47 v°, r. 13—14, în loc de *muerilor*. Chestiune de interpretare. Eu am transcris *muerimor* pentru că mi s'a părut că am de a face cu un „lapsus calami” subț influența lui *m* inițial. De acestea am întâlnit foarte multe; *ror* = „lor”, *părarul* = „păharul”, *popiror* = „popilor”, *ceriuriror* = „ceriurilor”, *înnelepciuné* = „înțelepciuné”, *unne* = „unde”, (cf. și *fără foamén* în *Cod. Sturdz.*, p. 96 = *fără oameni* în *Cod. Tod.* f. 87 r°, r. 13), și le dam pe p. 22 adăugând „etc.” iar aici întră și *muerimor*. În transcriere prin un *sic* pus după *muerimor*, ca și după celelalte exemple citate, am arătat că cetitorul se va gândi la citirea corectă *muerilor* etc. Deși n'am întâlnit decât o singură consonantă dublă pe *v* în *adevvărú* și *evva* (v. p. 22), admit însă că în acest caz D-șoara S. poate să aibă dreptate, întru cât poate să fie vorba de *ΛΛ* (*ll*) legați de oaltă în replegiunea scrierii. Și în acest caz aș transcrie însă *muerillor* și aș pune după el *sic*, arătând prin aceasta că e vorba de greșală de o copiere sau scriere, ca și în cazul întâiu. ori de o particularitate grafică.

„Nu mai vorbesc despre apariția fenomenului *svarabhakti* căruia d-l Drăganu îi dă o largă extensiune pentru veacul al XVI-lea și al XVII-lea. E o mare greșală de a citi *arudzându-i* și *sălutăturile*; căci așa spune autorul la pag. 167 *loc. cit.* $\gamma = \text{ă}$, dar când are valoare de *u* vom tipări litera cirilică“, și în consecință: *arudzându-i* și *sălutăturile* pg. 225 r. 7 și *ib.* r. 16 D-sa neluându-se după transcrierea fonetică, singura justă, a Prof. Bărbulescu, cade în erorile școalei opuse care, schimbă cu desăvârșire fizionomia limbii textelor și manuscriselor noastre vechi“ (p. 306—7).

Apoi să mi se dea voie să constat că eu nu vorbesc nicăieri de extensiunea fenomenului *svarabhakti* în sec. XVI și XVII, al cărui nume D-șoara S. ține să ne arate că-l știe, iar în citatul dat de D-sa e vorba de o simplă greșală de tipar (*u* în loc de *ă*), ceea ce putea să vadă foarte ușor dacă binevoia să citească și pagina 22 a studiului a cărui recenzie intenționează să o facă. Acolo atribuim acestui γ valoarea paiericului sau $\ddot{u}$: „Paiericul se înlocuiește cu h , și γ , cu o consonantă dublă ori nu se pune“. Dar deoarece cu $\ddot{u}$ scurt am transcris pe h , ca să nu se facă confuzie, ci celitorul să poată găsi exact felul de scriere al originalului, am păstrat pe γ , fiind și așa vorba numai de câteva cazuri.

„În ce privește reproducerea mărcilor fabricilor de hârtie ale celor doi codici, ea întărește încă odată ideea ce ne-am făcut-o despre neкомпetența autorului de filologie“.

De aceste mărci mă ocup la pp. 15—16 ale studiului și arăt că „sânt ascunse de obicei între îndoiturile foilor și apoi, fiind ori în partea de sus ori în cea de jos a aceloră, cu ocazia legării codicelui... au fost tăiate, așa că astăzi nu este cu putință să reconstruim nici barem una întreagă, cu atât mai mult că mărci asemănătoare n'am putut afla nicăieri unde s'au publicat ori descris mărcile manuscriselor românești contemporare ori în alte cărți, pe care locul 1) și mijloacele mi-au permis să le consult“. Și dam în notă lista acestor mijloace, lăsând ca alții să stabilească mai târziu ceea ce pe mine nu m'au lăsat împrejurările să fac. Aceasta trebuia să o facă D-șoara S. dacă o poate, în loc să constate, fără a dovedi „incompetența autorului de filologie“.

Dar, pentru Dumnezeu, să o lăsăm mai domol; nu e vorba de „filologie“ (în sensul obișnuit), ci de „paleografie“, „diplomatică“ și „heraldică“. Iar la acestea D-șoara S. la 1921 nu se pricepe nici cât mine la 1912.

Îmi voi dovedi numai de cât afirmam.

Ocupându-se de filigramele textelor de la Cohalm D-sa constată că „sunt în număr de șase: 1) Două intagane încrucișate; 2) două săbii încrucișate, ale căror mănunchiuri sunt legate prin trei bobite în formă de treilă; 3) o glastră cu miosotis; 4) un scut pe ancoră(?), adică o cetate pe mare; 5) o combinație de ornamente felurite, flori, frunze și linii geometrice, foarte greu de distins atât din cauza opacității hârtiei, cât și a îndoiturii ei la legat 2) și în fine 6) un M cu liniile laterale curbate, fiecare din aceste mărci

1) Eram profesor la liceul grăniceresc din Năsăud și se știe câte greutăți și neplăceri avea de întâmpinat funcționarul român din Ungaria care-și permitea să facă o călătorie de studii la București. Călătoria totuși am făcut-o, numai n'am putut sta atâta timp de cât aş fi avut nevoie.

2) Adeci cum, nici atotștiutarea D-șoara S. nu poate distinge?

corespunzând cu diferite calități de hârtie, mai grosuță și mai satinată, ori mai subțire și cu linii străvezii. Aceste filigrane, însă, nu corespund nici una cu filigranele textelor noastre vechi cunoscute, cum sunt de ex. acele ale codicelui voronețian, ale codicelui mohăcean (*sic*) ori ale altor manuscrise cu mărcile fabricelor caracteristice aceluși timp, ci unele din ele aduc ca asemănare cu acele ale psaltirei voronețiane. Două săbii încrucișate din marca fabricii de hârtie a codicelui cohalțian se aseamănă cu două săgeți încrucișate din marca psaltirei voronețiane, e o înrudire îndepărtată ce-lace ne-ar determina să atribuim codicelui o dată veche, apropiată, în orice caz, de a psaltirei voronețiane. Cele două săgeți încrucișate ca filigrană de marcă (*sic*) din psaltirea voronețiană apar la Veneția într-o publicație de la 1469, iar miosotisuș și bobila din marca ce conține diferite ornamentațiuni e o caracteristică a mărcilor venețiane. Decât alături de două săbii încrucișate găsim și două iatagane încrucișate ca marcă de hârtie a manuscrisului citat, e posibil în cazul acesta să avem de a face cu o industrie de hârtie venețiană transplantată pe teritor turcesc și aceasta cu atât mai mult cu cât filigranele din codicele cohalțian nu corespund cu nici una din mărcile fabricilor de hârtie de la Brașov" (*Arhiva*, 1921, Nr. 1, pp. 19—20). Ce de vorbărie și câte conjecturi fără nici un folos! Dacă D-șoara S. „își da osteneala” să studieze chestiunea fabricilor de hârtie din Ardeal în sec. XVI și XVII, pentru care ne dă cele dintâi indicații Ios. Kemény în *Kurz, Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*, Kronstadt 1844, pp. 123—162, pe care-l citam și eu și îl citaseră și alții înaintea mea, ar fi aflat că hârtie s'a fabricat în Ardeal nu numai „în Brașov”, ci și în Sibiu și în alte părți. Dacă apoi nu confundă „săgețile” cu „săbiile”, „iataganele” și „sulilele”, cetia descrierea hârtiei *Codicelui sturdzan* (*Cuv. d. bătr. t. II*, p. XLII) și nu se bizuie numai pe ce spune Di Pascu în *Istoria lit. și limbii rom. din sec. XVI*, București 1921, pp. 13—14, anume că: „semnul primei fabrici de hârtie din Sibiu (1573) reprezintă două sulii încrucișate, armele Sibiului¹⁾ ar fi aflat următoarele:

„Die Entstehungszeit der allerersten Papiermühle zu Hermannstadt lässt sich mit vollkommener Bestimmtheit aus einer Urkunde erweisen, denn in dem sächsischen National-archiv zu Hermannstadt befindet sich das durch den Fürsten Stephan Báthori der Stadt Hermannstadt zur Errichtung einer eigenen Papiermühle 1573 erteilte Privilegium... Übrigens führt das Papierzeichen des allerersten hermannstädter Papiers ebenfalls ein Wappenbild, und zwar jenes der Stadt Hermannstadt, — ich fand jedoch dieses Papierzeichen in keinem älteren Papiere; als in jenen, auf welchen die

¹⁾ Di Pascu uită aici ce și-a notat relativ la *Codicele sturdzan*, (v. l. c.), anume că: Numai pe filele 124—125 și 205—206 se recunoaște (!) două spade încrucișate, marca fabricii din Sibiu, iar pe a 213—214 coroana fabricii din Brașov" (*l. c.*, p. 103). Tot el, *l. c.*, p. 13 mai spune: „semnul primei fabrici de hârtie din Brașov (1545) reprezintă o coroană, armele Brașovului, numit de aceia în nemțește Kronstadt". Lucrul stă tocmai invers: „marca de hârtie c o coroană pentru că Brașovul se cheamă Kronstadt, adică „orașul Coroanei”. Astfel de concluzii nelogice și incoerente par a fi o particularitate caracteristică a D-lui Pascu, cf. d. p. *Arhiva*, 1922, No. 1, p. 12, unde ne spune că „tipograful popa Dobre... în 1640 tipărise la Alba-Iulia un Catehism calvinesc cu cheltuiala lui Gh. Csulay”, pentru ca imediat să adauge: „Prima carte tipărită în această tipografie este Evanghelia cu învățătură din 1641”, iar la p. 26 să constate: „La 1644 mitropolitul Varlaam... a aflat la Udriste Năsturel un exemplar din Catehismul calvinesc tipărit la Alba-Iulia în 1642”. Adică cum, 1641 e înaintea lui 1640, iar acesta tot atâtă cât 1642? Ce mai chef ar fi la *Arhiva* dacă nu Di Pascu, ici vreun profesor de la altă universitate românească, nu de la cea din Iași, ar fi scris aceste minunății. (Pentru starea adevărată, v. studiul nostru publicat în acest *Buletin*).

siebenbürgischen Landtags-artikeln von 20. September 1592 authentisch ausgefertigt wurden. — Die getreue Abbildung dieses damaligen hermannstädter Papierzeichens ist auf der beifolgenden Tabelle unter der Zahl 15 zu ersehen“ (Kemény, *o. c.*, p. 157-8), și acolo sânt „două săbii“ încrucișate pe un scut cu coroană de-asupra.

Dar eră de-ajuns să răsoească D-șoara S. și numai pe Hasdeu și ar fi găsit că în *Cuv. d. bătr.*, v. I, p. 79 el reproduce o filigrană identică din hârtia unui act dela 3 Iulie 1597, apoi adaugă: „Acest semn aparține fabricii de hârtie de la Sibiu (Hermannstadt), figurând pe documente transilvane de pe la anii 1573 până la 1592“ și citează pe Kemény.

În colecția de filigrane a lui Ios. Kemény, *Signa interna chartarum saeculo XIV., XV., XVI., XVII. et XVIII. in Transilvania olim obviarum*, care se află în Biblioteca Universității din Cluj, se găsesc săbiile și iatagenele încrucișate pe scut cu coroană de-asupra în documente de la 1592, 1642, 1655, 1767; pe scut fără coroană la 1753 și 1768; pe scut în formă de inimă la 1756; legate la punctul de încrucișare prin trei bobite în formă de traflă la 1759, cu patru bobite de acest fel la 1780 și 1783. Uneori se găsește, cu majuscule, și numele orașului: CIB., ori HERMANSTADT.

După cum arată I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării românești cu Brașovul și cu Țara ungurească în sec. XV și XVI, vol. I 1413—1509*, București, 1905, p. XIX, „ancora“ — fără a fi marca vreunei fabrici din acel or. ș — apare mai întâiu tot la Sibiu pe la 1503—04 (?), apoi la Brașov între 1515—32 (Cf. *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermanstadt und der sächsischen Nation*, I. Band von c. 1380—1516, Hermanstadt 1880 și *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* (Brassó) in *Siebenbürgen*, v. III, tab.). Ancora într'un cerc (cu sau fără rozetă deasupra) apare la Brașov pe la 1515 (*Quellen*, v. III, tab.) În sfârșit „ancora“ se găsește și în hârtia *Psaltirii Hârmuzachi* scrise între 1500—1520.¹⁾

„Hârtia deci“ nu e de „o dată veche“, nici „din vre-o fabrică venețiană ori turcească“ (*Arhiva* No. 1, p. 20) ci — dacă nu toată — în cea mai mare parte e ardeleană, și transcrierea textelor nu e probabil că „s'a făcut în prima jumătate a veacului al 17-lea“, ci mai târziu, cum se vede din împrejurarea că cele trei bobite de treflă apar în filigrană abia în sec. XVIII. În același timp se precizează în acest chip și faptul că Codicele de la Cohalm a fost copiat în Ardeal.

Iată pregătirea „filologică“ a celei ce vrea să-și bată joc de ceretări cinstite și obiective,

Și în baza acestor denaturări, răstălmăciri și neînțelegeri urmează concluzia: „lucrarea d-lui Drăganu nu prezintă nici o valoare: d-sa trebuie să redea din nou transcrierea în original cu cirilice; altfel, toată munca d-sale din cartea citată ca și banii cheltuiți de Academie pentru tipărirea ei n'au adus nici cel mai mic folos științei filologice și limbii românești, totul reducându-se la o“ (*Arhiva*, 1921, No. 2, p. 306).

Care va să zică „transcrierea“ textului e de vină că valoarea lucrării

1) v. I.—A. Candrea, *o. c.* p. XCIII..XCIV, care crede că e vorba de hârtie, care „se importă de alurea, fie din Austria, fie din Italia, prin mijlocirea neguțătorilor Venețieni, fie din Polonia, unde fabricarea ei e atestată pe la sfârșitul veacului al XV-lea“.

mele se reduce la o. Transcrierea aceasta însă nu face decât o treime din ea, cea mai puțin personală. Înaintea ei se găsește, cum ne spune D-l S. Pușcariu (*Ist. lit. române, Epoca veche*, vol. I, Sibiu 1921, p. 192—3), de acord cu D-l Philippide, „un important studiu introductiv”. Aceeași părere o are despre acest studiu și D-l A. Rosetti în elogiasa D-sale dare de seamă publicată în *Romania*, 1921, No. 185, pp. 123—129, care îl consideră de „une très précieuses publication” (p. 129). În acest studiu arătăm că cele două manuscrise au meritul „că întregesc lacuna din *Apocalipsul S-tului Apostol Pavel* (între pp. 24—25 ale *Codicelui Sturdzan*, Cuv. II, p. 419) și sfârșitul predicii „*Zise Domnul*”, publicate amândouă în *Cuvente din bătrâni*, vol. citat, îndreaptă mai multe greșeli de copiere de ale textelor publicate” și ne-au păstrat un fragment din cea mai veche redacție a *Pseudo-Apocalipsului lui Ioan* (p. 178 ș. u.), apoi le studiam limba. Obiectivitatea cerea să se aibă în vedere tocmai această parte care e cea originală, nu pur mecanică cum e mult — puțin orice transcriere, — firește cu considerarea mijloacelor pe care puteam să le am la îndemână la 1912.

Dar întreb: D-șoara S. pentru ce nu ne dă în „original cu cirilice” cele trei pagini de text publicate în *Arhiva*, 1921, Nr. 1 (p. 28—31)? Ea e scutită de ceea ce-mi pretinde mie? Slove sânt la *Arhiva*, deci o putea face. Preferă însă o transcriere monstruoasă, căci să vedem cum cetește și transcrie trei pagini de text însuși D-șoara S. care are pretenția să dea lecții altora.

Mai întâiu D-șoara S. nu poate descifra lucrurile cele mai simple. Astfel pe p. 30 cetește: *si (sic) acelu om în trapă va muri* și adaugă în notă: „*Slavonescu trapă = fovea, groapă. În trapă va muri adică în groapă va muri*”. Dar, evident, se va celi „*într'apă va muri*” = „în apă va muri.” Tiklin spunea încă la 1908 în *Rum.-Deutsches Wb.*, fasc. 13, p. 773: „*Neben in, din, prin erscheint intru, dintru, printru, das vor Vok. seinen Auslaut verlierendes kann. Von dem Gebrauch dieser Formen gilt im wesentlichen Folgendes. Die Formen auf -tru werden in der ältesten Zeit regelmässig vor Vok. (intru apă, dentru om, prentru ușă), aber auch häufig genug vor Kons. (intru corabie, dentru mână, pentru nărod) gesetzt. Abfall des -u vor hartem Vok. (intr'upă etc.) zeigen schon die ältesten Texte...*” Exemple numeroase v. și *Cea mai veche carte Rákóczyană, Indice*, s. v.

În adevăr trebuie să repetăm și noi înțelepciunea proverbului: „Cine sapă *trapa* (= „fovea, groapă”) altuia, într'apă va muri.”

Pe p. 31 găsim: *acelor a zis domnul*. Românește nu se poate, nici nu s'a putut zice astfel. Trebuie să se transcrie ori: *acelora zis[e]*, dacă s'a fost aruncat deasupra lui *zi*!), ori *acelor[a] a zis*, dacă avem de a face cu un „lapsus calami”. — D-șoara S. însă crede, se pare, că atunci, când publici un text vechiu românesc, nu trebuie să știi și românește, ci e de-ajuns slavistica care, când n'o cămăuești bine nici pe ea, te duce tocmai „în trapă”.

1) Cf. > În paleografia cirilică... când se suprapune o consoanță se supranotează (sic) o vocală după ea la pronunțare, vocală pe care scriitorul o știa ca și cititorul actului sau scrisorii...”. Bărbulescu în *Arhiva* No 1, p. 103.

Apoi există un cuvânt românesc până (cf. *Și-s feri fecioriea să în 50 de ai până de văzură 100 de boeri mar toți un vis* la p. 29)? — Un pasaj din *Zur Rumänischen Moduslehre* de Dr. Bernhard Dimand (publicat în *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. XLIX, Wien 1904*), p. 217 îi putea da D-șoarei S. explicarea de care avea nevoie: „In den Verbindungen până ce und până când ist până Präposition, die Verbindung als Ganzes funktioniert als Konjunktion. Da für temporale Relativadverbia auch locale eintreten können (wo statt wann; da statt als), darf es uns nicht wundern, dass z. B. dem până cându des Cod. Vor. 22,4 in 1688 ein p. unde entspricht: p. unde s'au dus... aducerea; ebenso dem până cându des Cod. Vor. 50,14: p. unde vriea să să facă zîda“. Pasajul despre care e vorba se va celi așa dar pânănde sau până fiind în loc de până unde văzură... un vis, căci e știut că înde se întrebuințează în limba veche în locul lui unde cu înțeles temporal (= „când“, „pe când“): Aflară mere nedereptate, înde stătui în gloată (= cându sta eu în sobor, N. Test. 1648; stând eu la adunare, Biblia 1688), ba chiar și astăzi e răspândită în regiunea Crișurilor și a Mureșului forma înde -- unde (v. Weigand, *Jahresbericht*, IV, p. 327).

La p. 29 se cetește al patru în loc de al patru[1] sau al patru[te], al patru[lea] (cf. al optul la p. 29 și al optule la p. 31). Nu crede D-șoara S. că atunci când ne apucăm de critica ediției unui text vechiu românesc, ori când vrem să facem noi înșine o astfel de ediție, trebuie să cunoaștem particularitățile limbii noastre vechi?

Ce ne mai așteaptă când ne va da D-șoara S. întreg textul!?

Dar să ne întoarcem la transcriere, căci asupra cetirii ne-am lămurit.

Dacă D-șoara S. ne cere nouă să scriem și să citim acele cu e deschis, în loc de acéle (= „aceale“), ea pentru ce transcrie de o parte e (p. 30) = „ea“ (cu toate că acest pronume nici odată nu s'a rostit e, nici chiar e deschis, ci ȳ cu e deschis sau ȳea¹), me (p. 31) = „mea“, învie (p. 30) = „înviea“, lege, legea (p. 30 și 31), dar al șeasele, al șaptezele (p. 29 și 30)?

Se poate transcrie „fonetic“: răsăriea, socotiea, nădejduea, chiema (p. 30 și 31), pierdură (p. 30), alături de aceia, uceiea (p. 30), mî-am (p. 31), socotieam (p. 29); ori înțelepciunea (p. 29), iubitori (p. 29 și 31), alături de fîiul, giudeții (p. 30), ceriul (p. 31), dintăi (p. 29) alături de ceri (p. 30), și pusti (p. 30); Acadeii, Grecii, popli, domni etc. alături de giudeții (p. 29); spuneți-m alături de spuneți-mî (p. 29) — forme cu neputință și ca rostire, și ca grafie —; ai (29), alături de ai (p. 31); toți (p. 30) alături de toți (ibidem) — iar mie mi-se cere să scriu numai i și ū »jumătățit« ori de loc —, al noile (p. 29), alături de al noale (p. 31), etc? Iar după acestea mai putem să știm dacă în forme ca boeri mar (p. 29) = »boeri mari«, iutori (p. 30) = »luotori«, ciar (p. 31) = »chiar«, roșii (p. 29), Jidovi (p. 30) etc. avem de a face cu greșeli de tipar ori cu »transcrieri după valoarea fonetică«, mai ales că D-șoara S. stă la Iași și avea puțința să-și

1) ȳ inițial se cetește foarte des ȳc, tot așa cum de neenumărate ori -- la începutul ca și la mijlocul cuvintelor -- înlocuiește pe i: enaș (p. 29) se va celi inaș < ung. inas, cf. Ms. 469.

facă corectura și revizia ori de câte ori ar fi vrut? Dar e cu neputință să fie în acelaș timp și la acelaș om valoarea fonetică a slovelor atât de variată și așa de curioasă și imposibilă de cât doară după transcrierea fonetică recomandată de D-șoara S.

În sfârșit, pentru ca cetitorul să se lămurească definitiv asupra cunoștințelor „enciclopedice” ale D-șoarei S., dau un mic specimen pe două coloane:

Enciclopedia Română, t. I. Sibiu, 1898, p. 875 (traducând după *Lexiconul* unguresc al lui Pallas):

Monumente literare vechi:

Codicele dela Cohalm,

Arhiva, Nr. 1, p. 25.

Cohalm (magh. *Kőhalom*, germ. *Reps*), comună mare cott. Târnava-mare cu 2775 loc. Germ., Români (861) și Magh., pretură, judecătorie cercuală, perceptorat de dare, stațiunea căii ferate, poștă și telegraf. Pe dealul stâncos de lângă comună la înălțime de 120 metri se ridică cetatea C., zidită prin secl. XIII. 1323 fu asediată de Carol Robert. Cetatea e folosită acum ca magazin; de pe dânsa se deschide o priveliște frumoasă spre munții Bârsei și ai Făgărașului...

Comună urbană, Cohalmul e situat în comitatul (*sic*) Târnava-Mare. Are pretură, judecătorie cercuală, stație de căi ferate, poștă și telegraf. Pe dealul stâncos de lângă comună înalt de 120 metri, se ridică cetatea Cohalm, zidită prin secolul al 13-lea, cetate care în anul 1323 fu asediată de Carol Robert, iar acum în urmă e folosită de Unguri ca magazin. De pe dânsa se deschide o priveliște fermecătoare spre munții Bârsei și ai Făgărașului...

D-șoara S. reproduce deci cuvânt de cuvânt fără se indice izvorul. Astfel e ticluit întreg faimosul și de autoare des citatul articol relativ la *Codicele dela Cohalm*, căci Dl Bogrea îmi atrage atenția că toată partea, lui privitoare la Sibile (p. 31—33) este copiată tot cuvânt de cuvânt, cu numeroase corupții și greșeli de traducere, și iarăși fără a se indica izvorul din Larousse, *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*, p. 674a. Spațiul nu-mi mai îngăduie să pun pe două coloane și această nouă dovadă de cultura în adevăr „enciclopedică” a D-șoarei S.

N'am pretenția de a fi fără greșeli. Dimpotrivă, mă bucur ori de câte ori pot să învăț din observările juste și obiective ale altora. Astfel a relevat câteva Dl Bogrea în *Revista istorică*, V, No 6—7, p. 132 (Nota 3), anume că: *varoși* Cod. Marțian f. 148 v°, r. 6 = „roș” < ung. *vörös*, *veres*, cf. *An. Car. (Tinerimea Română*, I, 376) unde se găsește acest cuvânt ¹⁾ *spoi du* = *spoi[n]du*, cet. *spuindū* Cod. Tod. f. 121 v°, r. 1.

În privința lui *incu-se-va*, cred și acum că trebuie citit *întuneca-se-va*, cum găsesc în un *Apocalips al lui Ioan* din sec. XVIII, pe care-l am, nu *încuia-se-va* cum credeă Dl Bogrea.

Eu însumi am gosit în cursul celor 9 ani de când am terminat lucrarea o seamă de adevărate greșeli, nu de cele închipuite de care îmi atribuie D-șoara S. Relev câteva, fără a mă opri la greșelile de tipar care sânt destul de multe și pe care le adunasem pentru Errata, care însă a rămas netipărită fără vina mea ²⁾.

¹⁾ Adjectivul *varoș* = „roș” în adevăr pare să fi fost obișnuit odinioară în limbă nu numai în Bănat, ci și în alte părți. În satul meu natal Zagra, j. Bistrița-Năsăud, o parte de hotar se numește *Varoșa*, nume care se poate explica foarte bine ca lemnul lui *varoș* = „roș”.

²⁾ Nu mi-s-au trimis nici coalele din urmă pentru revizie, singura pe care o făceam probabil fiindcă călătoria unei coale de la București până la Năsăud ținea atunci, în urma împrejurărilor politice, câte trei săptămâni.

Ⓖ (cu două puncte în el) din Cod. Tod f. 107 r°, r. 15 (cf. p. 13) în cuvântul *ochi* e o particularitate grafică, obicinuită și în textele slave, când cuvântul acesta e la plural.

La p. 26—27 aș fi explicat mai bine scrierea lui *hvi*, *hvie*, *hvoist* etc. prin analogia limbii slave care scrie adesea *hv* și cetește *f* (cf. cuvântul românesc *fală* < p.-sl. *hvala* în *Dicț. Acad.*) decât prin *syllaxis* sau contaminație ortografică.

La p. 66 am scris „Evanghelia bogatului și a săracului retipărită de C. Erbiceanu în loc de G. Timuș Piteșteanu. Cel dintâiu a scris numai prefața pusă înaintea textului retipărit.

La p. 70 pentru *cânfi* aș da acum etimologia lui A. Scriban din *Arhiva* 1914, Nr. 3—4, p. 133 (< rus *kanfa*, cu toate că a cită pe Dl S. ²) înseamnă a te expune la insulte chiar din partea D-sale ³) Dl S. care, cât se vede, nu este de loc inițiat în limba și filologia ungurească, are pretenția să descopere la 1921, răsfoind dicționarul unguresc, o etimologie dată de alții și cunoscută încă de la 1888, să descopere la 1922 chiar și pe Scriban de la 1912 și — să insulte. ⁴)

La p. 95 ar fi trebuit să mai amintesc pentru forma cu *g* a verbului, *ucid*, afară de ceea ce spune Miklosich, și ce spune Pușcariu în *Conv. lit.* XXX (1901), p. 818, care o crede o formă analogică refăcută din participiul trecut.

2) v. *Daco-Romania*, I, 317, unde pentru *ciumurlui* = „a se îngreșoșă“, „a se întocă“, „a i se face rău culva“, < ung. *csömörlet*, — pe care, cum am arătat, îl dăduse Weigand în *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der rom. Phil.*, 1905, I, 80, după Alexics, *Magyar elemek az oláh nyelvben*, Budapest, 1888, p. 49, care spune: „*ciumurlesc*: (meg)-csömörlet-ik. Arad s Bihar megyében hallani“, — citam un articol al Dlui S. publicat în *Arhiva*, 1912, No 4 și adăugam, la p. 318, că mă ocup de acest cuvânt numai incidental, pentru a-l da ca un fel de „calque linguistique“ al lui *ghiftui* < germ. *Gift*, „fără să am pretenția de a da o etimologie nouă, căci apropierea s'a făcut din partea altora.“

3) v. *Arhiva*, 1922, No 2, p. 240, unde Dl S. înșinuă: „Tot acolo Drăganu dă etim. lui *ciumurluiesc*, dată deja (sic) de mine în *Arhiva*, Iulie, 1922, 71, unde citez și pe Berneker, I, 142“, cu toate că în acest nou articol al său Dl S. nu spune nimic nou, căci *cemâr* (An. Car.) < ung. *csömör* a fost relevat, cum am arătat I, c., de Dl I. Popovici în *Nyelvtör.* XXXVIII (1909), p. 212, iar cât privește pe Berneker, va admite și Dl S. că cunoașterea lui nu e un monopol al D-sale, ci pot să-l cunosc și eu. Dar ultimul articol al Dlui S. nici nu-l mai puteam cită la locul amintit din simplul motiv că, la data apariției *Arhivei*, și articolul meu, scris prin Martie 1920, — în orice caz, cum se poate vedea din *Daco-Romania*, I, p. 560—564, înainte de 16 Maiu 1921, — se tipărise, iar eu plecasem din Cluj să-mi văd de sănătate. Oricine, — bineînțeles afară de „savanții“ orbiți de patimi de la *Arhiva*, inclusiv Dl S., — va înțelege altfel că, dacă îl citam odată, nu puteam să am nici un alt motiv pentru u ca să nu-l citez și a doua oară. Singurul loc, unde l-aș mai fi putut cită, este *Addenda-Corrigenda*. Toamna la alcătuirea acesteia însă mărturisesc sincer, mi-a scăpat din vedere articolușul al doilea al Dl S. Dar nu eră citat cel dintâiu? Se spune ceva nou în acest din urmă? Nu spuneam că etimologia cuvântului tratat nu-mi aparține? Dl S. însă nu se putea împacă cu ideea că o etimologie au putut-o găsi alții înaintea D-sale (la 1888!), deci trebuia să insulte pe cel care atrăgea atenția asupra acestui lucru prin utilizarea unui aparat mult mai bogat decât al D-sale.

4) În același timp Dl S. afirmă apodictic că *ghiftui* nu se poate deriva din germ. *Gift*, „pentru cuvântul că asemenea cuvânt vechiu n'ar putea fi germanism“, căci îl dă deja (sic!) Cantemir sub forma *biftuesc*, despre care afirmam că e „hiperurbanism“, ci e rudă (sic!) cu *buff* și *boft* (Mold. nord.), „chicșă, cărnaț făcut din stomahul porcului, de unde vine și porecla de *buffea*, om prea gras.“ Pentru astfel de afirmații însă se cer și dovezi. Mai întâiu Dl S. nu dă o etimologie acceptabilă pentru *buff*, *boft*, *buffea*. Apoi uită că în părțile muntene, unde labialele nu se alterează, se spune tot *ghiftui* (cf. *Frau toți ghiftuiți*, *Muscel*, 76), deci cu *g* care trebuie să fie sunetul original; nu știe că forma ardeleană cu consonanță muaiată este *ghiftui*, iar *g* corespunde unui *g* original, nu lui *h*, căruia i-ar corespunde *gh'* sau *bd'*; uită că noi am avut și avem în mijlocul nostru Germani (Sași, Cavaleri Teutoni, Șvabi) de mai bine de 800 ani și Cantemir nu e cel mai vechiu scriitor al nostru; nu vede că cuvântul este de proveniență evident ardeleană și Cantemir l-a schimbat pentru că credea că, dacă pe moldovenescul *ghine* îl poate scrie *bine*, se poate face același lucru și cu *ghiftui*, scriindu-l *biftui*. În sfârșit, afară de greutățile fonetice (parcă un u trece așa de ușor la i cum își inchipue Dl S!), Dl S. nu se sînchisește de loc de greutățile semantice. Am fi prea exigenți dacă i-am cere Dlui S. să se gândească și la astfel de lucruri!

La p. 126 se va ceti: ,δ) Dubla articulare în construcțiunea substantivului și a adjectivului cu genitivul."

La p. 155 se va adauge între elementele slave neobișnuite astăzi și *oteŭi* (f 87 v°, r. 9 (< *отѣи*).

La p. 158 afară de etimologia lui Cihac pentru *a pesti*, *a apesti* trebuie să dau și pe cea a Dlui Philippide din *ZRPh.*, XXXI (1907), fasc. 3, p. 292 (< *a* — + *peste*), care mi se pare cea mai probabilă și pe care, cum se vede din cele de mai sus o cunoșteam încă de la 1909, dar la scrierea studiului mi-a scăpat din vedere, cum mi-a scăpat și cea a Dlui Pascu (< *pensitare*) din *Etimologii românești*, Iași 1910, p. 32 (cf. și *Ist. limbii și lit.* XVI, p. 58).

Pentru controversa: *plăsă* (**applausare* ori < p.-sl. *пласати*, despre care vorbiam pe p. 158—160, cf. acum Pușcariu în *Daco-Romania*, I, 1920, p. 411—413, care reia chestiunea susținând cu multe argumente pe cea dintâi.

În *Indice*, a cărui revizie n'am văzut-o, sub influența lui *podobi* = „a împodobi” de la p. 241 s'a strecurat la p. 243 *spodobi* = tot „a împodobi” în loc de „a învrednici” ș. a.

În sfârșit însăși publicarea textului și comparația lui cu celelalte texte similare publicate mai înainte, având în vedere prețioasele îndrumări fixate de Dl Russo în lucrarea citată, le-aș face astăzi cu totul altfel decât cum le-am făcut la 1912.

Dacă toate criticile pline de autoadmirație ale *Arhivei*, care vrea o înșănătoșare morală, au tot atât temeiu ca și cea a D-șoarei S., și în acest chip se dau verdicte iuppiter-iane ca: „mediocritate notorie” „șarlatan”, „haiduc”, (Pușcariu), „nepregătit” etc. (Iorga). se tratează o seamă de savanți respectabili, de ambițioși ridicoli (Densușianu), cred că nu are dreptul să strige împotriva „cleptomanilor și a haiducilor”, ci mai bine ar fi bine ar fi să caute să-și vadă bârna din ochiul propriu. Altminteri, cu astfel de „moravuri” ne facem de răs înaintea lumii, mai ales a lumii străine care stă și ne privește.

Critica așa de puțin obiectivă și menită direct să descurajeze a D-șoarei S., nu-și va avea efectul. Chiar acum public un studiu asupra *celor mai vechi cărți Rákoczy-ane*, studiu terminat încă în 1915 și anunțat în 1916 (*Pagini literare*, No. 3, p. 60 ș. u.) și îi făgăduesc cât mai curând altul asupra unei copii din jum. I a sec. XVII de pe cea mai veche redacție românească a *Pogrebaniei călugărilor morți*, scrisă cum voiu dovedi, în jumătatea a doua a sec. XVI. (cf. și *Cod. Tod.* și *Marțian*, p. 79, unde o credeam ceva mai nouă). „Caravana trece”, iar D-șoara Dr. Simionescu poate să-și continue meseria cu sau fără *εὐφροσύνη*.

N. Drăganu.

Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale, publication mensuelle dirigée par N. Iorga, G. Murgoci, V. Pârvan, IX-e année (1922), n-os 1—3.

Cea mai nouă fasciculă din această publicație, a cărei importanță nu se poate în de ajuns sublinia, ca punct de raliere și trăsătură-de-unire între cercetătorii științifici de pretutindeni ai Sud-estului european, înfățișează aceiași „silva rerum sententiarumque” care deosebește toate scrierile d-lui Iorga.

Revista italiană *L'Europa Orientale*, publicată de „Istituto per Europa orientale” din Roma, e un pendant prețios al „Buletinului Institutului” românesc, care, de bună-seamă, a sugerat-o, dar, pentru a se vedea toată distanța ce le separă, ca bibliografie critică, e destul să se compare, d. ex., darea-de-seamă apărut acolo (II, p. 240) asupra operei d-lui William Miller, *Essay on the Latin Orient*, Cambridge 1921, cu recensia-studiu a d-lui Iorga, asupra aceleiași opere.

Zagan (p. 5) înseamnă turcește, ca și românește, o speță de vultur, în deosebire de *zaganos*, care înseamnă: „crab”. — *Val di Compare* (p. 10) n'ar putea însemna: „Vaiea Cumătrului” (it. *compare*)? — Prin „Valahia” din titlul „regelui Bosniei și Valahiei” (p. 15) de sigur că nu s'ar putea înțelege, anacronic, acea parte din Slavonia, de spre Bosnia și Croația, care se numia *Mala Vlaška*, „Kleine Walachei”, având de Capitală *Kralieva* sau *Kralova Velika* (Engel, *Gesch. des ungrischen Reiches u. seiner Nebentländer*, II, 256; cf. Czoernig, *Ethnographie der österreich. Monarchie*, II, 159), dar despre „Vlachi schismatici” în legătură cu Bosnia vorbește încă din 1373 papa Grigorie XI (Farlati, *Illyr. Sacr.*, IV, p. 63); cf. și 'n Θρήνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ed. Ellissen), v. 971 : „Οἱ Βλάχοι οἱ ἀνδρικώτατοι μετὰ Μποσνίων καὶ ἄλλων.”

Relativ la calificarea lui Ioan Hunyadi ca „le chevalier blanc de Walacque” din Comménes (p. 14), relevăm că numele, istoric sau poetic, al eroului a devenit de timpuriu prada „etimologiei populare”: din *Hunyadi*, Chalcocondylas a făcut Χωνιάτης; — din *Iancu*, la Bizantini: Ἰάκκος, Ἰάκκος, a răsărit în „Threnos”-ul citat, v. 180: Ἰακκω, care, cum observă editorul, poate fi explicat, nu numai ca o variantă a lui Ἰακκω, ci și ca transcripția greacă a it. *Bianco*, el însuși o etimologie populară, întocmai cu și celelalte forme ale numelui: „Ioannes, Pannoniæ dux, *Blancus* vulgo nuncupatus” (Leonardus Ebiensis, p. 328), „le chevalier *Blanc*, marischall de Hongrie” (Jacques le Clercq, *Sur le règne de Philippe le Bon*, III, cap. 11); — din „Savai” (= săvai, „măcar, barem, doară”), precedând pe „Iencea Săbiincea” (G. Dem. Teodorescu, p. 640), „Iancu Sibiancu” (Corcea, p. 53), adică:

Iancu din Sibiu, *Janko Sibinijanin, Sibinja Janku* al baladei sârbe (cf. Andrić, *Izabrane narodne pjesme*, Zagreb 1913, pp. 22, 92), s'a făcut, în sfârșit: „Sava Enciu Sabieniciu" (Burada, p. 174). **V. Bogrea.**

Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine, sous la rédaction de N. Iorga, V-e—VIII-e années, no. 1, Bucarest 1920.

Cu excepția întâiului me.morlu, datorit d-lui St. Ciobanu, asupra „Continuității românești în Basarabia anexată la 1812 de Rusia", — subiectul fusese tratat de d. N. Iorga, între altele, în „Continuitatea spiritului românesc în Basarabia", iar, după d-sa, de d. I. Nistor, — întreg n-l acesta se datorește d-lui N. Iorga, redactorul „Buletinului".

Cea dintâiu și, fără îndoială, cea mai importantă comunicație a d-sale e aceia asupra „Primelor cristalisații de Stat ale Românilor" (pp. 33—46).

O minuțioasă și pătrunzătoare analiză a unor anume pasagii din Anna Comnena a dus pe marele nostru istoric la constatarea, în adevăr revelatoare, că, anterior și analog organizații lor politice românești din sec. al XIII-lea, cu fața spre Munte, existau, pe la sfârșitul sec. al XI-lea, la Dunărea-de-jos, formațiuni politice românești care priviau spre Bizanț.

În paginile acestei reviste chiar, d. N. Bănescu expune o sumă de fapte și observații coroborând descoperirea d-lui Iorga.

Din parte-ni, am avea de p.esintat doar câteva adnotațiuni cu caracter filologic.

Numele Voevodului *Litovoiu*, — forma a fixat-o, precum se știe, d. Iorga, — corespunde vsl. *Litovoj* = *Ljutovoj* (cf. Weigand, XXVI—XXIX. *Jahresbericht*, Leipzig 1921, p. 134). — Un *Litovoe*, cu „livădia" lui, se pomeneste într'un act de vânzare gorjan, din 1595, la N. Iorga, *Stud. și doc.*, VI², p. 459. — La Choniata, p. 564, un *Λιτοβόης*, ostaș în armata sebastocratorului Ducas.

Τοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου (p. 38) este, totuși, construcția normală, tipică, a supranumelui: ὁ καὶ, *qui et* (v. în special M. Lambert, *Zur Ausbreitung des Supernomen oder Signum im römischen Reiche*, în „Glotta", IV, p. 83 și V, p. 102).

Ca nume armenesc, cunoscut la noi, *Tatos* (cu accentul pe silaba inițială) reprezintă, foarte probabil, forma grecească a tătar. *Tat*: *Tații* coloniști crimeici de la Mariupol vorbesc un dialect grecesc și-și zic astfel până azi (v. Kuun, în *Codex Cumanicus*, p. XXX), ca și *Tații* iranici din Transcaucasia; iar despre „Tătarii numiți *Tați*" din Dobrogea noastră se vorbește în „Analele Dobrogei", I (1920), p. 169 sq.

Despre acel Ἐκατὸν Βουνοί, „O-sută-de-Movile", din sus de care e așezat lacul Ὁζολίμνη (identificat de d. N. Iorga cu *Razelm*), pomeneste și Cedrenus, în relația luptelor Bizanțului cu Pecenegii (1048-53) „ὅς [ὁ βασιλεὺς] ἀναλαβὼν τὰς δυνάμεις καὶ τὸν Αἰμον διαπεραιωθείς διὰ τῆς λεγομένης Σιδηρᾶς ἀπῆκε κατὰ τῶν Πατζινάκων, ἐλθὼν δὲ κατεσκήνωσεν ἐν τινὶ χώρῳ οὐ μακρὰν ἀπέχοντι τῶν Ἐκατὸν βουνῶν, τῇ λεγομένῃ Διακηνέ" (ed. Bonn, II, p. 597). Cf. *ibidem*, II, p. 594: «Οἱ

Πατρίνακαὶ δὲ τὸν Αἴμον, ὡς εἵπομεν, διαβάντες, καὶ τὴν μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ Ἰστρου κατασκοπήσαντες πεδιάδα τὴν διήκουσαν μέχρι θαλάσσης, καὶ τόπον εὐρόντες νάπας καὶ ἄλση ἔχοντα καὶ λόχμας παντοδαπὰς καὶ ὕδωρ καὶ νομάς (Ἐκατὸν βουνοὺς τὸν τόπον ὀνομάζουσιν οἱ ἐγγῶροι), ἐκεῖσε ἐγκαθιδρύονται, καὶ ἐκδρομάς αὐτόθεν ποιούμενοι οὐ μικρὰ τὴν ὑπὸ Ῥωμαίους ἐλύπουσιν.»

Jireček (*Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer*, p. 86 sq.), raportându-se la acel Țar Slav, necunoscut în istorie, pe care versiunea bulgărească a „Viziunii Proorocului Isaia” (c. sec. XIII) îl dă ca „întâiul Țar al Bulgarilor”, poreclit „Țarul celor O-sută-de-Movile” (*sto mogili țaru*), pentru că „ridicase 100 de movile în țara Bulgarilor”, crede că acest Ἐκατὸν Βουνοί pontic reprezintă, de fapt, cele o lsută de movile ale apocrifului citat. învățatul ceh observă, însă, că „o localitate pe Prut se cheamă până azi *O-sută-de-Movile*, — *Sto-mogili*, adăugim, e și cutare stație de cale ferată transnistriană, — iar localizarea precisă se îngreuiază considerabil prin faptul, că asemenea *movile-tumuli* (preistorice), „morminte de uriași”, se înșiră peste tot în Dobrogea: „Am cutreerat întreaga plasă a Mangaliel și, oriunde, am putut număra cu privirea, în depărtare, câteva zeci de aceste morminte...” (H. Sanielevici, *Icoane fugare*, p. 52). — *Gâtlele-Înșirate*, „Movilele înșirate” (cf. mr. *gumradă*), se numește un deal din jud. Tulcea (v. Marele Dicț. Geogr.).

Observăm că nume ca *Vunocuc* și *Vunocughera*, pentru niște n uniți din Râmmicu-Rărat, pe care Frunzescu (p. 532) le va fi cules din vreun text sau vreo hartă grecească, au evident, la început, apelativul ngr. βουνό, „movilă, măgură, munte”. (Pentru *cuc*, cf. și *cucă*, „loc înalt, vîrf de deal”: *Vîrcol, Graiul din Vilcea*, p. 92).

Ἀρειμάνιοι din pasajul respectiv (VIII, 5, p. 402) din Anna Comnena: „ἄνδρες τολμηταὶ καὶ Ἀρειμάνιοι [recte ἀρειμάνιοι] αὐτόμολοι:” ar putea fi, mai degrabă, un simplu epitet pentru niște oameni „războinici”, *martii animi*, de la gr. ἀρειμάνιος, ἀρειμανής, scris de editor cu maiusculă, în onoarea lui Ares; iar, dacă e să-l considerăm ca un nume propriu, el s'ar putea raporta și la acel *Arimanni* longobarzi, soldați scutiți de impozite și pomeniți în documentele contemporane (v. Du Cange, s. v. *Herimanni*, și Ludo Moritz Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelalter*, III, p. 131), it. *arimanno*, „uomo libero presso i Barbari del medio evo” (Fanfani-Rigutini-Tommasèo), din trupele de „Normanzi”, cerute de Alexios de la Papa (v. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis I-er Comnène*, p. 131 sq.). Aici s'ar referi și n. opic *Arimăneasa* din jud. Brăila, de la un *Ariman*, dacă el nu e, cumva, o disimilație din *Alimăneasa* (de la *Aliman*).

În ce privește influența epopeii franceze asupra baladei sârbești (p. 54), părerea d-lui Iorga se confirmă prin însuși faptul prezenței unor nume ca: *Oliver, Orlando, Paladin*, ba chiar *Merlin*, în documentele dalmatine și sârbești ale epocii (Jireček, *Geschichte der Serben*, II, p. 92).

„Pô de Mogochoi” (p. 107, nota d-lui H. Stahl) e transcripția fonetică fr. a rom. *Pod(ul) Mogoșoavi*: „Pode Mogochoi”.

V. Bogrea.

Titus Hotnog, „Bezerenbam“ din cronica persană a lui Fazl-Ul-lah-Raschid [= ullah-Rașid], studiu istorico-filologic, Iași 1919, 24 pp. 3 Lei.

Intr-o formă greoaie și stîngace,¹⁾ plină de repetiții²⁾ și vulgarități voite,³⁾ autorul tinde să arăte, că faimosul „Bezerenbam“ din D'Ohsson⁴⁾ nu se poate raporta la un Basarab-Ban românesc, inexistent pe la 1240, — cum susținea Hasdeu, — ci numai la Banul unguresc al Severinului: *Bezerenbam* = * *Dezerenbam* = *de Zeurenno banus*.

Acest „Dezerenbam“, deci, — lectură ipotețică a d-lui Hotnog, improvizat, pentru trebuința cauzei, orientalist, — ar reflecta însuși titlul Banului de Severin.

„Semnul arab ilizibil (adecă îndoios, pentru că nu-i clar precis [sic] scris) . . . Eu presupun mai cu dreptul (sic) că a fost de la capul locului⁵⁾ fără punct dedesupt și ceteasc *Dezerenbam*“, explică d. Hotnog (p. 22). „La baza lui *De Zeren ban* trebuie să socotească cineva⁶⁾ pe „de Zeurenno banus“ din diplomele ungurești, în forma însă în care acest titlu oficial era pronunțat de poporul unguresc. Dacă ne gândim că în limba ungurească a oficiosului (sic) de *Zeurenno banus* trebuie să fi fost una din acestea: *de, Zören ban* (sic), *de Zeren ban* (!), *de Zeren ban* (!), *de sören* (sic) *ban* (!), *de seren ban* (!!), care se găsește foarte fidel păstrată, ori foarte puțin „stropșită“ în *dezerenbam* (sic) al lui Raschid (!)“ (pp. 22—4).

. . . Adecă, deocamdată cel puțin, numai al d-lui Hotnog. Căci, până una-alta, iată câteva lucruri sigure: 1°. Un titlu latinesc de forma *de Zeurenno banus* nu există decât doar prin vreun indice (cf. „*Zeurenno, banus de*“), sintaxa latinească, oricât de medievală și ungurească ar fi, neadmițând altă topică decât: *banus de Zeurino* (*Zeurenno, Zewrino, Seuerino, Sceurino, Cheurin, Ceurin, Scewrino*, etc.; cf. Hurmuzaki, I¹, p. 350 sqq. și Niederle, *Slovanské Starožitnosti*, II², 455, n. 3) sau *banus Zeveriniensis* (cu variantele respective), sau, cel mult *Severiniensis banus*; construcția, cu desăvârșire anapoda și absurdă, imaginată de d. Hotnog, nu e și nu poate fi — ca o utopie sintactică ce este — atestată documentar. Dacă, înainte de a emite ipoteze, d. H. ar fi consultat colecția lui Pesty (*A Szörényi bántág*), s'ar fi putut încredința ușor de aceasta. L'ar fi luminat, de altfel, însuși Hasdeu, dacă, în loc să-l iea de sus, l'ar fi cercetat de aproape: în „*Etymologicum Magnum*“, t. II, col. 2410, dar, mai ales, în t. IV, p. xcvi și urm., Hasdeu revine pe larg asupra pasagiului incriminat din „*Istoria Critică*“, iar d. H. ar fi putut afla, de acolo, și acela, că avea un predecesor în cesiunea către Unguri a lui „Bezerenban“: pe Polonul Krzyżanowski (IV, p. LVIII). — 2°. Nici forma *Szörényi* nu există aiurea decât în imaginația d-lui H.: *Severinul* se zice ungurește *Szörényi* (variantea cu *Szew-* e o cunoscută grafie arhaică, de felul lui *Thewrewk* = *Török*),

1) «Se înglobară într'un plan iscusit strategic, în care plan intra . . .» (p. 10).

2) «Să mai reproducem odată» (p. 12), «să mai amintim încă odată» (p. 20).

3) «D. Oneul afirmă, se vede, închizând ochii» (p. 12).

4) Pentru: din capul locului, — solecism obisnuit la d. A. Philippide (v. d. ex. „*P* cialistul român, Iași 1907, p. 84) și mimat de «elevul» d-sale.

5) *Soll man rechnen, voraussetzen*: germanism, explicabil la d. Philippide și a „*S*-pre

de unde. adiectival: *Szörényi*, „din Severin. Severineanul” (ca *Budai*, *Šincal*, etc.).

Lat. *banus de Zeuren*o, însă, și ung. *Szörényi bán*, singurele elemente reale, autentice, cu care ar fi putut operă d. H., autorisă, ele, „formula” plăsmuită de d-sa: *de Zören bán*, etc.? Să fi păstrat „poporul unguresc” pe acel *de*, în legătura presupusă de d. H.?

Ne îndoiim, și, — abstracție făcând de valoarea istorică a ipotezei, — ne îndoiim de însăși necesitatea etimologică a acestei construcții perverse, când o simplă metatesă ar fi deslegat onozabil problema: Rașid a putut scrie *Bezerebam* pentru **Zeberenbam* (= *Zeverenbán*), cum a scris *Ketar* în loc de *Keral* = ung. *király*, „rege”, v.-ung. *kēraly* (p. aceasta cf. și Melich, în „Archiv für slavische Philologie”, 1910, p. 104 sqq.), — o relevă însuși d. H., după D’Ohsson (p. 13).

Aceiași inexperiență presumpțioasă se vedește și’n alte aprecieri ale d-lui H. În *Scenthmyclous*, locul de retragere al banului Mikud, evident *Sânmiclăușul* nostru, în transcripție maghiară (originalul unguresc e *Szentmiklős*, „Sfântul-Nicolae, Sânnicoară”, cf. *Micle*, *Miclescu*), ochiul expert al d-sale nu vede decât un sat plin de „Unguri și alte lifte”, — toate, afară de Români (p. 20)! Pentru *Iobusteluke*, cellalt sat neromânesc, cu „lifte”, care, în partea finală, este, evident, ung. *teluk, telek*, „teritoriu”, dar care, despre asta, poate fi românesc, ca atâte altele, sigure (v. Iorga, *Ist. Rom. din Ardeal și Ungaria*, I, p. 56), cf. de asemenea rom.-dial. *ibosté*, „amor”, din Anonimul Bănățean, decl: *iuboștea*, „iubirea”. și n. topic *Lăbuștea* din jud. Dorohoiu, — pe lângă toponimicul ung. *Job(us)*.

Aserțiunea d-lui H., că prin *Kara-Ulagh Mongoli* ar fi înțeles pe Cumani, ba încă exclusiv pe aceștia (p. 14), se isbește, între altele, de prezența, în chiar „Codex Cumanicus”, a cuvântului *ulah* = equus (p. 266), care, după toată probabilitatea, e precursorul lui *Wallach* german, fr. *hongre*. (Pentru celebritatea de mai târziu a calului moldovenesc, „bogdănesc”, în special, cf., deosebit de pasagiul cunoscut din *Descriptio Moldaviae*, și Vámbéry, *Das Türkenvolk*, p. 379: *bogdan, bodan*, „o speță de cai, superioară celei de stepă, la Karakalpacii din Nordul Kunradului [lângă Aral]”. Vámbéry, care mărturisește că originea cuvântului i-a rămas „unbekannt”, se gândia la *budaj*, „grâu”, deși știa că „*Budan* speziell ist das osmanische Wort für die Moldau”; cf. *madschar*, „Maghiar s. Ungur”, la Tătarii Crimeici și Nogai: „trăsură”: *ibid.*, pp. 541; 550, nota 3)

Originea cumană (sau pecenegă) a lui *Ollu* (p. 20), s’ar confirma, în schimb, prin *utlu-taš*, „sillex”, din același vocabular cuman (p. 259), și, tot așa, pentru *Cadan*, ar fi de comparat cumanul *cadan*, „clavis” (*ibid.*, p. 257). Numele lui *Oslu*, «banus de Zeuren»o, care „nu mai apare în documentele de după 1240” (p. 23), s’a păstrat, după Hasdeu, în n. muntelui gorjan și plaiului mehedintean *Oslea* (cf. însă și vsl. *osla*, „piatră de ascuțit, cute”, slov. *osl’a*: ori sl. *oslea*, „măgăruș”, ca *Vâlcea*, „lupușor”): ar fi un pendant la *Picineagu* și *Altâmuș* (Athlamos), poate și la *Bucegi* (cf. *Bugec*, p. 4).

Asupra lui *Pascatir* (p. 15), v. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, p. 743 și Marquart, *Osteur u. ostasiat. Streifzüge*, pp. 69, 515.

Iorgu Iordan, **Nume de localități românești provenite de la nume de popoare**, în „Viața românească”, XIII (1921), pp. 421–8.

Toponimia interesează istoria prin contingentul de informații ce-i poate furniza, alături și, mai cu seamă, în lipsă de alte izvoare.

Studiul tânărului filolog de la Iași merită, deci, o recenzie în paginile acestei publicații istorice.

D. I. declară că și-a adunat materialul exclusiv din „Marele Dicționar Geografic al României” (p. 424).

Această limitare singură reduce deja valoarea cercetării, întru cât atâtea nume de acest fel, pe care i le-ar fi putut procura consultarea altor izvoare, lipsesc prin însuși faptul.

Dar, chiar retrănsă la acel unic izvor, recolta ar fi putut fi mult mai îmbielșugată, dacă explorarea d-lui I. ar fi fost mai atentă și — s'o spunem de pe acum — mai competentă.

Iată, în adevăr, fără pretenția de a repara toate omisiunile d-sale, câteva specimene: *Abazu* (vale, Teleorman), după un coborîtor din *Abazii* caucasieni (cf. și n. de fam. vr. *Abāza*, despre care Etym. Magn., I, 78); — *Achași* (sat, Cnstanța) = Turci, lit.: „Cap-alb”, spre deosebire de Persani, *Cazilbași*, „Cap-roș”, atestați și ca *Agemler* (sat, ibidem), din *Agem*, „Persia” (cf. și *Persianca*, în Basarabia); — *Anadola*, *Anadolca* (sate, Basarabia). *Anadolchii*, *Nadoleanul* (sate, Dobrogea); — *Arapul* (movilă, Ialomița), *Harapu* (sat, ibidem); cf. *Arab-Tabia* din topon. dobrogeană; — *Arvâțești* (s., Mehedint), dela un *Arvatu*, „Horvat, Croat” (cf. *Arvați*, „volintirii lui Ipsilanti” în Codin, *Legende*, p. 90, „luptători ai lui Tudor Vladimirescu”, în *Graiul nostru*, II, 198); — *Bandrabura* (loc, Bacău) = *Brandabura*, „Brandenburg” (cf. și *Deal Germanului*, într'un doc. sl. de la Ștefan-cel-Mare, ed. Bogdan, I, 488); — *Borusul* (cătun, Prahova); — *Băsnegi* (s., Gorj), *Boșneagul* (s., Ialomița), *Bosnea* (deal, Mehedint) = Bosniac, Bosnia, ca și *Bosancea* bucovineană, de unde s. botoșenean *Bosinceni* (cf. și valea *Bozninca* din Dorohoiu); — *Bulihariul* (munte, Bacău) = Bulgar, ajuns, ca apelativ, la înțelesul de „zdrahon, vlăjgan”; — *Catalanul* (poiană, Vlcea; colină, Buzău), după n. de fam. *Catalanfuș*, „Catalanul” (cf. ngr. *Καταλάνος* ca reminiscență din faimoasa expediție a „Marii Companii” !); — *Cațaonul* (s., Olt), *ViaCațaonului* (Prahova), *Cațaoni* (s., Vlașca) = *cațaon*, Grec (peiorativ); — *Cazacincu* (fântână, Dorohoiu, unde și alt loc, *Calmuschii*), *Cazaclia* (s., Basarabia; cf. *cazacliu*!); — *Chioveanul* (s., Râmnicu-Sărat; vale, Ialomița) = *Chieveanul*; — *Chirghijii*, *Chirghijii-Chitai* (râu, Basarabia) = Cerchezi, Cerchezi-din-China (și *Chirgășeni*, ibidem ?); — *Cinghineaua* (insulă, Teleorman), *Cinghineni* (deal, Botoșani) = *Cinghiană*, „Țigan” (turcește; cf. și Codin, I. c., p. XIII), ca și *Faraonele* (s., Râmnicu-Sărat), *Faraonea* (s., Basarabia), *Faraoni* (s., Bacău), sau *Netoși* (s., Teleorman, Prahova; cf. *Netotul*, s., la N. Iorga, *Scrisori și inscr. ardel. și maramureșene*, II, 281), etc. (v. mai departe!); — *Crimulești* (cătun, Tecuciu), din *Crimul*, poate = *Crimul*, „Crimeia”; — *Flondora* (s., Dorohoiu), după *Flondor*, „din Flandra”, de unde și *Flondoroaia* (loc, Tecuciu); — *Frâncești* (cf. *Frank*), *Frâncești*, *Frânca*, *Frâncului* (Movila-), *Frânghiul* (= *φραγγίου* !), *Frența* (ung. *Ferencz*), de la *Frânc*, „Italian; Dalmatin, Morlac; Levantin; European”, (pentru *Frenciugi*, *Frânciugi*, din Vaslui, de la Ivan *Frenciuc* v. Bogdan, I, 395);

— *Frijoaia* (Buzău, cf. *frij*, «chevaux frisons»¹⁾; — *Gârcea* (s., Argeș), *Gârceni* s. *Gârcina* (s., Vaslui), *Gârcina* (s., Neamț), *Gârcova* (insulă, Romanai) = *Grecea*, etc. (sl.); — *Lehliu* (s., Ialomița), *Pârâul-Leșilor* (Bacău), poate și: *Leșculeasa*, *Leulești* (= *Lehulești* ?), *Leșcani*, *Lahova*, *Lăhoveni* (I. Bogdan, o. *infr. cit.*, II, 85, 248); — *Moscalu* (iaz), *Moscălița* (baltă, Dorohoiu), *Muscălești* (s., Mehedinți), poate și *Muscani* (s., Buzău); — *Podoleanul* (deal, Dorohoiu), „din Podolia”; — *Potur* (s., Dobrogea) = turc. *pothour*: „on appelle ainsi, sur les frontières de la Hongrie, les chrétiens qui se sont nouvellement faits musulmans, mais proprement *pothour* [*poturii*] est une espèce de pantalon qui est étroit sur les mollets, se boutonne à la cheville et distingue les habitants de la Bosnie” (Kieffer-Bianchi, I, 242), cf. serb.-cr. *poturica*, „türkischer Renegat” (Filipović, II, 2123), *potouritzza*, „renégat, du mot *Tourok*, turc” (Dozon, *L'épopée serbe*, p. 43; v. și *Analele Dobrogei*, II, p. 36); — *Rățulești* (s., Vâlcea), din *Rățul*, *Raf*, „Sârbu”; — *Răus* (deal), *Răusa* (vale, Dorohoiu), *Răusenii*, *Reusenii* (Botoșani, Gorj, Mehedinți) = *Reuss*, „Rus” (cf. ung. *Orosz*: cu *Răusenii*, mai curând decât cu *Botoșanii*, trebuie identificat acel „Orosz” din relația lui Verancsics; cf. N. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, p. 268); — *Rufenii* (cartier al Iașului) = *Rutenii*; — *Rusneaca* (s., Teleorman); — *Sacsonii* (sic), s., în com. Prisiceni (Ilfov) = *Saxonii*; — *Serbușca* (vale), *Serbiceni*, *Sârbii* (s., Tecuciu), *Sârșca* (s., Dolj); — *Sloveanca* (Basarabia); — *Tăuta*, *Tăutulăști*, *Tăutești* sau *Totești* (s., Iași), *Totea* (pârâu, Gorj); cf. *Tăuți*, s., Covurlui, la I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, II, 582) = *Tăut*, „Slovac” (ung. *Tóth*); — *Tângujei* (s., Vaslui), alias *Tonguzeni* (Bogdan, o. c., I, 135), după un *Tonguz* = *Tungus*; — *Turlachi* (cartier în Cetatea Albă); — *Ungura* (vale), *Unguri* (sat), *Hrinouți* (idem, Basarabia) = *Grinouți*, *Ugrinouți* (cf. și *Ogrinul*, ruine de sat, Dolj); — *Urmeniș* (s., Bacău) = *Armeniș* (ung.).

La *Vlah* (v. 428) aparțineau de drept încă: satul *Vlah-chioi*, zis și *Vlahei* (= *Vlaheni* s. *Vlah-hely*?) din Constanța, cătunul *Vlașca* din Romanai, lacul *Vlășceana* și fostul sat *Vlăchenii* din Ialomița, pârâul *Vlășcioara* din Ilfov.

Odată cu citezi, apoi, pe *Podolenii*, nu e niciun cuvânt să neglijezi pe *Tăușanii* (s., Ilfov), de la *Tăușan* = turc. *tawšan*, „Grec din insule”, pe *Maltezi* (s., Ialomița), dela *Maltez* „din Malta”, pe *Criteanca* (moșie, Buzău), probabil, de la un *Criteanu*, „din Creta” (cf. *Candiano*, *Pariano*, *Iliolu*, *Mitileneu*, etc.; p. *Marsilieni* din Ialomița, cf. *Marsigli*); iar, odată ce ai pomenit pe *Vizirul* (p. 427), n'are niciun sens să uiți pe *Sultanul* însuși (pârâu, vârf de deal, Prahova), sau *Șoldana*, *Șoldănești* (cf. însă *șoldan*, „iepurăș”), cu *Viziracii* (munte, Argeș), *Caplani* (s., Basarabia), *Ceaurul* (s., Gorj), *Ceauș* (Isc., Prahova), *Manaful* (s., Vlașca), *Martalogii*, *Naipul*, *Nazărul*, *Zaim* (sate, în Argeș, Vlașca, Brăila, Basarabia), sau insula *Stambul* (dela Izmail).²⁾

¹⁾ *Frij*, «camisole de lăne» (v. Acad.), e fr. *frise*, «éttoffe de laine à poil frisé», mai curând ca *frise*, «toile de Frisie» (indirect).

²⁾ Încercarea recentă a lui Kalinka de a deriva numele *Stambul* direct din *Κωνσταντι-νοπόλις* (Klio, XVII, p. 265) e, fără îndoială, neisbucită: (εἰς τὴν πόλιν are paralele hotărâtoare *Isnic* = εἰς Νίζαιον, *Stambalia* — ἔς τὰ παλαιά, n. de ruine ἔς τοὺς στύλους, apoi cunoscutele *Stines*, *Stives*, etc., etc.), pe de o parte, iar, pe de alta, analogiului *Iskenderje* = Ἀλεξάνδρεια, în care omisiunea silabei *al-* se explică perfect prin intera pretarea ei ca articol (arab), nu probează nimic pentru *Κων* — din *Κωνσταντινοπόλις* chiar dacă — ceiace e deja îndoielnic — ar fi valabilă pentru *Kadiköi* — *Chalkadon* al lui Lehmann-Haupt (*ibid.*, 277). Pentru acesta din urmă se putea invoca și înțelegerea lui *Istanchio*, *Stanchio* = εἰς τὴν Κῶ, ca: *Istanköi* *Sultanköi*. (cf. *Balgaz* = Παλαιά Κούρος).

Pentru același motiv de consecvență, odată ce ai citat pe *Moldoveanul*²⁾ (uitând *Drumul-Bogdanului*!) și *Munteanul* (p. 426), nu-ți e permis să ignorezi pe *Ardaloaia* (apă, Bucovina), *Ardele* (schit. Neamț), *Ardelei* (poiană, Prahova — ung. Erdélyi + suf. -eiu; cf. n. de fam. *Edeleanu*, față de sârb. *Edelja*, „Ardeal”: Filipović, II, 2112), *Ardeoani* (s., Bacău), pe *Timiștiani*, *Cimișeni* (cf. *Cimișlia*) și *Timișești* (dela *Timiș*; ori = **Timușești* ?), sau pe interesanții *Blăjerei* (s., Tecuciu), „*Blăjeni*“, după tradiție (cf. *Sălăjani*, *Sălăgeani*, și *Argișani*, în Fălciu, la Bogdan, o. c., II, 79), ori *Muntenii-de-sus* (s. în com. *Muntenii-de-sus*, jud. Vaslui), „*Severineni*“ după tradiție — cu atât mai mult, cu cât acestea din urmă i-ar fi dat d-lui I. ocazie să merite, cât de cât, elogiile repetate ale d-lui Gîrge Pascu pentru „descoperirea unei funcțiuni nouă a suf.-ar“ (v. *Arhiva*, 1921, p. 259), pe care o aflase regretatul Pușchilă cu șapte ani înainte și cu o bogătie de informație ce nu e la îndemâna neo-corifeilor ieșeni (v. *Convorbiri Literare*, 1914, p. 662 sqq., unde s'ar putea adăugi: *Bahnari*, *Focșari*, în Râmnicu-Sărat, *Rovinari*, în Gorj, *Nicușari*, Buzău, *Nucari*, Ilfov, *Brăniștari*, în Vlașca; cf. *Schenarar*, s. din Neamț, în „Catalogul manuscrisurilor Academiei“, I, 489: οχονάρ, „frânghiuță“, οχονάρς, „frânghier“, *Schînă*, cu suf. -άρος, ori οχονάρ, „petite tente“? — Pentru *Perșinari*, *Perșunari*: *Perșu*, *Perșani*, v. *Dacoromania*, I, p. 327).

Lacunele sînt, cum vede oricine, peste măsură de numeroase: o sumă de alte exemple le-am rezervat pentru demonstrațiile ce urmează, spre a evita repetițiile. Și să se noteze, că, — dacă am luat în considerație Basarabia și Bucovina, care sînt încorporate în „Marele Dicționar“ — toponimia Ardealului și Banatului a rămas pe din afară, ca nefiind cuprinsă în unicul izvor al d-lui I.

În genere, d. I. s'a mulțămît să înregistreze *grosso modo* toponimicele care se recomandau singure pentru orice profan ca derivând din etnice, trecînd, fără a le recunoaște, pe lângă sumedenia aceloră care-și masca-seră oarecum originea, ba, — ceiace e mai grav —, amestecînd, fără discernămint, supt aceiași etichetă, accepțiuni total diferite ale aceluiași nume sau chiar simple omonime, absolut străine de etnicul respectiv.

Astfel, supt *Tatar* (p. 427), unde și-ar fi avut locul un *Hănăști* (Dorohoiu) sau un *Mărzacu*, *Mărzaca* (vale, ibid.), un *Ceremuș* sau *Lipcâneasa*, *Lipcănița*, *Mordana* (= *Mordvana*?), precum și *Trotușul* (= ung. *Tatár-os*, *Tatarendorf*, după Weigand, I. infra c., p. 80), în care încă d. Iorga recunoscuse pe *Tatari* (forma veche a numelui e *Totruș*), autorul înșiră, în schimb, nume ca: *Tătărășani*, *Tătărășani* (cf. *Tatarași*), care se referă, fără îndoială, la *Țiganii*, robi ai Tatarilor: d. I. i-ar fi putut recunoaște — pe lângă cele arătate mai sus — și 'n *Limbite-Schitului*, alias *Țiganca*, din Ilfov, sau în *Casași*, „Țigănamea“ din Ruginoasa, etc. (v. mai departe!). Supt *Jidani*, *Jidov* (p. 426), d. I. înseamnă liniștit și pe *Jidovina* (Dorohoiu, Fălciu, Mehedinți, Neamț), care poate fi, în realitate, apelativul *jidovină*, „teren mîncat de ploaie“ (cf. sârb. *daždovina*, „Regenwasser“), fără nici o legătură cu „Jidovii“ din „Studiile folklorice“ ale lui Șăineanu: i-o putea spune colegul său de la „Arhiva“, d. A. Scriban (v. acolo, an. 1911, no. 7). Cu același sistem, era natural ca d-lui I. nici să nu-i treacă prin minte că un *Dealul Lazului*, d. ex., ar putea

²⁾ Numele de „lăcușor, Ismail (Basarabia)“ *Și-Moldova* (sic, Dict. Geogr. resp.) ar putea fi deslușit, cred, ca o etimologie populară dintr'un *Jigmondova*, „lacul lui Sigismund“.

înseamnă și: „Dealul Runcului, Curăturii”, ca dealul muscelean *Lazurile*, — vocabulariul nostru cuprinzând un apelativ cu acest sens, — și să-l raporte, fără preget, la *Lazii* din Trapezunt (p. 427), amarnicii zaharagii turcești (cf. și ngr. λάζος, „pumnal”), în privința cărora preferim a ne informa din Hurmuzaki, X, p. XIX, sau Șăincanu, *Infl. or.*, II, p. 233 (unde se va fi adresat și d. R. Rosetti, le care trimite d. I.)³ Și, tot așa, nu e nici o mirare că *Baranca* și *Baranga* apar ca de sine în'ele identice și derivând din bizantin. Βάρανγο: (la *barancă*, „miel”, se gândise și d. Ghibănescu, în recensia articolului d-lui Philippide, din rev. „Teodor Codrescu”), fără a se adăugi, măcar, în sprijinul etimologiei, toponimicul *Varanghei*, loc izolat în Prahova (*Dict. Geogr.* respectiv, p. 618), sau un *baraghin*os, epitet injurios la adresa Țiganilor Furtună, *Cuvinte scumpe*, p. 135). Nici asupra lui *Liveni* d. I. n'are vre-o îndoială: „Înseamnă Lituanieni” (p. 426). Altul s'ar gândi, poate, și la nume ca *Livescu*, la faptul că reflexul obișnuit al numelui Lituanilor la noi e *litvă*, *lftă*, *litfă*, că *Livonia*, „Livland”, nu e chiar *Lithuania*, „țara Litvei”, și ar mai sta la cumpănă . . . D. I. (care nu pomeneste, totuși, numele piscului sucevean *Lidvul*, nici al dealului dorohoian *Liteanca*) nu se încurcă în asemenea scrupule: d-sa are fericitul dar al simplificării.

Același lucru cu *Lipoveni* (p. 425), pentru care d. I. exclude orice posibilitate de a fi alt-ceva decât pl. lui *Lipoveanu*, — ca și cum, dacă dintr'un *Topolova*, *Topolov* (cf. dubletul *Topolog*) avem *Topoloveni*, dintr'un *Lipov*[a] n'am putea avea *Lipoveni* („oameni din Lipov”).

La grupa *Arnăut* (p. 424) aparține, probabil, și *Arnota* (cf. ung. *Arnót*, „Arnăut”, dar și „Arnold”; altfel, Hasdeu, *Etym.*, II, 1723), precum *Leaotul*, *Leaota*, *Leota*, *Leotești* aparțin, după toată probabilitatea, la *Leah* (p. 425); cf. topicul ung. *Lehota* (finsă și rom. *leaotă*).

Supt *Sas* (p. 426) trebuia înregistrat și *Sascut*, „Fântâna-Sasului” (ung.).

Peceneaga (p. 426) se cheamă și un pichet în Teleorman, iar în Țara Hațegului există, de asemenea, o vale *Pișineaga* (O. Densusianu, p. 69) și, în Banat, lângă Mehadia, un sat *Pecenicica* Exceptând, apoi, întreaga sinonimică, ardeleană (v. d. ex. Szamota-Zolnai, *Magyar Oklevél-Szótár*, v^o *Besenyő*), e posibil ca chiar un *Cepeneagul* (*Lacul-Cepeneagului*, în Teleorman) să fie, nu o disimilație din *Cepeleagul* — *Șepeleagul*, ci o metatesă din *Peceneagul* (cf. și *Dobroneagul*, munte în Muscel), precum *Bălăuzul*. pârâu din Râmnicu-Sărat, ar putea fi — *Pălăuzul*, „Cumanul” (cf. *Părlădeni*, Brăila, pro *Bărlădeni*, *Păhnești*, Fălciu, pro *Băhnești*, etc.), mai degrabă decât o alterare din obscurul *beleuz* (v. *Dict. Acad.* și cf. rut. *bilousii* „mit weissen Schnurrbart”, fr. *blanc-bec*), iar cătunașul buzoian *Bășcurețul* să reprezinte de fapt, pe Bașchiri: *Bașchirețul*?⁴

Dar, dacă d. I. are darul simplificării . . .

Decât, curios: nu-l are totdeauna!

³ După aceasă normă, n. de fam. *Chinezul* ar trebui socotit, neapărat, ca etnicul respectiv, iar nu ca apelativ: *chinez*, *chenez*, „jude, judec”, — cu accentul pe radical, firește, iar nu pe desinență: *judēc*, cum ne învață, subtil, d. I. (*Archiva*, 1921, p. 134).

⁴ Pentru d. Weigand (*XXVI-XXIX Jahresbericht*, p. 164), turc. *Kum-kjöl*, adică: satul Nisipurile, Homoca, Pesceana, de la turc. *kum*, „nisip” (cf. *Kum-kale*, *Kum-kalesse*, „Château des Sables”, după Vivien de Saint-Martin, în Anatolia, sau *Kara-kum*, *Kyzyl-kum*, etc.), „geht direkt auf den Volksnamen Kuman zurück”, iar rom. *Mitoc*, evident același cu apelativul *mitoc* = *metoh* (ngr. μετόχι, cf. *Mitocul Dragomirnei*, „Metohul mănăstirii Dragomirna”), derivă din „klr. *mita*, Zöll” (*ibid.*, p. 84) — Cu așa provisiu de vocabular turcesc și de geografie orientală, complicate cu o puternică dosă de panslavism sau, mai precis, de

D. I. suspectează, cu drept cuvânt, că formațiuni culie, *Măgura Daciilor*⁵⁾ și *Cimitirul Gepizilor* (p. 425), și altul s'ar fi mărgenit să întindă aceiași bănuială de neautenticitate populară și asupra numelui: *Goța* sau *Goful*. D. I. nu se mulțumește cu atât. Pentru d-sa, „nediftongarea lui o accentuat din numele *Goța* întărește părerea aceeași” (*ibid.*).

D. I. complică însă fără necesitate lucrurile. Căci, de fapt, „nediftongarea” dovedește originea cultă a numelui *Goța* tot atât de puțin, cât ar dovedi-o în cazul unui *Moța* sau *popa*: dacă cuvântul nu era simțit, neapărat, ca feminin (și încă: *cofa*!), diftongarea putea, dintr'un motiv sau altul, să nu se producă. Și mai e ceva: d. I. — căzând din nou în vechiul său păcat de simplificare — confundă pe acest *Goța* (cf. *Viciu*) cu *Goful* sucevean, care poate fi foarte bine un fonetism slav pentru *Hoțul*, de felul lui *Galilești-Halilești* (de la *Halil*, cf. *Revista Istorică*, IV, 128: „pământul ce se cheamă al lui Halil-Pașă”, și „hotarul lui Halil-Pașă”, în Basarabia; la Amiras), *Havrelești-Gavrilești*, *Hotești*, alias *Gofăuți* (din același radical, ca și *Hotinul*, cf. I. Bogdan, o. c., II, 516), *Guzariul* (deal, Fălciu) = *Huzarul* (cf. *Drăgoiul* s. *Olanul*, moșie, Argeș; *Livrintul*, vârf, Muscel, cu *Valza-Nevrinului*, tot acolo, care poate fi însă același cu *Nevrinți*, *Nevrincea* din Bănat: satul basarabean *Livingi* e mult mai probabil = *Liveni*, decât *Levinți*), *Gurcar*, *Gutul* = *Hurcari* («aurari»), *Hutul* («buhnă», alb. *hut*), etc.

Cu același simplism, d. I. zidește o întreagă teorie pe aserțiune, repetată, că „nu există nici un sat numit cu forma de plural *Bulgari*” (pp. 2, 423), fără a avea grija să controleze riguros, fie și dincolo de cadrele „Marelui Dicționar Geografic”, exactitatea afirmațiunii sale, — ci face iarăși odată prilejul să afle că un asemenea sat, *Bulgari*, există (după Frunzescu, p. 19) în județul Tecuciu. (Același accident i se întâmplă filologului nostru cu *Leșii*, pe cari, dacă i-ar fi căutat cu atenție prin Dicț. geogr. al aceluiași județ, i-ar fi „întâlnit” la p. 117: „*Leșii*, loc izolat, la Est de Negriștești” — și n'ar fi scris, ritos: „Numele *Leșii* lipsește, deși ar fi trebuit să-l întâlnim!”). În schimb, d. I. numără, imperturbabil, la numele de localități derivate din nume de popoare denumiri ca: *Bulgăria*, *La Bulgărie* (p. 42), în care oricine vede că e vorba de simple *bulgării*, adică „grădini de zarzavaturi”, care, individual sânt tot a cât de mult obligate să fie bulgare, pe cât de obligată e să fie de origine germană cutare „nemțoaică la copii” (*Sârbi*, „zarzavagii”, v. în *Pamflete, Cîntece de țară*, p. 169).

panbulgarism, nu e de mirat că filologul de la Lipsca, atacând probleme de toponimie balcanică (XXI.—XXV *Jahresbericht*, p. 61), dibuie un vag etimon bulgăresc, mergând chiar până la bulg. *tor*, „Misi”, pentru un nume topic aromănesc ca *Turia* (sl. *toru*, „bos urus”, lat. *taurus*, gr. *ταύρος*, etc.), sămănat pe toată întinderea teritoriului dacoromân, de la valea tuceană și satul oltean până la dealul și plasa ieșeană, ori satul ardelen și aparținând, foarte probabil, ca apelativ, în concurență cu *hour* (cf. n. topice *Bourul*, *Boura*, etc.), fondului general străvechi al lexicului nostru (cf. și *turcu*; a Jirecek, *Gesch. d. Serben*, II, 89: „ioculatores turice”, în 1412), sau rămîne desarmat, făcând „unwillkürlich” apeluri la ung. *kong*, „Schall” (p. 77), în fața numelui de apă dr. *Cungrea*, care amintește, totuși, atât de pregnant, numiri orientale ca *Kungur* din Rusia și *Kungur-jasy* din Turkestan, sau în sfârșit, strămută, de dragul *Drinului*, în Bulgaria, originea satului *Drincea* (p. 72), care, de fapt, ca și apa cu același nume și ca și râul bulgăresc însuși, are la baza numelui său pe sl. *drin*, „larix, pinus larix; zad, zadă, zadră” (v. Bernolac și Panțu, v^o). De mirare e numai, cum d. Weigand, în ciuda altor monstruosități compromițătoare pentru un simplu începător, își păstrează până astăzi intactă reputația de pontifice infailibil al romanisticii orientale. E secretul d-sale.

⁵⁾ Nu credem în caracterul etnic-araic al lui *dac*, ca epitet satiric (= drac?), releva, în „Sezătoarea”, VIII, 108. — *Sărăcinești* (cf. și *sărac*), *Trivalea* (schit, Argeș), *Vizantea* (schit, Putna, pe apa cu nume maghiar *Vizău* s. *Vizet*) sânt, în ultima analiză, prin n. personalele etnicele: *Saracen*, *Trivali* (Τριβαλλοί) și *Bizantin*, *Vizantie* (Βυζάντιος).

Altă teorie a d-lui I. are la temelie ei aceeași insuficiență de informație.

După ce constată că „nume de localități arătând religia locuitorilor găsim de-abia două-trei: *Calvinii* (Buzău), *Horlești-Catolici* (Iași), *Prăjăști-Catolici* (Bacău), pe când nume topice desemnând naționalitatea populației sânt nesfârșit de multe”, d.-sa conchide — și aici aveți pe d. I. revoluționar, insurgent contra dogmei inerte — că, departe de a avea sensibilitatea cei se atribuie în maturie religioasă, poporul nostru e atât de sensibil „față de naționalitatea locuitorilor străini de țară, încât Românii dintr-o provincie au socotit ca fiind de alt neam (*sic*) pe Românii din altă provincie . . .” (p. 422).

Observăm mai întâiu, că, în genere, numele topice cuprinzând o aluzie la caracterul confesional al populației respective e firesc să fie mai puțin numeroase decât cele ce exprimă o nuanță etnică, de oare ce — ori d. I. crede altfel? „națiile” sânt ele înse e mai multe ca religiile. Trebuie să adăugim, totuși, îndată, că aceste nume nu sânt chiar atât de puține, câte la socotea d. I.: *Latinul*, s. din Prâila, se raportează, probabil, aici, ca și faimoasa „Cetate a Latinilor” (= *Letinilor*?) de la Oravița Mehedintului; *Pavlichenii* sânt pomeniți până azi în numele satului ilfovean *Popești-Pavlichen*; *Arenii* de lângă orașul Suceava, unde e și *Podul-Arenilor*, au fost identificați de Hasdeu (Etyrn. Magn., II, 1659) cu *Arienii*, „Armenii de lege ariană”, de care vorbește cronicarul (cf. și *Cetatea-Vârfului*, *Valea-Vârfului* din Gori, în legătură, poate, cu o cunoscută calomnie relativă la ceremonialul religios armenesc: pop. *vârș* = *Arțivurți*, *Arțibur*. Tot așa, dacă în adevăr *Liteni* și *Liveni* „înseamnă ambele *Lituanieni*” (p. 246), e permis a presupune, că noțiunea ce ele implică — pentru popor — nu era cea etnică, ci mai de grabă cea religioasă, cristalizată în însuși apelativul *litvâ*, „eretic, nelegiuit” (cf. și *Scapeș*, n. de munte, Suceava).

Dar, când însuși cuvântul *limbă*, „nație, popor”, înseamnă, ca și *ἔθνη* sau *gentes*, — supt înrăurirea Bisericii, evident, — „popor păgân”, când în cutare vorbă populară, nota religioasă (ortodox, pravoslavnic) s'a substituit celei naționale („Rusu-i mai *moldovan* decât Românul”!), sau când, în graiul popular obișnuit, „religia musulmană sau mosaică” apare ca *legea turcească* sau *jidovească*, înseamnă aceasta, oare, că d. I. are dreptate?

Celace infirmă, însă, fără replică, teoria d-lui I. e însuși caracterul sufixului toponimic *-ean*, pe care se sprijină, și care, într'un *Moldovean* sau *Muntean*, arată locul de origine al cuiva exact în același fel ca într'un *Delean*, *Vălean* sau *Clujan*, — simple determinări geografice, fără nici o prejudecare asupra naționalității: „om din Moldova sau Muntenia”, întocmai ca „om din Deal, Vale, Cluj”, etc. Diferențierea se face, adică, nu supt raportul etnic, ci supt acel al provenienței sau situației geografice, calitatea de *Român* a respectivului — dacă o are — neputând fi întunecată în conștiința nimănui prin aceste determinări regionale, după cum, d. ex., calitatea de *Moldovean* nu poate fi înlăturată prin diferențieri subordonate ca: *Dorohoncean*, *Botușănean*, *Romășcan* sau *Ieșan*, etc., nici calitatea de *Ieșean*, prin epitetul de *Tăărășean* (Ieșan din suburbia Tă-

fărași). Precizarea, circumscrierea, nu denotă, neapărat, îngustare de orizont, lipsă de perspectivă, pierdere din vedere sau depreciere a întregului — și sensibilitatea Românului din popor pentru diferențele regionale nu merge până la insensibilitatea față de caracterul omogen al neamului: socotirea *Românului* — nu străinului — „Mold vean“, adică din Moldova, față de *Românul* — nu străinul — „Muntean“, adică din Muntenia, ca fiind „de alt neam“, e o arguție a d-lui I.

Altă mostră de simplificare ni oferă d. I. în cazul Țiganilor.

Anume, se știe că Țiganii își zic și: *Romei, Râmi* (d. I. a aflat-o din Dict. geografic al jud. Prahova), ba chiar *Români* (cf. *rumânatic*, „corctură de Țigan cu Român“, în graiul din Țara Hațegului, studiat de d. O. Densusianu, p. 332, și calificativul *țigănetic*, „smolît, negricios“, din Pascu, *Sufixele*, p. 70), și, în concordanță cu constatările de fapt, nu numai un *Roma* prahovean, ci și un *Românești*, alias *Românești-Țigânești*, din același județ, poate fi cotat, sigur, ca sălaş țigănesc. Posibil, mai departe, ca și un *Românești* sau *Romanași* din Argeș să fie de aceeași teapă: comuna din care face parte se cheamă, suspect: *Negrași* (dela *negru*, ca *Murgași* de la *murg*), și cuprinde până azi o populație țigănească. Cu puțință e — în aceeași ordine de idei — ca și un *Voinițești*, cătun gorjan, să perpetueze amintirea, nu a unui banal *Voinicu* (*Voinigu*), ci a unuia din acei βοινοῦχοι, pe cari Du Cange îi socotea greșit ca „rustici originis Graecae, ceu *vaccarii*“, de fapt: vestiții *vojniklar*, «freie bulgarische Bauern, die jährlich nach Konstantinopel kamen, um die Pferde des Sultans auszuführen, Holz zu schneiden, usw.» (N. Iorga, *Gesch. d. osm. Reiches*, III, p. 281).⁶⁾ De aici nu urmează însă nici de cum că ai fi îndreptățiți să generalizezi și — dispensându-te de a examina fiecare cas în parte — să pui, d. ex., *Romanul* din Gorj în aceeași categorie de așezări țigănești (p. 427): *Romanul* acesta (accentul?) poate fi, în realitate, ca și *Romanul* moldovenesc, numele de persoană *Roman* (de la care și *Româneștii* s. *Româneștii* bucovineni: Bogdan, o. c., II, 415), precum un *Romanași* (cf. însă și rom.-sărb. *Mladenashi*) poate fi socotit și ca pluralul unui *Romanat* (Ῥωμανᾶτος e, în grecește, și moneda împăratului bizantin Romanos Diogenes), precum n. de sat vâlcean *Vasilași* represintă, fără îndoială, pluralul unui *Vasilat* (= ngr. Βασιλᾶτος, ca Ἀγγελᾶτος, Ἀθανασᾶτος, Ἀλεξανδρᾶτος, Γεωργᾶτος, Γρηγορᾶτος, Παππαδᾶτος, etc., etc.: v. studiul lui Hatzidakis, în Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρίς, 1913, pp. 6—8) *Romaniorii* din Mehedinți apar și ca *Rumeniori*: ei sânt pasibili, deci, de aceeași caufiune, ca și un *Măgîrești* din Bacău, de la *Magir* (Bogdan, o. c., I, p. 251), care poate fi interpretat ca «măjer» (cf. *Măgeru*, vale în Mehedinți), cât și ca *Magiar* (Ungur), etc. Și apoi nu trebuie să uităm că *Rumâni* se chemau cândva și țărani *români*, aserviți boierilor.

⁶⁾ Cf. G. Meyer, *Neugr. Stud.*, II, 19: turc. *voynuk*, «ein als Fuhrknecht, Reitknecht, Stallknecht dienender Christ», originar: «Krieger», din bulg.-serb. *bojnuk*, idem.; — Barbier de Meynard, II, 352: «Boinouq (vuig. pour voinouq): le Sultan et les grands personnages ont des boinouq chargés de mener leurs chevaux au vert». — Despre această creațiune trecătoare a Sultanului Murad, cu faimoasele *vojnikski sela*, din care cel mai însemnat, *Koprovstica*, se numia turcește *Avratalan*, «Frauenfeld» (cf. ung. *Asszonyfalva*, *Asszonynépe* de unde rom. *Asinip*, și ngr. Πυνακόχαστρο, n. de ruine, în Tesalia, ca și *Kurvin grad*, linagă Niș, alias *Koprini*), v. în special Jirecek, *Gesch. d. Bulgaren*, p. 452 sq.). — Aceiași Voinici au avut de suportat nu de mult ipotezele d-lui Bărbulescu (*Revista din Iași*, I, p. 69).

Culmea simplificării o atinge, însă, filologul ișean aiurea (p. 427)

È știut că medio-latinul *sclavus* (din care, direct sau indirect: fr. *esclave*, engl. *slave*, it. *schiavo*, alb. *šk'a*, rom. *Șchiau*, etc.) are la basă însuși numele etnic al Slavilor, *Slavus*, devenit apelativ, cu înțelesul de «servus»⁷⁾, prin faptul, istoric, al aservirii lor de către Otto: «christiani captivi quos vulgariter *esclavos* appellamus» (doc. din 1252, la Du Cange, s. v. *sclavus*). Cea mai veche atestare cunoscută e din sec. al X-lea, în *Vita Johannis Georgiensis*: «per *sclavos* cubicularios omnia perferuntur» (*Mon. Germ. Hist. Script.*, IV, 371, ap. Niederle, *Slovanské Starožitnosti*, II², 483, n. 2; cf. Kluge și Meyer-Lübke, *ad voc.*, etc.). Că, înainte de această dată, numele *Slav* apare, ca etnic, sub forma *Sclav*: *Σκλάβος ἀνὴρ*, din Agathias (sec. VI) = *vir sclavus*, «un (om) slav», ca *Πέρσις ἀνὴρ*, *Ἀντῆς ἀνὴρ*, *ἀνὴρ Ἀρμένιος*, etc., din același scriitor (Kretschmer, *Glotta*, I, 370, contra lui Vasmer, *Zeitschr. f. deutsche Wortforschung*, IX, 21, 315⁸⁾, — indiferent de procesul însuși al inserării lui -c-, ca în rom.-dial. *sclab*, *sclănină* sau *iescle* asupra terenului de producere al căreia cine se interesează poate vedea controversa Triandaphyllidis-Psaltes, în *Grammatik d. byz. Chroniken* a acestuia, p. 103, — nu importă: important și neîndoios e, că, înainte de înfrângerea și robirea Slavilor (sau Sclavilor) prin Otto, un apelativ *sclavus*, având înțelesul de «sclav», nu exista și, după cele spuse, nu putea să existe. (Cuvântul latinesc pentru «sclav» era, cum se știe, *servus*).

Ei bine, iată acum ce spune d. I.:

«*Schiaua*, *Scheia*, *Scheiul*, *Șcheia*, *Șcheulețul*, *Valea Scheilor*: toate aceste nume provin din diferite forme ale cuvântului medio-latin *Sclavus*, 'slav', rezultat din *Slavus* prin contaminație, provocată atât de asemănarea formei, cât și de aceea a înțelesului, cu *sclavus*, 'rob'» (p. 426 sq.).

Va să zică: după d. I. înainte și independent de *Slavus*, la a cărui prefacere în *Sclavus* medio-latin a contribuit, exista în latinește un *sclavus*, „rob”, — pe care Cicerone sau Traian îl vor fi întrebuințat curent, pentru variație, în loc de *servus*...

Se poate merge mai departe, în simplificarea nuanțelor „medio-latin” și „latin”?

Dar trebuie să ne oprim.

Lucrarea d-lui I. e un capitol dintr-o monografie ce va apărea în „Analele Academiei Române”: *ab uno disce omnes*.

Ar fi de dorit ca autorul să înțeleagă necesitatea de a-și revedea complet manuscriptul, înainte de a se da la tipar.

V. Bogrea.

⁷⁾ Putem aduce analogia gr.-lat. *Δάος-Davus* = *Dacus* (cf. însă *Revue des Etudes grecques*, 1913, p. 368, unde se citează glossa hesychiană *δάος, ὑπὸ φρουγῶν λύκος*) apoi *l'έτης* și însuși rom. *rumân*, «serb». — Pentru *Yserb sârav* lipit pământului = *adscriptus glebae* din Cod. Iustin., v. studiul lui M. Bloch: *Serf de la glebe*, în „*Revue Historique*», t. CXXXVI, p. 241 sqq. — Ca reflexe toponimice ale sinonimelor lui *sclavus*, avem la noi: *Șarba* s. *Serboia* (s., Tecuci), *Ropcea* (s., Bucovina) — **Robcea* (cf. n. de fam. *Robecanul*, în *Iorga, Stud. și doc.*, VI³, p. 129).

⁸⁾ Părerăa lui Du Cange (s. v. *Σκλάβος*), că într'un anume pasagiu din «*Tactica*» mpăr. Leon Filozoful (+ 911) s'ar discuta originea apelativului în chestie, a fost de mult dată învinuit de falsitate. — Wilissen, *Anecdota Græcobarbaræ*, II, p. 244.

I. Lupaș: „*Nicolae Popea și Ioan M. Moldovanu*, discurs de recepțiune rostit în ședința solemnă a Academiei Române la 8 Iunie 1920* cu răspuns de N. Iorga București 1920 p. 53. (Dare de seamă).

Articolul 25 din statutele Academiei Române îndatorează pe fiecare membru nou a vorbi despre personalitatea și munca înaintașului său în scaunul nemuritorilor. E aceasta o tradiție a Academiei Franceze urmată și de Academia Română, dispoziție prin care se contemplează crearea Pantheonului de academicieni înfățișați cu pietatea, obiectivitatea și competența științifică, ce o comportă situația de membru al celui mai înalt areopag cultural.

Dintre cele 47 discursuri de recepțiune ale membrilor Academiei Române abia o treime a respectat această dispoziție. Disprețul suveran a celorlalte a lipsit astfel literatura română de o mulțime de monografii asupra distinșelor personalități cari, mai ales cele din provinciile subjugate și dacă n'au reprezentat o prea mare greutate științifică, dar în tot cazul au fost, cu rari excepții, înalte valori morale, culturale sau politice demne de a se nemuri.

Am înaintea mea discursul de recepțiune ținut de părintele protopop și profesor al universității din Cluj I. Lupaș, care ales membru al Academiei în 1915, a mers în acelaș an la ședințele Academiei, riscând totul.

Participarea aceasta i-a adus apoi internarea la Șopron. Părintele Lupaș în discursul său nu face abatere dela regulamentul Academiei. Ales în locul devenit vacant prin moartea canonicului dela Blaj Ioan M. Moldovan, discursul de recepțiune cuprinde viața și activitatea antecesorului său în scaunul Academiei, dar pentru a se conforma pildei lui Plutarh, de a arăta vrednicia oamenilor prin comparație, tratează, ca un act de dreptate, și personalitatea episcopului Popea, al cărui panegiric nu fusese rostit în Academie, deși trecuseră 10 ani dela moartea lui.

Cunoscând luptele confesionale dintre cele 2 biserici române ardelen, ai căror reprezentanți tipici și combatanți au fost Popea și Moldovanu — iubitorii de polemici aprinse, admiratorii gladiatorilor literari vor răsfroi cu sete această broșură, din care lipsește însă cu desăvârșire nu numai tonul polemic, dar și orice prejudecată de ordin confesional.

Căci oricâtă iubire are părintele Lupaș față de biserica sa, știe să se ridice la înălțimea și seninătatea științifică, care-i da înțelegerea, simpatia și obiectivitatea necesară, chiar și atunci, când așază față în față și caracterizează pe un reprezentant al bisericii sale în comparație cu alt reprezentant al bisericii greco-catolice.

Imaginile celor 2 fruntași ai bisericilor ardeleni se redau, cum era și firesc, deosebit, iar la urmă într'un capitol rezumativ se sintetizează caracterele lor asemănătoare.

Popea a fost cel mai tipic și mai autentic Șagunist. Fiu de preot din Satulung, (lângă Brașov) ca student universitar la Viena atrage prin calitățile sale intelectuale atenția lui Șaguna care-l cheamă la Sibiu și-l face secretar al său și profesor la seminar. Trăind în imediata apropiere a lui Șaguna, ca secretar, mai târziu ca protosințel și vicar, Popea a devenit cel mai sincer adict al lui Șaguna, și toată viața a luptat pentru împlinirea idealurilor și planurilor de organizare bisericească, culturală și politică a marelui arhieru. N'a fost o unealtă oarbă a lui Șaguna, cum susțin unii, ci cu sinceritatea inteligențelor alese, recunoscând superioritatea și genialitatea protectorului său, s'a dedicat prin o supunere loială voinei și scopurilor acestuia. Întreagă activitatea sa străbătută de cel mai curat idealism pe teren bisericesc, școlar, politic și literar a fost îndreptată în această direcție și cultul ce, l-a avut pentru Șaguna generația post-șaguniană, e în parte efectul propagandei sale. Puritan în toate acțiunile sale, a fost față de sine de o zgârcenie extraordinară lăsând întreaga agonisită — de 300.000 coroane — a vieții sale pentru biserică.

Fiu de țăran din Varfalău (jud. Turda-Arieș) Moldovanu își face studiile la Blaj, Pesta și Viena, le întrerupe din cauză de boală și restabilindu-și sănătatea în casa părintească, intră în serviciul liceului din Blaj, unde funcționează ca profesor și mai apoi director 25 ani. Ca profesor a scris 2 manuale pentru școli secundare și 2 pentru cursul primar. S'a ocupat fără a neglija școala, și cu comerțul de bucate — lucru rar și străin de tot oamenilor de școală, — având un deosebit talent practic, care i-a dat posibilitatea a strânge o avere de aproape un milion coroane, pe care le-a dăruit prin testament bisericii sale. Silît a părăsi catedra din motive politice, a intrat în administrația bisericească, unde înclinările sale de gospodar priceput au adus mult folos. N'a părăsit însă nici îndeletnicirile literare redactând, ca profesor, „Foaia școlastică“ și polemizând prin diferite ziare și reviste cu învățați străini, cu Maiorescu și cu Popea. În polemice deși adeseori pasionat, păstrează un ton obiectiv și privitor la „unire“ are bunul simț — ca puțini alți scriitori gr.-catolici — de a aprecia „unirea“ în lumina justă, recunoscându-i și urmările rele. A ajuns cele mai înalte trepte ierarhice în biserică sa fără a putea urca scaunul de mitropolit, nefiind agreat de guvernul ungar. Pentru meritele sale literare și culturale a fost ales însă în 1894 membru al Academiei Române și președinte al Asociației Culturale ardeleni.

Amândouă personalitățile sunt figuri reprezentative ale preoților cărturari din Ardeal, cari prin felul lor de viață și prin scrisul lor nu s'au îndepărtat prea mult de simplitatea țăranului român. S'au ridicat prin munca și vrednicia lor proprie la cele mai înalte trepte, ce le putea oferi un popor sărac și și-au jertfit întreagă viața pentru biserică și națiune înălțându-se în lumea contemporanilor ca 2 forțe morale de o extraordinară putere și strălucire. „Au viețuit ca pustnicii, au fost curați ca sfinții și darnici ca împărații.“ Așa încheie d. Lupaș caracterizarea celor doi academicieni dispăruți.

Am ținut să remarcăm acest discurs de recepțiune atât pentru obiectivitatea și onestitatea autorului, care s'a știut emancipa de toate prejudițiile confesionale — lucru destul de rar, dacă nu chiar unic în Ardeal — reușind să aprecieze cu deplină dreptate și pe cel de altă lege, cât și pentru măiestria, cu care zugrăvește și sintetizează figurile celor 2 academicieni ardeleni.

E. Stoica.

Ștefan Meteș, Activitatea istorică a lui Nicolae Iorga, București, 1921. IV + 416 pag.

În această voluminoasă lucrare înfățișează părintele Meteș activitatea istorică a d-lui Nicolae Iorga, enumerând în ordine cronologică seria uimitoare de studii și lucrări istorice publicate de marele nostru savant în timp de peste 3 decenii, dela 1890—1921. Scrierea aceasta este o amplificare importantă a broșurii tipărite de păr. Meteș la București în 1913 cu titlul „*Ce a scris N. Iorga. Viața și activitatea sa*“.

Este laudabilă stăruința părintelui Meteș de a da câte un scurt resumat din cuprinsul tîecărui studiu, chiar și al unor articole de amănunte publicate în diferite reviste. Silindu-se a fi complet, în această privință, a săvârșit o lucrare folositoare pentru cei doritori a cunoaște cuprinsul unor articole, studii și lucrări, adeseori puțin accesibile în împrejurările actuale, când abia se găsesc câteva biblioteci publice, cari se pot mândri că au în rafturile lor toate publicațiunile Domnului Iorga.

În schimb însă metoda aceasta prezintă mari dificultăți din motiv, că nu permite să fie grupat la oaltă materialul într'o dezvoltare continuă și într'o legătură firească a părților menite a se completa reciproc și a da un întreg nefărămitat.

Autorul însuș își dă seama, în prefață, de aceste dificultăți, pe cari a cercat să le învingă prin o muncă devotată și stăruitoare. Deaceea merită recunoștința tuturor, precum și dreapta răsplătire de a vedea crescând „setea de carte a intelectualilor noștri“ atât de mult, încât autorul să se simtă în curând îndemnat a publica în ediția a III-a, refăcută și amplificată, această scriere folositoare despre activitatea celui mai ilustru reprezentant al istoriografiei române.

I. L.

Manuale de istorie română pentru școalele minorităților germane și maghiare

Recensiunea manuscrisului

„*Lehrbuch der Vaterländischen Geschichte für Unterricht auf der Oberstufe deutschsprachiger Mittelschulen und Lehrer(-innen)bildungsanstalten in Grossromänien*“ von Friedrich Müller.

O examinare atentă a manuscrisului, care cuprinde 288 pagini mari, va convinge pe oricine, că autorul acestui manual didactic a întâmpinat în lucrarea sa dificultăți considerabile. De o parte năzuința de a găsi legăturile între curențele mari ale istoriei universale și între istoria patriei, de altă parte explicabila tendință de a închea într'un întreg organic expunerea istoriei ardelenestă cu trecutul principatelor române, l-au pus pe autor pas de pas în fața unor probleme destul de anevoioase considerând, că până în timpul de față nu s'au făcut decât prea modeste încercări în direcția indicată.

Cu toate acestea se poate constata, că autorul a reușit — prin sârguința sa și prin o pătrundere ageră în rostul evoluțiilor istorice deosebite, — să învingă dificultățile începutului și să dea un manual folositor școalelor confesionale săsești din România. Nefiind preocupat de succesiunea cronologică, nici de tendința de a preciza întâmplările istorice până în amănunte, — cari de cele mai multe ori încarcă fără nici un folos educativ, memoria elevilor și produc desgust, — autorul schițează cu predilecție împrejurările de ordin istoric, economic, social și cultural-politic al seriilor de fapte, pe cari le știe selecționa cu simț didactic și educativ. Sinteza, pe care a dat-o, presupune firește în cele mai multe locuri, idei așperceptive, cunoștințe anterioare solide, pe cari elevii vor fi avut prilej să și le însușească în cursul inferior și să le aprofundeze în cel superior al școalelor secundare. Astfel rezultatul didactic practic al acestui manual va fi în funcție de o parte de priceperea și devotamentul profesorului de specialitate, iar de altă parte și de felul, cum va fi întocmit manualul de istorie pentru cursul inferior precum și de calitatea întregului învățământ istoric până la treapta superioară, în care el este merită înconuna prin o sinteză largă munca atâtor ani de studiu și a da viitorilor cetățeni toate orientările necesare, spre a putea participa în mod activ la progresul cultural, moral și social al patriei și al poporului, din care fac parte.

După aceste constatări de ordin general îmi iau voie a face câteva observări de amănunt, cari nu urmăresc decât scopul de a înlesni autorului calea spre desăvârșirea lucrării sale, ca să se poată înfățișa din toate punctele de vedere în condițiuni acceptabile.

Întă-le:

1. Titlul manualului să fie modificat astfel: „*Lehrbuch der rumänischen Geschichte* (sau *der Geschichte Rumäniens*) für den Unterricht...

...im Königreich Rumänien".

2. Prefața este prea lungă și supraîncărcată cu motivări, cari po lipsi din un manual didactic; trebuie deci înlăturată cu totul sau, dacă autorul ține la ea, s'o reducă măcar la $\frac{1}{2}$, omitând paginile I—II, lipsite de claritate și suprimând textul dela pag. V—VI privitor la scrierea numirilor de persoane și de localități.

3. Numirile de persoane și de localități, în tot cuprinsul cărții, să fie scrise întâi în textul original românesc și numai în al 2-lea loc, în paranteză, și în traducere germană, dacă e necesar. Așa d. e. se va scrie *București, Cernăuți, Oradea-Mare și Sibiiu* (*Hermannstadt*) *Orăștie* (*Bros*) etc. *Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș, Mihai Viteazul* etc.

4. Gruparea materialului nefiind făcută după criteriile întrinsece ale istoriei Românilor, trebuie modificată astfel, ca evenimentele din trecutul românesc să dea titlurile de căpetenie ale împărțirilor în capitole. Cap. IV. *Die Entstehung christlicher Staaten* an der unteren und mittleren Donau trebuie tratat la oaltă cu cap. III: *Die Zeit der Völkerwanderung*, întrucât Bulgarii și Ungurii au fost valurile întârziate ale năvălirii popoarelor; toate cele spuse despre ei trebuiesc reduse considerabil în dimensiuni spre a nu lăsa impresia, că într'un manual de istorie românească se dă mai multă atențiune Bulgarilor și Ungurilor, decât Românilor;

5. În schimb capitolul IV. va purta titlul: *Die Begründung und Befestigung der rumänischen Fürstentümer*, care trebuie tratat mai pe larg făcându-se amintire și de formațiunea politică românească din preajma Dunării, sub conducerea căpeteniilor Seslav și Tatul în sec. XI, pe la 1070 (cf. N. Iorga în „Revista Istorică” din 1919).

5. Capitolul V. să fie intitulat: *Principatele române ca apărătoare ale culturii și civilizației creștine față de invasiunea Turcilor păgâni*,

7. Capitolul VI. să fie intitulat: *Tendențele Românilor spre unitate națională înainte și după domnia lui Mihai Viteazul* arătându-se că atât luptele lui Petru Rareș pentru Ardeal, cât și scrierile istorice, și bisericești din sec. XVII urmăreau această idee a unității naționale, dar sub forme și înfățișări deosebite.

8. Din cronologie se va omite indicația dela pag. 9: „Mitte des 12. Jahrhunderts erstes geschichtliches Hervortreten der Rumänen nördlich der Donau”, deoarece cercetări istorice mai recente (N. Iorga, l. c.) au dovedit că și în sec. XI. se pot constata pe baza izvoarelor bizantine formațiuni politice românești în nordul Dunării.

9. La aceeaș pagină în loc de „Walachel” se va scrie: „Țara Românească” sau „Muntenia”. — În genere numirile de Valah și Valahia, oricât de îndreptățite istoricește, se vor evita pretutindeni ne putând fi admise în manualele didactice pentru școlile din Transilvania din motiv, că ele mai au încă și în timpul de față un sunet neplăcut și jignitor prin faptul, că usurpatorii politici ai Transilvaniei au împrumutat acestor numiri un accent de ură națională, de batjocură și dispreț secular.

10. Tabela cronologică se va întregi cu următoarele date: 27. III. 1918 adunarea dela Chișinău — alipirea Basarabiei la România; 15. IX. 1918 adunarea dela Cernăuț — alipirea Bucovinei 18. XI. 1918 adunarea dela Alba-Iulia — alipirea Transilvaniei; 8. I. 1919 adunarea dela Mediaș — alipirea Sașilor la România; 10. VIII. 1919 adunarea dela Timișoara — alipirea Șvabilor din Banat; 1920 Ratificarea tratatului dela Trianon. — Tabela cronologică întreagă să fie lăsată la sfârșitul cărții!

11. Înainte de a intra în materie, să se dea un capitol cu caracterizarea generală a *epocilor istoriei române* arătându-se cum împarte Xenopol, Iorga și Onciul istoria Românilor în epoce, spre a trezi și în modul acesta interesul elevilor pentru scrierile celor mai de seamă istorici români.

12. Dela pp. 32, 33, 36. se vor omite rândurile trase cu creion roșu. nefiind întru toate corăspunzătoare adevărului istoric.

13. La pag. 43 în titlu se va pune în loc de: „Das erste geschichtliche Hervortreten des rum. Volkes” „*Das rumänisch-bulgarische Reich*”.

14. La pag. 44—45 se vor suprima cele două rânduri trase cu creion roșu,

15. La pag. 45 titlul „Der christliche Staat Ungarn” se va modifica astfel: „Die Begründung des ungarischen Staates.”

16. La pag. 47 se vor suprima cele 2 rânduri șterse cu roșu, deoarece nici la Unguri nu s'a întâmplat încreștinarea așa repede (rascher Uebergang) cum afirmă autorul, ci a fost rezultatul unui lung proces istoric.

17. La pag. 48 se va omite cuvântul: „Klugen.”

18. La pag. 47—50 capitolul „Die magyarische Staatsorganization“, fiind prea lung și abstract, se va reduce la $\frac{1}{2}$ și se va expune în mod mai simplu și mai concret, spre a-l apropia de înțelegerea elevilor.

19. La pag. 57. rândul 4 din jos se va elimina cuvântul „herrenloses“ fiindcă nu corespunde adevărului istoric; Ungurilor le-au trebuit aproape 3 secole spre a putea pătrunde până în colțul sud-estic al Transilvaniei, dovadă că pământul acesta nu era „herrenlos“ — când au năvălit Ungurii.

20. La pag. 60. rândul 4 din jos se va scrie *Székler* în loc de *Magyaren*.

21. La pag. 62. se vor omite 5 rânduri șterse cu creion roșu punându-se colonizarea Sașilor în Transilvania în legătură și cu cruciatele (cf. N. Jorga: Istoria Românilor din Ardeal vol. I).

22. La pag. 76—77. despre Alexandru cel Bun trebuie dată o expunere mai amănunțită.

23. La pag. 84—92 cele 2 capitole de istorie turcească, neaparținând acestui manual, trebuiesc reduse la $\frac{1}{2}$ și cuprinse sub un singur titlu.

24. 92—97 cap. „Die türkische Festsetzung auf der Balkanhalbinsel und an der unteren Donau“ are ca o simplă anexă sumară domnia lui Mircea cel Bătrân, ceea ce nu este admisibil. Nefiind vorbă de istoria Turcilor, ci de a Românilor, capitolul trebuie intitulat astfel: Domnia lui Mircea cel Bătrân și luptele contra Turcilor, amplificându-l în acest înțeles.

25. La pag. 102. trebuie adăugat încă un capitol despre starea Românilor ardeleni înainte și după 1437.

26. La pag. 109—110. propozițiile citate pentru caracterizarea lui *Vlad Țepeș* trebuiesc eliminate, ne cuprinzând nimic educativ și fiind absolut nepotrivite pentru un manual didactic.

27. La pag. 123 lipsește un capitol despre Neagoe Basarab, important pentru dezvoltarea bisericească, culturală și artistică a Munteniei; să se înțregească acest capitol, dându-se și o caracterizare a învățăturilor lui căreia fiul său Teodosie, ca una dintre cele mai vechi și mai importante scrieri de morală religioasă și politică.

28. La pag. 137 în loc de *Gross-Vornik* se va rectifica Grozav-Vornicul.

29. La pag. 146—7 lupta dela Călugăreni, ca un adevărat Maraton al istoriei militare a Românilor, merită să fie descrisă mai plastic, insistându-se și asupra disproporției forțelor militare, cari s'au ciocnit acolo, pentru că numai astfel va putea fi înțeleasă de elevi biruința lui Mihai. O comparație între lupta aceasta și cea dela Podul înalt va contribui de asemenea la o mai bună înțelegere.

30. La pag. 147 „Errichtung der ersten gr.-or. Metropole“ în *Weissenburg* să se spună că în Alba-Iulia a existat mitropolia română și înainte de Mihai-Viteazul, el a contribuit numai la restaurarea și consolidarea ei.

31. Urmările faptei lui Mihai Viteazul sunt arătate destul de bine, dar în legătură cu cronicarii sec. XVII la pag. 153—4 trebuie amintit, că nu numai ideea descendenței romane, ci și a unității naționale este exprimată clar atât în scrierile lor, cât și în prefetele cărților bisericești din același secol.

32. La pag. 168 9 Capitolul despre Mateiu Basarab și Vasilie Lupu trebuie amplificat arătându-se și importanța acțiunilor culturale, artistice și

de legiuire în limba română (Pravilele din 1642, 1646, 1652) din timpul lor. Titlul capitolului trebuie modificat astfel: „Domnia principilor Mateiu Basarab și Vasilie Lupu“, stăruind și asupra planului acestuia din urmă de a cucerii Transilvania.

33. La pag. 169 capitolul: „Die Zeit der wiedererstarkten“ . . . să fie intitulat astfel: *Starea principatelor române pe timpul succesorilor lui Mateiu Basarab și Vasilie Lupu*.

34. La pag. 174 - 5 domnia lui Constantin Brâncoveanu, ca una din cele mai binecuvântate în roade culturale și artistice, trebuie tratată într'un capitol special insistând și asupra relațiilor lui cu Transilvania și asupra influenței culturale, pe care o exercitau tipăriturile românești. grecești, slave, arabe, iberice din București asupra popoarelor ortodoxe din Orientul Europei.

35. La pag. 178. Dinastia Cantemireștilor în Moldova merită un capitol special, în care se va arăta și activitatea istorică literară și filozofică a lui D. Cantemir, adevărat erudit de renume european, ale cărui scrieri istorice apărute în limba latină au fost traduse în limba engleză și germană încă din secolul XVII.

36. La pag. 186. se va mai adăuga un capitol despre starea socială politică și culturală a Românilor ardeleni în sec. XVII, citându-se din „Aprobatae“ și „Compilatae Constitutiones“ textele cari arată, cât de vitreg au fost ei tratați din partea legislației ardelerene.

37. La pag. 191. alături de Șofronie se va aminti și „Popa Tunsu“ (Ioan Piurariu) din Sadu, tatăl vestitului oculist Ioan Molnar (Piurariu) de Müllersheim, cel dintâi profesor român la Universitatea din Cluj.

38. La pag. 192. lângă G. Șincai se va aminti și Radu Tempea protopop din Brașov ca director al școalelor naționale românești din Transilvania.

39. La pag. 201. Mișcarea politică a Românilor ardeleni din 1790—92, fiind punctul de mănecare al politicii românești din sec. XIX. merită să fie tratată mai pe larg, într'un capitol special.

40. La pag. 203. Unitatea impositelor era în Țara Rom. „Iude“ = 4 familii și nu o familie împărțită în 4 sau $\frac{1}{4}$ de familie, cum crede autorul.

41. La pag. 224. se vor omite 5 rânduri trase cu roșu, în cari Românii din fundus regius sunt înfățișați ca *iobagi ai Sașilor*; tot astfel se va elimina și cuvântul „allein“ din propoziția următoare, fiindcă nu corăspunde adevărului istoric; însuș textul diplomei lui Andrei din 1224 dovedește contrarul.

42. La pag. 228. pentru „des romanischen Volks“ se va zice, „der romanischen Nation“; se va arăta mai pe larg importanța programului național-politic al Românilor dela 1848, stăruind în deosebi asupra punctului 1. *independența națională-politică* 2. *independența națională-bisericească* 4. *libertatea industrială și comercială* și 16. *protestul contra unirii Transilvaniei cu Ungaria*.

43. La pag. 233. Despre Ștefan I. Roth să se scrie ceva mai pe larg, dându-se o apreciere a activității sale publicistice și a martiriului său național.

44. La pag. 250. În loc de termenul creat adhoc de Habsburgi „gr. orientalisch“ se va scrie pretutindeni „ortodox“.

45. La pag. 265. se va face amintire și de activitatea importantă a istoricilor și filozofilor: N. Bălcescu (Mihai Viteazul) Cogălniceanu (Letopisețele, cronicile României) Barițiu (Ist. Trans). Șaguna, (Istoria bisericească), Cipariu (Acte și fragmente, gram. limbei române) Al. Odobescu (arheologie) Hașdeu, Cuvinte din Bătrâni., Istoria critică a Românilor, Etimologicum Magnum Romaniae Xenopol Ist. Românilor și filozofia istoriei; I. Bogdan studiile slave D. Onciul Originile principatelor române) și N. Iorga Gesch. des rumänischen Volkes: G. des osmanischen Reiches etc. etc. etc. V. Pârvan (arheologie) Ovid Deusușiam (filologie) N. Desusianu (Ist. Rev. lui Horia) Sextil Pușcariu, (Dicționarul limbei române.)

46. La pag. 282 în legătură cu lupta dela Mărășești să se spună a priori, că în focul luptei armata română a rămas singură, fiind tradată de Ruși.

47. Cartea să se termine cu declarația dela Mediaș a Sașilor și cea dela Timișoara a Șvabilor Aceste declarațiuni să fie reproduse textual.

48. La sfârșitul cărții să se dea și o înșirare bibliografică a scrierilor istorice, utilizate de autor precum și a altora, cari pot fi accesibile elevilor din cl. VIII. În această clasă de liceu mulți elevi simt adeseori necesitatea de a se informa în mod mai precis și mai amănunțit asupra unor evenimente și personalități istorice, cari le-au trezit, în cursul studiului, interes mai viu.

49. Tot astfel e de dorit, să se tipărească la sfârșitul cărții și seria cronologică a principilor din Muntenia, Moldova și Transilvania, fiindcă elevii adeseori vor căuta să-și fixeze din nou timpul domniei unuia sau altuia dintre acești voievozi.

50. O serie cronologică să se dea și pentru conducătorii mai importanți ai Sașilor.

Ținând seamă de toate observările și propunerile enumerate mai sus, nu mă îndoiesc că autorul va reuși să dea școalelor confesionale săsești, în serviciul cărora se află, un excelent manual didactic, pentru care îi vor fi recunoscători atât profesorii, cât și elevii acestor școli.

I. Lupaș.

*

Observare: Înainte de apariția manualului publicat de d. Dr. Friedrich Müller învățământul istoriei române în școalele minorităților germane era în mod firesc influențat de tendințele și concepțiile vechilor manuale traduse sau prelucrate după autori unguri, cari aveau obiceiul să înfățișeze populațiunea autohtonă a Transilvaniei ca pe niște „hoarde de Pecinegi și Valachi pribegi” cf. *Lehrbuch der ungarischen Geschichte nach Ludwig Mangolds Pragmatischer Geschichte der Ungarn für die Oberklasse deutschsprachiger Mittelschulen und Lehrerbildungsanstalten* bearbeitet von Rudolf Briebrecher. Nagyszeben (Hermanslat) 1908 pag. 31, unde se pot citi următoarele afirmațiuni: „Das den Sachsen zur Besiedlung überwiesene Gebiet wird als *desertum* bezeichnet und ausser vereinzelt magyarischen und slawischen Ansiedlungen haben sie darin wohl nur *wenige* Horden herumstreifender Petschenegen und Walachen vorgefunden. Erst durch die Besiedlung wurde dieser Teil Siebenbürgens zu einem wertvollen und gesicherten Besitz der ungarischen Krone”.

Manualul publicat de d. Teodor Bălan în Cernăuți la 1919 (*Geschichte der Rumänen, Lehrbuch für die oberste Klasse der Mittelschulen*) și, în măsură mai însemnată, manualul d-lui director Friedrich Müller, apărut în Sibiu la începutul anului 1922, vor face bune servicii învățământului istoric din școlile secundare ale minorității germane. Iar pentru școlile primare este bine întocmit manualul *Lehrbuch für deutsche Volksschulen im Königreich Rumänien. Geographie, Geschichte, Verfassungslehre. Verfasst von Volksschullehrer Franz Schager. Timișoara 1921.*

Pentru școlile secundare ale minorității maghiare s'a prezentat la începutul anului 1920 un mss tradus în mare parte și prelucrat după manualul lui Aguletti, întregit cu o schiță a istoriei maghiare: „A román nemzet történelme és a magyarok történetének vázlatá” de P. Dejeu. Față de acest mss părerea recensentului a fost că „principiar nu se poate admite, ca într'un manual de istoria patriei, menit a da nu numai cunoștințe, ci și educație națională elevilor din școlile secundare, să se introducă o astfel de bifurcație, trădând pe lângă istoria poporului dominant, aproape în aceeași măsură, și istoria unui alt popor. Acest procedeu are drept urmare lipsa de unitate a manualului, iar în ultimele lui consecințe el ar îndreptăți oricare fragment de popor din cuprinsul patriei române, să ceară același lucru. Și atunci în locul istoriei naționale, făuritoare de suflete și îndrumătoare a voinței obștești într'o direcție unică — s'ar da în mâna elevilor diferite manuale de istorie a Românilor, a Ungurilor, a Evreilor, a Sașilor, Săvilor, Secuilor etc. Nu poate fi nimic de obiectat împotriva lămuririi situației acestor popoare în diferite timpuri, dar totdeauna în strânsă legătură cu părțile corăspunzătoare ale istoriei românești. A introduce însă în manual nu adevărat paralelism dela un capăt la altul, e în detrimentul unității didactice și nu concordă nici cu dispozițiile planului de învățământ în vigoare”.

Manualul a apărut totuși la Oradea-Mare în 1920, cu titlul modificat astfel: „Románia története középiskolák használatára. Szerkesztették: V. Candrea és P. Dejeu”.

Tot ea prelucrare a manualului Aguletti — dar făcută în mod mai inteligent — e a se considera și cartea publicată de directorul Dr. Szöcs Géza cu titlul: „A román nemzet és Románia történelme I. rész A románok őstörténelméről a tanárioták koráig.”

În sfârșit din încredințarea secretariatului general al instrucției din Cluj a apărut la începutul anului 1921, manualul intitulat. „A román nemzet története rövid előadásban. Iskolai és magánhasználatra írta Dr. I. Lupaș”. Apariția acestui manual a fost întâmpinată de ziarul *Ellenzék* (16 Aprilie 1921) din Cluj cu următoarea apreciere: „Acesta e al 3-lea manual de istorie română, pe care îl cunoaștem și e incontestabil, că în scurt timp le va întuneca pe celelalte cu desăvârșire (kétségtelen, hogy amazokat rövidesen teljesen elhomályosítja). Autorul stăpânește deplin materialul, ceea ce la manualele anterioare nu s'a putut observa. (A szerző anyaga felett tökéletesen uralkodik, ami az előző könyveknél nem látszott meg.) Durere însă, nici acesta nu e scutit de orice prejudecată și cu toate că lucrarea semnifică un progres mare, noi totuși credem în sosirea unei odietivității și mai mari (bár a munka nagy haladást jelent, mi még mindig nagyobb

tárgyilagosság eljöveteleiben hiszünk)" . . . Autorul a cerut numai decât recensentului, prin o scrisoare adresată redacției, să i se notifice acele capitole sau expresiuni ale cărții, cari ar putea fi considerate de către cititorii maghiari ca lipsite de obiectivitatea necesară, spre a le putea cerceta și revizui cu mai multă severitate la o eventuală nouă ediție. Această cerere a rămas însă fără nici un răspuns.

I. L.

Mărunțișuri.

Cum se numia tatăl lui Gheorghe Baritiu ?

În necrologul publicat de G. Baritiu la moartea tatălui său în „Transilvania“ d n 1869 pag. 141 (Hoc ei filius major monumentum posuit) se spune că *Ioan Popu-Baritiu* a studiat în Blaj, Cluj și *Arad*, a fost preot 3 ani (1809—1912) în Jucu-de-jos (comit. Cluj), de unde a trecut apoi în *Petridul-de-Mijloc*, locul nașterii sale (aproape de Turda). Aci a răposat în etate de 84 ani, după o păstorire de 60 ani, în cursul căroră a edificat biserica „în parte prin speșele sale“.

În biserica din Jucu-de-Jos se păstrează, legată în scoarțele unui *Penticostar*, tipărit la Blaj în 1768, epistola adresată din Blaj la 18 Noemvrie 1810 de «binevoitoriul frate *Petru Popovici, samartău*» către tatăl lui Baritiu: „*Ioanni Popovits Parocho Zsukiensi G. Catholico Domino fratri singulariter colendissimo a/Zsuk*“.

De aci se vede că tatăl lui Baritiu nu purta la începutul carierei sale preoțești numele *Pop*, ci *Popovici*. Indicațiunea că el ar fi studiat și la *Arad* admite presupunerea că ar fi fost hirotonit preot la episcopia de acolo.

Schimbarea numelui de *Popovici* în acela de *Popu* și apoi adausul *Baritiu* nu este încă deplin lămurită; motivarea dată în autobiografia lui *G. Baritiu* tipărită în Sibiu la 1892, nu pare suficientă.

I. L.

Un amănunt relativ la Vasile Aron (Muștrarea lui de către guvernul ardelean din Cluj)

No. 803

Sacrae Caesariae Regiae et Apostolicae Mattis M. Principis
Traniae et Siculorum Comitibus D. D. Nosri Clementissimi Nomine

Generose Prudentes ac Circumspecti Nobis honorandi ac benevoli.
Salutem et Gratiae Caesaris-Regiae Incrementum. Advocato *Basilio Aaron*
in Procuratoria sua functione illo culposo facto, quod immoderato Stilo
Instantiam Valachorum Felső Bajomiensium*) intertentionem ovium altis-

*) Basna.

Anuarul Instit. de Ist. Naț.

25

simo loco indulgeri supplicantium promoverit, et debitam erga G. Regium reverentiam nequaquam observaverit, semet reprehensione dignum reddente, D. Vestris in sequellam altissimi jussus eatenus ad Regium Gubernium exarati hisce committi, ut praedectarum antelati Advocati Basilii Aron in suam praesentiam constituendi inconvenientem agendi modum eidem altissimo nomine publice et serio admonere noverint. In reliquo altefata Sua Mtas benigne propensa manet. E Regio M. Ppatus Transilvaniae Gubernio. Claudiopoli die a mensis Febr. 1813.

G. C. Bánffy m. p.

Andreas de Heydendorf m. p.

secretarius

Magistratul Cibiniensi.

8. III. 1813. **Gutachten:** Der Advocat Aron sey in der heutigen Session zu constituieren um demselben der Inhalt dieses hohen Gub.-Decrets aufzulesen und hiernach der anbefohlene Verweis zu geben.

I. L.

Un portret al lui Mihai Viteazul în Muzeul din Avignon.

Multă vreme nu s'au cunoscut de la Mihai Viteazul de cât portrete gravate, unele destul de stângaci lucrate, cea ce ne făcea să ne îndoim de asemănarea lor cu modelul reprezentat. Singură gravura lui Hegidiu Sadeler, executată la Praga în 1601, ad vivum, deci după natură, ne da o idee de energia, de intesa viață internă a eroului, de trecutul său sbuciumat, care lăsase urme adânci brăzdând bărbăteasca sa față.

Dimitrie Sturdza în 1892 ¹⁾ a avut norocul să descopere în muzeul de pictura din Viena, pe atunci muzeu imperial, un tablou de Frantz Francken cel Bătrân, artist flamand, pictor²⁾ de curte al Împăratului Rudolf. În acest abluu, reprezentând pe Cressus arătându-și bogățiile lui Solon, după un obicei destul de frecvent în acest timp, personajele erau portrete de ale contemporanilor, din anturajul imediat al pictorului. În stânga privitorului se vede una din figurile cele mai simpatice și mai expresive de pe această pânză, chipul însuși al marelui nostru voivod. Știut est că el se găsea la Praga în 1601, când a fost pictat tabloul.

Pe lângă calitățile reale artistice ale operei lui Francken, pentru noi Românii ea avea o importanța capitală, reprezentând singura imagine în culori a viteazului Domn.

Vizitând muzeul Calvet din Avignon, vara trecută, am avut plăcuta surprindere să descoper acolo o replică dupe celebrul tablou din Viena. Calitățile acestei picturi sânt așa de evidente, în cât ... deși este greu să te pronunți când nu ai în fața ambele lucrări ... nu mi se pare de loc inferioară celei din Viena. În orice caz ea este într'o mai bună stare de conservățiune de cât aceasta.

¹⁾ Const. V. Obedeanu, Portretele lui Mihai Viteazul, București 1906, p. 14.

Scriind conservatorului muzeului pentru a-i cere informațiuni asupra felului cum acest tablou a pătruns în colecția Calvet, am primit răspunsul că a fost cumpărat de muzeu în 1827 din colecție Sauvan. Mai departe nu se poate urmări nimic; deci ne este imposibil să aflăm cum a pătruns în Franța. Acest tablou pe nedrept este atribuit în catalogul muzeului lui Franz Floris, pictor flamand, ca și Francken, dar care murise încă din 1570, la Anvers. Prezența lui Mihai Viteazul printre personagiile reprezentate este un indiciu sigur de o dată cu mult posterioară morții lui Floris. El nu poate fi de cât tot al lui Francken.

Semnalez deci acest tablou atențiunei cercetătorilor noștri cari se ocupă cu iconografia Domnilor români.

G. Oprescu

Necrolog.

Dr. Ion Sârbu.

La vârsta de 57 ani s'a stâns, în Rudăria, — satul său natal — părintele Dr. Ion Sârbu, unul dintre cei mai bine pregătiți istorici români.

Născut la 19 Februarie 1865, ca fiu al preotului Iacob Sârbu, a studiat în Caransebeș, Dobrițin, Pojon și Brașov, iar studiile universitare le-a început la Jena și le-a terminat la Viena, unde a luat și doctoratul, prezentând ca teză o importantă monografie istorică asupra relațiilor exterioare ale lui Mateiu-Vodă Basarab: „Mateiu-Vodă Basarabas auswärtige Beziehungen“, apărută în Leipzig la 1899 și apreciată favorabil în reviste de specialitate române, maghiare, germane și franceze.

Incurajat de buna primire cu care fu întâmpinată cea dintâi scriere a lui, s'a apucat să studieze epoca lui Mihai Viteazul, adunând material bogat pentru o monografie a marelui Domn. Planul acestei lucrări l-a croit însă în dimensiuni atât de vaste, încât nici în două decenii nu l-a putut duce la îndeplinire pe de-a întregul.

La 1904 a publicat în București volumul I al monografiei intitulate: „Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul, Domnul Țării-Românești“. Acest volum cuprinde o analiză foarte amănunțită a tuturor izvoarelor istorice ale epocii și o expunere conștiințioasă a momentelor importante din viața și domnia lui Mihai până la 1598.

În prefață arată autorul greutatea ce a întâmpinat până a scris această carte și se tânguește asupra „lipsei de noroc“ în cuvinte, cari chiamă în amintirea cititorului soarta mult sbuciumatului Gheorghe Șincai.

Dar „lipsa de noroc“ avea să se schimbe curând într'un noroc, de care puțini istorici români s'au putut împărtăși până la dânsul. În sesiunea generală din 1905, Academia Română i-a acordat marele premiu Năsturel de 12 000 Lei, ținând seamă de recomandățiunea cuprinsă într'un raport deosebit de elogios, în care se făcea constatarea, că cel ce s'a încumetat să ia asupra și

sarcina de a scrie o istorie specială despre Mihai Viteazul „era de sigur cel mai bine pregătit din tinerii nostri istorici, era, fără îndoială, spiritul cel mai potolit și mai cumpănit, scriitorul conștiincios și obiectiv, observatorul cel mai fin și muncitorul cel mai cu rost, dacă nu cel mai harnic, astfel încât lucrarea sa, dacă din punctul de vedere al formei, al stilului și al limbii întrebuințate, lasă întru câțiva de dorit, însă din punctul de vedere al cuprinsului, al studiului științific și critic al izvoarelor, al combinării rezultatelor, dobândite prin acest studiu, ca și al expunerii faptelor, după înălțuirea lor logică și adevărată, merită toată lauda”.¹⁾

La 1907 a apărut partea I-a din volumul II, dând istoria anilor 1598—1599 cu toate amănuntele privitoare la cuprinderea Ardealului și anunțând că în partea a doua a acestui volum va înfățișa stăpânirea lui Mihai în Ardeal, purtarea curții împărătești din Viena cu el și a lui cu împăratul, precum și cuprinderea Moldovei, rămânând ca într'un ultim volum (III) să dea întreg materialul istoric privitor la căderea lui Mihai.

Acestea din urmă însă nu au mai apărut. Căci autorul istoriei lui Mihai, neizbutind să ajungă profesor la Universitatea din București, cum ar fi dorit, și refuzând să primească la Universitatea din Iași catedra ce i s'a oferit, — s'a așezat ca preot, în locul tatălui său, la Rudăria (în Banat), unde îndatoririle cele multe ale oficiului de paroh și administrator proto-popesesc l-au împiedecat a îmbogăți literatura noastră istorică și cu cele două volume, anunțate în prefața dela 1907. A participat părintele Sârbu și la luptele politice ale Românilor naționaliști din Banat contra nefastului curent al Burdiștilor, primind în cerul electoral Caransebeș un număr considerabil de voturi (2071), prin cari credea că ar fi dat „lovitura de moarte” dușmanilor politici ai neamului românesc... „Lipsa de noroc”, pe care o accentuase Dr. Sârbu în prefața „Istoriei lui Mihai Viteazul”, — nu l-a slăbit nici în cariera sa bisericească, nici în cea politică.

Spre a învedera calitatea de scriitor a părintelui Sârbu, ne vom mărgini a reproduce aici următoarea descriere geografică și istorică-politică a Transilvaniei dela începutul capitolului, care tratează despre cuprinderea ei de către Mihai: „Transilvanie, Transilvanie! Țară a munților păduroși, Țară de peste pădure, Țară de peste munți!” Țară plină de alătea daruri dumnezeiești! Pământ roditor, păduri cu tot felul de lemne și fiare sălbatice, munți ce ascund bogății de aur, de sare și de cărbuni, munți ce și-au deschis sânul să verse râuri binecuvântate peste văile și câmpiile tale! Țară întinsă! Hotarele tale ajung până unde se sfârșesc poalele dealurilor, copiii munților ce te încunjoară. Țară frumoasă! Tu toate le ai, ca să poți fi fericită!... Și totuși ce gemete infundate se ridică prin văzduhul tău și se răsfirea de parte peste hotarele tale! Câmpia dela Apus și câmpia dela Răsărit — Miazăzi sunt cutremurate de suspinele tale. Par'că Țările acestea n'ar avea inimă. Par'că tu ai fi inima amândurora. Două Puteri de Stat se frământă în toată ființa lor de grija ta. Una de durere, alta de ciudă și de necaz; una de nădejde, alta care te ține în ghiare, îngrozită de frica viitorului tău. Una are credința nebună, că numai așa te va putea stăpâni până la sfârșit, cum te stăpânește de 900 de ani, dacă fiii ce-ți scormonesc brazda.

¹⁾ Cf. Analele Academiei Române, seria II, t. XXVII, 1904—5, pag. 356.

ce-ți pășunesc livezile, poienele și coastele cu turmele lor, dacă fiii ce scot măruntaiele scumpe ale munților tăi, de 1800 de ani, dacă acești fii ai tăi își vor pierde limba ale cărei sunete dulci și așezare netedă a vorbelor le-au adus pe buze deodată cu armele Romei biruitoare. Cealaltă nu are altceva comun cu tine decât sufletul copiilor de supt oblăduirea ei, care este tot una cu sufletul copiilor tăi, nimic altă decât dragostea. ce a sădit-o Dumnezeu în inimile celor născuți dintr'o mamă, dragoste care e cu atât mai ferbinte, cu cât copiii sunt mai bine crescuți. Atâta că această Putere, cea dela Răsărit-Miazăzi, trebuie să se simtă datoare a nu lăsa pe copiii aceleiași mame să fie striviți undeva. Și nu dragostea singură, chiar trebuința ei de viață ar cere să caute ca frații supușilor săi să nu piară nici unde. Dar, în casa altuia nu ai drept să te amesteci — așa zic astăzi cărmuitorii de țări. Și totuș ei s'apucară să facă rând în Turcia! Și totuș încă de mult auzit-am pe Ion Brătianu, ministrul cel mare, zicând: nu pot suferi ca pe sora mea s'o bată cumnatul și eu să stau cu mâinile în sân. Pentru aceasta, Transilvanie mândră, durerile tale umplu de tristeță crăimea vecină. Iacă de ce suferințele nădușite ca și vaețele adânci ale fiilor și fetelor tale strâng pumnul fraților liberi și închid bucuria surorilor de peste hotar — căci trebuie să rabde tăcând — știe Dumnezeu până când . . . Iată de ce crăimea stăpână atâta te-ar strânge în brațe de să-ți iasă și sufletul! Ea se sbate ca omul fără nădejde, căci duce luptă cu firea . . . Dar tu, Țară a nenărocului, mângăie-te, ai credință, e vremea aproape să ți se sfârșească tot chinul! Când prea e încruntat Asfințitul, răsare Soarele în geană și atunci — atunci urmează furtună curățitoare! . . . Ori va porunci Dumnezeu vânturilor și vijeliei să stea? Ori ne va trimite El, Bunul pe Împăciuitorul, să prindă de mâni Nedreptatea, punând pe tot natul la locul ce lui se cuvine?

„Chinuitorii tăi, Transilvanie tristă, pecinsteau acum 307 de ani, numele Împăratului dela Viena. Ei se smulgeau din puterea stăpânului lor după drept și-și întindeau mâinile către împărăția păgână. Atunci Mihai Vodă, Domn fără păreche în trecut, se rugă de Împăratul, să nu poarte rușinea, să nu ierte ocară. El avea drept și datorie s'o facă. Slujise creștinătății, slujise împărăției, purtând război minunat cu păgânii. Și iată că Domnii tăi, Ardeal prețios, erau să-i taie legătura cu Praga, unde ședea Împăratul atunci. Asta el nu putea să o rabde. Dar Rudolf II fu blând cu vătămătorii și prea îndelung răbdător către ei. Și apoi el avu nenorocul s'asculte de sfetnici prea mici pentru timpul cel mare și să pună la locul cel bun un General rău, cu sufletul negru, urmărind ale sale măririi. Și blândeța aceasta și șovăirea de sus și strâmbătatea și necredința stăpânitorilor tăi mici de jos și trufia lor și duhul lor de asuprire către Vecinul Român și trebuința acestuia de viață nouă pentru neamul său aveau să-ți aducă, Transilvanie scumpă, fulger și trăsnet dela Răsărit și apoi — potop de necazuri dela Apus. Și târguiala cu ei și bănueliile lor și ale sfetnicilor împărătești, și ura Generalului și selbaticu-i dor de a fi singur, de nime umbrat și stăpânitor pe rodul muncii altuia, puseră capul Domnului Mare care a văzut printre veacuri. Și de păcatul de atunci tu suferi și astăzi . . . Dar tu prinde nimă și nu lăsa măhnirea să te cutroapă. E un Împărat puternic și iubitor

de dreptate la Apus, și un Mare Crai luminat privește la tine cu drag din-spre Răsărit. Și se spune, se pare, se vede că-s prietini. Și Impăratul știe că poporul tău, adevăratul tău popor, i-a fost în veci cu credință și pricepe că dela dânsul așteaptă să-i facă rândul dreptății. Și Craiul dela hotar îți iubește poporul. Și atâtea pățanii din vremuri ce se urmară nu pot să nu deschidă odată mari ochii datori să-ți vadă în suflet și la fapte bune și drepte să îndemne. Dar pățaniile moșilor trebuiesc cunoscute după adevăr. La această cercetare ne întoarcem¹⁾.

Este în această descriere un ciudat amestec de accente lirice cu tonul istoric — narativ, de reflexiuni politice cu aluzii și vaticinații de ordin național, pe cari la 1907 — în Ungaria lui Apponyi și în Banatul lui Burdia — nu cuteza oricine să le exprime nici măcar în această formă de pareneză.

După „Vestitele fapte și perirea lui Mihai Viteazul” scrise (*»deduse«*) de entuziastul bănățean Damaschin Bojâncă la 1830 în „Biblioteca Românească”, după chibzuita carte publicată la 1858 de ardeleanul Aron Florian despre *»Mihai II Bravul«*, — vastă și temeinică monografie a părintelui Dr. I. Sârbu este incontestabil cel mai important prinos de recunoștință adus din partea celor desrobiți eroicului desrobitor dela 1600. Păcat că autorul ei s'a coborât în mormânt (15 Mai 1922), fără să fi avut norocul de a-și vedea opera aceasta terminată.

I. Lupaș

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ Vol II., partea I., pag. 251—253.

Adaus.

Sensul și derivația atribuite mai sus (p. 311, n. 2) lui *arminturi* se confirmă decisiv prin singularul *armînt* din următorul pasagiu al baladei „Gheorghiță Zătreanu“ (Pamfile, *Cîntece de țară*, p. 47):

Și zicând cuvîntul,
[Voinic Moldovan]
Lepădă *armîntul*,
Brațele 'ntindea,
Pe Turc cuprîndea . . .

Înțelesul de „arme, totalitatea lor la un om înarmat“ (Pamfile, *o. c.*, *Glosariul*), deci „armament“, se evidențiază și prin pasagiul similar din balada „Stoian Bulibașa“ (Giuglea-Vâlsan, *De la Românii din Serbia*, p. 49, cu varianta Picot):

Da Stoian cînd mi-auzia,
De nașu-so mi-asculta,
Armele le lepăda . . .

La formarea pl. *arminturi* (în loc de *armînturi*) va fi contribuit analogia dubletului usual în *-mînte*: *mormînte* (cf. n. topic *Murmenți*, într'un act muntean din 1636, la Iorga, *Stud. și doc.*, VI², 470), *jurămînte*, *legămînte*, *veșmînte*, etc. (cf. Pascu, *Sufixe românești*, p. 47, adăugînd, cu această ocazie, din Frîncu-Candrea, *Moșii*, p. 105: *șolămînturi*, „obiectele necesare la întîrnișatul calului“, deci: *șelămînt*, *șeomînt*, *înșeuămînt* = lat. **sellamentum*?).

Cît pentru sincoparea lui *-mă-*, avem exemple destule: *mă-sa*, *măligă*, din *mamă-sa*, *mămăligă*, etc.

— Observăm ulterior că etymonul *baiulus* pentru *baier* (Candrea-Philippide) fusese propus încă din 1900 de Crețu (*Lexiconul Mardarie*, p. 307).

— Cu privire la „Călătoriile lui Macarie“, pe care le întrebuițăm mai sus (p. 313), ar fi, poate, locul să lămurim aici câteva puncte neclare:

Secretariul Patriarhului povestește (ed. Cioran, p. 34) că la o liturghie în biserica Barnovschi din Iași „fură prezenți patru mitropoliți: Vlădicul Curții locale [Varlaam], mitropolitul Sofiei Velasie, mitropolitul de Naupact în Moreia, și un Vlădică din Georgia de curând sosit de la Moscova cu o abundentă colectă de elemosină. El se recomandă că e episcopul unei biserici în țara *Dadian*, unde se păstrează o cămașă a Maicii Domnului“.

Această „țară *Dadian*“, *country of Dadian* la Belfour (p. 67), neidentificată până acum, nu e alta decât cea τῶς Δαδιδάνου αὐθεντεία (sic), de care vorbește Chalcocondylas (ed. Bonn, p. 467), în descripția Georgiei sau Iviriei (Ἰβηρίας), — „Ivirul“ marelui mitropolit Antim.

Altă enigmă, a „egumenului ortodox, care se zicea a fi din *Insulele Britanice*, menționate de Ioan Hrisostomul, dintr'un oraș numit *Hervat*“ (ed. Cioran, p. 100), e definitiv elucidată, după publicarea hrisovului de la Vasile Lupu către „sfânta mân. de la Lepovina, din pământul *Vretaniei*, în Ținutul țării Croației“ (v. *Rev. p. Ist., Arh. și Fil.*, IX² [1903], p. 87 sqq.)

Acel „Sf. Ioan *Ei-Rahoum*“, după care s'ar numi cutare oraș nemțesc (ed. Cioran, p. 76) și pe care Belfour declară că l-a căutat zădarnic în pinaxurile hagiografice (p. 100, nota), e „Saint-Jean l'Aumônier“, *Iuhanar-rahym* al Arabilor (Kieffer-Bianchi, II, 1286).

Supt *Gharâdâs*, numele unei „vechi și mici mănăstiri“ de lângă satul *Nucșoara* (ed. Cioran, p. 232 sq.), bănuim că se ascunde însuși sinonimul grecesc al rom. *Nucet* (cf. sârb. *Oreahovița*): *Καρύδι*, *Καρύδα*, *Καρύδαζι*, *Καρύδαξ* (cf. centrul athonit *Karyes*, ἐν Καρυζῆς, în N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu țerile noastre*, p. 5, iar, pentru echivalentul onomastic românesc, cf. măn. *Cozia* și *Nucet*).

— *Pecetea-lui-Solomon* (p. 320, nota 1) se chiamă și planta *Polygonatum officinale* (Sceau-de-Solomon, Siegelblume), numită încă, între altele: *coada-cocoșului* și *iarbă-de-durori* (Panțu, pp. 209, 67).

V. Bogrea

Addenda-Corrigenda.

Pag. 150 r. 14 de sus, să se cetească 302, 14, în loc de 303, 14.

Pag. 152 r. 6 de sus să se cetească 715 urm., în loc de 713.

Pag. 153 n 2 să se cetească 11, 10, 9, în loc de 1 10 9.

Tabela greșelilor dela p. 161 până la 276 se află în text la pp. 277-8.

Pag. 310, r. 16 de sus (nota), adaugă: relativ la et. propus în locul lui *κοικοнос* (Tiktin), cf. și turc. *qoqonoz* „muscadin, petit-maitre, coquet“, propriu: „coconas“, — echivocurile fiind în caracterul „Istoriei ieroglyphice“ (d. e. *Helge*, „nevăstuică“, originar: „doamnă“, epitetul „nevastei fecioare, fecioarei neveste“ a lui M. Racoviță).

Pag. 312, r. 20 de jos (notă): într'o variantă a cimiliturii, din „Șezătoarea pe 1922, p. 208, *cinie* e glosat: „cămară“.

Pag. 313, r. 1 de jos, în loc de: 52, cetește: sq

Pag. 313, r. 4 de jos (nota 3), adaugă: privitor la proveniența olandeză a „ciniilor“, de notat că tocmai în sec. XVII, Delft, în Olanda, era renumit prin industria faianței de imitație chineză (René Jean, *Les arts de la terre*, Paris 1911, p. 166 sqq.; comunicat de d. G. Opreșcu).

Pag. 317, r. 14 de sus, în loc de: „poate“, cetește: „prinde.“

Pag. 319, nota, la sfârșit, adde: „Un fel de amuleță, la gîtul copiilor“ se chiamă, în Transilvania, *număruș* (Rev. Tocilescu, 1893, p. 119) = lat. *numerus* (ca termin de cancelarie), pronunțat ungurește și asimilat cuvintelor rom. în -uș.

Pag 323, r. 7 de sus, adaugă: „Afișarea“ epistolei către Abgar, ca talisman, pe poarta cetăților, se cunoaște încă din Procopius (*Bell. Pers.*, II, 12): *Εδessaῖοι δὲ... τὴν ἐπιστολὴν ἀντ' ἄλλου φυλακτηρίου ἐν ταῖς τῆς πόλεως πεποιήντα: πύλας* (ed. Bonn, I, p. 203). Iar despre „ridicarea deasupra porții cei de obște a cetății Edesi“ a „cei nefăcute de mîni icoane“, sau „dumnezeescului haractir“ (= τὸν ἄγιον Χαρακτήρα din Syncellus, *Chronogr.*, ed. Bonn, I, p. 622) al Mîntuitorului, cu anexa „scrisorii“, adică a răspunsului primit de „Avgar, Domnul locului (τοπάρχης)“, de la Isus, prin Anania, e vorba și'n legenda respectivă din Sinaxariu (v. *Minieul* din 16 August), unde se dă în extenso corespondența: la ea se referă și pasajul despre icoana miraculoasă din „Săbrania a Sfîntului Alexie, omul lui Dumnezeu“ (*Rev. Toc.*, an. II, vol. I, p. 345).

Pag. 323, r. 18 de jos, aduge (ca notă): Legătura semantică dintre rom. *samcă* și sl. *samka*, „ipsă, so'la“ (cf. *samovolnic*) se lămurește prin însuși numele *lelelor* (cf., în Moldova: *boală de dinsele*, „reumatism“, la Viciu, p. 40: *dintru-lele*), de la ea („tabă“!), cum și prin numele de *Samodiya* („monstru solitar“) al acelei ființe mitologice, cu care țărancele severinene blastămă copiii (Cihac, II, 95) și care e, de sigur, identică cu *Samodia* sau *Sila Samovila*, de origine sîrbească, din poesia populară. —

de unde, probabil, și: *Samvila*, prin contaminație cu *Săvela*, „sora lui Solomon“ din „Alexandrie“, adică: *Sibila* (*Șimbea* are altă explicație decât cea dată de Meyer-Lübke în „Convorbiri Literare“, 1912, p. 7 sq.: iar pentru *Vila*, care umple poezia slavă suddunăreană, cf. controversa Hasdeu-Cihac, asupra „Zinei Filma“).

Pag. 328, r. 1 de sus, adaugă (notă): Despre «Soltana, fata Mircei Voevod din Țara-Muntenească (*ot Zemli Moŭnskoe*)», v. Ghibănescu în rev. „T. Codrescu“, I, p. 49, și Iorga, în „Rev. Ist.“, II.

Pag. 365 n. 2, să se cetească secolului în loc de secolul,

Pag. 383, r. 20 de jos: pentru *ulah* = equus, cf. totuși și *ulak*, „olac“.

Pag. 384, r. 13 de jos, adaugă: *Calmuș*, picior de munte și părlu în Bacău; cf. vr. *Calmăși* = Calmuci și *Calmășul*, n. de fam. al lui Sc. Calimah. Aceiași or gin: etnografică au și n. topice *Berendiș* (părlu, Roman), *Berendelu* (vilceă, Olt), *Berindelü* (deal, Mehedinți), etc., direct sau prin n. de fam. *Berendeliu*, *Berindel*, *Berinde*, *Berende*, etc. (v. I. Bogdan, în Crețu, *Lex. Mardarie*, p. 14. sqq.), de la seminția turco-pecenegă a așa-numiților *Berendeji*, *Berendiçi*, suzuși imperiului de la Chiev, în sec. XI—XII (Jireček, *Die Überreste der Petschenegen und Kumanen*, p. 6 sq.) — P. *Timișești*, cf. și *Timiș*, mîrzacul, din Ureche (ed. Giurescu, p. 292).

Pag. 385, r. 13 de jos: p. *Vlaheî* = *Vloheni*, cf., pe lângă *Tîngușei* — *Tunguzeni* (ca apelativ: rus. *dongus* = porc), și: *Moscovei* (= Moscoveni). — „Oroșen“ din Verancsics e. sigur, satul *Oroșeni* de lângă Botoșani.

Pag. 387, r. 6 de sus: *Lazu* poate fi încă = *Lazăr*, ngr.-dial. *Λάζος* (*Anuariul Univ. Atena*, 1914—15, p. 12).

Pag. 387, r. 5 de jos, adaugă: identitatea *Balăuz* = *Pălăuz* se verifică prin însuși înțelesul de „alb“ (*plavъ*, cf. *bělъ*) al numelui Cumanilor (*Potovъci*, „die Blonden“), și e cu puțință ca obscurul *bălăuz* însuși să fie, în fond, același cuvînt, — precum, de ex., rom.-dialectal *ghirghiș* „homme grossier ou furieux“ (Acad.), nu e, după noi, alt-ceva decât etnicul *Chirghiz*.

P. 388, nota 4, în loc de: „în Bulgaria.... riul bulgăresc“, cetește: în Albania, via Bulgaria... riul albanes.

Pag. 389, r. 15 de jos: p. *moldovan* = creștin, v. și rev. „Ion Creangă“, III, p. 53 (unde, și sensul de „om, bărbat“ al lui *romîn*, *rumîn*).

TABLA NUMELOR*

- Aaron Florian 3. 10. 406.
 — Teodor 84.
 Abagar (carte) 320.
 Abazu 384.
 Abgar al V-lea Ukkama 322. 410.
 — al IX-lea 322.
 Abriftus 105.
 Academia Mihăileană 2. 4. 5. 132.
 — Română 12. 34. 46. 120. 123.
 276. 279. 403.
 — Ungariei 132.
 Acbași 384.
 Aciliu 360.
 Adamovici Gherasim 120.
 Adrianopol 4. 64. 340.
 Agatirși 32.
 Agattysos 32.
 Agemler 384.
 Agota (Agnethler) Ioan (jude al Si-
 biului) 72.
 Agram 65.
 Aguletti Th. Avr. 400.
 Ahab 30.
 Ahtum (duce) 99.
 Aiud 25. 104.
 Alba-de-Jos 66.
 Alba-Iulia 44. 348. 349. 350. 351. 352.
 353. 358. 359. 362. 396. 397.
 Albanezi 283. 288. 289. 292. 293. 296.
 Albania 289. 410.
 Alboin 96.
 Albul Vistierul 58., 69. 72. 73.
 Aldus 124.
 Alessio 289.
 Alexandria 338. 340.
 Alexandru-cel-Bun 2. 11. 395. 397.
 — -cel-Mare 2.
 Alexios (protostrator bizantin) 154.
 Alexios I Comnenul 138. 139. 143.
 144. 153.
 Altămuș 383.
 Alzira 133.
 Ana Comnena 100. 139. 144. 145. 153.
 Ana-Regina (soția lui I. Molnár-Piuariu)
 342.
 Anadola 384.
 Anastasios (patrikios) 142. 143.
 Anca (fiica lui Radul-cel-Mare) 67.
 Anchialos 153. 154.
 Andrei (rege al Ungariei) 398.
 Andronic Diaconul 171.
 Andronicos III (împărat bizantin) 289.
 Angelos Isac 101.
 Anibal 2.
 Anonymus Notarius 97. 99. 100.
 Antalffy Ioan 354.
 Antim (v. Ivireanul).
 Antiohia 338. 340.
 Antoniu aurifaber 59.
 — II (patriarh de C-pol) 34.
 Anvers 403.
 Apafi (principe) 352.
 Apollo 74
 Apor 350.
 Appiaria 105.
 Apponyi Albert 406.
 Arad 134. 353. 361. 401.
 Arapul 384.
 Arasni (familie) 342.
 Arbanasiu Gin 293.
 Ardaloaia 386.
 Ardeal-ul 35. 37. 38. 43. 122. 54. 55.
 59. 63. 64. 67. 68. 91. 92. 97. 98. 99.
 101. 103. 104. 105. 108. 112. 343. 344.
 345. 351. 353. 354. 355. 356. 358. 359.
 360. 361. 393. 394. 397. 404. 405.
 — (Voivodul-zii săi) 52. 55. 56. 57.
 58. 60. 66. 70. 71. 72. 72—3.

* Numele autorilor citați în josul paginelor nu sunt înregistrate în această tablă.

- Ardele 386.
 Ardelei 386.
 Ardeleni-ii 25. 44. 52. 59. 65.
 Ἀρελιάνοι 381.
 Arenii 389.
 Argeş (oraş) 50.
 — (ţinut) 64.
 — (Voevodat) 140.
 Arhiva Românească (revistă) 6.
 Arie 42.
 Armenia 142.
 Armânt 407.
 Arnota 387.
 Aromâni-ii 118.
 Aron Petru Pavel 104 166. 174. 325.
 360. 361. 362.
 — Vasile 401, 402.
 Arpad 98. 99.
 Arsenie (ieromonah) 172.
 — din Prizren (episcop) 287.
 Arta 289.
 Arvăteşti 384.
 Asachi Gh. 133.
 Asan 101.
 Asaneştii 144.
 Asia 101, 142, 144.
 — mică 177.
 Asparuch Bulgarul 30.
 Atanasie Anghel (epsicop) 36. 345.
 346. 347. 348. 349. 351.
 Atena 3.
 Athos 280.
 Atila 30. 96. 307.
 Attalates Michail 144. 145. 146. 147.
 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 159.
 Aurelian (împărat roman) 94. 95. 96.
 Austria 97. 344.
 Avari -ii 96.
 Avestiţa 323. 324.
 Avgar 318.
 Babojevci 286.
 Babunei (ţinut) 290.
 Bachus 40.
 Bahnari 386.
 Baia 3.
 Baislav 291.
 Bajulo 311.
 Bakovo 292.
 Bălan Teodor 400.
 Bălăuzul 387.
 Balcăni 29. 101. 153.
 Bălcescu Nicolae 9. 10. 399.
 Băldi Teodor 107.
 Băleanu Grigorie 132.
 Bălgarski (katun) 286.
 Bălgrad 360.
 Baliţa 34.
 Banat 31. 49. 67. 99. 396. 404. 406.
 Bandrabura 384.
 Bănfy Gheorghe 120. 121. 123.
 — G. C. 402.
 Banja 285.
 Banjska (m-re) 285. 297. 296. 297
 298.
 Baranyi (pater) 345.
 Barbul Banul 57. 62. 63.
 Bărbulescu Ilie 311. 364. 365. 367.
 368. 369. 370. 371.
 Bareljevski (katun) 286.
 Baritiu Gheorghe 11. 24. 26. 107. 110.
 399. 401.
 Barnabasy Leonard (vice-Volvod al
 Transilvaniei) 61.
 Baronzi G. (poetul) 329.
 Baş (cetate) 307.
 Bartoli M. 115.
 Barwinski Eugeniu 313. 315. 316. 317.
 Basarab („Bojorad”) Alexandru 103.
 — -cel-Tânăr (= Ţepeluş) 48.
 — -Voevod 98.
 Băsărăbeasa 361.
 Băsărăbeşti 62.
 Basarabia 7. 14. 38. 396.

- Basilio I Apocapes 143.
 — II Bulgaroctonul 141, 151.
 Basna 401.
 Băsnegi 384.
 Bastarn-i 96.
 Batatzes Leon, 154.
 Báthory Sigismund 44.
 Bavaria 303.
 Bekes Gaşpar 61.
 Bela (rege al Ungariei) 97.
 — III (rege al Ungariei) 101.
 Belar 306.
 Belfour F. C. 313, 408.
 Belgrad 355.
 Benckner Johann 60.
 Benkő Josif 40, 103.
 Berat 289.
 Berendeiu 410.
 Berendiş 410.
 Berrhoa 289.
 Bethlen Gavril 161.
 — N. 348.
 — Stefan 161.
 Bezeremban 382.
 Bianu Ioan 179, 328.
 Biblioteca Românească (revista) 124.
 126, 128, 129, 130, 132, 133, 406.
 Biela Vodița 292.
 Bințiți 359.
 Biserica Răsăritului 34.
 — Romei 80.
 Bistrița 282.
 — (m-re) 63.
 — (oraş) 100.
 Bistrițeni 57, 70.
 Bittner M. 322.
 Bizantin (Imperiul) 13, 155.
 Bizantinii 75, 149, 150, 151, 152, 153, 289, 299.
 Bizanț (Imperiul de) 144, 151, 152, 289.
 Bjelica 281.
 Blachis 100.
 Blahia 289.
 Blaj 87, 106, 356, 360, 362, 392, 401.
 Blancus 379.
 Blatac 287, 291.
 Bob Ioan (episcop) 26, 78, 106.
 Bobeş Bucur 342.
 — Gh. 342.
 Bobulescu Const. 314.
 Bodin (şef sârb) 152.
 Bodrog (Hodoş—m-re) 362.
 Boer Simion 353.
 Boeri (făgărăşeni) 57.
 Bogația (munte) 240.
 Bogdan 383.
 — Armeazul 61, 62.
 — Ioan 10, 285, 373, 399.
 — N. A. 314.
 — T. A. 332.
 — Vodă 48.
 Bogonos 317.
 Bogrea Vasile 74, 376.
 Bolagi 117.
 Bojincă Damaschin 26, 84, 93, 110, 129, 130, 132, 136, 137, 416.
 Bonfinius 38.
 Bonifaciu (papa, serbătoarea lui) 50.
 Borač 281.
 Borcea Stan 357.
 Βορσών (localitate) 156.
 Boristhene 307.
 Bornemissa Ignatie 359.
 Borşa (vale) 66.
 Borusul 384.
 Borza Al. 77.
 Bosancea 384.
 Bosfor 142.
 Bosinceni 384.
 Bosnia 280, 294, 295, 384.
 Boşneagul 384.
 Botezat E. 300.
 Botoşani 130.
 Boureni 302.
 Bozninca 384.
 Bran (localitate) 59, 61.
 Brâncoveanu Const. 173, 346, 351, 352, 353, 354, 398.
 Brancovici George 293, 294, 300.
 — Grigorie (= Maxim Mitropolitul) 58, 59, 294.
 — Ioan 300.
 — Sava 325.
 — Vuc 294.

- Brandenburg Ecaterina 161.
 Braničevo 294.
 Brăniștari 386.
 Brașov (oraș) 36. 57. 59. 60. 101.
 134. 350. 354. 359. 393. 398.
 403.
 — (Cazania-din-) 177.
 — (ținut) 57.
 Brașoveni -ii 50. 51. 52. 56. 57. 60.
 62. 348. 354.
 Brătianu Ion 405.
 Bratoslav Mania 284.
 Bressoovo 125. 137.
 Brskovo (Brescoa) 282.
 Bruckenthal (muzeu) 26.
 Bucegi 383.
 Bucovina 7. 14. 38. 124. 396.
 București 6. 134. 341. 345. 347. 354.
 395. 403. 404.
 Buda 49. 52. 53. 55. 58. 59. 61. 63. 64.
 65. 67. 73. 79. 86. 110. 111. 122. 124.
 125. 126. 134.
 Budai-Deleanu I. 112.
 Budapesta 93. 110. 125. 129. 134.
 Budilă (= Pudilos, v. ac.)
 Bulgar (țaratul) 13. 140. 152.
 Bulgari 105. 139. 146. 147. 151. 152.
 158. 283. 395.
 Bulgaria 106. 141. 151. 152. 158. 159.
 295.
 — (dunăreană) 141.
 Buliharul 384.
 Bunea Augustin 11. 26. 66. 174. 343.
 Bunei 294.
 Burdia Constantin 406.
 Burdiști 404.
 Byron 336.
 Caceaun 310.
 Căceauni 310.
 Cacova 360.
 Čabič 298.
 Cadan 383.
 Calabria 99.
 Caligula 106.
 Čalikavak 153.
 Calmuschi 384.
 Calmuș 410.
 Călugăreni 2. 43. 397.
 Calvet (muzeu) 402. 403.
 Calvinii 389.
 Câmpulung 60.
 Câmpul Mierlei 287.
 Candrea I. A. 310. 311. 338. 364. 365.
 367. 373.
 — V. 400.
 Cantacuzen Ioan 289.
 Cantacuzino Constantin Stolnicul 89.
 302. 354.
 — Ștefan 352.
 Cantemir Dimitrie 132. 301. 302.
 Cantemireștii 398
 Cantemirii 339.
 Caplani 385.
 Caransebeș 60. 134. 403. 404.
 Cârlova Vasilie 133.
 Carlovit 344. 354. 355. 360.
 Carol (Rege al României) 6.
 — Quintul 39.
 Carpați 1. 7. 13. 14. 15. 29. 80. 155.
 Carst (munți) 31.
 Cartagina 94.
 Cartagineni 130.
 Casași 386
 Cassel P. 303. 304. 309.
 Cassius Dio 131.
 Castoria 289.
 Catalanul 384.
 Catalina (soția lui Ujlaki Lorincz) 66.
 Catanisich Petru 100.
 Cațaoani 310.
 Cațaoni 384.
 Cațaonul 310. 384.
 Cățavălu 310.
 Cațaveica 310.
 Cațichea 310.
 Cațichi 310.

- Caucas 142.
 Cavalla 289.
 Cazacalia 384.
 Cazar-ii 99.
 Ceauru 385.
 Ceauș 385.
 Cedren 298.
 Cenac 312.
 Cenad (părțile-ului) 68.
 Cepeneagul 387.
 Ceremuș 386.
 Cernăuți 123, 124, 395, 396, 400.
 Cernești 134.
 Cerneti 136.
 Černooči 287.
 Cesar 2, 10.
 Cressus 402.
 Cetatea-de-Piatră 352.
 — Latinilor 389.
 Chalandon Ferd. 151, 381.
 Chalcocondylas 339.
 Chalis 138.
 Chelmo 287.
 Cherson 158.
 Chioveanul 384.
 Chipar-Craiu 328.
 Chirghijii, Chirghijii-Chital 384.
 Chișinău 396.
 Choniates (Χωνιάτης) 379.
 Chrysopolis 289.
 Cînac 312.
 Cihac A. de 378.
 Cîlnești 331.
 Cimișeni 386.
 Cinghineaua 394.
 Cinghineni 384.
 Cioara 362.
 Cioran 313.
 Ciotori D. 330.
 Cipariu Timoteiu 26, 117, 177, 399.
 Ciulai Gheorghe 163.
 Clain Ioan Inocențiu 36, 80, 104, 354,
 356, 357, 361
 — Samuil 11, 26, 83, 88, 90, 92, 109, 111,
 189, 212.
 Clara Doamna 103.
 Clio (musa) 21.
 Cluj (Claudiopolis) 1, 8, 19, 20, 22, 38,
 56, 77, 78, 91, 107, 110, 120, 123,
 138, 342, 353, 392, 400, 402, 405.
 — (comitat) 401.
 Codlea 354.
 Cojocna (părțile -nei) 68.
 Coloși Vasile 111, 112.
 Comea 105.
 Comnenii 144.
 Constantin-cel-Mare 96.
 — VII Porfirogenitul 100, 157.
 — VIII (împărat bizantin) 141,
 143.
 — IX Monomachos 142, 151.
 — X Ducas 143, 145.
 — (ipomnimatograf) 340.
 Constantinescu N. A. 333.
 Constantinopol 34, 42, 142, 143, 144,
 146, 337, 338, 358, 359.
 — (Baitul din-) 64.
 Copas Mihail 60.
 Cordun 333.
 Coresi Diaconul 164, 175, 192, 210, 242.
 Corintul 3, 94.
 Corneli 111, 112.
 Coroana ungară, 47, 48, 49, 53, 54,
 55, 57, 58, 59, 60, 65, 67, 76.
 Corvin Ioan 98.
 Corvini 303.
 Cosa (Calabria) 99.
 Cosma 360, 362.
 Costachi Veniamin (mitropolit) 132
 Coste 57.
 Costin Miron 25, 89, 98, 301, 302, 310.
 Costinii 339.
 Cotmeana (m-re) 64.
 Cozia 57.
 Crăciun 290.
 Cracovia 307.
 Craiova 134, 136.

- Craiovești (boerli) 54. 61. 62. 63. 64.
 Creștini 52 53, 74, 75.
 Crețu Gr. 234. 235. 286. 239. 241.
 313.
 Crimeia 6. 157. 158.
 Crimulești 384.
 Crișana 99.
 Crișanu Ioan 26.
 Crișeni 43.
 Crișul 59.
 Cristofor aurifaber 59.
 Crmnica 283.
 Croația 295.
 Cruședol 354. 355.
 Cuciuran Grigorie 130.
 — Ioan 130.
 Cumani 10. 100. 103. 139. 143. 146. 147.
 151. 153.
 Cungrea 388.
 Cuten 100.
 Cuza Alexandru Ioan 6.
 Czobor Emeric (sol. ungar) 48. 56.
 58. : 9.

 Dabiziv 293.
 Dabra (v. Debra) 285.
 Daci 32. 39. 93. 94. 100. 102. 155.
 Dacia 4. 7. 18. 28. 32. 33. 41. 79. 81.
 82. 83. 84. 87. 89. 92. 93. 94. 95.
 96. 97. 105. 106. 107. 113. 114.
 115. 116. 118.
 — aureliană 29.
 — mediteranee 101. 103.
 — ripense 99. 103.
 — superioară 1. 8. 17. 20. 92.
 — traiană 28. 90. 95. 96.
 — -veche 103.
 Daco-Romani 32.
 Daco-Români 82.
 Dadian 408.
 Daianu Elie 77. 78.
 Dalecampius Iacobus 333.
 Danciu (fiul lui Țepeluș) 48. 49. 51.
 60. 66. 69. 71. 72. 73.
 Daniil (mitropolit) 354.
 Dankovici Giurg 293.
 Danubia 50. 57. 64.
 Δάος 391.
 Darius Hystaspes 3.
 Darmsteter I. 308.
 David 308.
 Deal 360. 362.
 Dealul Germanului 384.
 Dealul Lazului 386.
 Debra 289.
 Decanòs Georgios 143.
 Dečani (m-re) 287. 288. 295. 297. 2 8.
 Dečanski Stefan 282.
 Dejanović Kostadin 293.
 Dejeu P. 400.
 Deleleul 329.
 Delehay 324.
 Delft (oraș în Olanda) 409.
 Demir-Kapı 153.
 Densusianu Nic 177. 399.
 — Ovid. 206. 209. 311. 364.
 367. 378. 399.
 Despot (al Sârbilor din Ungaria) 59.
 Deva 60.
 Diaconus Paulus 96.
 Dietrich 303.
 Diez Friedrich 115.
 Dimand Bernhard 375.
 Dimitriu Vasile 77.
 Dioclețian (împărat roman) 360.
 Diogenes Constantin (comandant bi-
 zantin) 140. 141. 142.
 Djakovica 287.
 Dnipru 33. 156. 158.
 Dobra 357.
 — Petru 358. 359. 360. 361.
 Dobre (popa) 162 163. 164. 242. 243.
 Dobrejevo 292.
 Dobriță 290.
 Dobrișan 328.
 Dobrișin 403.
 Dobrodoljane 292.
 Dobrogea 138. 140. 158.
 Dobrojin 331.
 Dobruș 331.

- Dobrușan 331.
 Donau 395. 396. 397.
 Don 307.
 Dorotei (călugăr) 294.
 Dosoftei (episcop, Maramureș) 353.
 Dosoftei (mitropolitul) 90. 117. 172.
 Dracola Vaivoda (Mihnea-cel-Rău) 73.
 Drag Meșter 34.
 Drăganu Nic. 362–378 (passim).
 Dragijev Lug. 283.
 Dragobralić 286.
 Dragolievci 292.
 Dragomir Silviu 343. 344. 345. 346.
 349. 353. 354. 358. 362.
 Dragoș-Vodă 132. 300. 301. 302. 303.
 305. 309.
 Dragoslav Dobretić 284.
 Dragoslavele 352.
 Dragotina 298.
 Draguș 302.
 Drama 289.
 Drenča (m-re) 294.
 Drevno 292.
 Drincea 388.
 Drista (= Silistra, v. ac.)
 Δριστῖνοι 149.
 Drumul-Bogdanului 386.
 Držkovina 282.
 Du Cange 326. 391.
 Dula (duce alban) 306.
 Dumitru din Alba-Iulia 352.
 Dumucus 302.
 Dunărea 1 29. 31. 32. 48. 62. 64. 82.
 93. 95. 96. 100. 101. 103. 105. 106.
 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144.
 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151.
 152. 153. 154. 157. 158. 159. 160.
 295. 307. 306.
 — (delta) 155.
 — (dobrogeană), 153.
 — (de jos) 7. 18. 33. 138. 141.
 159.
 — (de mijloc) 33.
 Durostorum (= Silistra, v. ac.).
 Dyrrhachion 142.
 Eațco 301.
 Edele 307.
 Edeleanu 386.
 Eder Iosif Carl 82. 83. 99. 101.
 Effmurt Iacob 161.
 Ekart Petru 124.
 Ἐκατὸν Βουνοί 380.
 Elada 177.
 Elena (regină sârbă) 283.
 Ellenzék (ziar) 400.
 El-Rahoum 339.
 Elveția 81.
 Elvețian 82.
 Eminescu Mihail 35.
 Engel Iohann Christian 9. 10. 82. 83.
 94. 95. 97. 98. 100. 101. 102.
 Epir 289. 295.
 Epistolia 322.
 Erbiceanu Const. 175. 377.
 Ernye I. 307.
 Eși (= Iași, v. ac.).
 Esop Frigianul 133.
 Estergom 347.
 Ețcani (= Ițcani, m-re) 301.
 Europa 7. 8. 100. 101. 122. 127. 398.
 — (centrală) 1. 13.
 — (medievală) 303.
 — (răsăriteană) 1.
 Eustatievici D. 355.
 Eutropius 124. 131.
 Evrei 400.
 Evropieni — ii. 126.
 Evstatie (hartofilax) 340.
 Fabricicius 183.
 Făgăraș 58. 134. 352. 353. 358. 359. 360.
 — (țară, ținut) 54. 57.
 Făgărășeni 67. 348. 353.
 Făget 134.

- Faraonele 384.
 Faraonea 384.
 Faraoni 384.
 Fărcaș Radu 42.
 Farmachi 336.
 Fedru Latinul 133.
 Felső Bajomiensium (= Basna), 401.
 Ferdinand (Regele României) 79.
 Filip (protonotar) 340.
 Filipescu Alexandru 132.
 Filisteni 308.
 Filstich 71.
 Fiscuti Alexandru 106.
 Fitter Adam 353, 354.
 Flandria 100.
 Flavius Iosefus 131.
 Flondora 384.
 Floris Franz (pictor) 403.
 Focșari 386.
 Fogarasi Stefan 164.
 Frânca 384.
 Frâncesti 384.
 Frâncesti 384.
 Francez-ii 121.
 Frânci-ii 114, 115.
 Frâncingi 384.
 Francisc II (Impăratul) 121.
 Francken-Franz (cel Bătrân, pictor) 402, 403.
 Frânghiul 384.
 Franța 27, 403.
 Franzl 333.
 Frățilă 298.
 Frenciuc 384.
 Frencugi 384.
 Frența 384.
 Frij 385.
 Frijoaia 385.
 Frîncu 338.
 Frise 385.
 Fustel de Coulanges 27.
 Gabrás Grigorie (fiul ducelui de Trapezunt) 143.
 Gaidato Vincenzo (agent venețian la Buda) 71.
 Galeș 360.
 Galiția 123, 124.
 Garaleul 329.
 Gârcea 385.
 Gârceni 385.
 Gârcina 385.
 Gârcova 385.
 Gârd 281.
 Gaster Dr. M. 172, 177, 178, 180, 182, 183, 184, 185, 203, 323, 324, 365.
 Gebhardi 9.
 Geiza 306, 307.
 Geleji Katona István (superintendent calvin) 35.
 Geley Stefan 163.
 Gelon 32.
 Gelu 97, 98, 100.
 Geoagiu (domeniu) 65, 66, 66-7, 67.
 George 280.
 Georgevici Teodor 125.
 Georgios (al lui Decanòs) 143.
 Gepizi 39.
 German-i 39, 81.
 Geți 39.
 Gharădâs 332.
 Ghenadie 162, 163, 164.
 — (episcopul) 300.
 Gheorghie 340.
 Ghibănescu Gh. 314.
 Ghica Alexandru-Vodă 132.
 — Gheorghe-Vodă 361.
 — Grigore-Vodă 203, 336.
 — Ion 5.
 Giuglea Gh. 206, 332, 407.
 Giuraș Vskorzinić 288.
 Giurescu Const. 317.
 — Ioniță 179, 182, 185.
 Glad (ducele) 98, 99.
 Glökelsberg (general) 350.
 Gluhe 285.
 Gollvci 288.
 Gojdu Emanuil 134, 136, 137.
 Golemčik Radovan 293.

- Golescul 334.
 Goloe 153.
 Golubac 292.
 Golubovci 292.
 Goračevci 292.
 Goți 39. 95. 96. 307.
 Gradčanica 283. 286. 287.
 Greci 101. 114. 116. 127. 128. 130.
 151. 283. 285. 338.
 Grecia 339.
 Grecoteiu 310.
 Grigorie (al Leriei) 340.
 — (din Măhaciu, popa) 189.
 Gross-Vornik 397.
 Grozav Vornicul 397.
 Gudoie Stan 293.
 Guncați 292.
 Γυναῖχοῦχαστρο 390.
 Györ 347.

 Haan Ignatie 352.
 Habsburgi 35. 343. 344. 398.
 Halkedonia 340.
 Halle 82. 110.
 Haller Ioan 358. 360.
 Hălmagiu 361. 362.
 Hamlensi-lor 100.
 Hanaan 135.
 Hânești 386.
 Hango G. 325.
 Hardomilići 294.
 Hasdeu Bogdan Petriceicu 10. 179.
 189. 206. 212. 324. 330. 367. 399.
 Hase B. 155.
 Hașeg 134.
 Heltai Gáspár 190.
 Hercule 40.
 Herder 27.
 Herodot 32. 40. 147.
 Hevenesii 351. 352.
 Heyd-Raynaud 312.
 Heydendorf Andreas 402.
 Hilandar (m-re) 280. 284. 285. 290.
 292. 293. 297.
 Hobhouse 336.

 Hock Petru (fruntaș al Sibiului), 60. 61.
 Hoops 326. 327.
 Horatiu 107.
 Horia 80. 399.
 Horlești-Catolici 389.
 Horvath Ioan, de Vingard 71.
 Hotnog Titus 382.
 Hrisia 284. 285.
 Hrisoscul (logofăt) 340.
 Hristodul (mare iconom) 340.
 Hrvoie (herțeg) 294.
 Htetovo 283. 292. 298.
 Hunedoara 348.
 — (comitat) 66.
 Hungari 306.
 Huni 39. 95. 96. 100. 102. 103. 306.
 307. 308.
 Huniadești 98.
 Hunor 304. 306.
 Hunyadi 379.
 Hurmuzaki Eudoxiu 10. 327.
 Hvostno 282.
 Hyperborei, 177.
 Hystaspes (v. Darius).

 Iacob 293.
 Iacșici (familia), 68. 71.
 — (Dimitrie), 63. 69. 71. 72. 73.
 74.
 — (Petru), 68. 73.
 Ian 284.
 Ianina 289.
 Iarcu D. 185.
 Iași 2. 4. 5. 6. 8. 337. 338. 341. 404.
 Iatzas (rege maghiar) 141.
 Ibarul 282.
 Iberia, 142.
 Ibrahim 322.
 Iechoșanica 281.
 Ielșanica 298.
 Ierusalim 94. 338. 340.
 Ignatie (retor, din Chiev) 338.

- Ilie (prorocul) 30.
 Iliri 32.
 Iliri (= slavi) 148. 149.
 Impărăția Romei 133.
 Înălțarea Domnului (biserică) 285.
 India 303. 309.
 Indieni, 32.
 Infrățirea (ziar) 78.
 Inocentiu III (papa) 103.
 Institutul Franței 10.
 Insulele Britanice 339.
 Ioan II Comnenul, 144.
 Ioan (popa, din Aciliu) 360.
 Ioana Regina (fica lui Molnár Piuaru) 342.
 Ioanichie (împărat romano-bulgar) 105.
 — (al Alexandriei) 340.
 — (al Veriei) 340.
 Ioan (arhimandrit) 173.
 Ioanovici Vichentie 354.
 Ionașcu (pretopop unit) 352. 353.
 Iordache Olimpiotul 336.
 Iordan Iorgu 384.
 Iordanes 307. 309.
 Iorest (călugăr, tipograf) 162. 163. 164.
 Iorga Nicolae 10. 11. 12. 85. 109.
 138. 139. 140. 145. 298. 310. 312. 315.
 317. 322. 326. 327. 328. 329. 330. 331.
 332. 333. 334. 335. 336. 339. 347. 365.
 367. 378. 379. 380. 385. 390. 392. 394.
 396. 397. 399.
 Iorgovici Paul 120. 121. 123.
 Iosif (archimandrit) 338.
 — II (Împăratul), 36. 37. 80.
 Ipec 382. 292.
 Ipsilanti (principe) 81.
 Isaia (rector, din Chiev) 338.
 Iștip 293.
 Istros 149. 150.
 Istvánfi (istoric) 66.
 Iștvanovici Mihai 173.
 Italia 96. 114. 115. 154.
 Italieni 114, 115, 118.
 Itali (coloniști) 154.
 Iuana (consilier în Viena) 355.
 Iuda (apostolul), 42.
 Iuganii (moșie) 339.
 Iuhanar (rahym) 408.
 Iuhri (v. Wuhri)
 Iuliu II (papa), 53. 55.
 Jura (munți), 31.
 Iustiniana Prima 105.
 Iustinian (Împăratul) 101. 105.
 Ivireanul (Antim) 117. 173. 354.
 Jagić V. 285.
 Jamatoke (erou legendar) 303.
 Japonia 303.
 Jena 403.
 Ješina 317.
 Jidovi 102. 386.
 Jidovină 386.
 Jinari 360.
 Jireček Constantin, 153. 279. 381.
 Jucul-de-Jos 401.
 Kadlec 279. 282.
 Kalimah Ioan-Alexandru 127.
 Kalinka 385.
 Kalogeorge Rêpaua 285.
 Kalužniacky 282.
 Karkaleki Zaharia 122. 124. 125. 126.
 127. 128. 129. 130. 131. 132. 134.
 Karnobad 153.
 Katona Stefan 168.
 Κατακόβοι 310.
 Kazincy Francisc 116.
 Kegen 143.
 Kekaumenos Katakalon 142.
 Keleppen 311.
 Kemény Iosif 372. 373.
 Keza Simon 305.
 Kičava 289.
 Kieffer-Bianchi 312.
 Kiev 337. 338. 339. 355.
 Kijevo 286.
 Kinnamos 141. 144. 154.
 Kirileanu Gh. T. 334.
 Kisch Gustav 327.

- Κλήματα (finut) 157. 158. 159.
 Κλέμαδες 158.
 Kluge 391.
 Kogălniceanu Enachi, 203
 — Mihail 2, 3. 4. 5. 6.
 8. 9. 10. 18. 399.
 Kollonits (cardinal) 347.
 Kolušina Luka 283.
 Komaina 287.
 Kopitar 83. 93. 104.
 Kornis Sigismund 351.
 Kosovo-Polje 285.
 Kostračani 292.
 Košarna 294.
 Kovačević L. 285.
 Krastavac 285.
 Kretshmer 391
 Kroja 289.
 Krušcica 293
 Krušiljnica 281.
 Kuča 311.
 Kučevo 294.
 Kufstein 361.
 Kumanovo 298.
 Kūnstendi 289.
 Kutanska 282. 283.
 Kuún 311.

 Labić 293.
 Lafonten Fracezul 133.
 Lala 284.
 Lapedatu Alex 25. 77. 276. 300.
 Laria 340.
 Larta (provincie) 289.
 Lascar (mare logofăt al Bis. Răsăritului) 340.
 Țațcu (casnical lui Mihnea-cel-Rău) 56.
 Latin 32, 101. 112, 113. 114. 117.
 283.
 Latini (= Apuseni) 144.
 Latinul 389.
 Latium 124.
 Laurian August Treboniu 10. 117.
 Lavrentie (al Ankiriei) 340.
 Lazar Cnezul 294.
 — Gheorghe 178. 191.
 Lazaru Alexie 122.
 Leburnion 143.
 Leca Constantin 131. 132.
 Leger 310.
 Legrand 315.
 Lehliu 385.
 Lehmann-Haupt 385
 Leipzig 403.
 Lemberg 122. 123.
 Leo Diaconus 155.
 Leon Nikerites (duce de Paristrion) 143.
 Leopold I (Împăratul) 350. 351. 355.
 — II (Împăratul) 82.
 Leopoldinum (diploma) 344.
 Lépčinovci 288.
 Lepenice 281.
 Lerin 299.
 Leși 98.
 Leskien 321.
 Lesnovo 292.
 Lessing 23.
 Lesviodacs Al. Geanoglu 341.
 Lexiconul budan 111. 112. 113. 118.
 Libov 177.
 Lidvul 387.
 Likusada 290.
 Limbile-Schitului 346.
 Lim 252.
 Lipcăneasa 386.
 Lipljan 287
 Lipova 134.
 Lipoveni 387.
 Liscovăț 319.
 Lithuania 387.
 Lotovoilu (Λοτοβίτης) 380.
 Livescu 387.
 Livius Titus 96.
 Livonia 387.
 Ljevoî 281.
 Locman Indianul 133

- Londra 134.
 Longobarzi 39. 96.
 Lopusă 285.
 Lorántffy Susana 161.
 Lorenzo (ziua Sfântului) 53.
 Lot 88.
 Lucino 295.
 Ludovic-*cel-Mare* 98.
 — II (Rege al Bohemiei) 58.
 Lugo 134.
 Lugomira 281.
 Lulay Ioan (comandant, sas) 49. 50.
 51. 62.
 Lupaş Ioan 77. 78. 84. 392. 393. 400.
 Lupescu 324.
 Lupu Dionisie 128. 132.
 — (= Vasile-Voevod—, v. ac.)
 Luterocalvini 338.
 Luterocalvinismul 337.

 Macarie (al Antiochiei) 338.
 340.
 Macedonia 117. 289.
 Macedoneni 118.
 Macedo-români 82. 125.
 Măcenic 360.
 Maeotida 306. 308.
 Maeotis 304. 306.
 Maghiar-i 31. 308.
 — (Statul) 17.
 Măgureşti 390.
 Magor 304. 306.
 Major Grigorie (episcop) 36. 104.
 — Martin 161. 164.
 — Petru 11. 26. 77. 78. 79. 80.
 81. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90.
 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.
 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107.
 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114.
 115. 116. 117. 118. 119.
 Majorescu Ioan 26. 131. 132. 136. 137.
 — Titu 393.
 Maiotis 146.
 Mălăescu Vlad 355.

 Mălinescu Iordachi 93.
 Maljuşata 290.
 Maltezi 385.
 Manaful 385.
 Maniu (popă, din Poiana) 360.
 Mano 317.
 Manota 298.
 Manuel Comnenul 144. 154. 155.
 158. n. 2.
 Maramureş 29. 34. 300. 301. 302. 303.
 305. 353.
 Mărăşeşti 399.
 Maraton 2. 397.
 Marcianopolis 105.
 Marea Adriatică 289.
 Marea Egee 33.
 Marea Neagră 154.
 Maria Teresia 355. 358. 359. 360.
 Mariafi de Maxa David 359.
 Mariça 309.
 Marica (Doamna lui Brâncoveanu)
 353.
 Marienescu Athanasie 26. 34. 328.
 Marquart 383.
 Martalogi 385.
 Marţian Iulian 164. 174. 364. 368.
 Massimu I. C. 117.
 Mateescu C. N. 328. 329.
 Mateiu-Vodă Basarab 42. 322. 397.
 398. 403.
 — Corvinul 3. 38. 39. 72.
 Mancini 28.
 Mauritius (= Menomorut, v. ac.) 99.
 Maurocastron 156. 158.
 Mavrocordat Nicolae 352.
 Maxim Mitropolitul (= Brancovici Gri-
 gorie, v. ac.)
 Maximilian (Impărat roman) 360.
 Mediaş 38. 396. 399.
 Mehadia 134.
 Mehemed 57.
 Mehemed-beg (paşa de Nicopole) 64.
 Meletie 324.
 — Machedoneanul (tipograf) 163.
 Meletievici Nicanor 354. 355.

- Menomorut (duce) 98. 99.
 Merişani 346.
 Meteş Ştefan 394.
 Meyer-Lübke W. 391.
 Meyer G. 310. 313.
 Mezleni Martin 161.
 Michail VII Parapinakes 143. 145. 148. 152.
 Miclăuş Oprea 360. 361.
 Micu (Ioan Inocentiu, Clain, v. ac.)
 — (Samuil, Clain, v. ac.)
 Mihai (protopop din Călata) 345.
 — Viteazul 2. 43. 44. 132. 133. 395. 397. 399. 402. 403. 404. 405. 406.
 Mihail (mare orator al Bis. Răsăritului) 340.
 — (fiul lui Anastasios, duce de Paristrion), 142. 143.
 Mihályi Victor de Apşa 162. 171.
 Mihnea-cel-Rău 46. 47. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 75. 76.
 — (Doamna lui) 49. 68. 74. 75.
 — (Fiul său) 57.
 — (Soţia, fiul şi fiica) 65.
 Miklosich Fr. 183. 236. 241. 286. 326. 377.
 Milcov 103.
 Milea Daniil (din Sălişte) 357.
 Mileševo (m-re) 295. 296. 297.
 Miloş-Vodă (fiul lui Mihnea-cel-Rău) 61.
 Milutin 290. 296. 297.
 Mircea-cel-Bătrân 328. 395. 397.
 — (fiul lui Mihnea-cel-Rău) 60. 64. 65. 70. 71. 72.
 Miroslav 282.
 Mişcolţ 358.
 Mitoc 387.
 Mitrofan (mitropolit) 354.
 Mitroviţa 285.
 Miucu Gh. Gr. 184.
 Moesi (= Bulgari, v. ac.)
 Moga Vasile (episcop) 123.
 Moghiliţa 290.
 Mohl 115.
 Moisl Const. 326.
 Moisiu V. 311.
 Molda 301. 302.
 Moldavia (= Moldova, v. ac.)
 Moldova 2. 3. 4. 10. 15. 43. 48. 93. 98. 103. 105. 112. 126. 127. 130. 132. 134. 155. 300. 301. 303. 305. 338. 339. 344. 353. 357. 358. 398. 399. 404.
 — -mare 33.
 — (râu) 302. 303.
 Moldovan I. M. 26. 162. 171. 392. 393.
 Moldován Gergely 364. 365.
 Moldovanuţ (= Moldovan I. M., v. ac.)
 Moldoveni 44. 338.
 Molna 7.
 Molnár-Piuariu Ioan 92. 120. 121. 123. 342. 362. 398.
 Morača (m-re) 295.
 Morava 281. 287. 292. 299.
 Mordana 386.
 Moscova 9.
 Movilă Petru 337. 338. 339. 342.
 Movileştii 43.
 Müller Friedrich 394. 399. 400.
 Muntenegreni 297.
 Muntenia 103. 105. 353. 357. 358. 396. 397. 399.
 Munteni 44.
 Muntenii-de-Sus 386.
 Muratori 113.
 Murăşeni 43.
 Mureş (râu) 66.
 Mureş-Oşorheiu (ţinut) 200.
 Murğu Euthimie 84.
 Mydwescher Iacobus (jude al Sibiuului) 72.
 Nabot 30.
 Nădlac (= Nagylac) 68.
 Nadoleanul 384.
 Nagyszegi Gavril 349. 350. 351.
 Naipul 385.
 „Nanov Dol” 292.
 Narenta 282.
 „Nastroi” 294.
 Năsturel P. V. 300.
 — (premiul) 403.

- Nazărul 385.
 Nazlanza (v. Sf. Grigorie din —)
 Neagoe-Vodă Basarab 63. 397.
 Neamțul (m-re) 340. 341.
 Negrași 390.
 Negruzzi Costachi 110.
 Nemanja Stefan 280.
 Nemanizi 279. 293.
 Nenișici Gheorghe 292.
 Nerežka 283.
 Nestor (cronicar rus) 151.
 — (vestarches, comandant bi-
 zantin) 143. 144. 145. 145. 148. 149.
 150.
 Netoți 384.
 Netotul 384.
 Nicheia (săborul dela —) 42.
 Nichita Akominatos 101.
 Nicodim (călugăr) 360. 361.
 Nicolae (logofăt al Bis. Răsăritului) 340.
 — din Balomir 356. 361.
 — Pavlovici (țarul Rusiei) 6.
 Nicolaescu Stoica 312.
 Nicopolis 64. 105. 159. 323.
 Nicuțari 386.
 Niederle 310. 391.
 Nikephoros Botoniates 143. 145.
 151. 152.
 — Nikephoritzes (eunun-
 cul) 148. 149.
 Ninoslav Matelu 280.
 Nistru 29. 31.
 Njegoslav 287.
 Novae 105.
 Novacovici Stojan 183. 184. 279. 280.
 281. 285. 286.
 Nucari 386.
 Nucșoara 339.
 Nyitra 347.
 Oancea Ioan (din Făgăraș) 360.
 Ochrida 289. 299.
 Octamasada (rege scit) 40.
 Octavian August (impăratul) 53. 130.
 Odessuș 105.
 Odobescu Alexandru 10. 399.
 Ohaba 134.
 Okolski S. 307.
 Olahul Nicolae 70. 71.
 Oliver Iovan (despot) 292.
 Oltenia 352.
 Olteni 43.
 Olsavsky Manuil 358. 359.
 Onciul Dimitre 10. 328. 395. 399.
 Oprian George 124.
 Orachovo 283.
 Oradea-Mare 395. 400.
 Orăștie 395.
 — (judele de —) 71.
 — (Biblia din —) 177.
 — (Palia) 191.
 Orient 13. 30. 64. 309. 398.
 Orlățeni 360.
 Orosius (scriitorul) 102.
 Oroșen(i) 385. 410.
 Orșova 134.
 Osiander Lukas 190.
 Oslu 383.
 Osmani 293.
 O-sută-de-Movile 380.
 Otlu 383.
 Ovčepolje 285.
 Păcală V. 313.
 Păcățeanu Teodor 11. 26.
 Pacinafii (= Pecenegii, v. ac)
 Paget William 351.
 Pahomie (al Halkedoniei) 340.
 — (egumen, la Peri) 34.
 Pârful Vornicul 74.
 Paisie (al Ierusalimului) 340.
 Palade T. 365.
 Pamfile T. 312. 338.
 Panonia 95. 96. 100. 307.
 Pap Mihail (pretor din Beluș) 37.

- Papadopol-Calimah Al. 330.
 Papahagi Per. 312. 313.
 Papistași 338.
 Papiu-Iarian Alex. 10 26.
 Paris 134. 155.
 Paristrion 138. 139. 140. 141. 142. 143.
 144. 145. 146. 148. 152. 153. 154.
 155. 159.
 Partenie (al Constantinopolei) 338.
 339. 340.
 — (al Adrianopolei) 340.
 — (al Chiului) 340.
 Pârvan Vasile 399.
 Pârul (nepotul lui Rădul cel-Mare)
 69.
 Pascu G. 311. 316. 333. 367. 372. 378.
 Păsculescu 312. 328.
 Pașii dunăreni 49. 76.
 Passarovitz 354.
 Passow 336.
 Pataki Ioan (episcop) 351. 352. 353.
 354. 359.
 Pater Ianoș 347.
 Paul de Alep 313.
 Paulinus din Nola 103.
 Pavel (apostolul) 37.
 — din Hațeg 352.
 — din Turdaș (episcop) 90. 104. 166.
 Pavlichenii 389.
 Peceneaga 387.
 Pecenegi 100. 138. 139. 141. 143. 144.
 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151.
 153. 399.
 Pecenicica 387.
 Pecinegi (= Pecenegi, v. ac.)
 Peleşgi 32.
 Peninsula Balcanică 82. 117. 153.
 Peoni (= Unguri) 141.
 Perdrizet 324.
 Peri (m-re) 34.
 Perși 130. 306.
 Persianca 384.
 Perșinari 386.
 Pesta (v. Budapesta)
 Petantius 295.
 Petersburg 9. 355.
 Πετρομένη 324.
 Petrașca 292.
 Petridis 310.
 Petridul-de-Mijloc 401.
 Petru (apostolul) 37.
 — Asan 101.
 — -cel-Mare Țarul Rusiei 13.
 — comite de Szent-György (voivodul Ardealului) 66, 70, 72.
 — (doctorul) 57.
 — (țar Bulgariei de răsărit) 159.
 „Petru Maior” (societate) 77. 93.
 Phalaris (din Agrigent) 156.
 Philippi 289.
 — (Macedonia) 323.
 Philippide Alex. 310. 338. 364. 374.
 378.
 Pič 154.
 Picineaga 383.
 Picot E. 407.
 Pijanci 286.
 Pilot 289.
 Pind (ținut) 29.
 Pinușinci 292.
 Pișineaga 387.
 Piteșteanu Gherasim Timuș 175.
 377.
 Pitici 290.
 Piuariu (= Molnár Ioan, v. ac.).
 Ploča 292.
 Plutarh 392.
 Poarta otomană 47. 53. 66. 351.
 Podoleni 385.
 Podmaniczki Ioan (cămăraș regal)
 66. 67.
 Podul-Arenilor 389.
 Podul Inalt 397.
 Poenari (cetate) 50.
 — (Pârcalabul de-) 57.
 Poiana 360.
 Pojon 403.
 Polog 285. 289.
 Poloni 9. 61. 307.

- Polonia 9. 13. 47. 49. 50. 52. 53. 54. 60.
 Pongrácz Gh. 359.
 — Ican 66.
 Poniša 292.
 Ponorac 293.
 Pontul Euxin 144. 154.
 Pop Vasile 353.
 Popa-Tunsu 120. 342. 398.
 Popea Nicolae (episcop) 11. 26. 392. 393.
 Popești-Pavlicheni 324. 389.
 Popovici-Baratiu Ioan 401.
 — George 11. 26.
 — Ioan 401.
 — Ilie 342.
 — Petru 401.
 Popu-Baritiu Ioan 401.
 Porphyrogenetul (Constantin VII Împăratul, v. ac.)
 Posada 98.
 Possevino Antonio 35. 38.
 Potur 385.
 Praga 402. 405.
 Prăjăști-Catolici 389.
 Pray Gheorghe 98. 100.
 Prêbužda 285.
 Predicatori (biserica-lor, în Sibiu) 70.
 Preljub 289.
 Pribinovići 294.
 Prilep 289. 290. 291. 299.
 Principatele Dunărene 6.
 — Române 4. 5. 9. 30. 42. 43. 132. 134. 136. 140.
 — Unite 6.
 Priscus (istoricul) 96. 307. 308.
 Prisren (m-re) 293. 296. 297. 298.
 Priština 287.
 Prizrenului (împrejurimea) 280. 287. 291. 292.
 Probus (împăratul) 96.
 Procopius (scriitorul) 146. 158. 307.
 Prodanovici Vincentiu (arhimandrit) 362.
 Proilovci 286.
 Propaganda Fide 320.
 Prosék 289.
 Prut 7.
 Prvovenčani 280.
 — Stefan 299.
 Psaltes 391.
 Pșina 293.
 Psoderei 290.
 Pudilos (= Budilă) 153.
 Pufke Anastasia 125.
 Pumnul Arune 118.
 Pușcariu Ioan 11. 26.
 — 313. 364. 365. 374. 377. 378.
 — Ilarion 178.
 — Sextil 77. 84. 241. 399.
 Putnic Moise 362.
 Puțul-cu-Zalele 329.
 Rabutin (general) 349. 351.
 Ráchitenii 339.
 Racoce Teodor 122. 123. 124.
 Racova 2.
 Rácsváros (suburbie în Buda) 79.
 Radici 294.
 Radivojevići 294.
 Radu 280.
 — -cel-Mare, 46. 47. 48. 49. 60. 62. 63. 64. 65. 66. 69. 76. 74.
 — -Vodă Șerban 132.
 Rafail (ieromonah, din Dragomirna) 171.
 Raguză 280. 293. 294. 297.
 Raguzani 293. 294.
 Răileanu 311.
 Raielii (cîntecul) 311.
 Rákóczy I Georghe 35. 104. 161. 162. 163-164. 165. 168.
 Rakoczi II Francisc 351.
 Rama 308.
 Ramayana 308. 309.
 Râm (= Roma, v. ac.)
 Râmi 390.
 Râmničanul Dimitrie 174.
 Râmnicul (episcopie) 354. 355.
 Ramontiai Dr. Simion 107. 110.
 Rapoltz Ioan 69.

- Rasciani 295.
 Rasciei (munții) 295.
 Rasina 281.
 Rășinari 358.
 Râșnov, 50.
 Raț Ștefan 351. 359.
 Rățulești 385.
 Răus 385.
 Răusa 385.
 Ravana 309.
 Raxia 289.
 Războeni 2.
 Rednic Athanasie (episcop) 104.
 Regensburg 304.
 Reghin 88.
 Regulamentul organic 4. 5. 6.
 Remesiana 103.
 Renaudot 336.
 Reuseni 385.
 Rhaedestos, 148.
 Robceanul 391.
 Rodimlja 287.
 Roesler Robert 84. 154.
 Rohde 311.
 Roja 117.
 Roma 87. 103. 104. 114. 124. 317.
 352. 356. 405.
 — Nouă 340.
 Roman (nume) 301.
 — (Imperiul), 30. 103.
 — (poporul) 116.
 Român-esc (neamul) 2. 3. 8. 19. 28. 99.
 — (poporul) 1. 6. 7. 10. 14.
 15. 17. 18. 37. 43. 44. 79.
 80. 81. 85. 88. 91. 93. 121.
 124.
 — (Regatul) 1. 6. 7. 10. 11. 17.
 — (Statul) 13. 25. 31.
 Romani 390.
 Românești 390.
 Români 2. 3. 4. 5. 7. 8. 9. 10. 11.
 12. 13. 15. 17. 27. 31. 32. 33. 36. 38.
 39. 40. 41. 43. 44. 45. 46. 79. 80. 81.
 82. 83. 84. 85. 87. 88. 89. 91. 93.
 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102.
 103. 104. 105. 106. 107. 110. 111.
 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118.
 119. 120. 122. 124. 125. 126. 128. 129.
 130. 131. 132. 133. 135. 137. 138.
 139. 145. 152. 154. 290. 299. 302.
 346. 355. 358. 396. 397. 398. 399.
 400. 402.
 — (ardeleni) 27. 35. 36. 37. 92.
 101. 104. 105. 343. 344. 348. 349.
 350. 351. 354. 355. 356. 357. 359.
 361. 362.
 — (balcanici) 139.
 — (istorici) 11.
 — (editori) 12.
 — (transilvăneni) 1. 15. 17.
 România 38. 45. 78. 140. 289. 395.
 396. 399.
 Româno-bulgar (imperiul) 101.
 Romanos Argyros (împărat bizan-
 tin) 142.
 — Diogenes (împărat bizantin)
 145. 390.
 Romanul 390.
 Romei (= Bizantini) 149.
 Romei (= Țigani) 390.
 Romulus 124. 125. 130.
 Roques M. 191.
 Rosenfeld (colecție de documente)
 343.
 Rosetti A. 374.
 Roth Stefan Ludwig 38. 398.
 Rovinari 386.
 Rucăr 352.
 Rudăria 403. 404.
 Rudnik 294.
 Rudolf II (împăratul) 402. 405
 Rufeni 385.

- Rus (poporul) 156.
 Rusia 5. 356. 361.
 — (mică) 337.
 Ruși 3. 6. 116. 142. 147. 152. 1338.
 355. 399.
 Rusneaca 385.
 Russo D. 276. 311. 319. 366. 378.

 Sacsoni 385.
 Sadeler Hegidiu (gravor) 492.
 Sadu 120. 342. 362. 398.
 Șaffarik Josif Paul 153. 171. 184.
 Sakellarios 311.
 Sălăjani 386.
 Salamina 2.
 Salaville 321. 322.
 Săliște 360.
 Sălișteni 36. 357. 360.
 Salius Ioan (doctor sas) 74.
 Sallustius 96.
 Sâmbăta-de-Sus 353.
 Samcă 323.
 Samodiva 410.
 Samuel (țar bulgar) 140.
 Sandu-Aldea C. 312.
 Sărăcinești 388.
 Sărb (Țaratul) 13.
 Sărbi 58. 59. 116. 128. 139. 140. 152.
 283. 288. 289. 291. 293. 294. 299.
 300. 354. 355. 362.
 Sărbu Iacob 403.
 — Dr. Ion 11. 26. 403. 404. 406.
 Sărcu P. 182.
 Sarmați 39.
 Sárosi (protonotar) 348. 350.
 Sârșca 385.
 Sas 387.
 Sască 101.
 Sascut 387.
 Sași 11. 12. 31. 38. 47. 48. 49. 60.
 67. 71. 82. 100. 101. 294. 344. 355.
 356. 397. 398. 399. 400.
 Sasreghin 134.
 Satulung 393.
 Satzås (= Sacea) 138. 140.
 Saul (tragedia) 133.
 Sauromați 138. 139. 147.
 Sauvan (colectie de tablouri) 403.
 Sava (arhiepiscop) 297.
 — (mitropolit) 172.
 — (râu) 295.
 Scaunele inferioare (ale Sașilor) 67.
 — superioare (ale Sașilor) 67.
 Scepus 100.
 Schöll F. 311.
 Schenarar 386.
 Scilas (rege scit) 49.
 Scitia 146. 147. 307. 308.
 Sciți 32. 40. 138. 139. 146. 147. 148. 149.
 150. 151. 152. 153. 303.
 Sclavi 307.
 Sclavus 391.
 Scriban Aug. 377. 386.
 — Filaret 337. 341. 342.
 — Neofit (arhimandrit) 340. 342.
 Scutari 297.
 Scythus 32.
 Sebastian (familiei) 342.
 Sec Gheorghe (popă) 163.
 Seceni Ștefan 132.
 Secui 99. 101. 103. 104. 344. 400. 401.
 Secuime 70.
 Seeberg 362.
 Seneslav (Voevodul) 140.
 Seraiul 336.
 Serava 283. 296. 297.
 Serbia 143. 279. 282. 287. 295. 297.
 298. 299.
 Serbicieni 385.
 Serbușca 385.
 Sermer Iohann 57.
 Sermon (general bulgar) 140.
 Sero 293.
 Serrai (Ser) 287.
 Seslav 396.
 Sesthlay (= Seslav) 138. 140.
 Sf. Apostoli (biserică) 63.
 Sf. Arhangheli Mihail și Gavril (m-re)
 291.
 Sf. Dumitru 290. 291.

- Sf. George (m-re) 283. 289. 296. 297.
 29.
 Sf. Grigorie (papa) 70. 73.
 — (din Nazianza) 156
 Sf. Hubertus 304.
 Sf. Ladislau (rege maghiar) 306. 307.
 Sf. Lavră (biserică) 339.
 Sf. Lorenzo (serbătoare) 54.
 Sf. Munte 284. 297.
 Sf. Născătoare (biserică) 282.
 Sf. Nichita 285.
 Sf. Nicolae 352.
 — (biserică) 282. 283. 290.
 — (din Lerin) 290.
 Sf. Nikita 103.
 Sf. Petru (m-re) 282.
 Sf. Sava 283.
 Sf. Serghie 289. 297.
 Sf. Simeon 283.
 Sf. Ștefan (m-re) 286.
 Sf. Treime 352.
 Sf. Vasilie 156.
 — cel-Mare 40.
 Sibiel 360.
 Sibiiu 26. 49. 50. 56. 58. 61. 65. 67.
 68. 69. 70. 71. 72. 73. 75. 120. 122. 123.
 134. 342. 343. 347. 349. 350. 355.
 357. 358. 360. 362. 393. 395. 400.
 401. 402.
 Sibiieni 49. 51. 56. 58. 60. 61. 62. 64.
 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73.
 Sideră (trecătoare) 153.
 Sieglerus (cronicar sas) 71. 74.
 Sighețul Marmației 300.
 Sigismund (rege al Poloniei) 47. 52.
 — (rege și împărat) 98.
 — (zis Sasul) 63.
 Silberling 326.
 Silistra 105. 138. 139. 140. 141. 143.
 144. 148. 150. 152.
 Silvaș 359.
 Simeon Nemanja 297.
 Simionescu Eufrosina 362-378.
 (passim).
 Sinainci 292.
 Sinesie (episcop de Arad) 362.
 Siret 103.
 Sirigul Meletie (Ieromonah) 338.
 Sirmium 140. 141.
 Sirotina 282. 283.
 Șisatoci 286.
 Sisinnios (Sf.) 324.
 Sisoe 322. 324.
 Sitnica 287.
 Sixit IV (papă) 3.
 Skopje (= Uschiub, v. ac.).
 Skylitzes 144. 145. 152.
 Slatina 134.
 Slavi 32. 41. 101.
 — de Sud 310.
 Slănnic (= ung. Szelendek, sas. Stol-
 zenburg) 70
 Sloveanca 385.
 Storeani-Ior 116.
 Smudirozi 286.
 Sofronic (călugăr) 362. 398.
 — (archimandrit) 338.
 Solon 402.
 Som Jozsa (comitele Timișoarei) 48.
 Spanioli 115.
 Sparta 3.
 Spencer (H) 22.
 Spiridon (patriarh) 294.
 Srbii 286.
 Stagno (stona) 282.
 Stambul 385.
 Stanislavov 321.
 — Despotul 294.
 Stefan-cel-Mare 2. 46. 98. 132. 395.
 — Dușan 288. 289. 290. 291. 292.
 293. 294. 296.
 — din Galați (Bistrița) 70.
 — Literatul 61. 62.
 — (mitropolit al Țării-Românești)
 24.
 — Nemanja 297. 299.
 — Olahul (jude de Orăștie) 71.
 — Pitarul 18.
 — (rege) 280.
 — I (regele Ungurilor) 98.
 — Simion 163.
 — Uroș I 282.
 — Uroș II 282. 298.

- Ștefan Uros III 287. 295. 296.
 — Uroș Milutin 283. 284. 285. 286. 297.
 — -Vodă 171.
 — Voislav (țarul Serbiei) 143.
 Ștefănița (Gheorghe-Vodă) 338. 339.
 Șteflea Dumitru 357.
 Στεφσά γγ 334.
 Štíp 289.
 Stockholm 9.
 Stoenestii 328.
 Stréz 287.
 Stroe Vistier 42.
 Strumica 289.
 Studenica 283. 295. 296. 297.
 Studion (m-re) 142.
 Sturdza Dimitrie A. 12. 402.
 — Mihai-Vodă 132.
 Suceava 3. 301.
 Suetonius 106. 131.
 Sulzer Franz Joseph 82. 83. 100. 101. 178.
 Suplica română (Supplex libellus) 82.
 Svetovrački 288.
 Sviatoslav 151. 152. 158. 159.
 Syntipas 304.
 Syrgianes 289.
 Szöcs Géza 400.
 Szunyogh (iezuit) 351.
 Șaguna Andreiu 26. 337. 341. 342. 393. 399.
 Șălneanu Lazar 312.
 Șarba 391.
 Șelimbăr 43.
 Șezătoarea (revistă) 311. 324.
 „Și-Moldova” 386.
 Șincai Gheorghe 11. 25. 83. 88. 90. 92. 109. 118. 191. 212. 398. 403.
 Șolăminturi 338.
 Șoldana 385.
 Șopron 392.
 Ștremț 66.
 Șvabi 396. 399. 400.
 Tacitus 26. 96. 131.
 Tălmăciu 49. 68.
 Talmud 308.
 Tămășenii 339.
 Tângujei 385.
 Tara 282.
 Tarczai Ioan (comite al Săcuilor) 66.
 Târgoviște 3. 50. 133.
 — (m-re catolică) 63.
 Târgul-Mureșului 70.
 Țările Române 5. 6. 13. 14.
 Țârnavă (râu) 24.
 Țârnova 105.
 Țătari 14. 100. 305.
 Țătărăuși, Țătărășani 386.
 Tatòs (= Tatul) 138. 139. 140. 144. 145. 146. 148. 150. 152. 380.
 Tatrys (= Tatus), 145. 148. 149. 150.
 Tatus 149.
 Tatul 396.
 Tăușani 385.
 Tăuta 385.
 Tăutulești 385.
 Tempea Radu 354. 355. 398.
 Templul S. Cruci (în Sibiu) 73.
 Teodora (sora împărătesei Zoe) 142.
 Teodorescu G. Dem. 312. 328.
 Teodorovici Ioan 128.
 — -Nica (Ion) 110.
 Teodosie (mitropolit) 345.
 — -Vodă (fiul lui Neagoe Basarab) 397.
 Teolos 340.
 Teostirict (monah) 171.
 Termopile 2.
 Τέρπων 324.
 Tertulian 102.
 Tesalonic 142. 289.
 Tessalia 289. 290. 295.
 Theofil (arhiepiscop) 162.
 Thomory Paul (castelan al Făgărașului) 57.
 Thompson 334.
 Thunmann Johann 82.

- Tiberianus Iulius 95.
 Tidvâ 320.
 Tige (general) 354.
 Tihonravod 183.
 Tiktin H. 206. 232. 233. 234. 235. 312.
 320. 374.
 Tilișca 360.
 Timișești 386.
 Timișiani 386.
 Timișoara 353. 396. 399. 400.
 — (comitele -ei) 48. 61.
 Tincu-Velia 26.
 Țirca Ioan 351.
 Tirol 303.
 Tisa 29. 31.
 Tocilescu Grigorie 10. 172. 328.
 Todorescu Dr. Iuliu 164. 168. 364. 368.
 369. 370.
 Toma 340.
 — (papa) 353.
 Tomaschek 154.
 Tonguz 385. 410.
 Tonguzeni 385.
 Toparhul bizantin 155. 156. 157. 158.
 159.
 Topolnica 287.
 Toppeltinus Laurentius 96. 100.
 Toroczkay (conte) 356.
 Tordasi (Pavel din Turdaș, episcop, v. ac.)
 Torontalul 140.
 Tovin (Emirul de) 142.
 Totea 385.
 Totești 385.
 Totruș 386.
 Traci 32. 82.
 Tracia 96. 154.
 Traco-Eleni 32.
 Traco-Geji 32.
 Traco-Romani 28. 33.
 Traian (Împăratul) 28. 33. 82. 93. 94.
 114. 131.
 — (columna) 31.
 Θρηνησιων (themă bizantină) 142.
 Transalpin (Voivodul) 47. 51. 52. 53. 54.
 55. 57. 58. 60. 62. 64. 65.
 Transalpina 64. 65. 73.
 Transilvan (Principatul) 15
 — (Voivodul) 55. 59. 61.
 Transilvania 1. 3. 6. 7. 9. 11. 13. 14.
 15. 18. 19. 27. 41. 42. 47. 48. 49. 50.
 52. 60. 61. 64. 65. 73. 81. 81. 82.
 91. 120. 134. 155. 340. 343. 344. 348.
 349. 352. 355. 357. 358. 396. 397.
 398. 399. 401. 402. 404. 405.
 — (Voivodul-ei) 49. 52. 55. 56.
 58. 60. 61. 72. (vice-Voivodul) 61.
 Transilvania (revistă) 401.
 Trebinje 293.
 Trei-ierarchi (biserică) 338.
 Treskavac 290.
 Triandaphyllidis M. 310.
 Trianon (tratatul) 396.
 Triballi 388.
 Trifu Ioan (= Maiorescu Ioan, v. ac.)
 Trikala (ținut) 290.
 Trisfetitele (școală) 338. 339
 Trivalea 388.
 Troțușul 386.
 Tudor Cămărașul 42.
 Tuhtun (ducele) 30. 97. 98.
 Tungea (râu) 153.
 Tungus 385.
 Turci 3. 9. 46. 48. 49. 50. 51. 52.
 53. 54. 55. 56. 57. 59. 60. 61. 62.
 64. 65. 73. 75. 76. 98. 101. 293. 355.
 356. 397.
 Turcia 6. 9. 53. 405.
 Turda 401.
 Turda-Arieș 393.
 Turia 388.
 Turin 28.
 Turlachi 385.
 Turnu-Roș 49. 68.
 Turocz (cronicarul) 95. 100.
 Tzimiskes (împăratul) 151.
 Tyrach 143.
 Țara Bârsei 49. 354.
 — Muntenescă 97.

- Țara-Românească 4, 13, 15, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 81, 112, 126, 127, 132, 134, 136, 140, 344, 346, 347, 348, 349, 350, 353, 356, 357, 359, 361, 396, 398, 403.
— ungurească 301.
- Țarigrad (= Constantinopol, v. ac.)
- Țarul — ii Rusiei 4, 5.
- Țiganca 386.
- Țințari 134.
- Ucuta 117.
- Uioara 360.
- Ujlaki Lorincz 66.
- Ulah 183, 410.
- Ungar (Regele) 49, 53, 56, 59, 61, 68.
— (Regatul) 65.
— (Statul) I, 12, 16, 48.
- Ungaria I, 9, 13, 15, 18, 47, 50, 51, 54, 56, 59, 65, 66, 68, 69, 76, 98, 99, 100, 108, 112, 110, 124, 125, 130, 134, 154, 354, 393, 406.
— (Tesaurarul-ei) 53, 56.
— (Palatinul și Tesaurarul-ei) 63.
- Ungler Florian 307.
- Ungrovlahia 128, 345, 354.
- Ungur-esc (neamul) 99.
- Ungura 385.
- Unguri 9, 11, 12, 13, 15, 39, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 55, 56, 61, 62, 63, 65, 66, 76, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 116, 144, 147, 154, 155, 309, 395, 396, 397, 400.
- Universitatea săsească 60.
- Οὐγγαρία (ἡ) Ungaria 154.
- Ureche V. A. 302, 310, 315.
— Grigore 89, 301.
- Uričič Radomir 284.
- Urmeniș 385.
- Uroș 292.
- Ursa (constelația) 74.
- Ursulovci 286.
- Urschiub 283, 285, 297, 298.
- Uspenskij Porfiriu 155.
- Uză 319.
- Uzii (= Cumani, v. și ac.) 146, 147, 151.
- Văcărescu (Ienăchiță) 126.
- Vad 134.
- Valahii 35, 39, 40, 53, 57, 64, 81, 100, 356, 396, 399, 401.
- Valahia 3, 4, 10, 164, 126, 396.
- Válaszuti Andrei 161.
- Vâlcea 290.
- Vâlčina 293.
- Vale 360.
- Valentin Pitarul 61.
- Valona 289.
- Válsán Gh. 206, 331.
- Vandali 39.
- Vardište 283.
- Vartalaú 393.
- Varlaam (mitropolit) 338.
- Varna 142.
- Vasilie-Vodă (Lupul) 172, 322, 338, 397, 398.
- Vasile (preot, din Făgăraș) 358.
- Vasiljeoskij V 156, 158.
- Vasilievici Estatie 355.
- Vasilați 390.
- Vasiliiu Alex. 311.
- Vasmer 391.
- Vaș (m-re) 306.
- Velbužd 289.
- Veles 289.
- Veneția 49, 52, 53, 55, 63, 64, 124.
— (Făgărașului) 352.
- Venețieni 64, 73.
- Veniamin (Seminarul) 132, 136.
- Verböczi István 239.
- Veres Balázs 239.
— Endre 174.
- Veria 340.
- Verichino Mjesio 283.
- Verșeț 134.
- Vestemeanul Teodosie (mitropolit), 347, 354.
- Veszprém 98.

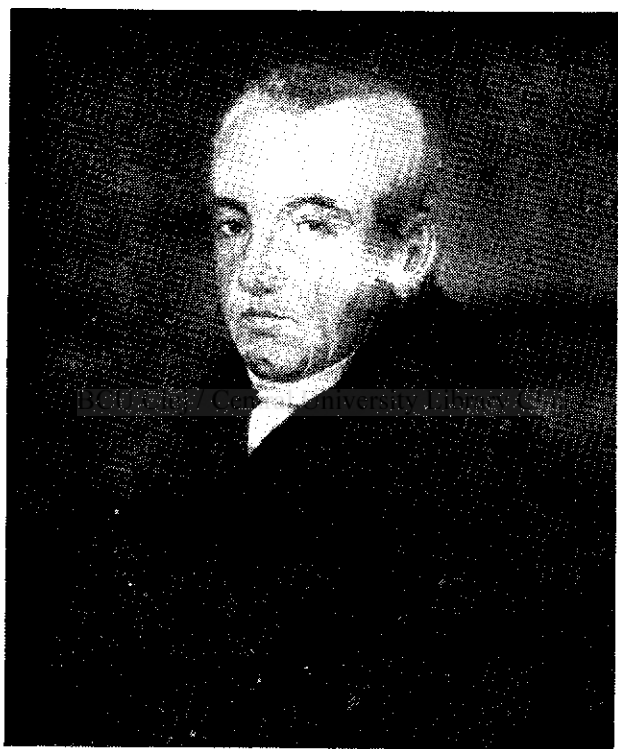
- Viciu 312. 332.
 Vidin 99.
 Viena 9. 87. 90. 93. 120. 121. 122. 127.
 134. 342. 343. 346. 347. 348. 349. 350.
 351. 352. 353. 355. 356. 359. 360. 361.
 393. 402. 403. 404. 405.
 Vingard 71.
 Vinți 358.
 Visarion (călugăr) 356, 357.
 Vitzina 138.
 Vizantea 388.
 Vizetleanii păgâni (= Turcii) 74.
 Viziracii 385.
 Vlacco 334.
 Vlacho-Bulgarii 149.
 Vlad-Vodă Călugărul 67. 69.
 — -Vodă Tepeș 76. 395, 397.
 — -Vodă Vinitilă 63.
 — -Vodă zis Vlăduță 63. 64. 67. 69.
 Vladimir (șef rus) 142.
 Vladislav I (regele Ungariei) 305. 306.
 — II (regele Ungariei) 47. 48.
 49. 52. 53. 54. 56. 55. 58. 59. 66. 68.
 69. 73.
 Vlăduță-Vodă (= Vlad-Vodă, v. ac.).
 Vlah Dragoslav 293.
 — Mano 293.
 Vlahata (nume) 301.
 Vlah-chioi 385.
 Vlahei 385.
 Vlahia 106.
 Vlahi 144. 153. 154. 155. 279. 280.
 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287.
 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294.
 295. 296. 297. 298. 299.
 — din Mileșevo 283.
 — Dobrușnici 291.
 — Gorneție 288.
 — Lepčinovci 288.
 — Pagarușani 288.
 — Ratișevci 288.
 — Sușićani 288.
 — Tudoričevci 288.
 — Vardiștani 288.
 — Voihniči 294.
 Vlahuță Al. 363.
 Vlaicu-Vodă 103.
 Vlașca 140. 385.
 Vlăsceanca 385.
 Vlăscoara 385.
 Vlasî Kostadinovci 288.
 — Șiljegovci 294
 — Srēmijane 288.
 Vlast 340.
 Vodnena 283
 Voichna 284. 287.
 Voikovci 294.
 Voinigești 390.
 Voisilci 286.
 Voitech (șef. bulgar) 152.
 Voivodul Juraj 294.
 Volcha 302.
 Volga 307.
 Vopiscus Flavius 95. 96.
 Vranje 290. 296. 299.
 Vranjoia (insula) 283.
 Vretania 339.
 Vucosalici Gregor 294.
 Wace 334.
 Weigand G. 386.
 Wellenstein (colonel) 350.
 Wenceslau Franz 351. 352.
 Wesselényi (baron) 91. 92.
 Werner Carl 327.
 Wildenstein (conte) 303
 Wilhelm II (Imparatul) 30.
 Wisser 327.
 Wirth Albrecht (istoric) 31.
 Wolff Petru (judele Sibiiului) 60. 69.
 Wuhri (= Wukry, v. ac.).
 Wukry (familie) 307.
 Xenopol Alexandru 10. 84. 396
 399.
 Zabłantia 289.
 Żabłjan 283.
 Zaganos 379.

Zahlumia 282.
 Zaim 385.
 Zalan 98.
 Zamoyski Ioan (cancelarul) 44.
 Zapolya Ioan 48, 51.
 — Ioan Sigismund Ioi.
 Zawolscy 307.

Zeta 281, 283.
 Žiča (m-re) 280, 281, 282.
 Zimmermann Franz 327.
 Zips (comite) 48.
 Zletova 292.
 Zoe (împărăteasă bizantină) 142.
 Zoltan 99.
 Zonaras 144, 146, 152.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

452/BAL

PETRU MAIOR

† 14 Februarie 1821.

Portret în Muzeul „Asociațiunii” din Sibiu.

ЯМ

Въдъ Ръмъ роуза

Въдъ Ръмъ роуза

Въдъ Ръмъ роуза

Въдъ Ръмъ роуза

Въдъ Ръмъ роуза

Въдъ Ръмъ роуза

Въдъ Ръмъ роуза

Въдъ Ръмъ роуза

Въдъ Ръмъ роуза

Въдъ Ръмъ роуза

Въдъ Ръмъ роуза

Въдъ Ръмъ роуза

Въдъ Ръмъ роуза

Въдъ Ръмъ роуза

Въдъ Ръмъ роуза

Въдъ Ръмъ роуза

ПАРАКЛИСЪ ПРЕ

ЧИСТИИ, ПРЕЛЮБВЕРЛИВА,
НЕБЕСНА, ЧИСТА, СЛАВНА

АЦЕ, ГЛАГОЛУЮЩА

ПОПЕВАНІЯ, БЛАГОВЕЩАЮЩА

БЕ, ПОСЛАЮЩА, ВОЗНАЮЩА

ІАКО ТВОЕ ЦРЬВО, СЛАВНО

ГЛАГОЛУЮЩА, АЛЛАДЕБАЮЩА

ІАКО ТВОЕ ЦРЬВО, СЛАВНО

ЦРЬВО, ЗНАЮЩА ЗАМАТВА

А

ГРОМОВНИКЪ

АДНІІРАКЛІЕЛПІРАТЬКА
 РЕЛЕАФФОСЯНДМІРЬТО
 РОДЕСТЪЛЕ, АРЕАУЖЕТЕСЪ
 МНЕ, ШН АША СЪ АЧЕПЕ.

МѢ МАРТЪ. А Б СЕРЕ. П. Г Д. ³⁹
 ВУЦЪ С СІБМІНЬ. З Н Д РАКЪ.
 Т АІ ДІЕВЪ. СІ ГІ ФАТХО ДІ СІ СІ
 СКОРПІА. ЗІ НІ КДМІПІНІА. ДІ К
 КА ВЕНТТОРН. НБ НГКОРПІА ДІКА
 ПІА. КД НІІДІАЛ. КС КЗПІЦІВ
 КК К. А ЛА БІРБІТЪ

МѢ АПРІНЪ. А Б ВУЦЕЛЪ. Г Д ІА
 МІНЬ. С Б РАКЪ. З Н Д ДІКЪ. Т
 АІ ФАТХ. СІ ГІ КДМІПІНІА. ДІ НІ
 СКОРПІА. СІ ЗІ НІ ВЕНТТОРН. ДІ

Г

МАРИИ ПЕТРОВИ КРАС
ПОДА ПИИ ГДИ ПЕТРА ВУК
БЛЖЕНО ХВО, СХМ. А. Г.
РО: ХВО БИМЕ КРОЖДИ БИДОТЬ:
МА ПИТИ И НЕА: ТУ С ПО ГЕН Д
МАРОПЪ ВЕЛН К ПО ГЕ КН. КРОЖДИ А
З: БЛГОУЩЕ БИЕАН ПА: ПАХОТІА
МА КЕ БИДОПЕ ГЕШІА: БИМЕ ПИАН
ПЕША: КЕЗНЕ СХВО МА ГЕШІА СТО
АХА МА ГЕ: МАРОПЪ ПЕТРО МА К
ПЕТРО ПО ГЕНА И ДДИ ПЕТРА И
ПАВЛА БИЖТСЯ:

КОНЕЦЪ ПАСХАЛІН:

ТРЕПЕТЬНИКЪ ДЕСЕ

МНЕ ШМЕНЕЦІИ .

Десева катти втрѣдѣ капѣдѣ .
ва доесидѣ саб денѣ дтрѣдѣ
дмѣдѣ дѣдѣ нѣдѣ фолѣ дѣдѣ
дѣдѣ вафѣ . Десева катти дѣдѣ
тѣра капѣдѣ нѣдѣ стрѣдѣ нѣдѣ
дѣдѣ нѣдѣ вѣдѣ нѣдѣ нѣдѣ дѣдѣ
дѣдѣ Рѣдѣ десева катти
дѣдѣ вѣдѣ мерѣ . шѣдѣ дѣдѣ
нѣдѣ дѣдѣ вѣдѣ . Десева катти

С

Tabela IV
(filigrana hârtiei)

